İhvân-ı Safâ Risâleleri

Cilt 2

İDEA AYRINTI

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ

Cilt 2

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: 703
İdeaAyrıntı Dizisi: 16

İhvân-ı Safâ Risâleleri
Cilt 2

Kitabın Orjinal Adı
Resâilu İhvâni's-safâ ve Hullâni'l-vefâ

İdeaAyrıntı Dizi Editörü
Burhan Sönmez

Editör
Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Yardımcı Editör
Prof. Dr. İsmail Çalışkan

Çevirenler
*Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Prof. Dr. İsmail Çalışkan,
Doç. Dr. Enver Uysal, Yrd. Doç. Dr. Ali Avcu,
Yrd. Doç. Dr. Murat Demirkol,
Arş. Gör. Kamuran Gökdağ, Elmin Aliyev*

Yayıma Hazırlayan
Özlem Çekmece

Kapak Görseli
NYPL/Science Source/Photo Researchers
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı
*Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156*

Birinci Basım: *2013*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-734-4
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ

Cilt 2

İDEAAYRINTI DİZİSİ

KURTULUŞ TEOLOJİSİ
Ed.: Christopher Rowland

KİRLİLİK KAVRAMI VE
ALEVİLİĞİN ASİMİLASYONU
Mevlüt Özben

İSLAM' IN GELECEĞİ
Wilfred S. Blunt

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI
Mahmut Muhammed Taha

~~TANRISIZ~~ AHLAK?
Walter Sinnott-Armstrong

DÜŞMANIN TARİHİ
Gil Anidjar

İSLAM'DA 50 ÖNEMLİ İSİM
Roy Jackson

ESRÂRNÂME
Ferîdüddîn Attâr

İHVÂN-I SAFÂ
RİSÂLELERİ

SÜRYANİLER
Mutay Öztemiz

KIZILBAŞLAR/ALEVİLER
Krisztina Kehl-Bodrogi

İBNİ HALDUN
Tarih Biliminin Doğuşu
Yves Lacoste

İBNİ ARABÎ VE DERRİDA
Tasavvuf ve Yapısöküm
Ian Almond

CENNETİN ELEŞTİRİSİ
Roland Boer

MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜ
V. V. Barthold

İçindekiler

Cisimsel-Doğal Bilimlerin (Tabiî-Cismânîlerin) Birinci
(İhvân-ı Safâ Risalelerinin On Beşinci) Risalesi:
Madde, Suret, Hareket, Zaman ve Mekânın ve Bunların Bir Kısmının Bir Kısmına
İlave Edildiğinde Ortaya Çıkan Anlamların Açıklanmasına Dair 9

Cisimsel-Doğal Bilimlerin İkinci (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Onaltıncı) Risalesi:
Sema ve Âlem Olarak Adlandırılıp Nefsin Islahı ve Ahlâkın Olgunlaştırılmasına Dair 25

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Üçüncü(İhvân-ı Safâ Risalelerinin Onyedinci) Risalesi:
Oluş ve Bozuluşun Açıklanmasına Dair 47

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Dördüncü (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Onyesekizinci) Risalesi:
Meteorolojiye Dair 57

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Beşinci (İhvân-ı Safâ Risaleleri nin Ondokuzuncu) Risalesi:
Madenlerin Oluşumunun Açıklamasına Dair 75

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Altıncı (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirminci) Risalesi:
Tabiatın Mahiyetine Dair 103

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Yedinci (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirmibirinci) Risalesi:
Bitkilerin Cinslerine Dair 119

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Sekizinci (İhvan-ı Safa Risalelerinin Yirmi Sekizinci) Risalesi:
Hayvanların ve Hayvan Türlerinin Yaratılış Şekline Dair 139

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Dokuzuncu (İhvan-I Safa Risaleleri'nin Yirmi Üçüncü) Risalesi:
Bedenin Oluşumuna Dair 259

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Onuncu (İhvan-ı *Safa Risaleleri*'nin Yirmi Üçüncü) Risâlesi:
Nefsin Eğitilmesinde ve Ahlakın Düzeltilmesinde "Duyu (*hâs*) ve Duyum (*mahsûs*)"a Dair 273

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Onbirinci (İhvan-ı *Safa Risaleleri*'nin Yirmi Beşinci) Risalesi:
Spermin Düştüğü Yere Dair 289

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Onikinci (*İhvan-ı Safa Risaleleri*'nin Yirmialtıncı) Risâlesi:
Filozfların "İnsan Küçük Bir Alemdir" Görüşüne Dair 317

Cisimsel-Doğal Bilimlerin (Tabiî-Cismânîlerin) Birinci (İhvân-ı Safâ Risalelerinin On Beşinci) Risalesi: Madde, Suret, Hareket, Zaman ve Mekânın ve Bunların Bir Kısmının Bir Kısmına İlave Edildiğinde Ortaya Çıkan Anlamların Açıklanmasına Dair[1]

1. Çeviri: Arş. Gör. Kamuran Gökdağ. Mardin Artuklu Üniversitesi Felsefe Bölümü.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a ve selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun. *"Allah mı daha hayırlıdır yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?"*[2] Ey kardeşim, bilmelisin ki –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– kitabın başında söz verdiğimiz gibi matematik hakkındaki (*riyâzî*) risalelerin tamamını bitirdik. Oradaki sözlerimizi [amacımıza] uygun bir şekilde tamamladık. Şimdi cismânî-tabiî şeyleri konu edinen ikinci bölümle meşgul olmamız gerekiyor. O halde bu bölümün ilk risalesi olan "madde ve suret[3]" hakkındaki risale ile başlayalım.

Biz diyoruz ki: Mademki Doğa bilimleri (*tabîiyyât*) üzerinde çalışmak kardeşlerimizin araştırma alanlarından biridir. Allah onları desteklesin! Bu ilmin aslı, madde, suret, hareket, zaman ve mekân şeklindeki beş şeyin ve bunların birbirine ilave edilmesinden ortaya çıkan anlamların bilgisidir. O zaman [öncelikle] burada, tabiat ilimleri hakkında düşünmeyi yeni başlayanların kavrayışlarına daha yakın kılmak ve onların öğrenmelerini kolaylaştırmak için bir giriş ve önsöz olacak mahiyette madde ve suretin anlamlarına göz atmamız gerekir.

O halde biz diyoruz ki: Bilmelisin ki –Allah seni korusun!– bilginlerin bu konudaki sözlerinin anlamı şudur: Onlar "madde" ile sureti (şekli) olan bütün cevherleri ve "suret" ile de cevherin kabul ettiği her türlü şekil ve biçimi kastetmektedir.

Yine bilmelisin ki varlıkların birbirinden farklılıkları maddeleri itibariyle değil, suretleri itibariyledir. Zira biz birçok şey görüyoruz ki bunların maddeleri (*cevher*) bir olduğu halde suretleri birbirinden faklıdır. Örneğin; bıçak, kılıç, balta, testere ve demirden yapılan her türlü alet, araç ve kap-kacak böyledir. Nitekim bu şeylerin isimlerindeki farklılıklar onların cevherindeki farklılıktan değil, suretlerinin farklılığından kaynaklanır. Çünkü hepsi tek bir demirden yapılmıştır. Aynı şekilde kapı, sandalye, divan, gemi ve odundan yapılan her şey de böyledir. Nitekim bunların da isimlerindeki farklılıklar suretlerinin farklılığından kaynaklanır. Bunların maddesi, odun olup o da bir tek şeydir. Bu örneğe göre bütün yapılmış şeylerde madde ve su-

2. Neml, 27/59.
3. *Risâletü'l-heyulâ ves-sûre.*

retin durumu bu şekildedir. Çünkü yapılmış her şeyin kendisinden meydana geldiği bir madde ve bir sureti olmalıdır.

Yine bilmelisin ki maddenin dört çeşidi vardır. Bunlar; sınaî madde, tabiî madde, tümel (küllî) madde ve ilk maddedir. Sınaî madde, sanatkârın sanatını ondan ve onda yaptığı her türlü cisimdir. Marangozlar için odun, demirciler için demir, bina yapıcılar için toprak ve su, oymacılar (hakkak)[4] için iplik, ekmek yapıcıları için un böyledir. Buna göre her bir yapımcı için sanatını ondan ve onda yapacağı bir cisim gerekir. İşte bu cisim sınaî maddedir. Sanatkârın onda yaptığı şekil ve biçimler ise surettir. Bu, madde ve suretin sanatlardaki anlamıydı. Tabiî maddeye gelince, bunun dört unsuru vardır. Ay feleğinin altındaki bütün oluşumlar -ki bunlarla bitkileri, canlıları ve madenleri kastediyorum- bu unsurların bir araya gelmesiyle oluşur ve bozuluşa uğradığında da bu unsurlara dönüşür. Bunu [oluş ve bozuluşu] yapan (fâil) tabiat ise gök cisimlerine ait tümel (felekî-küllî) nefsin güçlerinden biridir. Bir başka risalede onun bu maddede nasıl faaliyette bulunduğunu açıkladık. Tümel (küllî) madde ise, âlemin tamamının kendisinden oluştuğu mutlak cisimdir. Bununla bütün felekleri, yıldızları, unsurları ve oluşumları kastediyorum. Çünkü bunların tamamı cisimdir ve farklılıkları, suretlerinin farklılığından kaynaklanır. İlk madde ise duyunun idrak etmediği akledilir basit bir cevherdir. Zira bu, tek başına varlığın sureti olan hüviyettir. Hüviyet niceliği kabul ettiği zaman en, boy ve derinlikten oluşan üç boyutlu mutlak ve kendisine işaret edilen bir cisim olur. Cisim, daire, üçgen, dörtgen veya başka bir şekilde olan niteliği kabul ettiğinde ise o şekle mahsus ve hangi şekil olduğuna işaret eden bir cisim olur. Nitelik *üç*, nicelik *iki*, hüviyet ise *bir* sayısı gibidir. Nasıl ki *üç* sayısının varlığı *iki* sayısından sonra geliyorsa aynı şekilde niteliğin varlığı da nicelikten sonra gelir. Nasıl ki *iki* sayısının varlığı *bir* sayısından sonra geliyorsa niceliğin varlığı da hüviyetten sonra gelir. Hüviyetin varlığı; *bir* sayısının varlığının *iki* sayısından, *üç* sayısından ve bütün sayılardan önce geldiği gibi, nitelik, nicelik ve bunların dışındaki şeylerden önce gelir.

Sonra yine bilmelisin ki hüviyet, nicelik ve niteliğin hepsi de duyularla algılanmayan akledilir basit suretlerdir. Bunların bir kısmı bir kısmından ayrıldığında bazısı madde gibi olurken bazısı suret gibi olur. Bu durumda nitelik niceliğin sureti iken nicelik de niteliğin maddesi olur. Nicelik ise hüviyetin sureti iken hüviyet niceliğin maddesi olur. Duyularla algılanan şeyler içinden örnek vermek gerekirse mesela, gömlek elbisenin sureti iken elbise onun maddesidir. Elbise ipliğin sureti iken iplik onun maddesidir. İplik pamuğun sureti iken pamuk onun maddesidir. Pamuk bitkilerin sureti iken bitkiler onun maddesidir. Bitkiler unsurların sureti iken unsurlar onun maddesidir. Unsurlar cismin sureti iken cisim onun maddesidir. Cisim cevherin sureti iken cevher onun maddesidir. Aynı şekilde ekmek hamurun sureti iken hamur ekmeğin maddesidir. Hamur unun sureti iken un onun maddesidir. Un buğday tanesinin sureti iken buğday tanesi onun maddesidir. Buğday tanesi bitkilerin sureti iken bitkiler onun maddesidir. Bitkiler unsurların sureti iken unsurlar onun maddesidir. Unsurlar cismin sureti iken cisim onun maddesidir. Cisim cevherin sureti iken cevher onun maddesidir.

4. Burada oymacılarla iplik arasında bir ilgi bulunmamaktadır. Cümlenin gelişine göre oymacı (hakkak) kelimesinin yanlış kullanıldığı bunun yerine dokumacı kelimesinin gelmesi gerektiği anlaşılmaktadır. (ç.n.)

Bu örneğe göre, varlığın sadece sureti olan ilk maddede son buluncaya kadar maddenin surete göre suretin de maddeye göre durumu bu şekildedir. Zira ilk maddede ne nitelik ne de nicelik vardır. O, herhangi bir şekilde bir terkipten oluşmayan basit bir cevher ve bütün suretleri kabul edendir. Ancak [almaması gereken] herhangi bir sureti önceleyerek veya [alması gereken] herhangi bir sureti sonralayarak değil, aksine her bir sureti yukarıdaki sıralamaya uygun olarak tek tek kabul eder. Buna örnek olarak mesela şunu verebiliriz: Pamuk iplik suretine girmeden elbise suretine giremez. İplik, elbise suretine girmeden gömlek suretine giremez. Aynı şekilde buğday tanesi, un suretine girmeden hamur suretine giremez. Un, hamur suretine girmeden ekmek suretine giremez. Bu örneğe göre maddenin suretleri kabul etmesi ancak tek tek olur.

Sonra bilmelisin ki, bütün cisimler tek bir cevherden ve tek bir maddeden oluşan tek bir cinstir ve farklılıkları ise suretlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. İşte bundan dolayı bazısı bazısından daha saf ve daha kıymetli (yüce) olur. Mesela felekler âlemi unsurlar âleminden daha saf ve daha kıymetlidir. Unsurlar âleminde de bazı şeyler bazı şeylerden daha yücedir. Mesela ateş havadan daha saf ve daha kıymetlidir. Hava da sudan daha saf ve daha latiftir. Su da topraktan daha saf ve daha kıymetlidir. Bütün bunlar ise birbirine dönüşen tabiî cisimlerdir. Mesela ateş söndüğü zaman havaya dönüşür. Hava yoğunlaştığı zaman suya dönüşür. Su katılaştığı ve donduğu zaman toprağa dönüşür. Ateşin daha latif olmak, toprağın da daha katı olmak için dönüşeceği başka bir şey yoktur. Bu unsurların parçaları bir araya geldiğinde onlardan yeni şeyler oluşur ki bunlarla madenler, bitkiler ve canlılar kastedilmektedir. Fakat bir kısmının terkibi diğerlerinden daha kıymetli olur. Mesela yakut kristalden daha saf ve daha kıymetli olur. Kristal, camdan daha saf ve daha kıymetli olur. Cam, çömlekten [porselenden] daha saf ve daha kıymetli olur. Aynı şekilde altın, gümüşten daha saf ve daha kıymetli olur. Gümüş, bakırdan daha saf ve daha kıymetli olur. Bakır, demirden daha saf ve daha kıymetli olur. Demir, kurşundan daha saf ve daha kıymetli olur. Bütün bunlar aslı kükürt ve civa olan madeni taşlardır. Kükürt ve civanın aslı ise toprak, su, hava ve ateştir. Dolayısıyla bütün bunların maddesi bir olduğu halde suretleri farklıdır. Onların daha saf ve daha kıymetli olmaları ise terkipleri ve suretleri bakımındandır. Aynı şekilde bu durum canlılar ve bitkilerde de geçerlidir. Onların da maddesi birdir ve farklılıkları ve bazısının bazısından daha kıymetli oluşu ise suretlerinin farklılığından kaynaklanır.

Bölüm
Tikel (Cüz'î) Cisimlere Dair

Bilmelisin ki, cüz'i cisimler içinde küllî suretleri kabul eden ve bu suretleri kabul etmekle diğer basit tikel (cüz'i) cisimlerden daha üstün ve daha kıymetli olan cisimler vardır. Örneğin, bir çemberde, usturlabda[5] ya da resimli bir kürede olduğu gibi, üzerinde bir gök cismi resmedilmiş olan bir bakır parçası sıradan bir bakır parçasından daha kıymetli, daha üstün ve daha güzel olur. Aynı şekilde herhangi bir sureti kabul eden her cisim basit olma durumundan daha kıymetli, daha üstün ve daha güzel olur.

5. Astronomi ölçümlerinde kullanılmış tarihi bir ölçüm cihazıdır. (ç.n.)

Bu yargı, nefislerin cevherlerinde de aynen geçerlidir. Zira bütün nefisler tek bir cins ve tek bir cevherdirler. Farklılıkları ise bilgileri, ahlakları, görüşleri ve fiilleri bakımındandır. Çünkü bu durumlar, madde konumunda olan, nefislerin cevherlerindeki suretlerdir. Dolayısıyla tikel (cüz'i) bir nefis ilimlerden birini kabul ettiğinde kendi cinsi altında bulunan diğer nefislerden daha kıymetli, daha üstün ve daha güzel olur.

Sonra, yine bilmelisin ki nefisteki ilimler onun çekip çıkardığı ve düşüncesinde suret haline getirdiği malumatların suretlerinden başka bir şey değildir. Bu durumda nefsin cevheri bu malumatların sureti için madde gibiyiken bu malumatlar nefiste suret gibidir.

Sonra bilmelisin ki tümel (küllî) nefsin suretini (şeklini) alan tikel (cüz'i) nefisler ve güzel ahlak, irfan ve ilimden kendisine nüfuz edeni kabul etmesi bakımından buna yakın olan nefisler de vardır. [Kendisine nüfuz edeni] daha çok kabul eden her nefis kendi cinsinin diğer türlerinden daha kıymetli ve daha üstün olur. Örneğin nebilerin nefisleri böyledir. Zira peygamberlerin nefisleri cevherlerinin paklığı (saflığı) sebebiyle, tümel (küllî) nefisten nüfuz akıp geleni kabul edince, ilahî kitapları kabul etmiştir. Bu ilahî kitaplarda, acâyip gizli ilimler, incelikli anlamlar, tabiî kirlerden temizlenenlerin dışında hiç kimsenin erişemediği saklı sırlar ve herkes için faydalı ilmî kanunlar ve tertemiz adil öğretiler vardır. Böylece maddenin engin denizinde ve tabiatın esaretinde boğulmuş birçok nefis bunlarla kurtuluşa erdirmişlerdir. Yine, hakiki birçok ilim meydana getiren, eşsiz sanatlar ortaya çıkaran, hikmet dolu eserler bina eden ve ilgi çekici derecede tesirli şeyler (tılsımlar) ortaya koyan araştırmacı bilginlerin nefisleri de böyledir. Aynı şekilde, feleklerin işareti ve zecrî[6] alametlerle olaylar meydana gelmeden önce onlardan haber veren kâhinlerin nefisleri de böyledir. İşte [filozoflar] şu sözleriyle bu gibi nefisleri kastetmişlerdir: *Felsefe insanın gücü ölçüsünde İlaha benzemesidir.* [Bazıları da] şu sözle yine bu nefisleri kastetmiştir: *Edilgen aklın özelliği onun bir parçasının tümelin (kül) suretini kabul etmesidir.* Şu beyti söyleyen de bu gibi nefisleri kastetmiştir:

Bütün heykeller itiraz edilebilir suretlerdir
Ancak feleklerin suretlerinde olanlar böyle değildir
Feleklerin suretinde olanlar suretler içinde en kusursuz olanıdır
Çünkü *onlar tamamen idrakin suretini kabul etmişlerdir*
Zirvedeki nefisler arasında nice seçkin nefisler
Veya oymacıların mihenk taşı gibi olanlar vardır.

Yine şu beyti söyleyen de bu gibi nefisleri kastetmiştir:

O, ancak aramızda bir gezegen
Menzillerine bol yağmur bırakarak bize veda etti
Ve hiçbir yerin [kalıbın-bedenin] sınırlandırmadığı bir ruh oldu
Hiçbir kuruntunun idrak edemediği bir basitliğe dönüştü
Kendisi gibilere yaraşır bir yüce mesken gördü.
Böylece, kurtuluşa erdi ve kendisine benzeyenlerin arasında yıldız[7] oldu.

---

6. Kehânete dayalı. (ç.n.)
7. Metinde geçen "necm" hem yıldız hem de özel isim olarak kullanılmıştır.

Ey kardeşim! Yine bilmelisin ki tümel (küllî) nefsin faziletleri tek bir defada tikel (cüz'î) nefisler üzerine akar ve [tümel nefis] daima tikel nefislere iyilikte bulunur. Fakat tikel nefisler ancak zamanla aşamalı bir şekilde bunları kabul edebilir. Tikel nefislerin bir kısmının diğer bir kısmı üzerine bolca akmasında durum böyledir. Örneğin şefkatli bir baba ve öğrencisinin öğrenmesi konusunda çok istekli olan öğretmen, faydalı gördüğü her şeyi öğrencisinin bir defada öğrenmesini ister, fakat öğrencinin nefsi bütün bunları ancak aşamalı (tedrîcî) bir şekilde öğrenebilir.

Sonra, tikel (*cüz'î*) nefislerin tümel (*küllî*) nefisten gelen akımı (*feyz*) tek bir defada kabul etmesini engelleyen şey, onun madde denizinde boğulması ve cisimlerin karanlıklarının onun görme duyusu üzerinde yığılmasındandır. [Bu durum ise] onun cismânî arzulara şiddetli eğiliminden ve maddî lezzetlerle aldanmışlığından kaynaklanmaktadır. Ne zaman ki gaflet uykusunu sonlandırır ve cehalet uykusundan uyanır, körlük sarhoşluğundan ayılır, baygınlığın kötü durumlarından kurtulur; ilim ve irfanda yol almaya başlar ve bu durum üzerinde devam ederse işte o zaman tümel (*külli*) nefse ulaşır. [Böylece] parlak ışıkları ve akli nurları müşahede edebilir ve ruhani lezzetlere ve sürekli ebedi mutluluklara erişebilir ki bunların her biri bulunduğu konumda en yüce ve en üstün olanlardır. [Bunlar yücelik ve üstünlük bakımından] kendisinden önce gelenin üzerinde, sonra gelenin ise altında bulunurlar. Ve yine ne zamanki belirttiğimiz bu [yüce ve üstün] şeylerden yüz çevirir, cismânî arzuların isteğine ve tabii süslere yönelirse işte o zaman bu [üstün ve yüce] şeylerden uzaklaşır ve böylece aşağıların aşağısına (esfele's-safilin) iner, madde denizinde boğulur ve onun [maddenin] dalgaları etrafını sarar ve karanlıklar onun görme duyusu üzerinde yığılır. İsmi izzetli sözü yüce bu her iki duruma da şöyle işaret etmiştir: *"Allah göklerin ve yerin Nur'udur. Onun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır."*[8] Yüce sözüyle: *"Ya da engin bir denizdeki karanlıklara benzer; onun üstünü bir dalga kaplar, onun üstünde bir dalga, onun da üstünde bir bulut vardır. Karanlıklar üstünde karanlıklar."*[9]

Bölüm
Mekânın Mahiyeti Hakkında Filozofların Söylediklerine Dair

Filozofların çoğunluğuna göre mekân, mekânda bulunanın (*mütemekkin*) kabıdır. Bu konuda şöyle denilebilir: Su için mekân, suyun içinde bulunduğu kaptır; sirke için mekân, sirkenin içinde bulunduğu tulumdur. Bu kıyasa göre bir şeyin mekânı, o şeyin içinde bulunduğu kaptır. Hani balığın mekânı sudur; kuşun mekânı havadır denilir. Özetle bir mekânda bulunan her şeyin mekânı, o şeyi kuşatan cisimdir. Aynı şekilde mekân, kuşatılan cisme bitişen, kuşatan cismin yüzeyidir de denilmiştir. [Yine bunun] aksine, mekân kuşatan cisme bitişen, kuşatılan cismin yüzeyidir de,

---

8. Nur, 24/35. Mülessirlere göre en parlak ışıktan bahsedilmektedir. Işık üstüne ışıktır. Bu âyette söz konusu edilen "ışık", "nur", II Samuel, XXII., 29'daki gibi ya da ayrıca bkz. Yuhannanın Birinci Mektubu 1, 5.
9. Nur, 24/40. Burada başka âyetlerde görüldüğü gibi, Arapların dezinle olan yakınlık ve tanışıklıklarına önemli bir örnektir.

denilmiştir. Her iki görüş ve söze göre de mekânın cevher olması gerekir. Mekânın, kuşatılan cisim ile kuşatan cismin yüzeyleri arasında ortak bir bölüm (*fasıl*) olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre ise mekânın araz olması gerekir. Aynı şekilde mekânın en, boy, derinlik ve hareket (zahib) sahibi bir cismin içinde bulunduğu uzay [boşluk] olduğu da söylenmiştir. Her bir cisim misli ile eşit ise ve her bir cisim ya yuvarlak, ya dörtgen ya üçgen ya da bunların dışında bir şekle sahip ise bu cismin mekânı da ondan daha büyük ya da daha küçük olmayıp ona eşittir. Hatta buna benzer olarak mekân cismin ölçeğidir denilmiştir. Bu görüşe göre ise mekân cevherdir.

Bilmelisin ki, mekânın uzay [boşluk] olduğunu söyleyenler, cismin suretine bakıp sonra da onu zihin gücüyle maddeden ayırırlar, [sonra] nefislerinde bunu suret haline getirirler ve onu uzay [boşluk] olarak isimlendirirler. Eğer maddenin kendisine baksalardı bunu da mekân olarak isimlendirirlerdi. Bu durum ise onların, nefsin cevheri ve onun bilgi ve anlamlarının keyfiyeti hakkındaki bilgilerinin kıtlığını gösterir.

Bilmelisin ki algılanan şeylerin suretlerini maddelerinden ayırıp çıkarmak, onu kendi zatında tasavvur etmek, maddeye ihtiyaç duymadan onu [sureti] görmek, madde ile sureti birbirinden ayırmak, nefsin cevherinin ve onun güçlerinin çekiciliklerinin ve bilgilerinin inceliklerinin yüceliğindendir. [Madde ile suretin] her birine bak! Onlar bazen yalın (*müfret*) bazen ise birleşik (*mürekkep*) olarak bulunurlar. Bazen âlemin dışında bir şey gibi âleme bakarken bazen de âlemin içinden bir şey gibi âleme bakması, [nefsin] zanna dayalı (zihnî) gücünün şiddetindendir. Bazen o, âlemi tamamen varlıktan çıkarıyor, bazen de geçmiş zamanın da öncesine giderek âlemin başlangıcına bakıyor ve böylece hiçbir şey yokken âlemin varlığının ilkesini araştırıyor. Bazen de gelecek zamanın da ötesine geçerek zamanı gelmeden önce âlemin yok oluşunu izliyor. Bütün bunların nasıl olduğunu tasavvur et!. Yine, sayıları ve miktarları sonsuz bir şekilde çoğaltması, âlemin dışını sonu olmayan bir boşluk olarak zannetmesi, yine bunun gibi, onun mükemmel eylemleri ve zihnî gücüyle tasavvur ettiği her şey nefsin zihnî gücünün şiddetindendir. Her kim ki boşluğun kendi başına var olan bir cevher olduğunu, âlemin dışını sonu olmayan bir boşluk olduğunu, maddenin âlemin başlangıcından önce gelen bir cevher olduğunu, maddenin sonsuz bir şekilde bölünebileceğini ve bunun gibi şeylerin olduğunu zannederse [bilsin ki] bu sözlerin tamamı nefsin cevheri, onun güçlerinin çekicilikleri, onun bilgi ve ilimlerde nasıl tasarrufta bulunduğu hakkındaki bilginin kıtlığından kaynaklanmaktadır.

Bölüm
Hareketin Mahiyeti Hakkında Filozofların Söyledikleri

Hareket altı şekilde ifade edilir: Bunlar; Oluş, bozuluş, artma, eksilme, değişme ve yer değiştirmedir. Oluş, bir şeyin yokluktan varlığa ya da potansiyel (kuvve) durumdan pratiğe (fiile) çıkmasıdır. Bozuluş ise bunun aksinedir. Artma cismin sınırlarının merkezden uzaklaşmasıdır. Eksilme ise bunun aksinedir. Değişme, cismin (*mevsuf*) renk, tat ve koku gibi sıfatlarının değişmesidir. Yer değiştirme olarak isimlendirilen harekete gelince bu, insanların çoğunluğuna göre bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirmedir. Bazen yer değiştirme hareketinin ikinci bir zamanda [birinci zaman-

daki harekete] paralel bir yöndeki oluş olduğu da söylenmiştir. Doğrusal (istikamet) hareket hakkında olmak üzere bu iki görüş de doğrudur. Ancak döngüsel hareket hakkında bu sözler doğru değildir. Çünkü bir döngüde hareket eden, ikinci bir zamanda paralel yönde hareket etmeden bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirir. Eğer, döngüsel olarak hareket eden bir şeyin, merkezinde hareket etmeden sabit duran parçası dışında bütün parçaları mekânını değiştirir ve bu da ikinci bir zamanda paralel bir yönde olur denilirse, bilmelisin ki bu sözü söyleyen kişi bu zannın ya da takdir edilen bu görüşün doğru olduğunu varsayan kişidir. [Oysa] merkez, tahmin edilen bir noktadır ki bu da çizginin başlangıcıdır. Çizginin başlangıcı ise cismin herhangi bir parçasının mekânı olamaz. Yine bilmelisin ki, döngüsel olarak hareket eden, bütün parçalarıyla birlikte hareket edendir. Bu ise bir mekândan başka bir mekâna hareket değildir ve ikinci bir zamanda bir başka şeye paralel bir yönde de olmaz. Doğrusal olan hareketin ise bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirme olmaksızın ve ikinci bir zamanda paralel yönleri geçmeksizin olması mümkün değildir. Eğer bunun mümkün olduğu söylenirse ve örneğin insanın, elini ya da bir başka organını hareket ettirdiği halde bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirmediği şeklinde bir itiraz gelirse, buna karşın şöyle denilir: İnsanın elini hareket ettirmesi durumunun nasıl olduğunu niçin görmüyorsun? Hareket ettiği halde bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirmemesi mümkün mü? Aynı şekilde parmakların durumu da böyledir. Zira parmakların ikinci bir zamanda bir başka paralel yönü geçmeksizin ve bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirmeksizin hareket etmesi mümkün mü?

Ayrıca bilmelisin ki, cismin bir kısım parçaları hareket ettiğinde cismin tamamı hareket etmiş olur. Cismin tamamı hareket ettiğinde ise cismin bu parçaları da hareket etmiş olur. Çünkü bu parçalar bütünden ayrı bir şey değildir. Örneğin insan hareket ettiğinde bütün organları da hareket eder. İnsanın organları hareket ettiğinde insan da hareket eder. İnsanın eli hareket ettiğinde ise elinin bütün parçaları da hareket eder. Çünkü insanın eli bu parçaların bütününden başka bir şey değildir. Aynı şekilde insanın sadece parmakları hareket ettiğinde parmaklarının bütün parçaları hareket eder. Çünkü parmaklar bu parçalardan ayrı bir şey değildir. Böylece her kim ki bütün hareket etmeden parçaların hareket etmesinin mümkün olduğunu veya parçaların hareket etmeden bütünün hareket etmesinin mümkün olduğunu zannederse yanlışa düşmüş olur.

Bilmelisin ki, ilim ehlinden birçok kimse doğrusal olarak hareket edenin, hareket etmesi durumunda birçok paralel yönü geçmesi sebebiyle, birçok harekette bulunduğunu zannetmişlerdir. [Oysa] paralel yönlerin çokluğundan dolayı hareketin çokluğunu kabul etmek gerekmez. Zira tek bir hareket olarak *ok*un hareketi birçok paralel yönü geçer. Aynı şekilde döngüsel olarak hareket eden de birçok döngüde hareket etse bile, duruncaya kadar tek bir hareketi vardır.

Sonra yine bilmelisin ki bir hareket, arasında durma (sükûn) olmadan başka bir hareketten ayrılamaz. Bu, musikî sanatı erbabının iyi bildiği ve hakkında şüphe etmediği bir durumdur. Onların sanatı, tonların (nağme) oluşturulmasının bilgisidir. Tonlar, sesler olmadan oluşturulamaz. Sesler, cisimlerin çarpışması olmadan meyda-

na gelmez. Cisimlerin çarpışması, hareket olmaksızın meydana gelmez. Hareketler, aralarında durma olmadan birbirinden ayrılamaz. İşte bundan dolayıdır ki tonların oluşturulması konusunda derin bilgisi olanlar, iki nakarat zamanı arasında durma zamanının olduğunu söylemişlerdir. Biz bu ilmin ne olduğunu, kaç tane olduğunu ve nasıl olduğunu "*Namelerin Bir Araya Getirilmesi*"[10] adlı risalemizde açıkladık, onu bu risaleden öğren.

Yine bilmelisin ki, eşyanın hakikatleri hakkında düşünen ve onların mahiyetlerini araştıran kimsenin ilk olarak o şeyin cevher mi, araz mı, madde mi, cismanî bir suret mi yoksa ruhânî bir şey mi olduğu; cevher ise hangi cevher olduğu, araz ise hangi araz olduğu, madde ise hangi madde olduğu ve eğer suret ise hangi suret ve nasıl bir suret olduğu hakkında düşünmesi ve araştırması gerekir.

Yine bilmelisin ki, ateşin hareketinde olduğu gibi, bazı cisimlerin hareketi cevherî bir harekettir. Zira onun hareketi durduğunda, ateş söner ve kaybolur. Böylece ateşin varlığı da ortadan kalkar. Su, hava ve toprağın hareketinde olduğu gibi, bazı cisimlerdeki hareketin de arızî olduğunu bilmelisin. Zira bunların hareketi durduğunda onların varlığı ortadan kalkmaz.

Yine bilmelisin ki, hareket, şekilden sonra nefsin cisimde oluşturduğu surettir ve durma (sükûn) da bu suretin yokluğudur. Cismin durması hareket etmesinden daha iyidir. Zira birçok yönü bulunan cismin tek bir defada bütün yönlere hareket etmesi mümkün değildir. Oysa bir yöne hareket etmesi bir başka yöne hareket etmesinden daha iyi değildir. İşte bundan dolayı cismin durması hareket etmesinden daha evladır.

Bilmelisin ki hareket her ne kadar suret ise de, herhangi bir zaman geçmeksizin cismin bütün parçalarına nüfuz edebilen ve herhangi bir zaman geçmeksizin ondan ayrılabilen tamamlayıcı ruhanî bir surettir. Örneğin herhangi bir zaman geçmeksizin şeffaf cisimlerin bütün parçalarına nüfuz eden ve ondan ayrılan ışığın durumu böyledir. Nitekim sen, lambanın, eve girdiğinde herhangi bir zaman geçmeden evin baştan sona tek bir defada aydınlandığını ve evden çıktığında da havanın tek bir defada karardığını görüyorsun. Aynı şekilde güneş doğudan doğduğunda, doğudan batıya kadar bütün hava tek bir defada aydınlanır. Batıdan battığında ise hava tek bir defada kararır. Oysa ısı yayıldığında hava yavaş yavaş ve zamanla ısınır. Aynı şekilde Güneş doğduğunda hava yavaş yavaş ve zamanla ısınır. Battığında ise hava yavaş yavaş ve zamanla soğur.

İşte bilmelisin ki hareketin durumu ışığın durumu gibidir. Bu, örneğin, doğu ve batı yönünde bir uzunluğa sahip bir çubuk (odun) dikildiğinde ve sonra da [bu çubuk] doğu ya da batı yönünde tek bir defada çekildiğinde onun bütün parçaları da tek bir defada hareket eder.

Yine bilmelisin ki nefsin cisimdeki fiillerinin bir kısmının zaman ile, bir kısmı ise zaman olmadan olması onun cevherinin zaman üstü olduğunu gösterir. Çünkü zaman cismin hareketiyle bitişiktir. Cisim ise nefsin fiilde bulunma yeridir. Nefis, tümel (küllî) cisme şekillerin en üstünü olan küresel şekli verdiğinde aynı zamanda onun hareketini de hareketlerin en üstünü olan dairesel hareket yapar.

10. *Risale fî te'lîfi'l-luhûn.*

Bölüm

Zamanın Mahiyeti Hakkında Filozofların Söyledikleri

İnsanların çoğunluğuna göre zaman, yılların, ayların, günlerin ve saatlerin geçmesidir. Bazen zamanın feleğin hareketinin sayısının tekrarı olduğu söylenmiştir. Bazen ise onun, feleğin hareketinin saydığı müddet olduğu söylenmiştir. Bazen de insanların birçoğu, şu durumu dikkate alarak, zamanın kesinlikle mevcut bir şey olmadığını zannetmişlerdir: Şöyle ki; zamanın en uzun parçaları yıllardır. Yılların ise bir kısmı geçmiştir bir kısmı ise henüz gelmemiştir. O halde tek bir yıldan başka bir şey mevcut değildir. Aynı zamanda bu yıl, bir kısmı geçen bir kısmı ise henüz gelmeyen aylardır. O halde tek bir aydan başka bir şey mevcut değildir. Bu ayın bir kısmı geçen bir kısmı ise henüz gelmeyen günleri vardır. O halde tek bir günden başka bir şey mevcut değildir. Bu gün bir kısmı geçen bir kısmı ise henüz gelmeyen saatlerdir. O halde tek bir saatten başka bir şey mevcut değildir. Bu saatin de parçaları vardır ki bir kısmı geçmiş bir kısmı ise henüz gelmemiştir. Bu itibarla zamanın kesinlikle bir varlığı yoktur.

Zamanın sonsuz olarak var olduğunu kabul eden görüşe gelince, buna göre zamanın tamamı gece ve gündüzdür, daima dünyayı çevreleyen yörüngesinin yirmi dört noktasında mevcut bulunan yirmi dört saattir. Bunun açıklaması şudur: örneğin, boylamı doksan derece olan bir beldede bir günde gündüzün yarısı olduğunda, bu günün ilk saati boylamı bir dereceden on beş dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Bu günün ikinci saati boylamı on altı dereceden otuz dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Bu günün üçüncü saati boylamı otuz bir dereceden kırk beş dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Bu günün dördüncü saati boylamı kırk altı dereceden altmış dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Bu günün beşinci saati boylamı altmış bir dereceden yetmiş beş dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Altıncı saati boylamı yetmiş altı derecede doksan[11] dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Yedinci saati, boylamı doksan bir dereceden yüz beş dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Sekizinci saati, boylamı yüz altı dereceden yüz yirmi dereceye kadar olan beldelerde mevcuttur. Dokuzuncu saati, boylamı yüz otuz beş derece olan beldelerde mevcuttur. Onuncu saati, boylamı yüz elli derece olan beldelerde mevcuttur. On birinci saati, boylamı yüz altmış beş derece olan beldelerde mevcuttur. On ikinci saati, boylamı yüz seksen derece olan beldelerde mevcuttur.

Dünya yörüngesinin bu noktalarının her birisinin karşısında kendisine denk düşecek (*nazire*) şekilde gecenin saatleri vardır. Dünya'daki her bir yer için gece ve gündüzde muhtelif miktarlar vardır. Sürekli var olduğu gibi, Güneş Dünya'nın yarısını aydınlatırken ulaştığı bu yarımın daha doğusunda bulunan diğer yarısını ise örter. Böylece Güneş'in üzerine doğduğu taraf gündüz olurken Güneş ışınlarının ulaşmadığı diğer taraf gece olur. Gündüzün olduğu her yerde gece de onunla birlikte vardır. Her biri diğerinin aksinedir. Biri yok olduğunda diğeri de onunla birlikte yok olur. Gece ve gündüz Dünya'nın doğusundaki ilk dereceden başlayarak ilerler (ikbal). Sonra Güneş'in hareketiyle hareketlerine devam ederler. Böylece Dünya üzerinde

11. Metinde yetmiş derece olarak kaydedilmiştir. (ç.n.)

Güneş ışığının ilk göründüğü yerden başlar ve sonuna kadar on iki saat sürer. Gece için de durum böyledir. Eğer bu hususta şüphe edersen bu konuda sana deriz ki; sen bunu, (Batlamyus'un) *el-Mecisti* adlı gök cisimleri ve geometri konusundaki kitabını inceleyen ve astronomi ilmi konusunda derinleşen sanatın ehline sor. Onlar söylediklerimizin doğru olduğunu sana söyleyeceklerdir. Zira bu hususta şöyle söylenmiştir: *Her sanat hakkında o sanatın erbabından yardım isteyiniz.*

Sonra yine bilmelisin ki, *bir* sayısının tekrar etmesiyle sayıların suretinin nefiste meydana gelmesinde [olduğu gibi] gece ve gündüzün dünyanın etrafında sürekli ardışıklığı (kurur) da onu düşünen kimsenin nefsinde zamanın sureti olarak meydana gelir. Şöyle ki; bütün sayılar *bir*in çift ve tek durumu; onun tamsayı ya da bölünmüş durumu; onun birleri, onları, yüzleri ve binleri durumudur. "Sayılar Risâlesi'"nde[12] de açıkladığımız gibi [bütün bunlar], sayıları düşünen kimsenin nefsinde meydana gelen *bir*lerin bütününden başka bir şey değildir. Aynı şekilde, dünyanın etrafında sürekli olarak gece ve gündüzün ardışıklığını düşünen kimsenin nefsinde sureti meydana gelen zaman da; yıllar, aylar, günler ve saatlerin bütününden başka bir şey değildir. Açıklamasını getirdiğimiz bu beş şey –ki bunlar madde, suret, mekân, zaman ve harekettir– bütün cisimleri kuşatıcıdır. Bu şeyler hakkında düşünmeye alışık olmayan bir kimseye tabiî şeyler hakkında akıl yürütme herhangi bir yarar sağlamaz. Çünkü [bu durumda] kesinlikle bunların bilgisinin özünü elde etme imkânı yoktur. Tabiî şeyler hakkında düşünmeye alışık olmadığında ise ilahî şeyler hakkında konuşma ona herhangi bir yarar sağlamaz. Çünkü [bu durumda] onun bilgisinin özünü kavrama imkânı yoktur.

Ey kardeşim, bilginlerin bu konuda söylediklerini anlamak için onların bu risalede söylediğimiz sözleri hakkında düşün ve bu şeylerin anlamları hakkında ortaya koyduklarını tasavvur et. Eğer bu şeyler hakkında daha fazla bilgin varsa bunu bize de bildir. Eğer bu şeyleri inkâr edersen [bunun sebeplerini] bize açıkla. Eğer bu anlattıklarımızdan herhangi bir şey hakkında şüpheye düşersen de bizi açıklamalarımızda herhangi bir ihmalkârlık ve doğruyu söylememekle suçlama.

Sonra, bilmelisin ki her sanatın bir ehli vardır ve her bir ilim ve sanat ehlinin, üzerinde ittifak ettikleri esaslar (*usûl*) ve hakkında tartıştıkları ayrıntılar (*furû'*) vardır. [İşte] onlar ihtilaf ettikleri hususları bu esaslara kıyas ederek açıklar.

Yine bilmelisin ki, tabiî şeyler hakkında düşünmek bizim saygıdeğer kardeşlerimizin –Allah onları desteklesin– sanatının bir parçasıdır. Tabiî şeyler ise cisimler ve onlara ilişen lazım ve ayrık arazlardır. Biz bu ilim hakkında yedi risale tertip ettik ki bunların ilki, madde, suret, hareket, mekân ve zamanı ele aldığımız bu risaledir. Zira bu beş şey bütün cisimleri kuşatıcıdır. *Algılayan ve Algılanan Risâlesi*'nde[13] ise veciz bir şekilde cisimlere ilişen şeyleri inceledik. Sonra bu risalenin ardından sema ve âlemi; feleklerin terkibini ve onların kaç tane olduğunu, onların yerlerinin genişliğini, dönüşlerinin hızını; yıldızların yüceliğini, onların hareketlerinin esaslarını; burçların sıfatlarını ve onların ayrıntılarını incelediğimiz risaleyi tertip ettik. Bu risalenin ardından oluş ve bozuluşu; ay feleği altındaki dört unsurun mahiyetini –ki bunlar ateş, hava, toprak

12. *Risâletü'l-Aded.*
13. *Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs.*

ve sudur– bu unsurlardan bazısının bazısına nasıl dönüştüğünü ve evrenin bunlardan nasıl meydana geldiğini incelediğimiz risaleyi tertip ettik. Bunun ardından havada meydana gelen değişimleri ve hava oluşumlarını incelediğimiz dördüncü risaleyi tertip ettik. Bu risalenin ardından madenlerin cevherlerini ve [madenlerin] yerin altında, dağların içinde ve denizlerin dibinde nasıl meydana geldiklerini incelediğimiz beşinci risaleyi tertip ettik. Bunun ardından bitkilerin durumunu; onların cinslerini, türlerini, özelliklerini, faydalarını ve zararlarını incelediğimiz altıncı risaleyi tertip ettik. Sonra bunun ardından da canlıların cinslerini, türlerini ve tabiatlarındaki farklılıkları veciz bir şekilde incelediğimiz yedinci risaleyi tertip ettik.

Bu risaleden önce de matematik ilimleri hakkında *beş* risale daha tertip ettik. Bunların ilki; sayılar, onların özellikleri ve [bütün sayıların] *iki* sayısından önce gelen *bir* sayısından nasıl türediklerini inceleyen risaledir. Bunun ardından, geometrinin esaslarını, ölçülerin çeşitlerini ve bunların geometri ilminde *bir*in sayı ilmindeki konumunda olan noktadan nasıl türediğini incelediğimiz ikinci risaleyi tertip ettik. Bu risalenin ardından ise, yıldızları incelediğimiz, felekleri ve gezegenleri sınıflandırdığımız ve bunların Güneş'e oranlarının sayıların *bir*e oranı gibi olduğunu ve geometrinin ölçülerinin kökeninin nokta olduğunu açıkladığımız üçüncü risaleyi tertip ettik. Bunun ardından sayısal, geometrik ve birleşik oranları ve sayıların kökeninin *bir* olmasında ve geometrinin ölçülerinin kökeninin *nokta* olmasında olduğu gibi bütün bunların kökeninin eşitliğin oranı olduğunu incelediğimiz risaleyi tertip ettik. Sonra bunun ardından mantık ilmini incelediğimiz ve her biri cinslerin cinsi olan on kategoriyi ele aldığımız, bunların türlerinin kaç tane ve özelliklerinin neler olduğunu açıkladığımız, bunlardan sadece birinin cevher, dokuz tanesinin ise araz olduğunu ve bunların da, sayıların ikiden önce gelen *bir*e birle ilişkili olmasındaki gibi, varlıkların da cevhere ilişik olduğunu ele aldığımız risaleyi tertip ettik.[14] Bizden önce kadîm filozoflar da bu şeyler hakkında konuşmuş ve bunları kitaplarda tedvin etmişlerdir ki, bu kitaplar bugün insanların ellerinde mevcuttur. Fakat onlar bu konularda sözü fazlaca uzattıklarından ve bir dilden başka bir dile tercüme yaptıklarından araştırmacılar için bu kitaplardaki anlamların anlaşılması kapalı hale gelmekte ve hakikatlerinin bilgisi kaybolmaktadır. İşte bu sebepten dolayı bu risaleyi te'lif ettik ve öğrenen kişilere bu anlamları yaklaştırmak ve yeni başlayanlara bu kitaplardaki görüşleri kolaylaştırmak için bir giriş ve önsöz mahiyetinde [konu hakkındaki] sözleri özetledik.

Bölüm
İlim Ehlinin Faziletlerine Dair

Bilmelisin ki eğer sen ilim ve hikmet ehlini seviyorsan ilim ve hikmet erbabının yolundan gitmeye ihtiyacın var. Bu ise [ancak] senin, gereksiz dünya işlerinden kendini koruman, gereksiz şeyleri terk etmen, gayret ve ilginin büyük çoğunluğunu ilmi talep etmeye vermen, ilim ehli ile görüşmen, onların müzakere meclislerine katılman ve nefsini, peygamberlerin –Allah'ın selamı üzerlerine olsun– kitaplarında vasfedilen dengeli (*mu'tedil*) bir yaşama ve yukarda bahsi geçen ilimlerde düşünme-

14. Bkz. *İhvân-ı Safâ Risaleleri, Cilt I*, Ayrıntı Yay., 2012.

ye razı etmenle olur. Ki bunlar, bilginlerin çocuklarının kendileriyle ikna edildikleri ve ilimlerde en yüksek gaye olan ilahî şeyleri düşünme konusundaki kavrayışlarını güçlendirmek için bunlarla öğrenciler yetiştirdikleri hususlardır.

Sonra yine bilmelisin ki, ilahî şeyler maddeden soyut suretlerdir. Onlar cismânî şeylerde olduğu gibi, bozulma ve yok olmanın ilişmediği sürekli var olan ebedî şeylerdir. Bil ki senin nefsin de bu suretlerden biridir. Onun bilgisini elde etmeye çalış ki senin nefsin, babamız Adem'in –Allah'ın selamı üzerine olsun– işlediği suçtan dolayı içine düştüğümüz maddenin derinliklerinden, cismin girdabından ve tabiatın esaretinden kurtulsun. Adem rabbine karşı geldiğinde o ve çocukları ruhlar âlemi olan cennetten kovulmuşlardı. [Bu konuda Allah onlara] şöyle buyurmuştur: *"Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır.*[15] *Orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız."*[16] Buna benzer olarak ilk insanlar, yeniden diriliş gününde sura üflendiğinde ve kabirler onların üzerinde yarıldığında şöyle buyrulmuştur: *"Üç kola ayrılmış gölgeye gidin"*.[17] Bu ise eni, boyu ve derinliği olan cisimler âlemidir. Ey kardeşim, peygamberlerin –Allah'ın selam üzerlerine olsun– kitaplarında açık olan bu işaretler ve bu dileğimin bilgisi için gayret göster ki, nefsin cehalet ve gaflet uykusundan uyansın, ilahî bilgilerin ruhu ile ihya olsun, ilahî ilimlerin hayatı ile yaşasın ve doğal afetlerden korunsun.

Yine bilmelisin ki soyut olması bakımından nefse; acılar, hastalıklar, bozukluklar, açlık, susuzluk, sıcaklık, soğukluk, kederler, kaygılar, üzüntüler ve sonradan meydana gelen şeyler ilişmez. Çünkü bütün bunlar ancak nefis bedenle birlikte olduğunda (bitiştiğinde) nefse ilişir. Zira beden yok olmayı, bozulmayı, dönüşmeyi ve değişmeyi kabul eden bir cisimdir. Oysa nefis ruhanî bir cevher olduğundan, nefis için bu felaketlerden herhangi biri söz konusu değildir.

Bilmelisin ki, ilim ehlinden birçok kimse, nefs ilminde düşünmeyi, onun cevheri hakkında araştırma yapmayı, nefs ilminde derinleşen bilginlerden [bu bilgiyi] istemeyi terk ettikleri; nefsin fiillerine az önem verdikleri, onun cismin girdabından ve maddenin derinliklerinden kurtulmasını, tabiatın esaretinden ve cismin karanlıklarından çıkmasını az istedikleri, dünyada sürekli kalmaya şiddetle yöneldikleri, cismani arzular içinde boğuldukları, hayvanî lezzetlerle aldandıkları, tabii duyulurlara meylettikleri; ilahî kitaplar ve Peygamberlerin şeriatlarında anlatılan cennet nimetlerinden gafil oldukları, ruhlar alemindeki kokulardan, reyhanlardan, nimetlerden, mutluluklardan, lezzetten, ikramdan ve orada ebedi ikametten gafil oldukları için; kendi nefislerinin bilgisi de onları ihmal etmiştir. Ki bu hususta sorumluluk bilinci taşıyanlara (*müttaki*) şöyle vaatte bulunulmuştur: *"Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü meyve"*[18] *"ve hurma ağaçlarının ve asmaların ürününden hem sarhoş edici içkiler, hem de güzel, temiz rızklar elde edersiniz. İşte bunda da, aklını kullanan kimseler için bir ders vardır."*[19]

15. Bakara, 2/36.
16. A'râf, 7/25.
17. Mürselât, 77/30.
18. Muhammed, 47/15.
19. Nahl, 16/67.

Onların bu konuda söylenenlere rağbetlerinin azlığı, peygamberlerin –Allah'ın selamı üzerlerine olsun– bu konuda getirdiklerini, filozofların ve bilginlerin bu konuda ulaşılması güç ince anlamlara ve sırlara işaretlerini tasdik etmelerinin azlığından kaynaklanmaktadır. Böylece onların nefislerinin bütün ilgisi dönüşen bedene yönelmiştir. Ve onlar bütün gayretlerini mal, yiyecek, içecek, giyecek, evlilik ve binek gibi dünya yaşantısının faydalarına sarf etmektedir. Nefislerini bedenlerinin kölesi haline getirmiş ve bedenlerini de nefislerinin efendisi haline getirmişlerdir. Beşerî olanı ilahî olana, karanlığı ve şeytanî olanı aydınlığa ve melekî olana üstün kılmışlar. Böylece şeytanın dostu ve Allah'ın düşmanı olmuşlardır.

Ey kardeşim, senin kendi nefsini düşünmen, onun faydası için gayret göstermen, onun kurtuluşunu istemen, onun sırrını çözmen; maddenin derinliklerinde, tabiatın esaretinde ve cisimlerin karanlığında boğulmasını engellemen, onun yükünü hafifletmen gerekmez mi? Nitekim bunlar, onun göklerin kutsallığına yükselmesini, melekler zümresine girmesini, felekler âleminin genişliğinde dolaşmasını, cennetlerin derecesine yükselmesini, Kur'an'da zikredilen kokulardan ve reyhanlardan koklamasını; senin hakkında iyi düşünen arkadaşlarla ve seçkin kardeşlerle ve [iyiliğe] vesile olan saygın kişilerle, kendileriyle birlikte senin de iyiliğine ve kurtuluşuna yardımcı olmak isteyen kişilerle birlikte olmanı engelleyen sebeplerdir. Ki bu kişiler kendilerini dünya işlerine hizmetten alıkoymuş, bütün dikkatlerini ve çabalarını ahiret nimetlerini istemeye vermiş kişilerdir. Onların yolundan gitmekle, onların amaçlarını amaç edinmekle, onlarla birlikte kendi sırrına ulaşmakla, onların ahlakıyla ahlaklanmakla ve onların söylediklerini dinlemekle onların öğretisini bilir ve nefsî ilimler, hakiki anlamlar, ruhanî sözler, nefsânî duyulurlar hakkında sana haber verdiklerini ve sırlarını anlamak için onların ilimlerinde düşünebilirsin. Bizim ruhânî şehrimize girdiğin, bizim yaşantımızla yaşadığın, bizim tertemiz sünnetimizi öğrendiğin, bizim şer'î kanunlarımızı iyice kavradığın zaman umulur ki melekler âlemine (mele-i ala) bakman ve ebedî kalıcı bir mutlulukla saadete erenlerin hayatını; geçici, bozulan, dönüşen, değişen, ağır, karanlık bedeninle değil faziletli, şeffaf, yüce, ebedi nefsinle yaşaman için hayat ruhu ile kuvvetlendirilirsin. Allah seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi ne nerede olursa olsun doğru yola ve hidayete erdirsin. Şüphesiz O, kulları için çok merhamet edici ve şefkat sahibidir.

Madde ve Suret Risâlesi (Risâletü'l-Heyûla ve's-Sûret) burada tamamlandı. Onu *Semâ ve Âlem Risâlesi (Risâletü's-Semâ ve'l-Âlem)* takip etmektedir.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin İkinci (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Onaltıncı) Risalesi: Sema ve Âlem Olarak Adlandırılıp Nefsin Islahı ve Ahlâkın Olgunlaştırılmasına Dair[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

"Gerçek övgü Allah'a mahsustur! Selâm olsun onun seçtiği kullarına. Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?"[2]

Ey hürmetkâr ve şefkatli kardeşim –Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin– bilmelisin ki mutlak cismin ve onun zatının yapıcı (mukavvim) niteliklerinin, dolayısıyla da madde ve suretin anlatımını artık tamamladık. Aynı şekilde hareket, durağanlık ve bunların benzerleri gibi kalıcı (lâzım) niteliklerini de anlattık. "Sema ve Âlem" ismini taşıyan bu risalemizde ise feleklerden, gezegenlerden, yine ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsurdan ibaret olan yalın tümel cisimleri anlatmak istiyoruz. Şöyle ki mutlak cisim, öncelikle söz konusu [yalın tümel cisimlere], ardından ise bunların türevleri olan tikel cisimlere, yani hayvanlara, madenlere ve bitkilere ayrılır.

Bölüm
Filozofların "Âlem Büyük İnsandır" Sözünün Anlamının Açıklanmasına Dair

Kardeşim bil ki filozoflar "âlem" sözü ile yedi [kat] semayı, yerleri ve bunların arasında bulunan bütün yaratılmışları kastetmekte, yine onu "büyük insan" olarak adlandırmaktadırlar. Zira bütün küreleri (*felek*), sema katmanlarını, tümel unsurları ve bunların türevlerini kapsayacak biçimde onu tek bir cisim olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde ona ait bir tek nefsin bulunduğuna inanmış, tıpkı insan nefsinin bedenin kısımlarının tamamına sirayet etmesi gibi, bu nefsin güçlerinin de [âlemin] cismini oluşturan parçaların tamamına sirayet ettiğini düşünmüşlerdir. İşte bu risalede âlemin suretini anlatmak ve tıpkı bir anatomi kitabında insan cesedinin bileşenlerinin tavsif edildiği gibi burada da âlemin cismine ait bileşenlerin niteliğini ortaya koymak istiyoruz. Daha sonra başka bir risalede, âlemin nefsinin mahiyetini, kuşatıcı kürenin en üst kısmından başlayıp yer merkezinin en alt kısmına varıncaya kadar

2. Neml, 27/59.

âlemde mevcut olan cisimlere bu nefsin güçlerinin sirayet etmesinin niteliğini ortaya koyacak; ardından da bu nefse özgü hareket çeşitlerini ve onun fiillerinin âlemde mevcut olan cisimler üzerindeki tezahürünü açıklayacağız. Şimdi âlemin cisminin açıklamasına geçerek diyoruz ki:

"*Duyu ve Duyulur risalesi*"nde[3] açıkladığımız gibi "cisim", kendi arazları üzerinden duyular yoluyla ortaya çıkan bir varlıktır. "*Madde ve Suret risalesi*"nde[4] açıkladığımız üzere dış dünyadaki varlıkların tamamı cevher ve arazlardan, suret ve maddelerden bileşiktir. Yine "*Akıl ve Akledilir risalesi*"nde[5] açıkladığımız gibi suret iki türlüdür: Yapıcı (*mukavvim*) ve tamamlayıcı (mütemmim). Cismin zatı için yapıcı suret, bu sureti alabilen yalın maddede varlık kazanan uzunluk, genişlik ve derinlikten ibarettir. Cismin tamamlayıcı suretine gelince, onu pek çok duruma getiren bu suretlerin sayısı, izzet ve celal sahibi olan Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar fazladır. Fakat yine de anlamlarına vakıf olasın diye onlardan bir kısmını burada anlatacağız: Cismin tamamlayıcı suretlerinden biri biçimdir. Üçgen, dörtgen, beşgen, daire ve benzerleri gibi pek çok biçim bulunmaktadır. Bir diğer tamamlayıcı suret harekettir. Hareket altı türlüdür. Yer değiştirme onlardan biridir ve iki türlüdür: Döngüsel ve doğrusal. Yine tamamlayıcı suretlerden bir diğeri olan nur da iki türlüdür: Zatî ve arazî. Cisim için bir diğer tamamlayıcı suret ise saflıktır. "*Geometri risalesi*"nde[6] açıkladığımız üzere biçimlerden en mükemmeli küre biçimidir. "*Hareket risalesi*"nde[7] açıkladığımız üzere en mükemmel hareket döngüsel harekettir. "*Nitelik ve Nitelenenler risalesi*"nde[8] açıkladığımız gibi en parlak nur zatî nurdur, en saf nitelik ise şeffaflıktır. Âlemin cismi tamamen küre biçimindedir ve bütün feleklerin hareketi döngüseldir. Ay hariç gökteki bütün gezegenlerin nuru zatîdir. Yine Yer hariç bütün kürelerin cirimleri şeffaftır. Yer ve Ay'ın bu durumunun nedenini "*Neden ve Nedenliler risalesi*"nde[9] daha önce anlatmıştık.

Bölüm
Semalar İle Kürelerin Aynı Olduklarına Dair

Kardeşim bil ki semalar (gökler) ile küreler (*felek*) aslında aynı şeydir. Şöyle ki sema; yüce olduğu için sema, döngüsel olduğu için de küre olarak adlandırılmıştır. Yine bil ki küreler dokuz tanedir. Bunlardan yedisi yedi kat semayı oluşturur ki en aşağıda bulunanı ve bize en yakın olanı Ay küresidir. Bu aynı zamanda ilk küredir. Ondan sonra gelen Merkür küresi ikinci sema, ondan sonra gelen Venüs küresi üçüncü sema, ondan sonra gelen Güneş küresi dördüncü sema, ondan sonra gelen Mars küresi beşinci sema, ondan sonra gelen Jüpiter küresi altıncı sema, ondan sonra gelen Satürn küresi de yedinci semadır. Satürn, delerek geçen parlak yıldız (*en-*

3. *Risletu l-hâs ve'l-mahsus.*
4. *Risletu l-heyula ves-sure.*
5. *Risaletü'l-akli ve'l-ma'kûl.*
6. *Risaletü'l-hendese.*
7. *Risaletu'l-harekat.*
8. *Risaletus-sıfat ve'l-mevsufat.*
9. *Risaletu l-ilel ve l-ma'lûlât.*

necmü's-sâkıb) olarak isimlendirilir. "Delip geçen" ismini almasının nedeni, Kur'an müfessirlerinden Abdullah b. Abbas'ın naklettiği bir hadiste de rivayet olunduğu gibi, nurunun yedi kat semanın tavanını delip geçerek bize ulaşabilmesidir. Sekizinci küreye gelince bu, yedi küreyi içine alarak kuşatan sabit yıldızlar küresi, gökleri ve yeri kaplayan kürsüdür. Dokuzuncu küre ise söz konusu sekiz küreyi kuşatan küredir. İzzet ve celal sahibi olan Allah'ın da buyurduğu gibi bu, o gün kendisini sekiz (meleğin) taşıyacağı[10] büyük arştır.

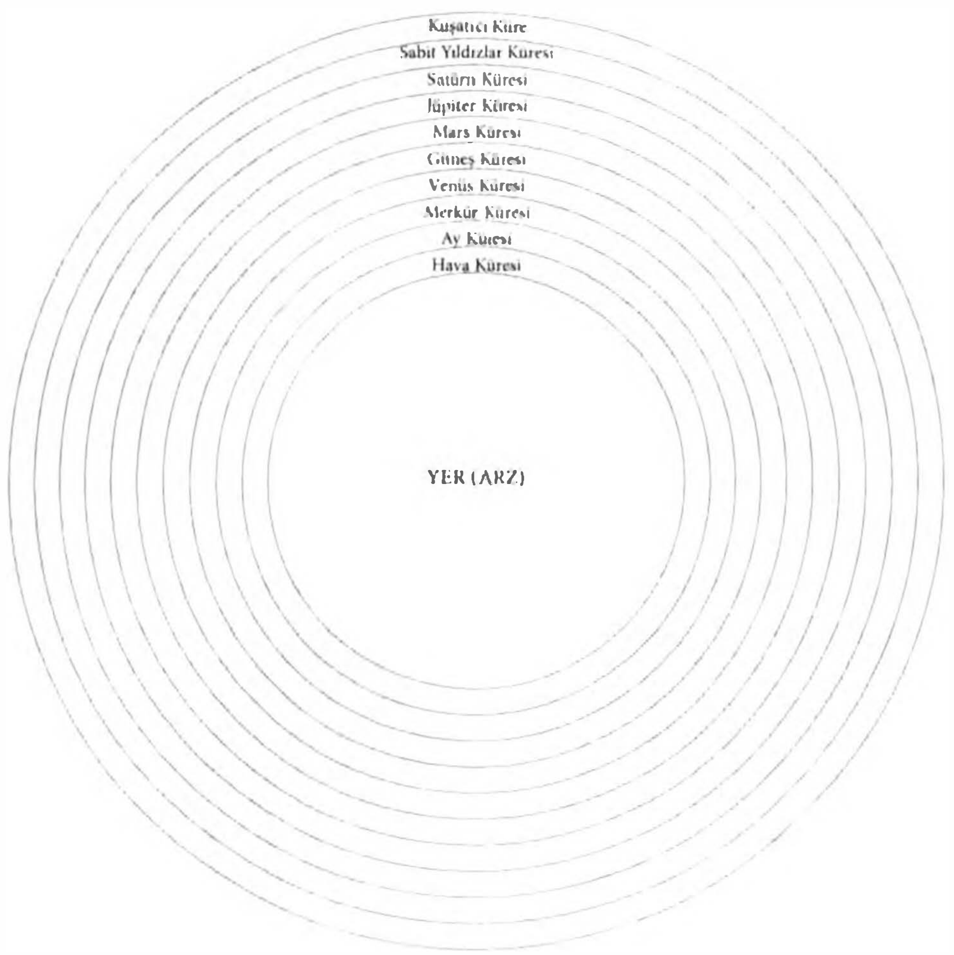
Kardeşim bil ki yukarıda bahsi geçen yedi küreden her biri kendisinden aşağıda bulunana göre sema, kendisinden yukarıda bulunana göre ise zemindir. Şöyle ki Ay küresi, üzerinde bulunduğumuz Yer için sema, Merkür küresi için bir zeminidir. Aynı şekilde Merkür küresi Ay küresine göre sema, Venüs küresine göre ise bir zemindir. Diğer kürelerin hükmü de aynen bu kıyastaki gibidir. Yedinci sema olan Satürn küresine varıncaya kadar onlardan her biri kendisinden aşağıda bulunana göre sema, kendisinden yukarıda bulunana göre ise zemindir.

Bölüm
Kürelerin Oluşumu ve Sema Katmanlarına Dair

Kardeşim bil ki üzerinde bulunduğumuz Yer, ihtiva ettiği dağlar, denizler, çöller, nehirler, şehirler ve harabelerinin tamamıyla birlikte bir tek küreden oluşmaktadır. İzzet ve celal sahibi olan Allah'ın izni ile o, âlemin merkezinde yer almakta ve üzerinde bulunanların tamamıyla birlikte havanın ortasında asılı durmaktadır. Tıpkı yumurta akının yumurta sarısını kuşattığı gibi Hava küresi onu bütün yönlerden kuşatmıştır. Hava küresi de yumurta kabuğunun yumurta akını kuşatmasına benzer biçimde bütün yönlerden Ay küresi tarafından kuşatılmıştır. Ay küresi ise benzer biçimde Merkür küresi tarafından kuşatılmıştır. Her şeyi Kuşatıcı küreye varıncaya kadar diğer kürelerin hükmü de böyledir. Şanı yüce olan Allah'ın da buyurduğu gibi onlardan *"Her biri bir yörüngede yüzmektedir."*[11]

Aşağıdaki resimde kürelerin oluşumu ve sema katmanlarına ait tavan çizgilerinin formu gösterilmiş, onların üzerinde Burçlar küresi, onun üzerinde ise Kuşatıcı küre verilmiştir.

10. Burada Hakka suresinin 17. ayetine atıf yapılmıştır. (ç.n.)
11. Yasin, 36/40.

Bu resimde de açıklandığı gibi âlem, ikisi Ay küresinin boşluğunda bulunmak üzere toplam on bir küreden oluşmaktadır. Söz konusu iki küre Yer ve Hava'dır. Bunun anlamı şudur: Toprak ile su ve hava ile esîr birlikte birer küre oluşturmakta, geriye kalan dokuz küre ise birbirini kuşatmaktadır.

Bölüm
Âlemde Boşluk Bulunmadığına Dair

Kardeşim bil ki birbirini kuşatan bu küreler tıpkı soğanın katmanları gibidir. Şöyle ki kuşatan katın yüzeyi kuşatılan katın yüzeyine dokunmakta ve aralarında her hangi bir boşluk bulunmamakta, sadece zihinsel bir ortak alan yer almaktadır. İlim erbabından bazıları kürelere ait fezaların, sema katmanlarının ve tümel unsurların arasında boş alanlar bulunduğunu zannetmişlerdir. Halbuki durum onların zannettikleri gibi değil. Çünkü boşluktan kasıt, içerisinde yer kaplayan bir şeyin bulunma-

dığı boş bir mekândır. Mekan ise cismin niteliklerinden biridir, cisim olmaksızın var olamaz ve ancak cisimle birlikte ortaya çıkabilir.

Bil ki aynı şekilde ışık ve karanlık, cismin iki niteliğidir. Gayet tabii olarak âlemde ne ışığın ne de karanlığın bulunduğu bir yerin varlığını akletmek imkansızdır. O halde boşluk nerededir?

Bil ki boşluğun varlığından bahsedenler, bazı cisimlerin bir konumdan başka bir konuma yer değiştirdiğini görmüş ve boşluğun bulunmaması durumunda söz konusu hareket ve yer değiştirmeyi engelleyecek bir doluluğun bulunması gerektiğini zannetmişlerdir.

Bil ki cisimlerin tamamı taş ve demir gibi parçaları birbirine yapışmış halde katı olsalardı durum onların zannettikleri gibi olurdu. Oysaki su ve hava gibi cisimlerden bazıları yumuşak, latif ve akışkan olduklarından bir kısım cisimlerin onların parçaları arasında hareket etmelerini engellememektedirler. Bunun örneği, balığın suda yüzmesi, kuşun havada uçması ve diğer hayvanların yeryüzünde hareket etmesidir.

Bölüm

Âlemin Dışında Boşluk ve Doluluğun Bulunmadığına Dair

Kardeşim bil ki söz konusu on bir küre âlemin tamamını, dolayısıyla da bütün yaratılmışların meskenlerini ihtiva etmektedir. Vehme kapılan pek çok kimse, Kuşatıcı kürenin ötesinde başka bir cismin ve sonsuz bir boşluğun bulunduğunu zannetmiştir. Oysaki bu hükümlerden her ikisi de hatalıdır ve gerçeklikle örtüşmemektedir. Nitekim ister âlemin dışında isterse de âlemin içinde olsun, boşluğun asla var olmadığı aklî burhanla ispat edilmiştir. Yukarıda da açıkladığımız üzere boşluk, içerisinde yer kaplayan bir şeyin bulunmadığı boş bir mekândır. Mekan ise cismin niteliklerinden biridir ve bir arazdır. Dolayısıyla da cisim olmaksızın var olamaz ve ancak cisimle birlikte ortaya çıkabilir. Âlemin dışında başka bir cismin bulunduğunu iddia eden kimsenin iddiası ise bunu tahayyül eden vehim gücüne dayanır ve bu kimsenin, kendi iddiasını doğrulayacak bir delil getirmesi gerekir.

Bil ki vehim, nefsin güçlerinden bir güçtür ve gerçeklik payı bulunmayan, gerçek olmayan şeyleri tahayyül eder. Bu durumda, duyumsama güçlerinden biri ile desteklenmediği ve hakkında zorunlu bir burhan (kesin kanıt) getirilmediği ya da akılla yargıda bulunulmadığı sürece onun tahayyül ettiklerinin doğru veya yanlış olduğuna hükmetmek gerekmez.

Bil ki akil kimselerin tamamı ortak oldukları aklın hükmüne uymuş ve âlemin dışında başka bir cismin varlığına ilişkin görüşü kabul etmemişlerdir. Bunun nedeni şudur: Duyular onu idrak edememekte, akıl onun hakkında bir yargıya varamamakta ve kendisine dair burhan getirilememektedir. Öyleyse orada başka bir cismin var olduğuna, yanıltıcı vehimlerin tahayyülü dışında hangi önermeyle hükmedilecektir? Şayet iddia edildiği gibi orada başka bir cisim mevcut olsaydı onun ötesinde başka bir cismin bulunması da mümkün olurdu.[12] Çünkü cismin iki kenarı (baş-

12. Arapça metinde "imkansız olurdu" şeklinde verilen bu ibarenin "mümkün olurdu" şeklinde okunması metnin geneli itibariyle daha doğrudur. (ç.n.)

langıç ve sonu) vardır ve yukarıda da anlattığımız üzere boşluğun mevcut olmadığı burhanla ispat edilmiştir. Bütün cisimlerin iki kenarının bulunduğunun deliline gelince bu, hem nebevî ve hem de felsefî düşünceyle sabittir. Bunun anlamı şudur: Nebevî düşünceye göre bütün cisimler yaratılmıştır ve bütün yaratılmışların iki kenarının bulunduğu aklın evvelîlerindendir (apriori bir bilgidir). Felsefî düşünceye göre de bütün cisimler bileşiktir ve bütün bileşiklerin iki kenarının bulunduğu aklın evvelîlerindendir (apriori bir bilgidir).

Bölüm
Güneş'in Âlemin Ortasında Bulunmasına Dair

Kardeşim bil ki küreler arasında Güneş'in konumu, yeryüzündeki hükümdarın konumu gibidir. Gezegenler bu hükümdarın askerlerini, yardımcılarını ve tebaasını, küreler onun hükmettiği bölgeleri, burçlar ülkeleri, derece ve dakikalar da köyleri temsil ederler. İlahi hikmetin gereği olarak onun merkezi âlemin ortasında bulunmaktadır. Tıpkı hükümdarın evinin şehrin ortasında, bu şehrin ise ülkedeki diğer şehirlerin ortasında yer alması gibi. Bunun anlamı şudur: Güneş'in merkezi kendi küresinin ortasında, küresi ise diğer kürelerin ortasında bulunur. Nitekim daha önce de anlattığımız üzere âlemin tamamı on bir küreden oluşur. Bunlardan beş tanesi Güneş küresinin üstünde yer alır. Birbirini kuşatan bu küreler; Mars küresi, Jüpiter küresi, Satürn küresi, Sabit yıldızlar küresi ve Kuşatıcı küredir. Diğer beş küre ise Güneş'in altında yer alır. Güneş küresinin kapsamında birbirini kuşatan bu kürelerden birincisi Venüs küresidir. Onun altında Merkür küresi, onun altında Ay küresi, onun altında Hava küresi, onun altında da Yerküresi bulunmaktadır. Güneş'in mevziinin âlemin ortasında bulunması bu bakımdandır. Tıpkı Yer'in mevziinin âlemin merkezinde bulunması gibi.

Bölüm
Burçların Mahiyetine Dair

Kardeşim bil ki sayısı 12 olan burçlar, Kuşatıcı kürenin yüzeyinde bulunup onu 12 hayalî çizgiyle bölen hayalî parçalardan ibarettir. Söz konusu çizgiler bir noktadan başlayarak mukabillerindeki başka bir noktada bitmekte ve Kuşatıcı kürenin yüzeyini 12 parçaya ayırmaktadır. Karpuz dilimine benzer bu parçalardan her birine burç ismi verilir, söz konusu noktalar ise kürenin kutupları olarak adlandırılır. Daha sonra anlatacağımız üzere Güneş kendi hareketi sonucunda her 365 günde bir küresinin yüzeyinde hayalî bir daire çizer. Bu daire küreyi ikiye böldüğü gibi her bir burcu da iki eşit parçaya ayırır. Burçlardan her birinin bu daire üzerindeki payı 30 derecelik bir kavistir ve bunların toplamı 360 dereceye eşittir. Söz konusu daire ve onun dereceleriyle diğer küre ve gezegenlerin devirleri ölçülür. Ayrıca Güneş'in hareketleri üzerinden astronomik tablolarda (*zîc*) diğer gezegenlerin hareketleri, Güneş'in durumları üzerinden de gezegenlerin durumları hesaplanır.

Bölüm

Kürelerin Çapı ve Semaların Kalınlıklarına Dair

Kardeşim bil ki bu kürelerden her biri belli bir çapa ve kalınlığa sahiptir. Yerküresi dışında onların kalınlıkları çaplarından daha azdır. Yerküresinin çapı ve kalınlığı ise eşittir. Çünkü o, ortasında oyuk bulunmayan bir küredir. Ortasında oyuk bulunan diğer kürelerin ise kalınlıkları çaplarından daha azdır. Yerküresinin çapı 2167 fersahtır. Hava küresinin kalınlığı Yerküresinin çapının 17,5 katıdır ki bu da 37922,5 fersaha eşittir. Bu kürenin çapı, kalınlığının iki katıdır ve Yer'in çapı kendisine bir kat daha fazlalık katmaktadır. Ay küresinin kalınlığının Hava küresinin kalınlığına nispeti eşittir. Bu kürenin çapı, kalınlığının iki katıdır. Hava küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır. Merkür küresinin kalınlığı Yer'in çapının 100,2 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Ay küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır. Venüs küresinin kalınlığı Yer'in çapının 915 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Merkür küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır. Güneş küresinin kalınlığı Yer'in çapının 100 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Venüs küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır.

Mars küresinin kalınlığına gelince bu, Yer'in çapının 7656 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Güneş küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır. Jüpiter küresinin kalınlığı Yer'in çapının 5527 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Mars küresinin çapı da kendisine bir kat fazlalık katmaktadır. Satürn küresinin kalınlığı Yer'in çapının 7605 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Jüpiter küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır. Sabit yıldızlar küresinin kalınlığı Yer'in çapının takriben 12000 katıdır, çapı ise kalınlığına nispetle 2 kat daha fazladır. Satürn küresinin çapı kendisine bir kat fazlalık katmaktadır.

Bölüm

Sabit Yıldızların ve Gezegenlerin Sayısına Dair

Toplamda sayısı 1029 adet olan yıldızlardan sadece şu 7 gezegen gözlemlenebilir: Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs, Merkür ve Ay. Bunlardan her birinin kendilerine özgü küreleri vardır ve yukarıda da anlattığımız gibi bu küreler birbirini kuşatmaktadırlar. Geriye kalan 1022 yıldıza gelince bunların tamamı bir tek kürenin içerisinde bulunurlar. Bu ise gezegenlerin kürelerini, yani Satürn'ü ve diğer küreleri kuşatan sekizinci küredir.

Bölüm

Küre Çaplarının Görünürdeki Ölçülerine Dair

Güneş'in cirminin görünürdeki çapı 60 dakikadan oluşan bir derecenin 31 dakikasına eşittir. Ay'ın cirminin çapı, [Yer'den] en uzak mesafede bulunduğu sırada Güneş'in çapına eşit olur. Merkür'ün cirminin çapı, [Yer'den] orta uzaklıkta bulunduğu sırada Güneş'in çapının yirmi beşte birine eşit olur. Venüs'ün cirminin çapı,

Güneş'in çapının on ikide birine eşittir. Mars'ın cirminin çapı, Güneş'in çapının yirmide birine eşittir. Jüpiter'in cirminin çapı, Güneş'in cirminin çapının on ikide birine eşittir. Satürn'ün cirminin çapı, Güneş'in cirminin çapının yirmi yedide birine eşittir.

Bölüm
Küre Çaplarının Yer'in Çapına Olan Oranına Dair

Merkür'ün cirminin çapı, Yer'in çapının on sekizde birine eşittir. Venüs'ün cirminin çapı, Yer'in çapının on ikide birine eşittir. Ay'ın cirminin çapı, Yer'in çapının on beşte ikisine eşittir. Güneş'in cirmi Yer'in çapından 5.5 defa büyüktür. Mars'ın çapı, Yer'in çapının 1.1/4 misline; Jüpiter'ın çapı Yer'in çapının 4.1/16 misline, Satürn'ün çapı da Yer'in çapının 4.5 misline eşittir.

Bölüm
Gezegenlerin Cirimlerinin
Yer'in Cirmine Oranla Ölçülerine Dair

Ay, Yer'in otuz dokuzda biri; Merkür, Yer'in yirmi ikide biri; Venüs, Yer'in kırk yedide biri büyüklüktedir. Yine Güneş, Yer'den 160 küsur defa; Mars, Yer'den 1.1/16 defa; Jüpiter, Yer'den 95 defa; Satürn, Yer'den 91 defa daha büyüktür.

Bölüm
Sabit Yıldızların Ölçülerine Dair

Toplam sayısı 1022 olan bu yıldızların 15 tanesinden her biri Yer'in 108 misline eşittir. Yine bunlardan her birinin çapı Yer'in çapından 4.1/4 defa daha büyüktür. Görünürde ise Güneş'in cirmine ait çapın yirmide birine eşittir. Bunlardan 45 yıldız Yer'in 90 misli, 208 yıldız Yer'in 72 misli, 474 yıldız Yer'in 54 misli, 227 yıldız Yer'in 36 misli; 33 yıldız ise Yer'in 28 misli büyüklüktedir.

Bölüm
Kürelerin Yer'in Etrafında Yaptıkları
Devirlerdeki Farklılıklara Dair

Kardeşim bil ki Kuşatıcı küre; ilk hareket, yani külli nefis tarafından ilk hareket ettirilen küredir ve Yer'in etrafında her 24 saatte bir devir yapar. Bu sırada kuşatmış olduğu ve içeriden kendisine tutunan yıldızı da kendisiyle beraber aynı yönde hareket ettirir. Fakat bu yıldız, kendi hareket ettiricisinin hareket hızından daha yavaş bir hızla döner. Bu nedenle de onun parçaları ile paralelliği her 100 yılda 1 derece farklılaşır. Aynı şekilde bu küre, kuşatmış olduğu ve içeriden kendisine tutunan Satürn küresini kendisiyle beraber aynı yönde hareket ettirir. Satürn küresi, kendisine uymakla birlikte hareket ettiricisinin hareket hızından daha yavaş bir hızla döner. Bu nedenle de Kuşatıcı kürenin parçaları ile paralelliği her gün 2 dakika farklılaşır.

Aynı durum Satürn küresinin içerisinde bulunan Jüpiter küresi için de söz konusu olmakta ve Kuşatıcı kürenin parçalarıyla onun arasındaki paralellik her gün 5 dakika gecikmektedir. Jüpiter küresinin içerisinde bulunan Mars küresinin hükmü de böyledir; Kuşatıcı kürenin parçalarıyla onun arasındaki paralellik her devirde, her gün 31 dakika gecikmektedir. Mars küresinin içerisinde bulunan Güneş küresinin, Güneş küresinin içerisinde bulunan Venüs küresini ve Venüs küresinin içerisinde bulunan Merkür küresinin hükmü de böyledir. Onlardan her biri ile Kuşatıcı kürenin parçaları arasındaki paralellik her gün 59 dakika gecikmektedir. Ay küresine gelince ise bu, kendisine paralel bulunduğu dereceye nispetle her gün 13 küsur derece gecikmeli olarak hareket eder. Bu açıklamanın sonucunda, Ay küresine varıncaya kadar söz konusu kürelerden her birinin kendisinden üstte bulunana göre hareket ettirilen, kendisinden altta bulunana göre de hareket ettiren olduğu, yine bunlardan her birinin kendi hareket ettiricisinden daha yavaş hareket ettiği anlatılmış oldu. Yine ilk hareket ettiriciden, yani Kuşatıcı küreden uzaklığı ve aralarında pek çok aracının bulunması nedeniyle en yavaş hareket eden kürenin Ay küresi olduğu açıklandı. İşte bütün bu nedenlere göre küreler Yer'in etrafında farklı zaman dilimleri içerisinde dönmektedirler.

Bölüm

Onların devir sürelerinin farklı oluşuna gelince bunun nedeni şudur: Kuşatıcı küre Yer'in etrafında her 24 saatte bir devir yapar, Sabit yıldızlar küresi ise bunu daha fazla sürede gerçekleştirir. Satürn küresi devrini saatin 450'de biri kadar daha fazla süre zarfında tamamlar. Jüpiter küresinin durumu da aynıdır, Yer'in etrafında her 24 saatte ve buna ilaveten saatin 180'de biri kadar daha fazla sürede bir devir yapar. Yine Mars küresi Yer'in etrafında her 24 saatte ve buna ilaveten saatin otuzda biri kadar daha fazla sürede bir devir yapar. Güneş, Venüs ve Merkür'e gelince, bunlardan her biri Yer'in etrafındaki devrini her 24 saatte ve buna ilaveten saatin on beşte biri kadar daha fazla sürede gerçekleştirir. Ay ise söz konusu küreler içerisinde en yavaş hareket eden olduğundan Yer'in etrafında her 24 saatte ve buna ilaveten saatin yedide altısı kadar daha fazla sürede bir devir yapar.

Bölüm

Gezegenlerin Burçlar Kuşağındaki Devirlerine Dair

Bu nedenden dolayı gezegenlerin burçlar kuşağındaki devir süreleri farklıdır. Bunun açıklaması şudur: Güneş, Koç burcunun birinci derecesindeyken Yer'in belli bir kısmıyla paralel bulunduğu noktaya yirmi dört saat sonra geri döner ve bu böyle devam eder. Bu noktaya geri döndüğünde Koç burcunun ikinci derecesinde yer alır ve bu böyle devam eder. Ay'a gelince, bu noktaya takriben 24 saat ve buna ilaveten saatin yedide altısı kadar fazla bir süre geçtikten sonra, Koç burcunun on üçüncü derecesindeyken geri döner. Üçüncü gün takriben 1.5/7 saat sonra, Koç burcunun yirmi altıncı derecesindeyken; dördüncü gün ise 2.4/7 saat sonra, Boğa burcunun dokuzuncu de-

recesindeyken aynı noktada bulunur. Bu kıyasa göre her gün söz konusu noktaya gecikmeli olarak ve farklı bir derecedeyken geri döner. Bu gecikmeler sonucunda, her 27 gün ve 9.6/5 saatte bir burçlar kuşağında tam devir yapar. Yine bu süre zarfında Yer'in etrafında onun 27 küsur, söz konusu derecenin de 28 küsur devri gerçekleşir. Güneş ile ilgili hüküm de aynıdır. Şöyle ki Güneş, Koç burcunun birinci dakikasındayken Yer'in belli bir noktasıyla karşı karşıya bulunur ve yirmi dört saat artı 1/5 dakika sonra, bu derecenin elli dokuzuncu dakikasında aynı noktaya geri döner. İkinci gün Koç burcunun ikinci derecesinin sonundayken bu noktaya gelir. Aynı şekilde mezkûr noktaya gelişi her gün bir az daha geç ve başka bir derecede gerçekleşir. Nihayet 365 gün 6 saat içerisinde burçlar kuşağında tam bir devir yapar. Yine bu süre zarfında Yer'in etrafında onun 365 küsur, söz konusu dakikanın da 366 küsur devri gerçekleşir. Merkür ve Venüs için de aynı şey söz konusudur. Mars'a gelince o, her hangi bir derecenin her hangi bir dakikasındayken Yer'den karşı karşıya bulunduğu noktaya ikinci gün aynı derecenin otuz birinci dakikasındayken, üçüncü gün ise sonraki derecenin her hangi bir dakikasındayken geri döner. Nihayet 1 sene, 10 ay ve 22 gün içerisinde burçlar kuşağında tam bir devir yapar. Yine bu süre zarfında Yer'in etrafında Mars'ın 687, söz konusu dakikanın da bunun bir fazlası, yani 688 devri gerçekleşir.

Jüpiter, her hangi bir derecenin her hangi bir dakikasındayken Yer'den karşı karşıya bulunduğu noktaya aynı derecenin beşinci dakikasındayken, üçüncü gün[13] ise onuncu dakikasındayken geri döner. Bu böyle devam eder ve 11 sene, 10 ay, 26 gün içerisinde burçlar kuşağında tam bir devir yapar. Yine bu süre zarfında Yer'in etrafında onun 4435, söz konusu dakikanın da 4336 devri gerçekleşir.

Satürn, karşı karşıya bulunduğu bir noktaya ikinci gün üçüncü dakikanın başındayken, üçüncü gün ise beşinci dakikadayken geri gelir. Böylece her gün iki dakika farklılık gösterip, 29 sene, 5 ay ve 6 gün içerisinde burçlar kuşağında tam bir devir yapar. Yine bu süre zarfında Yer'in etrafında kendisinin 9111, söz konusu dakikanın da 91 12 devri gerçekleşir.

Sabit yıldızlar küresi, Yer'den karşı karşıya bulunduğu bir noktaya derecenin dakikasının saniyesinin salisesindeyken geri döner. Böylece burçlar kuşağında 36000 yılda bir devir yapar ve Yer'in etrafında pek çok devri gerçekleşir.

Yıldızları gözlemleyen kimseler, kendileri için Kuşatıcı kürenin Yer'in üst kısmında Doğu'dan Batı'ya, alt kısmında ise Batı'dan Doğu'ya doğru döndüğü ve yıldızlarıyla birlikte diğer kürelerin devirlerinin de kendisine uyduğu ortaya çıktığında tıpkı açıkladığımız üzere bunların hareket hızının yavaşladığı ve devirlerinin her gün biraz daha geri kaldığının bilgisine de ulaşmışlardır. Böylece, burçlar kuşağındaki konum ve durumlarını istedikleri anda bilsinler diye bunların hesabını yapmış ve astronomik tablolarda toplamışlardır.

Aynı şekilde astronomik tablolarla uğraşan kimseler de, kürelerinin Kuşatıcı küreden daha yavaş hareket etmesi bakımından gezegenlerin burçlar kuşağındaki devirlerini açıkladıklarında, bu devirlerin Batı'dan Doğu'ya doğru bir hareketten ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Böyle adlandırmalarının nedeni ise onların Yer'in etrafındaki devirleri ile burçlar kuşağındaki devirlerini birbirinden ayırmaktı.

13. Metnin aslında "ikinci gün" şeklinde verilmiştir. (ç.n.)

Bölüm

Gezegenlerin Batı'dan Doğu'ya Doğru Hareket Ettiğine İlişkin İddianın Yanlışlığına Dair

Astronomi ile uğraşan kimselerden geometri ve doğa bilimlerine ilişkin zihin egzersizleri yapmayan pek çok kimse, gezegenlerin Kuşatıcı kürenin devir istikametinin aksine Doğu'dan Batı'ya doğru hareket ettiğini zannetmiştir. Hâlbuki durum onların zanna kapılarak vehmettikleri gibi değil. Şayet durum onların zannettikleri gibi olsaydı, Kuşatıcı kürenin Doğu'dan doğarak Batı'da kaybolmasına benzer biçimde gezegenlerin de seyir çizgisi Batı'dan başlayarak Doğu'da son bulurdu. Bu kimseler gezegenlerin burçlar kuşağında Kuşatıcı küreden farklı bir devir yaptıklarını gözlemlemiş ve bunu Doğu'dan Batı'ya doğru bir hareket olarak isimlendirmişlerdir. Yine onları değirmen taşının üzerinde bulunup, bu taşın hareketine muhalif bir hareketle ilerleyen karıncalara benzetmişlerdir. Öyleki bu değirmen taşı, kendi hareket hızı sayesinde karıncaları devrettiği yöne götürür. Şayet onların söyledikleri gerçek olsaydı gezegenlere ait sadece yedi hareket bulunurdu, çünkü gezegenlerin sayısı yedidir. Hâlbuki gerçek durum farklıdır. Daha sonra anlatacağımız gibi, gezegenlerle ilgili gözlem yapan kimseler onlara ait 45 hareketten bahsetmiş ve bunların içerisinde en hızlı hareket edenin Ay olduğunu söylemişlerdir. Durum onların zikrettikleri gibi olsaydı Ay Yer'in etrafında 24 saatten daha az bir sürede dönüyor olurdu. Fakat tam tersi bundan daha fazla bir sürede döndüğü yukarıda açıklandı. Öte taraftan onların hareketlerinin Kuşatıcı kürenin hareket gayesine ters olması halinde doğalarının da onun doğasından farklı olması gerekirdi. Yine söz konusu 45 hareketten dolayı 45 doğaya sahip olmaları gerekirdi. Hâlbuki durum onların zanna kapılarak vehmettikleri gibi değildir. Tam tersi bütün küreler ve gezegenler döngüsel hareketleri bakımından bir tek doğaya sahiptirler ve bir tek gayeye yönelmişlerdir. Hareketlerinin hızlı ve yavaş olması bakımından farklılığı ise daha önce de açıkladığımız üzere kürelerin hareket ettiren ve hareket ettirilen olması dolayısıyladır. Hareketlerinin hızlı ve yavaş olmak bakımından farklılığı nedeniyle Yer'in etrafındaki devir süreleri farklılaşır. Yine Yer'in etrafındaki devir sürelerinin farklılığı nedeniyle, tıpkı açıkladığımız gibi burçlar kuşağındaki devir süreleri de farklı olur. Gezegenlerin Yer'in etrafındaki devirlerine ilişkin farklılıklarına gelince bu, Beytü'l-Harem'i tavaf eden kimselerin devirlerindeki farklılık gibidir.

Bölüm

Gezegenlerin Yer'in Etrafındaki Devirlerinin Beytü'l-Harem'i Tavaf Eden Kimselerin Devirlerine Benzemesine Dair

Bunun anlamı şudur: Beytü'l-Harem Mescidü'l-Harem'in ortasında, Mescidü'l-Harem Harem'in ortasında, Harem Hicaz'ın ortasında, Hicaz ise İslam ülkelerinin ortasında bulunur. Aynı buna benzer bir biçimde, Yer Hava küresinin, Hava küresi Ay küresinin, Ay küresi de diğer kürelerin ortasında yer alır. Çeşitli yönlerden Beytü'l-Harem'e yönelerek namaz kılan kimseler, kürelerdeki gezegenler ve onların Yer'in merkezine yönelmiş ışınlarına; kürelerin kendi gezegenleriyle birlikte Yer'in etrafında

dönmeleri, tavaftaki kimselerin Beytü'l-Harem'in etrafında dönmesine; gezegenlerin Yer'in etrafındaki devir sürelerinin farklılığı da Beytü'l-Harem'i tavaf eden kimselerin şavtlarındaki[14] farklığa benzer. Örneğin Beytü'l-Harem'i tavaf eden kimselerden bazılarının ağır ağır adımladığını, bazılarının acele ettiğini, bazılarının hızlı yürüdüğünü ve bazılarının koştuğunu görüyoruz. Bu nedenle şavt süreleri farklı olmakla birlikte bunların tamamı tavaflarını tek bir yön ve tek bir gaye doğrultusunda gerçekleştirirler. Hâlbuki ağır ağır adımlayan kimse "Irakî" köşesindeyken, acele eden kimse "Şâmî" köşesinde, hızlı yürüyen kimse "Yemanî" köşesinde, koşan kimse ise "Hacerü'l-esved" köşesinde bulunur. Bu nedenle de ağır ağır adımlayan kimse bir şavt yaptığında koşan kimse birkaç şavtı tamamlamış olur. Onların şavtları arasındaki bu farklılık aynı istikamete doğru yönelmemelerinden değil, hareketlerinin hızlı ve yavaş olmasından kaynaklanmaktadır. Yer'in etrafındaki devirleri bakımından kürelerin ve gezegenlerin hükmü de böyledir. Şöyle ki Beytü'l-Harem'i tavaf eden kimseler tavafa Beyt'in kapısı önünden başlar ve Beyt'in etrafında dönerek yine bu kapının önünde yedi şavtı tamamlarlar. Gezegenlerin tamamının da, buna benzer bir biçimde, kürenin kapısı konumundaki Koç burcunun birinci dakikasında aynı anda hareket etmeye başlayıp Yer'in etrafında döndüğü, daha sonra ise yavaş ve hızlı hareket etmeleri nedeniyle burçlar kuşağındaki derecelerde paralelliklerinin bozulduğu söylenmektedir. Pek çok devirden sonra bunların tamamı harekete başladıkları dakikada aynı hizada toplandıklarında büyük topluluk oluşur ve devir yeniden başlar.

Bölüm
Gezegenlerin Devirlerinin Anlatımına Dair

Kardeşim bil ki Hint filozofları, öğrencilerin daha iyi anlamaları ve tasavvur etmek isteyenlere kolaylık sağlanması için gezegenlerin Yer'in etrafında nasıl döndüklerini örneklendirmiş ve şu şekilde anlatmışlardır: Hükümdarlardan birisi çevre uzunluğu 60 fersah olan bir şehir almış ve farklı hızla hareket eden yedi kişiyi onun etrafını dolanmaları için göndermiştir. Bunlardan birincisi her gün bir fersah, ikincisi her gün iki fersah, üçüncüsü her gün üç fersah, dördüncüsü her gün dört fersah, beşincisi her gün beş fersah, altıncısı her gün altı fersah, yedincisi de her gün yedi fersah ilerler. Hükümdar şunu emretmiştir: Şehir kapısından başlamak suretiyle bu şehrin etrafında dolanın, yeniden kapının önüne varıp devrinizi tamamladığınızda ise bana gelin ve sizlerden her birinin kaç defa döndüğü konusunda beni bilgilendirin.

Bu kişilerin söz konusu şehrin etrafındaki devirlerini hesaplayabilen ve onları tasavvur edebilen bir kimsenin, gezegenlerin Yer'in etrafındaki devirlerini, onların kaç zaman sonra Koç burcunun ilk kısmına, başladıkları yere geri döndüklerini anlaması mümkündür. Söz konusu kişilerin dolanımlarının hesaplanmasına gelince, bunlardan altısı 60 gün sonra şehrin kapısı önünde biraraya gelir. Bu süre zarfında birincisi 1, ikincisi 2, üçüncüsü 3, dördüncüsü 4, beşincisi 5 ve altıncısı 6 defa döner. Her gün yedi fersah dönen kişi ise, 8 tam ve artı 4/7 fersahlık bir devir yapar. Kişiler kaldıkları yerden dolanmaya devam eder ve 120 gün sonra kapının önünde

14. Şavt: (a.) Bir şeyin yörüngesinde dolanma.

tekrar biraraya gelirler: Altı kişiden her biri ilkinin 2 katı, yedinci kişi ise toplamda 17 tam ve artı 1 fersahlık devir yapar. Kaldıkları yerden dolanmaya devam eder ve bunlardan altısı 180 gün sonra kapının önünde tekrar biraraya gelir: Altı kişiden her biri ilkinin 3 katı, yedinci kişi ise toplamda 25 tam ve artı 5/7 fersahlık devir yapar. Kaldıkları yerden dolanmaya devam eder ve 240 gün sonra dördüncü kez biraraya gelirler: Altı kişiden her biri ilkinin 4 katı, yedinci kişi ise toplamda 34 tam ve artı 2/7 fersahlık devir yapar. Kaldıkları yerden dolanmaya devam eder ve 300 gün sonra beşinci kez biraraya gelirler: Altı kişiden her biri ilkinin 5 katı, yedinci kişi ise toplamda 42 tam ve artı 6/7 fersahlık devir yapar. Kaldıkları yerden dolanmaya devam eder ve 360 gün sonra altıncı kez biraraya gelirler: Altı kişiden her biri ilkinin 6 katı, yedinci kişi ise toplamda 51 tam ve artı 3 fersahlık devir yapar. Kaldıkları yerden dolanmaya devam eder ve 420 gün sonra şehir kapısının önünde tamamı biraraya gelir. Böylece birincisi 7 devir, ikincisi 14 devir, üçüncüsü 21 devir, dördüncüsü 28 devir, beşincisi 35 devir, altıncısı 42 devir, yedincisi de 60 devir yapmış olur.

İşte bu, gezegenlerin Yer'in etrafında nasıl döndüklerine ilişkin Hint filozoflarının getirdiği bir örnektir. Şöyle ki Yer, çevresinin uzunluğu 60 fersah olan söz konusu şehre, yedi gezegen ve onların Yer'in etrafındaki devirleri de bahsi geçen yedi kişiye benzemektedir. Gezegenlerin hızlı ve yavaş hareket etmeleri nedeniyle ortaya çıkan farklılık bu yedi kişinin seyir farklılığı gibidir. Yine buradaki hükümdardan kasıt suretleri veren, yaratıcı Allah'tır. *"Alemlerin rabbi Allah ne yücedir."*[15]

Bölüm
Gezegenlere Atfedilen Geriye Dönme, Düzgün Hareket Etme ve Duraksama Durumlarına Dair

Kardeşim şunu bil ki bu yedi gezegenden beşi; Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür bazen geri dönüş, bazen de duraksama vasıflarıyla nitelendirilirler. Fakat bu doğru değil ve sadece gözlem sırasında ortaya çıkan bir durumdur. Şöyle ki gezegenlerden her birinin cirmi episikl[16] olarak adlandırılan küçük küreler üzerinde bulunur ve bunlar bileşiktir. Episikllerden her biri de daha önce anlatılan büyük kürelerden biri üzerinde yer alıp, bu kürenin içerisine dalmış durumda olur. Böylece yüzeyinin bir kısmı yukarıda bir kısmı ise aşağıda bulunur. Yine bunlardan her biri kendilerini taşıyan küre üzerindeki konumlarında sürekli bir devir halindedirler. Bileşik olan her bir gezegenin bazen kürenin en üst kısmına yükselip Yer'den uzaklaşması, bazen de oradan alçalarak Yer'e yaklaşması söz konusudur. Kürenin tepe noktasındayken bu gezegenin burçların evvelinden sonuna doğru, kürenin en aşağı noktasındayken ise burçların sonundan evveline doğru hareket ettiği görülür. Yükseldiğinde ya da alçaldığında onun sanki duraksadığı görülüyorsa da aslında ne duraksar ne de geri döner, tam tersi dönmeye devam eder. Öyleyse yıldızları gözlemleyen kimseler bu isimleri sadece onlar için birer lakap olarak kullanmışlardır.

15. Araf, 7/54.
16. Tedâvîr (a.c. tedvîr): Çevrilme, felek ul-tedvîr: Merkezsel bir daire çevresi üzerinde devreden küçük daire [epicycle].

Bölüm
Kırk Beş Hareketin Sınıflandırılmasına Dair

Kardeşim bil ki söz konusu yedi gezegenden her biri için altı farklı yön söz konusudur. Onlardan birincisi Doğu'dan Batı'ya, ikincisi Batı'dan Doğu'ya, üçüncüsü Kuzey'den Güney'e, dördüncüsü Güney'den Kuzey'e, beşincisi yukarıdan aşağıya, altıncısı aşağıdan yukarıya doğru hareketi gösterir. Toplamda bu hareketlerin sayısı 42'dir. Sabit yıldızlar küresine özgü iki, Kuşatıcı küreyle ilgili ise bir hareket vardır. Böylece hareketlerin sayısı 45'e ulaşmaktadır. Gezegenlerin Doğu'dan Batı'ya doğru hareketiyle kastedilen şey, birincil ve gerçek yöndür. Batı'dan Doğu'ya doğru hareketlerinin ne anlama geldiğini de önceki sayfalarda açıklamıştık. Yine gezegenlerin yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru hareketleri episiklller ve dışmerkezli küreler itibariyledir. Kuzey'den Güney'e ve Güney'den Kuzey'e doğru harekete gelince bu, burçlar kuşağının ekvator dairesinden eğimi itibariyledir ve uzunca bir açıklamaya tabi tutulmuştur. Bu ilim konusunda ayrıntılı bilgi isteyen bir kimse, *el-Mecisti* kitabını ve ya kürelerin bileşimiyle ilgili bazı muhtasar eserleri incelemelidir.

Bölüm
Âlemde Var Olan İki Karanlığın Açıklamasına Dair

Kardeşim bil ki bütün âlem baştan sona Güneş'in ve gezegenlerin ışığyla aydınlatılmış durumdadır ve onda şu ikisi dışında karanlık bir nokta bulunmamaktadır. Bunlardan birincisi Yer'in gölgesi, diğeri de Ay'ın gölgesidir. Söz konusu iki cismin gölge yapmasının nedeni ise bunların aydınlatıcı ve şeffaf olmamasıdır. Ay'ın yüzeyinde görülen ışığa gelince bu, onun cirmine ait yüzeyin Güneş tarafından aydınlatılması ve bu ışınları yansıtması nedeniyledir. Tıpkı Güneş ışınlarının düştüğü bir aynanın yüzeyinde olduğu gibi. Âlemdeki diğer cisimlere gelince bunlardan Güneş, gezegenler ve ateş gibi bazıları aydınlatıcı olup, zatî bir ışığa sahiptir. Küreler, hava, su, yine yeryüzünde bulunan cam, billur ve benzerleri türünden bazı cisimler gibi geriye kalan diğer cisimlerin tamamı ise şeffaftır. Aydınlatıcı cisimler zatî bir ışığa sahip olan cisimlerdir. Şeffaf cisimler ise zatî bir ışığa ve doğal bir sükunete sahip değil. Fakat aydınlatıcı bir cisimle karşılaştığında bu cismin ışığı onun bütün parçalarına bir kez delip geçer. Zira ışık, ruhanî bir surettir ve [şeffaf] cisimlere bir defada nüfuz etmesi ve aynı anda onlardan geçerek aşağıya doğru süzülmesi ruhanî suretin özelliklerindendir. Şayet aydınlatan cisimler ile şeffaf cisimlerin arasında şeffaf olmayan bir bölme bulunursa aydınlatan cismin ışığının şeffaf cisme nüfuz etmesini engeller. O halde Güneş'in, gezegenlerin ve ateşin ışığı onların zatından kaynaklanan bir ışıktır, kürelerdeki, hava ve sudaki ışık ise ârızîdir. Aydınlatıcı veya şeffaf olmadıkları için Yer'in ve Ay'ın cirmindeki ışık gölgenin ortaya çıkmasına neden olur. Zira ışık şeffaf cisimlerin aksine bu ikisinin dahiline nüfuz edemez. Şu farkla ki Ay'ın cirmi pürüzsüzdür ve ışığı tıpkı aynanın yüzeyinin yansıttığı gibi geri çevirir Yer'in cirminin yüzeyi ise pürüzlüdür. Bu iki cisim arasındaki fark sadece bundan ibarettir.

Bölüm
Güneş ve Ay Tutulmasının Nedenine Dair

Kardeşim bil ki Yer'in ve Ay'ın cirimleri Güneş'in cirminden daha küçük olduğu için onların gölgeleri koni şeklinde oluşur. Koni şekli başlangıcı geniş, sonu ince olan ve ince kısmından kesintiye uğrayan bir şekildir. Yer'in gölgesi kendi yüzeyinde başlar ve gittikçe incelerek yukarıya doğru uzar. Böylece Ay küresine ulaşır ve onun alanında ilerler. Sonra Merkür küresine ulaşır ve son buluncaya kadar onun alanında ilerler. Onun Yer'in yüzeyinden Merkür küresindeki bitiş noktasına kadar olan uzunluğu Yer'in çapının 130 misline eşittir. Hava küresinin içerisinde bunun 16,1/2 kısmı, Ay küresinin içerisinde yine bu kadarlık kısmı ve Merkür küresinin içerisinde bitiş noktasına kadar 60 kısmı bulunur. Ay ile Güneş karşı karşıya bulunduğu zaman bu gölgenin çapı Ay cirminin çapının 2,3/5 misline eşit olur. Güneş, çıkış ve iniş düğümü olarak adlandırılan iki düğüm noktasından her hangi birinde bulunduğundaysa Ay bütünüyle bu gölgenin içerisinden geçer ve Güneş ışığının kendisine ulaşması engellenmiş olur. Böylece Ay tutulması gerçekleşir ve ardından Ay, gölgenin diğer tarafından çıkarak belirginleşir.

Ay cirminin gölgesi Ay cirminin yüzeyinden başlayarak koni şeklinde uzar. Bir kısmı Ay küresinin bir kısmı da Hava küresinin alanında yer alan bu gölge Yer'in yüzeyine ulaştığında son bulur. Gölge Yer'in yüzeyinde 150 fersahlık bir daire oluşturmakla birlikte bu dairenin ölçüsü Ay'ın Yer'den uzaklaşmasına ve ona yaklaşmasına bağlı olarak artıp azalmaktadır. Bu da Ay'ın Güneş ile biraraya geldiği anda gerçekleşir. Şöyle ki Ay, iki düğüm noktasından her hangi birinde Güneş ile biraraya geldiğinde gözümüzle Güneş'in cirmi arasında yer alır. Böylece onun ışığının bize ulaşmasını engeller ve biz Güneş'i kararmış olarak görürüz. Ay, söz konusu iki nokta, yani biraradalık ve karşılaşma (içtima ve istikbal) noktaları dışında bulunduğundaysa bu iki noktadan birine daha yakın olur. Biraradalık noktasına daha yakın olduğunda, Ay'ın gölge konisinin başlangıcı Hava küresinin alanında, karşılaşma noktasına daha yakın olduğunda da kendi küresinin veya Merkür küresinin alanında bulunur. Yer'in gölge konisinin başlangıcına gelince bu, hangi burçta olursa olsun Güneş'in derecesi ile örtüşür ve her daim Güneş'e paralel biçimde döner. Güneş Yer'in üst tarafında bulunursa gölge Yer'in alt kısmında, alt tarafında bulunursa üst kısmında yer alır. Yine Güneş Doğu'da bulunursa gölge Yer'in Batı kısmında, Batı'da bulunursa Doğu kısmında ortaya çıkar. Onların Yer'in etrafında sürekli tekrarladıkları bu iki durum gece ve gündüzden ibarettir.

Bölüm
Kürenin Beşinci Doğa Olduğuna Dair

Kardeşim bil ki filozoflar, "Küre, beşinci doğadır" sözüyle şunu kastetmektedir: Küresel cisimler, Ay küresinin altında bulunan cisimlerdekine benzer bir oluş ve bozuluşa uğramadıkları gibi kendileriyle ilgili değişim, dönüşüm, artma ve azalma da söz konusu olmaz. Yine bu cisimler tamamen döngüsel bir harekete tabidirler.

Bil ki bu cisimler pek çok niteliğe sahiptir. Bunlardan bazıları onların tamamı için ortak niteliklerdir, bazıları ise sadece bir kısmına özgüdür. Bütün cisimlerin ortak olduğu nitelikler uzunluk, genişlik ve derinliktir.

Bil ki suretler maddede ortaya çıkar ve madde bunlarla nitelenir. Bu suretlerden; uzunluk, genişlik ve derinlik gibi "mahiyet nitelikleri" olarak adlandırılan bazıları cismin zati ve yine onun varlığı için yapıcı niteliklerdir. Nitekim bunlardan birisi bulunmadığı takdirde cismin varlığı da ortadan kalkar. Cisim için tamamlayıcı olan suretlerin sayısı ise onun durumlarına uygun olarak pek çoktur. Bu suretler bir cisme diğerlerinden farklı özellik kazandırabileceği gibi birkaç cisim için de ortak olabilir. Küresel doğal cisimler için ortak olan tamamlayıcı suretler şekil, hareket, ışık, şeffaflık ve parçaları birbirine bağlayan yaşlıktır. Doğal cisimlere özgü olanlar da sıcaklık, kuruluk, ağırlık, değişme, hafiflik, dönüşüm, doğrusal hareket ve benzeri niteliklerdir. Küresel cisimlere özgü olan ise bütün bu nitelikleri kabul etmemeleridir. Bu nedenle onlara "beşinci doğa" denilmiştir. Çünkü onlar sıcaklık-soğukluk, yaşlık, ağırlık-hafiflik gibi nitelikleri almazlar. Yine onlardan biri diğerine dönüşmez, kendilerinden başka bir şey doğmaz ve ölçülerinde artma ya da azalma olmaz. Şanı yüce olan Yaratıcı onların tamamını yoktan var etmiş ve kendilerini mükemmel biçimde yaratmıştır. İzzet ve celal sahibi olan Yaratıcının, tıpkı var edip, suret verip, yaratıp, oluşturup, hareket kazandırıp, düzenlediği gibi yok etmeyi de dileyeceği zamana kadar kendi konumlarında bulunmaya devam edeceklerdir. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.[17]

Bölüm

Vehme Kapılanların Sözlerinin Yanlışlığına Dair

Kardeşim bil ki ilim sahiplerinden pek çoğu, filozoflara ait olan "Küre, beşinci doğadır" sözüyle onun doğal cisimlerden bütün nitelikleri bakımından farklı olduğu gibi bir anlamın kastedildiğini zannediyorlar. Halbuki durum onların zannettikleri gibi değil ve gerçeklik kendilerini yalanlamaktadır. Bunun anlamı şudur: Ay, küresel bir cisimdir, fakat ışık ve karanlığı kabul etme konusunda tıpkı yer cisimlerinde olduğu gibi onda da farklılık görülmektedir. Onlarınki gibi bir gölgesi bulunmaktadır ve Yer'e benzer biçimde o da şeffaf değildir. Öte taraftan kürelerin tamamı ile hava, su, billur ve cam arasında şeffaflık bakımından bir ortaklık bulunmaktadır. Yine ışık bakımından Güneş ve gezegenler ile ateş, yaşlık bakımından da [küresel cisimlerin] tamamı ile Yer arasında bir ortaklık söz konusudur. Bununla da "beşinci doğa" sözüyle filozofların sadece döngüsel hareketi kastettikleri, yine doğal cisimlerin aksine küresel cisimler için oluş-bozuluş ve artma-azalmanın söz konusu olmadığını bildirdikleri açıklanmış oldu.

17. Muminun, 23/14.

Bölüm
Küresel Cisimlerin Ağır ve Hafif Olmadıklarına Dair

Kardeşim bil ki kendilerine ayrılmış mekanlarda bulundukları için küresel cisimlerin ağır ve hafif olmadıkları söylenir. Bunun anlamı şudur: İzzet ve celal sahibi olan Yaratıcı mutlak cismi yaratıp tamamlayıcı suretlerle çeşitli kısımlara ayırmış ve daha önce de açıkladığımız üzere birilerini kuşatacak şekilde düzenlemiştir. Yine onlardan her biri için özgün ve en uygun bir mekan tahsis etmiştir. Bir cisim kendisine özgü mekandayken ne ağır ne de hafiftir. Çünkü ağırlık ve hafiflik, kendileri için ayrılmış mekandan başka bir mekanda bulunmaları hasebiyle bazı cisimlere arız olan iki durumdur.

Kardeşim bil ki kendi mekanında, yani âlemin merkezinde bulunduğu zaman Yer ağır değildir. Aynı şekilde su onun üzerindeyken, hava suyun üzerindeyken ve ateş de havanın üzerindeyken kendisi için ağırlık söz konusu değildir. Çünkü bunlar kendileri için tahsis edilmiş mekanlarda bulunmaktadırlar. Onların parçaları başka bir mekanda bulunduklarındaysa kendilerine ağırlık ve hafiflik arız olur. Bunun anlamı şudur: Yer'in parçacıkları suda ve havadayken yabancı bir mekanda bulunurlar ve kendi merkezlerine ve cinslerine birleşmek isterler. Bir şey tarafından engellendiklerindeyse mücadele ve itişme vuku bulur ki bu da ağırlık olarak isimlendirilir. Havadaki suyun ve su parçacıklarının, suyun içerisindeki hava parçacıklarının ve yine havadaki ateş parçacıklarının hükmü de aynıdır. Her biri kendi âlemine, merkezine ve kendi cinsinden olanlara birleşmek isterler. Şu farkla ki âlemin merkezine doğru yönelenlere ağır, Kuşatıcı küreye doğru yönelenlere ise hafif ismi verilmektedir. Bütün cisimlerin kendi konumlarında ve kendilerine tahsis edilmiş mekanlardeyken ağır veya hafif olmadıklarının deliline gelince bu, onların parçacıklarının bütünün içerisindeyken ağır veya hafif olmamasıdır. Bunun deney ve gözlemle açıklanması mümkündür. Deney yoluyla açıklamak için birisi su, diğeri ise havadan ibaret olan rüzgâr ile doldurulmuş iki tulum alınır ve ardından bunların her ikisi bir su havuzunun içerisine konur. Sonuçta içerisi su ile doldurulmuş tulumun suyun dibine daldığı, içerisi rüzgâr ile doldurulmuş tulumun ise suyun üzerinde kaldığı görülecektir. Suyun içerisinde durduğu sürece su ile doldurulmuş tulum için her hangi bir ağırlık söz konusu olmaz. Çünkü suyun içerisindeki su ağır değildir. Suyun üzerine çıkarıldığındaysa ağırlığı hissedilir. Öte taraftan suya daldırıldığı anda hava ile doldurulmuş tulumun şiddetle karşı koyduğu görülecektir, çünkü suyun içerisindeyken hava hafiftir. Havaya yükseldiğindeyse onun bu direnişi görülmeyecektir, çünkü havanın içerisindeyken hava hafif değildir.

Bil ki su ile dolu olan bir havuzdan bir miktar su alınıp sonra geri bırakılırsa söz konusu su bırakıldığı yerde duracaktır. Tıpkı Yer'den alınmış bir toprak parçasının geri bırakıldığı zaman bırakıldığı yerde durması gibi. Aynı şekilde canlılar, doğuştan gelen sıcaklığı canlı tutan havayı içine çekip ardından teneffüs ederek dışarı verdiğinde, bu hava kendisini iten bir şey bulunmadığı sürece bırakıldığı yerde durur.

Bölüm
Küresel Cisimlerin Sıcak, Soğuk ve Yaş Olmadıklarına Dair

Kardeşim bil ki bunların sıcak, soğuk ve yaş olmadıklarının nedeni şudur: Sıcaklık, akıcı ve çözümlenebilir cisimlerin hareketi sırasında ortaya çıkar. Çünkü bunların parçaları birbirine olan yakınlığını değiştirir ve bir kaynamaya dönüşür ki bu da sıcaklıktır. Nem oranının yüksek olması hasebiyle parçaları birbirine sıkıca tutunmuş olan küresel cisimlerde ise parçacıkların birbirine yakınlığı değişmemekte ve sıcaklık olarak kabul edilen kaynama ortaya çıkmamaktadır. Soğukluğa gelince bu, cisimlerde hareketsizlik halindeyken ortaya çıkar. Halbuki küresel cisimler sürekli bir hareket ve devir halindedir, onlar için hareketsizlik ve soğukluk söz konusu değildir. Yaşlığa gelince bu, parçacıklarının bir kısmı hareketli bir kısmı da hareketsiz olan cisimlerde ortaya çıkar, küresel cisimler ise hareketsiz kalmamaktadır.

Bil ki küresel cisimlerin sık bir yapıda olması, yaşlık oranının fazlalığından, yaşlık oranının fazlalığı da hareket ve devirlerin fazlalığından kaynaklanmaktadır. Çünkü hareket sıcaklığa, sıcaklık ise yaşlığa neden olur. Yaşlık sona erdiğindeyse sıcaklık giderek kaybolur.

Kardeşim bil ki küresel cisimler korunmuş bir düzene sahiptir ve dönmeye devam ettikleri sürece onun fertlerinin varlığı kalıcıdır. Dönmeye devam etmez ve hareketlerini durdururlarsa hareketsizlik soğukluğu, soğukluk da yayılma ve dağılmayı doğurur. Yayılma ve dağılma nizamı bozar, nizamın bozulması ise helaka ve yok olmaya neden olur.

Bölüm
Kıyametin Anlamına Dair

Külli nefsin kendisi ile irtibatı devam ettiği sürece küre dönmeye devam edecek, ondan ayrıldığındaysa büyük kıyamet gerçekleşecektir. Nitekim kıyamet sözünün anlamı da "ayaklanma" sözünden türetilmiştir, yani nefis ayrıldığında onun için kıyamet kopacaktır. Allah Resulü (ona ve ailesine selam olsun) "*Kişi öldüğünde kıyameti kopmuştur.*" buyruğu ile cesedin değil, nefsin ayaklanacağını kastetmiştir. Çünkü ceset ölümle birlikte ayaklanmamakta, tam tersi nefis kendisine ikinci defa geri dönünceye kadar olduğu gibi durmaktadır.

Kardeşim gaflet ve cehalet uykusundan uyan ve yolculuğa hazır ol! Hikmetin işaretleri ile dolu olan, kurulmuş bu heykeli kendi isteğin dışında zorla senden almak için kıyametin kopmadan ve nefsin işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma gibi duyularından yoksun bırakılıp, Kıyamet gününe kadar Berzah çukuruna terk edilmeden önce kıyamete hazırlan! Bu cismanî heykelin yardımıyla ruhanî bir heykel elde etmeye, cesedinle ilgili bu duyuların aracılığıyla aklî duyular kazanmaya çalış! Böylece bir süre sonra nefsini cisimler âleminden ruhlar âlemine kayıpla değil, kazançla yükseltebilirsin.

Bil ki nefis bu heykelden ayrıldıktan sonra bedenin yaptıkları içerisinde kendisine sadece rabbanî bilgilerden, meleklere özgü güzel ahlâktan, kurtuluşa götüren doğru düşüncelerden ve arınmış, memnuniyet verici, faydalı, salih amellerden ka-

zandığı şeyler eşlik eder. Çünkü kendilerini alışkanlık edindiği takdirde bu şeyler ruhanî, aydınlatıcı ve güzel suretler olarak nefsin zatına kazınır. Nefis her defasında zatına bakıp bu suretleri gördüğünde mutluluk duyar, zatı sevinç, neşe ve zevkten dolup taşar. İşte bu onun geçmiş günlerde önceden kazandığı mükafat ve ödülüdür. Eğer alçak, kötü ve çirkin ahlaka, bozuk düşüncelere, günah dolu amellere ve kümelenmiş bir cehalete sahipse hakikatleri göremeden kalır ve bu şeyler utanç verici, çirkin suretler olarak onun zatına kazınır. Nefis her defasında zatına bakıp, cevherini düşündüğünde kendisine üzüntü veren şeyleri görür ve zatından kaçıp kurtulmaya çalışır. Fakat kendi zatından kaçabileceği bir yer var mı?!

Kardeşim sana anlattıklarımı düşün, yaşadığın müferreh hayata, bedeninin sağlığına, kardeşlerinle oluşturduğun sosyal yaşama, cisimsel durumlarının iyileştirilmesine yardım etmen için seni arzulayan cismanî dostlarına aldanma. Yaptığın yardımı azalttığın anda sana buğz etmeye başlarlar, tahammül ettiğinde yaptığın iyiliklerin kıymetini bilmezler, yükseldiğinde sana karşı haset yaparlar, durumun kötüleştiğinde başına gelenlerle alay ederler. Kısacası seni ancak kendi işlerinin yolunda gitmesi ve arzularının başarılı olması için isterler. Kardeşim öyleyse, seni her hangi bir karşılık beklemeden isteyen, düştüğün durumdan kurtaran nefsanî kardeşlerin, ruhanî akranların ile arkadaşlık kurmakta acele et. Arkadaşlık kurup söylediklerini dinlemek, mezheplerini anlamak, kitaplarını araştırmak, yöntem ve ilimlerine vakıf olmak, sünnetleriyle amel etmek, davranışlarını izlemek ve böylelikle de kendileriyle ilgili kötülüğün ve korkunun söz konusu olmadığı bu kimselerin arkadaşlıklarıyla kurtuluş bulmak için sakın geç kalma.

Fersah		Fersah	
Yer'in çapı	2167	Güneş'in kalınlığı	216800
Yer'in çevresi	6800	Güneş'in çapı	4990037
Hava küresinin kalınlığı	68022	Mars'ın kalınlığı	6590552
Hava'nın çapı	78212	Mars'ın çapı	380841
Ay'ın kalınlığı	38027	Jüpiter'in kalınlığı	11987009
Ay'ın çapı	154257	Jüpiter'in çapı	62125159
Merkür'ün kalınlığı	121535	Satürn'ün kalınlığı	16470035
Merkür'ün çapı	609327	Satürn'ün çapı	95075229
Venüs'ün kalınlığı	1973655	Sabit yıldızlar küresinin kalınlığı	2600400
Venüs'ün çapı	4556637	Sabit yıldızlar küresinin çapı	147093229

"Semâ ve Âlem" risalesi burada tamamlandı ve kendisini "Oluş ve Bozuluş" risalesi izleyecektir.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Üçüncü (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Onyedinci) Risalesi: Oluş ve Bozuluşun Açıklanmasına Dair[1]

1. Çeviri: Arş. Gör. Kamuran Gökdağ. Mardin Artuklu Üniversitesi Felsefe Bölümü. Tercümeye önemli katkı ve eleştirilerinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Yunus Cengiz'e teşekkür ederim.

Bölüm
Ay ve Altı Âlemdeki Cisimlere Dair

Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla

Hamd Allah'a ve selam onun seçilmiş kullarının üzerine olsun. *Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?*

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim, bilmelisin ki –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– felekî cisimler hakkındaki sözlerimizi, onların kaç tane olduğunu, düzenlerinin nasıl olduğunu, boyutlarının ölçülerini, dönüşlerindeki farklılıkları, hareketlerinin hızlarını, cevherlerinin tabiatlarının mahiyetini "*Semâ ve Âlem*" isimli risalede açıklamayı bitirdikten sonra, şimdi de "*Oluş ve Bozuluş*[2]" isimli bu risalede ay feleği altındaki tabiî cisimleri, onların sayılarının ne kadar olduğunu, düzenlerinin nasıl olduğunu, tabiatlarının farklılıklarını, gök cisimlerinin etkileriyle bazılarının bazısına nasıl dönüştüğünü ve bunlardan meydana gelen yeni oluşumların cinslerinin kaç tane olduğunu açıklamak istiyoruz.

Bilmelisin ki ey kardeşim, –Allah seni ve bizi kendi katından bir ruh ile desteklesin– ay altı âlemdeki cisimler yedi cinsten oluşmaktadır: Onlardan dört tanesi esas tümeller (*küllî*)lerdir. Bunlar ateş, hava, su ve topraktır. Bunlardan üç tanesi ise cüz'î oluşumlardır. Bunlar da canlılar, bitkiler ve madenlerdir. O halde öncelikle esas tümelleri açıklamakla başlayalım. Biz bu konuda diyoruz ki:

Temel küllîlerin her birisi madde ve suretten oluşmuştur. Bunların hepsinin maddesi cisim iken suretleri, her birinin diğerinden ayrıldığı şeydir. Ki bu da bunlardan her birinin zatına varlık veren suretidir. Suret ise; "varlık veren suret (*mukavvim*)" ve "tamamlayıcı suret (*mütemmim*)" olmak üzere iki çeşittir. [O halde öncelikle] bu iki suret arasındaki farkı öğrenmek için bunları nitelikleriyle açıklamamız gerekmektedir. O halde diyoruz ki: Bir şeyin zatına varlık veren (*mukavvim*) suret, maddesinden

2. *Risaletu l-kevn ve l-fesad.*

ayrıldığında bu şeyin varlığı da yok olur. Tamamlayıcı (*mütemmim*) suret ise bir şeyi ulaşması mümkün olan en yetkin duruma ulaştıran surettir. Bu suret ise maddesinden ayrıldığı zaman madde yok olmaz. Örneğin, hareket ve durma (sükûn) böyledir. Nitekim bunlar cisimden ayrıldığı zaman cismin varlığının ortadan kalkması gerekmez. Ancak en, boy ve derinlik cisimden ayrıldığı zaman cismin varlığı da ortadan kalkar.

Bilmelisin ki ey kardeşim, bir şeyin zatına varlık veren her suretten sonra tamamlayıcı bir suret gelir. Kendisine tabi olan başka bir şeyde etkide bulunan her varlık veren suret, tek sayların çift sayılar ve çift sayıların da tek sayılar ardından gelmesi gibi, bazısı bazısının ardından gelir. Örneğin ateşin cirmini şekillendiren suret [müşâkil] onun zatına varlık veren yanma hareketidir. Onun ardından gelen tamamlayıcı suret sıcaklık, onun ardından gelen kuruluk, onun ardından gelen ise parçaların bir araya gelmesidir. Eğer ateşi çevreleyen havanın rutubeti onun aşırı kuru olmasını engellemeseydi onun parçaları bir araya gelir ve yıldırım, ateşin kuru olması gibi kuru olurdu. Ancak eğer kuruluk ve kuraklık ona ilişse en yüksek gaye olan ondan faydalanma azalırdı.

Bilmelisin ki ey kardeşim, hava birçok faziletin ve mükemmel özelliklerin kendisinde bulunduğu yüce bir cevherdir. İşte bundan dolayı, nasıl ki seslerin havada dağılması onların uzun bir süre orada sabit kalmasını ve böylece ondan faydalanmanın azalmasını ve ondan gelecek zararların da çoğalmasını engelliyorsa, hava da rutubetiyle ateşin kuru olmasını engellemektedir. Zira sesler dinleyicinin onu duyacağı kadar havada kaldıktan sonra yok olurlar. Eğer sesler havada uzun süre kalsalardı hava seslerle dolu olurdu ve bunun zararı da büyük olurdu ki bu durumda ihtiyaç duyulan sözü işitmek de mümkün olmazdı. Aynı şekilde eğer ateş kuru olsaydı cisimlere sirayet etmez ve onları olgunlaştırmazdı. Böylece olgunlaştırılması istenen bütün şeyler çok ham kalırlardı.

Ey kardeşim, şanlı Bârî'nin hikmetine bak ve onun hakkında tefekkür et. Zira o ateşin istikrarını onu kullananın talebine göre yaratmıştır. Bu kullanıcının ateşe ihtiyacı kalmadığı zaman en kolay bir şekilde onu ortadan kaldırabilir. Ancak eğer olduğu gibi [yanar bir durumda] kalsaydı zararı büyük faydası ise az olurdu. Sıcaklığın meydana getirdiği latif olma durumu da ateşin zatının tamamlayıcı bir suretidir. Bunun ardından ise cisimlerdeki sirayetinin hızı gelir. Aynı şekilde aydınlık da ateşin zatının tamamlayıcı bir suretidir. Bunun ardından ise parlaklık gelir. [O halde] ateşin birçok tamamlayıcı sureti ateş cirminde bir araya gelmiştir. Bunlar hareket, sıcaklık, kuruluk, latiflik ve aydınlıktır. O halde ateş her bir suret ile diğer suretlerde bulunmayan [kendisine has] bir etkide bulunur. Bu ise onun hareket ile bedenleri ısıtması, sıcaklık ile kaynatması, kuruluk ile kurutması, latiflik ile cisimlere sirayet etmesi, aydınlık ile etrafını aydınlatması, sıcaklık ve hareket ile de cisimleri kendi zatına dönüştürmesidir. Toprağın zatının varlık veren suretine gelince bu da hareketin zıddı olan sükûndur. Ondan sonra gelen tamamlayıcı suret ise soğukluktur. Soğukluktan sonra gelen tamamlayıcı suret ise kuruluktur. Bundan sonra gelen tamamlayıcı suret ise parçalarının bir araya gelmesidir. Aynı şekilde cevherinin yoğunluğu da onun tamamlayıcı bir suretidir. Parçalarının bir araya gelmesi onun cevherinin yoğunlu-

ğundandır. Parçalarının bir araya gelmesinden ise canlılar, bitkiler ve madenler gibi oluşumlar meydana gelir.

Ey kardeşim, bilmelisin ki kuruluk da iki çeşittir. Birincisi sıcaklığın ardından gelendir ki bu [değer bakımından] üstün olanıdır. İkincisi ise soğukluktan sonra gelendir ki bu da [değer bakımından] daha aşağıdadır. Bu durum ise sıcaklıktan sonra gelen kuruluğun olgun ve hafif olması, soğukluktan sonra gelen kuruluğun ise olgunlaşmamış olmasındandır. Örneğin yakut, kristal ve bunlara benzeyen şeylerin kurulukları bu şekildedir. Zira bunlar madenin sıcaklığının işlenmesiyle olgunlaşmışlardır. Böylece artık bunlarda herhangi bir dönüşüm ve değişim söz konusu olmaz. Soğukluktan sonra gelen kuruluğa örnek ise kar, buz, tuz ve bunlar gibi şeylerin kuruluklarıdır. Zira bunlar olgunlaşmadan ham olarak kaldıklarından dönüşüm ve değişimi kabul eden bayağı bir durumda olurlar. İşte bundan dolayı gök cisimleri oluş, bozuluş, değişme ve dönüşmeyi kabul etmezler. Çünkü onların parçalarının bir araya gelmesi kuruluklarının şiddetindendir ve kurulukları ise hareketlerinin sıcaklığından meydana gelmiştir. Sonra da kuruluk sıcaklığa üstün gelmiş ve böylece sıcaklık ortadan kalkmıştır ki biz bunu "*Semâ ve Âlem* adlı risalede açıklamıştık.

Ay altı âlemdeki cisimlere (yere ait cisimler) gelince, bayağı kuruluktan meydana gelen parçaları, soğukluktan ve sükûndan dolayı herhangi bir olgunlaşma olmadan meydana geldiğine göre [o halde] bunlar dönüşüm, değişim ve bozulmayı kabul ederler.

Bölüm

Su ve Havanın Varlık Veren Suretleri ve Tamamlayıcı Suretlerine Dair

Yine bilmelisin ki ey kardeşim, hava ve suyun her ikisinin zatına varlık veren suret, hareketli ve durağan bütün parçaların karışmasından meydana gelen rutubettir. Bu durum ise, daha önce açıkladığımız gibi, nasıl ki kuruluk maddenin bütün parçalarının hareketlerinin şiddetinden ya da maddenin bütün parçalarının durağanlığının şiddetinden meydana geliyorsa rutubet de bunun zıddı bir şekilde meydana gelmektedir. Bu da hareketli ve durağan parçaların karışımından meydana geldiğine delalet eder.

Suyun zatının tamamlayıcı sureti latif ve hareketli parçalarının az olması; durağan ve yoğun parçalarının ise çok olmasıdır. O halde suyun zatının tamamlayıcı sureti yoğun, durağan parçalarının çok ve latif; hareketli parçalarının ise az olması olduğuna göre, soğukluk bakımından toprağa benzer olur. Onun merkezi de toprağın merkezi gibi olur. Havanın zatının tamamlayıcı sureti ise, latif ve hareketli parçalarının çok olması ve yoğun ve durağan parçalarının az olmasıdır. O halde havanın tamamlayıcı sureti ise onun latif ve hareketli parçalarının çok olması; yoğun ve durağan parçalarının az olması olduğuna göre sıcaklık bakımından ateşe benzer olur. Merkezi de ateşin merkezi gibi olur.

Bilmelisin ki ey kardeşim, gök cisimlerinin varlık veren sureti, hareketin hızının şiddetinin ortaya çıkardığı sıcaklığın şiddetinden meydana gelen kuruluğun şidde-

tidir. Ve ay altı âlemdeki cisimlerin varlık veren sureti ise, ısınma hareketinin zıddı olan durağanlığın şiddetinin ortaya çıkardığı soğukluğun şiddetinden meydana gelen kuruluğun şiddetidir. Böylece ay altı âlemdeki cisimler kuruluk bakımından gök cisimlerine benzer olurlar. Hareket bakımından ise onların zıddı olurlar. Hareketleri merkezin çevresinde olduğuna göre durağanlıkları da merkezde olur. Çünkü zıdlar kendi zıdlarından en uzak yerlere doğru uzaklaşırlar. Çevreden en uzak yer ise merkezdir.

O halde, hava ve suyun varlık veren sureti durağan ve hareketli parçaların karışımından meydana gelen rutubet olduğuna, rutubet de kuruluğun zıddı olduğuna göre onun konumu da çevre ve merkez arasında bir yerde olur. Suyun zatının tamamlayıcı sureti de ondaki durağan ve yoğun parçaların çokluğu olduğuna göre su, soğukluk bakımından toprak gibi ve merkezi de toprağın merkezi gibi olur. Havanın zatının tamamlayıcı sureti de hareketli ve latif parçaların çokluğu olduğuna göre hava da sıcaklık bakımından ateş gibi ve merkezi de ateşin merkezi gibi olur. Ey kardeşim, bu açıklamalarla ortaya çıkmıştır ki, cisimlerin bir kısmı bazı tabiatları bakımından diğer cisimlere benzer iken bazı tabiatlar bakımından onlara zıddırlar. Tabiatlarının zıtlıkları bakımından merkezleri farklılaşırken, tabiatlarının benzerlikleri bakımından ise merkezleri birbirine yakın olur. Bu cisimler mertebelerinde sıralandığı zaman her biri hafif olsun veya ağır olsun diğeriyle birleşmeden ve onunla temas etmeden kendisine has merkezinde sabit olarak durur. Bu cisimler herhangi bir zorlayıcı etken olmadan konumlarından dışarı çıkmazlar. Bu zorlayıcı etken ortadan kalktığında ise tekrar kendisine has konumuna geri dönerler. Zira herhangi bir engel ona mani olduğunda ikisi arasında bir mücadele başlar. Eğer bu mücadele çevre yönünde olursa hafiflik; eğer âlemin merkezi yönünde olursa ağırlık olarak isimlendirilir. Felekler sıralanması ile birlikte bu unsurlardan her biri, bazısı bazısını kuşatmış ve bazısı bazısının etrafında dönerek kendisine has konumunda durur. Ancak su küresi bu şekilde değildir. Zira ilahî inayet ve rabbanî hikmet suyun bütün yönlerden toprağı çevrelemesini engellemiştir. Nitekim eğer su küresi yerküresini bütün yönlerden çevrelemiş olsaydı yeryüzünde canlıların ve bitkilerin meydana gelmesi engellenmiş olurdu. Ancak yeryüzünde sular için birikinti alanları oluşturulmuştur ki bunlar denizler ve kuyulardır. Biz, *"Coğrafya Risalesi"*nde yeryüzünün suretini, dağların, denizlerin, nehirlerin, iklimlerin ve beldelerin nasıl olduğunu açıklamıştık. Ancak bunları ihtiyaç ölçüsünde burada da ele almamız gerekiyor.

Bölüm
Yerküresi Üzerindeki Oluşumlara Dair

Bilmelisin ki ey kardeşim, yerküresi dağlardan, denizlerden, nehirlerden, yerleşim yerlerinden ve harabelerden birçok şeyin üzerinde bulunduğu tek bir küredir. Ve o, âlemin merkezinde havada [asılı] durmaktadır. Hava ise onu kuşatmış ve her yönden onu sarmıştır. Doğudan batıya doğru uzanan büyük okyanusun konumu Koç burcunun yörüngesinin altındadır. Diğer denizlere gelince bunlar büyük okyanustan çıkıp kuzey yönüne ilerleyen kollar ve koylardır. Bunlar ise Akdeniz, Kızıl

Deniz, Fars Denizi, Çin Denizi, Hint Denizi, Yecuc ve Mecuc Denizi ve Cürcan Denizi olmak üzere yedi denizdir. Her bir denizin diğer denizle arasında adalar, kara parçaları, yerleşim yerleri, dağlar, ormanlıklar ve dağlardan çıkıp denizlere dökülen nehirler vardır. Dağlar yere sabit ve başları havaya doğru yüksek ve yücedir. Bu dağlar arasında vadiler ve mağaralar vardır. Dağların derinliklerinde mağaralar ve boşluklar vardır. Yerküresinin derinliklerinde çıkıklar ve yüzeyinde muhtelif topraklar vardır. Bunlar arasında balçık toprağı, tuzlu toprak, kum, çakıl taşları, sert taşlar ve muhtelif arazi parçaları vardır. Bütün bunların farklılıklarının sebebi yıldızların ekliptik yapıları ve ışınlarının bunların üzerine düşmesi ile feleklerin derecelerinin bu yerin karşısından geçmesidir. İşte bundan dolayı ay altı âlemdeki cisimlerde oluş ve bozuluş meydana gelir.

Bilmelisin ki ey kardeşim, bu dört unsurun bazısı bazısına dönüşmektedir. Böylece su bazen havaya, bazen ise toprağa dönüşmektedir. Hava için de durum aynen böyledir. Çünkü hava bazen suya, bazen ise ateşe dönüşmektedir. Ateşin durumu da böyledir. Zira ateş sönüp ortadan kalktığında havaya dönüşür. Hava ise yoğunlaştığı zaman suya dönüşür. Su ise donduğu zaman toprağa dönüşür. Bunun aksi durumu ise toprağın çözülmesi ve incelmesiyle suya dönüşmesidir. Su eriyip çözülünce havaya dönüşür. Hava ise ısındığı zaman ateşe dönüşür. [Böylece artık] ateşin daha da latif olup dönüşeceği başka bir şey yoktur. Toprağın da daha kaba olup dönüşeceği başka bir şey yoktur. Bu dört unsurun parçaları birbirine karıştığı zaman bozuluşu kabul eden yeni oluşumlar meydana gelir ki bunlar madenler, bitkiler ve canlılardır. Bazısı bazısına karıştığı zaman bütün bunların aslı öz su ve buhardır. Buhar ise Güneş'in ve yıldızların ışınlarının denizlerin, nehirlerin ve göllerin yüzeylerine düşerek ısıtması sonucunda denizlerin, nehirlerin ve göllerin inceliklerinden [çıkıp] havada yükselen şeydir. Öz su ise yağmur suları tarafından yerin derinliklerine getirilen ve toprağın parçalarına karışan ve kalınlaşan ve böylece yer altındaki sıcaklığın onu yerin derinliğinde olgunlaştırdığı şeydir.

Bilmelisin ki ey kardeşim, dört unsurun ilk olarak dönüştüğü iki karışım buhar ve öz sudur. Bu iki karışım ise ay altı âlemde bozuluşu kabul eden oluşumların heyula ve maddesidir. Bu durum ise [şu şekilde olur]: Güneş ve yıldızlar; yerin, denizlerin, göllerin ve nehirlerin yüzeylerine düşen ışınlarıyla suları ısıttığı zaman sular azalır, toprak parçaları incelir, buhar ve dumana dönüşür. Buhar ve duman bulutlara dönüşür. Bulutlar yağmurlara dönüşür. Yağmurlarda toprağı ıslattığında ve toprak parçalarını su parçalarıyla karıştırdığında buradan öz sular oluşur. Öz sular ise madenler, bitkiler ve canlılar gibi oluşumlar için madde ve heyula olur. Bunların her biri için ayrı bir risale tahsis ettik. Ve bu risalelerde, bu oluşumların öz sulardan nasıl oluştuklarını, terkiplerinin nasıl olduklarını, nasıl ortaya çıktıkları, nasıl büyüdüklerini ve en yüksek gayelerine nasıl ulaştıklarını açıkladık. Sonra nasıl bozulduklarını, nasıl çürüdüklerini, nasıl dönüştüklerini ve kendilerinden oluştukları bu dört unsura nasıl dönmeye başladıklarını da [yine bu risalelerde] açıkladık.

Yine bilmelisin ki ey kardeşim, oluş ve bozuluş aynı zamanda aynı şeyde bir araya gelmeyen iki zıddırlar. Çünkü oluş bir suretin maddede meydana gelmesi iken bozu-

luş bu suretin yok olmasıdır. Zira ondan bir şey bozuluşa uğradığı zaman başka bir şeyin oluşması gerekir. Çünkü heyula, kendisinden bir suret çekip çıkarıldığı zaman başka bir suret alır. Eğer bu suret daha üstün ise oluş olarak isimlendirilir, eğer bu suret daha bayağı bir şey ise bozuluş olarak isimlendirilir. [Oluşa] şöyle örnek verilebilir: su ve toprak bitkiye dönüşür, bitki hububat ve meyveye dönüşür, hububat ve meyve gıdaya dönüşür, gıda da kan, et ve kemiğe dönüşür ve böylece bundan canlılar oluşur. Bozuluşa [örnek] ise bitkinin yandığı zaman küle dönüşmesi ve canlıların öldüğü zaman toprağa dönüşmesidir.

Ey kardeşim! Bilmelisin ki senin nefsinin kendisiyle tahassüs ettiği bedenin, bozuluşu kabul eden oluşumlardan birisidir. Onun senin nefsine olan nispeti, içinde oturulan ev ve giyilen elbise gibidir. Asla bütün ilgini ve dikkatini bu evi süslemeye ve bu elbiseyi kokularla [süslemeye] verme. Zira kesinlikle bilmelisin ki bütün meskenler harap olacak ve bütün elbiseler yok olacaktır. O halde bazı vakitlerini nefsin hakkında düşünmeye ve onun cevherinin, başlangıcının ve ahiretteki durumunun bilgisini istemeye ver. Hiç kuşkusuz o ebedi bir varlığa sahip kalıcı bir cevherdir. Fakat ona peşi sıra durumlar intikal etmiştir. Zira şöyle denilmiştir:

Nefs üzerine çalış ve onun faziletlerini kemale erdir,
Zira sen bedenle değil nefisle insansın.

Yine hadiste de [rûy-i ethaber] rivayet edildiğine göre, İbn Ebu Tâlib –Allah'ın selamı üzerine olsun– hutbesinde şöyle demiştir: Şüphesiz siz, bir mekândan başka bir mekâna intikal ettirilerek sonsuzluk için yaratıldınız. [Şöyle ki, babalarınızın] bellerinden [annelerinizin] rahimlerine, rahimlerden dünyaya, dünyadan berzah âlemine ve berzah âleminden de cennet ya da cehenneme intikal ettirilerek.

Bölüm

Cennet ve Cehennemin Durumlarına Dair

Ey kardeşim! Bilmelisin cennet ruhlar âlemidir ve tamamı ruhani suretlerdir. Cismani madde değildir. Aksine salt sükûnet, lezzet, sevinç ve ebedi mutluluk hayatıdır. Ona hiçbir oluş ve bozuluş, değişim ve yok olma ilişmez. Çünkü o, eğer bilirlerse, canlılar diyarıdır. Burası canlılar diyarı olunca bu yerin sakinlerinin durumlarının nasıl olduğunu düşünme ey kardeşim! Zira burası ancak özetle anlatılabilir edilebilir. Allah'u Teâla'nın kitabında peygamberi Muhammed'in –Allah'ın selamı üzerine olsun– lisanı üzerinden ifade ettiği gibi, *"Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız."*[3]

Ey kardeşim! Bilmelisin ki cehennem ateşi; sürekli oluş ve bozuluşa uğrayan, değişen, dönüşen ve yok olan ay feleği altındaki cisimler âlemidir. Ve oranın sakinleri de *"derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz"*[4] [ayetinin işaret ettiği durumdadırlar]. Öyleyse ey kardeşim! Şanı yüce olan Allah'ın peygamberlerinin, velilerinin ve hâkim filozofların vazgeçtiği gibi, bu dünyanın gu-

3. Zühruf, 43/89.
4. Nidâ, 4/56.

rurundan vazgeç. Belki o zaman buranın kalıcı bir yer olmadığını bilirsin ve ömrün bitmeden, ecel yaklaşmadan, herhangi bir baskı ve zorlama da olmadan kendi iradenle yolculuk ve intikal için hazırlanırsın.

Yine bilmelisin ki herhangi bir şüphe ve taklit olmaksızın doğru (*sahih*) bir bilgi ile ahiretin dünyaya üstünlüğünü bilmeden bu seviyeye ulaşamazsın. Çünkü insanın doğası sonradan ve gâib olanın şimdi (hazır) ve çabuk olana üstünlüğünü bilmeden şimdi (hazır) ve çabuk olandan vazgeçmez ve gâib ve sonradan olanı da istemez.

Ey kardeşim! Allah'ın peygamberlerinin kendi lisanlarına indirilen ve anlamları meleklerden alınan kitaplarda işaret ettiklerini gayenin bilgisini elde etmeye çalış. Ki bu kitaplarda, cennet nimetleri ve cennet ehlinin saadeti, cehennemin nasıl olduğu ve cehennem ehlinin sıkıntıları tavsif edilmiştir. Aynı şekilde filozofların ve bilginlerin ruhlar âlemini ve bu âlemin ehline olan övgülerinde, cisimler âlemini yermelerinde ve oranın ehline kötü dileklerde bulunmalarında işaret ettikleri [anlamları] de elde etmeye çalış. Umulur ki aklınla onların tasavvur ettiklerini tasavvur edersin ve onların nefislerinin cevherinin temizliği ile müşahede ettiklerini sen de nefisinin cevherinin temizliğiyle müşahede edersin. Ve böylece nefsin gaflet ve cehalet uykusundan uyanır, âlimlerin ve saadete erenlerin yaşadıklarını yaşar ve bilgide [yüksek derecelere] çıkar, samimi gayretin göklerin hakikatine yükselir ve ahirette saadete erenlerden olur. Ey kardeşim Allah seni, bizi ve doğru yola eren bütün kardeşlerimizi korusun. Şüphesiz O kulları için oldukça merhamet ve şefkat sahibidir.

Ay altı âlemdeki dört unsur –ki bunlar ateş, hava, su ve topraktır– hakkındaki sözlerimizi tamamladığımıza göre, bunlardan her birisinin kendisini en üstün duruma ulaştıran varlık veren suretlerden özelleştikleri [durumlar] hakkındaki açıklamamızı yaptığımıza göre, bazısının bazısına nasıl dönüştüğü hakkındaki açıklamalarımızı, ilk olarak dönüştükleri şeylerin buharlar olduğunu, buharlardan öz suların oluştuğunu, öz sulardan ise madenler, bitkiler ve canlıların oluştuğu hakkındaki sözlerimizi tamamladığımıza göre bu risaleyi burada bitirelim. O halde "*Yüce Eserler ve Havanın Olayları*"[5] isimli bir başka bir risaleye başlayalım ve bu risalede havada yükselen buharlar ve havanın ondan nasıl oluştuğunu anlatalım.

"*Oluş ve Bozuluş Risâlesi*" (burada) tamamlandı bundan sonra "*Yüce Eserler ve Havanın Olayları*" gelmektedir.

---

5. *Risâletu l-Âsâri'l-Ulviyye ve l-Havâdisi'l-Cevvi.*

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Dördüncü (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Onyesekizinci) Risalesi: Meteorolojiye Dair[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla!

Allah'a hamdolsun! Seçtiği kullarına da selam olsun! En hayırlı olan Allah'dır. Hala ortak mı koşuyorsunuz.

Bölüm

Ey iyiliksever, merhameti bol kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki dört unsuru anlatmayı sonlandırınca "Meteoroloji"[2] başlıklı bu risalede hava olaylarını, atmosfer değişimlerini ve atmosferdeki felekî şahısların etkileriyle değişimlerin nasıl meydana geldiğini anlatmak istedik. Zira âkil insanların çoğu yağmurun semada bulunan bir denizden yağdığını, dolunun dağlardan kaynaklandığını zannediyor. Zanlarının doğruluğuna da aziz ve celil olan Allah'ın şu ayetlerini delil getiriyorlar: "*Biz semadan tertemiz bir su yağdırdık*",[3] "*Semadan içinde dolu bulunan dağlar yağdırır*"[4]. Onlar Allah Teâlâ'nın ayetinin anlamını ve kitabının ayetlerinin tefsirini bilmiyorlar. Bu nedenle şekk [tereddüt] ve şüphelerin ortadan kalkması için bu konuda birkaç söz söylemeyi uygun gördük.

Ey kardeşim! Bil ki "sema"nın Arapça'daki anlamı "Başın üzerinde olan her şey" demektir. Yağmur buluttan yağar. Havadaki yüksekliğinden dolayı buluta "sema" denir. Aynı şekilde üst üste yığıldığı için buluta "dağ" denir. Tıpkı dağların asılları ile zirvelerinin sükûnetinin üst üste olması gibi. Nitekim ilkbahar ve sonbahar günlerinde bulutlar, sanki üst üste yığılmış atılmış pamuktan birer dağlarmış gibi görülür.

Bölüm
Tabiatın Mahiyetine Dair

Ayın dış çevresinin (*felek*) altında cereyan eden olaylar hakkında konuşan bilgeler ve filozoflar, bu etkilerin ve fiillerin hepsini tabiata nispet ediyorlardı. Âlimlerin bazıları ise bunların fiillerinin olduğunu inkâr ediyorlardı. Aynı zamanda bir asıl

2. *Risâletu l-âsâru l-ulviyye.*
3. Furkan, 25/48.
4. Nur, 24/43.

olarak tabiatı da inkâr ediyorlardı. Bu nedenle onların "tabiat" sözünden ne anladıklarını, tabiatın fiillerini inkâr edenlerin tabiatın anlamını da ortadan kaldırdıklarını, onu anlamadıklarını ve kim böyle düşünürse tabiatın fiillerini inkâr ettiğini açıklamayı uygun gördük.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki tabiat Küllî Nefs'in kuvvetlerinden bir kuvvettir. Bu kuvvetten ayın dış çevresinin altındaki bütün cisimlere saçılmış ve bu kuvvet cisimlerin bütün parçalarını sükûna kavuşturmuştur. Dinî terminolojide (şerî dil) buna "âlemi korumak ve evreni düzenlemek üzere vekil tayin edilmiş melekler" adı verilir. Felsefî dilde ise "doğal (tabiî) kuvvetler" adı verilir. Bu kuvvetler övgüye layık olan Bârî'nin izni ile bu cisimlerde faal hale gelir. Tabiatın fiilini inkâr edenler bu isimlendirmenin anlamını inkâr etmiş olurlar. Onlar iki grubun icması ile bu kuvvetlerin cisme yönelik olduğunu ve cismin –cisim olduğu için– asla fiilinin olmadığını zannettiler. Bu konuda sıhhatli delililer ve sapasağlam kanıtlar getirdiler.

Ey kardeşim! Bil ki tabiatın fiilini inkâr edenler diyorlar ki fiil ancak kudret sahibi bir canlıdan ortaya çıkar. Bu doğru bir sözdür. Ancak onlar, kudret sahibi bir canlının ancak cisimle birlikte olabileceğini zannediyorlar. İddialarına göre bu canlı arazlarla birlikte özel bir surette olduğunda ona yerleşir. Hayat, kudret, ilim ve benzeri gibi. Bu cisimle birlikte görülmeyen başka bir ruhanî cevherin olduğunu anlayamıyorlar. Bu cevher "Nefs"tir. Onların tanımladıkları şey cisimde yerleşiktir. O ise –Nefs'i kastediyorum– cisimdeki fiiliyle arazları açığa çıkarır.

Ey kardeşim! Bil ki tabiatın fiilini inkâr edenler Nefs ilmini ortadan kaldırmıştır. Onların Nefs'i bilmesi de mümkün olmaz. Zira onlar Nefs'i duyu organlarıyla idrak etmek istediler. Bunda başarılı olamayınca Nefs'in varlığını inkâr ettiler. Nefs'i kabul edip onun varlığını idrak edenler ise bunu cisimlerde bulunan Nefs'ten çıkan fiillerle bildiler. Çünkü onlar cismin hallerine itibar ettiler ve cismin kendi başına asla fiilinin olmadığını kavradılar. Yine ona yerleşmiş olan arazların da fiilinin olmadığını, bütün fiillerin nefse ait olduğunu anladılar. Cisim ve arazlar nefse göre, ustanın âlet ve edevatı konumundadır. Usta bunlarla öne çıkar ve fiilini onlarla gerçekleştirir. Bu durumun beşerî sanatkârlarda görülmesi gibi. Onlar cismanî âletleriyle eşya üzerinde sanatlarını açığa çıkarıyorlar. Bunun örneği marangozdur. O fiillerini, balta, testere ve matkap gibi cismanî âlet ve edevatla doğal bir cisim olan kerestede açığa çıkarıyor. Bunların hepsi endüstriyel cisimlerdir. Aynı şekilde sanatkârların kendi cisimleri (bedenleri) de doğal cisimlerdendir. Bu cisimler onların Nefs'lerinin, kendisiyle sanatlarını ve fiillerini açığa çıkardıkları âlet ve edevatlarıdır. "*İnsan Bedeninin Bileşik Oluşu*"[5] ve "*Pratik Sanatlar*"[6] risalelerinde açıkladığımız gibi... Böylece tabiatın ne olduğu açığa çıkmıştır. Tabiat, gök kürede bulunan (felekî) Küllî Nefs'in kuvvetlerinden bir kuvvettir. Fiil sadece Nefs'e aittir. Tabiat, fiillerini cisimlerde bulunan Nefs kuvveti ile işler. Cisimlerin tamamı Nefs'in âlet, edevât ve edilgileridir. Düşünce ve bilginin, nesnel ve aklî bilgilerin idrak edilmesinde ve kuvveden fiile

---

5. *Risâletü terkîbi'l-cesed.*
6. *Risâletü's-sanâıı l-ameliyye.*

geçmesinde Nefs'in âletleri olmaları gibi. Şimdi Ay'ın dış çevresinin altındaki basit cisimleri anlatmaya dönebiliriz. Deriz ki, tabiata ayrılan Heyulâ, görünüşleri ve sûretleri yapan (*fâil*); hayvanları, bitkileri ve madenleri de şekillendiren (*sâni'*)dir. Heyulâ için felekî şahıslar ustanın edevatı gibidir. Çünkü felek (Dış çevre/katman), yeryüzünün etrafında her yirmi dört saatte bir tur dönmeye devam eder. Onun yıldızlarının hareketleri, gökyüzünün tavanından arzın ve denizlerin yüzeyine kadar uzanan ışıklarının uzunluğu, arzı ve denizleri ısıtması suların çözülmesine ve buhara dönüşmesine sebebiyet verir. Toprağın parçalarını yumuşatır ve dumana çevirir. Duman ve buhar birbiriyle karışır ve bu ikisinden ressamların boyalarından ortaya çıktığı gibi karışımlar meydana gelir.

Sonra gök kürede bulunan (*felekî*) Küllî Nefs'in, tabiat olarak adlandırılan bütün cisimlerde mevcut olan kuvvetleri, Allah'ın izni ile bu katışımlardan ve karışımlardan kâinatın canlı, bitki ve madenlerden ibaret olan cinslerini örer, şekillendirir ve düzenler. İlk katışım ve karışım bu rükünlerin suretinde gerçekleştiği için –ki bu katışım ve karışım hareketinin kolaylığından ve dönüşümünün süratinden dolayı hava değişimleri ve atmosfer olaylarıdır– öncelikle havanın durumunu, sonra suların durumunu sonra da yeryüzünün kalan kısmının halini açıklamayı uygun gördük. Diyoruz ki:

"*Gökyüzü ve Âlem*"[7] adlı risalemizde gök kürenin yerküreyi bütün yönleriyle kuşattığını açıklamıştık. Gökyüzünün yerin yüzeyinden Ay'ın dış katmanının en uç noktasına kadar olan tavanı yeryüzünün on altı buçuk katıdır. Çünkü yerin çapı 2167 fersahtır. Buna göre gökyüzünün tavanı 35758 fersah olur.

Ey kardeşim! Bil ki gökyüzünün tavanı üç farklı tabiata ayrılır. Birincisi yerin yüzeyinden tarafadır. Diğeri yerle göğün ortasıdır. Çünkü Ay'ın dış çevresinden tarafa bulunan gökyüzü oldukça sıcak ve hararetli bir ateştir. Buna aşırı sıcak (*esîr*)[8] denir. Ortada bulunan ise son derece soğuktur. Çok soğuk (*zemherir*) olarak adlandırılır. Yerin yüzeyinden tarafa olanın ise yer yer katışımı ölçülüdür (*mu'tedilu'l-mizâc*). Bu da esinti (*nesim*) olarak adlandırılır. Bu üç tabiatın farklı olmasının sebebi, ayın dış katmanına dokunan gökyüzünün, ayla birlikte dönüşünün devamı ve hareketinin hızlılığı için şiddetli bir ısıya ulaşmış ve sonunda hararetli bir ateşe dönüşmüş olmasıdır. Sonra bu ateş en aşağıya indiğinde hareketi en yavaş ve sıcaklığı en az konuma gelmiştir. Sıcaklığın her azalışında soğukluk galip gelmiş ve zemherir olarak adlandırılan aşırı soğukluğa ulaşana dek bu şekilde devam etmiştir. Yerin yüzeyinden tarafta olanın ise yer yer katışımı ölçülüdür. Aşırı sıcak dairesinin tavanı aşırı soğuk dairesinin tavanına oranla küçük bir şey olur. Güneşin, ayın ve yıldızların yerin yüzeyine düşen ışıklarının uzaklığı, gökyüzüne yansıması ve yeri ısıtması olmasaydı yerin yüzeyi zahir olduğundan yeryüzüne teması mevcut halinden daha soğuk olurdu. Nitekim bu durum Kuzey Kutbunun altında ortaya çıkar. Çünkü orada altı ay boyunca gece olur. Hava şiddetli bir şekilde soğur, sular donar, hava koyu karanlık olur, hayvan ve bitki yok olur. Burasının karşısında yer alan Güney Kutbunda ise

7. *Risâletus-semâ ve'l-'âlem.*
8. Esîr: Rumcadan Arapçaya geçen kelime, fizikçilerin ışık, hararet gibi akıcılığı tanımlarken kullandıkları terimdir.

bu altı ay boyunca gündüz olur. Buradaki arazilerin üzerine Güneş ışıkları vurmaya devam eder. Güneşin ışıklarının yansıması havaya ulaşır. Sıcaklık artarak hayvanları ve bitkileri helak edecek ısıda bir ateş olacak derecede şiddetli bir hararete ulaşır. Diğer bir neden de Güneş bu arazilerin karşısında olduğunda yeryüzüne yakın olur. Çünkü Güneş'in yeryüzüne en yakın olduğu nokta Yay Burcunun sonundadır. Kuzeyli burçlarda olduğunda ise Kuzey Kutbunun altında aynı şekilde altı ay boyunca gündüz olur. Ancak buradaki araziler Güney Kutbundaki arazilerin ısındığı gibi ısınmaz. Çünkü Güneş yeryüzünden uzak ve gökkürede yüksek bir konumda olur. Çünkü onun yeryüzünden en uzak olduğu nokta İkizler Burcu'nun sonundadır.

Ey kardeşim! Sonra bil ki Güneş'in yeryüzüne en uzak olduğu noktanın uzaklığı ile en yakın olduğu noktanın yakınlığının arası yeryüzünün çapının ölçüsünün yüz katıdır. Bunun miktarı da 216755 fersahtır. Bundan dolayı yeryüzünün mamur bölgesi, ekvator çizgisinin kuzey çeyreğinde 66,5'inci dereceye kadar olmuştur. Bu alan Oğlak Burcu'nun başının geçiş noktasından zenit (*semturreis*) noktasına kadardır. Yine Keffü'l-Hadîb'den zenit noktasına kadardır. Bu çeyrekte, "Coğrafya risalesi"[9]nde açıkladığımız ve her bir iklimdeki şehirleri, dağları, denizleri ve nehirleri izah ettiğimiz üzere, yedi iklim vardır.

Ey kardeşim! Bil ki bu iklimlerin ufuk açısının (Semt/Azimut) üzerine daha ziyade havadan hafif bir rüzgâr (*nesîm*) eser. Bu beldelerde doğal yapılar/karakterler (tabâi') ölçülü olur. Bulut topunun kalınlığını, hafif rüzgârı ve yüksekteki daha fazla şeyi açıklamak istedik. Çünkü bulut topunun kalınlığı ve yüksekliği bu nedenlerden ötürü bazen artar, bazen de azalır. Bu değişim Güneş ışınlarının açılarına, gündüzün iki yakasında ve ortasında ışığı yansıtan yıldızlara, yaz ve kış günlerine göre ortaya çıkar. Yine bu durum Güneş ve yıldızların ufuklardan yüksekliklerine ve toprak parçalarının ufuk açılarının kesişim noktalarına göre ortaya çıkar.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki yıldızların ve Güneş'in ışınlarının yansımasından meydana gelen açılar yeryüzü yönünden üç çeşittir: Dar açı (*hâd*), dik açı (*kâime*) ve geniş açı (*münferice*). Bu açıların hepsi suları, toprağı ve havayı ısıtır; onlara hareket verir. Ancak onların en çok ısıtanı dar açı, sonra dik açı, sonra da geniş açıdır. Geniş açının bazısı diğerinden daha genişse dar açının da bir kısmı diğerlerinden daha dar olur. Dik açının ise hepsi eşittir. Açıların ne zaman geniş, ne zaman dik ve ne zaman dar olduğunu açıklama ihtiyacı hissettik. Deriz ki:

Güneş, Ay veya herhangi bir yıldız ufukta belirmeye başlayıp toprak ve denizin yüzeyine doğduğunda onların ışıklarının açılarının tamamı oldukça geniş bir açıyla yansır. Sonra yükseldikçe genişliği azalır ve daralır. Yükseklik 45 derece olduğunda bütün ışıkların yansımalarının açıları bu bölgede dik olur. Yükseklik arttığında açılar kısalıp daralarak dar açı olur. Onlar her yükselip yükseklikleri arttığında yıldızlar arazinin karşısında yer alana dek açı daralmaya devam eder. Açılar çakışır ve kenarlar karşılaşır. Güneş batıya doğru yöneldiğinde kenarlar ayrılır ve dar açılar

9. *Risâletü'l-coğrafya.*

iyice daralır. Güneş veya herhangi bir yıldızın her batışında batı yönünden yükseklik ikinci kez kırk beş derece olana dek açıların genişliği artar. Açıların hepsi bir kez daha dik açı olur. Yükseklik kırk beş dereceden kısa olduğunda bütün açılar geniş açı olur. Yıldızların batıdan her batışında akşam vaktine kadar açılar genişlemeye devam eder ve hepsi son derece geniş açılara ulaşır. Tıpkı sabahleyin olduğu gibi... Bundan dolayı gündüzlerin ortaları, başlangıç ve sonlarından daha sıcaktır. Çünkü açılar sabahları ve akşamları geniş, gün ortasında ise dik olur. İki vakit arasında ise dar olur. Hava sıcakla soğuk arası ılık olur. Kış günlerinin ortasında, yaz günlerinin ortasında olduğu gibi şiddetli sıcak olmaz. Çünkü kışın Güneş'in yüksekliği kırk beş dereceye ulaşmaz.

Bahsetmeyi gerekli gördüğümüz hususu zikretmekten uzaklaşmış olduğumuz için diyoruz ki: Havakürenin (*küre-i nesîmi*, *atmosfer*) gökyüzündeki tavanı en fazla on altı bin arşın (zira') olur. En azı ise yeryüzünün yüzeyine uygun düşer. Yeryüzünde bulunan en yüksek dağın gökteki tepesinin yüksekliğinin bu miktarı geçmemiş olması havakürenin yüksekliğinin en fazla olduğu miktarın doğruluğunun delilidir. Bulutların yüksekliği bu dağların en yüksek noktasına ulaşmaz. Onları oradaki aşırı soğuğun şiddeti engeller. Çünkü bulutları havada yükselten şey yıldızların, ışıklarının konumlarıyla ve –daha önce açıkladığımız gibi– bu ışıkların yeryüzünden ve denizlerden dar açılarla yansımasıyla havayı ısıtmasından dolayı havanın sıcaklığıdır. O, yeryüzünde oluşan açıların en darıdır. Havaya gelince o her yükseldiğinde bu açıların kenarları genişler ve orada sıcaklığı kabul eder. Onun fiili zayıflar, yüksekte etkisi yok olur ve orada soğuk galip gelir.

Ey kardeşim! Bil ki hava, değişim ve dönüşümlerden ilk önce ışık, karanlık, sıcak ve soğukluğu kabul eder. Sonra orada yükselen buharların ve sıkıştırılmış yayılan dumanların çokluğundan farklı rüzgârlar ortaya çıkar. Bunları fırtınalar, ışık halkaları (*hâlât*), sisler, bulutlar, yıldırımlar, gök gürültüleri ve sarsıntılar takip eder. Daha sonra da yağmurlar, çiğ, ıslaklık, kırağı, kar, dolu, gök kuşağı, göktaşı (*şuhub*) ve kuyruklu yıldızlar (*kevâkibu'l-eznâb*) ortaya çıkar. Bunları da denizlerin yükselmesi ile denizlerde ve nehirlerde gelgit (*med-cezir*) takip eder.

Ey kardeşim! Bil ki havada gerçekleşen bu değişikliklerin bir kısmı havakürenin tavanında, bir kısmı soğuk (zemherir) kürede, bir kısmı esîrkürede, bir kısmı da bunların aralarındaki ortak (müşterek) yüzeyde gerçekleştiği için bunları birer birer açıklama ihtiyacı hissediyoruz. Öncelikle yüzeylerin durumunu açıklamakla başlıyoruz. Çünkü yüzeyler, ortak ve iç içe (*mütedâhil*) yüzeyler olmak üzere iki çeşittir. Ortak yüzey, su ve havanın yüzeyi gibidir. Yüzey yağ ve suyun arasındadır. O, iki cisim arasındaki sadece birini diğerinden ayıran ortak bir ayraçtır. İç içe geçmiş yüzey ise çamurda ve kumda duran su gibidir. Toprağın parçaları suyun parçaları ile iç içedir. Suyun parçaları da toprağın parçaları ile iç içedir. Bu ikisinin arasında onları birbirinden ayıran bir ayraç olmaz.

Ey kardeşim! Bil ki birbirine temas eden iki cismin tabiatının birbirine yaklaşması veya yaklaşmaması yüzeyden kaynaklanır. Havanın havadan tarafa en aşağı noktasının yüzeyi gibi. Bu kısımlar yeryüzünden tarafa takip eden diğer kısımlardan daha

incedir. Aynı şekilde bize göre ateşle çevrili olan havanın yüzeyi ateşten uzak olan diğer parçalarından daha sıcak olur. Yine ateşin kendisini çevrelediği havadan tarafa yüzeyi onun kalan diğer parçalarından daha az sıcaktır. Demir, odun, taş ve benzeri sert cisimlerin yüzeyleri ise bitişik olduklarında ona bu vasfı sunmazlar.

Bahsetmeyi gerekli gördüğümüz hususu zikretmekten uzaklaşmış olduğumuz için diyoruz ki: *Esîrküre*nin ayın dış katmanından taraftaki yüzeyi ortaktır, parçaları iç içe değildir. Bütün gök cisimleri ve yıldızların küreleri de aynı şekildedir. Tabiat âlimlerinin çoğu soğuk (zemherir) küre ile eterküre arasında ortak değil de iç içe geçmiş bir yüzey olduğunu zannettiler. Durum onların zannettikleri gibi değildir. Aksine o, daha sonra açıklayacağımız gibidir. Ateşküre [küre-i nâriyye, pirosfer] ile soğuk (zemherir) kürenin yüzeylerinin arasının ise ortak olmadığı, aksine ateş, hava ve yerin yüzeyleri gibi iç içe olduğu açığa çıktı. Havakürenin yeryüzünden taraftaki yüzeyine gelince onun parçalarının aynı şekilde, yerin kısımlarının sonuna kadar gevşemesine bağlı olarak yerin derinliklerine kadar iç içe olduğu açığa çıktı. Sonra durur ve bundan fazlasına girmez. Bunun delillerinden birisi derinlere kadar maden kazanlarının başlarına gelen durumdur. Onlar buralarda, havayı düzenleyecek ve ocaklardaki lambaları aydınlatacak hava hareketi olması için belki de körüklere ve borulara ihtiyaç duyarlar. İçerdekilerin ne zaman havası kesilirse lambaları söner, madende bulunanlar boğulur ve ölürler. Canlı risalesinde açıkladığımız gibi havanın ulaşmadığı yerlerde canlıların olması mümkün değildir.

Ey kardeşim! Bil ki hava, cüzleri ince, hareketi hafif, akışı hızlı, değişimleri ve olayları kabul etmesi kolay olan durgun bir denizdir. "Hisseden ve Hissedilen (Hâss ve Mahsûs)" risalesinde onun ışık ve karanlığı, sesleri ve kokuları kabul edişinin nasıl olduğunu; "*Oluş ve Bozuluş risalesi*"[10]nde de onun sıcak ve soğuğu kabul edişinin nasıl olduğunu açıklamıştık. Bu bölümde rüzgârların oluşumunun nasıl olduğunu, kaç çeşidinin olduğunu, yönlerini, esmesindeki farklılıkları; bir vakitten diğerine, bir beldeden diğer beldeye onu harekete geçiren sebebin ne olduğunu tanıtmak istiyoruz. Aynı şekilde bulutların denizlerden çöllere, bozkırlara ve dağ başlarına nasıl sürüklendiğini; bulutun damlayı nasıl sallayıp düşürdüğünü açıklamak istiyoruz. Ancak bundan önce Ayın hallerini, konaklarını (*menâzil*); buharların, dumanların ve rüzgârların oluşumu için gereken ısının meydana gelmesi için gerekli olan, onun yıldızlarla ilişkisini ele almaya ihtiyaç duyuyoruz. Diyoruz ki: Gökkürede (felek) Ay'ın yirmi sekiz tane konağı (*menâzil*) vardır. Yüce Allah'ın Kur'an'da zikrettiği gibi: "*Ay için birtakım evreler takdir ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi olur da geri döner*"[11].

Ey kardeşim! Bil ki bu evrelerin, etkileri bu dört asılda (*el-erkânu'l-erbaa*) ve bunlardan meydana gelen şeylerde, ayın günbegün ve geceleri doğması esnasında ortaya çıkan özellikleri vardır. Aynı şekilde Güneş ve yıldızların birbirleriyle eylemlerini (*fiil*) ve etkilerini güçlendirdikleri ilişkileri vardır ki, bunun izahı uzundur. Bu konu burç (*nucûm*) kitaplarında mevcuttur. Ancak biz, bu konunun bu bölümde zikredilmesi gereken kısmını anlatacağız. Çünkü bu evrelerin içerisinde fiilleri denizlerden,

10. *Risâletu'l-kevn ve'l – fesâd.*
11. Yâsîn, 36/39.

vadilerden ve sazlıklardan kaynaklanan buharın etkisini artıran şeyler vardır. Yine bunların içerisinde fiilleri, yeryüzünden ve çöllerden gelen dumanların etkisini artıranlar vardır. Yine, özellikle ayın doğuşu evreyle birleştiğinde ve ay, evresinin özelliğinden dolayı, benzer bir yıldızla bağlantı kurduğunda fiili, havanın ısınmasını ve suların azalmasını sağlayanlar vardır.

Bil ki, denizin dalgaları, suyun hareketinden ve cüzlerinin dört bir tarafa fırlamasından başka bir şey olmadığı gibi, rüzgâr da, havanın altı yöne hareket ederek dalgalanmasından başka bir şey değildir. Çünkü su ve hava durgun iki denizdir. Ancak suyun cüzleri katıdır ve hareketi ağırdır. Havanın cüzleri ise incedir ve hareketi hafiftir.

Ey kardeşim! Bil ki havanın hareketinin sebeplerinden birisi, buharların denizlerden, çöllerden ve bozkırlardan yükselmesidir. Denizlerden nemli bir buhar, çöllerden ve bozkırlardan ise kuru bir duman çıkar ve havadaki sıcaklığıyla onları gökyüzüne yükseltir. Hava onları farklı yönlere iter. Mekân, yükselen buharlar içinde genişler. Şayet kuru duman fazla olursa ondan rüzgârlar oluşur. Çünkü bu parçalar havakürenin en yukarısına çıkıp soğuduğunda ve soğukkürenin soğukluğu onun daha yukarı çıkmasına engel olduğunda bu durumda en aşağıya inmeye meyleder. Havayı dört yöne iterler. Bunlardan da çeşitli rüzgârlar oluşur.

Bil ki rüzgârın altı yönde birçok çeşidi vardır. Ancak bunların hepsi on dört çeşittir. Bunlardan insanlar nezdinde bilinenleri dört tanedir. Bunlar da, *sabâ rüzgârı*, *batı rüzgârı*, *güney rüzgârı* ve *kuzey rüzgârı*dır. Çünkü hava doğudan batıya dalgalandığında bu dalgalanma *Sabâ Rüzgârı* olarak adlandırılır. Güneyden kuzeye doğru dalgalandığında *Güney Rüzgârı* adı verilir. Batıdan doğuya doğru dalgalandığında *Batı Rüzgârı* olarak adlandırılır. Kuzeyden güneye doğru dalgalandığında Kuzey (*Cirbiyâ) Rüzgârı* adı verilir. Şayet hareketi bu yönlerin arasında olursa buna ara yön (*Nekbâ'*) denir. Arayönler sekiz çeşittir.

Rüzgârlar aşağıdan yukarı doğru estiğinde fırtınalar meydana gelir. Bu ikisi karşılaşan ve yükselen iki rüzgârdır. Suyun kerrâdâtta ve lağımlara ve deliklere inişi esnasında karşılaşması gibi.

Rüzgârlar yukarıdan aşağı doğru estiğinde ise Âd[12] kavmini helak eden şiddetli rüzgâr (sarsar) meydana gelir. Çünkü bu rüzgâr onlara memleketlerinin batısından, havakürenin üstünde bulunan zemherir küredeki bulutların arasından sekiz gece ve sekiz gündüz esmiştir. Allah'ın zikrettiği gibi. Rüzgârın ne olduğunu, kaç çeşidinin olduğunu ve esiş yönlerini zikrettiğimiz için onun yönlerde ortaya çıkışını ve bundan maksadın ne olduğunu açıklamak istiyoruz. Çünkü onun ortaya çıkmasının maksatlarından birisi, bulutları deniz sahillerinden uzak beldelere ve kendisine ait kılındığı çöllere sevk etmesidir. Aynı şekilde yüksek, uzun ve yerin yüzeyine doğu, batı, güney ve kuzey yönlerinden yayılmış olan dağların amaçlarından birisi, rüzgârların bulutları ait kılındığı beldelerin ve çöllerin dışına taşımasını engellemektir. Çünkü bu sabitlenmiş dağlar, rüzgârların bütün yönlere değil de sadece istenilen yöne yönelmesini sağlamak için ayakta durur. Nehirlerin önüne setlerin ve boruların yapıl-

12. Bugünkü Yemen civarında yaşadığına inanılan, yüksek kuleleri ve binalarıyla övünen kavim; Hud Peygamber tarafından imâna getirilemediği için şiddetli rüzgârlarla yok edildiğine inanılan bir kavim.

ması ve onu engelleyen kanalların açılması suları sadece istenilen tarlalara ve yerlere akıtmak içindir. Çünkü beldelerin ve çöllerin çoğu deniz sahillerinden uzaktır. Şayet rüzgârları engelleyen ve bulutları sevk eden bu uzun ve yüksek dağlar olmasaydı bulutlar ve yağmurlar bu beldelere ve çöllere ulaşamazdı. Tıpkı nehirlerin ve sulama kanallarının setleri ve boruları olmasa sazlıklara, derelere ve vadilere taşacağı gibi. Nitekim bu sulardan faydalanma imkânı azalırdı. Bu sular uzak beldelere ancak kazılmış kanallar ve yapılmış borularla ulaşır. Bu yüksek dağların diğer bir amacı daha vardır. Zira onların içlerinde mağaralar ve derin çukurlar vardır. Kışın bu dağların tepelerine şiddetli yağmur ve kar yağıp eridiğinde bu mağaralarda ve çukurlarda sular birikir ve bunların içerisinde depolanmış gibi olur. Bu dağların aşağılarında bu mağaralarda ve çukurlarda depolanmış suların çıktığı dar menfezler vardır. Buraya göz denir. Bu gözlerden dereler akar. Birbirleriyle birleşerek şehirler, köyler ve kırsal kesimlere akan ve buraları sulayan vadiler ve nehirleri oluştururlar. Bunlar tarlalar, ağaçlar, dallı ve otlu yerler arasındaki yolculukları esnasında denizlere, sazlıklara ve göletlere uğrarlar. Artan kısım ise denizlere, sazlıklara ve göletlere dökülür. Güneş bunları yumuşatır ve tekrar buharlaştırır. Bunlardan da sis ve bulut meydana gelir. Rüzgârlar bulutları önceki yıl olduğu gibi istenilen yerlere taşırlar. Bu durum ebediyen devam eder. Çünkü yüce ve bilgi sahibinin takdiri böyledir.

Bölüm

Ey kardeşim! Bu bütünüyle ilahî kaynaklı takdiri ve bilgece gerçekleşmiş olan rabbanî siyaseti düşün, tefekkür et ve ibret al. Belki bu sayede nefsin gaflet ve cehalet uykusundan uyanır da basiret gözün açılır; ceset gözü ile bahsettiğimiz bu varlıkları (masnû'ât) gördüğün gibi, akıl nuru ile bu işleri yapan hikmet sahibi düzenleyiciyi görürsün. Böylece Allah'ın övdüğü ve şöyle dediği şahitlerden olursun: "*Ancak bilerek Hakk'a şahitlik edenler bunun dışındadır.*"[13] Yine şöyle dedi: "*Onları kendilerine karşı şahit tutarak, 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da 'Evet şahit olduk ki Rabbimizsin' demişlerdi.*"[14] Sonra şöyle dedi: "*Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik etti. O'ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"[15] Rüzgârları anlatmayı bitirmiş olduğumuz için bulutları, yağmurları, nemi, buzu, sisi, çiyi, bulutu, gök gürültülerini, şimşekleri ve doluyu anlatacağız.

Ey kardeşim! Bil ki buharlar havada yükseldiği ve hava farklı yönlere hareket ettiğinde, onun bir yöne hareketi diğerinden daha fazla olur. Önüne engelleyici yüksek dağlar çıkar. Yukarısında da zemherir soğuğu engel olur. Aşağıda ise iki buharın bitişik haldeki maddesi vardır. İki buhar havada artmaya ve katılaşmaya devam eder. İki buharın parçaları (cüzleri) birbirine karışarak ısınır ve bu karışımdan bitişik bulut kümesi meydana gelir. Bulutun her yükselişinde iki buharın parçaları soğur. Nemli buharın parçaları birbirine karışır. Ortaya çıkan şey kuru, uçucu bir duman olur.

13. Zuhruf, 43/86.
14. A'râf, 7/172.
15. Âl-i İmran, 3/18.

Nemli, sulu ve ıslak bir buhar olmaz. Sonra bu özsu parçalar bir arada toplanırlar ve soğuk damla olurlar. Ağırlaşırlar ve yukarıdan aşağıya tekrar inerler. Bu durumda yağmur diye adlandırılırlar. Bu nemli buharların yükselişi şayet geceleyin olur ve hava aşırı soğuk olursa buharların havaya çıkması engellenir. Aksine hava onları birer birer dondurur ve yerin yüzeyine yaklaştırır. Bundan da ıslaklık, kırağı ve çiy meydana gelir. Şayet bu buharlar havada biraz yükselir ve onların karşısına soğuk çıkarsa ince bir bulut meydana gelir. Şayet soğuk aşırı olursa bulutun içerisindeki küçük damlayı dondurur. Bundan da buz veya kar meydana gelir. Zira soğuk, sulu parçaları dondurur ve donan kütle havanın parçalarıyla karışarak ince ince yağar. Bundan dolayı onlar yerin yüzeyine soğuk ve yağmurda olduğu gibi aşırı bir şekilde düşmezler. Şayet hava sıcak olursa buhar yukarıya yükselir. Bulut ilkbahar ve sonbahar günlerinde görüldüğü gibi üst üste tabakalar oluşturur. Sanki o, birbirinin üzerine yığılmış, atılmış pamuktan bir dağ gibidir. Şayet ona yukarıdan Zemherir soğuğu isabet ederse buhar katılaşır ve su olur. Cüzleri de birbirine karışır ve damla (*katr*) meydana gelir. Şayet ona bir ağırlık isabet ederse bulutun en yukarısından inmeye başlar. Sonra bu küçük damlalar üst üste yığılır ve toplanır. Sonunda bulutun altından çıkarlar ve büyük bir yağmur olurlar. Şayet ona aşağı doğru yolculuğu esnasında aşırı bir soğuk isabet ederse yere ulaşmadan önce donar ve dolu adını alır. Bu damlalardan bulutun üzerinde kalanı doluya dönüşür. Bulutun aşağısında kalan ise doluyla karışık yağmur olur.

Kim sözümüzün doğruluğundan hoşlandı ve buharların nasıl yükseldiği ile ilgili açıklamamızı, bunlardan bulutların nasıl oluştuğunu ve damlanın inişinin nasıl olduğunu zihninde şekillendirdiyse suların buharlaşmasına ve damlamasına baksın. Soğuk suyun buharlaşması, buharlaşma süresi ve hamamlarda yükselen buharlar gibi benzer olaylar ondan nasıl meydana geliyor. Hamamların tavanlarından su nasıl damlar? Çünkü hava küreden tarafta olan zemherir kürenin yüzeyi ve buharın çevresindeki yalçın dağlar, kendisinden bulut ve yağmurların oluştuğu yükselen iki buharın dağılmasını engellemek ve üzerini örtmek için vardır. Tıpkı hamamların duvarlarının ve tavanlarının yükselen buharın dağılmasını engellemek ve üzerini örtmek için var olduğu gibi. Aynı şekilde hamamlar ve onların duvarları, nemlerinin buharlaştırılması ve damıtılması konusunda kimyasal kap (*Kar'a*)[16] ve imbik konumundadırlar. Eczacılar nemlerini yükseltme ve sularını damıtmada kullandıkları bu iki kap ile ilaçlarını yaparlar.

Şimşeklere ve gök gürültülerine gelince, bu ikisi aynı vakitte gerçekleşir. Ancak yıldırım, ses kulaklara gelmeden önce gözlere görünür. Çünkü "*Duyu (hâs) ve Duyum (mahsûs) Risalesi*"nde[17] açıkladığımız gibi, onlardan birisinin görünümü ruhanidir ki o, parıltıdır. Diğeri ise cismanidir ki o, sestir. Bu ikisinin meydana gelmesinin sebebi ise yükselen iki buharın havada karşılaşmalarıdır. Nemli buhar duman adı verilen kuru buharı sarar ve zemherir soğuğu nemli buharı çevreleyerek her ikisini sıkıştırır. Kuru buhar nemli buharın içinde mahsur kalır ve nemli buharın içerisinde

16. "Kar'a": Kimya ilminde kullanılan, dibi geniş, yukarısı dar olan ve ilaç yapımında kullanılan bir kaptır. İmbik ise, bu kabın üzerine yerleştirilen dar, uzun bir ibiği olan kubbeli bir kaptır. (ç.n.)
17. *Risâletu'l-hâss ve'l-mahsûs.*

ısınır. Hemen çıkmak ister ve nemli buharı yırtar. Nemli buhar, kuru buharın ısısından patlar. Ateşin nemli şeyleri kuşattığında bir kerede patladıkları gibi. Böylece havadaki gürültü gerçekleşir ve ses bütün yönlere savrulur. "*Duyu (hâs) ve Duyum (mahsûs) Risalesi*"nde sesin nasıl gerçekleştiğini açıkladığımız gibi. Bu kuru buharın çıkışından ışıklı bir duman çakar ki buna yıldırım adı verilir. Sönmüş lambanın dumanı yanan lambaya yaklaştırıldığında onu da söndürdüğü gibi. Belki de bu buhar çözünüyor ve rüzgâr olarak bulutun içine yayılıyor. Çıkmak istiyor ve ondan ses ve gürültü duyuluyor. Şiş mideden yellenme duyulduğu gibi. Belki de bulut bir defada şiddetli bir şekilde burnunu çekiyor. Bundan da şiddetli bir ses oluyor ki buna yıldırım sesi deniyor. Şişkin bir kırbanın üzerine ağır bir taş düştüğünde onu kırdığı gibi.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki havakürenin tavanını yüksek ve bulutun merkezini ihtiyaç duyulan ölçüde yeryüzünden uzak bir yükseklikte yapma; buharın yukarı çıkmak isteyerek mesafe almasını bulutun, hareketinin yukarı doğru olmasının meydana gelmesini de hava kabının işi yapma konularında şayet ilahi gözetim ve şanı yüce olan Bârî'nin[18] rahmeti olmasaydı gök gürültüsünün sesleri zayıf hayvanların kulaklarına zarar verir ve onları öldürürdü. Nitekim zaman zaman bu durum gerçekleşmektedir. Zira bulutlar bir araya toplanıp sıkıştıklarında birbirlerini yere yaklaşana kadar aşağı doğru bastırırlar ve gök gürültüsü olur, bulut aşağı tarafından delinir. Hava zil çalar ve kendisini yeryüzüne fırlatır. Bu olaydan yıldırım denilen şiddetli bir ses meydana gelir. O, kendisine yakın olan pek çok hayvanı ve aynı zamanda insanı öldürür. Şuayip ve Salih'in [Onlara selam olsun] kavimlerine yapıldığı gibi. Şimşeklerin hükmü de aynen bunun gibidir. Zira yukarı hareket etmek ateşin işidir. Bir araya toplanmış bulutlar bunu engellediğinde alçalarak tekrar yeryüzüne döner ve isabet ettiği hayvan ve bitkileri yakar. Ancak nadiren gevşek cisimleri yakar. Çünkü o, onların gözeneklerine işleyen ince bir ateştir. Katı cisimler ise parçalarının sıkılığı ve direnci yüzünden ona galip gelirler, onu eritir ve yakarlar. Güneş ve Ay'ın etrafında meydana gelen ışık halkasına gelince, bu durum yağmura ve havanın nemli oluşuna delalet eder. Zira bu ışık halkası, buhar oraya yükseldiği vakit hava kürenin en yukarısının yüzeyinde meydana gelir ve bulut oluşmaya başlar. Bunun nedeni, Güneş ve Ay'ın bu yüzeyin üzerine doğdukları vakit ışıklarının buradan yukarıya doğru yansımasıdır. Bu yansımadan da Güneş ve Ay'ın suyun yüzeyine doğmasından meydana geldiği gibi daire meydana gelir. Bu dairenin resmi, bu ince bulutun altında kristal ve camın görüldüğü gibi görülür. Bu dairenin merkezi, Güneş ve Ay'ın merkezinden yerin merkezine çıkan doğrunun geçtiği toprak parçasının karşısındadır. Bu ışığın ulaştığı kimselerden *zenit* noktasına düz bir şekilde bakan herkes, bu dairenin merkezini başının üzerinde görür. Kim onun altından altı yönden birine çıkarsa dairenin merkezini kendi konumunun karşısındaki yönde görür. Bu dairenin çapı ebediyen, buhar kürenin (*küretu'l-buhâr*) tavanının iki katı gibidir. Bu tavan azalsa da çoğalsa

18. Risalelerde "Bârî", her şeyi yoktan var eden mutlak soyut bir varlık olan yaratıcının bir ismi olarak kullanılan özel bir isimdir. (ç.n.)

da... Çapının ölçüsü genellikle otuz iki bin zira'dır. Çünkü hava kürenin tavanı daha önce açıkladığımız gibi genellikle on altı bin zira'dır.

Gökkuşağına gelince o, havanın nemlenmesi esnasında havakürenin tavanında doymuş bir halde ortaya çıkar. Onun konumu ayakta dikili vaziyette olur. Kambur kısmı yukarda, zemherir kürenin yüzeyi tarafındadır. İki tarafı ise aşağıya, yeryüzüne doğrudur. Sabah ve akşamüstü, Güneş'in konumunun zıt istikametinde, doğuda ya da batıda ansızın ortaya çıkar. Gökkuşağı dairesinin çevresinin yarısından daha az bir kısmı görülür. Güneşin ufukta tam ortada olması durumu hariç... Gökkuşağı bu durumda dairenin çevresinin yarısına eşit görülür. Çünkü Güneş'in ana gövdesinin merkezinden çıkan çizgi, yeryüzünün ve bu dairenin merkezinin tanjantıdır (*mumâss*). Bu durumda kuşak dik olarak görülür. Güneş yüksek olduğunda ise dairenin çevresinin yarısından daha azı görülür. Yüksekliğin her artışında kuşak daha az ve daha küçük olur. Çünkü kuşak Güneş'in konumunun zıddı yönünde batmaya meyilli olur.

Ey kardeşim! Bil ki bu kuşağın kirişi ile bahsi geçmiş olan ışık halkasının çevresinin arası eşit orandır. Bu kuşağın meydana gelmesinin sebebi Güneş'in, havada duran bu nemli buharın parçalarının üzerine doğması ve ışıklarının oradan Güneş'ten tarafa doğru yansımasıdır. Onun görülen boyaları ise dört keyfiyet için söz konusu olan dört uyumdur ki bu keyfiyetler sıcaklık, soğukluk, nem ve kuruluktur. Yine bu boyalar dört asıl olan ateş, hava, su ve toprağın niteliği ile yaz, sonbahar, kış ve ilkbahardan oluşan dört mevsimi ayırmak için söz konusudur. Yine safra, kara safra (*sevdâ*), kan ve balgamdan oluşan dört karışımın benzerliği için; bitkinin ve ağacın çiçeğinin renklerinin benzerliği için söz konusudur. Çünkü bu kuşak meydana geldiğinde ve onun renkleri ortaya çıktığında havanın nemliliğine, otun ve otlağın çokluğuna, ağacın meyvesinin ve ekinin başağının yetiştiğine delalet eder. Onun ortaya çıkması ve görülmesi, dönemin arazilerinin ve verimliliğinin bir işareti olarak tabiatın hayvanlar ve insanlar için sunduğu bir müjde gibi olur.

Gökkuşağının kırmızısının o yıl içerisinde kan akıtılacağına, sarısının hastalıklara, mavisinin verimsizliğe, yeşilinin yeşilliğe işaret ettiği ve işaretinin renklerin çokluğuna ve azlığına göre olduğu şeklinde halkın söylediği şeylere gelince, bunlar ıslahçı (engelleyici/zâcir) nezdinde aslına ve alt dallarına (*fer'*) delil teşkil eder. Bunu "Islah Etme ve İnce Görüş"[19] adlı risalede açıklamıştık.

Gökkuşağının renklerinin düzenine gelince, kırmızı ebediyen sarının üzerinde, sarı da onun altında, mavi yeşilin altında yer alır. Şayet bir kuşağın altında başka bir kuşak bulunursa, bu renkler aşağıdaki kuşakta bunun tam tersine düzenlenmiştir. Bu konuya ait gerekçenin izahı uzundur. Çünkü onu ancak geometrik şekilleri, doğal olayları ve bileşik oranları bilenler anlayabilir.

Daha önce bulutun yeryüzünden havaya doğru on altı bin arşından daha fazla yükselmeyeceğini açıklamıştık. Bulutun en alt kısmı yerin yüzeyine dokunur. Ancak bu zaman zaman ve bazı beldelerde nadiren gerçekleşir. Çünkü bulut sürekli ve bütün beldelerde yerin yüzeyine dokunuyor olsaydı bu durum hayvanlara ve bitkilere

---

19. *Risâletu'z-zecri ve'l-firâse.*

zarar verirdi. İnsanların hareketlerini de engellerdi. Nitekim bu durum sisli günlerde ve deniz sahillerine yakın olan beldelerde görülür. Basra, Antakya, Taberistan gibi yerler denizlere yakın oldukları için buradaki insanların çok dikkatsiz oldukları görülür. Hatta bir miktar çiy, yağmur ve sis yağdığında göğsü sıkıştırır, nefes almayı zorlaştırır, elbiseleri ve eşyaları çürütür. Aynı şekilde şayet bulutun hepsi yeryüzüne yakın olursa gök gürültüsü ve yıldırım canlıların gözlerine ve kulaklarına zarar verir. Şayet havadaki yüksekliğin mesafesi görülmeyecek şekilde uzak olsaydı yağmurlar, karlar ansızın yağarlardı. İnsanlar ve hayvanlar ondan korunmak için hazırlıksız bir halde gafil avlanırlardı. Bu durumda genel bir büyük zarar olurdu.

Ey kardeşim! Tabiatın fiiline bakma. Bu ilahi hikmet ve rabbânî yardım hakkında düşün. Bu eşya gerçekten aşırı uzak ya da yakın olmaksızın havada ihtiyaç duyulan ölçüde nasıl yükseltildi. Şayet bu iki durum (çok yakın ve çok uzak olma) söz konusu olsaydı insanlar, hayvanlar ve bitkiler için zarar söz konusu olurdu.

Bölüm

Kışın yağmurların çok olmasının, yazın da az olmasının sebebi, Irak'ta ve ona yakın olan kuzey iklimlerinde yazın iki buharın daima kıştan daha fazla yükselmesidir.

Ey kardeşim! Bil ki Ay feleğinin altında gerçekleşen her olayın dört nedeni vardır. Kâinattaki her şey bu dört nedenin bileşkesiyle oluşur. Bunların *birincisi* özle/ilk maddeyle alakalı (*heyulanî*) nedendir. *Diğeri* biçimsel (*Sûrî*) nedendir. Bir diğeri yapana yönelik (*fâiliyyet*) nedendir. Sonuncusu da tamamlamaya yönelik (*temâmiyyet*) nedendir.

Heyûlânî neden bulutlar, yağmurlar ve o ikisine tabi olanlar -ki bunlar daha önce açıkladığımız gibi yükselen iki buhardır– için söz konusudur. Fâiliyyet nedeni, bahsi daha önce geçtiği gibi, ışıklarının ulaştığı yerlerle birlikte Güneş ve yıldızlardır. Biçimsel neden ise iki buharın toplanması ve donmasıdır. Bu yüzden fâiliyyet nedeni havanın soğukluğudur. Tamâmiyete yönelik neden de yerin bir şeyi yetiştirmesi için yağmurların oluşmasıdır. Böylece bitki biter ve hayvanlar ondan gıda alırlar.

Güneş kuzey burçlarında altı ay kaldığı ve bu beldelerin *zenit noktası*na yaklaştığı zaman hava aşırı ısınır. Buharlar harekete geçer ve bir tabaka oluşturur. Kuzeyli rüzgârlar onları güney nahiyelerine götürür. Güneş bu beldelerin ufuk açılarından uzak olur. Hava soğur ve orada kış meydana gelir. Yağmurlar, bulutlar ve bu ikisine bağlı hava olayları gerçekleşir.

Altı ay sonra Güneş, güneyli burçlarda bu beldelerin ufuk açısına yakın bir halde olduğu ve kuzeyli beldelerden uzaklaştığı zaman birisinde kış, diğerinde yaz olur. Bu onların süregelen kanunlarıdır. Kışın, yazın, bulutların, yağmurların ve bahsi geçen onlara tabi olan olayların kanunudur. Bütün bu olaylar Zemherir kürenin altında, havakürenin üst kısmında gerçekleşir.

Bölüm

Zemherir kürenin tavanındaki olaylara gelince, bunlar göktaşları ve geceleri görülen yıldız kaymalarıdır. Bu olaylar bazen çoğalır, bazen azalır.

Bunların heyulasına (ilk madde) ve maddesine gelince bu, dağlardan ve çöllerden yükselen gözle görülmeyen kuru bir dumandır. Bu madde yükselmesi esnasında Zemherir Küre ile Esîr Küre arasındaki ortak kısma ulaştığında burada döner, şekil değiştirir ve Eserîn ateşi tutuşur. Lambanın ateşinin, sönmüş lambanın dumanında alevlendiği gibi... Yıldırımın ateşinin, buluttaki yağlı kuru dumanda alevlendiği gibi... Ateşin beyaz petrolde (neftyağı) alevlenip sonra onu hızlıca yok ettiği ve söndüğü gibi. Bunların maddesinin kuru duman olduğunun delillerinden birisi de kurak yılda bu hadiselerin görülmesinin çoğalmasıdır.

Bu dumanların nasıl oluştuğuna gelince, bunlar oraya yükselip burada ateşi yaktıkları zaman –bunların düşüncede var oldukları göz önüne alındığında– bazen onların sanki tabanı ateş küreden [Pirosfer] yana, konisi yeryüzünden yana olan dik, konik birer direk oldukları görülür. Bunun delili orada ateş yandığında alevin büyük olduğunun görülmesidir. Sonra sönene dek küçülmeye, zayıflamaya ve azalmaya devam eder. Bakan kişi onun, hareketi esnasında semadan inen uçucu bir ateş olduğunu düşünür.

Bu örneği dikkate aldığımız zaman zemherir küre ile esîr küre arasında, parçaları iç içe geçmiş, ortak olmayan bir yüzeyin var olduğu zannedilir. Bazen onun hareketi, inişi esnasında sanki o büyük bir topun yüzeyine yuvarlanan[20] küçük bir topmuş gibi görülür. Zira bazen onun inişi ve alevlenmesi esnasında hareketinin doğudan başladığını ve batıdaki zenit noktamıza ilerlediğini, bazen de batıdan doğuya doğru ilerlediğini görürüz. Bazen de güneyden başlar ve kuzeydeki zenit noktamıza ilerler. Ya da kuzeyden güneye ilerler. Bazen de bu yönler sapar. Bakan kişi onun, içinde ateş yanan pamuktan bir küre olduğunu, sonra havaya atıldığını düşünür. Ateşin onu her tüketişinde kıvılcım saçar ve zayıflayarak geçip söner. Bunun örneği geceleyin hayaletlerin oynadığı toptur. Zira onlar parlak bir yapışkan (*Sindrûs*) ve ilaç parçalarından yoğrulmuş bir top edinirler. Onun içine ateş yakarak ağızlarına alırlar. Dans ettiklerinde ya da dinlendiklerinde ağızlarından ve burun deliklerinden ateş çıktığı görülür. Bu madde bitene ve bu ateş sönene kadar mevcut durumları devam eder.

Bölüm

İnsanların çoğu bu göktaşlarının inişinin, havadaki semadan yeryüzüne atılarak düşmüş yıldızlar olduğunu zannedebiliyorlar. Bu yanlış iddialarının doğruluğuna Allah'ın şu sözünü delil getiriyorlar. "*Andolsun ki biz yakın göğü kandillerle süsledik ve onları şeytanlara atılan taşlar yaptık.*"[21]

Bu ayette yıldızların bizzat kendilerinin atıldığına delil yoktur. Çünkü sen "*Bu yayı düşmana ve kâfirlere atmak için aldım.*" dediğinde bu sözünde, senin yayının kendisini atacağına delil yoktur. Bilakis onunla ok atacağına delil vardır. Allah'ın

---

20. Metinde geçen "hûzî" kelimesi tam olarak anlamlandırılamamıştır.
21. Mülk, 67/5.

"*onları şeytanlara atılan taşlar yaptık*" sözü de bunun gibidir. Yani yıldızlardan göktaşları atılır demektir. Çünkü daha önce açıkladığımız gibi, göktaşları ancak bu yıldızların doğması ve ışıklarının havada olmasıyla gökyüzünde ortaya çıkar. Bu ve benzeri ayetlerin anlamını risalelerimizde açıklamıştık.

Bil ki yıldız bilimciler sekizinci felekte sabit olan yıldızların "Semâ ve Âlem"[22] risalemizde açıkladığımız gibi geniş bir kürsü olan Satürn (Zühal) gezegeninin arkasında olduğunda ittifak halindedirler. Allah, onların aşağı semanın süsü olduğunu belirtmiştir. Çünkü yeryüzü halkı onları, aşağı sema olan Ay feleğinin aşağısında görürler.

Bu göktaşlarının yeryüzüne yakın ve Ay feleğine uzak bir noktada ortaya çıktığının delillerinden birisi de hareketlerinin süratidir. Onlar bir anda doğudan batıya veya batıdan doğuya hareket ederler. Şayet Ay feleğine yakın olsalardı onların hareketini bu hızda göremezdin.

Ey kardeşim! Bil ki göktaşları ortaya çıktığında, bakanlara karşılık geldiğinde ve gözle görülür bir halde ufuğa gidişi esnasında zenit noktalarından başka bir yöne geçtiğinde görenler onun yeryüzüne ulaştığını düşünürler. Oysa durum böyle değildir. Çünkü o, yükselmeyi isteyen hafif bir maddedir. Onun alevlenmesi ancak hafifliğini artırır. Ondan yeryüzüne düşen şeye gelince hava kürede meydana gelen şey odur. Bulut onu sıkıştırır ve aşağıya geri gönderir. Bulutun yukarıdan aşağıya doğru sıkıştırdığı şimşek gibi...

Bu maddenin dönüşünün sebebine gelince, kürevî şekiller almak sıvı maddelerin (*el-cismü's-seyyâl*) özelliğidir ki bunu hiçbir şey engelleyemez. Damlanın havada döndüğü gibi. Çünkü kürevî şekil, "*Geometri Risalesi*"nde[23] belirttiğimiz gibi şekillerin en üstünüdür.

Onun sadece bir yönde hareket etmesinin sebebi ise onu karşı yönden iten bir unsurun olmasındandır. Bu unsur rüzgâr değildir. Çünkü onun hareketi rüzgârdan daha hızlıdır. Onun hareketinin sebebini "*Hareketler Risâlesi*"[24]nde açıklamıştık.

Ey kardeşim! Ay feleğinin altında hava kürenin nasıl var edildiği ve düzenlendiği; sıcaklığıyla havada yükselen katı dumanları yakması, katı ve çürümüş buharları inceltmesi için hava küreyi nasıl ışıksız bir ateş yaptığı konusundaki bu ilahi hikmet ve rabbanî gözetimi düşün. Bütün bunlar havanın saf ve şeffaf olması içindir. Bu ateşi aydınlık bir şekilde var etmedi. Çünkü o bizim bildiğimiz ateş gibi aydınlık olsaydı, canlıların gözü, özellikle de insan, küreler âlemini ve yıldızları göremezdi. Çünkü orada varoluş engellendiği zaman, nefislerin ona doğru yükselme arzusu artsın diye onu görme ve ona bakma engellenmemiştir. Övgüye layık olanın dediği gibi: "*Güzel sözler O'na yükselir. Bu sözleri de yararlı iş yükseltir*."[25] Yani inananların mutluluğu onunladır. Kâfirin mutluluğunun yasaklanması konusunda şöyle dedi: "*Onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler.*"[26] İlahî hikmet, esîrin alevinden hayvanların ve bitkilerin telef olmalarını engellemek için aynı zamanda soğukluğuyla zemheriri hava küre ile eter

22. *Risâletü's-semâ ve'l-âlem.*
23. *Risâletü'l-hendese.*
24. *Risâletu'l-harekât.*
25. Fâtır, 35/10.
26. A'râf, 7/40.

küre arasında bir örtü kılmıştır. Hava küreyi de mutedil bir ölçüde yaratmıştır. Onun sebebi, daha önce açıkladığımız gibi, yıldızların ışıklarının yansıması olunca -ki en çoğu ve en kesini Güneş'tir- bazen havanın soğukluğu dolayısıyla kaybolur, bazen de havanın sıcaklığı yüzünden doğar. Onun doğuşu sürekli devam etseydi sıcaklık sürekli devam eder ve aşırı sıcak olurdu. Bu ise mutlak fesat olurdu. Yine onun kaybolması sürekli olsaydı hava soğur, sular ve nemler donardı. Soğuktan bitkiler ve hayvanlar helak olurdu. Yine güneyde yaz ve kuzeyde kış olması için Güneş'i güneydeki yerleşim yerlerine meylettirdi. "*Bu mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.*"[27] Bu, Allah'ın kullarına olan nimetlerinin büyüklerindendir ve Allah'ın şu sözünün anlamıdır: "*De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah size geceyi ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, size ışık getirecek tanrı kimdir?*"[28] "*De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah size gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hala görmeyecek misiniz? Allah, rahmetinden ötürü geceyi dinlenesiniz; gündüzü de, lütfundan isteyesiniz diye sizin için yarattı. Ola ki şükredersiniz.*"[29]

Bu kıyasa göre kış ve yaz sürekli olsaydı düzenin yok olması ve bozulması söz konusu olurdu. Aynı şekilde gök cisimlerinin yörüngeleri tek bir ufuk çizgisi üzerinde süreklilik arz ederdi. Yüce Allah şöyle der: "*Güneş, ay ve yıldızlar onun emrine tahsis edilmiştir*"[30] Bazen doğarak, bazen kuzeye, bazen güneye meylederek, bazen zirveye yükselerek, bazen dünyaya yaklaşarak, bazen yeryüzünün üzerinde, bazen altında, bazen ateşten, bazen topraktan, bazen havadan, bazen de sudan oluşmuş burçlara denk gelerek, bazen değişken, bazen de sabit burçlara denk gelerek, bazen bizzat kendisi, bazen birlikte, bazen ayrı, bazen birbirine bakan göz, bazen düşerek, bazen ayrılarak, bazen yönelerek, bazen ayakta durur gibi, bazen dönerek, bazen düz durarak, bazen doğuya, bazen batıya dönerek, bazen onun ateşini yakarak, bazen konaklarında, bazen batış halinde, bazen şerefli bir halde ve bazen de inişte... (olarak O'nun emrini yerine getirirler).

Bunların hepsi tanımlanan amaçlar ve Allah'tan başkasının bilmediği hesaplanmış zamanlar için gök cisimlerinin nitelikleri ve halleridir. "*Allah bunları ancak bir fayda için yarattı.*"[31] Gökbilimciler ve mahlûkat ancak Allah'ın dilediği kadarını bilebilir. "*Onun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır*"[32] "*Devirler Risalesi*"nde bu ilmin bir kısmını örnek ve işaret olarak açıklamıştık. Oraya bak ve bahsettiğimiz şeyler hakkında düşün. Belki nefsin gaflet ve cehalet uykusundan uyanır. Âlimlerin hayatını yaşarsın ve ahiret yurdunda iyilerle birlikte ebediyete kadar nimetlerden yararlanarak, tadarak, sevinerek, mutlu olarak memnun olanların hayatını yaşarsın. Oluş(kevn) ve bozuluş(*fesât*) âleminde aşağıların en aşağısında (*esfel-i sâfilîn*) olma! Maddenin ayrışmasından önce ahirete yolculuk için hazırlan, azığını hazırla. *Şüphesiz en iyi azık takvadır.*

27. Yâsîn, 36/ 38.
28. Kasas, 28/71.
29. Kasas, 28/72-73.
30. A'raf, 7/54.
31. Yunus, 10/5.
32. Bakara, 2/255.

Yıldızların Güneş'in doğmasından önce veya batışından sonra zaman zaman ortaya çıkan iniş düğümleri (*eznâb*)[33] vardır. Bunlar ancak Ay feleğine yakın olan *Esîr Küre*'de meydana gelir. Bunun delili bu iniş düğümlerinin, bazen gezegenlerin dönmesinde olduğu gibi burçlar kümesinin önüne geçmesiyle, bazen de onların geri dönüşünde olduğu gibi geride kalmasıyla Ay feleğiyle birlikte dönmesidir.

İniş düğümlerinin kendisinden oluştukları maddeleri, oraya yükselmiş olan gözle görülmeyen duman ve buhardır. Bunlar Satürn ve Merkür'ün kuvveti ile birleşirler ve şeffaf bir billur gibi saydam olurlar. Onların üzerine Güneş doğduğu zaman diğer bir yönden saydamlaşır. Felekle birlikte dönmeye, doğmaya, yok olana kadar batmaya ve gözden kaybolmaya devam eder. Havanın ışığında gördüğün bütün bu olaylar ya insanlar ve hayvanlar için Yüce Allah'ın ruhsat, bolluk, selamet ve kurtuluş ile müjdeleridir; ya da dedikodulara, verimsizliğe, kuraklığa, pahalılığa, depremlere, vebaya, ölüme, Ay tutulmasına, savaşlara ve fitnelere karşı uyarı ve korkutmadır. Bu, sorumlu kulların bunlardan ibret almalarını, Allah'a karşı gelmekten uzak durmalarını, Allah'a itaate yönelmelerini, oruç, namaz ve sadaka ile dua etmelerini, yalvarmalarını, tövbe etmelerini, pişmanlık duymalarını, gönüllü olarak hayır yapmalarını, tapınaklarda, mescitlerde, kiliselerde ve sinagoglarda Allah'a yaklaşmalarını sağlamak içindir. Tüm bunlar babalardan çocuklara, âlimlerden cahillere birer nasihat, üstün ve kudret sahibi olan Allah'ı bilmekten gafil olanlara bir uyarı ve yol gösterici olması içindir. Allah'ın şu sözünde belirttiği gibi: "*Sonra size bir zarar dokunduğu zaman ona yalvarırsınız.*"[34]

Ey kardeşim! Bak ve gökyüzü ile yeryüzünün sahibini, ufuklardaki ve nefislerdeki ayetleri düşün. De ki: "*Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen eksikliklerden uzaksın. Bizi cehennem azabından koru.*"[35] Yüce Allah'ın andığı ve şöyle dediği gibi onlarla birlikte şahitlik et: "*Allah, melekler ve ilim sahipleri ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik etti.*"[36] Onun ayetlerinden habersizce yüz çevirmiş halde geçip gidenlerden olma. Onlar, Allah'ın haklarında şöyle dediği kimselerdir: "*Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum. Saptıranları da hiçbir zaman yardımcı edinmiş değilim.*"[37] Yine yüce Allah dedi ki: "*Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bu nedenle düşünmezler.*"[38] Allah seni ve bizi bu cahillik ve körlükten korusun. Rahmetiyle yöneltti̇ği ve gösterdiği şeye bizi muvaffak kılsın. O bize yakındır ve dualarımıza cevap verendir.

"*Meteoroloji*" risalesi burada tamamlandı. Bu, tabiat konusundaki dördüncü risaledir. İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin de on yedincisidir. Bunu "*Madenlerin Oluşumu*" risalesi takip ediyor.

33. Eznâbın tekili olan "Zeneb"; yörüngesinde dolanan bir gök cisminin, ekliptik düzleminin üstünden altına geçerken ekliptik düzlemini kestiği nokta olarak izah edilmektedir. (ç.n.)
34. Nahl, 16/53.
35. Âli İmrân, 3/191.
36. Âli İmrân, 3/18.
37. Kehf, 18/51.
38. Bakara, 2/171.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Beşinci (İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Ondokuzuncu) Risalesi: Madenlerin Oluşumunun Açıklamasına Dair[1]

1. Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Ali Avcu. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Allah'a hamdolsun! Seçtiği kullarına da selam olsun! Allah daha hayırlıdır. Hala ortak mı koşuyorsunuz.

Bölüm

Ey iyiliksever merhametli kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki biz "*Görüşler ve Mezhepler*[2]" adlı risalede âlemin sonradan olduğunu (*muhdes*), yoktan var edildiğini (*mübda'*), tasarlandığını (*muhtera'*) ve yokluktan (*lem yekün*) sonra var olduğunu (*kâin*) açıklamıştık. Âlemin yoktan var edicisi (*Mübdi'*), tasarlayıcısı (*Muhteri'*), sonradan oluşturanı (*Muhdis*), yaratıcısı (*Hâlık*) ve şekil vereni (*Musavvir*) yüce yaratıcı (*Bârî*)dır. Onu hangi surette dilediyse "*Ol*" (*kün*)[3] sözüyle dilediği gibi yoktan var etmiş ve olmuştur. Bu konuyu "Aklî İlkeler" adlı risalede açıklamıştık. Bu risalede Ay feleğinin altında zamanlar, çağlar ve devirler boyunca oluşan ve kötülüğe sevk eden olayların ve varlıkların (*kâinât*) bir kısmından bahsetmek istiyoruz. Tıpkı "*Öldükten Sonra Diriliş ve Kıyamet risalesi*"nde[4] âlemin yok oluşundan, ahiretin kurulmasından, dirilmekten, hesaptan, mizandan, sırat köprüsünden geçmekten, cehennem ateşinden kurtulmaktan, cennete kavuşmaktan ve Rahman'a komşuluğun nasıl olacağından bahsettiğimiz gibi. Zira mantıksal kesin kanıtlar ve aklî delillerle küreler âleminin (*âlemü'l-eflâk*) ve bu âlemin şekillerinin özlerinin (*cevher*) birbiriyle birleşmediği, parçalarının karışmadığı, onlardan var olanın dışında herhangi bir şeyin meydana gelmeyeceği, aksine bu âlemin zamanlar ve çağlar boyunca mevcut haliyle baki olduğu açığa çıkmıştı. Aynı şekilde bu âlem, bu döngüsel harekete ve kürevî şekillere sahip olduğu müddetçe değişmez, bozulmaz ve dönüşmez. Ancak onu meydana getirenin, yoktan var edenin ve yaratıcısının dilemesiyle bir kerede veya aşamalı olarak ya da âlemin dönüşünü durdurması ile yok olur. "*Bu O'na çok kolaydır. Göklerde ve yerdeki en büyük şan ve şeref onundur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir.*"[5]

---

2. *Risaletül-ârâ ve'l-mezahip.*
3. Bakara, 2/117 ve Yâsîn, 36/86. ayetlere atıf vardır.
4. *Risaletu'l-ba'si ba'de'l-mevt.*
5. Rûm, 30/27.

Bil ki kürelerin dönüşünün durması âlemin ölümü, bütün hayatın yok olması ve küresel (*felekî*) küllî nefsin bütün cisimlerden bir kerede ayrılmasıdır. Bu büyük kıyamet, tamamen yok oluş (*el-Bevâru'l-küllî*) ve tamamen sona eriştir. Çünkü canlı varlıklardan her bir varlığın ölümü, nefsinin cesedini terk etmesidir ki bu onun kıyametidir. Allah'ın elçisinin dediği gibi: "*Kim ölürse kıyameti gerçekleşmiştir.*" Bize ait bir risalede âlemin, cismi, nefsi, hayatı ve ilmi olan büyük bir insan olduğunu açıklamıştık. Söylediğimiz şeyin hakikatini oradan öğren.

Ey kardeşim! Sonra bil ki Ay feleğinin altındaki bozulmuş varlıkların (*kâinât"l-fâsidât*) dönüşümü beş çeşittir. Dört unsurun birbirine dönüşmesi bunlardandır. Nitekim bunun keyfiyetinin bir kısmını "*Oluş ve Bozuluş* risalesi"nde[6] açıkladık. Meteorolojik olaylar ve hava değişimleri bunlardandır. Bunun bir kısmını da "*Yüce Etkiler* risalesi"nde açıklamıştık. Yerin içinde, denizlerin derinlerinde ve dağların oyuklarında oluşmuş ve toplanmış olan bozulmuş varlıkların dönüşümü de bunlardandır. Bunlar madenî özlerdir. Nitekim bu risalede bunun keyfiyetinin bir kısmını açıklayacağız. Bitkilerin ve ağaçların dönüşümü bunlardandır. Bunlar, "*Bitki*" risalesinde bir kısmını açıkladığımız gibi beslenen ve büyüyen bütün cisimlerdir. Hayvanların dönüşümü bunlardandır. "*Hayvan* risalesi"nde bitkileri anlattıktan sonra bir miktar açıkladığımız gibi hayvan, bütün his sahibi hareketli cisimlerdir.

Bil ki bu saydığımız şeyler uzun zamanlar ve çağlar boyunca, gece ve gündüzün birbirinin yerine geçmesi, kış ve yazın birbirini takip etmesi ve toprak, su, ateş ve havadan oluşan dört unsura dayalı olarak oluşur. Gezegenlerin birbirlerine yaklaşmaları, (*kırânât*), binli devirlerin (*ulûf*) ve deveranların (*edvâr*) kurallarının gerektirdiklerine, kürenin (felek) şekilleri ile yıldızların hareketlerine ve onların dört ana konak ile ufuklardan gelen ışınlarının yerlerine göre durumlarının farklılığı ile olur. Madenlerin oluşumunun nasıl olduğunu, özlerinin, çeşitlerinin, niteliklerinin, faydalarının ve zararlarının farklı olmasının sırlarını açıklamak istiyoruz.

Kürelerin deveranlarını, yıldızların hareketlerini, seneler ve çağlar içerisinde birbirlerine yaklaşmalarını, bunların kaç tane ve nasıl olduklarını, tüm bunların nasıl olduğunu bir risalemizde açıklamıştık. Bil ki Ay feleğinin altındaki her varlığın (*kâin*) ve sonradan olanın dört nedeni vardır: Etkinlik nedeni (*fâiliyyet*), maddî neden (*heyûlânî*), şeklî neden (*sûriyyet*) ve tamam olma nedeni (*tamâmiyyet*). Madenî özlerin etkinlik nedeni, sonsuz büyüklüğe sahip olan yaratıcılarının izni ile tabiattır. Tabiatın mahiyetini ve fiillerinin nasıl olduğunu bize ait bir risalede açıklamıştık. Madenî özlerin maddî nedeni ise bu risalede açıklayacağımız gibi civa ve kükürttür. Şeklî neden, ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsurun çerçevesinde kürelerin dönüşleri ve gezegenlerin hareketleridir. Tamam olma nedeni ise, sonsuz büyüklüğe sahip olan Allah'ın izni ile insan ve hayvanların hep beraber bu madenî özlerden elde ettikleri faydalardır.

6. *Risaletü'l-kevn ve'l-fesad.*

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki madenî özlerin doğaları, tatları, renkleri ve kokuları farklıdır. Bütün bunlar, madenlerin bulunduğu yerlerin toprak yapılarının ve sularının farklılığından ve havalarının değişik olmasından dolayıdır. Zira yerkürenin tamamı tüm parçalarıyla, derinliğiyle, dışıyla ve içiyle üst üste dizilmiş, sıkıştırılmış, bağlanmış, karışımı ve yaratılışı farklı olan yumuşak tabakalardan oluşmaktadır. Kayalar, sert dağlar, taşlar, sert kayalar, pürüzsüz çakıl taşları, ufalanmış kumlar, gevşek çamur, yumuşak ve tuzlu toprak, birbirine karışmış veya yanyana duran alüvyonlu toprak bu tabakalardandır. Allah'ın şu sözüyle tanımladığı gibi: "*Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları vardır.*"[7] Bunların renkleri, tatları ve kokuları farklıdır. Yeryüzünün toprağı, çamuru ve taşları kırmızı, beyaz, siyah, yeşil, mavi ve sarıdır. Yüce Allah'ın şu sözünde zikrettiği gibi: "*Dağlardan da beyaz, kırmızı, siyah ve değişik renklerde yollar yaptık.*"[8] Yeryüzünün toprağının ve çamurunun içerisinde lezzeti hoş, tadı acı ya da tuzlu, buruk, ekşi veya tatlı olanları vardır. Onların içerisinde kokusu güzel olanı da, pis kokanı da vardır. Bütün bunların yanında yeryüzünün sarsılması, delikleri, oyukları, damarları, kanalları, yer altında ve yer üstünde nehirleri, derin çukurları, mağaraları ve inleri çoktur. Tüm bunlar sular ve buharlarla doludur. Bu suların tatları, kokuları, sertlikleri, yumuşaklıkları, ağırlıkları ve hafiflikleri yerlerinin toprak yapısına, bulunduğu mekânın çamur durumuna, derinliklerine ve bataklıklarının diplerine göre meydana gelir.

Bölüm

Bil ki madenî özler üç çeşittir. Bunlardan bir kısmı toprak, çamur ve tuzlu yerlerde oluşur. Onların oluşumu bir yıl ya da daha kısa bir sürede tamamlanır. Kükürt, tuzlar, madeni tuzlar, renkli tuzlar ve benzeri şeyler gibi... Bunlardan bir kısmı denizlerin derinliklerinde ve suların dibinde oluşur. Bunlar oluşumunu bir yıl veya daha fazla bir sürede tamamlar. İnci ve mercan gibi... Bunlardan mercan bitkiseldir. İnci ise hayvansaldır. Bunlardan bir kısmı dağların mağaralarında, taşların içlerinde ve kumların yarıklarında oluşur. Bunlar oluşumlarını seneler sonra tamamlayabilir. Altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve benzeri şeyler gibi... Bunlardan bir kısmı da oluşumunu birkaç yılda tamamlar. Yakut, zebercet, akik ve benzeri şeyler gibi. Bunlardan her bir çeşidin oluşumunun nasıl olduğunu diğerlerine delalet etmesi için bir miktar açıklamak ve tanıtmak istiyoruz. Bunları tanıtmadan önce yerin şeklini ve dört çeyreğe ayrılmasının keyfiyetini, bu çeyreklerin özelliklerinin durumlarının nasıl değiştiğini izah etme ihtiyacı hissediyoruz. Yine bunların özelliklerinin çağlar ve uzun zamanlar içerisinde nasıl değiştiğini açıklama gereği duyuyor ve diyoruz ki:

Coğrafya risalesinde açıkladığımız gibi yeryüzü denizler, dağlar, çöller, nehirler, yerleşim bölgeleri ve harap olmuş yerlerin üzerinde bulunan objelerin hepsiyle birlikte, ululuğu sınırsız olan Allah'ın izni ile, âlemin merkezinde havada asılı duran bir küredir. Diyoruz ki yeryüzü bir bütün olarak iki yarımküredir. Bir yarısı kuzeyde, di-

---

7. Ra'd, 13/4.
8. Fâtır, 35/27.

ğer yarısı güneydedir. Bu yarımkürelerin her birisi ikiye ayrılır. Böylece toplamı dört olur. Bunlardan her bir çeyrekküre dört çeşit niteliğe sahiptir. Çöller, çorak, verimsiz ve harap araziler bu yerlerden birisidir. Denizler, nehirler, sazlıklar ve dereler bunlardan bir diğeridir. Bir diğeri de dağlar, tepeler, yüksekler ve alçak yerlerdir. Ekilen yerler, köyler, şehirler ve yerleşim alanları da bu yerlerin sonuncusudur.

Ey kardeşim! Bil ki bu yerler uzun çağlar ve zamanlar içerisinde değişir ve dönüşür. Dağlık alanlar çöl ve sahra olur. Çöl alanları deniz, gölet ve nehir olur. Deniz alanları dağ, tepe, çorak (*sibâh*), sazlık ve kum olur. Yerleşim bölgeleri harap olur. Harap yerler yerleşim alanı olur. Bu özelliklerin bir kısmını zikretmek gerekli oldu. Zira ilmin bu türü, diğer ilimlere nazaran kabul gören ilim ehlinin pek çok görüşünden uzaktır ve farklı ilimlerdendir.

Bil ki her üç bin yılda bir sabit yıldızlar, gezegenlerin en yüksek noktaları ve konakları ile dereceleri bir tur dönerler. Her dokuz bin yılda bir, gökkürenin (*felek*) çeyreklerinden bir çeyreği döner. Felekler, her otuz altı bin yılda on iki burçta bir tur dönerler. Bu sebeple yıldızların güney açıları (*müsâmetât*) ve ışınlarının ulaştığı bölgeler, yeryüzünün konumuna ve beldelerin havalarına göre farklılık gösterir. Gece ve gündüzün, yaz ve kışın birbirini takip etmesi de bunlara bağlı olarak farklılık gösterir. Bu farklılık ya dengeli ve eşit olma ile ya sıcaklık ve soğukluğun fazlalığı, eksikliği veya aşırılığı ile ya da yaz ve kışın dengeli olması ile ortaya çıkar. Bu, yeryüzünün çeyrek kürelerinin durumlarının farklılık arz etmesi, beldelerin ve bölgelerin hava değişiklikleri ve bir halden diğer hale dönüşmeleri için sebep ve neden olur.

Mecistî'deki bilgiyi ve doğa bilimlerini araştıranlar söylediğimiz şeyin doğruluğunu bilirler. Bahsettiğimiz nedenler ve sebeplerle medenî (*'Umrân*) yerler harap, harap yerler de medenî olurlar. Çöller deniz, denizler de çöl ve dağ olur. Tabiat ve ilâhiyat bilimlerini araştıranlar ile Ay feleğinin aşağısında bulunan bozulmuş (*fasit*) kâinatın sebeplerini ve kâinattaki dönüşümün nasıl gerçekleştiğini araştıranlar, söylediğimiz sözün gerçekliğini ve bahsettiğimiz şeyin doğruluğunu bilirler. Ancak denizlerdeki taşların oluşumunun nasıl gerçekleştiğini, yumuşak çamurun nasıl taşa dönüştüğünü, taşların nasıl parçalandığını ve bunlardan nasıl çakıl taşı ve kum meydana geldiğini, bunları yağmur sularının nehir yatakları ve ırmaklar kanalıyla denizlere nasıl taşıdığını; denizlerin diplerindeki bu çakıl taşı ve kumlardan nasıl taş ve dağların oluştuğunu kısaca açıklamak istiyoruz.

Ey kardeşim! Bil ki denizler yeryüzündeki bataklıklar gibidir. Dağlar ise, yeryüzünün tamamının sularla kaplı olmaması için denizleri birbirinden ayıran setler ve barikatlar gibidir. Şayet yeryüzünde dağlar olmasaydı yerin yüzeyi düz bir arazi ile çevrili olurdu. Bu durumda denizlerin suları yerin yüzeyine dağılır ve her yeri kaplar, havakürenin [atmosfer] yeryüzünün tamamını kuşatması gibi onu kuşatırdı. Yeryüzünün tamamı bir tek denizden ibaret olurdu. Ancak ilahî takdir ve rabbanî hikmet, yeryüzünün bir kısmının karadaki canlılara mesken olması için açık olmasına, bir kısmında da ot, ağaç ve tarım bitkileri ekilebilmesine hükmetmiştir. Zira bunlar canlıların gıdası ve bedenlerinin maddesi olmuştur. "*Bu, mutlak güç sahibi ve her şeyi hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.*"[9]

9. Yâsîn, 36/38.

Ey kardeşim! Bil ki nehir yatakları ve ırmakların hepsi dağlardan ve tepelerden başlar. Denizlere, sazlıklara ve göletlere doğru akıp gitmeye devam eder. Güneş, ay ve yıldızların uzun zaman ve dönem içerisinde kendisi üzerindeki ışıklarının şiddetinden dolayı dağların nemi kurur, kuruluğu artar, parçalanır ve kırılır. Özellikle de yıldırım çarpması esnasında... Böylece taşlar, kayalar, çakıllar ve kumlar oluşur. Sonra yağmurlar ve seller bu kayaları ve kumları nehir yataklarının ve nehirlerin içerisine indirirler. Akıntının şiddeti bunları denizlere, göletlere ve sazlıklara taşır. Denizler dalgalarının şiddeti, çarpmasının ve hiddetinin fazlalığı dolayısıyla bu kumları, çamuru ve çakıl taşlarını uzun zaman ve dönem içerisinde yavaş yavaş dibe yayar. Bir kısmı diğerinin üzerine yapışır. Denizlerin diplerinde dağlar ve tepeler oluşur ve şekillenir. Rüzgârların esmesinden çöllerde ve çorak arazilerde kum tepeleri oluştuğu gibi...

Ey kardeşim! Bil ki denizlerin diplerinde şekillendiğini söylediğimiz bu dağlarda ve tepelerde akıntı meydana geldiğinde su yükselir ve genişlemek ister. Sahilleri çöllere ve çorak arazilere doğru genişler. Su, buraları kaplar. Uzun süre bu şekilde kalmaya devam eder. Sonunda çölle kaplı yerler deniz olur. Denizle kaplı yerler de kuru ve çorak bir araziye dönüşür. Bu şekilde dağlar kırılmaya, taş, çakıl ve kum olmaya devam eder. Yağmur selleri onları indirerek akıntının etkisiyle nehir yataklarına ve ırmaklara taşır ve sonunda denizlere ulaşır ve açıkladığımız gibi orada birleşirler. Yüksek dağlar alçalır, eksilir ve kısalır. Sonunda yerin yüzeyiyle aynı seviyeye gelir. Bu şekilde bu çamur ve kumlar denizlerin dibine yayılır. Bunlardan tepeler, tümsekler ve dağlar oluşur ve şekillenir. Yarımadalar ve çöller oluşur. Alçakta ve dipte kalan su göller, sazlıklar veya göletleri oluşur. Buralarda sazlıklar ve bataklıklar oluşur. Seller buralara çamur, kum ve bataklıkları taşımaya devam eder. Sonunda bu yerler kurur ve burada ağaçlar, turunçgiller ve otlar yetişir. Yırtıcı ve vahşi hayvanların mekânı olurlar. Sonra insanlar odun, av ve sair menfaat ve ihtiyaçlarını gidermek için buralara giderler. Ziraat, ekin ve bitki tarlaları insanların oturduğu belde, köy ve şehirlere dönüşür.

Ey kardeşim! Bil ki bu denizler yeryüzündeki bataklıklar gibidir. Onların arasında yüksek dağlar vardır ve bunlar denizlerin setleri gibidirler. Bunlar birbirlerine bitişiktir. Birbirlerine ya yerin yüzeyindeki kanallar ya da yerin içerisindeki delikler ve arklarla bağlıdır. Bu denizlerin ortasında büyük küçük pek çok ada ve nehirler vardır. Bunlardan bazılarını insanlar ekerek, köyler, şehirler ve ülkeler oluşturup mamur hale getirmişlerdir. Bazıları ise içindeki dağlar ve sazlıklarla çöl ve çorak arazi konumundadırlar. Buralarda yabani ve vahşi hayvanlarla vahşi olmayan hayvanlar ve sayısını Allah'tan başka kimsenin bilmediği farklı canlı türleri bulunur. Bu adaların ortalarında büyük ve küçük göller, göletler ve sazlıklar vardır. Bunların bazılarının suları tatlı, bazılarının da aşırı tuzludur. Buralarda saydıklarımızın dışında, halleri ve özellikleri farklılık arz eden çeşitli şeyler vardır. Söylediklerimizin gerçekliğini ve açıkladıklarımızın doğruluğunu bildirmek için bunların sebeplerinden bir kısmını anlatacağız:

Denizlerin dalgalanmasının, sularının yükselerek sahillere vurmasının, dalgalarının birbirine çarpmasının, kış, yaz, ilkbahar ve sonbaharın farklı vakitlerinde, ayın

başlarında ve sonlarında, gece ve gündüz saatlerinde beş yöne doğru dalgalanmaları esnasında rüzgârların esmesinin sebebi, denizlerin sularının dipte kalıp ısındığında genleşip dağılması ve daha önceden olduğundan daha geniş bir yer istemesidir. Buradaki suların bazı parçaları genişlemek için yukarıya, doğuya, güneye, kuzeye ve batıya doğru itişirler. Bunun gerçekleştiği esnada denizlerin sahillerinde farklı yönlerde farklı rüzgârlar olur. Bazı vakitlerde dalga olmasının sebebi ise gökkürenin şeklinden ve onun ışıklarının ufuklardan bu denizlere düşüş açısından, dört eksenden, ayın yirmi sekiz konağına ulaşması esnasında bunlarla olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu konular Yıldızların hükümleri ile ilgili kitaplarda zikredilmektedir. Ayın doğuş ve batışları esnasında bütün denizlerin değil de bazı denizlerin yükselmelerinin (*medd*) sebebi bu denizlerin diplerinde set kayaların bulunmasıdır. Ay bu denizin yüzeyine doğduğunda ışıklarının düşüş açıları dipteki bu kaya ve taşlara ulaşır. Sonra oradan tekrar yansır. Bu sular ısınır, sıcaklar ve genleşerek daha geniş bir mekân isterler. Yukarı doğru yükselir ve birbirlerini yukarıya iterler. Denizin sahillerinde dalga oluştururlar ve sahillerin yüzeylerine taşarlar. Daha önceden dökülmüş oldukları nehirlerin sularına dönerler. Bu durum ay, semanın eksenine (*Veted*)[10] yükselinceye kadar devam eder. Oraya ulaşıp batmaya başladığı esnada bu suların dalgaları sona erer; soğur ve bu parçalar toplanır. Katılaşarak denizin dibine döner. Irmaklar kendi adetleri üzerine akarlar. Bu durum, ayın batışı, denizlerin ufuğuna ulaşmasına kadar devam eder. Sonra doğu ufkunda gerçekleştiği gibi denizlerin yükselmesi başlar. Bu ise, ayın yerin eksenine ulaşmasına kadar devam eder. Suların yükselmesi aniden kesilir. Sonra ay, yerin ekseninden uzaklaşınca ay doğu ufkuna ulaşana dek suların yükselmesi yeniden başlar. "*Bu mutlak güç sahibi ve her şeyi hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.*"[11] Şayet denirse ki niçin bu denizlerin yüzeyinde Güneş'in doğuşu ve batışı esnasında met ve cezir olmuyor? Bunun sebebini "*Sebep Sonuç risalesi*"nde açıklamıştık. Şayet Allah dilerse oradan araştır.

Gece ve gündüz, kışın ve yazın rüzgârların altı farklı yönden esmesinin sebebini "*Yüce Etkiler risalesi*"nde açıklamıştık.

Denizler için setler ve barikatlar oluşturduğunu söylediğimiz dağların yeryüzündeki kökleri sağlamdır. Havada başları dik ve yükseklikleri fazladır. Yerin üzerinde iki yüz ile bin fersah aralığı mesafede uzanmaktadırlar. Bunların bazıları doğudan batıya doğru, bazıları da kuzeyden güneye doğru uzanmaktadır. Dağların bir kısmı ise bu yönler arasında ikiye ayrılmıştır. Bu dağların bazı özellikleri "*Coğrafya risalesi*"nde vardır.

Bil ki bahsettiğimiz dağların bir kısmı sert kayalardan, bazısı sağlam taşlardan, bazısı da yumuşak kayalardan oluşmuştur. Onlarda çok az bitki biter. Tihame Dağları'nda[12] olduğu gibi. Onun bir kısmı üst üste çökmüş ve parçaları birbirine bağlı yumuşak kayalar, yumuşak çamur, toprak, kum ve birbirlerine yapışmış çeşitli çakıl taşlarından oluşmuştur. Bununla birlikte onun pek çok oyukları, mağaraları,

10. Veted: Ufuk ve Meridyen dairelerinin Güneş'in günlük yörüngeleri ile kesiştikleri dört nokta ve bu noktalarla sınırlanan birinci, dördüncü, yedinci ve onuncu evlerdir. (ç.n.)
11. Yâsîn, 36/38.
12. Tihame/Tehame Dağları veya Kumulları: Arap Yarımadasının yüksek bölgelerindendir.

vadileri, derin çukurları, su gözleri, kanalları, nehirleri ve ağaçları vardır. Bitkileri, otları ve ağaçları çoktur. Filistin Dağı'nda, Lükkâm[13] ve Taberistan Dağları'nda ve diğerlerinde olduğu gibi. Yerin ve dağların içlerindeki oyuklar, mağaralar ve derin çukurlara gelince, bunların suların çıkacağı delikleri olmadığında bu sular orada belli bir süre hapis kalır. Yerin içi ve bu dağların derinlikleri ısındığı zaman bu sular da ısınır, incelir ve çözünerek buhar olur. Yükselir ve daha geniş bir mekân ister. Şayet yer sarsıntısı çok olursa çözünür ve buharlar bu deliklerden çıkar. Şayet yerin yüzeyinin yoğunluğu şiddetli ve kuvvetli olursa buharların çıkmasını engeller. Bu çukurlarda çıkma isteğiyle dalgalanarak hapis kalırlar. Belki de yeryüzü bir noktasından yarılır ve bu rüzgârlar ansızın çıkar. Çıktığı yer de batar. Buna yıkılma sesi ve zelzele denir. Şayet çıkış yeri bulamazlarsa orada hapis kalırlar. Zelzele, bu mağaraların ve çukurların havası soğuyana ve buharlar katılaşana kadar devam eder. Buharlar ne zaman yoğunlaşır, parçaları bir araya gelir ve suya dönüşürse bu oyukların, mağaraların ve çukurların dibine dönerek şarıldar. Bir süre bu halde kalır. Orada kalışı her uzadığında titrek civa olana dek saflığı ve yoğunluğu artar. Bu madenlerin tozlarıyla karışır. Olgunlaşması ve pişmesi esnasında daima madenin sıcaklığıyla birleşir. Bundan da açıklayacağımız gibi özellikleri farklılık arz eden madeni cevher çeşitleri oluşur. Yerin ve dağların oyuklarının içerisindeki su gözlerinin ve kaynaklarının farklı olmasının; tatlılığının, tuzluluğunun, ekşiliğinin, acılığının, kükürtlülüğünün, neftliliğinin ve yağlılığının sebebi; kışın sıcak ve yazın soğuk olmasının veya bütün vakitlerde aynı durumda olmasının nedeni ise bulundukları yerlerin toprağının farklılığından, bulundukları mekânların çukurlarının ve onlara etki eden etkenlerin değişik olmasından dolayıdır. Bunun sebeplerinin bir kısmını, geride kalanlara kıyas olması için söyleme ihtiyacı hissediyoruz. Diyoruz ki: Pek çok suyun gözünün kışın sıcak yazın soğuk olmasının sebebi, sıcaklık ve soğukluğun aynı yerde bir arada bulunmayan iki zıt unsur olmasından dolayıdır. Kış gelip hava soğuyunca sıcaklık gider ve yerin içerisinde gizlenir. Yerin içerisinde ve derinlerinde bulunan sular ısınır. Yaz gelip hava ısınınca da soğukluk gider ve yerin içerisinde gizlenir. Yerin içerisinde ve derinlerinde bulunan bu sular soğur. Bazı su gözlerinin yazın ve kışın aynı durumda kalarak sıcak olmasının sebebi ise yerin içerisinde ve dağların oyuklarında toprağı kükürtlü olan yerlerin bulunmasıdır. Orada oluşan bu nemler yağlı olur ve buradaki sıcaklık daima sabit olur. Onların arasında veya üstlerinde, yarık kanallar ve arklar içerisinde sular bulunur. Bu sular, oradaki buharla karşılaşıp birleşerek ısınır. Sonra çıkar ve yerin içerisine doğru sıcak bir kor olarak akar. Ona atmosferin serinliği ve havanın soğukluğu isabet edince soğur, belki de donar. Yoğunlaşıp birbirine bağlanınca bulundukları yerlerin toprağının farklılığı ve çukurların değişikliğine göre civaya, beyaz kurşuna, zifte, nefte, tuza, kükürte, boraksa, şapa veya buna benzer şeylere dönüşür. Deniz sularının genelinin sularının tuzlu olmasının sebebi, bunda küllî bir yarar ve genel bir fayda olduğu için övgüye layık olan Bârî'nin gözetimi ve ilahi hikmetten dolayıdır. Zira denizlerden havaya yükselen buharların parçaları hava ile karıştığı ve farklı yönlere yükseldiği zaman onları tabaklayıp tuzlandırarak

13. Lükkâm/Lükam Dağı: Suriye, Şam şehrindeki meşhur dağdır.

çürümelerini, değişmelerini ve bozulmalarını önler. Şayet bu olmasaydı nefes alan hayvanlar bir defada ölürlerdi. Böylece denizlerin sularının tuzlu olması tuzlanmaya ve değişmeye engel olurdu. Bu ise deniz canlılarının bir kerede helak olmaları demektir. Pek çok zaman denizlerin dalgalarının şiddetli olması bu sebepten dolayıdır. Uzun zaman içerisinde aşırı yoğunlaşmaması, donmaması ve tamamının toprak olmaması için yukarısı aşağısına, aşağısı da yukarısına karışır. Güneşin ve yıldızların denizlerin üzerine doğması, onları ısıtması ve onların yoğunlaşmasını ve donmasını engellemesi de aynı nedenden ötürüdür. Atmosfer ve hava da aynı görevi görür. Zira yıldızların geceleyin ışıklarının düşmesi olmasaydı bir süre sonra Güneş ve Ay'ın doğmadığı kuzey ve güney kutbu gibi yerlerdeki atmosfer bütünüyle donardı. Bazı gözlerin sularının acılığının sebebi ise, buralara toprağı tuzlu olan suların bulunduğu yerlerden su akmasıdır. Tadı kükürtlü veya neftli olanların durumu da böyledir.

Bil ki bazı yerlerde gece ve gündüzleri uzaktan –dağ başlarında ve vadilerin derinliklerinde– atmosferde parlayan ve havada yükselen koyu bir duman şeklinde bir nur ve ışık görülür. Bunun sebebi, dağların derinliklerinde, içine kükürtlü, neftli ve yağlı suların aktığı sıcak ve alevli oyuklar, mağaralar ve çukurların olmasıdır. Bunlar buraların daimi maddesi olurlar. Bunun örneği Sicilya Yarımadası ve Huzistan'daki Mezemher Dağı'dır. Bazı yerlerde daima ılık rüzgârların estiği dağlar vardır. Çeşitli vakitlerde soğuk rüzgârların estiği dağlar da vardır. Bu dağların üzerlerinde erimekte olan karlar bulunur. Bu nemlerden çözünen ince parçalar buhar olurlar ve atmosferde yükselirler. Rüzgârlar onları beş yöne ya da herhangi bir yöne iterler. Şam'daki Kar Dağı'ndan esen rüzgârda olduğu gibi. Davut beldelerindeki Ğur Dağı'nda, Dûmend Dağı'nda ve buna benzer dağlarda olduğu gibi.

Kendisinden her daim yumuşak rüzgârlar esen dağlara gelince... Bamyan beldesi[14] bunun bir örneğidir. Zira bu dağın aşağısından pek çok göz çıkar. Etrafında da pek çok otlak vardır. Bu otlaklara, dağın üzerindeki karlar ve yağmurlar gözükmeksizin nehirler ve dereler akar ve daima ılık rüzgârlar eser. Bu durum, bahsi geçen dağın içerisinde aşırı soğuk mağaralar, oyuklar ve çukurların bulunduğuna delalet eder. Bunlar atmosferi dondurur ve suya dönüştürür. Sonra bu su, aşağıya sızar ve içinden gözlerin ve kanalların aktığı dar gözeneklerden bu otlaklara, çöllere ve köylere iner. Bölgedeki insanlarla vahşi hayvanlar, aslanlar, evcil hayvanlar ve kuşlardan oluşan diğer canlılar bu sulardan yararlanırlar. Çünkü bu dağ denizlerden uzaktadır. Bulutlar mesafenin uzunluğundan dolayı buraya muhtemelen çok az ulaşır. Bahsettiğimiz şeyleri düşündüğünde, şanı yüce olan Bârî'nin mahlûkatını takdir etme, onlar için güzel bir siyaset gütme ve onlara şefkat etme noktasındaki gözetimini anlarsın. O, mahlûkatın ihtiyaçlarıyla ilgili sebeplerin çoğunu açığa çıkarmış ve mümkün olan bütün yollardan onların menfaatlerine olanı, fiillerin kendisine dayandığı Heyula kanalıyla vermiştir.

---

14. Afganistan'ın vilayetlerinden biri.

Bölüm

Bil ki dereler ve nehirlerin çoğu dağlar ve tepelerden başlar ve denizler, sazlıklar, göletler, çöller ve göllere doğru akışına devam eder. Akışı doğudan batıya doğru olan Sicistan'daki *Maond* nehri gibi uzun nehirler bunlardandır. O, Bamyan ve Ġur dağlarından başlar; batıya, Kirman arazisine sonra da Hürmüz Denizi'ne doğru ilerler. Bunlardan bir diğeri de *Ars* ve *Kürs* gibi doğuya doğru akar. Bu ikisi Azerbaycan ülkesindeki iki nehirdir ve başlangıçları Rum Dağı'ndandır. Doğuya, *Taberistan* Denizi'ne doğru ilerlemeye devam ederler ve oraya dökülürler. Mısır'daki *Nil* Nehri gibi akışı güneyden kuzeye doğru olanlar da bunlardandır. Bu nehir ekvator çizgisinin öbür tarafındaki (güneyindeki) Kamer Dağından doğar. Kuzeye doğru yönelerek *Akdeniz*'e dökülene dek akışına devam eder. *Dicle* nehri gibi akışı kuzeyden güneye doğru olanlar da vardır. *Dicle*, Nusaybin Dağı'ndan doğar ve akışını güneye doğru sürdürür. Sonra Abbadan'da *Hint* Okyanusu'na (*Bahru Fâris*) dökülür. Horasan'daki *Ceyhun* ve Fırat nehirleri gibi, akışı farklı yönlere yönelenler de vardır. Zira *Ceyhun*, San'âniyan dağından doğar ve batıya ve kuzeye saparak ilerler. Havarizm'in kuzeyindeki *Hazar* Denizi'ne (*Bahru Cürcan*) dökülür. *Fırat*, Rum Dağı'ndan doğar. Doğuya ve güneye saparak ilerler ve Abbadan'daki *Hint* Okyanusu'na dökülür. Cürcan'daki diğer nehirler de bahsettiğimiz şekildedir.

Bahar günlerinde, akışı kuzeyden güneye doğru olan pek çok nehrin yükselmesinin sebebi, karların kışın kuzey kutbundaki dağ başlarında çoğalması, ardından Güneş'in ufuk açısına (*semt*) yaklaşmasıyla havanın ısınmasından dolayı bu karların erimesi ve buralardan vadilere ve nehirlere akmasıdır.

Mısır'daki *Nil* Nehri'nin yaz günlerinde yükselmesinin sebebi ise, bu nehrin güneyden kuzeye doğru akmasındandır. Akışının başlangıcı, kutup çizgisinin öteki tarafındandır. Nitekim bizde kış olurken orada yaz olur; bizde yaz olurken orada kış olur. Bizde yaz iken orada çok yağmur olur. Bu nehirlerin, açıklaması ve sebebinin izahı uzun olan kıvrımları ve engelleri vardır. O, akışı esnasında kırsal arazileri (*sevâdât*), mezraları, şehirleri ve köyleri sular. Onun sularının fazla kısmı denizlere, çöllere, bataklıklara ve göllere dökülür. İster tatlı, ister tuzlu olsun, oraların sularıyla karışır. Üzerlerine Güneş ve yıldızlar doğduğunda onları ısıtır. Isınırlar, incelirler, çözünürler ve buhar olarak atmosferde yükselir ve farklı yönlere dağılırlar. Bunlar dağ başlarına, çöllere, gelişmiş ve harap yerlere rüzgârlar, bulut, sis, çiy, ıslaklık, kırağı, nem, kar ve dolu olarak yağarlar.

Dağ başlarında gerçekleşen yağmurlar, bu dağların çatlak ve yarıklarına sızarak oradaki mağaralara, oyuklara ve çukurlara dökülür. Buralar dolar ve depo gibi olurlar. Bu dağların aşağısında, içinden suların geçtiği dar menfezler olur. Akar, birleşir, vadi ve nehir olurlar. Bu dağların başlarındaki karlar erir ve vadilere akar. Akışına denizlere doğru yönelerek devam eder. Sonra önceki yıl olduğu gibi onlardan buharlar, rüzgârlar bulutlar ve yağmurlar meydana gelir. "*Bu mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.*"[15]

15. Yâsîn, 36/38.

Bölüm

Yer şekillerini, denizler, çöller ve dağların özelliklerini, beldelerin toprak ve su farklılığını bahsetmeyi bırakmış olduğumuz için burada madenlerin sırlarından bir kısmını anlatmak istiyoruz. Diyoruz ki: Dağlardan hiçbir dağ, hiçbir deniz, hiçbir toprak, hiçbir yarımada, hiçbir nehir, hiçbir parsel, yeryüzündeki yerlerin büyük ya da küçüğü, yüzeyi ya da iç kısmı olsun hiçbir belde yoktur ki onun diğerlerinde olmayan bir ya da birkaç özelliği olmasın. Belde belde, parsel parsel farklı özellikleri vardır. Buralarda başka beldede oluşmayan, başka parselde bitmeyen ve sadece orada doğan madeni cevher çeşitleri veya farklı türler oluşur yahut bitkilerden bir çeşit biter, hayvanlardan bir cins doğar. Bunun örneği, filin sadece güney denizlerinin yarımadalarında Koç burcunun dönencesinde (*medâr*) doğmasıdır. Aynı şekilde zürafa sadece Habeşistan beldelerinde doğar. Samur, sincap ve misk ceylanı ancak kuzeydoğu bozkırlarında doğar. Şahin, doğan ve bunlara benzeyen kuş çeşitleri ancak sarp dağ başlarında yavrular. Keçi ve koyun ancak bozkırlarda ve çöllerde yavrular. Ördek, kaz ve buna benzer kuşlar ancak sahillerde, deniz kenarlarında, sığ sularda ve sazlıklarda yavrularlar. Serçe, tahtalı güvercin, kumru ve benzeri kuşlar ağaçların arasında, sık ağaçlarda, köylerde ve bostanlarda yavrularlar. Bitkilerin durumu da bu örnekteki gibidir. Hurma ve muz ancak sıcak beldelerde ve yumuşak arazilerde biter. Ceviz, badem, fıstık, fındık ve benzerleri ancak soğuk beldelerde biter. Bitki tohumu, çınar ve çalılıklar bozkırlarda ve çorak yerlerde; şeker kamışı ve söğüt de nehir kıyılarında yetişir. Diğer bitkiler de bu şekildedir. Madeni cevherlerin durumu da aynı şekildedir. Bunların her birisinin sadece orada oluştuğu özel bir yeri ve bilinen bir toprağı vardır. Mesela altın... O, sadece kumlu bozkırlarda, dağlarda ve yumuşak taşlarda oluşur. Gümüş, bakır, demir ve benzerleri sadece dağ içlerinde ve yumuşak toprakla karışmış taşlarda oluşur. Kükürt sadece ıslak arazilerde, yumuşak topraklarda ve yağlı rutubetlerde oluşur. *Gulgutar*[16] ve *eklâh* ancak tuzlu yerlerde ve dere yataklarında oluşur. Kireç taşı ve Isfahan çamuru sadece toprağı çakıl taşlarıyla karışık olan kumlu yerlerde oluşur. Sülfürik asit ve şap sadece sert ve acı topraklarda oluşur. Diğer madeni cevher çeşitlerinin durumu da bu şekildedir.

Bölüm

Bil ki madeni cevherlerin çeşitleri çoktur. Sayısını Allah'tan başkası sayamaz. Ancak insanlar bunların bazılarını bilir, bazılarını da bilmez. Bu ilimde derinliği olanlardan ve bunları araştıranlardan bazı bilge kişiler, bilinen ve sayılan madenlerin yaklaşık dokuz yüz adet olduğunu söylemişlerdir. Her birinin özellikleri, şekilleri, renkleri, tatları, kokuları, ağırlıkları, değişkenlikleri, zararları ve faydaları farklıdır. Bunlardan bazılarını diğerlerine delil ve kıyas olması için anlatmak istiyoruz. Diyoruz ki: Madenî cevherlerden bir kısmı sert taşlıdır. Ancak ateşte erirler ve soğuduklarında da donarlar. Altın, gümüş, bakır, demir, siyah ve beyaz kurşun, cam ve benzerleri gibi... Onlardan bazıları da sert taşlıdır. Ancak şiddetli ateşte erirler ve

16. Gulgutar: Ayakkabıcıların boya yapımında kullandıkları bir çeşit boya maddesidir.

sadece darbeyle kırılırlar. Yakut ve akik gibi... Onlardan bazıları gevşek topraklıdır. Erimez fakat ufalanır. Tuz, sülfürik asit ve talk[17] gibi... Onların bir kısmı nemli ve suludur, ateşten kaçar. Civa gibi. Onların bir kısmı yağlıdır ve havaya aittir. Ateş onu yakar. Kükürt ve arsenik gibi... Bazıları bitkiseldir. Beyaz ve kızıl mercan gibi. Bazıları hayvanidir. İnci gibi. Bazıları düğümlü ve çiylidir. Amber ve bâzehr[18] gibi. Zira amber deniz suyunun yüzeyine düşen bir çiğdir. Belli bir zaman diliminde özel bir yerde meydana gelir. Aynı şekilde bâzehr de bazı taşların üzerine düşen bir çiydir. Sonra o taşların yarıklarına işler ve belli bir zaman diliminde özel yerlerde meydana gelir. Zencefilin Horasan'daki bir diken çeşidinde çiy olarak bulunması gibi... Aynı şekilde reçine belli bir zaman diliminde bir bitkide bulunan çiydir ve orada oluşur. İnci de aynı şekildedir. O, deniz canlılarının bir çeşidi olan sedefin içerisine yerleşen bir çiydir. Sonra katılaşıp donarak burada oluşur. Aynı şekilde mumya da kayaların yarıklarına yerleşmiş olan bir çiydir. Sonra orada katılaşarak suya dönüşür. Sonra dar gözeneklerde ortaya çıkar, donar ve burada oluşur. Çiy, havaya ait bir rutubettir. Gecenin soğukluğunda donarak bitkilerin, taşların, ağaçların ve kayaların üzerine düşer. Bütün madeni cevherlerin durumu bu kıyasa tabidir. Onların maddeleri, uzun süre kalmakla ve zamanın geçmesiyle kendilerine ait yerlerde oluşan rutubetler, sular, ıslaklıklar ve buharlardır. Bahsettiğimiz şeylerle, farklı çeşitlerine, özelliklerine, renklerine, tatlarına, kokularına, ağırlıklarına, hafifliklerine, dirençliliklerine, gevşekliklerine, yumuşaklıklarına, sertliklerine, özelliklerine, faydalarına ve zararlarına rağmen, madeni cevherlerin tamamının toprağa ait sert, ağır, karanlık ve şeffaf parçalardan; suya ait ağır ve hafif arası rutubetli, akıcı ve saf parçalardan; havaya ait hafif, yumuşak, yağlı, saf, aydınlık parçalardan; olgunlaşmış ya da ham, kuvvetli veya zayıf sıcaklıktan bir araya getirildiği ve ortaya çıkarıldığı açığa çıkmıştır. Üstün oran veya bunun dışındaki bileşik oranlardan meydana gelen bir bileşimdir. Bu bileşim, dört özellikle (tabâ'i-i erba'a) çarpılan on iki mertebedir. Bu dört özellik sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluktur. Toplamı kırk sekiz mertebedir. Bu uzunluk kendisiyle (48'le) çarpıldığında iki bin üç yüz dört eder. Bu genişlik köküyle çarpıldığında 111.072 olur. Bu ise birler basamağının küpüdür. Bu bölümü açıklama ihtiyacı duyuyoruz. Çünkü bu konu, madenlerin keyfiyetini bilmenin temelini oluşturmaktadır.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki madenin sıcaklığı yerin içerisindeki farklı rutubetleri ve sıkışmış buharları kuşattığı zaman erir, incelir, hafifler, yukarıya, bu çukurların ve mağaraların tavanına yükselir ve orada bir süre kalır.

Yerin altı, yazın soğuduğunda bunlar donar, katılaşır, çukur ve mağaraların en aşağısına geri döner. Buradaki arazilerin toprağı ve çamuru ile karışır. Madenin sıcaklığı onu daima olgunlaştırır ve pişirir halde orada bir süre kalır. O, uzun süre kalmasıyla berraklaşır; ağırlık ve katılığı artar. Bu rutubetler, kendilerine dâhil olmuş

17. Merhemi yapılıp ateş yanıklarının üzerine sürüldüğünde iyi gelen bir taş çeşididir.
18. Farsça asıllı olan bu kelime Arapçalaşmıştır. Bu taş, özellikle zehre karşı panzehir üretmek için kullanılmış ve bu noktada efsanevi güçleri olduğuna inanılmıştır.

toprağa ait parçalar ve bunlardan aldıkları ağırlık, katılık, sıcaklığın olgunlaşması ve onları pişirmesi ile titrek bir civa olurlar. Bu havaya ait yağlı parçalar ve onlarla ilişki içerisinde olan toprağa ait parçalar, sıcaklığın onları uzun zaman içerisinde pişirmesi ile yakıcı kükürde dönüşür.

Kükürt ve civanın parçaları ikinci kez birbirine karıştığında katışır, karışır ve birleşir. Olgunlaşması ve pişmesi esnasında sıcaklık süreklidir. Bu esnada farklı madeni cevher çeşitlerine bağlanır. Zira civa saf, kükürt de katışıksız olduğunda ve bu ikisinin parçaları birbirine karıştığında onların ölçüsü en üstün oranda olur. Birleşirler ve kükürt, civanın nemini emer, ıslaklığını kurutur. Madenin sıcaklığı, pişmiş olması ve olgunluğu noktasında ölçülü olur. Olgunlaşmadan önce ona soğuk ve kuru hiçbir etki tesir etmez. Bu koşullarda uzun zaman içerisinde saf altın meydana gelir. Şayet olgunlaşmadan önce ona soğuk etki ederse düğümlenir ve beyaz gümüş meydana gelir. Şayet ona aşırı sıcaktan dolayı kuruluk ve toprağa ait parçaların fazla etkisi olursa düğümlenir, kuru ve kırmızı bakır meydana gelir. Şayet olgunlaşmamış kükürt ve civanın parçalarına birleşmeden önce soğuk etki ederse, aşırı beyaz bir kurşun meydana gelir. Şayet ona olgunlaşmadan soğuk etki eder ve toprağa ait parçalar daha fazla olursa siyah demir oluşur. Şayet civa daha fazla, kükürt daha az, sıcaklık da zayıf olursa bu durumda siyah kurşun oluşur. Şayet sıcaklık dağılır ve onu yakarsa rastık taşı olur. Madeni cevherlerin, dış etkiler sebebiyle kükürdünün ve civasının fazlalığı ya da noksanlığı, sıcaklığının aşırılığı ya da azlığı, madenin olgunlaşmadan önce soğuması ya da ölçüsünü kaybetmesi noktalarında dengeli olmaktan ve en üstün olan orandan uzaklaşması bu kıyasa tabidir. Toprağa ait madenlerin cevherlerinin durumu da bu kıyasa tabidir.

Billur, yakut, zebercet, akik ve benzeri ateşle erimeyen taşa ait cevherlere gelince, bunlar yağmur suları ile mağara, oyuk ve vadilerin katı dağlardan ve sert taşlardan sızdırdıkları ıslaklıklardan oluşur. Onlara toprağa ait parçalar ve çamurdan hiçbir şey karışmaz. Bilakis uzun zaman diliminde orada bulunuşları uzadıkça suların devamlılığı, ağırlığı ve katılığı artar. Madenin sıcaklığı daima onu olgunlaştırır ve pişirir. Sonunda şekle girer, sert ve saf bir taş olur. Renleri, saflıkları ve sükûnetleri, bu cins cevherleri yöneten yıldızların ışıklarına ve bu özel yerlere ışıklarının düşme durumlarına (*metârih*) göre meydana gelir. Nitekim bunu "*Bitki Risalesi*"nde açıklayacağız. Zira sarı yakutun, saf altının, zaferanın ve bitkilerden bunlara benzeyen şeylerin renkleri Güneş'in ışığına ve ışığının parıltısına aittir. Bunun gibi gümüşün, tuzun, billurun, pamuğun, karların ve benzer bitkilerin renkleri, ayın ışığına ve ışığının parıltısına mensuptur. Bütün çeşitlerin renkleri, bu kıyasa uygun olarak, gezegenlerden ve sabit yıldızlardan her birine mensuptur. Bu konu "*Ahkâmu'n-Nucûm*" adlı kitapta anlatılmaktadır. Siyah Satürn'e (*Merih*), kırmızı Mars'a, yeşil Jüpiter'e, mavi Venüs'e, sarı Güneş'e, beyaz Ay'a, renklerin çeşitliliği Merkür'e aittir dendiği gibi.

Toprağa ait cevherlerin oluşumunun nasıl olduğu hakkındaki hükme gelince, sular arazilerin topraklarıyla karıştıkları ve madenin sıcaklığı devreye girdiği zaman bu rutubetlerin çoğunluğu çözünür ve daha önce bahsettiğimiz gibi atmosferde yükselen bir buhara dönüşür. Ondan arta kalan şeyler toprağa ait parçalardan ayrılma-

yarak mahsur kalır ve onlarla birleşir. Sıcaklık devreye girer, onları olgunlaştırır ve pişirir. Sonunda yoğunlaşır ve oluşumunu tamamlar. Bu arazilerin toprakları şayet tuzlu ise ve ovadan kayalığa doğru akmışsa orada tuz çeşitleri, boraks ve şap oluşur. Şayet arazilerin toprakları acı olursa yeşil ve sarı sülfürik asit çeşitleri, gulgutar ve benzerleri meydana gelir. Gulgutar bir sülfürik asit çeşididir. Arazinin toprağı çakıl taşı, toprak ve karışık kum olursa kireç taşı, üstübeç (kurşun karbonat) ve benzerleri meydana gelir. Şayet arazinin toprağı yumuşak toprak ve katışıksız çamur olursa yer mantarı meydana gelir. Burada çayır, ot, çimen, ağaç ve ekin çeşitleri biter.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki ateş, madeni cevherler arasında bütünü hakkında hüküm veren ve onlarla kendi cinslerinden olmayanların arasını ayıran bir hâkim (kadı) gibidir. Ateşin gücü, altın ve yakut gibi en üstün madenlerin parçalarının arasını ayırmaya yetmez. Bu, onların parçalarının birbirlerine kaynaşmalarının şiddetli olmasından dolayıdır. Onların parçalarının yarıkları arasında rutubet yoktur. Kükürt, arsenik, zift, neft ve benzeri bazı madeni cevherlerin yanması ise, ateşin onları yemesi ve alevlenmelerinin hızlı olması; toprağa ait parçalarla ilintili ancak onlarla bitişik olmayan havaya ait yağlı parçalarının olmasından dolayıdır. Onlarda suya ait parçalar da azdır. Üstelik bu parçalar olgunlaşmamış ve onlarla birleşmemiştir. Bunlara ateşin sıcaklığı isabet ettiğinde süratle erir, çözünür, duman ve buhar olurlar. Toprağa ait parçalardan ayrılır ve atmosferde yükselirler. Havayla karışır ve atmosferin parçaları arasında dağılırlar. Altının erimesinin ve yanmamasının sebebi nedir diye sorulduğunda ise deriz ki: Altının erimesinin sebebi, toprağa ait parçalara bitişik olan yağlı rutubettir. Bu rutubete ateşin sıcaklığı isabet ettiğinde erir ve kendisiyle birlikte bulunan toprağa ait parçalar yumuşar. Onun yanmaması ise, toprağa ve havaya ait parçalara bitişik olan suya ait parçalardan kaynaklanmaktadır. Bu parçalar ateşe karşı gelir ve ateşin toprağa ait cesedi tutuşturmasına karşı soğukluğu ve rutubeti ile karşı koyar. Havaya ait bu yağlı parçalar ateşten çıktığı zaman donar, suya ait parçalar katılaşır ve şekil alır. Toprağa ait parçalar da olduğu gibi kalır. Toprağa ait diğer cisimler de bu kıyasa tabidir. Yakut ise, suya ait parçaları kayaların arasında uzun süre kalmaktan dolayı katılaştığı ve saflaştığı, madenin sıcaklığının onu pişirmeye devam etmesi ile olgunlaştığı, parçaları birleştiği ve kuruduğu için ateşle erimez olur. Çünkü onda yağlı bir rutubet yoktur. Onun saf olmasının sebebi ise, onda toprağa ait karanlık parçaların olmamasındandır. Aksine onun parçalarının hepsi, suya ait katılaşmış, saflaşmış, olgunlaşmış, donmuş ve kurumuş parçalardır. Ateş onun parçalarını ayırmaya, parçaların aşırı birlikteliği ve kuruluğu sebebiyle güç yetiremez. Beyaz ve siyah kurşun gibi bazı cisimlerin hızla erimesi ve yanmasına gelince bu, suya ve havaya ait parçaların toprağa ait parçalarla bitişik olmamasından dolayıdır. Onun siyahlığı ise olgunlaşmamış olmasındandır. Ağırlığı ise içinde toprağa ait çok fazla parça olmasındandır. Allah en iyisini bilir.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki bu cevherlerin pek çok özellikleri ve farklı nitelikleri vardır. İticilik ve zıtlık bunlardandır. Uyumluluk ve benzerlik bunlardandır. Bu özelliklerin birbirlerine etkileri söz konusudur. Bu, ya çekme ve tutma yahut itme ve kaçma veyahut da buğz ve düşmanlık şeklindedir. Yine onların, bitkiler ve hayvanlarda olduğu gibi gizli bilgileri ve ince düşünceleri vardır. Bu da ya şevk ve muhabbetle ya da kin ve düşmanlıkla olur. Bunun iç yüzünü Yüce Allah'tan başka kimse bilemez. Söylediğimiz şeyin doğruluğunun ve açıkladığımız şeyin hakikatinin delili, taşlar kitabında (*kitâbu'l-ahcâr*) hikmet sahiplerinin sözleri ve taşları tanımlamalarıdır. Onlara göre tabiat tabiata alışır, tabiat diğer tabiata uyum sağlar, bir tabiat diğerine yapışır, bir tabiat diğerine yakınlaşır, tabiat tabiatı yener, tabiat tabiata üstün gelir, tabiat tabiata yenilir, tabiat tabiatı yakar, tabiat tabiatı sever, tabiat tabiatla olgunlaşır, tabiat tabiatla bozulur, tabiat tabiatı beyazlaştırır, tabiat tabiatı kırmızılaştırır, tabiat tabiattan ayrılır, tabiat tabiatı soğutur, tabiat tabiata karışır.

Diğer bir tabiata alışan tabiatın örneği elmas ve altındır. Elmas, altına yaklaştığında ona yapışır ve tutunur. Elmas sadece altın madeninde ve doğu nahiyelerinden bir vadide bulunur denir. Mıknatıs taşı tabiatının örneği demiri çekmesidir. Bu iki taş sert ve kurudur. Tabiatları arasında uyum ve arzu vardır. Demir bu taşa yaklaştığında kokusu yayılır. Ona gider ve yapışır. Demir onu kendisine çeker ve tutar. Aşığın âşık olduğu kişiye yaptığı gibi... Siyahı çeken taş, saçı çeken taş, tırnağı çeken taş ve samanı çeken taş bu şekilde hareket eder. Bu kıyasa göre madeni taşlardan hiçbir taş yoktur ki, onun tabiatıyla başka bir şeyin tabiatı arsında uyum ve arzu bulunmasın. İnsanlar bunu bilse de bilmese de durum böyledir.

Bil ki bu taşların birbirlerinin fiillerinin karşısında yer almalarının örneği, hastalıklı uzuvda ilacın etkileri gibidir. Zira kendisindeki illetin tabiatına zıt olan ilacın tabiatını arzulamak, bütün hastalıklı uzuvların özelliklerindendir. İlaç hastalıklı uzva yaklaştığında onu hisseder ve çekici kuvvet ilacı bu uzva çeker. Tutan onu tutar ve elem veren hastalığın tabiatını defetmek için tasarlayıcı bir güçle ilacın tabiatından yardım ister. Orada güçlenir ve hastalığa galip gelir. Hastalığı hastalıklı uzuvdan kovar. Savaşçı ve hasım, hasmına ve düşmanına karşı onları kendisinden uzaklaştırma hususunda kendisine yardım edenin kuvveti ile yardım ister ve direnir. Bu, Allah'ın hikmetinin mükemmelliğindendir. Zira her hastalık ve arızanın şifalı bir devasını vermiştir. Sonra yalnız ona ilham etmiştir. Firavun ona ve kardeşi Harun'a şöyle dediğinde yüce Allah'ın Musa (ona selam olsun) hakkında hikâye ettiği gibi: "*Ey Musa! Rabbiniz kim? Dedi ki: Rabbimiz, mahlûkatına her şeyi veren, sonra onlara yol gösterendir.*"[19] Yani onları yarattı, şekil verdi, faydalarına ve zararlarına olanları öğretti, onları kuvvetlendirdi, onlara yardım etti, onları korudu, gözetti, yönetti, onlara dilediği gibi ve nasıl istediyse hükmetti. Yaratıcıların en iyisi olan Allah övgüye layıktır.

Diğer tabiata galip gelen tabiatın örneği, sürtme esnasında taşları yiyip bitiren, yumuşatan ve düzleştiren sünbâzecin tabiatıdır. Yine bunun örneği, diğer sert taş-

19. Tâhâ, 20/49-50.

ları yenen elmasın parçaladığı kirli siyah kurşunun tabiatıdır. Zira elmas, taşlardan sadece bir tanesine değil, hepsine galip gelir. Şayet o, örsün üzerine bırakılsa ve çekiçle dövülse örs ve çekiçten birisinin içerisine girer, ama kırılmaz. Siyah kurşundan yapılmış iki yüzey arasına konulsa ve sıkıştırılsa parçalanır. Az rutubetli ve ateşin sıcaklığına dayanıklı akıcı civanın tabiatı da bunun gibidir. Altın, bakır ve gümüş gibi sert madeni taşlara sürüldüğünde onları zayıflatır ve gevşetir. Öyle ki çok az çalışarak kırman ve parça parça etmen mümkün olur. Kükürt, berrak ve parlak taşları karartan, onların renklerini ve boyalarını götüren, en kısa sürede yanacak kadar onların ateşlerini artıran, kokusu bozuk bir cevherdir. Kükürdün böyle olmasının sebebi, kükürtte yağlı, yapışkan ve donuk rutubetin olmasıdır. Ona ateşin sıcaklığı isabet ettiğinde erir ve taşların yüzeylerine yapışarak ona karışır. Ateş orada sağlamlaştığında yanar ve kendisiyle birlikte bu kütleleri de yakar. İster yakut olsun, ister altın olsun, isterse diğerleri.

Diğer tabiatları süsleyen ve aydınlatan tabiatın örneği, taşların oyuklarına yerleşen ve onların kirini yıkayan nişadırdır.

Diğer tabiatlara yardım eden tabiatın örneği, toprağa ait madeni taşları hızlı bir şekilde kalıba sokmada ateşe yardım eden borakstır. Yine onları temizleyen, aydınlatan ve boyayan sülfürik asitler ve şaplar bunun örneğidir. Yine mine ve kılâ[20] kumun kalıba girmesinde ve saflaşmasında iki yardımcıdır. Bunun sonucunda şeffaf cam meydana gelir. Diğer madeni taşların birbirlerini etkileme konusundaki hükmü bu kıyas ve örnekteki gibidir. Onların canlı (*hayevân*) cisimler üzerindeki etkilerine gelince, bu konu "*Tedaviler, Tıp ve İlaç Kitapları*"nda[21] anlatılmıştır.

Bil ki madeni cevherlerin gerçekten ilginç özellikleri vardır. Akıl sahibi bir kimse, şanı yüce olan Allah'ın sanatının inceliği ve bu konudaki hikmetinin sağlamlığı hakkında düşündüğü zaman şaşırarak hayretler içerisinde kalır. Rabbini bilmesi (*ma'rifet*) ve kesin inancı artar. Özellikle incinin yaratılması ve oluşumunu düşündüğünde... Zira bu cevher, havaya ait tatlı, donmuş, yağlı, iki sedef arasına yerleşmiş bir su ve rutubettir. Sanki o iki sedef kapalı çömleklerdir. Dışları sert ve kirli, içleri yumuşak ve saf beyazdır. İçinde sanki bir et parçasıymış gibi bir canlı vardır. Dış görünüşü rahmin görünüşüne benzer. Onun mekânı, tuzlu denizlerin dibidir. O, bu iki sedefi, içine tuzlu deniz suyu girmesi korkusuyla iki kenarından kendisinde birleştirmiştir. Kuş uçmadığı zaman kanatlarını birleştirdiği gibi... Öyle ki denizin dalgalarındaki ıstırabın sakinleştiğini hissettiğinde, geceleyin bilinen özel bir zaman diliminde denizin dibinden yüzeyine çıkar. Kuş yavrularının, kuş onu beslerken ağızlarını açmaları ve ilişki sırasında rahmin ağzının açılması gibi bu iki sedef de açılır. İçerisine atmosferin ıslaklığından ve havanın rutubetinden sızdırır. Burada, bitkilerin ve otların üzerlerine geceleyin düşen kırağıdan tatlı su damlaları oluşur. Bu iki sedef, tuzlu deniz suyunu içeriye sızdırma korkusuyla kendisinde şiddetli bir şekilde birleştirmekle yetinirse, bu tatlı rutubet, kendisine karışan tuzluluktan dolayı bozulur ve denizlerin diplerine yumuşakça inerek orada bir süre kalır. Bu tatlı rutu-

20. Kılâ, asit ateşinden elde edilen bir maddedir.
21. *Kitâbu'l-Edviye ve't-Tıbb ve'l-Akâkîr.*

bet, zaman geçtikçe katılaşıp ağırlaşarak civa kıvamında olur. İçerde hareket ederek yuvarlanır ve dönen tohuma dönüşür. Civanın bölündüğünde ve yuvarlandığında olduğu gibi... Sonra zaman içerisinde donar, düğümlenir, küçük ve büyük inci meydana gelir. Bu, üstün ve bilgi sahibi olan Allah'ın takdiridir.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki algılanabilen şeyleri (*mahsûsât*) düşündüğünde, varlıkları incelediğinde ve ay feleğinin altındaki kâinatı araştırdığında en küçük, en zayıf yaradılışlı, en üstün cevherli, en üstün güce sahip ve en faydalı olanın ceset olduğunu göreceksin.

İnci, *dibac*[22] ve bal üçlüsüne bak ve düşün. Bunların –bu üçünü kastediyorum– insanlar nezdinde değer bakımından eşyaların en üstünü, giyecek olarak en değerlisi ve tat olarak en iyisi olduğunu göreceksin. Bu hayvanın (incinin) yaratılışı hakkında söylenenleri düşündüğünde, onun deniz hayvanlarının en hakiri olduğunu anlarsın. Aynı şekilde arının bünye olarak kuşların en zayıfı ve cüsse olarak da en küçüğü olduğunu görürsün. Aynı şekilde ipek böceğinin de cüsse olarak hayvanların en küçüğü olduğunu görürsün.

Bölüm

Bil ki övgüye layık olan Allah madeni varlıkları canlıların, özellikle de insanların menfaatleri için yaratmıştır. Onları bu eşyalara muhtaç ve bunlar üzerinde tasarruf sahibi kılmıştır. Belli bir zamana kadar onlardan faydalanırlar ki akıllı kimseler onların oluşumunu, yaradılışını ve yapımını düşünsünler de kendilerine bir kıyas olsun. Âlemin de yokken sonradan yaratılmış, inşa edilmiş, oluşturulmuş olduğunu bilsinler. Âlemin kalıbı iri, yaradılışı büyük, ömrü uzun ve ölçüsü büyük de olsa hikmet sahibi âlimler onun ne zaman meydana geldiğini ve ne zaman fesada uğradığını tespit etmeye güç yetiremiyorlar. Onu yaratan, icat eden ve şekillendiren, feleklerini (kürelerini) düzenleyip döndüren, gezegenlerini oluşturup harekete geçiren, ışıklarını merkeze doğru yayan, unsurları (anâsır) birbirine karıştıran, tabiatları (*tabâi'*) eşleştiren ve bunlardan hayvan, bitki ve madenlerden oluşan fasit varlıkları meydana getiren (evlede), bunları insanın hizmetine sunan, insanı onlarda dilediği gibi tasarrufta bulunacak ölçüde onların sahibi yapan bir yaratıcının olduğunu biliyorlar. İnsan yararlanma ve zararları def etme noktasında onlara dilediği gibi hükmeder. Âlimler ve hikmet sahipleri, insanların akıllarının karışıklığına karşı âlemin sonradan var edilmiş (*muhdes*) olduğuna dair görülenden hareketle, görülmeyene delil getirme ve tikelden tümele kıyas yapma ihtiyacı hissettiler. Âlemin yokken sonradan olmasını ve varoluşunu düşündükleri ve fiil yokken yaratıcıyı fiilde bulunmaya iten sebebi araştırdıklarında, fâilin fiilini kendisinden dolayı gerçekleştirdiği tamamlama illeti (*illetu't-temâmiyyet*) denilen bir nedene ulaştılar.

Akıl sahiplerinden çoğu bu nedeni düşündüğünde ve araştırdığında onu bulamadılar. Aynı şekilde fâilin işi ne zaman yaptığını, hangi zamanda yaptığını ve nere-

22. Dibac, sırma veya gümüş işlemeli bir kumaştır (Broker). (ç.n.)

de yaptığını düşündüklerinde bilemediler ve tasavvur edemediler. Aynı şekilde onu neyden yaptığını, nasıl şekillendirdiğini, feleklerin yuvarlağını çizdiğinde ve yıldızları döndürdüğünde pergelin ucunun nerede olduğunu düşünüp araştırdılar. Buna benzer araştırmaları ve bilgisi insanın gücü dâhilinde olmayan ve tasavvuru nefsinin kuvvetini aşan şeyleri düşünmeleri esnasında cehaletleri, şaşkınlıkları ve şüpheleri onları, herhangi bir ilim ve açıklama olmadığı halde, âlemin öncesiz (*kadîm*) ve ezelî olduğu iddiasına görürdü. Bunu yalancı vehimler, batıl hayaller ve saptırılmış çarpıtmalarla söylediler. Yüce Allah onları yaratmadan önce onlarda bu şüphe ve şaşkınlığın ortaya çıkacağını bilmiştir. Onlara sonradan olan âlem ve onun sıfatları hakkında göremedikleri ve tasavvur edemedikleri şeylere örnek ve kıyas olsun diye mevcudiyetinden, varlığından ve hakikatinden şüphe etmedikleri şeyleri göstererek onların illetlerini ortadan kaldırdı. Varlığında şüphe olmayan bu şeyler, bitkilerden, madenlerden ve hayvanlardan oluşan fasit varlıklardır. Aynı şekilde insan fıtratında, sağlam bir sanatın ancak güçlü bir sanatçıdan çıkacağı duygusunu oluşturdu. Yine sanatın etkisini eserde baki kıldı. İnsanlar gecelerinde ve gündüzlerinde bu feleklerin belli bir merkezde döndüğüne, gece ve gündüzün, kış ve yazın dört unsura göre birbirini takip ettiğine, gezegenlerin hareketlerine, değişimlere, dönüşümlere ve fasit varlıkların oluşumuna şahit oluyorlar. Bütün bunlar, âlemin sonradan olduğuna ve yoktan var edildiğine dair akıllar için delil, nefisler için şahitlerdir. Zira bu sınırlı (*cüzî*) varlıkların hiçbirisinde, yapıcı (*illetün fâiliyyetün*), özsel (*illetün heyûlâniyyetün*), şekilsel (*illetün sûriyyetün*) ve tamamlayıcı nedenlerden (*illetün temâmiyyetün*) bahsi geçen herhangi bir şey bulunmamaktadır. Biz "*Aklî İlkeler Risalesi*"nde[23] âlemin sonradan olduğu ve oluşumu hakkındaki bu nedenlerin neler olduğunu açıklamıştık. Oraya bak.

Madenlerin oluşumunun nasıl olduğunun bir kısmını açıklamış olduğumuz için şimdi onların cevherlerinin bazılarını, çeşitlerinin özelliklerini ve hikmet sahiplerinin söylediklerini anlatacağız. Madenlerin en üstünü olan altın ve yakutla başlayacağız. Sonra bunları takip edenleri çeşit çeşit ele alacağız. Altın, tabiatları ölçülü, mizacı gerçek bir cevherdir. Nefsi ruhuyla bitişiktir; ruhu da cesediyle. Nefs ile havaya ait parçaları; ruh ile suya ait parçaları; ceset ile de toprağa ait parçaları kastediyoruz. Ancak parçalarının birleşmesi ve karışımı şiddetli olduğu için ateşte yanmaz. Çünkü ateş onun parçalarını ayırmaya güç yetiremez. O, toprakta yıpranmaz ve uzun zaman içerisinde paslanmaz. Dış etkiler onu değiştiremez. Dışı yumuşak, rengi sarı, tadı tatlı, kokusu güzel, ölçüde ağır, ateş sarısı rengi olan bir cisimdir. Duruluğu ve parıltısı onun havaya ait cevherlerinden, yumuşaklığı yağlılığından; rutubeti, ağırlığı ve ölçülü olması toprağa ait cevherlerindendir. Çünkü onun kükürdü katışıksız, civası saf ve bileşimi ölçülüdür. Madenin sıcaklığı, uzun zaman içerisinde onu yumuşakça ve ölçülü bir şekilde pişirmiştir. Ona ateşin sıcaklığı isabet ettiğinde rutubeti erir ve kütlesinin etrafında döner. Onun rutubeti ateşin sıcaklığını engeller ve ateşin kütleyi yakmasını önler. Bu rutubetler ateşten çıktığı zaman donar. Çekiçle soğuk ya da sıcak olarak dövüldüğünde uzar; farklı yönlere doğru genişler ve yumuşar.

23. *Risaletü'l-mebadiu'l-akliyye.*

İp gibi eğilmeye başlar. Bütün zaman ve süs şekillerine girer. Kalıba konulduğunda gümüş ve bakıra karışır. Şayet içerisine altınlı ilaç (*mirkaşisa*)[24] atılırsa o ikisinden ayrılır. Çünkü mirkaşisa, kendisinden başkasını yakan ama kendisi yanmayan bir kükürt çeşididir. Altın ezildiğinde ve göz ilacına katıldığında fayda verir. Onunla bir yer dağlandığında yanmaz. Siyah safrayı, mide kurdunu, saç dökülmesini ve kalp hastalıklarını hızla iyileştirir ve fayda verir. O, gezegenler arasında Güneş'in payına düşmektedir. Bu özelliklerinden ve üstünlüklerinden dolayı krallar onu biriktirir ve hazinelerde korurlar. Bundan dolayı insanların ellerindeki varlığı azalır, değerlenir. Varlığının azlığından değil de, her bol miktarda elde edenin onu yer altında saklamasından, korumasından ve gizlemesinden dolayı fiyatı artar. Onun çok az bir miktarı tedavülde görülür.

Yakutlara gelince, bunlar sert, sıcak ve kuru taşlardır. Aşırı kurudur, sakindir, saftır, şeffaftır, kırmızı, sarı, yeşil ve mavi arasındaki farklı renklerdedir. Aslının tamamı, madenlerindeki sert taşlar, kayalar ve taşlar arasında duran tatlı sudur. Katılaşmış, saflaşmış, ağırlaşmış ve uzun zaman duruşu yüzünden madenin sıcaklığı onu olgunlaştırmıştır. Parçaları birleşmiş ve yağlılığının azlığı nedeniyle kesinlikle ateşte erimeyen sert bir madde olmuştur. Rutubetinin katılığı yüzünden yok olmaz. Bilakis renginin güzelliği artar. Özellikle onlardan kırmızı olana sertliğinin ve kuruluğunun şiddetinden dolayı eğe işlemez. Elmas ve üstübeci suda kazıma durumu hariç... Yakutun madeni, ekvator çizgisinin güneyindeki beldelerde bulunmaktadır. O, az bulunan bir madendir ve değerlidir. Az bulunduğu için fiyatı yüksektir.

Onun faydası, kim yakuttan yapılmış herhangi bir şey takar ve halkına veba ve taun bulaşmış bir beldede bulunursa Yüce Allah'ın izniyle bu hastalıklardan korunur ve insanlar nezdinde değerli olur. İhtiyaçlarını gidermesi ve geçimini sağlaması kolaylaşır.

Zümrüt ve zebercet kuru ve soğuk iki taştır. O ikisinin cinsi aynıdır. Altın madenlerinde bulunmaktadır. Bu ikisinin daha hayırlısı ve iyisi yeşilliği, saflığı ve şeffaflığı çok olandır. Zebercede çok bakan kişinin göz yorgunluğu yok olur. Bundan kolye ve yüzük takan kişi sara hastalığından uzak olur. *Dehneç*[25] zebercedin düşmanıdır. Görüntüsü ona benzer. Onunla aynı yere konulduğunda zebercedi parçalar, rengini bozar ve zerafetini yok eder.

İnciye gelince onun bahsi ve oluşum şekli anlatılmıştı. Onun özelliği, kara safradan meydana gelen korku ve kederden kaynaklanan kalp çarpıntısına fayda vermesidir. Çünkü o, kalbin kanını sulandırır. Göz ilaçlarına katılır ve göz sinirlerini güçlendirir. Kazınır ve abraş hastalığının beyazına sürülürse onu yok eder. Bu su, saralı olan kişiye içirilirse onu sakinleştirir. Gümüşe gelince o, çözünmüş cevherlerin altına en yakın olanıdır. O, soğuk, yumuşak ve ölçülüdür. Şayet olgunlaşmadan önce onun madenine soğukluk galip gelmeseydi belki de altın olacaktı. O, ayın payına düşmüştür. Ona kaynatma esnasında *mass*[26] veya beyaz kurşun ilave edilirse o ikisiyle karışır. Onlardan kurtulduğunda kükürt onu siyahlaştırır, civa ise kırar. Boraks,

24. Mirkaşisa: Maden yapımında ve madenlerin ayrıştırılmasında kullanılan bir ilaçtır.
25. Dehneç, zümrüde benzeyen bir taştır.
26. Mass, özellikle zehirlenmelere karşı olağanüstü özellikler atfedilen bir taştır.

onun rengini güzelleştirir, kaynamasını belirler ve ondan ateşin sıcağını uzaklaştırır. Ezilip içilen ilaçlara katıldığında yapışmış rutubetlere (bronşit) iyi gelir. O, sıkıştırıldığında ateşle yanar ve toprakta uzun zaman içerisinde bozulur.

Bakıra gelince o, sıcak ve aşırı kuru bir maddedir. O, gümüşe yakındır. Onların arasında sadece kırmızılık ve kuruluk noktasında fark vardır. Zira gümüş beyaz ve yumuşaktır. Bakır ise kırmızı, aşırı kuru, kirli bir maddedir. Onun kırmızılığı, kükürdünün sıcaklığının fazla olmasındandır. Kuruluğu ve kirliliği katılığındandır. Onu beyazlatmaya ve yumuşatmaya ya da gümüşü sarartmaya ve yumuşatmaya güç yetirebilen birisi ihtiyacını elde etmiş demektir. Bakır ekşi şeylere yaklaştırıldığında zincâr denen bir şey çıkarır. Zincar ise zehirdir. Şayet bakır civaya sürülürse onu gevşetir ve kırar. Eğer bakır kaynatılır, üzerine Şam bardağı atılır ve bardak sıcak bir şekilde suya atılırsa bardağın rengi altının rengi gibi olur. Ateşten indirilirse kararır. Çünkü ateş, madeni cevherler arasında onların arasını gerçek bir şekilde ayıran hâkim/kadı gibidir. Bakır kaplarda yiyip içmeye düşkün olanların karakterleri bozulur ve onlar pek çok şiddetli hastalığa yakalanır. Bakır kaplar balığa yaklaştırıldığında ondan kötü bir koku yayılır. Şayet bakır kaplar, kızartılmış ya da pişirilmiş bir balığa sıcak sıcak yaklaştırılırsa öldürücü bir zehre dönüşür.

Talikunî, kendisinden ilaç yapılan sert bir bakır çeşididir. Şayet ondan bıçak ya da silah yapılır ve bununla hayvan yaralanırsa ona aşırı zarar verir. Şayet ondan balık avı için olta yapılır ve ona balık takılırsa oltanın iğnesi küçük, balık büyük de olsa, kurtulması mümkün değildir. Şayet kişiye yüz felci ağrısı isabet eder ve ışık görmediği bir eve girerek talikundan yapılmış bir aynaya bakarsa Yüce Allah'ın izniyle yüz felcinden kurtulur. Şayet talikun ısıtılır ve suya batırılırsa bu suya sinek yaklaşmaz. Şayet ondan kalem yapılsa ve bu kalemle saç bedenden yolunsa, yolunan yer yağlansa, bundan sonra orada saç bitmez. Şayet talikundan yapılmış bir kaptan içki içilse sarhoş etmez.

Beyaz kurşuna gelince onun rengi gümüşünkine yakındır. Ancak onu üç özellik ayırır: Kokusu, gevşekliği ve direnci. Madenindeyken ona girmiş olan bu afetler, annesinin karnındaki çocuğa girmiş olan afetler gibidir. Onun gevşekliği, havaya ait özelliklerinin çokluğundandır. Direnci, kükürdünün katılığından ve civası ile karışımının azlığındandır. O, üst üste çökmüştür. Bu nedenle direnç gösterir ve yeterince olgunlaşmadığından dolayı iğrenç kokar. Şayet gerektiği kadar mersin diye isimlendirilen fesleğen dalı, mirkaşisa, tuz ve arsenik karıştırılırsa bu afetlerden uzak olur. Beyaz kurşun soğutulduğunda ve merhemlere ilave edildiğinde insanların gözlerinde çıkan cerahat ve yaraları iyileştirir.

Siyah kurşun bir kurşun çeşididir. Ancak onun olgunlaşmamış kükürdü çoktur ve faydaları insanlar arasında bilinmektedir.

Demire gelince onun farklı cinsleri vardır. Yumuşak ve gevşek olan cinsi bunlardandır. Su verildiğinde sertliği ve keskinliği artan cinsi bunlardandır. Sanatkâr ondan vazgeçmez. Faydaları açık ve zahir olduğu için insanlar ondan vazgeçmezler. Su, ateş ve tuzdan vazgeçilmediği gibi... İlaca katıldığında kuvvetini ve sertliğini artıran cinsi bunlardandır. İmal edilmiş cevherlerden birisi de alaşımdır. O, üzerine ilaç dökülmüş bakırdır. Böylece sarılığı ve yumuşaklığı artmıştır.

İsfenderî, beyaz kurşun, dökülmüş bakır ve siyah kurşunla karıştırılmış bir bakırdır. Siyah kurşun çeşidi olan merdâsenc ve zincarın bakırla birlikte yakılmasıyla elde edilir. Üstübeç, siyah kurşun ve asidin karışımıdır. İsrinç, üstübeç ve kükürdün karışımıdır. Kırmızı kurşun oksit (*zincefr*) civa ve kükürdün karışımıdır. Mürtek, bir siyah kurşun çeşididir. Onların –bu taşları kastediyorum– faydaları ve zararları insanlar arasında bilinmektedir ve tıp kitaplarında açıklaması yapılmıştır.

Civa ve kükürt de madeni cevherlerdendir. Kükürt, yağlıdır ve erimeleri esnasında madeni taşlara yapışan yapışkan bir taştır. Ateşle yanar. O, tamamen yağlı olduğu için taşlar onunla yakılır.

Civaya gelince o, rutubetli ve ateşin sıcağı isabet ettiğinde uçan akıcı bir cisimdir. Ateşin sıcağına dayanıklı değildir. O, madeni cisimleri bilinçli bir şekilde karıştırır, gevşetir, kırar ve zayıflatır. Bu cisimlere ateşin sıcağı isabet ettiğinde civa uçar ve daha önceki katı olan ilk haline döner. Bu taşlarla onun örneği, kurumuş çamurla suyun örneği gibidir. Ona su galip geldiğinde gevşer ve parçalanır. Ona ateşin sıcağı veya Güneş'in harareti isabet ettiğinde kurur ve daha önce olduğu hale döner.

Bil ki kükürt ve civa eriyen madenlerin cevherlerinin aslıdır. Toprak ve suyun, tuğla, pişirilmiş tuğla, briket, taslar ve tencereler, çamurdan yapılmış şeylerin hepsi gibi elişi cisimlerin aslı olması gibi... Eriyen madeni cevherlerin oluşumunun nasıl olduğunun, tabiatlarının ve sıfatlarının farklı olmasının sebeplerinin neler olduğunun bahsi bundan önceki bölümde geçmişti.

Yine tuz çeşitleri, şaplar, borakslar ve sülfürik asitler madeni cevherlerdendir. Yemek tuzu ve beyaz tuz gibi tatlı olanları, kalıp tuz gibi acı olanları vardır. Nişadır gibi keskin olanları, şap ve sülfürik asit gibi kabız edenleri vardır. Petrol ve hindî gibi deva olanları vardır. Ekmek boraksı[27] bunlardandır. Tabaklamada kullanılan sevâriç bunlardandır. Kızartma tuzu, kireç, kül ve idrar bunlardandır. Kimyagerler bunları kullanmaktadır. Bütün bunlar yeryüzünün toprağıyla karışmış rutubetler ve sulardır. Onları Güneş'in sıcağı yahut ateş ya da madenin sıcağı yakar. Birleşir ve tuz, şap, boraks ve sülfürik asit çeşitleri meydana gelir.

Arsenik çeşitleri, margaşisa, magnezyum, şâzenç[28], rastık taşı ve çinko da madeni cevherlerdendir. Cam, kristal, mine (emaye), tılk, şenc[29], akik, firuze, sünbâzec, Yemen incisi, lazevrad[30], anber ve dehneç de maden çeşitlerindendir. Zift, neft, kireçtaşı, üstübeç ve benzerleri de bunlardandır.

Ey kardeşim! Bil ki cevher çeşitlerinden her birisinin, uzaması korkusuyla bahsini kestiğimiz özellikleri, faydaları ve zararları vardır. Zira hikmet sahipleri bunları kitaplarında zikretmişlerdir. Bu kitaplar insanların ellerinde mevcuttur. Ancak bunların bazılarının özelliklerini, bahsetmediğimiz geriye kalanlarına delil olması için zikredeceğiz. Dehneç, bakır madeninden oluşan bir taştır. Onun tabiatı soğuk ve yumuşaktır. Çünkü o, bakır madeninden ortaya çıkmış olan kükürtten yükselmiş bir dumandır. O, zincar gibi yeşildir. Maden olan dağların bir yerinde bulunduğunda

---

27. Beş çeşit boraks vardır. Bunlardan birisi olan ekmek boraksı, beyaz renklidir.
28. Şâzenç/şâdenç: Göz hastalıklarında kullanılan bir cevherdir.
29. Büyüklüğü 7 rıtldan [rıtl/ratl: sıvı ölçü birimi] 10 rıtla kadar olan iri yapılı sedeflere verilen addır.
30. Ermenistan ve İran taraflarında bulunan, tıp ilminde kullanılan bir madendir.

yoğunlaşır, parçaları birbirine yapışır, kütleleşir ve taşlaşır. Dehneç, farklı renklerde, yeşil, bulanık ve güzel renklidir. Tozundan yutan kişide zehir etkisi gösterir, bağırsakları kesilir, hastalanır ve midesi yanar. İçildiğinde ise kesinlikle daha zararlıdır. Havayla birlikte berraklaşır ya da bulanıklaşır. Altının çekiçlerken parçalanmasını ve yarılmasını önler. (...)[31] İle alınırsa daha etkili olur. Şayet eşek arısı sokmasına karşı eritilir ve sinekle karıştırılırsa acıyı dindirir. Şayet ezilir ve sirkeyle eritilerek mantar hastalığı olan yere sürülürse onu yok eder. Baştaki temreye iyi gelir. Bâzehr de madeni cevherlerden birisidir. O, yumuşak, düz ve farklı renkleri olan bir cevherdir. Aslı havaya ait yağlı bir rutubet iken uzun zaman zarfında madeni içerisinde donmuştur. O, kendisinden önemli fiiller ortaya çıkan değerli bir taştır. Zira o, ister sıcak ister soğuk, ister hayvansal ister bitkisel isterse de madeni olsunlar, öldürücü zehirlere karşı faydalıdır. Bu bölümün izahını uzatma ihtiyacı hissediyoruz. Zira zehirlerin, panzehirlerin ve bâzehirlerin doğal cisimlerdeki fiillerinin nasıl olduğu konusunda insanların akılları karışıktır. Çünkü bunlar donuk cisimlerdir. Cismin cisim olduğundan dolayı fiilinin olmadığı, yine onun arazlarının da fiilinin olmadığı konusunda sağlam delil getirilmiştir. Zira o, cisimden daha acizdir. Öncelikle bu cisimlerin birbirlerine karşı ortaya çıkan fiillerinin nasıl olduğunu anlatmamız gerekir. Sonra fiiller için, fiillerde, fiillerden ve fiillerle birlikte gerçek hareket edenin (*fâil*) kim olduğunu açıklayacağız. Zehirler iki çeşittir: Sıcak ve soğuk. Bunlardan soğuk olan, kanı ve kendisiyle mizacın sıhhatinin ve hayatın ölçüsünün gerçekleştiği canlıların uzuvlarındaki ince ruhani rutubetleri dondurur. Bunlardan sıcak olan ise kanı ve bu rutubetleri çözündürür ve uçurur. Canlının bedeni, bunların çözünmesi ile sona ererek çözünür ve helak olur. Sıcak zehirlerin canlıların bedenlerine geçmesine gelince bu, suda bulunan za'feranın renginin derhal suyu boyaması gibidir. Onlardan soğuk olana gelince infahanın[32] fiili gibidir. O, sağılmış sütte bulunduğunda onu en kısa sürede dondurur. Zıt bâzehirlerin ve panzehirlerin fiillerinin bu zehirlerin fiillerine geçmesi ise, asitlerin fiillerine benzemektedir. Asitler, za'feran boyasında bulunduğunda, onu saatinde temizler ve çözünmesini engeller. Bu cisimleri hareket ettiren fiil sahibinin (*el-fâil el-muharrik*) kim olduğuna gelince... Bu fâil, Ay feleğinden yeryüzünün merkezinin sonuna kadar –ki o "tabiat" olarak adlandırılır– bütün cisimlerdeki yönlendirici *feleki Küllî Nefs*'in kuvvetlerinden ruhani bir kuvvettir. Hayvan, bitki ve madenlerden oluşan bu sınırlı (*cüzî*) cisimler tabiatın fiilde bulunan inşacısının (*es-sâni' el-fâil*) alet ve edevatı gibidir. Onlarla, onlarda ve onlardan hareketle farklı fiiller birbirine bağlı ameller işlerler. Testereyle kesim yapan marangoz gibi. Baltayla heykeltıraşlık yapar, matkapla deler, siyah boyayla boyar, eğeyle eğeler. İşi yapan bir kişidir; iş ise alet-edevata ve yönelinen maksada göre farklıdır. Daha önce bahsi geçmiş olan bu yapıcı kuvveti (*el-kuvvetü'l-fâile*) tıpçılar ve tabiat felsefecileri melek Cebrail olarak adlandırırlar. Doktor, ihtiyaç anında ihtiyaç duyduğu şeyi tabiata veren tabiat hizmetçisidir. Tıpkı öğrencinin, öğretmene ihtiyaç anında edevatını vermesi ve bununla öğretmenin hizmet etmesi gibi.

31. Buradaki kelime okunamamıştır. (ç.n.)
32. Süt emen ve sütten başka bir şey yemeyen oğlağın karnından çıkarılan bir şeydir.

Ey kardeşim! Bil ki bu cesetleşmiş cüzî nefisler küllî nefsin hizmetçileridir. Onun küllî nefse hizmetinden hoşlandığın ve Allah'tan ecir ve karşılık istediğin zaman cüzî nefsin Allah nezdinde yüce bir konumu olur ve iskeletlerinden ayrıldıktan sonra üstünlük ve mükâfatları olur. Onun hizmetinin din ya da dünya işlerini ıslah etme arasında olmasında fark yoktur. Allah'ın rızasını hesap ettiği ve kendi yanında bulunan ve onunla Allah'a yönelinen çeşidini istediği sürece her iki hizmette de Allah indinde hiçbir şey eksilmez. Doktor Berzeveyh'in "*Kelile ve Dimne*" kitabında bahsettiği gibi dünyadaki payı da elinden kaçmaz. Ona göre çiftçi, ot elde etmek için değil, hububat elde etmek için eker. Otun çiftçi istese de istemese de bitmesi gerekir. Bunun gibi ücret ve karşılığı Yüce Allah'tan isteyenin elinden, dilese de dilemese de, beğense de beğenmese de, vazgeçse de talep etse de, istese de istemese de dünyadaki payı ve ona taksim edilen şeyler kaçmaz. Bu görüşün desteği Allah'ın şu sözüdür: "İnsanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım. Onlardan ne bir rızık ne de beni doyurmalarını istiyorum. Şüphesiz Allah rızık verendir, kuvvetli ve güçlüdür."[33]

Ey kardeşim! Bil ki Allah'a ibadetin tamamı namaz ve oruç değil, din ve dünyanın ikisinin birlikte mamur edilmesidir. Çünkü Allah her ikisini mamur etmelerini ister. Kim o ikisinden birini ya da her ikisini düzeltmeye çalışırsa onun karşılığı Allah'a aittir. Çünkü Allah, her ikisinin de sahibidir. Bütün insanlar onun kuludur. Ona en sevimli gelen kulu, kullarının iyiliği ve iki âlemini mamur etmek için çalışan kimselerdir. En sevmediği kulları da iki âlemini ya da ikisinden birini bozmak için çalışan kimselerdir. Şanı yüce olan Allah'ın dediği gibi: "*Allah'a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların cezası ya öldürülmeleri, ya asılmaları ya da el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veyahut da oradan sürülmeleridir.*"[34] Yüce Allah yine şöyle demiştir: "İnsan için ancak çalıştığı vardır."[35]

Elmas da madeni cevherlerdendir. Onun tabiatı soğukluk ve dördüncü dereceye kadar kuruluktur. Bu iki tabiatın madenî taşlardan birisinde bir arada bulunması az rastlanan bir durumdur. Bu özelliğiyle, madeni taşlardan birisine temas ettiğinde ona tesir eden, kıran veya parçalayan bir taş olmuştur. Kurşunların bir çeşidi hariç... Ona ancak gevşek, yumuşak ve bozuk olduğunda tesir eder.

Bil ki, bu niteliksiz, zayıf taşın o güçlü, üstün taşta etki bırakması, sıradan, küçük ve zayıf tahtakurusunun iri cüssesi ve aşırı kuvvetiyle hayvanları yenen aşırı kuvvetli ve iri cüsseli fildeki etkisine benzer. Tahtakurusu, cüssesinin küçüklüğüne ve hareketinin yavaşlığına rağmen onu yener, ona eziyet eder ve zarar verir. Bunda, küçüğü büyüğe musallat edenin o ikisinin yaratıcısı ve şekil vereni olan Sübhan olduğunu görebilenler için ibret ve akıl sahipleri için delil vardır. Üstübece gelince o, elmasın iki tabiatına yakındır. Ancak onun etkisi elmasın etkisinin altındadır.

Mıknatıs taşına gelince o, tabiat olaylarını ve birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri fiillerin özelliklerini görebilenler ve düşünenler için ibrettir. Zira bu taşla demir ara-

33. Zâriyât, 51/56-57-58.
34. Mâide, 5/33.
35. Necm, 53/39.

sında tabiatta uyum ve benzerlik vardır. Âşıkla âşık olduğu kişi arasındaki uyum ve benzerlik gibi... Zira demir, aşırı kuruluğuna, cisminin sertliğine ve madeni, bitkisel ve hayvani cisimlere üstün gelmesine rağmen bu taşa doğru hareket eder, ona tutunur ve seven âşığın arzuladığı, sevilen sevgiliye yapışması gibi yapışır. Akıl sahibi bir kişi bu iki taşın, diğer madeni taşların ve bitkisel cisimlerin hareketlerini düşündüğünde o ikisini hareket ettiren fâilin (eylem sahibinin) o ikisinden başkası olduğunu bilir ve anlar. Ortaya konulmuş kesin deliller ve açıklanmış kanıtlar cismin, cisim olduğu için eylemi olmadığını göstermektedir. Bu cisimlerin hepsi, kendi farklılıkları, tabiatlarının farklılıkları, şekillerinin çeşitliliği ve tabiatlarının özellikleriyle birlikte fiilde bulunan (*fâil*), yapan (*sâni'*) ve hareket ettiren (*muharrik*) kişinin alet ve edevatı gibidir. Fâil ise bu etkilerin (*te'sîrât*) hepsinin kendisinin fiili olduğu felekî küllî nefstir. Tabiat olarak adlandırılan bu varlık, övgüye layık olan Bârî'nin izni ile ortaya çıkar ve eylemde bulunur. Akli delillerle açığa çıkmıştır ki, övgüye layık olan Bârî cisimlere bizzat dokunmaz ve kendi nefsiyle eylemleri üstlenmez. O, sadece yoktan tasarlar (*ihtirâ'*) ve yoktan var eder (*ibdâ'*). Ancak oluşturma, yerleştirme, eylemler, fiiller, alet ve edevatla mekânlarda ve zamanlarda gerçekleşen hareketleri, vekil tayin edilmiş meleklerine ve desteklenmiş (*müeyyedûn*) kullarına emredildikleri şekilde yapmalarını emreder. Kralların ve başkanların kölelerine, hizmetçilerine ve ordularına emretmeleri gibi.

Bölüm

Anlattığımız şeylerden açığa çıkmıştır ki çeşitlerinin çokluğu, tabiatlarının farklılığı ve özelliklerinin çeşitli olmasıyla birlikte, madeni cevherlerin hepsinin aslı ve heyulası, ana unsurlar (*ümmahât*) olarak adlandırılan dört unsurdur. Bunlar ateş, hava, su ve topraktır. Yine açığa çıkmıştır ki, Yüce Allah'ın izni ile, onların fâili, cüzlerini oluşturan ve onları yerleştiren tabiattır. Bu madeni cevherlerin maksadının, bilinen vakte kadar (kıyamete kadar) insanların ve hayvanların menfaatleri, dünya hayatının işinin düzene konulması ve hayvanların hayatta kalması olduğu açığa çıkmıştır.

Ey kardeşim! Bil ki madeni cevherler, tabiatlarının farklılığı, farklı şekilleri, cevherlerinin ve özelliklerinin değişikliğiyle birlikte fiilde bulunan tabiatın aleti ve edevatı gibidir. Bununla, bunda ve bundan dolayı farklı mekânlarda ve çeşitli zamanlarda yerleştirme, oluşturma, bir araya getirme ve ayırma fiillerini, eylemlerini ve işlerini işlerler. Bu dört unsurun parçalarının, feleklerin dönmesi, gezegenlerin hareketleri, burçların karaya ve denize, ovaya ve dağa, yerleşim yerlerine (*umrân*) ve yerleşim olmayan yerlere (*harâb*) göre beldelerin ufuklarındaki konumlarına göre oluş ve bozuluşları, büyüme ve çürümeleri söz konusudur. Bütün bunlar, onları yaratan, unsurlarla sorumlu tutan ve madenlerin, bitkilerin ve hayvanların oluşturulması hususundaki bu fiil ve eylemleri ilahi kuvvetle destekleyen (*te'yîd*) Yüce Allah'ın izniyledir.

Bil ki tabiat, Allah'ın desteklenmiş (*müeyyedûn*) meleklerinden bir melek ve emredileni yapan itaatkâr kullarından bir kuldur. Emrettiği şeylerde Allah'a karşı gelmezler. Onlar, O'nun korkusundan dolayı merhametlidirler.

Bil ki Yüce Allah fiillerinde alete, edevata, mekânlara, zamanlara, heyulaya ve hareketlere muhtaç değildir. Bilakis onun fiili kendine mahsustur ki bu, yoktan yaratma (ibdâ') ve yoktan var etmedir (ihtirâ'). Zira ihtira, "*Aklî İlkeler ve Ruhanî Fiiller Risalesi*"nde[36] açıkladığımız gibi yoktan varlığa çıkarmadır.

Bil ki kelamcılardan (mücâdile) bir grup, tabiatın bizzat ne olduğunu bilemeyince tabiatın fiillerini inkâr ettiler. Tabiatın, Yüce Allah'ın âleminin yönetimi ve mahlûkatının ıslahıyla görevli meleklerinden bir melek olduğunu bilemediler ve tabiatın güzel olsun çirkin olsun, iyi olsun kötü olsun, bütün fiillerini övgüye layık olan Bârî'ye yönelttiler. Onların içerisinde iyi olan şeyleri Bârî'ye, kötü olan şeyleri de başkasına yönelten kimseler vardır. Sonra bu "*başkası*"nın kim olduğunda ihtilaf ettiler. Onlardan bazıları bu fiilleri tabiata doğum (*tevellüd*) şeklinde nispet etti. Onlardan bazıları yıldızlara nispet etti. Bazıları şansa ve tesadüfe nispet etti. Onlardan bazıları doğanın akıp giden yasalarına (*cereyânu'l-âdet*) nispet etti. Bazıları ne olduğunu bilmedikleri şeytanlara nispet etti. Bütün bu iddia sahipleri bunları, tabiatın ne olduğunu bilmedikleri, onun fiillerini ve Allah'ın âlemini korumak, feleklerini döndürmek, gezegenlerini hareket ettirmek, canlılarının doğumu, arzının bitkilerinin terbiyesi ve madenlerinin oluşturulmasıyla görevli Allah'ın meleklerinin fiillerini az bildikleri için iddia ettiler.

Ey kardeşim! Bil ki övgüye layık olan Bârî cisimlere bizzat kendisi dokunmaz. Fiilleri zatıyla gerçekleştirmez. Bilakis görevli meleklerine ve desteklenmiş kullarına emreder. Onlar da kendilerine emredileni yaparlar. Allah'ın arzındaki halifeleri olan kralların kölelerine, hizmetçilerine ve tebaalarına emretmeleri gibi. Onlar, fiilleri şerefleri ve büyüklükleri dolayısıyla kendileri gerçekleştirmezler. Aynı şekilde Sübhân emreder, ister, diler veya "ol" der. Emriyle, iradesiyle, dilemesiyle, yoktan var etmesiyle, yoktan yaratmasıyla, meydana getirmesiyle (*inşâ*), var etmesiyle, ilk maddeyi (*heyûlâ el-ûlâ*) ve ilk mahluğu sonradan var etmesiyle dilediği şey oluverir. Allah'ın şu sözünde söylendiği gibi: "*Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, "ol" dememizdir. O da hemen oluverir.*"[37] Yine Allah'ın şu sözü: "*Bizim buyruğumuz, göz açıp kapama gibi anlık bir iştir.*"[38] Yine şu sözü: "*Sizin yaratılışınız da, tekrar diriltilmeniz de bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.*"[39]

Ey kardeşim! Bil ki kullarının ellerinde gerçekleşen bu eylemler ve fiiller şanı yüce olan Bârî'ye nispet edildiğinde, bu nispet kralların fiillerinin nispeti gibidir. Filan kral falan şehri inşa etti, falan kanalı açtı ve falan beldeyi imar etti denildiği zaman –Büyük İskender ye'cüc ve me'cüc seddini inşa etti, Dâvud'un oğlu Süleyman (ona selam olsun) Mescid-i Aksâ'yı inşa etti, İbrâhim el-Halîl Beytü-l harem [Kâbe] inşa etti, Mansur Bağdat'ı inşa etti denildiği gibi– bu onların emri, iradeleri, dilemeleri, söylemeleri ve gözetimleri ile oldu demektir. İşleri bizzat kendileri yaptılar ve bedenleriyle çalışmaya başladılar demek değildir. Allah'ın meleklerinin, nebilerinin ve kullarının eylemlerinin izafe edilmesi de ister doğal bir eylem olsun, isterse tasar-

36. *Risaletü'l-mebadii'l-akliyye ve'lefali'r-ruhaniyye.*
37. Nahl, 16/40.
38. Kamer, 54/50.
39. Lokman, 31/28.

layarak olsun, bunun gibidir. Bu eylemlerin Yüce Allah'a nispet edilmesi bu örnekteki gibidir. Yüce Allah'ın, Nebîsine (ona selam olsun) söylediği gibi olmuştur: "*Attığın zaman sen atmadın, Allah attı.*"[40] Yine şu sözü: "*Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü.*"[41] Allah'ın şu sözü: "*Akıttığınız şeyi gördünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz, biz mi yaratıyoruz?*"[42] Yine şu sözü: "*Ne ektiğinizi görmüyor musunuz? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi?*"[43] Bu izafetlere benzer şekilde fiiller, ameller, eylemler, oluşturma, yerleştirme, bir araya getirme, ayırma, oluş, bozuluş, büyüme ve çürüme Yüce Allah'a nispet edildiğinde, bu nispet bu şekilde olmaktadır. Çünkü fiil sahiplerini, sanatkârları ve işçileri ister beşerin fiilleri olsun, isterse cin, şeytanlar, melekler veya tabiatın fiilleri olsun, Yüce Allah yaratmıştır. Hepsinin hükmü Allah'a izafetle aynı hükümdür. Çünkü onların hepsi O'nun yarattığı, büyüttüğü, inşa ettiği, güçlendirdiği, onlara öğrettiği, hidayet ettiği, emrettiği, yasakladığı, itaatkâr, asi, hayırlı, şerli, üstün, eksik, azaba uğramış, nimete ulaşmış, ihsanda bulunan, kötülük yapan, imtihana tabi tutulan ve muaf olan köleleri, askerleri ve hizmetçileridir. Allah onları, geniş ilmi, dileğinin gerçekleşmesi, hükümlerinin yerine gelmesi ve saltanatının büyüklüğü dolayısıyla evrelerde yaratmıştır. O, yaptıklarından sorgulanamaz, onlarsa sorgulanır.

Bölüm

Kelamcılardan bir grup tabiatın ne olduğunu bilemeyince, onun fiillerinin tamamını şanı yüce olan Bârî'ye nispet ettiler. Bununla büyük bir şüphe, şaşkınlık ve şek meydana geldi. Zira onlar için her fiilin bir failinin olacağı açığa çıkınca, failini görmedikleri fiiller gördüler ve bunları övgüye layık olan Bârî'ye nispet ettiler. Fiilleri düşündüler ve araştırdılar. Çocukların ölmesi, hayırlı kimselere bela gelmesi, şerli kimselerin yönetici olması, hayvanların telef olması ve hastalıklar, ağrılar, cehalet ve belalardan bunlara dâhil olan şeyler gibi bazı fiillerin şer ve fesat içerdiğini gördüler. Bunları kudretli ve yüce olan Bârî'ye nispet etmeyi yakıştıramadılar. İddialarına göre bunları doğuma (*tevellüd*) nispet ettiler. Onlardan bazıları bunları şans ve tesadüfe, bazıları da yıldızlara nispet ettiler. Onlardan bazıları da Yüce Bârî'ye nispet etti. Ödül ve cezayı iddia ettiler. Onlardan bazıları araz ve duyu ötesini (sâbıgu'n-nazar) iddia etti. Onlardan bazıları Allah'ın en iyi olanı yapması (*Aslah*) ve lütuf görüşünü iddia etti. Düzeltme ve onaylama konusunda açıklaması uzayacak diğer iddialar ileri sürüldü. Bu konuda konuşmayı uzattılar. "*Görüşler, Mezhepler ve Dinler Risalesi*"nde onların görüşlerinin bir kısmını açıklamıştık. Allah dilerse oraya bak. Biz, bütün bunların, tamamının felekî küllî nefsin kuvvetleri olan cüzi nefsin fiilleri olduğunu, aynı şekilde onları kudretli ve yüce olan Bârî'sinin meydana getirdiğini açıklamıştık. Yüce Allah'ın şu sözüyle söylediği gibi: "*Sizin yaratılışınız da, tekrar diriltilmeniz de bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.*"[44] Bu fiillerden hayırlı olanlar, hayırlı cüzi

40. Enfal, 8/17.
41. Enfal, 8/17.
42. Vâkıa, 56/58-59.
43. Vâkıa, 56/63-64.
44. Lokman, 31/28.

nefse nispet edildi. Bunlardan kötü olan fiiller de kötü nefislere nispet edildi. Sevap ve günahın ödül ve cezası onlara verilir.

Ey kardeşim! Bil ki senin nefsin cüzi nefislerden birisidir. O da külli ve feleki nefsin kuvvetlerinden bir kuvvettir. O, onun ne aynısıdır ne de gayrısıdır. Senin cesedinin, âlemin cisminin parçalarından bir parça olması gibi... O, âlemin hepsi değildir, ondan gayrı da değildir. Şimdi senin amellerinin, fiillerinin, ahlakının, görüşlerinin ve bilgilerinin nasıl olduğuna bak. Cezan ve mükâfatın bunlara göre olur. Nebinin (ona selam olsun) dediği gibi: "*Amelleriniz size geri döndürülür.*" Yüce Allah Rasulullah'ın (ona selam olsun) sözünü doğrulamak için şöyle dedi: "İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır. Ona yaptıklarının karşılığı gösterilecektir."[45] Ey ferasetli kardeşim! Allah seni başarıya ulaştırsın ve seni mantıklı kılsın. O, kullarına karşı merhametlidir. Bize Allah yeter. O ne güzel vekil, ne güzel efendi ve ne güzel yardımcıdır. Yüce ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Allahım! Muhammed'e (ona selam olsun) ve bütün yakınlarına hayır ihsan et.

"*Madenlerin Oluşumu Risalesi*" tamamlandı. Onu "*Tabiatın Mahiyeti*" risalesi takip edecek.

45. Necm, 53/39.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Altıncı (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirminci) Risalesi: Tabiatın Mahiyetine Dair[1]

1. Çeviri: Doç. Dr. Enver Uysal. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?[2].

Ey saygılı ve merhametli kardeşim! Allah seni de, bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin. Bil ki, "*Pratik Sanatlar*"[3] olarak adlandırılan risalede "beşerî sanatlar" konusunu anlatmıştık. Şimdi bu risalede doğal sanatları ve onların dört unsur ile bu unsurlardan meydana gelen maden, bitki ve hayvanlar üzerindeki etkilerinin mahiyetini anlatmak istiyoruz. Bu risaleden amaç; bizi nefsin etki (fiil) leri ve cevherinin mahiyeti konusunda uyarmak; filozofların "yıldızların ruhanîleri" olarak adlandırdığı "melekler"e dair rivayetleri açıklamaktır. Öncelikle "Tabiat"ın ne olduğunu ifade edelim:

Ey Kardeş! Bil ki tabiat; küllî-felekî nefsin gücüdür ki, bu güç esir küresinden yeryüzünün merkezine kadar, ay feleğinin altında bulunan bütün cisimlere nüfûz etmiştir.

Bil ki, ay feleğinin altındaki cisimler "basit" ve "bileşik (*mürekkep*) olmak üzere iki çeşittir. Basit olanlar; toprak, su, hava ve ateş olmak üzere dört çeşit; bileşik olanlar ise; madenler, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere üç çeşittir. Bu güç, yani tabiat onların hepsine nüfûz etmiştir. Keza onlara hareket veren, hareketlerini sonlandıran, onları yöneten ve onların her birini yetkinleştirip, Yaratıcının dilediği şekilde, ulaşabileceği, layık olduğu en son amaca ulaştıran bu güçtür. Nitekim biz bunu "*Oluş ve Bozuluş*", "*Meteoroloji*", "*Madenler*", "*Bitkiler*" ve "*Hayvan*" risalelerinde açıklamıştık.

Bil ki, tümel (*küllî*) nefs, – "*Âlemin Büyük İnsan Olduğu*"nu anlattığımız risalede açıkladığımız gibi– âlemin ruhudur. Tabiat ise onun fiili (etkisi); toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan unsurlar, onun (etkisine) konu olan madde; felekler ve yıldızlar onun aletleri; bütün madenler, bitkiler ve hayvanlar ise onun eserleridir.

Ey kardeş! Bil ki, sanatkârlar eserlerini bedenleriyle, elleri ve ayaklarıyla ortaya koyarlar. "*Pratik Sanatlar*" risalesinde açıkladığımız gibi, ahşap, demir, pamuk, to-

2. Neml, 27/59.
3. *Risaletü's-sanaiu'l-ameliyye.*

hum vb. şeyler tabiatın eserleridir. Sanatkârlar sanatlarını tabiattan edindikleri balta, testere, iğne, kalem vb. aletlerle ortaya koyarlar. Sanatkârların kullandığı madde ve aletler, onların kendi zâtları (özleri) dışında şeylerdir. Tabiatın ise maddesi, kendi zâtındandır ki bu da dört unsurdur. Tabiat için dört unsur, insan bedenindeki "dört karışım" mesabesindedir. (Dört karışımın insan bedenine bütünüyle nüfuz etmiş olması gibi) tabiat da dört unsura bütünüyle nüfûz etmiştir; etkinliğini (eserlerini) onlarda ve onlar aracılığıyla ortaya koymaktadır. Ancak onun eserleri, zâtının dışında şeyler değildir. Onların hepsi, bir hayvan bedenindeki organlar gibidir. (İşte tabiatın dört unsura etki ederek ortaya koyduğu eserler) üç çeşittir: Madenler, bitkiler ve hayvan. Burada her cinsin altında bazı türler, her türün altında da başka türler mevcuttur. Bu, altında şahısların (varlığı somut biçimde ortaya çıkmış bireysel varlıkların) bulunduğu türlere kadar böylece devam eder. Tür ve cinslerin formları, maddede saklı bir vaziyette bulunmakta ve bilinebilir durumdadır. Bireysel varlıklar (şahıslar) ise, ne maddede saklı bulunmaktadır, ne de bilinebilir durumdadır. Cins ve türlerin formlarının maddede saklı bulunmalarının nedeni, onların felekî nedenlerinin sabit oluşundandır. Bireysel varlıkların değişken oluşu ve bir sürece tâbi olması, düzenlerinin değişkenliğinden dolayıdır. Bu sanat eserlerinin etken (fâil) nedeni, –Rabbinin izniyle– tümel (küllî)-felekî nefstir. Unsurlar onun maddesi, tabiat fiilidir. Felek ve yıldızlar ise, onun aletleri mesabesindedir. Astrolojinin konusu üç çeşittir: Felekler, yıldızlar ve burçlar. Bunların unsurlar üzerindeki etkileri –*Musiki Risalesi*'nde açıkladığımız gibi– üç ilişki bağlamında gerçekleşir:

a) Boyutlarının büyüklüğüne göre,
b) Merkezlerinin (yeryüzüne) uzaklığına göre,
c) Birbirleriyle olan hareket ilişkisine göre.

Sabit yıldızlar feleği ile dört unsur arasındaki ilişkiler, uzaklık, boyut ve hareket açısından belirli (ve sabit) olunca, bu üç cinsin maddedeki formları (etkileri) da belirli (ve sabit) olur. Keza taşıyıcı feleklerin merkezleri ile dört unsur arasındaki ilişkiler, uzaklık, boyut ve hareket açısından belirli (ve sabit) olunca, bu cinslerin türlerinin maddedeki formları da belirli (ve sabit) olur. Gezegenler ve onların felekleriyle bu unsurlar arasındaki ilişkiler belirsiz (*gayr-i mahfûza*) olunca, bu türlerin bireyleri ve formları da maddede belirsiz olur.

Ey kardeş! Bil ki "*Semâ ve Âlem*" risalesinde açıkladığımız gibi, bütün âlem onbir küredir. Beşi üstünde, beşi de altında olmak üzere Güneş bu kürelerin ortasında yer almaktadır. Güneşin üzerindeki küreler; Mars (Merih), Jüpiter (Müşteri), Satürn (Zühal) küreleri ile sabit yıldızlar ve bütün evreni kuşatan (muhît) küre; altındakiler ise; Venüs (Zühre), Merkür (Utarit), Ay, ateş ve hava ile su ve arz (toprak) küreleridir. Ay feleğinin altında bulunan iki kürenin yapısı (hükmü) diğer iki küreden farklı olduğu gibi, Zühal küresinin üzerinde bulunan iki kürenin yapısı da diğerlerinden farklıdır. Yani iki küre arasında iki tarafta bulunan gök cisimleri küresi; sabit yıldızlar küresiyle hava küresidir. Fakat bu kürenin (sabit yıldızlar küresinin) hem form-

ları hem de maddesi sabit (değişmez) iken; diğer kürenin (hava küresinin) formları sabit, maddesi değişkendir. İlahî hikmet ve Rabbanî inayet, gezegenleri iki taraf; yani merkezle kuşatıcı felek arasında aracı kılmıştır ki gezegenler yeryüzünden en uzak noktaya yükseldiklerinde erdemli gök cisimlerine yaklaşıp onlardan feyz[4] alır, yeryüzüne en yakın noktaya alçaldıklarında ise o feyizleri unsurlara ulaştırır. İşte bundan, (aslını dört unsurun oluşturduğu) oluş halindeki varlıklar meydana gelmiştir ki bunlar madenler, bitkiler ve hayvanlardan ibarettir.

Ey kardeş! Bil ki bu feyizler buradan âlemin merkezine doğru aktığında, gökyüzünden yeryüzüne doğru "rızık, rahmet, vahiy, teyit ve yardım" demek olan bereketler iner. Bu güçler önce unsurlara nufûz eder ve bunlardan yeryüzünün derinliklerinde -farklı cevherlere sahip, yararlı madenlerin oluşması için- çeşitli karışımlar oluşur; yeryüzünün yüzeyinde yararlı bitkiler, havada ise türleri ve yapıları birbirinden tamamen farklı, şaşırtıcı niteliklere ve çeşitli suretlere sahip birçok canlı meydana gelir. Bunların her biri binlerce dönüş ile ulaşabilecekleri en son gayeye ulaşınca (yetkinleşince), bu güç başlangıçtaki gibi bütün evreni çevreleyen (*muhît*) feleğe doğru yönelir ve bundan -şanı yüce olan Allah'ın belirttiği gibi- bas (öldükten sonra dirilme), neşr, mi'rac ve kıyamet gerçekleşir:

"*Melekler ve Ruh (Cebrail), oraya, miktarı (dünya senesi ile) ellibin yıl olan bir günde yükselip çıkar*"[5].

Bil ki yıldızların bu unsurlar ve onlardan meydana gelen şeyler üzerindeki etkisi, aralarındaki ilişkiye göre değişir. Aralarındaki ilişki ise, "*Musikî Risalesi*"nde belirttiğimiz gibi, -tıpkı musiki nağmelerinin gönüllerdeki etkisinin, nağmeler arasındaki ilişkiye, aletin tellerinin ince ve kalınlığına, deliklerinin küçük ve büyüklüğüne, hareketin ağır ya da hafif oluşuna göre değişmesi gibi- cisimlerinin büyüklüğüne, merkezlerine olan uzaklıklarına ve hareketlerine göre değişir.

Unsurlar ve onlardan meydana gelen şeyler ile gezegenler ve onların feleklerinin merkezi arasındaki ilişkiler farklıdır; bu bazen üst düzeyde, bazen basit, bazen de orta düzeyde bir ilişki olur. Yıldızlar dönmeye başladığında, eğer üst düzey bir ilişki içinde ise, bu dönüşler esnasında, oluşlar da en üst düzeyde gerçekleşir: İnsanların çoğu, ataları Âdem'in yaratılışından önceki melekler gibi "hayırlı ve erdemli" olur. Bu, alt düzeyde bir ilişki ise, bunun tersi olur: İnsanların çoğu, kıyamet öncesinde ahir zamandakiler gibi kötü insanlar olur. Orta düzeyde bir ilişki ise, oluşlar da ona göre olur. Yıldızların en üstün hali; onların ya yükselme konumunda ya en üstün durumda ya da yeryüzünden en uzak noktada bulundukları hallerdir. En aşağı hali ise, bunların zıddı olan konumlarda ya da bu iki halin ortası durumda bulunmalarıdır.

Ey kardeşim! Bil ki ay altı âlemde gerçekleşen her oluşun ve meydana gelen her olayın, içinde gerçekleştiği belli bir zamanı vardır; ondan önce ya da sonra olmaz. Onun o zaman ve öyle olmasını gerektiren bir sebebi ile mutlaka bulunması gereken birtakım noktalar vardır ki bunların detayını ancak aziz ve celil olan Allah bilir. Biz, söylediklerimizin doğruluğuna bir delil olmak üzere ve düşünen insanların anlat-

---

4. Feyz: Çokluk, verimlilik, ilerleme, çoğalma, bereket.
5. Meâric, 70/4.

tıklarımızın hakikatini tasavvur edebilmeleri için, bunların bir kısmını özet olarak zikredeceğiz:

Şanı yüce olan Allah, "*Coğrafya Risalesi*"nde açıkladığımız gibi, feleği, yeryüzünü her yönden kuşatacak şekilde yarattı. Felek dört bölüme ayrıldığına ve her bölüm yeryüzünün dörtte birine karşılık geldiğine, ayrıca her bir yıldız yeryüzünün üzerinde doğudan batıya, altında ise batıdan doğuya doğru döndüğüne göre, o, yeryüzüne denk gelecek bir daire oluşturmakta ve ışınları tam da yeryüzüne yansımakta, ayrıca bu ışınlar üç dik ve geniş açı oluşturmakta, "*Meteoroloji Risalesi*"nde açıkladığımız gibi, her bir açının ise farklı etkileri meydana gelmektedir.

Ey kardeş! Bil ki şanı yüce olan Bârî, bu gök cisimlerinin dönüş esnasındaki hareketlerini, bu âlemde birtakım olayların meydana gelişinde gerekli bir sebep, ay altı âlemdeki oluşlar için fail neden yapmış; onların burçların aşamalarındaki toplanmalarına, görünüşlerine ve birleşmelerine göre "belli zamanlar" belirlemiş; zıt noktalarını ve ışınlarının yansımalarını da kendi oluşlarına ve meydana gelişlerine (*hudus*) özgü kılmıştır. Bu bağlamda yeryüzünde bulunan yedi bölge, yedi felek gibi; bu bölgelerdeki şehirler, feleklerdeki burçlar gibi; bu şehirlerdeki kasaba ve köyler, burçlardaki varlık ve sınırlar gibi; kasaba ve köylerdeki çarşı ve (alışveriş) merkezleri, sınırlardaki derece ve dakikalar gibi; oradaki bina, mesken, ev ve dükkânlar ise, dakikalardaki saniye ve saliseler gibidir. Ayrıca yıldızların burçların derecelerinde toplanmaları, madenî cevherlerin, bitkilerin ve tüm canlıların şehir, kasaba ve köylerde toplanması gibidir.

Satürn(Zühal)'ün burçlar içerisindeki sınırları, akarsuların, dağların, çöllerin, ormanların, göllerin, caddelerin, yolların vb. kara parçalarının oluşumunun sebebi ve nedenidir.

Jüpiter(Müşteri)'in burçlar içerisindeki sınırları, mescitlerin, tapınakların, kiliselerin, namazgâhların ve kurban yerlerinin sebebidir. Yıldızların onun sınırları içerisinde toplanması ise, insanların cuma ve bayram namazlarında toplanıp, dinin hükümlerini öğrenmelerinin, nebevi kitapları okumalarının, kadıların ve hâkimlerin verdiği dinî ve dünyevî hükümler üzerine kafa yormalarının vb. nedenidir.

Mars (Merih)'ın burçlar içerisindeki sınırları, ateş yakma ve hayvan kesme yerlerinin, orduların toplanma alanlarının, yırtıcı hayvanların mekânlarının, savaşların gerçekleştiği ve düşmanlıkların yaşandığı bölgelerin oluşmasının nedenidir. Yıldızların Mars'ın sınırları içerisinde toplanıp, aralarında bir bağlantı oluşması ise, insanların, bitkilerin ve madeni cevherlerin bu bölgelerde toplanmalarının nedenidir.

Venüs(Zühre)'ün burçlar içerisindeki sınırları, bahçelerin, gezinti alanlarının, yeme, içme, sevinç, neşe, lezzet ve eğlence yerlerinin, güzel manzaraların oluşmasının sebebidir. Yıldızların Venüs'ün sınırları içerisinde toplanıp, ışınlarını göndermeleri ise, insanların, bitki ve hayvanların bu bölgelerde toplanmalarının nedenidir.

Merkür(Utarit)'ün burçlar içerisindeki sınırları, çarşıların, sanat merkezlerinin, söz ve ilim meclislerinin, kâtip divanlarının oluşmasının, hikâyecilerin bir araya gelmelerinin ve âlimler arasındaki tartışmaların sebebidir. Merkür'ün üstün düzeyde olması, kralların mevkilerinin ve insanların mutluluklarının sebebi; aşağı düzeyde olması ise, hak ettiği (cezayı) bulmanın, (aşağılara) düşmenin ve hapse girmenin vb. sebebidir.

Bölüm

Varlığı Sabit (Değişmeyen), Dönüşü Sürekli Olan Gök Cisimlerinin Etkisinin, Akışı Sürekli ama Büyük Oranda Değişken Olan Felekî Hareketlerden Oluşan Aşağı Derecedekî Gök Cisimlerine Nasıl Ulaştığına Dair

Ey Kardeş! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, yeryüzünün, âlemin merkezi olduğuna, havanın ve feleklerin onu her yönden çevreleyip kuşattığına dair matematiksel kanıtlar ortaya kondu.

Bil ki, yeryüzünün âlemin ortasında bulunuşu, tıpkı Beytullah'ın Harem bölgesinin ortasında bulunması gibidir. (Âlemi kuşatan) Muhît feleğin ve diğer feleklerin merkezlerinin dört unsur etrafında dönmeleri de, tavaf edenlerin Beytullah etrafında dönmeleri gibidir. Sabit yıldızların, ışınlarını Muhît felekten yeryüzünün merkezine doğru göndermeleri, namaz kılanların dünyanın farklı bölgelerinden Allah'ın Evi'ne yönelmelerine benzer. Gezegenlerin, bazen en uzak noktadan yeryüzünün merkezine doğru, bazen de yeryüzüne en yakın noktadan Muhît feleğe doğru kendi yörüngelerinde gidip gelmeleri, hacıların bazen kendi ülkelerinden Beytullah'a doğru gitmelerine, bazen de Beyt-i Haram'dan ayrılıp kendi ülkelerine dönmelerine benzer. Beytullah'a doğru güvence içinde yola çıktıklarında, her bir hacı kendi ülkesinde bulunan mal, gıda, hediye ve kolye türünden şeyler de götürür. Her ülkeden Beytullah'ı tavaf için gelenler, hac mevsiminde, getirdikleri özel mallarıyla burada toplanırlar. Her mezhepten mü'minler bir araya gelip alış-veriş yaparlar. Hac görevini yerine getirdiklerinde her ülke insanı, diğer ülke insanlarıyla beraber, Allah'ın affını ve rızasını kazanmış olarak ayrılırlar.

Ey kardeş! Bu yüce cisimlerin güçlerinin Muhît felekten âlemin merkezine doğru yayılmasının hükmü de böyledir. Onların (gök cisimlerinin) ışınları yeryüzünün üzerinde toplanarak unsurların cüzlerine nüfûz edince, onlar da birbiriyle karışıp bu güçler onlara sirayet ettiğinde, onların birbiriyle karışımından oluş halinde olan "hayvan, maden ve bitki türünden çeşitli varlıklar" meydana gelir. Bunların yapıları, cinsleri ve türleri birbirinden farklıdır. Bunların sayılarının ne kadar çok olduğunu ve durumlarının birbirinden ne kadar farklı olduğunu ancak yüce Allah bilir.

Sonra bu güçler, son gayelerine ve kendilerinden amaçlanan en son noktaya ulaştıklarında, dönerek tekrar Muhît feleğe doğru yönelir de, –hacıların ya kazançla ve bağışlanmış olarak ya da pişmanlık ve hüsran içinde hacdan dönmeleri gibi– ya kazançla ve özençle ya da hüsran ve pişmanlık içinde, nefislerin yeniden dirilmelerine ve ruhların bir araya toplanmalarına sebep olurlar.

Ey kardeş! Bak, oluş ve bozuluş âleminden felekler âlemine dönüşün nasıl oluyor bir düşün. Bunu, hacıların hac ibadetlerini yerine getirip de evlerine ve yurtlarına nasıl bir özlemle döndükleriyle ilişkilendirerek düşün.

Ey kardeş! Bil ki haccın bütün rükünleri ve farzları, şanı yüce Allah'ın, felekler âleminden ve göklerin genişliğinden oluş ve bozuluş âlemine gelen insanî nefisler için verdiği örneklerdir. Bu örnekleri O, akıllı insanın düşünüp ibret alması, nefsini

gaflet ve cehalet uykusundan uyandırıp, başlangıcını ve sonunu düşünerek onu arzulaması ve geldiği gibi tekrar oraya dönmesi ve davetçinin: "*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön*"[6] şeklinde seslendiğinde; "Tamam Allah'ım! Emrine uydum ve döndüm" der.

Ey kardeş! Hacıların ülkelerine nasıl döndüklerini düşün. Her ülke insanının ayrı bir kafilesi ve ayrı bir yolu olduğunu görürsün ki giderken ve gelirken o yolda birbirleriyle yardımlaşırlar. Nefisler de bu âleme öyle gelmişlerdir: Her millette bir yıldızın ve bir burcun belli bir ilişki çerçevesinde bir delaleti vardır, dünyadan ancak bir din ve mezhep ile bağlantılı olarak ayrılır. Her nefsin azığı, kazandığı hayır ve şerdir. Ey kardeş! Nefsinin tek başına (iyilik ve kötülüklerden arınmış vaziyette) dönebileceğini zannetme.

Bil ki yol uzaktır. Şeytanlar yol kesiciler gibi oturmuş gözetlemektedirler. Düşün bir kere! Tek başına yaşayamazsın. Bu, çileli ve sıkıntılı bir hayat olur. Kolay ve çilesiz bir hayata şehir halkının yardımlaşmasıyla ve dinin gereklerini yerine getirerek ulaşabilirsin. Keza birbiriyle yardımlaşan "Sadık Kardeşler"e ihtiyacın olduğunu bilmen için düşünmen gerekir. Zira onların şefaatleriyle cehennemden kurtulup, yardımlarıyla gökyüzünün melekûtuna yükselerek, hesaba çekilmeden cennete girersin.

Ey kardeş! Şunu kesin olarak bil ki, eğer bir insanın tek başına kurtulması mümkün olsaydı, yüce Allah; "*İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın*"[7]; "*Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin*"[8]; "*Her ümmetten bir şahit göndereceğimiz gün...*"[9] ve "*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevkedilir*"[10] buyururken yardımlaşmayı emretmezdi.

Ey kardeş! Aklının nuruyla bir düşün. Kafanı kullan. Bulunduğun yerde dur ve Beytullah'a yönel. Arafat dağı üzerinde duruşunla, şanı yüce olan Allah'ın şu ayetle işaret ettiği marifet ehlinin sahip olduğu bilgiye belki sen de sahip olursun: "*A'raf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki...*"[11] Burada "simalarından" ifadesi "alametlerinden" demektir. Sonra onlarla beraber Müzdelife'ye[12] sevkedilir, daha sonra da hedeflenen Mina'ya[13] ulaşırsın. Onlar orada umutlarım şöyle dile getirirler: "Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz."[14].

Ey kardeş! Bil ki, Beytullah'ı bilgi ve basiretten yoksun olarak, gafil bir kalp ve lehviyata dalmış bir nefisle hacceden, haccın rükünlerini ve sünnetlerini görüp, onların anlamlarını düşünmeyen, onlardan amacın ne olduğuna kafa yormayan ve onlarla amaçlanan gayelerden hiçbirini bilmeyen kimse, oradan gafil bir kalp, şüpheci bir nefis ve karışık bir zihin ile döner. Çünkü onları gördüğünde, anlamlarını bilmez ve onlar-

---

6. Fecr, 89/27-28.
7. Mâide, 5/2.
8. Âl-i İmran, 3/200.
9. Nahl, 16/84.
10. Zümer, 39/73.
11. A'raf, 7/48.
12. Müzdelif: Arafat ve Mina arasındaki bölgenin adı.
13. Hac görevi yerine getirilirken en az bir defa geçilmesi gereken mevzi.
14. A'raf, 7/4.

dan maksadın ne olduğunun farkında olmazsa, o zaman taş atmanın, Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın, ihrama girmenin, telbiye, tavaf, umre vb. sünnet ve farz olan şeylerin çocuk oyuncağı gibi bir şey olduğunu zanneder. İşte böyle bir kıyasla, her bir ümmetin, ibadethanelerinde dinlerinin gereği olan uygulamaları, orada kesilen kurbanları olduğunu; dinlerini vaz' edenin birtakım sembolleri, maksatları, işaret ve örnekleri olduğunu (anlarsın). Allah'ın dostu İbrahim (as.) da bu anlama işaret etmiştir.

Bil ki, Peygamberler (selam üzerlerine olsun) ile ilahî kanun koyucularının –her ne kadar dinleri ve uygulamaları, ibadetlerinin yerleri ve zamanları, kurbanları ve ibadet şekilleri farklı da olsa– çoğunun amacı, bir ve aynıdır. Tıpkı bütün doktorların, farklı zamanlarda, farklı adetler, iklim ve bölge farklılığından kaynaklanan çeşitli sebeplerle bedenlere arız olan hastalıkların farklılığına göre tedavi yöntemleri farklı olsa da, mevcut sağlığı koruma ve sağlığı kaybolmuş insanları yeniden sağlığına kavuşturma konusunda amaçlarının aynı olması gibi.

Bütün doktorların amacı, hastayı sağlığına kavuşturmak, sağlıklı insanların sağlığını korumak, hastalıkları tedavi etmektir. Peygamberlerin ve dinî kanun yapıcı bütün hakîm ve filozofların da amacı budur. Onlar da "gönül doktorları"dır. Amaçları; madde denizine dalmış insanları kurtarmak, onları oluş ve bozuluş âleminin cehenneminden çıkarıp, aziz ve celil olan Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi, ona başlangıç ve sonuna ilişkin unuttuğu şeyleri hatırlatmak suretiyle cennete; felekler âlemine ve göklerin genişliğine ulaştırmaktır:

"*Andolsun biz Kur'anı, öğüt almak için kolaylaştırdık*"[15].

"*Sen yine de öğüt ver (hatırlat). Çünkü öğüt müminlere fayda verir*"[16].

"*Belki düşünüp öğüt alırsınız*"[17]. Yani geri dönersiniz. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön*"[18].

Bölüm

Ey kardeş! Bil ki, Nebevi dinlerin uygulamaları, felsefî kanunların konuları, bütün dinlerin farzları, ibadethanelerde yerine getirilmesi gereken kurallar, mabetler ve ibadet için kesilen kurbanlar... bunların hepsi, İbrahim Halilürrahman'ın *Beyt-i Haram*'ı inşa edip, *Haceru'l-Esved*'i ve Makam'ı[19] oraya koyarken, nesline haccın kurallarını öğretip, insanları –bunu yapmadaki menfaatlerini görmeleri için– *Beyt-i Haram*'ı haccetmeye davet ederken işaret edip kastettiği sembollerdir. Akıllı, anlayışlı, samimi ve zeki insan hac yapıp, telbiye[20] getirdiği, tavaf yapıp namaz kıldığı, Kâbe'yi görüp haccın mahiyetine, hacıların ve ihrama girenlerin ihram, telbiye, ta-

15. Kamer, 54/40.
16. Zâriyât, 51/55.
17. Nûr, 24/1.
18. Fecr, 89/27-28.
19. Kâbe'nin kapısının karşısında bulunan Makam'ı İbrahim'i kastetmektedir. (ç.n.)
20. *Telbiye*: Hacıların özellikle ihrama girerken ve girdikten sonra okudukları Lebbeyk Allahümme lebbeyk (Allah'ım, davetine isteyerek uydum, emrine âmadeyim) diye başlayan dua. (ç.n.)

vaf, sa'y[21], Arafat'ta hac vakfesi, Müzdelife'de geceleme, Mina'da kurban kesme, şeytan taşlama ve tıraş olma vb. haccın farzları ve rükünlerine dair yaptıkları şeylerin farkında olup, bunlar üzerine uyanık bir kalple düşünerek, basiretli bir göz ve arınmış bir nefisle bunları düşündüğü zaman, İbrahim Halilürrahman (as.)'ın tek tek yaptığı her şey ile ne kastettiğini ve bütün bunlardan amacın ne olduğunu anlar. Bütün bunları anlar da kalbi hidayet bulur. Nefsi de hidayet bulup, (gafletten) uyanır, (hakikatleri) görür, fikir değiştirip (güzel şeyler) müşahede eder ve Allah Teâla'nın şu ayetlerde işaret ettiği şeyi görür:

"*Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır*"[22].

"*Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için magfiret diliyorlar*"[23].

Ey kardeş! Bil ki, Arş'ın etrafını kuşatan melekler, Arş'ı taşıyan meleklerdir. Bunlar da, Beyt-i Haram'ı haccedenlerin tavaf esnasında onu dışarıdan kuşattıkları gibi, dokuzuncu felek tarafından içten kuşatılan sabit yıldızlardır. Onlar yüce Allah'ın şu ayette buyurduğu gibi, Rab'lerine hamd ederek tesbih ederler:

"*(Melekler şöyle derler:) Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır. Şüphesiz biz orada sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz*"[24].

Ona iman ederler ve kendi makamları ve dereceleri üstünde, daha yüce ve ulvi şeyler olduğunu kabul ve ifade ederler. Ancak bilgileri onları anlamakta aciz kalır, anlama seviyeleri onların altında kalır. Tıpkı mümin hacıların, göklerin ötesinde *Beyt-i Mamûr*[25] olduğunu, onun etrafında tavaf yapan melekler topluluğunun onu her gün binlerce kez haccettiğini ve ebedi olarak geri dönmediklerini kabul etmeleri gibi. Ve o hacılar derler ki; "Yeryüzündeki bu Beyt-i Haram, tam da gökteki Beyt-i Ma'mûr'un hizasına denk gelmektedir. İşte hacdaki bu uygulamalar ve haccın rükünleri, meleklerin Beyt-i Mamûr etrafında yerine getirdikleri rükünlere ve uygulamalara delâlet eden işaret ve sembollerdir.

Bölüm

Anlatma ihtiyacı hissettiğimiz şeyleri, burada bitirdik. Şimdi deriz ki: Bir kısım âlimler, astroloji hakkında konuşmuşlar, onların (gök cisimlerinin) kâinat (oluşlar) üzerindeki delil (etki)lerini kabul etmiş, ancak oluş ve bozuluş âlemindeki fiillerini inkâr etmişlerdir. Bir kısmı hem delillerini hem de fiillerini kabul etmiş, bir kısmı ise bunların hepsini inkâr etmiştir.

Onların kâinat üzerindeki delillerini kabul edenler, düşündüklerinde anlarlar, fakat onlar eşyanın hakikatlerinin ne olduğuna (meselenin iç yüzüne) bakmazlar, bundan dolayı da (gerçek yüzünü) anlayamazlar.

---

21. *Say*: Hac ve umre esnasında Kâbe'nin doğusundaki Safâ ve Merve denilen iki tepenin arasında, Safâ'dan başlayıp Merve'de tamamlanmak üzere, yedi defa gidip gelmeyi ifade eder. (ç.n.)
22. Zümer, 39/75.
23. Şûrâ, 42/5.
24. Sâffât, 37/164-166.
25. *Beyt-i ma'mûr*: Yedinci kat semada melekler için inşa edilmiş, bir geleni bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin meleğin ziyaret edip ibâdet ettiği bir mabeddir. (ç.n.)

Onların delil ve fiillerini inkâr edenler ise bu bilimde araştırmayı terk ettikleri için (bu kanaattedirler).

(Gök cisimlerinin oluş ve bozuluş âlemi üzerindeki) delil ve fiillerini kabul edenler ise, bunu derin incelemeler ve var olanlar üzerine adım adım ilerleyen yoğun araştırmalardan sonra anlamışlardır. İşin sonuna geldiklerinde, başa dönüp yeniden araştırmışlar ve onların hepsinin tıpkı sayılar gibi, tek bir neden ve bir Yaratıcı ile bir şekilde irtibatlı olduğunu görmüşlerdir.

Nitekim biz de onların hepsinin Tabiatın fiilleri olduğunu, gök cisimlerinin Tabiatın aletleri olduğunu ve bu cisimlerin güçlerinin Tabiatın yardımcıları mesabesinde olduğunu önceden ifade etmiştik. Şimdi bu söylediklerimizin gerçekliğini açıklamak istiyor ve diyoruz ki: "Filozofların; âlem büyük insandır. Onun bir bedeni, bir de nefsi vardır" sözünün anlamını açıklamıştık. Onun bedeninin terkibini "*Sema ve Âlem*" risalesinde anlatmıştık. Şimdi onun nefsinin güçlerinin ay altı âlemdeki cisimlere nasıl nüfuz ettiğini açıklamak istiyoruz:

Ey kardeş! Bil ki, bütün âlemin cismi, bir insan bedeni mesabesindedir. Âlemdeki bütün felekler, göklerin tabakaları, feleklerin yıldızları, tabiatların unsurları (dört unsur) ve onlardan meydana gelen şeylerin hepsi, bir insan bedeninin organları ve mafsalları mesabesinde, bu âlemin cismi cümlesindendir. İnsan nefsinin, bedenin organlarını ve mafsallarını hareket ettirmesi gibi, âlemin nefsi de, onun feleklerini yönetir, aziz ve celil olan Allah'ın izniyle yıldızları harekete geçirir. Yıldızlara verdiği hareketle, nefsin ay altı âlemdeki unsurlar ve onlardan meydana gelen şeyler üzerinde birtakım etkileri vardır. "*Bedenin Oluşumu*" risalesinde açıkladığımız üzere, insan nefsinin, bedenin tamamında ve bütün mafsallarda birçok etkinliğinin olması gibi, bu etkiler, unsurlar ve onlardan meydana gelen şeylerde, onlar sayesinde ve onlardan kaynaklanan etkilerdir ki bunların sayısını şanı yüce olan Allah'tan başkası bilmez.

"*Bedenin Oluşumu*" risalesinde açıkladığımız gibi, âlemin cismi onbir küreden meydana gelmiş, insan bedeninin iki kısma ayrılması gibi, âlem de iki kısma ayrılmıştır. Nasıl ki insan bedeninde duyu organlarının fonksiyonlarını icra etmesi ve nefsin güçlerinin (bütün bedene) sirayet etmesi için oniki delik vardır ve bunların altısı sağ tarafta, altısı da bedenin sol tarafındadır, tıpkı bunun gibi, felekte de yıldızların yörüngesi olarak oniki burç vardır. Bunların altısı kuzey, altısı güney burçlarıdır. Yine felekte yedi müdebbir (yöneten) yıldız vardır ki, felekteki işlerin devamı onlar sayesinde gerçekleşir. Bunlar, aziz ve celil olan Allah'ın izniyle kâinatın (oluşların) sebebidir. Nitekim insan bedeninde de yedi etkin güç vardır ki, bedenin varlığının devamı ve sağlıklı hali, onlara bağlıdır. Bu güçler: Çekim gücü (*el-kuvvetu'l-câzibe*), tutucu güç (*el-kuvvetu'l-mâsike*), sindirim gücü (*el-kuvvetu'l-hâdıme*), savunma gücü (*el-kuvvetü'd-dâfia*), beslenme gücü (*el-kuvvetu'l-gâziye*), büyüme gücü (*el-kuvvetu'n-nâmiye*) ve tasavvur gücü (*el-kuvvetu'l-musavvira*). Bu güçlerden her birinin bedende kendisine özgü bir organı vardır ki güç, bedenin bütün organlarına bu organdan yayılır ve nefis bedende etkinliğini bu organ sayesinde gerçekleştirir. Bu organlar: Mide, karaciğer, kalp, beyin, akciğer, dalak ve safra kesesidir. Bu güçler bu organlardan bedene yayılıp etkinliğini gösterdiği gibi, felekteki bu yedi yıldızın

etkinliğinin hükmü de aynıdır. Tümel (*küllî*) nefs, gücünü bütün âleme yayar ve bu sayede onun etkinliği ay altı âlemdeki oluşlarda ortaya çıkar. Doktorların bildiği gibi, bu güçlerin etkilerinin aşırılığı ve eksikliğinden bedene ıstırap ve elem arız olur. Aynı şekilde bu yıldızların etkilerinin aşırılığı ve gücünün etkilerinin eksikliğinden dolayı da, astrologların haber verdiği gibi, oluş âleminde güzellikler ve fesat ortaya çıkar. Yunanlıların bilgesi Bukrat'ın [Hipokrat] dediği gibi, tıp ilminin açıklanması uzundur ve bu sanat harika bir sanattır. Fakat insan ömrü kısadır. Fârisîlerin bilgesi Buruzcumihr "iş çok, ama (yapacak) adam yok" der. Bunun gibi, astrolojinin açıklanması da uzun sürer. Fakat biz onu kısmen zikrediyor ve diyoruz ki:

Güneşten bütün âleme ruhanî bir güç yayılır ve feleklere, tabii unsurlara, bu unsurlardan meydana gelen şeylere, külli ve cüz'i bütün varlıklara nüfuz eder. Âlemin düzeni, varlığının yetkinliği ve bekasının mükemmelliği bununla gerçekleşir. Tıpkı kalpten bütün bedene içgüdüsel bir hararetin yayılması gibi ki, bedenin hayatı, düzeni ve iyiliği bununla gerçekleşir. Bu gücü ve bu güçten âleme yayılan şeyi filozoflar "Güneş'in ruhanileri" olarak adlandırır. Bu, içgüdüsel hararetin bedene organ organ özel olarak yayılması gibi, âleme de cisim cisim özel olarak yayılır ki bunun nasıl olduğunun açıklanması uzun sürer. "*Ruhanîlerin Fiilleri*" ile "*Madenler, Bitkiler ve Hayvan*" risalelerinde bunu kısmen zikretmiştik. Din ise bu gücü orduları ve yardımcıları olan bir "melek" olarak adlandırır. Sur sahibi İsrafil onlardan biridir.

Aynı şekilde Satürn (*Zühal*)'den de ruhanî bir güç yayılır ve feleklere, tabii unsurlara ve bu unsurlardan meydana gelen şeylere yayılır. Formların maddeye tutunması bu güç sayesinde olur. Bu gücün yayılması, dalaktan bütün bedene ve bedenin bütün mafsallarına siyah bir karışım gücünün yayılması gibidir. Nitekim bedende kemiklerin, sinirlerin ve cildin birbiriyle tutunması, keza bedendeki rutubetlerin katılaşması bu güç sayesinde olur. Eğer bu katılaşma olmasaydı, bedenin maddesi, su ve havanın aktığı gibi akışkan olurdu. Filozoflar bu gücü "Zühal'in ruhanîleri", din ise orduları ve yardımcıları olan bir "melek" olarak adlandırır. Ölüm meleği, keza *Münker* ve *Nekir* melekleri bunlardandır.

Merih (Mars)'tan da ruhanî bir güç yayılır ve felekleri, tabii unsurları ve bu unsurlardan meydana gelen şeylerle bütün âleme nüfuz eder. Bütün var olanlarda amaçlara yönelik istek, arzu ve teşebbüsler, iş ve sanat etkinlikleri, üst makamlara yükselme, tamam ve mükemmel olana ulaşma arzusu bu güç sayesinde olur. Filozoflar bu gücü ve ondan bu âleme yayılan şeyi "Merih'in ruhanîleri", din ise orduları ve yardımcıları olan bir "melek" ve Cebrail olarak adlandırır. Asabi Malik (ateşin bekçisi olan melek) ve Cehennemin bekçisi diğer bütün melekler bunlardandır. Bu gücün âleme nüfuzu ve güçlerinin yayılması, safra kesesinden ve karışımları ayrıştırıp, onları en uç noktalarına varıncaya kadar bedenin her bölgesine ulaştıran, kin, öfke, şiddet vb. şeyleri tahrik eden safra gücünden (bu özelliklerin bütün bedene) yayılması gibidir.

Jüpiter (*Müşteri*)'den de bütün âleme nüfuz eden ruhanî bir güç yayılır. Zıt tabiatların dengelenmesi, yine birbirine tamamen zıt olan güçlerin uyumu, oluş halindeki şeylerin sebebi ve var olanların düzeninin korunması bu güç ile olur. Bu gücün yayılması, bedenin karışımlarını dengeleyen, tabiatların mizacını düzenleyen kanın

neminin karaciğerden yayılması gibidir. Böylece beden büyüyüp gelişir, hayat güzelleşip lezzet kazanır, ruhlar birbirine ünsiyet eder, nefisler ülfet eder. Filozoflar bu gücü ve ondan meydana gelen fiilleri "Müşteri'nin ruhanîleri", din ise orduları ve yardımcıları olan bir "melek" olarak adlandırır. Cennetin bekçisi olan Rıdvan meleği bunlardandır.

Venüs (*Zühre*)'den de ruhanî bir güç yayılır, bütün âleme ve onun cüzlerine nüfuz eder. Âlemin süsü, düzeninin güzelliği, nurlarının parlaklığı, bu âlemde var olanların şaşaası, kâinattaki süslü ve zevkli şeylerle, onlara duyulan arzu ve aşk, muhabbet ve meveddet türünden her çeşit sevgi bu güçten kaynaklanır. Bu gücün âleme yayılması, lezzetli şeylere olan arzunun, mideden bütün duyu mecralarına yayılması gibidir ki bu duyular sayesinde hoşa giden şeylerden haz alınır, nimetler iyi, süs güzel bulunur. Bu güçten dolayı, dünyada sonsuza dek kalmak arzulanır, âhirete ulaşmak temenni edilmez. Filozoflar bu gücü ve ondan ortaya çıkan şeyleri "Zühre'nin ruhanîleri", din ise orduları ve yardımcıları olan bir "melek" olarak adlandırır. İri gözlü huriler ve cennetin bekçileri bunlardandır.

Utarit (Merkür)'den de ruhanî bir güç yayılır, bütün âleme ve onun cüzlerine nüfuz eder. Bu âlemde marifet, algı, zihne gelen düşünce, ilham, vahiy, nübüvvet ve her türlü bilgi bu güç ile gerçekleşir. Bu gücün âleme yayılması, vehim gücü ve ona bağlı olan zihin, hayal, hatırlama, düşünme, ayırt etme, feraset, zihne gelen düşünceler, ilham, bilinç, algı, marifet ve her türlü bilginin beyinden yayılması gibidir. Filozoflar bu gücü ve ona bağlı olan şeyleri "Utarit'in ruhanîleri", din ise orduları ve yardımcıları olan bir "melek" olarak adlandırır. Gençler (*vildan*), cennet ehlinin bekçileri, değerli sâdık melekler (*el-Kirâmu'l-Berara*) ve değerli yazıcılar (*el-Kirâmu'l-Kâtibûn*) bunlardandır.

Aynı şekilde Ay'dan da âlemin bütün cismine ve onun cüzlerine nüfuz eden ruhanî bir güç yayılır ve bu güç, bazen ay başından itibaren felekler âleminden oluş ve bozuluş âlemine doğru, bazen de ay sonundan itibaren oluş ve bozuluş âleminden felekler âlemine doğru, her iki âlemde de var olanların nefsini oluşturur. O, beka ve sürekliliğin kaynağı olan felekler âlemi ile oluş ve bozuluşun kaynağı olan unsurlar âlemi arasında aracı güçtür. Bu güç, tıpkı içinde nefes barındıran bir gücün akciğerden yayılması gibidir; akciğerdeki nefes gücü, bazen bedenin doğal ısısını korumak için havayı dışarıdan içine çekmek suretiyle, bazen de onu rahatlatmak için nefesi içinden dışarıya göndermek suretiyle yayılır. Filozoflar bu gücü (ve) ondan ortaya çıkan bu fiilleri "Ay'ın ruhanîleri"; din ise orduları ve yardımcıları olan bir "melek" olarak adlandırır. Bu güç ile melekler gökten vahiy ve bereket indirir. İnsanoğlunun amelleriyle gökyüzüne bu güç ile çıkılır. Ruhlar ve gece-gündüz[26] yeryüzünde nöbet tutan melekler bu güç ile (gökyüzüne) yükselirler.

Sabit yıldızların da her birinden, engin kürsî olan sekizinci yıldızdan yeryüzünün merkezine kadar bütün âleme, Güneş ışığının havaya ve şeffaf cisimlere yayılması gibi, ruhanî bir güç yayılır. Var olanların cinslerinin suretleri maddede bu güç sayesinde korunur. Âlemin düzeni ve varlığının devamı, şanı yüce olan Allah'ın izniyle

26. Muakkîb: Ard arda gelen gece ve gündüz melekleri.

bu güç ile mümkün olur. Yer ve göklerin sakinlerinin varlıklarının devamı da bu güce bağlıdır. Yüce Allah şu ayetlerle buna işaret etmiştir:

"*Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez*"[27].

"*(Melekler şöyle derler:) Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır. Şüphesiz biz orada sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz*"[28].

Arşı taşıyan melekler bunlardandır.

İnsanlığın atası Âdem'e secde eden melekler ise, feleklerde bulunanların yeryüzündeki halifeleridir. Onlar, Âdem'e ve onun nesline secde eden (ve) kıyamete kadar onlara itaat ile yükümlü diğer canlıların nefisleridir.

Bil ki, âlemin harap oluşunun (düzeninin bozulmasının) sebebi, oluşun fesada uğramasıdır. Bu, unsurlardan birinin, diğerlerine ya Nuh (as) zamanında olduğu gibi bir su tufanıyla ya da Kur'an'da "*Göğün, apaçık bir duman çıkaracağı gün...*"[29] ayetiyle âhir zamanda gerçekleşeceği vaat edildiği gibi bir ateş tufanı ile üstünlük sağlamasıyla olur. Bunun sebebi, (suların) suyumsu burçları ve yıldızları yoğun bir şekilde kuşatmasıdır ki (bunun sonucu olarak) o zaman su tufanı olur. Ateşimsi burçları ve yıldızları kuşatması durumunda ise ateş tufanı meydana gelir. Arslan (burcu)nun merkezi birkaç yıl sonra arslan burçlarında Merih'in sınırına ulaştığında, (bu) yoğunlaşma ve ateşimsi burçların ayları meydana gelir, Merih onları kuşatır. Bunun sonucunda da işte tam böyle bir esnada neredeyse bir ateş tufanı meydana gelir. Bunun mahiyeti; hava iyice ısınır ve ateşten bir rüzgâr haline dönüşür. Sonuçta insan ve hayvan (her türlü canlı) yanar, âlem, yani yeryüzü cansız olarak harap olmuş bir durumda kalır. Sonra şanı yüce olan Allah, Kur'an'da şu ayetlerde vaat ettiği gibi ahiretteki diriltmeyi gerçekleştirir:

"*Andolsun, ilk yaratılışı bildiniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?*"[30] Burada "ilk yaratılışı bildiniz" demek, "ahiretteki yaratılışı bildiniz" demektir.

"*... Ve sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik.)*"[31]. O anda cennet ehli cennette bolluğa kavuşur, cehennem ehli ise cehennemde ebedi olarak kalır. "*Öldükten Sonra Dirilme Risalesi*"nde bunun nasıl gerçekleştiğini açıkladık.

Ey kardeş! Gaflet ve cehalet uykusundan uyan. Ahiret ve ahiretteki diriliş için hazırlık yap ve amelde bulun. Umulur ki kıyamet günü mutlu insanlardan biri olarak diriltilir, gökyüzünün melekûtuna yükselir, "en yüce topluluk" olan melekler zümresine katılırsın. Ancak sakın dünyada, oluş ve bozuluş âleminde ebediyen kalmak isteyenlerle beraber olma. (Azgınlar) orada çağlar boyu kalırlar, orada ruhlar âleminin serinliğini ve cennet esintisinin şarabını tadamazlar. Derileri yanıp eskidiğinde, azabı (dolu dolu) tatmaları için başka bir deri ile değiştirilir.

Ey kardeş! Allah seni cehennem azabından korusun. Seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi iyilerle beraber karar yurduna ulaştırsın. Şüphesiz O, dilediği her şeye gücü yetendir.

27. Müddessir, 74/31.
28. Sâffât, 37/164-166
29. Duhân, 44/10.
30. Vâkıa 56/62.
31. Vâkıa, 56/61.

Bu risale burada bitti. Allah'a layık olduğu şekilde hamd olsun. Allah, Resûlü Muhammed'e ve O'nun ehline, temiz imamlara salât ve selam etsin. Allah bize yeter ve O ne güzel vekil, ne güzel velî ve ne güzel yardım edendir. Yüce ve büyük olan Allah'tan başka güç ve kudret sahibi kimse yoktur.

"*Tabiatın Mahiyeti*" risalesi burada tamamlandı. Onu "*Bitkilerin Çeşitleri*" risalesi takip edecektir.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Yedinci (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirmibirinci) Risalesi: Bitkilerin Cinslerine Dair[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

"Gerçek övgü Allah'a mahsustur! Selâm olsun onun seçtiği kullarına. Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?"[2].

Bölüm

Ey hürmetkâr ve şefkatli kardeşim –Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin– bil ki, [bir önceki] risalemizde madenî cevherlerin anlatımını tamamlayıp, onların nasıl yaratıldıklarını, hangi cinslere ayrıldıklarını, türlerinin kısımlarını ve faydalı ve zararlı özelliklerini açıkladık. Aynı şekilde madenî cevherlerin son basamağı ile bitkisel cevherlerin ilk basamağının birbiriyle ilişkili olduğunu da ortaya koyduk. Şimdi ise "bitkiler risalesi"yle devam etmek ve sabit kuvvetlerin onlarda nasıl cerayan ettiğini bazı yönleriyle açıklamak istiyoruz. Risalenin amacı bitki cinslerini, onların yaratılma ve gelişme niteliklerini göstermek, yine onların şekil, renk, tat ve koku açısından çeşitli türlere ayrılmasının; yapraklarının, çiçeklerinin, tohumlarının, çekirdeklerinin, büyümelerinin, köklerinin, dallarının ve gövdelerinin farklı olmasının sebeplerini ortaya koymaktır. Şöyle ki; bitkiler mertebesinin ilk basamağı[3] ile hayvanlar mertebesinin ilk basamağı ve hayvanlar mertebesinin son basamağı ile insanlık mertebesinin ilk basamağı birbirine bağlıdır. Aynı şekilde insanlık mertebesinin son basamağı da göklerde meskun olup feleklerde ikamet eden, kendi mülkünün imarı için Allah Teâlâ tarafından halk edilen ve O'na kayıtsız şartsız itaat eden, "*Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan*"[4]," "*hangimiz daha yakın olacağız*" *diye Rablerine vesile arayan, O'nun rahmetini uman, azabından korkan,*[5]" ve *O'nun korkusuyla titreyen*[6]" melekler mertebesinin ilk basamağıyla irtibatlıdır. Biz diyoruz ki:

---

2. Neml, 27/59.
3. Muhtemelen teknik bir yanlışlık sonucu olan bu ifadenin "bitkiler mertebesinin son basamağı" şeklinde verilmesi daha doğru olacaktır. (ç.n.)
4. Tahrim, 66/6.
5. İsra, 17/57.
6. Enbiya, 21/28.

Bil ki ey kardeşim, sen Rabbin ile görüşecek, bu dünyadan o mertebeye gönderileceksin. Yaratılışından itibaren alçak bir halden daha tam, kâmil ve şerefli bir hale geçerek o mertebeye yönelmen de Rabbinin huzuruna çıkıp, onu müşahede etmen ve vaad olunan şeyin sana verilmesi içindir. Söz konusu hallerden bazılarını geride bırakmış ve müşahede etmişsin, bazılarına ise henüz ulaşmamışsındır. Muhakkak ki sen, *"adı anılmaya değer bir şey olana kadar, üzerinden uzun bir süre geçmiştir."*[7] Sonra atılmış bir sudan (meni) yaratıldın; ardından ana rahmine, sağlam bir karargaha yerleştirildin, yapının tamamlanması ve suretinin gelişmesi için orada dokuz ay bulundun; sonra bu geniş dünyaya çıkartıldın, öğreniminin kemali ve gücünün artması için dört yıl geçti, duyularınla bu dünyadaki duyulur şeyleri müşahede ettin, anlama, şuur, temyiz, tefekkür, düşünme ve içgüdüsel olarak bilme yetilerin hâsıl oldu. Sonra okula başladın; öncesinde haberdar olmadığın okuma, yazma, âdab, matematik, hesap işlemleri, ölçme ve tartma gibi şeyler sana öğretildi.

Sonra camilerde, namazlarda, cenaze törenlerinde ve bayramlarda ilim ve fazilet ehlinden kimselerin meclislerinde bulundun; çarşı pazarların, çeşitli sanat ve kitapların aracılığıyla nehirlerden, köylerden, şehirlerden, denizlerden, kıtalardan ve dağlardan oluşan bu alemi müşahede ettin. Bu dünyadaki bitki, hayvan ve madenlerden oluşan varlık çeşitlerini gördün. Bunların hallerinin sıcakta ve soğukta, gece ve [gündüz], yaz ve kış, karanlıkta ve ışıkta nasıl değiştiği; rüzgâr, bulut ve yağmur çeşitleri hakkında bilgi edindin. Feleklerin deveranına, burçların yükselişine, gezegenlerin akışına, zamanın olaylarına ve hadiselerin iniş çıkışlarına bizzat şahitlik ettin. Bütün bunlar senin gaflet ve cehalet uykusundan uyanman, müşahede ettiklerin üzerinde tefekküre dalman, bu dünyanın gördüğün hallerini düşünmen ve ölümden sonra bu durumdan başka bir duruma geçeceğini, yeniden farklı bir şekilde yaratılacağını yakin bir ilimle bilmen içindi. Yolculuk için hazırlıklı ol! Ecelin gelmeden ve ömür bitmeden önce bu yolculuk için hazırlan. Şöyle ki meleklerin ahlakıyla ahlaklan ve onların özellikleriyle(*şemâıl*) süslen, şeytanın kardeşlerinin ve iblisin ordusunun ahlakını tamamen terk et. Bunların niteliğini elli bir risaleden oluşan risalelerimizde açıklamışızdır. Allahın isteği ile oradan bilgi edinirsin.

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– kusursuz (*muhkem*) bir yaratılış, hikmet sahibi bir yaratıcıya işaret eder. Hikmet sahibi olan bu yaratıcı görülerek idrak edilemez. Fakat akıl sahibi bir kimse, gövde şekilleri, yerin altında uzayan kökleri, havada farklı yönlere yayılan dalları, yapraklarının biçimleri ve renkleri itibariyle çiçeklerinin çeşitliliği bakımından; tohum ve meyvelerinin büyük küçük farklı ölçülerde olması, yine renk, tat ve kokularının farklılıkları yönüyle bitkilerin hallerini düşünürse kendisi için bu [gerçek] açığa çıkmış olur ve onların hikmet sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını zorunlu bir bilgi ile bilir. Çünkü onun aklı, birbirine zıt güçlere ve uyumsuz doğalara sahip olan dört erkanın, [var olduğu] kuşku götürmeyen hakîm bir yaratıcının isteği olmaksızın bir araya gelerek birliktelik oluşturamayacağı ve yukarıda zikredilen özellikleri gösteremeyeceği konusunda kendisine tanıklık eder. Ona ait [yaratma] sanatının niteliği, "niçin öyle

7. İnsan, 76/1.

yaptığı" ve "neden şu veya bu şekilde yapmadığı" üzerinde düşünmeyen bir kimse yukarıda söylenenleri anlayamaz, bunları idrak ve tasavvur edemez. Bu sebepten söz konusu ilim dalıyla ilgili bazı hususları, ondan haberdar olan ve bu konuda düşünen herkesin ilminin artması için burada zikretmeye ihtiyaç duyduk.

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– bitkiler gizli olmayan, açık seçik varlıklardır. Fakat onların Yaratıcıları ve yaratılış nedenleri gözle görülerek idrak edilmekten uzak olup, gizli ve batınidir.

Felsefeciler bunu doğal güç (*el-kuvvetü't-tabîiyye*) olarak adlandırırlar. Yine buna bitkilerin yetiştirilmesi, hayvanların üremesinden ve madenlerin oluşturulmasından mesul olan melekler ile Allah'ın ordularının kanunu (*nâmûs*) ismini verenler de bulunmaktadır. Bizler ise buna "*tikel (cüz'i) nefisler*" adını veriyoruz. Buradaki ibareler farklı olmakla birlikte anlam aynıdır. Nitekim filozoflar ve hikmet sahibi bilginler (*hükemâ*) bu yaratılanları doğal kuvveye, şeriat sahipleri ise meleklere atfederler; kimse bunu Yüce Allah'a nispet etmez. Çünkü şanı yüce olan Yaratıcı doğal cisimlere, cirimsel hareketlere ve cisimsel olaylara doğrudan müdahalede bulunmayacak kadar yücedir. Tıpkı melikler, hükümdarlar ve başkanların işlerini doğrudan yapmaması gibi. Bunların kendilerine nispet edilmesi ise işin yapılması için emir vermeleri ve bunu istemeleri nedeniyledir. Örneğin: "İskender Seddi yaptı", "Süleyman İlyâ[8] mescidini inşa etti", "Mansur Selam şehrini yaptı" denmesi inşaatın onların emriyle gerçekleştiği içindir, yoksa bizzat kendi fiilleriyle yapıldığı için değil. Yine aşağıdaki örnekte de görüldüğü üzere, kulların fiilleri Allah'a nispet edilir. Allah Teâlâ'nın kendi elçisi Muhammed'e (ona selam olsun) söylediği şu sözünde olduğu gibi: "*Atarken sen atmadın, ama Allah attı*",[9] "*Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü*",[10] "*Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın*".[11] Nitekim Kur'ân-ı Mübin'de bu anlamda pek çok ayet vardır.

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– anlayış sahibi âkil bir kimse bitkilerin hallerine dikkatlice bakar ve bunlarla ilgili tefekküre dalıp düşünürse, kendi cinsinin sureti veya kendi türünün şekli dışına çıkan bir şey bulunmadığını anlar. Şöyle ki o, bir zeytin yaprağının ceviz ağacından çıktığını ya da arpa tanelerinin buğday sümbüllerinden çıktığını asla göremez.

Bu örnek ve kıyas diğer bütün tahıl, meyve, bakliyat ve yabani otların türleri için de geçerlidir. Bunlardan her birinin, sanki türleri muhafaza eden çeşitli kalıplara dökülmüşler gibi, kendi cinsinin suretini ve kendi türünün şeklini koruduğunu görürsün.

Aynı şekilde yaratılışları tam ve suretleri eksiksiz olan bütün hayvanların hükmü de böyledir: Onlar da kendi cinslerinin suretlerini ve türlerinin şekillerini fertlerinde muhafaza ederler. Şöyle ki deve rahminden bir tayın, inek rahminden oğlağın, devekuşu yumurtasından turnanın, güvercin yumurtasından tavuk çıktığını asla göremezsin.

---

8. İlyâ: Kudüs kenti.
9. Enfal, 8/17.
10. Enfal, 8/17.
11. Tövbe, 9/14.

Anlayış sahibi akil bir kimse bu şeyler üzerinde düşündüğünde, onların sebebini (*illet*) talep edip araştırdığında belki de bunun dışında bir şeyin Yaratıcının kudreti dahilinde olmadığını tahayyül ve vehmine kapılır veya maddenin bunun dışında bir şekil kabul etmediğini zanneder ya da hikmetin bunun dışında bir şey gerektirmediğini söyler. Buradaki vehim ve zan bunun dışında bir şeyin Yaratıcının kudreti dahilinde olmadığı [düşüncesine] ilişkindir. Halbuki onun aklı bunu inkâr eder. Çünkü bir şeyi ilk kez yaratmaya kadir olan birisi bu yapıyı değiştirmeye daha çok güç yetirir. Diğer taraftan eğer bu kimse maddenin başka bir suret kabul etmediğinin zannına ve vehmine kapılmışsa, "bu nasıl olabilir?" [deriz]. Zira madde bütün suretleri kabul edecek şekilde vaz edilmiştir ve dolayısıyla da [o kimse zannında] hatalıdır. Yine eğer hikmetin bunun dışında bir şey gerektirmediğini söylerse, "Oğlağın deve rahminden, devenin inek rahminden ve tavuğun güvercin yumurtasından çıkmasının hikmetle geçersiz kılınma yönü nedir? Bunu bizim için açıkla. [deriz]."

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– bitki türlerinden her birinin kendi gövdesi vardır. Bu gövde bir mide özsuyundan (keymus); bu mide özsuyu ise bir mizaçtan oluşuyor. Aynı suyu içseler, aynı toprakta yetişseler, kendilerine tek bir havanın rüzgârı ulaşsa, tek bir Güneş'in ısısıyla olgunlaşsalar dahi o mizaçtan ancak söz konusu mide özsuyu, o mide özsuyundan da ancak söz konusu bitki türü ortaya çıkar. İlk madde bütün suretleri kabul edecek şekilde vaz' edilmiştir. Fakat onlardan her birinin ikincil maddeleri ancak özel varlıkların suretlerini kabul edebilir. Buğday ve pamuk ağaçları için mevzu olan toprak ve su, buna örnek olarak gösterilebilir. Pamuktan ancak iplik, iplikten parça, parçadan elbise ve başka şeyler çıkıyor. Buğdaydan ise ancak un, undan hamur ve hamurdan da ekmek hazırlanıyor.

Bu örnek ve kıyaslardan da görüldüğü üzere, bitkilerin halleri farklı oluyor. Bunun anlamı şudur: Suyun rutubeti ve toprağın kısımlarının letafeti bitkinin köklerine ulaştığında değişime uğrayıp, bir mide özsuyuna dönüşür. [Bu mide özsuyu] sadece belli bir mizacın oluşumunu, söz konusu mizaç da sadece belli bir bitki türünün oluşumunu sağlar. Onun yapraklarının, tomurcuklarının, meyvelerinin ve çekirdeklerinin de hükmü böyledir.

Bölüm

Bitkilerin tat, renk ve koku bakımından farklı doğalarda olmasının başka bir sebebi de onların hayvanlar için gıda olmasıdır. Hayvanlar farklı doğalara sahiptirler. Her bitki türü, bir hayvan türü için gıda ve bir hastalık için ilaç olarak yaratılmıştır. Bunlar tıp ve baytarlık kitaplarında açıklanarak zikrolunmuştur.

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– her bir bitki türü için dört neden söz konusudur: Maddi neden, fail neden, gaî (temâmiyye) neden ve surî neden.

Maddi neden dört unsurdan ibarettir: Ateş, hava, su, toprak.

Fâil nedenden kasıt tümel (küllî) nefsin güçleridir.

Gaî neden, onların hayvanlar için bir gıda olması ve fayda sağlamasıdır.

Surî neden ise feleklerle ilgili sebeplerdir ve bunların uzun bir açıklaması vardır. Bütün bunlar şanı yüce olan Allah'ın izniyle gerçekleşiyor. Bu nedenlerden her birini basiret sahipleri için ibret ve akıl sahipleri için bilgi olsun diye ayrıntılı biçimde açıklamak istiyoruz.

Şöyle ki dört unsurun parçaları bir araya gelir, karışır, mezcolur ve birliktelik oluşturursa bitkinin oluşumunun gerçekleştiği maddeye dönüşürler. Onların bir araya gelip karışmasının sebebi, feleklerin bu unsurlar etrafındaki deveranı, burçlardaki gezegenlerin seyri ve ışınlarının atmosferde yeryüzünün merkezine doğru düşmesidir. Bütün bunlar felekleri yaratıp döndüren, burçları taksim edip yükselten, gezegenleri şekillendirerek hareket ettiren, nefisleri [bu dünyaya] göndererek vekil tayin eden Allah Teala'nın izni ve O'nun hikmetinin latifliği ile olmaktadır. Yapıp-yaratanların en güzeli ve hâkimlerin hâkimi olan Allah pek yücedir!

Bunun niteliğini, Allah'ın yardımı ve bizlere bahşettiği muvaffakiyet ile akıl sahibi kimseler için aşağıda zikredip açıklıyoruz.

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– Güneş ülkelerin ufuklarında doğup atmosferi aydınlattığında ve yeryüzünü ışıklandırdığında nehir ve denizlerin suları ısınır. Onların suyunun bir kısmı latifleşerek hafif buhara dönüşür ve atmosferde yükselir.

Zemherir yüzeyine gelip nesim küresini geçtiğinde soğumaya başlar, bir araya toplanır, durağanlaşır, katılaşır ve kümelenir. Böylece bulut, duman, çiğ (*şebnem*) ve buza dönüşür. Birikip rüzgârla dağların başına, karaya, çöllere, köylere, ekin yerlerine ve tarlalara düşüyor; yağmur yağıyor, yeryüzü sırılsıklam ıslanıyor, toprak suyu içine çekiyor, onun cüzleri karışarak birleşiyor. Güneş çıkıp yeryüzüne doğduğu ve onu ısıttığı zaman, bu su cüzleri kurumaya ve yerin derinliklerinden yüzeye doğru yükselmeye başlar. Bunlarla birlikte suyla birliktelik oluşturmuş toprak cüzleri de yüzeye çıkar. Ardından, unsurlara nüfuz eden Ay feleğinden farklı basit nefsin güçleri bu maddeden çeşitli şekillere sahip rengarenk bitki türlerini ortaya çıkartır. Bu, şehir pazarlarında insanoğlundan sanatkâr kimselerin kendi sanatlarına konu olan maddelerden çeşitli şeyler yapmalarına benzer. Nitekim bunu risalelerimizde açıklamıştık.

Bil ki ey kardeşim, peygamberlerin (onlara selam olsun) kitaplarında zikrolunduğu üzere, bitkilerin cins ve türlerini ortaya çıkardığını bildirdiğimiz külli-feleki-basit nefsin güçlerinden kasıt, bu işlerden mesul olan melekler ve Allah'ın ordularıdır. Yine orada zikrolunduğu üzere mütevatir haberler aracılığıyla bizlere ulaşmıştır ki, toprağın çıkardığı bitkilerdeki her bir yaprak, meyve ve tohumla beraber bir görevli melek vardır. Bu melek, oluşumunu tamamlaması, kemale ermesi ve ilk gayesinden son gayesine ulaşabilmesi için o bitkilerin yetişesinden sorumludur. Bütün bunlar onların yaratıcısı ve halıkı olan Allah'ın izniyledir. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde de zikredildiği gibi bütün canlıların hükmü böyledir: "*Onun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır*"[12] Biz bitkilerden sorumlu olan bu [melekleri] "bitkisel nefis" olarak adlandırıyoruz. Bil ki ey kardeşim, şanı yüce olan Allah bitkisel nefsi şu yedi aktif güç ile desteklemiştir:

12. Ra'd, 13/11.

1. Çekim gücü(*el-kuvvetu'l-câzibe*)
2. Tutma gücü(*el-kuvvetu'l-mâsike*)
3. Sindirim gücü(*el-kuvvetü'l-hâdıme*)
4. İtme gücü/savunma gücü (*el-kuvvetü'd-dâfia*)
5. Beslenme gücü (*el-kuvvetu'l-gâziye*),
6. Şekil verme gücü/tasavvur gücü (*el-kuvvetu'l-musavvira*)
7. Büyüme gücü(*el-kuvvetu'n-nâmiye*)

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– bu güçlerin hayvan ve bitkilerin cisimlerinde yaptıkları şeyler birbirinden farklıdır. Bunların bitkilerin oluşumundaki ilk fiili dört unsurun özünü çekmeleri, onların çamurunu, yani onun farklı türlerden bitki gövdeleri için uygun olan kısımlarını emmeleridir. Sonra tutma gücüyle onları tutar ve sindirim gücüyle beslenecek kıvama getirirler. Ardından itme gücüyle onları bitkinin diğer kısımlarına gönderir ve beslenme gücüyle bunlarla beslenirler. Daha sonra büyüme gücü ile kendi alanlarında büyüyüp çoğalırlar. En sonda ise şekil verme gücü ile çeşitli şekil ve renklere sahip olurlar.

Bunun anlamı şudur: Tıpkı hacamat yapanların hacamat aletiyle kan alması veya ateşin fitil aracılığıyla yağı emmesi gibi, çekim gücü bitki kökleri aracılığıyla suyun nemini emer. Ayrıca çekim gücünün şiddeti nedeniyle su ile beraber latif toprak parçalarını da içine çeker.

Bu madde bitki köklerinde hâsıl olduğu zaman, sindirim gücü onları beslenecek kıvama getirir ve söz konusu madde [bitkinin] cismi ve kökleri için belirlenmiş mizaca uygun bir mide özsuyuna dönüşür. Beslenme gücü onu kabul eder ve bitkiler bu maddeden alınması mümkün olan bütün şekilleri kendilerinde toplarlar. Böylece söz konusu kısımları yukarı, aşağı ve yanlara doğru büyür. Bu maddeden arta kalan kısım hafiflik ve saflık kazanarak bitkinin gövdesine ve dallarına doğru itilir. Çekim gücü ile oraya doğru cezp edildiği gibi tutma gücü de tekrar en alt kısma akmaması için kendisini orada tutar. Sonra sindirim gücü onu ikinci kez olgunlaştırır (yenecek kıvama getirir), mizaç ve niteliğini değiştirerek bitkilerin gövdesi, ince dalları ve dalları için uygun bir maddeye dönüştürür. Böylece bitkilerin söz konusu kısımları yukarı, aşağı ve yanlara doğru büyürler. Yine hafiflik ve saflık kazanan arta kalan kısım [itme gücü sayesinde] yukarıya, en yüksek dallara ve bölümlere gönderilir. Çekim gücü oraya doğru çeker ve tutma gücü orada tutar. Ardından sindirim gücü onu üçüncü kez pişirip beslenecek kıvama getirir; yaprakların, tomurcukların, çiçeklerin, tohum bağcıklarının ve meyvelerin cisimleri için uygun olan başka bir maddeye dönüştürür. Böylece bitkilerin bu kısımları da yukarı, aşağı ve yanlara doğru büyürler. Burada daha da hafifleşen ve saflaşan kısımlar tohum ve meyve için uygun maddeye dönüştürülür ve tutma gücü ile tutulur. Ardından sindirim gücü onları dördüncü kez pişirip beslenecek kıvama getirir, hafifleterek [katı ve daha hafif kısımlara] ayırır. Katı ve koyu kısmı kabuk ve çekirdeğin cismi için uygun bir maddeye dönüştürür ve bitkilerin bu kısımları yukarı, aşağı ve yanlara doğru gelişir. Hafif (latif) ve saf

kısmı da tohum liflerinin ve meyve [özünün] maddesi haline getirir. Bu ise doğaları, faydaları, zararları ve kendilerine özgü mizaçları itibariyle farklı renk, tat ve kokulara sahip un, yağ, şîirc[13] ve pekmez gibi şeylerdir. Onların tıp kitaplarında ya da besin maddeleri ve yabani otlarla ilgili kitaplarda zikredilip açıklanmalarının nedeni budur. Konuyu uzatmamak için onları burada zikretmedik. Yukarıda zikrettiğimiz fiillere gelince bunların tamamı hayvansal nefsin hizmetkârı olan ve onunla dört unsur arasında bir vasıta olarak bulunan bitkisel nefsin fiilleridir. Nitekim bitkiler kökleri ile söz konusu ham ve olgunlaşmamış özü kabul ediyor, saflaştırarak yenecek hale getiriyorlar. Hayvanlar ise bunları hafif, saf, lezzetli, sağlıklı ve hoş bir besin olarak yiyorlar. Bütün bunlar şanı yüce olan Allah'ın lütfü, canlılara karşı şefkat ve merhameti, yine kendilerini himaye etmesi dolayısıyladır. Her türlü hamd, dua, şükür ve övgü O'nun içindir. Ahiretteki iyilik, nimet ve ihsan O'ndandır.

Bil ki ey kardeşim, bitkilerden kasıt topraktan çıkan ve orada beslenerek büyüyen bütün cisimlerdir. Onlardan bazıları kökleri ile veya sadece çubuk olarak dikilen ağaçlardan, bazıları ise tohum ve çekirdek halinde serpilen ziraat ürünlerinden ibarettir. Bazıları da dört unsurun kısımlarının karışıp mezc olmasıyla oluşan yeşillik ve yabani otlar gibi cisimlerdir. Bu üç cinsten her biri farklı yön ve özellikler itibariyle çeşitli türlere ayrılırlar. Bunlardan bir kısmını, diğerlerine örnek teşkil etmeleri ve [örnek olarak alınan] kısıtlı şeylerin bütüne delil olması için burada zikredip açıklamak istiyoruz. Öncelikle ağaçlardan başlayarak deriz ki:

Ağaç, kendi sapı üzerinde gövdesinin dik durduğu, havaya doğru yükselen ve kendisini kurumayan bir katın çevrelediği bütün bitkilere denir. "Necm" ise kendi sapı üzerinde gövdesinin dik durarak havaya yükselemediği, tam tersi toprağın sathı boyunca uzayan ya da meyveleri ağırlaştığı zaman tutunabilmesi için bir ağaca sarılarak yukarıya doğru yükselen üzüm, kabak, salatalık, karpuz ve benzeri ağaçlar gibi bitkilerdir.

Bil ki ağaçlardan bazıları tam ve mükemmel, bazıları ise noksanlı ve eksiktir. Ağaçlardan tam ve mükemmel olanlar, aşağıdaki dokuz özelliği kendisinde taşıyanlardır: Gövde, kökler, dallar, ince dallar, yaprak, tomurcuk, meyve, kabuk ve reçine. Noksanlı olanlar ise bu özelliklerden birini veya daha fazlasını kendinde taşımayan ağaçlardır. Örneğin ağaç kavunu, kamış, söğüt, ılgın gibi ya da meyve, yaprak, tomurcuk veya reçineden yoksun olan benzerleri gibi.

Bil ki tam ağaçlardan bazıları diğerlerinden daha tam, daha mükemmel ve birkaç yönden daha üstündür. Bunlardan birincisi sahip oldukları gövdeleri itibariyledir. Şöyle ki incir, dut, badem, ceviz ve diğer ağaçlar gibi onlardan bazıları bir gövde üzerinde yukarıya doğru dikilir ve çeşitli istikametlerde dallanıp budaklanırlar. Hurma, servi, gına, söğüt, tik ve başkaları gibi bir kısım ağaçlar ise havada bir tek gövde ile [dallanıp budaklanmadan] yükselirler. Onların yerdeki köklerinin hükmü de böyledir. Bazılarının kökleri toprağın altına dik bir kazık gibi iner; bazılarınınki çeşitli yönlerde, fakat düz bir istikamet üzere hareket eder; bazılarınınki ise kıvrılıp bükülerek dolanır. Ağaçlardan bir kısmı dikildikleri bölgede diğerleriyle komşu olur ve sık

13. Şîirc: Susam Yağı.

ağaçlıklı bir alan oluştururlar. Bazıları ise yalnız başına bulunur, altında ve etrafında başka ağaçlar bitmez.

Bitki ve ağaçlardan bir kısmının yaprak ve meyveleri büyüklük, renk, şekil ve doku itibariyle birbirine uyum gösterirler. Örneğin ağaçkavunu, mandalina, limon, armut, elma ve benzerleri gibi. Yine bitki ve ağaçlardan bir kısmının meyve ve tohumları nar ağacı, incir ağacı, üzüm ağacı, ceviz ağacı, hurma ağacı ve benzeri diğer ağaçlarda olduğu gibi ebat bakımından yapraklarıyla uyumsuzdur. Bunun anlamı şudur: Ağaçkavunu ağacının yuvarlak şekle sahip yeşil ve yumuşak dokulu meyveleri ile yaprakları arasında bir orantı vardır ve yuvarlak şekilli mandalina kendi ağacının yaprakları ile uyum içerisindedir. Yine armut koni şeklinde olduğu gibi armut ağacının yaprakları da böyledir ve elmanın yuvarlak olmasıyla orantılı biçimde elma ağacının yaprakları da yuvarlaktır. Oysa nar ağacının meyveleri ebat olarak onun yaprakları ile orantısızdır. İncir, üzüm ve diğerleri için de durum böyledir. Bu kıyasa göre bitkilerin çekirdek ve tohumları için de aynı hüküm geçerlidir; onlardan bazıları orantılı, bazılarıysa orantısızdır. Bütün bunlar nedenler, sebepler ve gayeler dolayısıyladır.

Bölüm
Mekânları İtibariyle Bitki Cinslerinin Açıklanmasına Dair

Bil ki ey kardeşim, bitkilerin bir kısmı çöllerde ve çorak arazilerde, bir kısmı dağların başında, bir kısmı nehir kenarlarında ve deniz kıyılarında, bir kısmı da sazlık ve ormanlık alanlarda yetişir. Bazıları ise köylerde, ekin tarlalarında, bostanlarda ve boş alanlarda insanlar tarafından ekilerek yetiştiriliyor.

Bil ki ey kardeşim, az sayıda istisnalar hariç bitkilerin büyük çoğunluğu toprağın sathında biter. [İstisna olarak] şeker kamışı, pirinç, nilüfer ve 'akiş (sarmaşık) türleri gibi suyun altında bitip yetişenler gösterilebilir.

Aynı şekilde yosun gibi bazı bitkiler suyun üzerinde, sarmaşık ve bağ sarmaşığı gibi bazı bitkiler ağaç ve bitkilere tutunarak, gübre otu gibi bazı bitkiler de taşların üzerinde bitiyor.

Bitkilerden bir kısmı sadece sıcak ülkelerde, bir kısmı ise sadece soğuk ülkelerde yetişiyor. Yine bazıları sadece iyi topraklarda, bazıları kumsal alanlarda, çakıl taşları arasında, taş ve kayaların üzerinde ve çorak yerlerde bitip yetişiyor. Bazıları ise ancak tuzlu topraklarda görülür.

Bölüm
Mevsimlere Göre Bitkiler Arasındaki Farklılıklara Dair

Bil ki çayır çimen, yeşillik ve yabani otların büyük çoğunluğu kışın yağan bol yağmurun ardından mevsimlerin normalleşmesi ve havaların iyileşmesi ile bahar döneminde biter. Az bir kısmı ise mevsimin üçüncü kısmında (sonbaharda) çıkar. Yine onlardan bir kısmı insanlar tarafından ekilerek sulama yoluyla yetiştirilir. [Bunlar da birkaç kısımdır:] Buğday, arpa, bakla, mercimek ve benzerleri gibi sonbaharda ekilip, ilkbaharda hasat edilenler; salatalık çeşitleri ve patlıcan gibi kışın ekilip, sonbaharda hasat edilenler; havuç, şalgam, lahana ve karnıbahar gibi sonbaharda ekilip

kışın toplananlar; mısır, pirinç, susam ve benzerleri gibi yazın ekilip sonbaharda hasat edilenler; pamuk, kenevir ve benzeri diğer bitkiler gibi ilkbaharda ekilip, sonbaharda hasat olunanlar.

Bil ki ey kardeşim, şanı yüce olan hikmet sahibi Yaratıcı, bitkilerin yapraklarını onlar için bir süs; meyveleri için bir elbise; tohumları, tomurcukları ve çiçekleri için de aşırı sıcak ve soğuklara, şiddetli rüzgârlara, kum fırtınalarına ve Güneş'ten gelen sıcaklığın şiddetine karşı bir koruma olarak yaratmıştır. Yine bitki yapraklarını, hayvanlar için bir gölge, örtü, yatak ve yuva, onların vücutları için besin maddeleri, ilaç ve pek çok faydalara sahip şeyler olarak yaratmıştır. Onların meyvelerinin, tohumlarının, çekirdeklerinin, kabuklarının, köklerinin, gövdelerinin, ince ve kalın dallarının hükmü de böyledir. Bu türlerden her birinin Allah'tan başka kimsenin [kesin olarak] bilmediği pek çok faydaları vardır. Nitekim tıp ve yabani otlar (farmakoloji) kitaplarında bunların bazı özellikleri zikrolunmuşsa da konuyla ilgili bilinmeyen ve ifade edilmeyen şeyler, bilinen ve ifade edilenlerden daha fazladır.

Bil ki ey kardeşim, ağaç ve bitkilerin yapraklarından bazıları dikdörtgen şeklinde, bazıları üst kısmı koni alt kısmı yuvarlak, bazıları yuvarlak, bazıları sağlam bir sepete benzer şekilde, bazıları mürver, bazısı gemi dümeni, bazısı zeytin, bazısı "cabuti", bazısı ortadan ayrılmış çift parmak, bazısı da üçgen şeklindedir. Onlardan bazıları birbiriyle üst üste düşen çift kısımlardan oluşur, bazısı ise birbirinden uzakta tek tek dizilmişlerdir. Bazıları uzun, geniş, enli; bazıları ensiz, kısa; kalın ve yumuşak; bazıları kaba ve sert; bazıları ince ve şeffaf dokulu; bazısı güzel, bazısı ise iğrenç kokuludur. Yine onlardan bazıları acı, bazıları tatlı ve bazıları da başka türlü tatlara sahiptirler.

Bitki yapraklarının büyük çoğunluğu yeşil olmakla birlikte bu renklerin koyu, açık, parlak ve mat olması mümkündür. Hatta bazılarının dış kısmının rengi ile iç kısmının rengi farklıdır. Bitkilere ait meyve, çekirdek, tohum, tomurcuk ve çiçeklerin hükmü de böyledir. Sebepler, nedenler ve gayeler dolayısıyla olan bütün bunlar izzet ve ilim sahibinin takdiridir. Şöyle ki meyvelerden bazıları ince kabukludur, şeffaf ve ipeğimsi bir dokuya sahiptir; bazılarının kabuğu kalındır, muz lifi veya kıkırdak gibi sert bir dokusu vardır; bazıları seramik gibi kuru, bazıları geniş dörtgen retinalı veya işkembe gibi kalın dokuludur. Meyvelerden bazılarının kabuklarının altında yumuşak veya sert bir meyve eti, bazılarınkinde ise akışkan bir sıvı bulunur. Bunların da hoş, tatlı, ekşi, kekremsi, acı, tuzlu, tatsız, ekşimsi ya da yağlı olması mümkündür. Meyvelerden bir kısmında meyve etinin içerisinde yuvarlak biçimli ya da dikdörtgen veya koni şekilli bir çekirdek bulunur ki, bunun da içerisi dolu veya boş olabilir. [Bazı meyvelerde] söz konusu çekirdeğin içerisinde yağlı, acı veya tatlı ya da dokuz tattan diğer her hangi birine sahip bir çekirdek içi bulunur. Yine bir kısım meyvelerdeki meyve etinin ortasında küçük veya büyük tohumlar vardır. Bunlardan bazıları sert veya yumuşak olup yapışkan bir sıvıyla kaplanmıştır, bazıları da çeşitli şekillere sahip olup pörsümüş ve sert haldedir. Ayrıca bazılarının içerisinde çekirdek içini kuşatması ya da boş kalması mümkün olan bir boşluk bulunmaktadır.

Kardeşim bil ki, bitki ve ağaçların yaprakları, yine onlara ait meyve, tohum, tomurcuk ve çiçekler arasında büyüklük ve küçüklük itibariyle bir uygunluk ve yapı

benzerliği bulunur. Yahut da bunlar çeşitli yönlerden farklılık ve uyumsuzluk gösterirler. Söz konusu farklılık ise suret ve biçim; renk, tat ve koku; yumuşaklık, katılık, sertlik ve sarkıklık; büyüklük, küçüklük, genişlik, darlık, dayanıklılık, dayanıksızlık, şeffaflık, matlık, birliktelik oluşturma, kendini tecrit etme ve açıklaması uzun olan daha başka yönlerden olabilir. Zikredilenlerin tamamı nedenler, sebepler ve gayeler dolayısıyladır ve bunların künhüne ancak yüce Allah vakıftır. Zira O, bilgilerine sahip olmakla birlikte bunları yaratmış ve yoktan var etmiştir. Biz ise bunların bir kısmını anlatacak; geriye kalanlara delil teşkil etmeleri için onların maddi nedenlerinden, sûrî sebeplerinden ve gaî amaçlarından bahsedeceğiz. Amacımız bunların şanı yüce olan hikmet sahibi Yaratıcı tarafından yaratılanların sıradışılığım tefekkür etme konusunda gaflette bulunan nefislere yönelik bir hatırlatma, yine göklerin ve yerin yaratılışı, ufuklardaki ve kendi nefislerindeki işaretler hakkında düşünen basiret sahiplerine yönelik bir ibret olmasıdır. Aynı zamanda bunların, hikmet sahibi bir yaratıcının yaratması ve bir kasıt sahibinin kastı sonucunda değil, şans eseri yaratıldığını zanneden şaşkın kimselerin kalplerini doğru yola yönlendirmesini umuyoruz. Bu kimseler söz konusu nedenleri doğanın ne olduğunu idrak edememelerine rağmen doğaya; nasıl ve niçin olduklarına ve neden ortaya çıktıklarına akıl erdirememelerine rağmen yıldızlara ve feleklere atfederler.

Bil ki ey kardeşim, meyvelerden bir kısmının formu uzun, yapısı elipse benzer ve rengi çeşitlidir. [Bunların] ince, ipeğimsi, pürüzsüz ve sık dokulu bir tabaka ile kaplanmış çekirdeği vardır. Çekirdek katı meyve etiyle, bu da sert ve ince bir kabukla çevrilidir. Yine çekirdeğin sırt kısmında bir oyuk ve buna mukabil içerisi lif lif olan uzun yeşil bir kısım bulunur. Meyvenin dış taraftan tepe kısmında çanak ve bu çanağın üzerinde meyveye yapışmış ayrı ayrı dilimler yer alır. Maddesi olgunlaşmadan önce kekremsi, olgunlaştıktan sonra ise sakız gibi ve tatlı olan bu meyve hurmadır.

Meyvelerden bir kısmının formu yuvarlak ve yapısı büyüktür. Üzeri kalın, lifli ve sert bir kabukla kaplanmıştır. İçerisinde bulunan geniş boşluk ayrı ayrı kutucuklardan ve tepelerden oluşur. Tepelerin üzerinde koni formunda, süslemeli meyve taneleri vardır. Söz konusu meyve tanelerinin içerisinde çömleğe benzer yumuşak bir çekirdek, onun içerisinde de yağlı çekirdek içi yer alır. Dış taraftan meyvenin kafasının en aşağı kısmında yuvarlak bir delik bulunur. Bunun içerisinde liflerden oluşan bir örtü, üzerinde de dikili dilimler vardır. Dilimlerin çevresinde ise koni şeklinde şerefeler dizilmiştir. Bu meyve nardır.

Meyvelerden bir kısmının yuvarlak ve pürüzsüz bir formu vardır. Meyve eti katıdır. İç kısmındaki boşlukta yuvarlak çekirdek bulunur. Güzel bir renge ve dokuya sahiptir. Çekirdeğinin içerisinde yağlı çekirdek içi bulunan bu meyve Arabistan kirazıdır.

Bazı meyvelerin sepeti andıran yuvarlak bir formu vardır. Üzerleri kalın, lifli bir kabukla kaplıdır, onun altında ise içerisinde boşluk bulunan çömleğe benzer sert bir kabuk daha yer alır. Söz konusu boşlukta ayrı ayrı kutucuklar, onların içerisinde de yağlı çekirdek özü vardır. İnce bir tabakayla kaplanmış çekirdek özünün parçaları düzenli yerleştirilmiştir ve aralarında delinmiş kılıflar bulunur. Parçalandığı zaman her biri sepete benzeyen iki eşit kısma ayrılan bu meyve cevizdir.

Meyvelerden bir kısmının sepeti andıran koni şeklinde bir formu vardır. Üzeri lifli bir kabukla kaplanmıştır, onun altında ise çömleğe benzer sert bir kabuk daha yer alır. Kabuğun altında bir delik, delikte ise lifli fitiller bulunur. Yine kabuğun iç kısmında ince fakat sağlam bir tabaka ile kaplanmış yağlı çekirdek özü mevcuttur. Söz konusu meyve bademdir.

Bazı meyveler çekirdeksizdir. Üzeri etli bir kabukla kaplanmıştır ve çam kozalağını andıran koni şeklinde bir forma sahiptir. En alt kısmında yuvarlak bir delik, bu deliklerde de hava benzer parçacıklar bulunur. Meyvenin iç kısmındaki boşlukta küçük ve yumuşak meyve taneleri yer alır. Olgunlaşmadan önce gevşek, beyaz, katı, keskin ve yakıcı, olgunlaştıktan sonra ise tatlı bir tadı olan bu meyve incirdir.

Bir kısım meyveler yuvarlak, uzun, elips ve koniye benzer bir formda, yine siyah, beyaz, kırmızı, sarı, toz renginde ve başka renklerde olabilir. Üzerindeki ince, sık dokulu ve pürüzsüz kabuğu meyve etine yapışmıştır. Meyve etinin içerisindeki boşlukta çeşitli formlara sahip çekirdekler vardır. Zeytin ya kabarcık formunda, iki katlı, tekli, çiftli, üçlü, dörtlü, çömlek ya da kemik biçimlerinde olabilen söz konusu çekirdeklerden bazıları sert, bazıları ise yumuşaktır. Çekirdeklerin iç kısmındaki boşlukta yağlı çekirdek özü bulunur. Olgunlaşmadan önce kekremsi ve ekşi, olgunlaştıktan sonra ise tatlı bir tadı olan bu meyve üzümdür.

Meyvelerden bir kısmı koni veya sedef formundadır. Üzerleri ince ve meyve etine yapışmış bir kabukla kaplanmıştır. Katı ve sert olan meyve etinin iç kısmında çömleği andıran sedef şeklinde bir çekirdek bulunur. Çekirdeğin iç kısmı pürüzsüz olup yağlı çekirdek özünü ihtiva etmektedir. Söz konusu meyveler çeşitli renklerde bulunurlar. Olgunlaşmadan önce tamamının tadı kekremsi, olgunlaştıktan sonra ise tatlı, acı ve ekşi olan bu meyveler armut, kayısı, şeftali ve benzerleridir.

Bazı meyveler küre veya koniye benzer ya da uzunumsu bir forma sahiptir. Üzerleri kaba ve etli kabukla kaplanmıştır. Ekşi bir tadı olan kabuğun altında süslenmiş tepeciklere benzeyen bölümlerin uç kısmında küçük çekirdekler vardır. Söz konusu bölümler arasında ekşi tadı olan etli kısımlar yer alır. Kabuklarının rengi kırmızı, yeşil ve sarıdır. Olgunlaşmadan önce kekremsi bir tada sahip olan bu meyvelere örnek olarak portakal, mandalina, limon ve benzerleri gösterilebilir.

Meyvelerden bir kısmı küçük meyve tanelerinden oluşurlar. Bunların içerisinde çömleği andıran çekirdek, onun iç kısmında ise yağlı çekirdek özü bulunur. Örneğin yeşil fasulye, fıstık, sumak ve çam kozalağı gibi.

Pelit, mazı ve selvi ağacının kozalakları ve benzerleri gibi bir kısım meyveler ise olgunlaşmazlar.

Bil ki ey kardeşim –Allah seni ve bizleri kendisinden bir ruh ile desteklesin– şanı yüce olan Yaratıcı mevcudatı var edip, kâinatı yarattığında tamamının aslını bir tek maddeden yapmıştır. Daha sonra onları ayrı ayrı suretlerle birbirinden farklı kılmış, aralarında benzerlik bulunmayan, birbirinden farklı, başka başka cinslere ve türlere ayırmıştır. Yine onların bireyleri arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş, hikmetin kesinliği ve yaratılışın mükemmelliği gereği onlardan önce ve sonra gelenler arasında tertip ve düzen üzerine karşılıklı bir bağ kurmuştur. Şöyle ki bu, bütün mevcudatın bir tek

tertip ve düzen üzerine kurulu olan ve bir tek yaratıcıya delalet eden bir tek alem oluşturması içindi.

Bu nedenle önce ve sonra gelen kısımları arasında tertip ve düzen üzerine karşılıklı bir bağın kurulmuş olduğu farklı cinslerden ve ayrı ayrı türlerden ibaret olan ve ayaltı alemdeki oluşumların doğurduğu mevcudat dört cinse ayrılır: Madenler, bitkiler, hayvanlar ve insan. Şöyle ki söz konusu cinslerden her birinin altında bazıları en alt, bazıları en yüce ve en üst, bazıları da bu iki taraf arasındaki her hangi bir basamakta yer alan pek çok tür vardır. Madenlerin en alt basamağında, topraktan sonra gelen kireç ve karaboya, en üst basamağında da yakut ve kırmızı altın yer alır. Geriye kalanlar ise "Madenler/Mineraller Risalesi"nde de açıkladığımız üzere üstünlük ve aşağılık bakımından bu iki taraf arasında bulunurlar.

Bitkilerin hükmü de böyledir. Onlar da aralarında benzerlik bulunmayan pek çok farklı türlere sahiptirler. Fakat bunlardan bir kısmı madenler mertebesinin hemen üstünde bulunan en aşağı mertebede yer alır ki bu gübre otudur. Bir kısmı ise hayvanlar mertebesinin hemen altında bulunan en üst mertebede yer alır ki bu da hurma ağacıdır. Bunun açıklaması şöyledir: Bitkiler mertebesinin en alt kısmında topraktan hemen sonra gelen gübre otu bulunur. Bu ise toprak, kaya ve taşların üzerine yapışan, ardından yağmur ve gecenin rutubeti sayesinde yabani ot veya zirai ürünüymüş gibi bir tozdan başka bir şey değildir. Öğlen vakti Güneşin sıcaklığı kendisine isabet ettiğinde kurursa da sonrasında gecenin başlaması ve rüzgârın esmesiyle birlikte eski haline geri döner. Buna binaen yermantarı ve gübre otu ancak bahar mevsiminde ve aralarındaki yakınlık dolayısıyla da birbirine yakın alanlarda yetişirler. Çünkü birincisi bitkisel maden, ikincisi ise madeni bitki konumundadır.

Hurma ağacına gelince bu, bitkiler mertebesinin sonuncu basamağını oluşturur ve kendisinden sonra hayvanlar mertebesi başlar. Çünkü bitkisel bir cisme sahip olsa da bazı özelliklerinin bitki özelliklerinden farklı olması hasebiyle hurma hayvansal bir bitkidir. Bunun açıklaması şöyledir: Etkin güç, edilgin güçten ayrıdır. Bunun delili ise şudur: Hurmanın eril bireyleri ile dişil bireyleri arasında bir farklılık mevcuttur ve tıpkı hayvanlarda olduğu gibi onun da eril bireyleri dişil olanlar için birer döl taşıyıcısıdır. Diğer bitkilere gelince kendilerindeki etkin güç, edilgin güçten hem birey hem de fiil olarak ayrı değildir. Nitekim bunu risalelerimizden birinde açıklamıştık. Yine kafası kesilirse hurma ağacı kurur, gelişim ve büyümesi durur ve ölür. Söz konusu özelliklerin tamamı hayvanlar için de geçerlidir. İşte bu kıyas hurma ağacının cisimsel olarak bir bitki, nefis itibariyle ise bir hayvan olduğunu ortaya koymaktadır. Onun fiilleri hayvansal nefsin fiillerine benzemekle birlikte formu bitkisel bir formdur.

Yine fiilleri hayvansal nefsin fiilerine benzeyen, fakat bitkisel bir cisme sahip olan başka bir bitki türü ebucehil karpuzudur. Çünkü bu bitki türünün diğer bitkilerde olduğu gibi toprağa sabitlenmiş bir gövdesi yoktur. Ayrıca onun yaprakları da diğer bitkilerin yapraklarından farklı bir işlev görür; ağaçlara, ekin ürünlerine ve dikenlere sarılarak onlardaki rutubeti emer ve bitki bu yolla beslenir. Tıpkı bir tırtılın üzerinde hareket ettiği ağaçların yapraklarını ve bitkilerin yeşil dallarını kırpıp yemesi ve onlarla beslenmesi gibi. Ebucehil karpuzu da bir bitki türüdür. Fakat cismi bitkisel

bir cisme benziyorsa da nefsinin fiili hayvansal bir fiildir. Bitkiler mertebesinin en son basamağının hayvanlar mertebesinin ilk basamağı ile bağlantılı olduğuna dair açıklamalarımız böylece anlatılmış oldu. Bitkiler mertebesinin diğer kısımları ise bu ikisi arasında yer almaktadır.

Bil ki ey kardeşim, hayvanların ilk basamağı bitkilerin son basamağıyla, hayvanların son basamağı ise insanların ilk basamağıyla irtibatlıdır. Tıpkı, daha önce de anlattığımız üzere, bitkilerin ilk basamağı ile madenlerin son basamağının ve madenlerin ilk basamağı ile toprak ve suyun irtibatlı olması gibi. Hayvanlar mertebesinin en alt ve en nakıs basamağında bulunan hayvan sadece bir tek duyu organı bulunan salyangozdur. Salyangoz yaşamını bir boru içerisinde sürdüren kurtcuktur ve söz konusu boru deniz sahillerindeki ve nehir kıyılarındaki kayalar üzerinde oluşur. Kurtcuk vücudunun yarısını borunun içerisinden dışarı çıkartıp sağa sola yayılır ve beslenmek için besin maddesi arar. Rutubetli ve yumuşak bir şey hissettiğinde ona doğru açılır, koyu ya da sert bir şey hissettiğindeyse yığılıp, cismine eziyet eden ve vücudu için zararlı olan bu şeye karşı tayakkuz haline geçerek tekrar borunun içerisine saklanır. Dokunma dışında kendisinin işitme, görme, koklama ve tat alma gibi başka her hangi bir duyumsama gücü bulunmaz. Aynı bunun gibi çamurda, denizlerin ve nehirlerin derinliklerinde var olan kurtcuklar da işitme, görme, koklama ve tat alma gibi duyumsama güçlerinden yoksundurlar. Çünkü ilahi hikmetin gereği olarak bir hayvana, fayda sağlama ve zararları def etme hususunda kendisine ihtiyaç duymayacağı her hangi bir uzuv verilmez. Eğer ihtiyaç duymayacağı her hangi bir uzuvla teçhiz edilseydi onu koruyup taşıması hususunda kendisine kötülük yapılmış olurdu.

İşte [salyangoz] bitkisel bir hayvandır. Çünkü bazı bitkilerin büyümesine benzer biçimde büyür ve kendi gövdesi üzerinde dikilir. Öte taraftan cisminin ihtiyari olarak hareket etmesi nedeniyle bir hayvandır. Yine sadece bir tek duyumsama organına sahip olduğu için hayvanlar mertebesindeki en nakıs hayvandır. Bu duyumsama organı onun bitkilerle olan benzerliğini de ortaya koyar. Çünkü bitkiler bir tek dokunma duyusuna sahiptirler. Bunun delili şudur: Bitkiler de köklerini rutubetli alanlara doğru yönlendirir, kayalık ve kuru bölgelere yönelmekten çekinirler. Bir bitkinin yatağı dar bir alana denk geldiğinde buradan saparak geniş ve ferah bir alana doğru meyleder. Yine yukarısında yükselmesine engel olan bir çatı bulunursa önce onun bir tarafından delik açar ve ardından uzayıp delikten çıkıncaya kadar bu istikamette ilerler.

Bu husus, bitkilerin kendi ihtiyaçları ölçüsünde duyumsama ve ayırt etme gücüne sahip olduklarına delalet eder. Acı çekme duygusuna gelince ise bitkiler bundan yoksundur. Şöyle ki bitkilerin acı çekme duygusuna sahip olması ilahi hikmetle bağdaşmaz ve onlar hayvanlardaki gibi bir [acıyı] defetme yetisi ile donatılmamışlardır. Bunun anlamı şudur: Hayvanlar acıyı hissedecek biçimde yaratıldıkları için kendilerine uzaklaşmak, kaçmak, koşmak, korunmak ya da direnç göstermek gibi yöntemlerle onu defetme yetisi de verilmiştir. Bitkiler mertebesinden hemen sonra gelmesi bakımından hayvanlar mertebesinin niteliğine ilişkin açıklamalarımız böylece anlatılmış oldu. Şimdi de insanlık mertebesinin hemen altında bulunan hayvanlar mertebesinin niteliğini açıklamak istiyor ve diyoruz ki:

Hayvanlar mertebesinin kendisinin hemen üstünde bulunan insanlık mertebesiyle irtibatı bir değil, birkaç yöndendir. Şöyle ki bir üstünlük ve erdem kaynağı olması hasebiyle insanlık mertebesi hayvanlar mertebesinin sadece bir türünü değil, birkaç türünü kuşatır. Maymun gibi bazı hayvanlar bedenlerinin formu açısından, pek çok huylarında benzerlik arz eden at gibi bir kısım hayvanlar nefsani huyları açısından, yine örneğin fil zekası itibariyle, papağan, bülbül ve benzeri pek çok kuş ses, makam ve şarkıları itibariyle insana benzemektedir. Aynı şekilde ince zekası olan ve bu kabilden eylemlerde bulunan arı ile insan arasında bir benzerlik söz konusudur. Nitekim insanlar bir kısım hayvanları ancak nefislerinin insani nefisle olan yakınlığı dolayısıyla kullanabiliyor ve onlarla iletişime geçebiliyorlar.

Cisimsel formu ile insanın vücud şekli arasındaki benzerlik nedeniyle maymunun nefsi insanî nefsin fiilerini taklit edecek duruma gelir. Onun gözlemlenen bu durumu insanlar için sıradan bir olaydır.

Hürmetkâr at, ahlakının yüceliğinden dolayı yöneticiler için bir bineğe dönüşmüştür. Yöneticinin huzurundayken veya onu taşırken idrar ve dışkı bırakmaması da muhtemelen sahip olduğu edepten kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra zeki, cesur bir insan gibi savaş sırasında cesaretli, yara berelerine karşı da sabırlıdır. Tıpkı şâirin [şu dizelerinde] nitelendirdiği gibi:

Kısrağım çeşitli saldırılarda aldığı yaralarından
Bana şikayet ettiğinde, kendisine "Koş!" dedim
Beni anladığında özrünü kabul etmedim
Gemini ısırıp kişnedi...

File gelince, kendisine yöneltilen bir hitabı zekası ile anlayıp, akıl sahibi bir insanın emir ve yasaklara uyduğu gibi, emir ve yasaklara itaat eder.

Bu hayvanlar kendilerinde insani erdemlerin bulunması dolayısıyla insanlık mertebesine nispetle hayvanlar mertebesinin sonuncu basamağında yer alır. Geriye kalan diğer hayvanlar ise bu iki basamak arasında bulunurlar. Kudret, kahır, ilim ve hikmet sahibi olan yaratıcı Tanrı yaratılanlara kendi kudretiyle varlık vermiş ve merhemeti gereği onların bir kısmını diğerlerinden üstün kılmıştır. Böylece bitkileri yaratılışlarındaki maslahat ve menfaat doğrultusunda farklı renk, biçim, tat ve faydalarla donatmıştır. Yine alemin nizamı ve yaratılanların yaşamlarını sürdürmeleri için üstün ve alçak hayvanları yaratmıştır. Allah ne kadar da yüce ve büyüktür!

İnsanlık mertebesinden hemen altında bulunan hayvan mertebelerinin anlatımını tamamladığımıza göre öncelikle hayvanlar mertebesinin hemen üstünde bulunan insanlık mertebesinin anlatımına geçmeliyiz.

Bölüm

Bil ki ey kardeşim, hayvanlar mertebesinden hemen sonra gelen insanlık mertebesinin ilk basamağında bulunanlar duyulurlar dışında hiçbir varlık tanımayan, cismani ilimler dışında hiçbir ilimden haberdar olmayan, ancak bedenlerini tatmin etmek isteyen, ancak dünya menfaatleri peşinde koşan ve imkânsız olduğunu bildikleri halde sonsuza kadar dünyada kalmayı dileyen kimselerdir. Bu kimseler hayvanlar gibi yeme içme dışında başka bir lezzetin arzusunda olmaz, merkep ve domuzlar gibi nikâh ve cinsel ilişkide bulunma dışında bir şey üzerine yarışmaz, karıncalar gibi ancak dünya nimetlerini toplama peşinde koşar ihtiyaçlarından fazlasını biriktirmekle uğraşır, saksağan gibi kendilerine fayda vermeyen şeyleri sever, tavus kuşu gibi elbiselerinin renginden başka bir süsle ilgilenmez, köpeklerin leşlere saldırdıkları gibi dünyalıklara doğru üşüşürler. Onların cisimsel suretleri insan sureti olsa da, nefislerinden sadır olan fiiller hayvansal ve bitkisel nefislerin fiilleri gibidir. Ey hürmetkâr ve şefkatli kardeşim, Allah seni, bizleri ve bütün ülkelerde bulunan kardeşlerimizi onlardan biri olmaktan veya onlara benzemekten korusun.

Meleklik derecesinden bir önceki insanlık derecesine gelince, burada bulunan insan, çocukluğundan itibaren kendisinde alışkanlık haline gelmiş her türlü kötü amel ve huyları çabalayarak terk eder, onların zıddı olan övülmüş ve güzel huyları edinir, salih ameller işler, gerçek ilimleri öğrenir, doğru fikirlere inanır ve sonunda hayır insanı, faziletli bir kimse olur, nefsi bilkuvve meleklik derecesine yükselir. Ölümle birlikte cesedinden ayrıldığında ise bilfiil meleğe dönüşür, kutsal semaya yükseltilerek meleklerin arasına dahil edilir, esenlik ve emniyet içerisinde rabbinin huzuruna çıkar. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın *"Kendisine kavuştukları gün, Allah'ın onlara iltifatı, "selâm"dır."*[14] sözleriyle anlattığı gibi. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Onlar,) meleklerin, "Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin" diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir";*[15] *"Bugün size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz.";*[16] *"(...) Size vâdolunan cennete girin!"*[17] Bu konuda Kur'an'da pekçok ayet vardır.

Yukarıda ağaçların gövde, meyve ve yapraklarına ait birtakım nitelikleri özetle anlatmıştık. Şimdi ise ihtiva ettikleri kısımların nedenlerinden ve bunların böyle olmalarını gerekli kılan sebeplerden bazılarını anlatmak istiyoruz. Amacımız, diğerleri için birer delil ve kıyas teşkil etsinler diye bunlarda saklı bulunan [yaratılış] gayesini, rabbanî inâyeti ve ilahi hikmeti açıklamaktır. Zira bazılarının asıl gayesini kendilerine varlık ve suret veren, gayelerine ulaşıp varlıklarını sona erdirmeleri için onları büyütüp mükemmelleştiren Allah dışında kimse bilemez.

Örneğin hurma ağacının çok sayıda ince kökleri bulunur, yavaş büyümekle birlikte ömrü uzundur ve dik bir şekilde yükselen yuvarlak gövdeye sahiptir. Altıgen çıkış noktaları olan dalları ve cisminin sarkıklığına karşılık çiftli, uzun yaprakları vardır.

14. Ahzab, 33/44.
15. Nahl, 16/32.
16. Zuhruf, 43/68.
17. Fussilet, 41/30.

Cismi gevşektir ve aralıkları kendisini saran ince havlarla doldurulmuştur. Dallarının gövdesinde ağacın üçüncü katmanına denk olarak örgülü lifler bulunmaktadır.

Hurma ağacının çok sayıda köklere sahip olmasının nedenine gelince bu, onların sayesinde doğal çekim gücü ile kendisine daha çok madde çekebilmesi içindir. Çünkü yapısının büyük, cisminin muazzam, gövdesinin uzun, dal ve yapraklarının çok olması nedeniyle bu bitki cinsi çeşitli kısımlarının yukarıya, aşağıya ve yanlara doğru gelişiminde kullanılabilecek fazlaca maddeye ihtiyaç duyar. Nitekim bunlardan bir kısmı dallarının, bir kısmı yapraklarının, bir kısmı liflerinin söz konusu gelişiminde, yine bir kısmı çiçek zarfının, bir kısmı salkım saplaklarının, bir kısmı meyve çekirdeklerinin, dikenlerinin ve yağının oluşumunda kullanılır.

Gövdesinin rutubetli, yumuşak ve gevşek bir cisimden oluşmasının nedeni ise doğal güçlerin bu maddeleri aşağıdan yukarıya doğru, ağacın çeşitli parçalarının uçlarına, dal ve yapraklarının ince kısımlarına çekmesinin kolaylaştırılmasıdır. Eğer tik ağacı, çınar ve selvi kabilinden diğer yüksek ağaçlar gibi onun da gövde cismi sert, katı ve sıkı olsaydı doğal güçlerin oralara kadar çekmesi zorlaşırdı. Hurma ağacının köklerinin fazla ve ince yapıda olmasının başka bir nedeni daha vardır. Şöyle ki onun gövdesi, bir araya gelerek iç içe geçmiş iplikleri anımsatan dallardan oluşmaktadır. İpliklerden her biri, yerin altına uzanan ve [topraktaki] maddeleri özel olarak onun için emen köklere sahiptir. Bu ise işin başından itibaren maddelerin söz konusu iplik için ayrılması yönünde doğa için kolaylık sağlanmasına hizmet eder. Anlattığımız üzere cismi yumuşak ve gevşek olduğu için hurma ağacının gövdesi doğa tarafından, tıpkı ciddiyetle işe girişmiş bir hamalın sırtındaki sağlam örtüyü anımsatan lifli dal-yapraklar (lifler, dal-yaprakların millerinden çıkan yaprak saplarında bulunur) ile kaplanmıştır. Bütün bunlar liflerin, yaprak saplarını dallar üzerinde tutması ve şiddetli rüzgâr sırasında yaprakların dallardan kopmaması, yine rüzgârın etkisiyle sağa sola sallandığı zaman yukarı kısımların aşağı kısımlar üzerindeki ağırlığı nedeniyle bu dalların kırılmaması içindir.

Hurma polenlerinin ince bir kılıfla örtülmesinin nedenine gelince bu, onun aşırı sıcak ve soğuktan kaynaklanan afetlerden, şiddetli yağmurlardan, rüzgâr ve fırtınadan, toz bulutlarından, yine kendisi için zararlı olan benzer şeylerden korunup muhafaza edilmesi içindir. Çünkü o rutubetli, hassas, yumuşak ve gevşek bir biçimde bitiyor. Sağlam bir şekil alıp sertleştikten sonra ise söz konusu kılıf ve örtü parçalanır ve o rüzgârın esintisini ve havanın sıcaklığını almak, büyüyüp gelişmek için ortaya çıkıyor. Böylece Güneş'in sıcaklığı ile olgunlaşır, önce taze mahsul olan "büsr" ve "rutab"a, daha sonra da kuruyarak katı pekmeze benzeyen "temr"e dönüşüyor.

Çekirdeği sararak çekirdek cismi ile "temr"in pekmezi arasında bir perde olarak yer alan ipeğimsi doku, çekirdek cismindeki kekremsiliğin ve çekirdek cevherindeki katılığın "temr"in pekmezini ve yağını emmemesi içindir. Çünkü toprak cisimlerinin cevherleri kendi tabiatları gereği katı olmayan, yağlı ıslaklıkların nemini içip emiyorlar. Eğer ince ipeğimsi dokuya sahip bu örtü burada bulunmasaydı "temr"in pekmezi çekirdeğin cismi ile karışır ve faydası azalırdı.

"Temr" halindeki hurma çekirdeğinin cisminde bulunan uzun oyuk ve içerisindeki iplik söz konusu maddelerin başından sonuna kadar buraya akmasına ve tedricen koyulaşmasına hizmet eder. Yine çekirdeğin sırt kısmında yer alan oyuk, ekin

sırasında bir çıkış kapısı olmak için yaratılmıştır. Nitekim ekili bulunduğu alandaki maddeleri kendisine çekip, ıslaklık ve nemi emmek için toprağa inen kök buradan çıkıyor. Aynı şekilde ekinden sonra toprakta boy gösteren ilk filiz de buradan çıkar, ardından ise günler bitip zaman geçtikçe gövdeye ve dala dönüşür.

"Temr" halindeki hurmanın tepe kısmında yer alan çanak, doğal güçlerle kendisine çekilen maddeler için bir filtre olarak yaratılmıştır. Önce katı ve ince olanları ayrıştırır, ardından hafif ve ince olanları "temr"in cisminin dış kısmına göndererek pekmez ve yağ halinde koyulaşmasını sağlıyor, koyu ve katı olanları ise çekirdeğin cismine gönderip burada sertleştiriyor.

Ceviz, badem, fıstık ve benzeri ağaçlarda da doğa (bunların doğal yapısı) aynı şeyi uygulayarak [maddeyi] eşit biçimde ayrıştırır. Fakat hurmada yapılanların aksine bunlarda koyu ve katı olanları meyvelerin dış kısmına, hafif ve ince olanları ise iç kısmına gönderir.

İncir ve yaban incirine gelince bunlarda hafif ve katı olanlar birbirinden ayrıştırılmıyor. Madde ve mide özsularının dengeli olması, toprak ve su parçacıkları arasında büyük bir farklılığın bulunmaması nedeniyle doğa bunlarda hurma, ceviz ve benzeri başka meyvelerde uyguladığı biçimde bir ayrıştırma ve bölme yapmaya ihtiyaç duymuyor. Bunun yerine doğa, söz konusu maddeyi farklı parçalara ayırarak meyvenin içerisinde bulunan küçük tohumlara ve dış kısmında yer alıp onun rutubetini toz topraktan koruyan ince dış kabuğa dönüştürür.

İncir ağacının köklerinin, gövde cisminin, dallarının, yapraklarının ve meyvelerinin bileşimi hurma ağacının bileşiminden farklıdır. Bunun nedeni ise incir ağacının kalın köklerinin toprağın altında çeşitli yönlerde ve düz bir istikamet üzere burularak ilerlemesidir. Köklerinin iç kısmında kamıştakine benzeyen, fakat bundan biraz daha dar bir boşluk bulunur. İncir ağacının gövdesinin, dallarının ve ince kısımların bileşimi işte böyledir. İç kısımlarında ince bir boşluk ve kamıştakine benzer düğümler vardır ve söz konusu boşlukta araları doldurulmuş havlar bulunmaktadır.

İncir ağacının köklerinde, gövde ve dallarında yer alan bu boşlukların nedeni, toprak parçacıkları ve rutubetten oluşan söz konusu maddelerin yerin derinliklerinden ağacın gövdesine çekilmesinin ve en alt kısmından başlayarak en üst kısma varıncaya kadar onun zirvesine ve ince dallarına yükseltilmesinin doğal çekim gücü için kolaylaştırılmasıdır. Maddelerin tutma gücü sayesinde burada tutulmasının ve ağırlıkları nedeniyle tekrar en alt kısma geri dönmemesinin kolaylaştırılması için de bu boşluklarda düğümler yaratılmış ve onlar havlarla çevrelenmiştir. Burada kalan maddeler sindirim gücü ile yenecek kıvama getirilerek beslenme gücü tarafından kullanılır. Nihayet büyüme gücü ile bitkinin cismi ve kısımları yukarıya, aşağıya ve yanlara doğru büyür.

Üzüm ağacının gövde ve dallarına ait cismin bileşimi hurma ve incir ağacının bileşiminden farklıdır. O, toprağın altında ilerleyerek çeşitli yönlerde uzayan kalın ve ince köklere sahiptir. İncir ağacının köklerindekine benzer boşluklar onlarda da bulunur. Buna rağmen gövdesinin cismi toprağın sathi ile uzayıp gidiyor ve çoğu zaman diğer ağaçlar gibi kendi sapı üzerinde dikelip yukarıya doğru yükselemeğe güç yetiremiyor.

Dallarının dış kısmında, tıpkı incir ağacının dallarında bulunan düğümlere (ki bunların varlık gayelerini yukarıda anlattık) benzer düğüm ve tüpler mevcuttur. Gözle farkedilen bu düğümlerin iç kısmındaki boşluklar havlarla doldurulmuş, dış kısımları ise örgülü, gevşek ve yumuşak liflerle kaplanmıştır. Dalların üzerindeki düğümlerden çıkan esnek ve saçaklı kısımlar ağaçlara sarılır ve bunlara tutunan üzüm, gövdesi ince olduğu için kendisinin taşıyamadığı meyvelerinin ağırlığını yüklemek için ağaçların üzerine tırmanır. Meyvelerinden, birbirinin yanında ve toplu halde asılmış meyve taneleri çıkar. Bir tek yaprakla üzeri kapatılan salkımları, hurma ağacından farklı olarak afetlerden korunmak için örtü ya da kılıfa ihtiyaç duymaz. Maddeleri katı, sert ve kekremsidir ve bu nedenle afetler onlar için hurma meyvelerindeki kadar engel teşkil etmez. Çünkü hurma meyvelerinin afetlerden çabuk etkilenmeleri başlangıçta gevşek, yumuşak ve rutubetli olmaları dolayısıyladır.

Üzümün ve tanelerinin bileşimine gelince, olgunlaştıktan sonra bunların üzerinde ince, ipeğimsi bir kabuk belirir. İşte bu onun rutubetinin, pekmez ve yağının örneğin rüzgâr, toz ya da bu rutubeti içip bitiren veya birikmiş sulara yaptığı biçimde buharlaştıran Güneş'in sıcaklığı gibi kendisine arız olan afetlerden korunması için yaratılmıştır. Meyve etinin tam ortasında çömleğe benzeyen, içerisinde boşluk bulunan, sert çekirdekleri vardır. Bunların iç kısmında ise yağlı çekirdek içi yer alır ki bu da üzüm tohumudur. Üzümün meyve pekmezi ile çekirdeklerle arasında, yukarıda anlattığımız üzere hurmanın çekirdeği ile meyve pekmezi arasındakine benzer ince bir tabakanın olması gerekmez. Çünkü her ne kadar toprağa özgü kekremsi bir cevhere sahip olsalar da üzüm çekirdekleri küçük boyutludurlar. Ayrıca üzüm çekirdeklerinde, hurma çekirdeğinin sertliği ve onun cevherinin katılığı da bulunmamaktadır. Bunun başka bir nedeni üzüm çekirdeklerinin içerisinde boşluğun bulunmasıdır. Doğa, üzümün meyve yağından çekirdeklerin beslenmeleri nedeniyle bu boşluklarda yer alan yağlı tohumları kurutmamakta ve onların arasında hurmanın yaratılışındaki gibi bir perde oluşturmamaktadır. Yine bir diğer neden üzümdeki meyve pekmezinin ve yağının çekirdeklere nispetle daha fazla olmasıdır. Oysa hurmanın çekirdeği ile pekmezinin hükmü böyle değildir, tam tersi onun çekirdeğinin cismi pekmez ve yağına nispetle daha fazladır.

Birisi kalkıp da ağaçların dikildiğini, dolayısıyla da onların ekilen veya belirli vakte kadar bekletilebilen tohumlarına ihtiyaç olmadığını söylüyor ya da vehime kapılan bir kimse böyle zannediyor ise, o halde üzüm çekirdeklerinin, incir tohumlarının ya da meyvelerin içerisinde yer alan benzer kısımların yaratılışındaki hikmet nedir? Bunu söyleyen kimse şunu bilsin: İlahi hikmeti ve rabbani inayeti bu kadar ilimle kavramak imkânsız olduğundan bu nedenler ve sebepler senin için kapalı kalmıştır. Dolayısıyla da itirazın kuşku, hayret ve zandan, bozuk tehayyülden ve yalancı vehimden ibarettir. Nitekim yukarıda onların neden ve sebeplerini anlattık. Sorunun cevabını ise, Yüce Allah'ın istediği takdirde, başka bir konunun içerisinde bulacaksın.

Fizik bölümünden bitkilerin mahiyetine ilişkin yedinci risale tamamlandı.

İhvan-ı Safâ Risaleleri'nin yirmi birincisi olan bu risaleyi

"Hayvanların Yaratılışının Açıklanması" isimli sekizinci risale takip edecektir.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Sekizinci (İhvan-ı Safa Risalelerinin Yirmi Sekizinci) Risalesi: Hayvanların ve Hayvan Türlerinin Yaratılış Şekline Dair[1]

1. Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Murat Demirkol, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Allah'a hamd ve seçkin kullarına selam olsun. "Allah mı yoksa ortak koştukları şeyler mi daha hayırlıdır?"

Bölüm

Ey sadık ve merhametli kardeşim, –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, risalemizde bitkiler bahsini bitirdikten, onların yaratılış, gelişim ve büyüme şeklinin, cinslerinin miktarının, türlerinin ve tabiatlarının, yarar ve zarar özelliklerinin bir kısmını açıkladıktan ve yine orada ilk bitki mertebesinin son madenî cevher mertebesine ve bunların sonuncusunun da ilk hayvan mertebesine bitişik olduğunu anlattıktan sonra, bu risalede aynı şekilde hayvanların yaratılış şekli, oluşum, gelişim ve büyümelerinin başlangıcı, cinslerinin miktarı, türleri, tabiatları, özellikleri ve huy farklılıklarından bir kısmını anlatmak ve son hayvan mertebesinin ilk insan mertebesine ve son insan mertebesinin hava, felekler ve gök tabakaları sakinleri olan meleklerin ilk tabakasına bitişik olduğunu açıklamak istiyoruz. Bunu, saf kalbi, temiz ruhu ve seçici aklı olan kimse için onda mevcutların sıralanış şekli ve olanların düzeninin bir tek nedenden ve bir tek ilkeden olduğuna dair bir açıklama ve delil olması için [yapıyoruz]. Bu, sayının ikiden önce gelen birden sıralanması gibidir. Yine insan suretlerinin diğer hayvanların suretlerine nispetinin başın bedene nispeti gibi olduğunu açıklamak [istiyoruz]. Onun nefsi yönetici, onların nefisleri ise yönetilen gibidir.

"*Ahlâk risalesi*"[2]nde insanlık suretinin Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu açıkladık. Aynı şekilde orada her insanın Allah'ın dostlarından olma liyakatini ve ondan gelecek bir üstünlüğü hak etmesi için nasıl yaşaması gerektiğini açıkladık. Yine birçok risalemizde insanın faziletini, övülen özelliklerini, beğenilen huylarını, gerçek alametlerini, hikmetle ilgili sanatlarını, razı olunan yönetimlerini ve rabbanî siyasetini açıkladık. Bu risalede ise hayvanların üstün yönlerinden, övülen özellikle-

---

2. *Risaletu'l-ahlak.*

rinden, beğenilen tabiatlarından ve sağlam karakterlerinden bazılarını anlatmak ve insanın kendisine boyun eğenler dışındaki tüm hayvanlara yaptığı azgınlık, taşkınlık ve haksızlığı, nimetler karşısındaki nankörlüğü ve yükümlü olduğu şükrün edası konusunda gösterdiği gafletten bir kısmını açıklamak istiyoruz. İnsan erdemli ve hayırlı olursa yüce bir melek ve insanların en iyisidir. Eğer şerli olursa kovulmuş şeytan ve insanların en kötüsüdür. Bunu öğütlerin en önemlisi, hitabın en açığı, hikâyelerin en ilginci, işitilenlerin en zarifi, yararların en yenisi, fikirlerin en derini ve düşüncenin en güzeli olması için hayvanların diliyle anlattık.

Bölüm

Ey kardeş –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, madenî cevherler kâinatta meydana gelenlerin en düşük mertebesidir. Ateş, hava, su ve toprak denilen dört unsurun parçalarından meydana gelen her cisim böyledir. Bitkiler, dört unsurdan meydana gelmeleri bakımından cevherlerle ortaktırlar. Fakat her cismin bu unsurlardan beslenmesi, büyümesi ve en, boy ve derinlik şeklinde üç boyutta artmasıyla onlardan fazlalaşır ve ayrılır. Aynı şekilde beslenme ve büyüme şekilleriyle hayvan da bitkiyle ortaktır. Ancak hareketli ve algılayan cisim olması itibariyle ondan ziyade olur ve ayrılır. İnsan da bitki ve hayvana bütün bu niteliklerinde ortaktır; fakat düşünen, temyiz eden ve bütün bu nitelikleri kendinde toplayan olması itibariyle onlardan ziyade olur ve ayrılır.

Bölüm

Sonra ey kardeş, bil ki bitkinin oluş ve varlığı zaman itibariyle hayvandan öncedir. Çünkü bitki hayvanlar için madde, suretleri için heyula ve bedenleri için besindir. O yani bitki, hayvanın annesi konumundadır. Çünkü o, suyun nemlerini ve toprağın ince parçalarını damarlarıyla köklerine çeker, sonra onları özüne iletir ve bu maddelerin en iyilerinden yaprak, meyve ve olgun tohum yapar. Hayvan, annenin çocuğa yaptığı gibi, saf bir gıdayı afiyetle yer ve çocuğunu içenlerin kolayca yuttuğu halis bir süt ile besler. Eğer bitki unsurlardan böyle bir şey yapmasaydı hayvan sırf topraktan ve dibe çökmüş çamurdan beslenmek zorunda kalırdı. O zaman da beslenme ve tat alma esnasında rahatsızlık duyar. Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin– Yaratıcının –övgüsü yüce olsun– hikmetinin bilgisine bak, bitkiyi hayvan ile dört unsur arasında nasıl da vasıta yapmış! Öyle ki unsurların ince parçalarını ve sıvı özlerini damarlarıyla çeker, sindirir, olgunlaştırır, arıtır ve Yüce Allah'ın yarattıklarına lütfu, inayeti ve iyiliği olarak hayvana ince özlerinden, çekirdeklerinden, kabuklarından, yapraklarından, meyvelerinden, reçinelerinden ve çiçeklerinden verir. Yaratanların en iyisi, hâkimlerin en iyi hükmedeni ve merhametlilerin en merhametlisi olan Allah ne yücedir!

Bölüm

Sonra ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, sıçrayan, hamile kalan, doğuran ve emzirenler gibi tam yaratılışlı ve yetkin suretli hayvanlar vardır. Onların bir kısmı da kokuşmuş şeylerden meydana gelenler gibi eksik yaratılışlıdır. Bir kısmı da böcekler ve sürüngenler gibi bu ikisi arasında yer almakta olup delip geçen, yumurtlayan, kuluçkaya yatan ve yetiştiren hayvanlardır.

Sonra bil ki eksik yaratılışlı hayvanların varlığı yaratılışın başlangıcında zaman itibariyle tam yaratılışlı hayvanlarınkinden öncedir. Çünkü onlar kısa zamanda oluşurlar. Tam yaratılışlı olanlar ise uzun açıklama gerektiren sebeplerden dolayı uzun zamanda oluşurlar. Bunların bir kısmını "Spermin düştüğü yer risalesi"[3] ve ruhanî fiiller risalesinde belirttik. Aynı şekilde su hayvanının zaman itibariyle kara hayvanından önce var olduğunu söylüyoruz. Çünkü yaratılışın başlangıcında su topraktan, deniz karadan öncedir.

Bölüm

Ey kardeşim, bil ki, bütün tam yaratılışlı hayvanlar önce dağıyla, ovasıyla, karasıyla, deniziyle yeryüzünde üreyen, çoğalan ve yayılan erkek ve dişi şeklinde, gece ve gündüzün eşit, zamanın sıcak ile soğuk arasında daima mutedil ve sureti kabul etmeye hazır olan maddelerin sürekli mevcut olduğu ekvator çizgisinin altında çamurdan yaratıldı. Babamız Âdem ve karısı da yine orada teşekkül etti; sonra ürediler, çocukları çoğaldı, ovasıyla dağıyla, karasıyla, deniziyle yeryüzü günümüze kadar onlarla doldu.

Sonra ey kardeşim, bil ki tüm hayvanların varlığı zaman itibariyle insanınkinden öncedir. Çünkü onlar onun için ve ondan dolayı vardırlar. Başka bir şey sebebiyle var olan her mevcudun varlığı, sebebi olduğu şeyinkinden öncedir. Bu hikmet, aklın önceliğinde, öncüller ve sonuçlarından gelecek bir delile ihtiyaç duymaz. Çünkü bu hayvanların varlığı insanın varlığından önce olmasaydı insan için rahat bir hayat, yetkin bir mürüvvet, leziz bir nimet olmaz; bilakis o –bundan sonra başka bir bölümde şehirler halkı başkanının onlara yaptığı hitabı ve hayvanların yokluğunda hallerinin nasıl olacağına ilişkin nitelemeyi bitirdiği sırada açıklayacağımız gibi– sıkıntılı, yoksul, acıklı ve kötü bir hayat yaşardı.

Bölüm

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin– bil ki, bitkilerin suretleri aşağıya doğru ters yüz olarak dikilmiştir. Çünkü onların başları yerin merkezine, arkaları ise feleklerin çevresine doğrudur. İnsan bunun tam tersinedir. Zira onun üzerinde, bütün yönlerinden doğuda, batıda, güneyde ve kuzeyde, bu veya o yönde nerede durursa dursun, onun başı feleği, ayakları ise yerin merkezini izler. Bitkiler gibi ters dönmeyen, insan gibi dik durmayan hayvanlar bu ikisi arasındadır; daha doğrusu, bütün durumlarda nasıl döner ve tasarrufta bulunurlarsa, başları

3. *Risaletü maskatu'n-nutfe.*

ufuklara, arkaları onun karşısındaki diğer ufka doğrudur. Bitki, hayvan ve insanın durumuna ilişkin olarak belirttiğimiz bu konum ve sıralama, bu konuda basiret sahipleri, yaratılış sırları üzerinde düşünenler, şeylerin hakikatlerini araştıranlar ve yeryüzündeki ayet, alamet ve delaletlerden ders çıkaranlara bir delalet ve açıklama olması için ilahi hikmet ve rabbanî inayetin gereği olan bir ilahî durumdur. Çevreleyen en yüksek felekten yerin merkezine kadar tümel nefsin âleme yayılmış olan güçlerinden bazısı merkeze doğru dikilmiş, bazısı çevreleyenin/okyanusun merkezine doğru dönmüş, bazısı merkezde ufuklara doğru yayılmış ve yönelmiştir. Oranın her tarafında Allah'ın âlemin korunması, yaratılmışların yönetimi, tümel siyaset ve daha başka amaçlarla ilgilenen orduları vardır ve onların bilgisinin özünü Aziz ve Celil olan Allah'tan başkası bilmez.

Bir risalemizde tümel nefsin ilk ortaya çıkan güçlerinin çevreleyen/muhit feleğin en yüksek yüzeyinden yerin merkezine kadar olan cisimlerin içine girdiklerini açıkladık. Felekler, yıldızlar, unsurlar ve bileşiklere girince ve yerin en uç noktasından ve bittiği en son sınırından merkezine ulaşınca çevreye doğru yönelir. İşte bu, miraç, diriliş ve en büyük kıyamettir.

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– şimdi nefsinin bu âlemden oraya doğru nasıl yöneldiğine bak! O, âleme nüfuz eden tümel nefisten yayılmış bu güçlerin biridir ve merkeze ulaşmış, dönmüş, madenlerde, bitkilerde veya hayvanlarda olmaktan kurtulmuş, ters yolu [bitkisel sureti] ve eğri yolu [hayvanî sureti] geçmiştir. O şimdi cehennem mertebelerinin sonuncusu olan doğru yol üzerindedir; işte bu insanî surettir. Eğer buradan geçer ve kurtulursan herhangi bir kapısından cennete girersin. Bu ise salih amellerin, güzel ahlâkın, doğru görüşlerin, hakiki bilgilerin ve iyi seçimin sayesinde kazandığın melekî surettir. Ey kardeş, vakit geçmeden, ömür bitmeden ve ecel yaklaşmadan önce çalış ve –Allah sana rahmetiyle merhamet etsin– kardeşlerinle birlikte kurtuluş gemisine bin; boğulanlarla ve şeytanların kardeşleriyle beraber olma!

Bölüm

Ey kardeşim, bil ki hayvan, hareketli, duyarlı, beslenen, büyüyen, hisseden ve mekânda hareket eden bir cisimdir. Hayvanlar içinde insanî mertebeyi takip ederek en yüksek mertebede olan vardır. O, beş duyusu, dakik temyiz ve öğrenebilme gücü olan hayvandır. Onlar içinde bitkiyi takip ederek en düşük mertebede olan da vardır. O, sadece dokunma duyusu olan hayvandır. Sedefler ve çamurda, suda, sirkede, karda, meyve özünde, tohumda, bitki ve ağaç özünde veya iri cüsseli hayvanların karınlarında meydana gelen kurtçuk çeşitleri böyledir. Bu hayvan türünün cismi etli, bedeni gevşek, derisi incedir. O maddeyi çekme gücü sayesinde bütün bedeniyle emer ve dokunarak hisseder; onun dokunma dışında ne tatma, ne koklama, ne işitme ne de görme diye başka bir duyusu yoktur. O hem çabuk oluşur hem de çabuk bozulur, çürür ve yok olur. Onlardan bünyesi tam ve sureti yetkin olanlar da vardır. Oluşan ve ağaç ve bitki yaprağı ve çiçeği üzerinde sürünerek ilerleyen kurtçuklar böyledir. Bunlarda tatma ve dokunma duyusu vardır. Dokunma, tatma ve koklama duyuları

olduğu halde işitme ve görme duyuları bulunmayan başka tam ve yetkin hayvanlar da vardır. Deniz ve su diplerinde ve karanlık yerlerde yaşayan hayvanlar böyledir. Tam ve yetkin hayvanlar arasında, sürüngenler ve böcekler gibi, karanlık yerlerde sürünerek ilerleyen ve dokunma, tatma, işitme ve koklama duyuları olduğu halde görme duyusu olmayanlar da vardır. Keneler(Haleme)[4] böyledir. Dokunma yoluyla bedenini ayakta tutar, tatmayla besin ve başka şeyleri ayırt eder, koklamayla besin ve yiyeceğin bulunduğu yeri bilir, işitmeyle eziyet veren şeylerin basacağını anlar ve o gelip saldırmadan önce tedbir alır. Ona göz verilmemiştir. Çünkü o karanlık yerlerde yaşar ve görmeye ihtiyaç duymaz. Eğer ona göz verilseydi bu onu koruma konusunda onun için bir kötülük olurdu. Zarar veren şeylere karşı gözü kapatmak gerekir. Çünkü ilahî hikmet, hayvana ihtiyaç duymadığı ve yararlanmadığı hiçbir organ ve duyu vermemiştir. Hayvanlar arasında bünyesi tam ve sureti yetkin olan başka şeyler de vardır. Bunlar, dokunma, tatma, koklama, işitme ve görmeden oluşan yetkin beş duyu sahibi hayvanlardır. Sonra bunlar kendi aralarında üstünlük ve düşüklük farkı gösterirler.

Bölüm

Hayvanlar arasında kar kurtçuğu gibi yuvarlanan, sedef kurtçuğu gibi sürünen, yılan gibi hızla akan, akrep gibi ayakları üzerinde giden, fare gibi koşan, sinek ve tahtakurusu gibi uçan türler vardır. Yürüyenlerden bazılarının iki, bazılarının dört, bazılarının altı, bazılarının da kırkayak(duhhal) gibi daha çok ayağı vardır. Uçan böceklerden bazılarının iki, bazılarının dört kanadı, bazılarının ise çekirgeler gibi altı ayak, dört kanat, bir bıçak, pençe ve boynuzları vardır. Tahtakurusu ve sinek gibi hayvanlardan hortumu olanlar vardır. Eşekarıları gibi hayvanlardan bıçak ve iğnesi olanlar vardır. Sürüngen ve böcekler içinde karınca ve arı gibi fikir, düşünce, temyiz, tedbir ve siyaseti olan hayvanlar vardır. Onlardan bir topluluk toplanır ve geçim, ev ve yurt edinme ve kış için erzak ve yiyecek toplama konusunda yardımlaşırlar. Bir yıl ve belki biraz daha çok yaşarlar. Bu ikisi dışındaki böcek ve sürüngenlerden tahtakurusu, pire, sinek, çekirge ve benzerleri tam bir yıl yaşamazlar. Çünkü aşırı sıcak ve soğuk onları öldürür. Sonra gelecek yıl benzerleri meydana gelir.

Bölüm

Hayvanlar içinde bünyesi belirttiklerimizden daha tam ve sureti onlardan daha yetkin olanlar vardır. Bunlar, bedeni değişik şekilde organlardan meydana gelen hayvanlardır. Her organ birçok kemik parçasından meydana gelmiştir. Her parça, uzunluk ve kısalık, incelik ve kalınlık, doğruluk ve eğrilik bakımından farklı görünümdedir. Hepsi düzgün yapılı eklemlerle birleştirilmiş, sinir ve kaslarla bağlanmış, araları etle doldurulmuş, damarlarla örülmüş, deriyle örtülmüş, saç, kıl, tüy, sedef veya pul ile kaplanmıştır. Bedenlerinin içinde beyin, akciğer, kalp, karaciğer, dalak,

---

4. Haleme: Sözlükte, ufak veya iri kene anlamındadır. Deve karıncası ve deride bulunup onu yiyen kurtçuk böyledir. Deri tabaklandığında yendiği yer belirir. (ç.n.)

iki böbrek, mesane, ince bağırsaklar, kalın bağırsaklar, ana damarlar, mide, işkembe, kursak ve taşlık gibi önemli organlar vardır. Bedenin dışında ise ayaklar, eller, kanatlar, kuyruk, pençeler, gaga, toynak, tırnak ve benzerleri vardır. Bütün bunlar, yaratan, şekillendiren, meydana getiren, tamamlayan, olgunlaştıran ve en son gaye ve tam nihayetine ulaştırandan başkasının bilmediği birçok amaç ve özellik, sayısız fayda içindir. Bunlar, hayvanlar, evcil hayvanlar, yırtıcı hayvanlar, vahşi hayvanlar, kuşlar, yırtıcı kuşlar, bazı su hayvanları ve yılan gibi bazı sürüngenlerin vasıflarıdır. Hayvanlar (*en'am*: at, sığır, deve, koyun) yarık toynaklı, evcil hayvanlar (*behaim*: dört ayaklı hayvan) ise bütün toynaklıdır. Yırtıcı hayvanların köpekdişleri ve pençeli vahşi hayvanların bunlar arasında meydana gelmiş organları vardır. Kuşların kanat, tüy ve gagaları vardır. Yırtıcı kuşların kanatları, eğri gagaları ve çengelli ve iğneli pençeleri vardır. Su hayvanları suda ikamet eder ve yaşar. Böcekler uçan ve tüysüz hayvanlardır. Sürüngenler ise iki veya dört ayağı üzerinde yürüyen, karnı üzerinde sürünen veya hızla akan ya da iki yanına yuvarlanarak giden hayvanlardır.

Bölüm

Sonra ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin– bil ki fil, deve ve manda gibi büyük kemikleri, sıkı derileri, kalın sinirleri, geniş damarları ve büyük organları olan iri cüsseli ve koca yapılı hayvanlar, şu iki sebepten dolayı ana rahminde doğuncaya kadar uzun süre kalmak zorundadırlar: *Birinci sebep*, tabiatın bünyeyi tamamlama ve sureti yetkinleştirmede ihtiyaç duyduğu bu maddelerin rahimde toplanmasıdır. *İkinci sebep*, Güneşin felekte dönmesi ve burçların benzer tabiatlı üçgenleri/müsellesatı kat etmesidir. Yıldızların ruhanî güçleri, buradan büyüyen bitkisel nefis güçlerini ve hisseden hayvanî nefis güçlerini tamamlamada ihtiyaç duydukları oluş ve bozuluş âlemine inerler. Böylece meydana gelen bileşiklerin her cinsi, –"*Spermin düştüğü yer risalesi*"nde bir kısmını açıkladığımız gibi– bu güçlerden kabul edebileceklerini kabul eder.

Sonra ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin– bil ki, tam yaratılışlı, iri cüsseli ve büyük şekilli hayvanların tümü, yaratılışın başlangıcında gece ve gündüzün eşit, sıcak ve soğuğun dengeli olduğu ekvator çizgisinin altında çamurdan erkek ve dişi olarak yaratıldılar. Orada rüzgârların etkisiyle oluşan gizli yerler ve sureti kabule hazır çok madde vardır. Yeryüzünde bu nitelikleri taşıyan yerler olmasaydı orada yayılıp oldukları şekilde üremeleri ve çoğalmaları için bu hayvanların dişilerinin rahimleri tabii itidal bakımından bu niteliklerde yaratılırdı. İnsanların çoğu, hayvanların çamurdan oluşmasına şaşırıyorlar da rahimde adi bir sudan oluşmasına şaşırmıyorlar. Hâlbuki bu [ikincisi] yaratılışta daha ilginç ve kudret bakımından daha büyüktür. Çünkü bazı insanlar, insan eliyle yapılan putlarda görüldüğü gibi çamur, tahta, demir veya bakırdan bir hayvan sureti yapabilirler. Ama hiç kimsenin sudan bir hayvan şekli yapması mümkün değildir. Çünkü su, şeklin tutunamadığı akıcı bir cisimdir. Hâlbuki bu hayvanlar, rahim veya yumurtada sudan –çamura göre– daha ilginç yaratılışlı ve daha büyük kudretli olurlar.

Aynı şekilde insanların çoğu, filin yaratılışına tahtakurusunun yaratılışından daha çok şaşırıyorlar. Onun yaratılışı daha ilginç ve sureti daha zariftir. Çünkü filin bedensel büyüklüğüne rağmen dört ayağı, bir hortumu, iki fildişi varken tahtakurusunun bedensel küçüklüğüne rağmen altı ayağı, bir hortumu, altı kanadı, kuyruğu, ağzı, boğazı, karnı, kalın ve ince bağırsakları ve gözün algılayamadığı daha başka organları vardır. Cüssesi küçük olmasına rağmen eziyette file üstün gelir. Filin ona gücü yetmez ve ondan sakınamaz. Yine beşer bir yapıcı/üretici, tahta, demir veya başka bir şeyden tam bir fil şekli yapabilir; fakat hiçbir yapıcı tahta, demir veya başka bir şeyden tam bir tahtakurusu şekli yapamaz.

Aynı şekilde insanın spermden(*nutfe*) yaratılması, sonra rahimde cenin, sonra beşikte bebek, sonra mektepte çocuk, sonra dünya işlerini çevirmede bilge adam olması, insanların saçılmış çekirgeler gibi çıktıkları kıyamet günü topraktan, kabrinden diriltilmesinden halce daha ilginç ve güç yetirme bakımından daha büyüktür.

Yine bir tek tavuğun altından yirmi tane civcivin veya bir tek kekliğin altından bir saat içinde yumurtalarının kabuğundan sıyrılan üç tane keklik yavrusunun çıkışını, her birinin yem aramak için koşmasını ve belki kendisine güç yetiremeyen avcısından kaçıp uzaklaşmasını gözlemlemek, insanların kıyamet günü kabirlerinden çıkışından daha ilginçtir. Kendileriyle ilgili âdet cereyan etmese, bunlardan daha ilginç ve kudreti daha büyük olan benzerlerini görüp dururken inkârcıları bunu kabul etmekten alıkoyan sebep ne olabilir?

Bölüm

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin– bil ki, işlerin daima cereyan ettiğinin gözlemlenmesi âdet/alışkanlık olunca insanların onlar karşısındaki hayreti, onlar hakkında düşünmesi ve onları dikkate alması azalır ve bu konuda kendilerine bir dalgınlık, gaflet, nefis uykusu ve cehalet ölümü ilişir.

Ey kardeşim, bundan sakın, gafillerden olma ve Allah'ın kitabında andığı ve şu sözüyle övdüğü kimselerden ol: "*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerindeyken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Rabbimiz bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız, bizi ateş azabından koru, derler*"[5]. Onların zıddı olanları ise şu sözüyle yerdi: "*Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da yüzlerini çevirerek geçerler*"[6].

Bölüm

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin– bil ki, tam yaratılışlı ve eksik yaratılışlı bütün hayvanların bedenleri, baş, el, ayak, sırt, karın, kalp, karaciğer ve akciğer gibi değişik şekilli, eklemli ve görünümlü organlardan meydana gelmiştir. Bütün bunların, iç yüzünü onları dilediği gibi yaratan ve şekillendiren Allah'tan başkasının bilmediği sebep, neden ve amaçları vardır. Fakat dediklerimizin doğruluğu ve anlattıklarımızın hakikiliğinin anlaşılması için onlardan bir kısmını

5. Al-i İmran, 3/191.
6. Yusuf, 12/105.

zikredeceğiz. Küçük veya büyük bütün hayvanların bedenlerindeki her organ mutlaka başka bir organın ya bekasında ya yetkinliğinde ya fiillerinde ya da yararlarında hizmetçisi ve yardımcısıdır. İnsan bedenindeki beyin buna örnektir. O, bedenin kralı, duyuların kaynağı, fikrin ocağı, düşüncenin evi, ezberin hazinesi, nefsin meskeni ve aklın mahallidir. Kalp, her ne kadar vücudun kralı, bedenin yöneticisi, atardamarların kaynağı ve doğal sıcaklığın ocağı olsa da beynin fiillerinde hizmetçisi ve yardımcısıdır. Kalbe fiillerinde hizmet eden ve yardımcı olan başka üç organ vardır. Bunlar karaciğer, atardamarlar ve akciğerdir.

İçecek evi olan karaciğer de aynı hükme tabidir. Ona fiillerinde başka organlar hizmet ve yardım eder. Bunlar mide, toplardamarlar, dalak, öd ve böbreklerdir.

Rüzgâr (solunum) evi olan akciğer de aynı hükme tabidir. Ona fiillerinde başka dört organ hizmet ve yardım eder. Bunlar göğüs, göğüs kafesi örtüsü, boğaz ve burun delikleridir. Çekilen hava iki burun deliğinden boğaza girer, orada mizacı dengeli hale gelir, akciğere ulaşır, orada arıtılır, sonra kalbe girer, oraya doğal hava üfler, [hava] kalpten atardamarlara geçer, bedenin nabız adı verilen diğer kısımlarına varır, kalpten çıkan yanık hava akciğere, akciğerden boğaza, boğazdan iki burun deliğine veya ağza geçer. Göğüs, havayı çekerken açılmasında ve nefesi çıkarırken toplanmasında akciğere hizmet eder. Göğüs kafesi örtüleri, çarpmalar, itmeler ve beden hallerinin düzensizliği esnasında akciğeri maruz kaldığı afetlerden korur.

Karaciğer de aynı hükme tabidir. Mide, mide suyunu karaciğere ulaşmadan dışarı atmak suretiyle ona hizmet eder. Toplardamarlar karaciğere, bunları emmek ve yanık kalın karışımlara ait bulanık mide suyunu ondan kendisine çekerek ona ulaştırmak suretiyle hizmet eder. Öd ona, safrayı kendisine çekerek ve kanı ondan temizleyerek hizmet eder. Böbrekler ona, ince özlü nemi kendilerine çekmek suretiyle hizmet ederler. İdrar ondan oluşur. İçi oyuk damarlar ona, kanı kendilerine çekmek ve bedenin bütün parçalarının maddesi olan diğer taraflara ulaştırmak suretiyle hizmet eder.

Yemek borusu, dişler ve ağız da aynı şekilde mideye hizmet eder. Ağız, yiyecek ve içeceğin vücudun derinliklerine girdiği beden kapısıdır. Dişler ona, öğütme ve ezme işlemiyle hizmet eder. Yemek borusu yutar ve onları mideye ulaştırır. Bağırsaklar posayı çeker ve vücuttan atar.

Aynı şekilde, hayvan bedeninde bedene fiillerinde hizmet etmeyen ve başka bir organın da fiillerinde kendisine yardım ve hizmet etmediği hiçbir organ yoktur. Bütün bunlardaki son gaye, şahsın sürekliliği, yetkinleşmesi ve en olgun haline ulaşmasıdır. Bu, gerek zatında gerekse neslinin devamında cins, tür ve şahıs olarak olabildiğince uzun yaşamasıdır.

Bölüm

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin– bil ki yengeç, kaplumbağa ve balık gibi bazı hayvanlar, konuşması ve sesi olmayan dilsiz canlılardır. Genel olarak kurbağa ve *radya*[7] gibi birazı hariç su hayvanlarının çoğu böyle-

7. Tam anlamını bulamadık. Botanikte "rezene". (ç.n.)

dir. Bazılarının sesi vardır. Tahtakurusu, sinek, eşekarısı, cırcırböceği ve çekirge gibi hava çeken ve vızıltı ve ıslık sesi çıkaran hayvanlar böyledir. Bu, kanat çırparak olur.

Bil ki nefes alan hayvanların çok farklı uzunluk, kısalık, kalınlık, büyüklük, küçüklük, gürlük, hafiflikte ve çeşitli vızıltı, çınlama, ezgi ve nağmeler şeklinde sesleri vardır. Bunlar, boyunlarının uzunluk veya kısalığına, burun delikleri ve boğazlarının genişlik ve darlığına, tabiatlarının berraklık ve kabalığına, havayı çekme ve gönderme güçlerinin şiddetine ve kalplerinde veya bedenlerinin derinliğinde bulunan doğal sıcaklığın dinlendirilmesinden sonra nefeslerin düzenlenmesine göre değişir.

Su hayvanlarının çoğunun sesinin olmamasının sebebi akciğerlerinin bulunmaması ve havayı çekememeleridir. Onlara bu, ihtiyaç duymadıkları için verilmemiştir. İlahî hikmet ve rabbanî inayet, her hayvana şahsının bekası, yetkinleşmesi ve en yüksek amacına ulaşması ve çiftleşme, döllenme ve çocuk yetiştirme aletleriyle neslini devam ettirmesi için yararı çekme ve zararı gidermede duyduğu ihtiyaca göre organlar, eklemler, sinirler, zarlar ve damarlar vermiştir. Bünyesi daha tam ve sureti daha yetkin olan hayvanlar, şahıslarının bekası ve nesillerinin üremesi konusunda çok sayıda organa, değişik aletlere ve yardımcı araçlara daha çok muhtaçtırlar. Bünyesi eksik ve sureti düşük olan hayvanlar ise şahıslarının bekası ve nesillerinin devamı noktasında çeşitli organlara ve değişik araçlara daha az ihtiyaç duyarlar. Bu açıdan hayvanlar üç çeşittirler: Bazıları daha tam ve daha yetkindirler. Zıplayan, hamile kalan, yavrularını emziren ve yetiştiren hayvanlar böyledir. Bazıları bunun alt derecesindedirler. Çiftleşen, yumurtlayan ve kuluçkaya yatan hayvanlar böyledir. Bazıları ise daha aşağı derecededirler. Çiftleşmeyen, yumurtlamayan ve doğurmayan, aksine kokuşmuş yerlerde oluşan ve tam bir yıl yaşayamayan hayvanlar böyledir. Çünkü aşırı sıcak ve soğuk onları öldürür. Bedenleri gevşek ve derileri gözeneklidir; kalın derileri, yün, kıl, tüy, sedef, kemik, sinir ve pulları yoktur. Akciğer, dalak, öd, böbrek ve mesaneleri ve doğal sıcaklığı dinlendirmek için hava çekme özellikleri yoktur. Çünkü cüsselerinin küçük ve derilerinin gözenekli olması sebebiyle temiz hava, bedenlerinin derinliklerine kadar ulaşır ve bedenlerinin mizacında ve tabiatlarının bileşiminde bulunan doğal sıcaklığı korur.

Ama temiz havanın bedenlerinin derinliklerine kadar ulaşmasını engelleyen kalın derileri, çok etleri, zarları, damarları, sade ve oyuk kemikleri, kaburgaları, kalın ve ince bağırsakları, işkembe, mide, kalp, akciğer, böbrek, mesane, kafatası, saç, tüy, yün, kıl ve sedefleri olan büyük cüsseli ve iri yapılı hayvanlardan bazılarına temiz havanın bedenlerinin derinliklerine ve beden diplerindeki hücrelere ulaşması, oradaki doğal sıcaklığı dinlendirmesi ve içindeki hayatı belli bir vakte kadar koruması için akciğer, boğaz ve solunum yolları verilmiştir. Bu anlattıklarımız, havayı çeken, ondan soluyan ve onunla yaşayan tam yaratılışlı ve yetkin suretli hayvanların hükmüdür.

Fakat suda yaşayan ve oradan çıkmayan hayvan türleri, hava çekmeye ve nefes almaya ihtiyaç duymazlar. Çünkü övgüsü yüce olan hikmetli Yaratıcı, onları suda yaratınca ve hayatlarını ondan verince onları su tabiatı denilen bir tek tabiatta meydana getirdi ve onlara suyun soğukluk ve neminin dip ve derinliklerine ulaştığı, bileşik

tabiatlarında bulunan doğal sıcaklığın dinlendiği ve aralıklarla hava çekip nefes aldıkları bedenler giydirdi. Her birine bedenine uygun organlar ve eklemler verdi. Her çeşit sedef, pul ve benzerini bedenleri için sıcak ve soğuğa karşı elbise, ilişen afetlere karşı perde, sığınak ve koruyucu tabaka yaptı. Bazılarına kuşların havada uçmasında olduğu gibi suda yüzmeleri için kanatlar ve kuyruklar verdi. Bazılarını yiyen, bazılarını yenilen yaptı. Yenilenlerin neslini sayıca yiyenlerin neslinden fazla tuttu. Bütün bunlardaki amaç, şahıslarının ve nesillerinin hayat ve tabiatlarında mümkün olduğunca uzun zaman devam etmesidir.

Havanın sakinleri ve yerleşimcilerine gelince, övgüsü yüce olan hikmetli Yaratıcı, onların bedenlerini havaya kolayca kalkıp uçabilmeleri için hamile kalan, doğuran ve emziren kara hayvanlarının bedenlerine kıyasla organ çokluğu bakımından kısıtlı yaptı. Bu nedenle Yaratıcı, kuşlara dişler, açıkta kulaklar, mide, işkembe, mesane, sırt delikleri ve kalın deri vermemiştir. Aynı şekilde onların bedenleri üzerinde saç, yün ve kıl yaratmamış, bilakis bunun yerine onları soğuk, sıcak ve ilişecek afetlerden korumak ve kalkış ve uçuşlarına yardımcı olmak için tüyden elbise, örtü ve koruyucu tabaka yapmıştır. Dişler yerine gaga, mide yerine kursak, işkembe yerine taşlık vermiştir. Buna göre ihtiyaç ve menfaatlerini karşılamak ve zararları onlardan uzaklaştırmak için mahrum oldukları her organa karşılık vücutlarına benzer ve bedenlerine uygun olan başka bir organ vermiştir. Bütün bunlar, şahıslarının ve nesillerinin fıtrat ve tabiatlarına göre olabildiğinde uzun süre devam etmesinin sebep ve nedenleridir.

Ot yiyen kara hayvanlarına gelince; Hikmetli Yaratıcı, onlar için meradaki yaş ve kuru otları tutabilecek geniş ağızlar, koparabilecek keskin dişler ve sert ot, hububat, yaprak, kabuk ve çekirdekleri öğütmek için sert azı dişleri, çiğnediklerini yuttuğu geniş ve kaygan yemek borusu ve yiyeceğini yüklenip doldurduğu geniş işkembeler yaratmıştır. Doyduklarında yerlerine ve ahırlarına dönerler ve orada ikamet edip dinlenirler.

Onlar içinde yuttuklarını geri çıkarıp geviş getiren, ikinci kez çiğneyen ve onları yutarak işkembelerinde yaratılışı ilkinkinin yaratılışından farklı ve doğal sıcaklığı olgunlaştırmak için hazırlanmış olan başka yerlere gönderen hayvanlar vardır. Onlar, tabii olanın kolay hazmedilmesi, ağırının/kalınının, hafifinden/incesinden ayrılması, ağırının ince ve kalın bağırsaklara gönderilmesi ve bu amaçla hazırlanmış delik ve yerlerden çıkması, saf ve ince olanların ikinci defa pişmek ve arıtılmak üzere karaciğere gönderilmesi için olgunlaştırılır. Sonra onlar için hazırlanmış olan dalak, safra kesesi, kalp, böbrekler ve oradaki saf kanın vücudun diğer kısımlarına akması için bedenlerinde ırmak ve dereler konumundaki oyuk damarlara akıtılır. Bedenden eriyenlerin yerine geçmek üzere geri gönderilir. Çünkü bütün bu hayvanların bedenleri iç ve dış sebepler dolayısıyla erimekte ve akmaktadır.

Hikmetli Yaratıcı, erkeklerin bedenlerinde bu maddelerden arta kalanlar için meydana geleceği organlar, damarlar ve kanallar yarattı. Bu sperm (*nutfe*), çiftleşme, zıplama ve cima esnasında oradan dişilerin rahimlerine akar. Dişilerin bedenlerinde onun meydana geleceği, vücutlarında bulunan fazla miktardaki benzer rutubetlerin günler ve ayların geçişiyle ekleneceği, toplanıp çoğalacağı birtakım organlar, damar-

lar ve kanallar yarattı. Böylece Hikmetli Yaratıcı, dilediği şekilde eşlerden biri gibi bir suret yaratır. Nitekim biz bunun bir kısmını "*Spermin düştüğü yer risalesi*"nde açıkladık. Bütün bu sebepler ve nedenler, Hikmetli Yaratıcıdan – övgüsü yüce olsun– onların şahıs ve nesillerinin söz konusu hayvan türünde hazır bulunan olabilecek en uzun süre devam etmesi için bir inayettir. Yaratanların en iyisi, hâkimlerin en iyi hükmedeni ve rahmet edenlerin en merhametlisi olan Allah ne yücedir!

Bölüm

Et yiyen yırtıcı hayvanların tabiatı, bazı dış ve iç organlarının bileşimi, mizaçları ve şehvetleri/arzuları ot yiyen hayvanlarınkilerden farklıdır. Zira Yaratıcı, onları yaratıp besinlerini et yemekten ve bedenlerinin maddesini hayvanların cüsselerinden yapınca onlar için hiçbir şefkat ve merhamet göstermeden hayvanları yakalayıp tutacakları, derilerini parçalayacakları, karınlarını yaracakları, kemiklerini kıracakları ve etlerini ısıracakları sert köpek dişleri, güçlü ve eğri pençeler, sağlam ön kollar, hafif sıçramalar ve şiddetli uzun atlamalar yarattı.

Akıllıların, âlimlerin ve araştırmacı filozofların çoğu bu konudaki düşüncelerinde ve nedenleriyle ilgili araştırmalarında şaşırdılar ve saptılar. Bu konuda hikmet ve doğru nedir? Biz bu konudaki hikmet ve doğrunun ne olduğunu nedenler ve nedenliler risalesinde açıkladık. Bunun bir kısmını da inşallah bu risalenin başka bir bölümünde anlatacağız.

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, Hikmetli Yaratıcı değişik suret, tabiat ve tasarrufları olan hayvan türlerini yaratınca onları dört kısma ayırdı: Bazıları, kuş türlerinin çoğundan ve böceklerin tamamından oluşan hava sakinleri; bazıları, balık, yengeç, kurbağa, sedef ve benzerlerinden oluşan su sakinleri; bazıları, evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları ve yırtıcı hayvanlardan oluşan kara sakinleri; bazıları da sürüngenlerin oluşturduğu toprak sakinleridir. Her bir kısımda bazısını yiyen, bazısını yenilen olarak belirledi. Buna göre kuşlardan bazısı tahıl ve meyve yer, yırtıcılar gibi bazısı da et yer. Pençeli ve eğri gagalı hayvanlar tahılı alamaz ve meyveyi yiyemezler. Su hayvanları da aynı hükme tabi olup bazıları yiyen, bazıları ise yenilendir. Yılan, kertenkele ve zehirli kertenkele[8] gibi sürüngenlerden oluşan toprak hayvanları da aynı hükme tabidir.

Bölüm

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki Hikmetli Yaratıcı tam yapılı hayvanları yarattığında bedenlerinin yapısını ilk sayıya ve ilkeler risalesinde anlattığımız iki unsurlu konulara/işlere uygun düşmesi için sağ ve sol şeklinde iki kısma ayırdı ve onları ilk tek sayıya ve orta ve iki tarafı olan işlere uygun düşmesi için orta ve iki taraf şeklinde üç sınıf yaptı. Bedenlerinin mizacını asıl olan ilk sayıya ve dört unsur sayısınca dört tabiata uygun olarak dört karışım-

8. Azaya: Çok koşan ve dönen, zehirli kertenkeleye benzeyen pürüzsüz ve yumuşak bir organizma demektir. Şahmetu'l-arz ve şahmetu'r-reml diye adlandırılır. Birçok çeşidi olup hepsi de siyah beneklidir. Hızlı yürüme ve sonra durma özelliği vardır.

dan meydana getirdi. Dönen ilk sayıya ve beşincisi feleğin tabiatı olan dört tabiatın sayısına uygun olarak onlara duyulurların suretlerini idrak eden beş duyu verdi. İlk tam sayıya ve küpün yüzeylerine uygun olarak onlara altı yöne hareket etmelerini sağlayan bir güç verdi. Bedenlerinde bir tam sayıya ve gezegenlerin sayısına uygun olarak yedi etkin güç yarattı. Bedenlerinde küpün ilk sayısına ve müzik oranlarının sayısına uygun olarak dördü tek, dördü çift olmak üzere sekiz mizaç/karışım oluşturdu. Bedenlerinin bileşimini ve vücutlarının terkibini asıl olan ilk tek sayıya ve çevreleyen felek tabakaları sayısına uygun olarak dokuz tabakadan meydana getirdi. Bedenlerinde duyularının ve ihtiyaçlarının kapıları olmak üzere ilk ek sayıya ve felek burçlarının sayısına uygun olarak on iki delik yarattı. Beden binalarını bir tam sayıya ve ay menzillerine uygun olarak sırt direkleri/omurgaları üzerinde yirmi sekiz kaburga(*hırze*) şeklinde kurdu. Bedenlerine kanın diğer vücut kısımlarına akması için felek burçlarının basamak sayısına ve senenin günleri sayısına uygun olarak üç yüz altmış damar yerleştirdi. Buna kıyas edilerek sayıldığında ve düşünüldüğünde her organın sayısının mevcutlardan bir türün sayısına uygun olduğu görülür. Anlattıklarımızdan hareketle Pisagorcu filozofların görüşünün anlamının, mevcutların sayının tabiatına göre olduğu anlaşılır. Bu, aziz olan ve bilenin takdiridir.

Bölüm

Kuşların Hallerinin Sınıfları, Ömürleri, Heyecan ve Çiftleşme Süreleri, Yuva Edinme ve Düzenleme Şekilleri, Yumurtalarının Miktarı, Yavrularını Büyütme Müddetleri ve Yetiştirme Tarzları Hakkında diyoruz ki:

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki, bazı kuşlar yılın sair mevsimlerinde eş bulur, aşık olur, heyecanlanır ve çiftleşirler. Güvercinlerde olduğu gibi, bazılarında erkek, yumurtayı kuluçkaya yatırma ve yavruları yetiştirme konusunda dişiye yardım eder. Horozlarda olduğu gibi, bazıları hem kuluçka hem de yavruları yetiştirme aşamalarında dişiye yardım etmez. Onlardan sadece yılın iki ılıman mevsimi olan ilkbahar ve sonbaharda ve yazın heyecanlananlar vardır. Kuşların çoğu, yalnızca kış sonu ilkbaharı karşılarken heyecanlanır ve çiftleşirler. İyi zamanı, ılıman havayı ve birçok yerdeki ekili arazi ve yiyecek çokluğunu bildikleri için o zaman yumurtlarlar, kuluçkaya yatarlar ve yavrularını yetiştirirler.

Bazı kuşlar ağaç dalları ve yaprakları arasında yuva edinirler. Keklik, bıldırcın ve turaç gibi bazıları da sık ağaçlı yerlerde, otlar ve dikenler arasında yuva edinirler. Bazıları duvar delikleri veya ağaç kökleri içinde, bazıları deliklerin altında, bazıları duvar ve yıkıntı üzerinde, bazıları dağ ve tepe başlarında, bazıları ırmak kıyılarında ve deniz sahillerinde yuva edinirler. Hatta çorak arazilerde, çöllerde ve taşlar arasında yuva edinenler bile vardır. Yumurtasını bir ayağıyla göğsüne alıp, diğer ayağıyla kuluçkaya yatacağı ve yavruların çıkacağı yere kadar yüzen su kuşları vardır. Yumurtlayan ve iki, dört, altı, sekiz, on, on iki, yirmi ve hatta otuz yumurta üzerine kuluçkaya yatan kuşlar da vardır.

Bazı kuşlar yavrularını kursaklarına yığdıkları tahıllarla beslerler. Yavrularını gagasıyla getirdiği av, tahıl ve meyve ile besleyen kuşlar da vardır. Deve kuşunun

yaptığı gibi bazısı da yumurtalarından bir kısmını kırar ve yavrularına içirir. Tavuk ve çil gibi bazısı da yerde araştırır ve yavrularını tahıl ve küçük sürüngenlere doğru yöneltir.

Kırlangıç gibi kuşlar gün boyu sürekli hızlıca uçarlar. Bıldırcın gibi bazı kuşlar ağır ve az uçarlar. Kaya kuşu gibi uzaktan gelen ve karga gibi uzun yolculuklara çıkan kuşlar vardır. Serçe gibi bazı kuşlar yurt ayırımı yapmazlar. Turna gibi bazı kuşlar deve kervanı şeklinde topluca uçarlar. Namaz kılanların safında olduğu gibi saf oluşturarak aynı hizada uçarlar. Bazıları ise karışık ve birbiriyle kaynaşmış topluluklar halinde uçarlar. Bazıları rüzgâra karşı, bazıları ise rüzgârı arkalarına alarak uçarlar. Bazıları yana eğilerek uçarlar. Bazıları düz yönelerek uçarlar. Bazıları yükselip alçalarak ve sağa sola yalpalayarak uçarlar. Bazıları dosdoğru uçarlar. Bazıları uçuş için kalkınca yer boyu birkaç adım koşarlar, sonra havada yükselirler. Bazıları bir defada dimdik kalkarlar. Bazıları da minbere/tümseğe çıkanlar gibi havaya değişik şekillerde ve dönerek yükselirler. Bazıları ise yükseleceği zaman dağ yolunda çıkanlar gibi kıvrılarak ve zikzak çizerek yükselirler. Bazıları havada yükselirken kanatlarını hareketsiz tutar. Bazıları da kanatlarını bir hareketlendirir, bir hareketsiz tutar. Bazıları yere inmek istediğinde başını eğer, nefesini tutar ve rüzgârlı gündeki yağmur gibi direk dalışa geçer. Bazıları da minareden iner gibi yılankavi bir şekilde yumuşakça iner. Bazıları binek hayvanlarının sarp yokuştan inmesi gibi sağa sola yalpalayarak iner. Bazıları ayaklarını sallayıp kanatlarını toplayarak veya sarkıtarak iner. Her kuşun kanatları uzunluk, genişlik, ağırlık ve sayı bakımından uyumludur. Her kanatta sapları oyuk, hafif ve bir tarafta sıralı, diğer tarafta paralel olan on dört tüylü telek vardır. Onları daha kısa ve iki taraftan araları birtakım teleklerle kapatılmış bol örtülü başka telekler tamamlar. Kuşun vücudu üzerinde bundan da kısa tüylü, elbise yerine geçen telekler vardır ve aralarında ufak, yumuşak, pürüzlü ve kenarı belli başka telekler bulunur. Bunlar onları soğuktan ve sıcaktan koruyan elbise ve örtüler ve aynı zamanda süslerdir. Yine birçok kuşun kuyruğu kanatlarıyla uyumludur. Onun sayısı on iki veya daha az telektir.

Tavus gibi, bazı kuşların kuyruğu kanatlarından uzundur. Turna gibi, kanatları uzun, kuyruğu kısa olan kuşlar da vardır.

Tavuk ve çil gibi bazı kuşlar, yumurtayı kırdıklarında bol tüylü yavrular çıkar. Güvercin yavrusunda olduğu gibi bazı kuşlar tüysüz dünyaya gelirler, sonra büyürken tüyleri çıkar.

Su kuşu gibi tüyü yağlı olup ıslanmayan kuşlar vardır. Her sene tüy döküp, yeni tüyleri çıkan kuşlar vardır. Ayak parmakları arasında perde olan kuşlar vardır. Uçuş için su üzerinden kalkan su kuşları olduğu gibi sudan karaya çıkıp sonra uçan kuşlar da vardır.

Ayakları, kanatları, boynu ve gagası uzun olan kuşlar vardır. Bazılarının da boynu kısa, gagası uzundur. Kuşların çoğu uçarken ayaklarını göğüslerinde toplarlar. Turnalar ve leylekler gibi bazıları da ayaklarını kuyruklarıyla beraber arkaya uzatırlar.

Uçarken boynunu düren bazı uzun boyunlu kuşlar vardır. Balıkçıl kuşu gibi bazısı da boynunu öne doğru uzatır.

Bazı yırtıcı kuşlar, kuşları havadayken yakalarlar ve uçarken tutarlar. Bazıları onlara uçuş esnasında yetişince sırt üstü yatarak alttan girer, yakalayıp çevirir. Bazıları onların üzerine çöker ve yerdeyken kapar. Bazıları ceylanların ve yabaneşeklerinin üstüne çöreklenir, onlara pençelerini geçirir, kanatlarıyla gözlerini kapatır ve öldürür. Sakin güvercin, gideceği ülkenin yolunu havadayken nehirlerin akışına ve vadilerin eğimine bakarak bilir, sonra dağ doruklarına yönelir, dağların ve rüzgârların etkisiyle bir sağa, bir sola doğru yalpalayarak gider.

Aynı şekilde kışı sıcak ülkelerde, yazı soğuk ülkelerde geçiren kuşlar oraları bilirler. Kuşların çoğunda iyi düzeyde görme, koklama, tatma ve işitme duyuları vardır; ama derilerindeki tüylerden dolayı dokunma duyuları böyle değildir. Bütün yırtıcı kuşların mükemmel kanatları, geniş kuyrukları, hızlı uçuşları, kısa boyun ve ayakları, uzun butları, güçlü pençeleri ve tahıl toplamaya değil, ama et yemeye ve avlanmaya elverişli olan kıvrık gagaları vardır.

Bazı kuşlar ise tahıl toplar, meyve yer, böcek ve sürüngen avlar, ot ve bitki yer.

Bazı kuşlar gece gündüz uçar, yolculuk eder ve zar zor geçinir. Bazı kuşlar gündüz değil, gece uçarlar; fakat çoğu gece değil, gündüz uçarlar. Bazı kuşlar geceleyin ağaçların tepelerine ve dalları ile yaprakları arasına sığınırlar. Bazıları dağ, tepe, duvar ve kalelerin başlarına sığınırlar. Bazıları sık çalılıklar ve sazlıklara sığınırlar. Bazıları delik, yuva, in ve çatı altlarına sığınırlar. Bazıları nehirler ve sular içindeki adalara sığınırlar. Bazıları çöllerde ve kıyılarda gecelerler; sahillerdeyken sırayla nöbet tutarlar. Bazıları da havada geceler.

Bazı kuşlar seher vakti uyanık durur, öter ve tespih[9] ederler. Bazıları yiyecek aramaya erken çıkarlar. Bazıları yolculuğa çıkar, sabahlar ve kuşluk vakti döner, sonra yiyecek arayışında durmadan gider, gelir. "Sabahleyin acıkır ve yemeye gider."

Kuşlardan bazısı öğle vakti, bazısı akşamleyin, bazısı gün ortasında, bazısı bulutlu havada, bazısı açık havada, bazısı yağmurlu havada, bazısı aşırı sıcakta, bazısı aşırı soğukta, bazısı da rüzgârlı günde kuluçkaya yatar ve yavruları çıkarır.

Bölüm

Ey kardeşim –Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin– bil ki sığırcık ve kırlangıç gibi bazı kuşlar uçmak için kalkıp havada yükseldiği zaman iki kanadını tamamen ve kuyruğunu da buna uygun bir şekilde yayarak üçgen şekli oluşturur. Turna ve leylek gibi bazı kuşlar iki kanadını tamamen, önde uzanan uzun boynunu, arkada uzanan iki uzun ayağını ve kısa kuyruğunu yayarak dörtgen şekli oluşturur. Çekirge, tahtakurusu ve eşekarısı gibi uçarken iki yanda dört kanadı, önde başı ve arkada kuyruğu olmak üzere altıgen şekli oluşturan bazı böcekler vardır.

Ey kardeşim, bil ki kuşlar ve böceklerin bedenlerini düşünüp göz önünde bulundurduğunda onların boy ve en, hafiflik ve ağırlık, sağ ve sol, arka ve ön bakımından iki yanda dengeli olduklarını görürsün. Bundan dolayı iki kanadından biri üzerindeki tüy telekleri yolunduğunda bacaklarından biri uzun, diğeri kısa olan topal adamın

9. 17:44 – Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. Şüphesiz O, halimdir çok bağışlayandır.

yürümesinde olduğu gibi uçarken sendeler. Bu yüzden aynı şekilde kuyruğundan bir miktar tüylü telek yolunduğunda, sudaki göğsü ağır, kıçı hafif kayık ve gemi gibi uçarken yüz üstü kapaklanmak suretiyle sendeler. Bundan dolayı turna gibi bazı kuşlar boynunu ileri uzattığında ayaklarının ağırlığı ile boynunun ağırlığının dengelenmesi için ayaklarını geriye doğru uzatır. Balıkçıl kuşu gibi bazı kuşlar da uçarken boynunu göğsüne doğru dürer, ayaklarını karnının altında toplar. Diğer kuşlar ve böcekler de uçarken benzer şekillerdedirler.

Bölüm
İlk Yaratmanın Açıklanmasına Dair

Denildiğine göre, Âdemoğullarının çocukları doğduklarında, çoğaldıklarında ve yeryüzünde karada ve denizde, ovada ve dağda [etrafa] yayıldıklarında amaçları uğrunda tasarrufta bulundular, yeryüzündeki yırtıcı ve vahşi hayvanların çokluğundan dolayı hissettikleri kaygı ve korkudan sonra güvene ulaştılar. Korunmak için dağ ve tepe başlarına, mağaralara sığınıyorlar, ağaçların meyvelerinden, yerin bakla ve tahıllarından yiyorlar, soğuk ve sıcağa karşı ağaç yapraklarıyla örtünüyorlar ve kışı sıcak beldelerde, yazı soğuk beldelerde geçiriyorlardı. Sonra yeryüzünün ovalarında kaleler, köyler ve şehirler kurdular ve orada ikamet ettiler.

Sonra büyükbaş hayvanlardan sığır, koyun ve develeri, evcil hayvanlardan at, katır ve eşekleri hizmetlerine aldılar; onları bağladılar, dizginlediler. Binme, taşıma, ekip biçme ve dövme gibi ihtiyaçlarında kullandılar. İstihdam ederek yordular, güçlerinin üstünde işlerde çalıştırdılar ve kendi amaçları doğrultusunda tasarruftan alıkoydular. Bozkırlarda, çalılıklarda ve ormanlarda başıboş kaldıktan sonra otlak, su kaynağı ve ihtiyaçlarını ararken istedikleri yere gidip gelmeye başladılar. Vatanlarında ve yerlerinde tanıdık, kalıcı ve güvenli olduktan ve Âdemoğullarının diyarından uzak bozkırlara, ormanlara, kuyulara ve dağ başlarına kaçtıktan sonra yabaneşekleri, ceylanlar, yırtıcılar, vahşi hayvanlar ve kuşlar gibi diğerleri onlardan hoşlanmadılar. Âdemoğulları onları yakalamak için çeşitli hile, avlama, tuzak ve kapanlar hazırladı. Âdemoğulları onların kendilerine ait kaçan, itaatten çıkan ve isyan eden köleler olduğuna inandı. Sonra Allah, Hz. Muhammed'i gönderinceye, insanları ve cinleri Allah'a ve İslam dinine davet edinceye kadar yıllar ve günler bu şekilde gelip geçti. Bir cin topluluğu ona icabet etti ve güzelce Müslüman oldu. Bir zaman da böyle geçti.

Sonra Cin oğullarını içlerinden *Birast el-Hakim* denilen *Şah Merdan* lakaplı bir kral yönetti. Merdan'ın krallık ülkesi, ekvatorun hizasına düşen *Yeşil Deniz* ortasındaki Sağun adlı adada idi. Oranın havası ve toprağı güzeldir. Orada tatlı ırmaklar ve akan pınarlar vardır. Orası, bol arazisi, ihtiyaç maddeleri, çeşitli ağaçları, rengârenk meyve, bahçe, nehir, reyhan ve ışıkları olan bir yerdir. Zamanın birinde sert rüzgârlar denizdeki gemilerden birini bu adanın sahiline attı. İçinde tacir, sanatkâr, bilgin ve zengin insanlardan oluşan bir topluluk vardı. Bu adaya çıktılar, orada dolaştılar ve orada bol miktarda ağaç, meyve, ürün, tatlı su, güzel hava, hoş toprak, bakla, reyhan ve göğün yağmurlarının bitirdiği çeşit çeşit ekin ve tahıl buldular. Orada büyükbaş

hayvanlar, evcil hayvanlar, kuşlar, yırtıcılar, vahşi hayvanlar, sürüngenler ve böcekler gibi tüm hayvan türlerini gördüler. Onların hepsi birbiri içinde ve nefret etmeksizin birbirine ısınmış haldeydiler.

Sonra bu insanlar bu yerden hoşlandılar ve burayı vatan edindiler; burada binalar yaptılar ve ikamet ettiler. Sonra onlar, kendi ülkelerinde yaptıkları gibi binmede ve yük taşımada kullandıkları bu büyükbaş hayvanlara ve evcil hayvanlara karşı koymaya başladılar. Dolayısıyla oradaki bu hayvanlar onlardan nefret ettiler ve kaçtılar. Çeşitli hilelerle onları yakalamak ve elde etmek için canla başla çalıştılar. Onların burada kendilerinin kaçmış, başkaldırmış ve isyan etmiş köleleri olduğuna inandılar. Bu büyükbaş hayvanlar ve evcil hayvanlar onlardaki bu inancı anlayınca lider ve hatiplerini topladılar, cinlerin kralı Birast el-Hakim'e gittiler ve ona Âdemoğullarından gördükleri zulüm ve saldırıyı ve kendileri hakkındaki inançlarını şikâyet ettiler. Cinlerin kralı bu topluluğa bir elçi gönderdi ve onları huzuruna çağırdı. Gemi halkından bir grup oraya gitti. Onlar çeşitli beldelerden gelmiş yaklaşık yetmiş kişi idiler. Cesurları ona varınca onların misafir edilmelerini ve kendilerine ikramda bulunulmasını emretti. Üç gün sonra onları meclisine getirdi.

Birast el-Hakim, adil, cömert, insaflı, hoşgörülü, misafirperver, garipleri himaye eden, musibete uğrayana merhamet eden, zulmü engelleyen, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan ve bununla Allah Teala'nın rızasından başka bir şeyi amaçlamayan bir kimse idi. Ona ulaşıp krallık tahtı üzerinde gördüklerinde onu saygıyla selamladılar. Kral onlara tercüman aracılığıyla şöyle dedi: Daha önce bir yazışma olmadan sizi ülkemize getiren ve adamıza sürükleyen sebep nedir?

Onlardan biri dedi ki: Bizi buraya getiren sebep, kralın faziletleri hakkında duyduklarımız ve iyi menkıbeleri, güzel huyları ve hükümlerdeki adaleti hakkında bize ulaşan bilgilerdir. Biz ona sözümüzü duyması, delilimizin anlaşılması ve bizimle kaçan kölelerimiz ve velayetimizi reddeden hizmetçilerimiz arasında hüküm vermesi için geldik. Allah, kralı doğruya muvaffak kılsın ve doğru yolu göstersin. O, hükmedenlerin en iyi hükmedenidir.

Kral dedi ki: İstediğinizi söyleyin ve dediklerinizi açıklayın.

Onların lideri dedi ki: Evet, ey kral, bu evcil hayvanlar, büyükbaş hayvanlar, yırtıcılar ve vahşi hayvanlar bizim kölelerimizdir. Biz onların efendileri, onlar bizim hizmetçilerimizdir. Biz onların efendileriyiz. Onlar içinde kaçan, uzaklaşan ve başkaldıranlar olduğu gibi kulluktan/kölelikten hoşlanmayıp reddeden itaatkârlar da vardır.

İnsan soylu kral dedi ki: İddiada bulunduğun ve ileri sürdüğün konuda delilin nedir?

Onların lideri ise şöyle dedi: Evet, ey kral, bizim söylediklerimizi kanıtlayan işitilmiş(nakle dayalı) şer'î delillerimiz ve iddia ettiklerimizi destekleyen aklî kanıtlarımız var.

Kral şöyle dedi: Hadi, onları ortaya koy.

Abbas'ın çocuklarından olan insan soylu hatip ayağa kalktı, minbere çıktı ve şu hutbeyi okudu:

"Hamt âlemlerin Rabbi Allah'a, güzel son sakınanlara mahsustur. Zalimlerden başkasına düşmanlık edilmez. Allah, peygamberlerin sonuncusu, elçilerin imamı ve

hesap günü şefaatin sahibi olan Efendimiz Muhammed'e rahmet(salat) etsin. Aynı şekilde Allah'ın rahmeti [Allah'a] yakın (mukarrab) meleklerine ve göklerin ve yerlerin halkından olan Salih, mümin ve Müslüman kullarına olsun. O, rahmetiyle bizi ve sizi de onlardan eylesin. O, merhametlilerin en merhametlisidir.

Sudan bir beşer yaratan, onu soy ve akraba kılan, ondan bir eş meydana getiren, onları çok sayıda erkekler ve kadınlar olarak yayan, zürriyetlerini yücelten, onları karada ve denizde taşıyan ve temiz rızıklarla besleyen Allah'a hamt olsun. Aziz ve Celil olan Allah dedi ki: "*Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için (giysi gibi) ısıtıcı şeyler ve birçok fayda vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz. Sizin için onlardan ayrıca akşamleyin getirirken ve sabahleyin salıverirken bir güzellik (zevk) vardır*"[10]. Yüce Allah dedi ki: "*Onların ve gemilerin üzerinde taşınırsınız*"[11]. Yine o dedi ki: "*Onlar sizin yüklerinizi ancak güçlükle varabileceğiniz bir memlekete taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir. Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve zinet olması için yarattı. Bilmediğiniz daha nice şeyler yaratır*"[12]. Yine dedi ki: "*Bu sayede sırtlarına kurulup onları kumanda edesiniz; ve onları her kumanda ettiğinizde de Rabbinizin nimetini anıp şöyle diyesiniz: Bütün bunları bizim yararımıza bir yasaya bağlayan Allah'ın şanı ne yücedir, aksi halde buna bizim gücümüz asla yetmezdi*"[13] Onların bizim için ve bizden dolayı yaratıldıklarına ve onların bizim kölemiz, bizim ise onların efendisi olduğumuza delalet eden daha birçok Kur'an, Tevrat ve İncil ayeti vardır. Allah'tan kendim ve sizin için bağışlanma diliyorum".

Kral dedi ki: Ey evcil hayvanlar ve büyükbaş hayvanlar topluluğu! İnsan soylu bu kimsenin söylediği Kur'an ayetlerini ve iddiasını onlarla kanıtladığını duydunuz. Pekiyi, onun söylediklerine ilişkin olarak sizin neyiniz var?

O zaman onların lideri olan katır kalktı ve şöyle dedi: Varlıklardan zamansız ve mekânsız olarak önce, Bir, İlk, Tek, İhtiyaçsız, Ezelî ve Ebedî olan, Allah'a hamd olsun. Sonra "ol" dedi ve gaybınm sırrından gösterdiği parlak ışık meydana geldi. Sonra ışıktan yanan bir ateş denizi ve titreşen dalgalı bir su denizi yarattı. Sonra su ve ateşten burçlu felekler ve parlak bir yıldız yarattı. Göğü inşa etti, yeri yaydı, dağları sağlamlaştırdı, gök tabakalarını yüce varlıkların meskeni ve feleklerin genişliğini mukarrab (kendine yakın) meleklerin meskeni yaptı, bitki ve hayvanlardan oluşan yeryüzünü insanlar için döşedi, sonra sıcak rüzgâr ateşinden cinleri yarattı, çamurdan insanı yarattı, sonra onun neslini sağlam bir yerdeki adi sudan oluşan sülaleden meydana getirdi, sonra onun zürriyetini yeryüzünde orayı tahrip değil, imar etmeleri için hayvanları koruyan, onlardan yararlanan, onlara zulüm ve haksızlık etmeyen halifeler kıldı. Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma diliyorum.

Sonra dedi ki: Ey kral, bu insanın okuduğu Kur'an ayetlerinde kendilerinin efendi, bizim onların kölesi olduğumuz şeklindeki iddiasına dair bir işaret yoktur. Bunlar ancak Allah'ın onlara olan nimet ve ihsanına ilişkin bir hatırlatmadır. Onlara: "Bizi

10. Nahl, 16/5-6.
11. Müminun, 23/22.
12. Nahl, 16/7-8.
13. Zuhruf, 43/13. (Metinde ayetin bir kısmı verilmiş, ancak bütünlüğü sağlamak için tarafımızdan tamamı ilave edilmiştir). (ç.n.)

onların hizmetine verdiğini" söyledi. Nitekim şöyle de demişti: Güneşi, Ayı, bulutları ve rüzgârları hizmetinize verdi. Ey kral, bundan onların bunların kulu ve kölesi, bunların ise onların efendisi olduğu mu anlaşılıyor?

Ey kral, bil ki Allah, göklerde ve yerde olanları yarattı, kâh menfaatlerini sağlamak, kâh zararlarını gidermek için onların bazılarını diğerlerinin hizmetine verdi. Allah, hayvanı ona menfaat sağlamak ve ondan zararı gidermek için insanın hizmetine verdi. –Nitekim bunu sonraki bölümde açıklayacağız–. Onların zannettikleri, vehmettikleri ve iddia ettikleri gibi asla onlar bizim efendimiz, biz de onların kölesi değiliz.

Bölüm

Sonra hayvanların lideri dedi ki: Ey kral, biz ve atalarımız, insanların babası Âdem yaratılmadan önce yeryüzünün her tarafında ikamet eden ve vadilerinde yolculuk eden sakinleriydik. İçimizden her topluluk rızkını temin etmek için Allah'ın beldelerinde gidip geliyor ve oradaki işlerin iyiliği için tasarrufta bulunuyordu. Herkes bozkır, orman, dağ, sahil, tepe, çalılık veya kumsaldan amaçlarına uygun bir yerde kendi işiyle uğraşıyordu. Bizden her tür, kendi türünün çocuklarına yakınlık gösterir; Allah'ın bizim için takdir ettiği yiyecek, içecek ve faydaların bulunduğu en iyi hayat ortamında yavrulamakla ve yavrularını büyütmekle meşgul olurdu. Gece gündüz vatanlarımızda güven duyarak ve bedenlerimizde afiyet hissederek Allah'ı tespih ediyor, yüceltiyor, birliyor ve ona hiçbir şeyi ortak koşmuyorduk. Asırlar ve zamanlar böyle geçti.

Sonra Allah –övgüsü yüce olsun– insanların atası Âdem'i yarattı ve onu yeryüzüne halife kıldı. Çocukları üredi, zürriyeti çoğaldı ve yeryüzünün kara, deniz, ova ve dağlarına yayıldı. Yerlerimizi ve vatanlarımızı daralttılar. İçimizden koyun, sığır, at, katır ve eşek esir alındı. Onları hizmetlerine aldılar, yolculukta ve yolculuk dışında taşıma ve binme gibi zor işlerinde kullandılar; çifte koşma ve dolaplara bağlama gibi, boyunduruk altında ve değirmenlerde ömrümüz boyunca zorbalıkla, baskı uygulamak, dövmek, aşağılamak ve çeşitli eziyetler yapmak suretiyle çalıştırarak ve boyun eğdirerek yordular. Gücü yetenlerimiz bozkırlara, çöllere ve dağ başlarına kaçtı. Âdemoğulları bizi yanlarında tutmak için çeşitli hileler geliştirdiler. Ellerine düşenimizi bukağıyla ve zincirle bağlayarak, avlayarak, boğazlayarak, derisini yüzerek, karnını yararak, eklemlerini keserek, tüylerini yolarak, kıllarını ve yünlerini kırkarak, ateşte pişirerek, yakarak, kızartarak ve tasviri imkânsız çeşitli işkenceler ederek baskı uyguladılar.

Bütün bunlara rağmen bu insanlar bizden hoşnut değillerdir. Hatta bunun bize karşı kendilerinin hakkı olduğunu; onların bizim efendimiz, bizim ise onların kölesi olduğumuzu iddia ettiler. Bizden kaçan herkes firari, asi ve itaatsizdir. Onların bize karşı delilsiz, beyansız ve burhansız olarak yaptıkları bu işler zorlama ve zorbalıktan başka bir şeydir.

Kral bu sözü dinleyip hitabı anlayınca bir tellala, ülkesinde seslenmesini, Sasanoğulları, Hakanoğulları ve Şeysaban çocukları gibi cin kabilelerinden oluşan orduları ve yardımcıları ve İdris hanedanı ve Belkısoğulları içindeki adil kadıları ve fakihleri çağırmasını emretti. Hayvanların liderleri ile insanların tartışmacıları arasında hüküm vermek için oturdu. Sonra insanların liderlerine dedi ki:

Bu büyükbaş hayvanların ve evcil hayvanların sizin için anlattıkları zulüm ve şikâyet ettikleri haksızlık hakkında ne diyorsunuz?

İnsanların lideri şöyle dedi: Biz, onların bizim kölemiz, bizim de onların efendisi olduğumuzu söylüyoruz. Bizim onlar üzerinde efendiler gibi hükmetme ve krallar gibi tasarrufta bulunma yetkimiz var. Bize itaat eden, Allah'a itaat etmiş, isyan edip kaçan ise Allah'a isyan etmiş olur.

Kral, insan soyluya dedi ki: Hâkimlerin huzurunda iddialar ancak kanıtlarla doğru olur. Söylediklerin ve iddia ettiklerin ancak açık delille kabul edilir.

İnsan soylu dedi ki: Bizim, iddialarımızın doğruluğunu destekleyen aklî kanıtlarımız ve felsefî delillerimiz var.

Kral dedi ki: Onlar nelerdir? Bilmemiz için anlat. Dedi ki: Evet, suretimizin güzelliği, beden yapımızın düzgünlüğü, boyumuzun dikliği, duyularımızın yetkinliği, ayırt etme (*temyiz*) kabiliyetimizin inceliği, ruhlarımızın zekiliği ve akıllarımızın üstünlüğü, bütün bunlar, bizim efendi, onların bizim kölemiz olduğunu gösterir.

Kral, hayvanların liderine dedi ki: İnsanın söylediklerine ne diyorsunuz?

Dedi ki: Bu insanın dediklerinden hiçbiri iddia ettiklerinin delili değildir.

Kral şöyle dedi: Ayakta dik durma ve düzgün oturma kralların özelliklerinden; beli bükme ve yüz üstü eğilme kölelerin niteliklerinden değil mi?

Lider dedi ki: Ey kral, Allah seni doğruya yöneltsin ve kötü işlerden uzak tutsun, söyleyeceklerimi dinle:

Bil ki Allah –övgüsü yüce olsun– onları efendi olduklarına işaret etsin diye bu surette yaratmadı ve yapılarını böyle şekillendirmedi. Aynı şekilde bizi de köle olduğumuza işaret etsin diye bu surette yaratmadı ve böyle şekillendirmedi. Fakat o yapının onlara, bu yapının bize uygun olduğunu bildiği ve hikmeti bunu gerektirdiği için [böyle yaptı].

Bölüm

Hayvan Suretlerinin Farklılık Nedeninin Açıklanmasına Dair

Aziz ve Celil olan Allah, Âdem ve çocuklarını çıplak, yani onları bedenlerinde tüy, derilerinde sıcaktan ve soğuktan koruyacak kıl ve yün olmadan yaratınca, besinlerini ağaç meyvelerinden ve elbiselerini yapraklardan yapınca, ağaçlar havaya doğru dik olunca onların meyve ve yapraklarını alabilmeleri için aynı şekilde onların da boyunu dik yaptı. Aynı şekilde bizim besinlerimizi yerin otlarından yapınca bedenlerimizin yapısını da yerin otlarını kolay alabilmemiz için eğik yaptı. Onların zannettikleri gibi değil, işte bundan dolayı onların suretini dik, bizim suretimizi eğik yaptı.

Kral dedi ki: Aziz ve Celil olan Allah'ın şu sözü hakkında ne dersiniz? "*Şüphesiz biz insanı en güzel şekilde yarattık.*"[14]

Lider şöyle dedi: Nebevî kitapların, lafızların zahirinin delalet ettiğinden başka ve ilimde derinleşmiş âlimlerin bildiği tevil ve yorumları vardır. Kral zikir ehline sorsun.

14. Tin, 95/4.

Kral, cinlerin bilgesine dedi ki: "En güzel şekilde" sözünün anlamı nedir?

Şöyle dedi: Âdem'in yaratıldığı gün yıldızlar yüksek konumlarındaydı, burçların sütunları dik idi, zaman çoğu maddesiyle dengeli idi. Bunlar suretleri kabule hazır haldeydiler. Onun bünyesi en güzel şekilde ve en yetkin biçimde geldi.

Kral şöyle dedi: Bu üstünlük, yücelik ve iftihar olarak yeter!

Bilge dedi ki: Bunların belirtilenden başka bir anlamı daha vardır. Bu, onun şu sözüyle açıklandı: "*Seni yarattı, şekillendirdi, ölçülü yaptı ve dilediği biçimde oluşturdu*"[15]. Yani seni ne uzun ince ne de kısa ve yapışık yaptı; bilakis ikisinin ortası olarak [yarattı].

Hayvanların lideri dedi ki: Bizi de böyle yaptı. Ne uzun, ne ince, ne kısa, ne küçük yaptı, bilakis ikisinin ortasında [yaptı]. Bu suret, üstünlük ve yücelikte biz onlarla ortağız.

İnsan, hayvanların liderine şöyle dedi: Mutedil boy, düzgün bünye ve uyumlu suret hani nerenizde? Devenin iri cüsseli, uzun boylu, küçük kulaklı ve kısa kuyruklu, filin iri yaratılışlı, uzun dişli, geniş kulaklı, küçük gözlü, sığır ve mandanın uzun kulaklı, kalın boynuzlu ve üst köpek dişinden mahrum, koçun koca boynuzlu, büyük kuyruklu ve sakalsız, tekenin ise uzun sakallı, kuyruksuz ve avreti açık, tavşanın küçük cüsseli ve büyük kulaklı olduğunu görüyoruz. Bu örneğe kıyasladığımızda hayvanların, yırtıcıların, vahşi hayvanların, kuşların ve sürüngenlerin bünyelerinin düzensiz ve organlarının uyumsuz olduğunu görürüz.

Hayvanların lideri şöyle dedi: Ey insan, ne kadar da yanlış! Sen en iyisinden mahrum kaldın, en sağlamı sana gizli kaldı. Yaratılanı ayıpladığında yaratıcıyı ayıpladığını anlamadın mı? Bütün bunların Hikmetli Yaratıcının eserleri olduğunu ve onları onlara menfaatleri sağlamak zararları onlardan uzaklaştırmak için bir takım nedenler, sebepler ve amaçlardan dolayı hikmetiyle yarattığını ve bunu ondan ve ilimde derinleşenlerden başkasının bilmediğini görmez ve bilmez misin?

İnsan dedi ki: Ey lider, eğer hayvanların bilgesi ve hatibi isen bize devenin boynunun niçin uzun olduğunu haber ver. Dedi ki: bunun sebebi, yerin otlarına yetişecek şekilde ayaklarının uzunluğuyla uyumlu olması, sayesinde yerden kalkmasına yardım etmesi, dudaklarının bedeninin diğer taraflarına ulaşıp onları kaşıması için.

Filin hortumu, boyun uzunluğuna karşılıktır. Kulaklarının büyüklüğü, gözünü ve ağzını tahtakurusu/kene ve sinekten korumak içindir. İçinden fildişlerinin çıkması sebebiyle ağzı sürekli açık olduğu için dudaklarını birleştiremez. Fildişleri onun için kendisini yırtıcı hayvanlardan koruyan bir silahtır.

Tavşanın kulaklarının büyük olmasının sebebi, kışın ve yazın ona örtü, perde ve elbise olmasıdır. Çünkü derinin inceliği bedene yayılmıştır. Buna göre, Aziz ve Celil olan Allah'ın her hayvana ihtiyacını dikkate alarak yararı çekecek ve zararı giderecek birtakım organ, eklem ve araçlar vermiştir. Hz. Musa şu sözünde bu manaya işaret etmiştir: "*Rabbimiz her şeye yaratılışını edip sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir*"[16].

15. İnfitar, 82/7-8.
16. Taha, 20/50.

Ey insan, suret güzelliğine dair bahsettiğin ve bize karşı övündüğün şeyde iddia ettiğin gibi sizin efendi, bizim köle olduğumuza delalet eden bir husus yoktur. Suret güzelliği türün erkek ve dişi fertleri nezdinde eğer rağbet edilen bir şeyse bu, onları neslin devamı amacıyla cinsel ilişki, çiftleşme, doğurma ve üremeye teşvik etmek içindir. Siyahlar beyazların güzelliklerine, beyazlar siyahların güzelliklerine, homoseksüeller cariyelerin güzelliklerine ve fahişeler oğlanların güzelliklerine rağbet etmediği gibi, biz dişilerimizin güzelliklerine, dişilerimiz de erkeklerimizin güzelliklerine rağbet etmez. Ey insan, suret güzellikleri bakımından sizin bize hiçbir üstünlüğünüz yoktur.

Bölüm
Hayvanlardaki Duyuların Mükemmelliğinin Açıklanmasına Dair

Duyularınızın mükemmelliği ve ayırt etme (temyiz) gücünüzün duyarlılığı hakkında anlattıkların ve bize karşı övündüğün şeyler sizin dışınızdaki hayvanlarda olmayıp sadece size mahsus değildir. Çünkü onlar içinde duyusu sizinkinden daha mükemmel ve temyiz gücü sizinkinden daha duyarlı olanlar vardır. Mesela; deve, bacakları ve boynunun uzunluğuna ve havada başının yerden yüksekliğine rağmen gece karanlığında engebeli yollarda ve çetin patikalarda sizin lamba, meşale ve mum olmadan göremediğiniz şeyleri ayakları önünde görür. İyi atın gece karanlığında uzaktan gelen kimsenin ayak sesini duyduğunu görürsün. Hatta o, bir düşman veya yırtıcı hayvandan gelecek tehlikeye karşı sakındırmak için ayaklarını hareket ettirmek suretiyle sahibini uykudan uyandırır. Yine birçok eşek ve sığır, sahibi kendilerini daha önce hiç gidilmemiş bir yola sürdüğü zaman orayı terk ederler ve kendi alışkın oldukları mekân, barınak ve yerlerine dönerler; kaybolmazlar. Bazen kimi insanların defalarca gittikleri yolda saptıkları ve kayboldukları görülür. Sürüde bazı koyunların bir gecede birçok yavru doğurduklarını, onları yarından itibaren meraya saldıklarını, akşamleyin geldiklerini ve yüzlerce, hatta daha fazla hayvanın zincirden kurtulduklarında her birinin hiç karıştırmadan kendi annelerine gittiklerini görürsün. Onların çocukları da annelerine karşı böyledir. Fakat insan belki üzerinden bir, iki veya daha çok ay geçtiği halde annesini kız kardeşinden, babasını erkek kardeşinden ayıramaz. Ey insan, hani nerede belirttiğin ve bize karşı övündüğün o duyu kalitesi ve ayırt etme inceliği?

Belirttiğin akıl üstünlüğünden ise üzerinde hiçbir iz ve alamet görmüyoruz. Çünkü üstün aklınız olsaydı kendi fiiliniz ve kazanımınız olmayan, bilakis nimetlerin yerlerini bilmeniz ve kendisine isyan değil, şükretmeniz için Allah'ın verdiği lütuf olan bir şeyle bize karşı övünmezdiniz. Akıllılar ancak ortaya koydukları sağlam ürünler, doğru düşünceler, hakiki ilimler, övülen görüşler, adil gelenekler ve dosdoğru yollar ile övünürler. Biz sizin delilsiz iddia ve belgesiz düşmanlık dışında bunların hangisiyle övündüğünüzü görmüyoruz.

Bölüm
Hayvanın İnsanın Yaptığı Zulümden Şikâyetinin Açıklanmasına Dair

Kral, insana şöyle dedi: Cevabı duydun. Belirttiklerinden başka diyecek bir şeyin var mı?

Dedi ki: Evet, ey kral, bizim efendi, onların köle olduklarını kanıtlamak üzere belirttiklerim dışında başka meseleler ve anlatılacak şeyler var. Onları satarız, satın alırız, hastalandıklarında yedirir ve sularız, sıcak ve soğuğa karşı onları giydirerek koruruz, yırtıcı hayvanların parçalamaması için onları savunuruz, hastalandıkları zaman tedavi ederiz, sakatlandıklarında ihtiyaçlarını karşılarız, bilmediklerinde öğretiriz, yoruldukları̇nda serbest bırakırız ve suç işlediklerinde bağışlarız. Bütün bunlar onlara karşı bir şefkat, merhamet ve sevgi gösterisidir. Bütün bunlar efendilerin köle ve hizmetçileri için yaptıkları işlerdir. Kral, lidere dedi ki: Anlattıklarını işittin; neyin varsa cevapla.

Hayvanların lideri şöyle dedi: "Biz onları satıyoruz ve satın alıyoruz" sözünü ele alalım: Birbirlerine galip geldikleri zaman Farslar Rumlara, Rumlar da Farslara aynısını yapıyor. Anlıyor musun, hangisi köle, hangisi efendi? Yine Hintliler Sintlilere, Sintliler de Hintlilere böyle muamele ediyor. Hangisi efendi, hangisi köle? Aynı şekilde Habeşliler Nubelilere, Nubeliler de Habeşlilere böyle davranıyorlar. Araplar, Kürtler ve Türkler de birbirlerine aynı şekilde muamele ediyorlar. Hayret! gerçekte hangisi köle, hangisi efendi? Ey adil kral, bunlar, astroloji hükümleri ve bağlar gereği insanlar arasında dönüp duran devletler ve nöbetlerden başka nedir? Nitekim Yüce Allah şöyle ifade etmiştir: *"İşte bu günleri(dönemleri) insanlara arasında böyle döndürüp dururuz"*[17] "Onları doyuruyoruz, suluyoruz ve giydiriyoruz." şeklindeki sözlerine ve bizim için yaptıklarını belirttikleri diğer işlere gelince; bunlar onların bize gösterdikleri şefkat, merhamet, sevgi ve acıma değildir. Aksine onlar bunları, bizim telef olmamız sonucu zarar etmekten ve sütümüzü içme, yün, kıl ve tüylerimizden yaptıkları giysileri giyme, sırtımıza binme ve üzerimizde yük taşıma gibi bizden sağladıkları menfaatleri kaybetmekten korktukları için yaparlar. Belirtildiği gibi şefkat ve merhamet gösterdikleri için değil.

Sonra eşek konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Âdemoğullarının elinde esir, sırtımıza taş, tuğla, toprak, tahta ve demir gibi yükleri vurulmuş bir halde, altlarında zorlukla ve şiddetli sıkıntıyla yürürken ve çabalarken, yüzümüze ve arkamıza değnek ve kırbaçla şiddetli, öfkeli, kızgın ve gürültülü bir şekilde vurulurken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey kral, bu insanın iddia ettiği gibi hani nerede bize gösterdikleri şefkat ve acıma?

Sonra öküz konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Âdemoğullarının elinde esir, boyunduruk altına alınmış, dolap ve değirmenlere bağlanmış, yüzümüz örtülmüş ve gözlerimiz kapatılmış bir halde ve bizi döverlerken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Pekiyi, öyleyse nerede bize gösterdiklerini iddia ettikleri şefkat, merhamet ve acıma?

---

17. Âli İmran, 3/140. Bu ayetin devamına, Kur'an'daki metinde olmadığı halde "Bunları ancak bilenler düşünürler." cümlesi eklenmiş. (ç.n.)

Sonra koç konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Âdemoğullarının elinde küçük yavrularımız olan oğlak ve kuzular alınmak, annelerinden ayrılmak, sütlerimiz sadece kendi çocuklarına tahsis edilmek, yavrularımız elleri ve ayakları bağlı, aç ve susuz, bağırtı ve melemesine acınmaz ve imdat çığlığına kulak verilmez halde mezbahane ve kesim yerlerine götürülmek suretiyle esir bir halde, sonra bizi boğazladıklarını, yüzdüklerini, kasap dükkânlarında karınlarımızın yarıldığını, organlarımızın, kafalarımızın, işkembelerimizin, bağırsaklarımızın ve karaciğerlerimizin parçalandığını, satırlarla doğrandığını, tencerede pişirildiğini, fırında kızartıldığını seyretmekte ve ağlayıp şikâyetçi olmadan sessizce durmakta iken –kaldı ki şikâyet etsek ve ağlasak bile merhamet edilmezdi– görseydin bu insanın iddia ettiği gibi bize hangi merhametin ve hangi acımanın gösterildiğini [görürdün].

Sonra deve konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Âdemoğullarının elinde esir ve burunlarımıza halka geçirilmiş halde, yularımız hamallarının elinde, istemediğimiz halde sırtımıza yüklerini vurarak çekmekteler iken, hayvanlar kendi vatanlarında olduğu halde, biz gece karanlığında çöl, çorak arazi ve engebeli yollarda ve onların yükleriyle kayalara, taşlara ve çakıllara çarparak yürürken, yanlarımız ve sırtımız hörgücümüzün sürtünmesinden dolayı yaralanmış iken ve biz aç susuz iken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey kral, hani nerede bu insanın bize gösterdiğini iddia ettiği şefkat ve acıma?

Sonra fil konuştu ve şöyle dedi: Ey kral bizi ayaklarımızda zincir, boynumuzda kalın ip Âdemoğullarının elinde esir iken, hoşlanmadığımız ve cüssemizin büyüklüğüne, yaratılışımızın iriliğine, sivri dişlerimizin uzunluğuna ve çok güçlü olmamıza rağmen gidermeye gücümüz yetmediği halde ellerinde demir kancalarla beynimize ve sağımıza solumuza vururlarken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın. Ey kral, hani nerede bu insanın bize gösterdiğini iddia ettiği şefkat ve acıma?

Sonra at konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Âdemoğullarının elinde esir, ağzımıza gem, sırtımıza eğer vurulmuş, karnımıza kemer ve kayış bağlanmış bir halde, zırhlı süvariler sırtımızda tekmelerken ve toz içinde, çıplak, aç ve susuz bize saldırırken, kılıçlar yüzümüzde, oklar boğazımızda, mızraklar göğsümüzde sulara dalar ve kanlar içinde yüzerken görseydin bize acır, arkamızdan ağıt yakar ve bizim için ağlardın.

Sonra katır konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, bizi Âdemoğullarının ellerinde esir, ayaklarımıza zincir, ağzımıza ve damaklarımıza gem, avret yerlerimize kilit vurulmuş, yavrulama arzusundan mahrum edilmiş ve sırtımıza semer konulmuş bir halde, üzerinde seyis ve binicilerden oluşan aptal insanlar varken, ellerinde değnek ve kırbaç ile yüzümüze ve arkamıza vururken, bize yapabildikleri en çirkin küfürlerle öfkeli ve kızgın bir şekilde ve aptalca söverken bir görseydin! Hatta onların beyinsizleri kendi kendilerine, kız kardeşlerine, annelerine ve kızlarına bile söverler. Şöyle derler: Eşeğin ...arağı onu satanın, alanın, sahip olanın ...ötüne girsin! Bütün bunlar gerisin geri onlara döner. Onlar buna daha layıktır.

Ey kral, onların içinde bulundukları alçaklık, cehalet, çirkinlik ve sövgü nitelikleri üzerinde düşünürsen ilginç bir şekilde bu yerilen hallere, çirkin sıfatlara, rezil huylara, kötü işlere, koyu bilgisizliğe, bozuk düşüncelere ve değişik görüşlere ilişkin bilgi-

lerinin azlığını; tövbe etmediklerini, düşünmediklerini, peygamberlerinin öğütlerinden faydalanmadıklarını ve şöyle buyuran Rablerinin tavsiyesine uymadıklarını görürsün: "*Affetsinler, hoş görsünler. Siz de Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?*"[18] Yüce Allah'ın sözü: "*Bu sayede sırtlarına kurulup onları her kumanda ettiğiniz zaman da, Rabbinizin nimetini anıp şöyle diyesiniz: 'Bütün bunları bizim yararımıza bir yasaya bağlayan Allah'ın şanı ne yücedir; yoksa bizim gücümüz buna asla yetmezdi*"[19].

Katır konuşmasını bitirince deve domuza dönerek şöyle dedi: Kalk ve konuş; domuzlar topluluğu olarak Âdemoğullarından gördüğünüz zulmü anlat ve merhametli krala şikâyet et. Umulur ki bize acır ve merhamet eder, hepimizi Âdemoğullarının elinden kurtarır. Zira siz de büyükbaş hayvanlar içinde yer alıyorsunuz.

Cinlerden bir bilge şöyle dedi: Hayır, yemin ederim ki domuz büyükbaş hayvanlardan değil, aksine yırtıcı hayvanlardandır. Onun köpek dişlerinin olduğunu ve leş yediğini görmüyor musun?

Cinlerden bir diğeri şöyle dedi: Bilakis o büyükbaş hayvanlardandır. Onun çatal tırnağının olduğunu, ot ve yem yediğini görmüyor musun? Diğeri dedi ki: Hayır, aksine o, eşek ve devenin bileşimi olan fil ve zürafa gibi yırtıcı hayvanlar, büyükbaş hayvanlar ve evcil hayvanların bileşimidir.

Sonra domuz, deveye şöyle dedi: Vallahi bizim hakkımızda konuşanların aşırı ihtilafından dolayı ne diyeceğimi ve neyi şikâyet edeceğimi bilmiyorum. Ama cin bilgeler onların söylediklerini duydular. İnsanlar ise bizim hakkımızda en çok ihtilafa ve en uzak düşünce ve görüşe sahipler. Müslümanlar bizim çirkinleştirilmiş ve lanetlenmiş olduğumuzu söylüyorlar, suretimizi çirkin sayıyorlar, ruhlarımıza tahammül edemiyorlar, etlerimizi pis buluyorlar ve bizi anmayı uğursuz kabul ediyorlar. Rumlar, kurbanlarda etlerimizi yemek için yarışıyorlar ve onunla Allah'a yaklaşmaya çalışıyorlar.[20] Yahudiler ise kendilerine karşı işlediğimiz bir suç ve cinayet olmadığı halde bizden nefret ediyorlar, bize sövüyorlar ve bizi lanetliyorlar. Fakat onlar ile Hıristiyanlar arasında bir düşmanlık vardır.[21] Rumlara ve Ermeniler nezdinde hükmümüz, sığır ve koyunun başkaları nezdindeki hükmü gibidir. Bedenlerimizin bereketli, etlerimizin semiz, yavrularımızın çok ve sütlerimizin bol olması nedeniyle bizden hoşlanırlar. Yunanlı tabipler iç yağlarımızla tedavi yaparlar ve onları ilaç ve tedavilerinde kullanırlar. Binek hayvanlarının seyisleri bizi binek hayvanları ve otlarıyla aynı ortama koyarlar. Çünkü onlara göre bizim karışmamız ve onların kokumuzu koklamalarıyla onların hali iyileşir. Ayakkabıcılar ve kunduracılar ise yelelerimizin kılı için birbirleriyle yarışırlar ve çok ihtiyacımız olduğu halde sivri ucumuzu koparmak için acele ederler. Şaşırdık, kime teşekkür edeceğimizi, kimden şikâyetçi olacağımızı ve kimden dolayı hayıflanacağımızı bilmiyoruz.

Domuz konuşmasını bitirince eşek, devenin bacakları arasında durarak tavşana döndü ve şöyle dedi: Kalk ve konuş; tavşanlar topluluğu olarak Âdemoğullarından

---

18. Nur, 24/22.
19. Zuhruf, 43/13-14.
20. Bu, İhvan'ın vehmi olup gerçekte Rumlar kurbanlarda domuz eti yemezler veya onu Allah'a yaklaşma vesilesi kabul etmezler.
21. Bu da bir vehimdir; çünkü Yahudilerin domuza karşı düşmanlığı Hıristiyanlarınkinden daha önceliklidir.

gördüğünüz zulmü anlat ve merhametli krala şikâyet et. Belki bize acır, hakkımızda düşünür ve hepimizi Âdemoğullarının elinden kurtarır.

Tavşan dedi ki: Biz Âdemoğullarından kaçtık, yurtlarına girmeyi bıraktık, çukurlara ve ormanlara sığındık, onların şerrinden kurtulduk; fakat köpeklere, atlara, yırtıcı hayvanlara, onların bize karşı Âdemoğulları için yardımcı olmalarına, bize saldırmalarına, bizim ve sığınmak için dağlarda yaşayan kardeşlerimizden ceylanlar, yaban eşekleri, yaban öküzleri, yaban develeri ve dağ keçilerinin peşine düşmelerine maruz kaldık.

Tavşan sonra şöyle dedi: Köpekler ve yırtıcı hayvanlar, etimizi yemede payları olduğu için bize karşı insanlara yardım etmekte mazurdurlar. Çünkü onlar bizim türümüzden değil, bilakis yırtıcı hayvanlardandırlar. Hâlbuki atlar, evcil hayvanlar topluluğu olarak bizdendirler ve etimizi yemede payları yoktur. Onların bize karşı insanlara yardım etmeleri cehalet, bilgi kıtlığı ve işleri ve hakikatleri iyi öğrenmemişlikten değilse nedendir?

Bölüm

Atların Diğer Evcil Hayvanlar ve Ötekiler Karşısındaki Üstünlüğüne Dair

İnsan, tavşana dedi ki: Azalt; atı çok kınadın ve kötüledin. Sen onun insanlar tarafından kullanılan hayvanların en hayırlısı olduğunu bilseydin böyle konuşmazdın.

Kral, insana şöyle dedi: Bahsettiğin bu iyilik nedir? Anlat bakalım.

Dedi ki: Övülen hasletler, iyi huylar ve ilginç bir hayat tarzı. Suretinin güzelliği, vücut organlarının uyumu, bünyesinin şekli, renginin duruluğu, kıllarının güzelliği, koşmadaki hızı, binicisine itaati, çevirmek istediği şekilde ararken ve kaçarken sağda ve solda, önde ve arkada ona boyun eğmesi, ruhunun zekâsı, duyularının kalitesi ve edeplerinin iyiliği bunlar arasında yer alır. Hatta binicisi onun üzerinde olduğu sürece idrarını yapmaz ve dışkı atmaz; kuyruğunun kılları terlese bile sahibine değmemesi için kuyruğunu kımıldatmaz. Onda fil kuvveti vardır. Üzerindeki semer, gem, koruyucu zırh ve bin rıtıl[22] ağırlığındaki demir alete rağmen hızlı koşarken binicisini miğferi, zırhı ve silahı ile birlikte taşır. Kavgada göğsünden ve boğazından değişik yaralar aldığında, saldırılarda ve arayışta kurdun hücum etmesi gibi hızlı koştuğunda eşek sabrı vardır. Kedi gibi çalım atarak yürür, kurt gibi koşar adım intikal eder, selin sürüklemesi esnasında kaya taşlarının sürüklenmesi gibi sürüklenir ve rekabette arenayı arayan kimse gibi koşmak için acele eder.

Tavşan dedi ki: Evet, ama bütün bu övülen hasletlere ve güzel huylara rağmen onun bu hasletlerin tümünün üstünü örten büyük bir kusuru vardır.

Kral dedi ki: O nedir? Bana anlat!

Şöyle dedi: Cehalet ve hakikat bilgisinin kıtlığı. O, kendisini hiç koşarken görmediği sahibinin altında evinde doğan ve orada arayış içinde büyüyen sahibin altında koşan bir şey gibi koşar. Düşmanının peşine düşen sahibini taşıdığı gibi sahibinin

22. 416 gr.

kendisini arayan düşmanını da taşır. Onun bu hasletlerdeki durumu; ruhu, duyusu, şuuru ve bilgisi olmayan kılıç gibidir. O, kendisini kırmak, bükmek ve işlemez hale getirmek isteyen kimsenin boynunu kestiği gibi, onu bileyen kimsenin boynunu da keser. Şüphesiz o, bu ikisi arasındaki farkı bilmez.

Sonra tavşan şöyle dedi: Bu tür özellikler Âdemoğullarında da vardır. Hatta onlardan biri, kendisinden hiçbir iyilik ve ihsan görmediği uzak düşmana yaptığı gibi anne babasına, arkadaşlarına ve akrabalarına bile düşmanca davranabilir, hile yapabilir ve kötülük edebilir. Bu insanlar, annelerinin sütünü içtikleri gibi bu büyükbaş hayvanların sütünü içerler, küçükken babalarının omuzlarına bindikleri gibi evcil/binek hayvanların sırtına binerler, onların yün, tüy ve kıllarından bir süre ev eşyası ve giysi olarak faydalanırlar ve en sonunda onları boğazlarlar, yüzerler, karınlarını yararlar, eklemlerini parçalarlar, ateşte pişirmek ve ızgara yapmak suretiyle zevklenirler, onlara acımazlar, kendilerine olan iyiliklerini ve onlardan elde ettikleri nimet ve bereketi hatırlamazlar.

Tavşan, insanları ve atları kınamayı ve kusurlarını ortaya dökmeyi bitirince eşek şöyle dedi:

Aşırı kınama! Yaratılanlar arasında bütün fazilet ve lütuflar kendisine birçoğundan mahrum edilmeden verilmiş kimse yoktur. Yine hiç kimse, başkalarına verilmemiş olan bir şey kendisine verilmeden lütuflardan mahrum edilmemiştir. Çünkü Allah'ın nimetleri bir tek kişinin, bir türün veya bir cinsin tamamen sahip olamayacağı kadar çoktur. Bilakis bunlar yaratılanlara azar azar bölüştürülmüştür. O, çoğaltan ve azaltandır. Üzerinde kulluk esareti görünmeden rablık belirtileri gösteren hiçbir şahıs yoktur. Feleğin iki lambası olan Güneş ve Ay bunun örneğidir. Bu ikisine Allah'tan ışık, azamet, tecelli ve görkem gibi lütuflardan büyük bir pay verilince ve hatta bir topluluk onları içlerindeki rablık belirtilerini açıklamak üzere iki rab ve ilah zannedince, buna karşılık akıl sahiplerine bunların ilah olmaları halinde tutulmayacaklarına dair delil olması için tutulmaktan kaçınmaları yasaklandı. Diğer felek yıldızları da bu hükme tabidir. Onlara parlak ışıklar, dönen felekler ve uzun ömürler verilince üzerlerindeki kulluk alametlerinin görünür olması için yanmak, dönmek ve düşmekten kaçınmaları yasaklandı. Bu hüküm, cinler, insanlar ve meleklerin dâhil olduğu diğer yaratılanlar için de geçerlidir. Kendisine çok miktarda fazilet ve bol nimet verilen kimse mutlaka daha büyüğü ve daha görkemlisinden mahrum kılınmıştır. Yetkinlik, Bir, Kahhar, Aziz, Gaffar ve Azabı Şiddetli Allah'a aittir. Anlattıklarımızdan dolayı şöyle denmiştir:

Yermediğin bir kardeşin devamını istemezsin
Hangi erdemli adam fesat içindedir

Eşek konuşmasını bitirince öküz konuştu ve şöyle dedi: Fakat Yüce Allah'ın nimetlerinden bol pay alan kimsenin verilenlerin fazlasını mahrumlara ve hiçbir rızkı olmayanlara sadaka şeklinde vererek bunların şükrünü eda etmesi gerekir.

Güneşin kendisine ışıktan çok pay verildiği için ışığını yaratılanlara nasıl yaydığını ve onların başına kakmadığını görmüyor musun? Ay ve yıldızlardan her biri de

gücü ölçüsünde böyle yapmaktadır. Bu insanlar da kendilerine diğer hayvanların mahrum olduğu nimetler verildiğinde aynı şekilde onlara sadaka verirler ve başlarına kakmazlar.

Öküz konuşmasını bitirince evcil hayvanlar ve büyükbaş hayvanlar bağırdılar ve topluca şöyle dediler: Ey adil ve cömert kral, bize acı, elimizden tut ve bizi bu Âdem soylu zalim insanların elinden kurtar!

O zaman kral, cin bilgeleri ve âlimlerinden hazır bulunan bir topluluğa dönerek şöyle dedi: Şu evcil ve büyükbaş hayvanların şikâyetini ve Âdemoğullarına nispetle anlattıkları zulüm, haksızlık, taşkınlık ve acımasızlığı duymuyor musunuz?

Dediler ki: Bütün söylediklerini duyduk. Bu gerçektir, doğrudur ve gece gündüz onlarda gözlemlenmiştir. Bu, akıl sahiplerine gizli kalmaz. Bundan dolayı cinler, insanların çirkin eylemlerini, kötü işlerini ve rezil huylarını görünce önlerinden ve arkalarından kırlara, çöllere, sahralara, ıssız yerlere, dağ ve tepe başlarına, vadilere ve deniz sahillerine kaçtılar; Âdemoğullarının yurtlarına sığınmayı bıraktılar. Bütün bu hasletlere rağmen onlar, suizanlarından, kötü huylarından ve cinler hakkındaki inançlarından kurtulamazlar. Şöyle ki onlar, cinlerin insanlar üzerinde vesveselerinin, çarpmalarının, çocukları, kadınları ve cahilleri üzerinde korkutmalarının olduğunu söylerler ve buna inanırlar. Hatta onlar cinlerin şerrinden muska, büyü, tılsım, nazarlık ve benzerlerine sığınırlar. Asla insan öldüren, yaralayan, elbisesini alan, eşyasını çalan, evini delen, cebini söken, yenini kesen, dükkânının kilidini kıran, yolcuyu soyan, sultana isyan eden, saldırıda bulunan veya esir alan bir cin görmediler. Bütün bu hasletler gece gündüz onlarda bulunur, onlardandır, birbirleri içindir. Sonra tövbe etmezler ve zikretmezler.

Konuşmacı sözünü bitirince bir tellal çağırdı: Dikkat ey ileri gelenler, akşam ettiniz; yarın güvenli olarak dönmek için saygın bir şekilde yuvalarınıza dönün!

Bölüm

Görüş Sahiplerine Danışmanın Faydasına Dair

Kral meclisten kalkınca veziri ile biraz baş başa kaldı. O, akıllı, ağırbaşlı, filozof ve bilge bir adamdı. Kral ona dedi ki: Meclisi gördün, bu gelen toplulukların yaptıkları konuşma ve söyledikleri sözleri işittin ve ne için geldiklerini öğrendin. Onlara ne yapmamızı önerirsin? Sence doğru görüş nedir?

Vezir şöyle dedi: Allah, krala yardım etsin, yol göstersin ve doğruya yöneltsin. Bana göre doğru görüş, kralın cinlerin hâkimleri, fakihleri, bilgeleri ve görüş sahiplerine huzurunda toplanmalarını ve bu konuda kendisiyle istişare etmelerini emretmesidir. Bu, büyük bir hikâye, önemli bir iş ve uzun bir husumettir. Burada mesele çok zor, görüş ortaktır; istişare sağlam görüş sahiplerinin basiretini artırır ve şaşkın kimseye doğruluk, basiretli ve anlayışlı kimseye bilgi ve kesinlik kazandırır.

Kral dedi ki: Görüşün ne kadar iyi ve söylediğin ne kadar doğru! Kral bundan sonra Cercis ailesine mensup cin hâkimlerinin, Nahidoğullarına mensup fakihlerin[23], bilge Biranoğullarına mensup görüş sahiplerinin, Lokman ailesine mensup

23. İslam hukuku bilgini.

bilgelerin, Hamanoğullarına mensup tecrübelilerin, Keyvanoğullarına mensup filozofların ve Behramoğullarına mensup kararlı ve azimlilerin getirilmesini emretti. Huzurunda toplandıkları zaman onlarla baş başa kaldı ve şöyle dedi:

Bu toplulukların ülkemize girdiklerini, sahamıza indiklerini öğrendiniz, meclisimize geldiklerini gördünüz ve esaret altındaki bu evcil hayvanların sözlerini, çekişmelerini ve Âdemoğullarını şikâyet ettiklerini işittiniz. Bizden sığınma talep ettiler, himayemize girmek istediler ve yiyeceğimizle kutsallaştılar. Ne düşünüyorsunuz ve onlara ne yapmamızı öneriyorsunuz?

Nahidoğullarına mensup fakihlerin reisi şöyle dedi: Allah, kudretiyle kralın elini genişletsin ve onu doğruya muvaffak etsin! Benim görüşüm, kralın bu evcil hayvanlara, hikâyelerini yazmalarını, orada Âdemoğullarından gördükleri zulmü anlatmalarını ve bu konuda fakihlerin fetvalarını almalarını emretmesidir. Bunda onlar için bir özgürlük ve zulümden kurtuluş vardır. Hâkim onlar hakkında ya satış ya hürriyet ya hafifletme veya onlara iyilik yapılmasına hükmedecektir. Âdemoğulları eğer hükmü yerine getirmez ve bu evcil hayvanlar onlardan kaçarlarsa hiçbir sorumlulukları yoktur.

Kral, topluluğa dedi ki: Onun dediği ve belirttiği hususta ne düşünüyorsunuz?

Dediler ki: Doğru ve uygundur. Sonra Behram ailesine mensup kararsız biri işaret etti ve şöyle dedi: Düşündünüz mü, bu evcil hayvanlar satılmak isterler ve Âdemoğulları da bunu kabul ederse fiyatlarını kim ödeyecek?

Fakih dedi ki: Kral.

Dedi ki: Nereden?

Şöyle dedi: Müslüman cinlerin hazinesinden.

Görüş sahibi dedi ki: Hazinede bu evcil hayvanların fiyatlarına yetecek kadar [para] yok. Bir diğer husus, Âdemoğullarının çoğu, onlara çok muhtaç olmaları ve kralların, ileri gelenlerin ve zenginlerin onlardan gelecek paraya ihtiyaç duymamaları sebebiyle onların satılmasını istemezler. Bu iş bitmemiştir; boşuna kafanızı yormayın.

Kral dedi ki: Sence doğru görüş nedir? Bize söyle.

Şöyle dedi: Bana göre doğru olan, kralın, Âdemoğullarının esaretinde olan bu evcil hayvanların ve büyükbaş hayvanların görüş birliğine varıp yaban eşekleri, ceylanlar, vahşi hayvanlar ve yırtıcıların yaptığı gibi bir gece topluca kaçmalarını ve Âdemoğullarının ülkesinden uzaklaşmalarını emretmesidir. Âdemoğulları sabahladıklarında bindikleri ve yük taşıdıkları şeyleri bulamayınca mesafenin uzunluğu ve yolun zahmeti sebebiyle onları aramaktan kaçınırlar. Bu, onlar için Âdemoğullarının zulmünden kurtuluş ve özgürlük olur. Kral bu görüşe karar verdi ve sonra hazır bulunanlara şöyle dedi: Onun dediği ve işaret ettiği konuda ne düşünüyorsunuz?

Lokmanoğullarına mensup bilgelerin reisi şöyle dedi: Bana göre bu bitmemiş bir iştir, kendinizi yormayın. Bu, maksada uzaktır. Çünkü evcil hayvanlar gece ancak bağlı ve zincirli olurlar; kapılar üzerlerine kapanır. Onlar için bir gecede kaçış nasıl gerçekleşir?

Kararlı kişi dedi ki: Kral bu gece cin kabilelerini onlara kapıları açmaları, bağları ve zincirleri çözmeleri ve evcil hayvanlar uzaklaşıncaya kadar bekçileri oyalamaları

için gönderir. Ey kral, bil ki bunda senin için büyük bir mükâfat vardır. Ben bana ulaşan rahmet sebebiyle sana açıkça nasihat ettim. Yüce Allah, kralın iyi niyetli ve doğru kararlı olduğunu bilince ona yardım eder ve mazlumlara yardım etmek ve kederlileri kurtarmak suretiyle nimetine şükredince onu destekler. Peygamberlerin –kendilerine selam olsun– bazı kitaplarında şöyle yazılıdır: Aziz ve Celil olan Allah diyor ki: Ey kral, ben seni mal biriktiresin, faydalanasın ve şehvet ve zevklerle meşgul olasın diye yönetici yapmadım. Fakat sen mazlumun duasını benden uzaklaştırıyorsun. Ben, kâfirden bile gelse onu geri çevirmem.

Kral, görüş sahibinin işaret ettiği şeye karar verdi, sonra çevresinde bulunanlara şöyle dedi: Dediği hakkında ne düşünüyorsunuz? Dediler ki: Açıkça nasihat etti ve çok çaba harcadı.

Keyvan ailesine mensup bir bilge dışında hepsi onun görüşünü tasdik etti. O şöyle dedi: Ey kral, Allah sana işlerin içyüzünü göstersin ve sebeplerin ve zamanların problemlerine karşı gözünü açsın. Bu sebeplerde ve işte kötü akıbetinden emin olunmayan ve kaçanı ve elden çıkanı ıslah ile telafi edilmeyen önemli bir terslik vardır.

Kral dedi ki: Ey bilge, bize görüşün, korkulması ve sakınılması gereken şeyin ne olduğunu öğrettin. Bize nasıl ilim ve basiret üzere olacağımızı anlat.

Şöyle dedi: Evet, ey kral, bu evcil hayvanların Âdemoğullarının elinden kurtuluşu ve kaçışıyla ilgili olarak sana gösterilen iş gerçekleşirse, Âdemoğulları yarın sabah kalkıp bu evcil hayvanların firar etmesi ve yurtlarından kaçışıyla ilgili büyük olayı görünce bunun ne evcil hayvanların işi ne de insanların tasarrufu olduğunu kesinlikle bilmezler mi, daha doğrusu bunun cinlere ait bir iş ve hile olduğundan şüphe etmezler mi?

Kral dedi ki: Şüphesiz.

O şöyle dedi: Değil mi ki bundan sonra Âdemoğulları kaybettikleri göz kamaştırıcı menfaat ve imkânlar hakkında her düşündükçe, kaybettiklerinden dolayı hüzün, öfke, keder ve hayıflanma ile dolarlar; Âdemoğullarına karşı kin ve düşmanlık beslerler ve onlar aleyhine hile ve tuzaklar kurarlar. Her yerde onları ararlar, her gözetleme kulesinde onları gözetlerler. Böylece cinler o zaman daha önce uzak oldukları bir telaş, düşmanlık ve korku içine düşerler. Bilgeler dediler ki: Akıllı ve düşünen kimse, düşmanların arasını iyileştirir, kendisine düşmanlık çekmez, yararları başkasına çeker ve kendisine zarar vermez.

Topluluk dedi ki: Filozof ve erdemli bilge doğru söyledi.

Sonra bilgelerden biri şöyle dedi. İnsanların hangi düşmanlığından korkulmakta ve sakınılmaktadır? Hâlbuki onlara kötülük yapma imkânları vardır. Cinlerin ateşten yaratılmış, doğal olarak yukarı hareket eden hafif ruhlar; Âdemoğullarının ise yere ait ve doğal olarak aşağı doğru hareket eden ağır bedenler olduğunu bildin. Biz onları görürüz, onlar bizi görmezler. Biz onların arasında gezeriz, onlar bizi fark etmezler. Onlar bize dokunamadıkları halde biz onları kuşatırız. Ey bilge, onların bizim korkacağımız nesi olabilir ki?

Bilge ona şöyle dedi: Heyhat, onların kemikleri sana görünmez, bedenleri sana gizli kalır. Ama Âdemoğulları, ağır yersel bedenleri olsa da bilirler. Onları felekî ruh-

ları ve düşünen melekî nefisleri vardır. Onun sayesinde sizden üstün ve ayrıcalıklı olurlar. Biliniz ki sizin için ilk asırların geçmiş haberlerinde ibret ve örnek; geçmiş zamanlarda insanlarla cinler arasında meydana gelen olaylarda açık bir delil vardır.

Kral dedi ki: Ey bilge, bize nasıl olduğunu haber ver, cereyan eden olumsuzlukları ve nasıl gerçekleştiğini anlat.

Bölüm
Cinler ile İnsanlar Arasındaki Düşmanlığın Açıklaması ve Keyfiyetine Dair

Bilge şöyle dedi: Evet, insanlar ile cinler arasında açıklaması uzun sürecek doğal bir düşmanlık, cahiliye asabiyeti ve uyuşmaz yapılar vardır.

Kral dedi ki: Onlardan birini anlat; birincisinden başla.

Bilge şöyle dedi: Bil ki cinler, eski günlerde ve insanların atası Hz. Âdem'den önceki zamanlarda yeryüzünün sakinleri ve yaşayanları idiler. Karasıyla, deniziyle ve ovasıyla dağıyla yeryüzünü kaplamışlardı. Ömürleri uzadı ve ellerindeki nimet arttı. Krallık, peygamberlik, din ve şeriat onlarda idi. Azdılar, taşkınlık ettiler, peygamberlerinin tavsiyesini terk ettiler ve yeryüzünde bozgunculuğu artırdılar. Bu yüzden yeryüzü ve üzerindekiler onların zulmünden dolayı feryat ettiler. Dönem bitip Kur'an yeniden başlayınca Yüce Allah, gökten inen bir melek ordusu gönderdi. Yeryüzüne yerleştiler ve cinleri mağlup bir şekilde yeryüzünün uçlarına kovdular. Onlardan çok sayıda esir aldılar. Esir almanlar arasında Âdem'in firavunu İblis Azazil de vardı. O zaman o idrak etmeyen bir küçük çocuk idi. Melekler ile birlikte büyüyünce onların ilminden öğrendi ve görünüş itibariyle onlara benzedi. Onların geleneklerinden ve cevherinden farklı bir gelenek ve cevher edindi. Günler ilerleyince zamanla onların içinde emreden, yasaklayan ve boyun eğilen bir başkan oldu. Yine dönem bitip Kur'an yeniden başlayınca Allah yeryüzünde bulunan o meleklere vahyetti ve şöyle dedi: Ben yeryüzünde sizden başka bir halife yaratacak ve sizi göğe yükselteceğim. Yeryüzündeki melekler, alıştıkları vatandan ayrılmaktan hoşlanmadılar. Yönelttikleri cevapta şöyle dediler: Biz seni hamd ile tespih ve takdis edip dururken orada cinlerin yaptığı gibi bozgunculuk yapacak ve kan dökecek kimseler mi yaratacaksın? Dedi ki: Ben sizin bilmediklerinizi biliyorum. Ben kendi kendime yeryüzünde ne meleklerden, ne insanlardan ne de diğer hayvanlardan hiçbir kimseyi bırakmayacağıma söz verdim. Bu yeminin bir sırrı vardır ve biz onu başka bir yerde açıkladık. Yüce Allah, Âdemi yarattığı, onu tesviye ettiği, ona ruhundan üflediği ve eşi Havva'yı yarattığı zaman yeryüzündeki meleklere ona itaat etmelerini emretti. Azazil dışındakilerin hepsi o ikisine boyun eğdiler. O, liderliğinin ortadan kalktığını ve itaat edilmenin ardından itaat etmeye ve yöneticilikten sonra yönetilmeye muhtaç olduğunu görünce tenezzül etmedi ve büyüklendi; onu cahiliye tutuculuğu ve kıskançlık yakaladı. [Allah] o meleklere Hz. Âdem'in huzuruna çıkmalarını ve onu cennete sokmalarını emretti. Orası doğuda hiçbir beşerin çıkamayacağı Yakut dağının başında toprağı güzel, yaz kış ve gece gündüz havası ılık, bol ırmaklı, yeşil ağaçlı ve çeşit çeşit meyveleri, ürünleri, bağları, reyhanları, nehirleri ve çiçekleri olan, eziyetsiz hayvanları ve güzel sesli,

nağmeli ve leziz etli kuşları bulunan bir bahçedir. Âdem ve Havva'nın başında cariye ve bekârlarda olduğundan daha güzel ve ayaklarına kadar uzanan ve avretlerini örten uzun ve sarkık bir saç vardı. Bu, onlar için elbise, örtü, süs ve güzellik idi. Onlar bedenleri yorulmadan, ruhları sıkılmadan, sürme, tohum saçma, ekme, sulama, biçme, dövme, öğütme, pişirme, eğirme, dokuma, dikme ve yıkama zahmetine katlanmadan ırmak kenarlarında yürüyorlar, fesleğen ve çiçekleri kokluyorlar, ağaçların meyvelerinden yiyorlar ve ırmakların suyundan içiyorlardı. Bugün ise onların çocukları bu dünyada geçim sebeplerinin mutsuzluğuna maruz kalmışlardır. Onların bu cennetteki durumu, orada başıboş, rahat ve zevklenen hayvanların durumu gibidir. Sanki Yüce Allah, Âdem'e bu ağaçların, meyvelerin, fesleğenlerin ve buradaki oradaki hayvanların isimlerini ilham etmiştir. Âdem konuşmaya başlayınca onlara bunların adlarını sordu; fakat onların verecek cevapları yoktu. O zaman Âdem onlara bunların isimlerini, yararlarını ve zararlarını öğreten bir öğretmen oluverdi. Melekler, onun kendilerinden üstün olduğunu anlayınca emir ve yasağına boyun eğdiler.

Azazil bunu öğrenince kini ve kıskançlığı arttı, onlara hile, pusu ve tuzak kurdu, kurnazlık etti ve onları kandırdı. Sonra onlara bir nasihatçi gibi geldi ve şöyle dedi: Rabbiniz sizi açık konuşma ve anlatım nimetiyle üstün kıldı. Eğer şu ağaçtan yerseniz ilminiz ve kesin bilginiz artar ve burada ebediyen güven için kalırsınız ve ölmezsiniz. Ben sizin için nasihatçiyim dediği için onun sözüne kandılar. Onları hırs bürüdü, yarışa girdiler ve yasaklanan şeyi yediler.

Ondan yiyince şuurları kayboldu, avretleri açıldı, çırılçıplak kaldılar ve onlara Güneş değince bedenleri karardı ve yüz renkleri değişti. Hayvanlar onların halini görünce onları tanımadılar, onlardan nefret ettiler ve kötü hallerinden dolayı tiksindiler. Yüce Allah, meleklere, onları oradan çıkarmalarını emretti; bunlar da onları dağın aşağısına attılar. Bitki ve meyvesi olmayan çorak bir toprağa düştüler ve orada ağlayarak, kaybettiklerine üzülerek, hayıflanarak ve yaptıklarına pişman olarak uzun bir süre kaldılar.

Sonra Yüce Allah'ın rahmeti imdatlarına yetişti, Allah tövbelerini kabul etti ve sonra onlara öğreten sürmeyi, ekmeyi, biçmeyi, dövmeyi, öğütmeyi, pişirmeyi, eğirmeyi, dikmeyi ve elbise giymeyi öğretti, bir melek gönderdi.

Sonra üreyince ve soyları artınca cinlerin çocukları onlara karıştı ve onlara sanatları, ekmeyi, dikmeyi, bina yapmayı, yararlıyı ve zararlıyı öğrettiler, onlara arkadaşlık ettiler, sevimli davrandılar ve bir süre onlarla iyi ilişkiler kurdular. Fakat Âdemoğulları, Azazil'in atalarına yaptığı hile ve düşmanlığı hatırladıkça kalpleri cinlere karşı kin ve öfkeyle doldu. Kabil Habil'i öldürünce Habil'in çocukları bunu cinlerin öğrettiğine inandılar. Kin ve düşmanlıkları daha çok arttı; onları her yerde aradılar ve onlara sihir, büyü, kehanet, tütsü, petrol ve kibrit buharı, testilere hapsetme ve kendilerinden nefret edilen ve amaçları dağınık durumdaki cinlerin çocuklarına acı veren çeşitli duman ve buharlarla eziyet etme gibi yollarla tuzak kurdular. Bu, Allah'ın Peygamber Hz. İdris'i göndermesine kadar onların âdeti idi. Filozofların dilinde ona Hermes denir. O, din, şeriat, İslam ve "millet" vasıtasıyla cinler ile Hz. Âdem'in çocuklarının arasını düzeltti. Böylece cinler, Âdemoğullarının ülkesine geri

döndüler, onlarla karıştılar ve orada onlarla birlikte tufan zamanına, ondan sonra da İbrahim zamanına kadar iyi bir şekilde yaşadılar. O ateşe atılınca Âdemoğulları mancınığı zalim Nemrut'a cinlerin öğrettiğini düşündüler. Yusuf'un kardeşleri onu kuyuya atınca bunu cinlerin çocuklarından olan Şeytana nispet ettiler.

Allah Hz. Musa'yı elçi olarak gönderince cinlerle İsrailoğullarının arasını din ve şeriat ıle düzeltti. Cinlerin çoğu Hz. Musa'nın dinine girdi.

Davut oğlu Süleyman'ın –kendilerine selam olsun– devri gelince, Allah onun krallığını övünce, cinleri ve şeytanları onun hizmetine verince ve Hz. Süleyman dünya krallarına üstün gelince cinler, bunun kendilerinin Süleyman'a yardım etmeleriyle gerçekleştiğini ileri sürerek insanlara karşı övündüler. Dediler ki: Eğer cinler Süleyman'a yardım etmeselerdi onun durumu da Âdemoğulları krallarından herhangi birisinin durumu gibi olurdu. Cinler insanlara gaybı bildikleri zannını verirler. Hz. Süleyman ölünce ve cinler alçaltıcı bir azaba maruz kalınca onun öldüğünü fark etmediler. Böylece anlaşıldı ki eğer cinler gaybı bilseydi alçaltıcı azap içinde kalmazlardı. Aynı şekilde Hüdhüd, Belkıs'la ilgili bir haber getirince ve Hz. Süleyman cin ve insanların ileri gelenlerine "Hanginiz bana onun tahtını getirir?" deyince cinler böbürlendi ve cinlerden olan ve Keyvan ailesine mensup bulunan Iztar bin Mayan adlı İfrit şöyle dedi: Ben onu sana sen henüz makamından, yani hikmet meclisinden kalkmadan getiririm. Süleyman dedi ki: Bundan daha hızlısını istiyorum. Kitap bilgisine sahip olan kişi şöyle dedi: Ben onu sana göz açıp kapayıncaya kadar getiririm. O, Asaf bin Berhıya'dır.

Onu yanında görünce Hz. Süleyman hemen Allah için secdeye kapandı. Böylece insanların cinlerden üstün oldukları anlaşıldı. Toplantı bitti ve cinler oradaki toplantıdan utangaç ve başlarını öne eğerek ayrıldılar. İnsan kalabalıkları onların izinde dağılıyorlar ve alay ederek onların izini takip ediyorlar.

Bahsettiklerim meydana gelince bir cin topluluğu Süleyman'dan kaçtı, onlardan biri ona karşı ayaklandı. Hz. Süleyman ordusunu onları aramak için gönderdi ve bunlara onları büyü, sihir, kelime ve inmiş ayetlerle nasıl yakalayacaklarını ve kehanetle nasıl hesaba katacaklarını öğretti. Bu konuda ölümünden sonra hazinesinde bulunan bir kitap meydana getirdi. Hz. Süleyman ölünceye kadar despot cinleri ağır işlerde çalıştırdı.

Sonra Hz. Mesih elçi olarak gönderilince cin ve insanlardan oluşan halkı Yüce Aziz ve Celil olan Allah'a çağırdı, onları onunla buluşmaya teşvik etti, onlara hidayet yolunu anlattı ve göklerin melekutuna (ruhlar ve meleklerin alemi) nasıl yükseleceklerini öğretti. Böylece bazı cin toplulukları onun dinine girdiler, rahip hayatı yaşadılar, oraya yükseldiler, Mele-i Ala'dan (meleklerden oluşan yüce meclis) haberler dinlediler ve kâhinlere ilettiler.

Allah, Hz. Muhammed'i –Allah kendisine ve ailesine salat etsin– elçi olarak gönderince gizlice dinlemeleri engellendi. Şöyle dediler: *Bununla yeryüzündekilere kötülük mü murat edildi, yoksa Rableri onlar için iyilik mi istedi, bilmiyoruz.* Bazı cin kabileleri onun dinine girdiler ve iyi Müslüman oldular. Cinlerle Âdemoğullarının çocuklarından olan Müslümanlar arasındaki ilişki günümüze kadar düzeldi.

Sonra bilge şöyle dedi: Ey cin topluluğu! Onlara karşı koymayın, aranızdaki ilişkiyi bozmayın, durağan kinleri harekete geçirmeyin, gizli nefretleri ve tabiat ve fıtrata

yerleşmiş eski nefret ve düşmanlıkları kışkırtmayın. Onlar, taşlardaki üstü küllenmiş ve sürtünmeyle ortaya çıkacak, kibritle tutuşacak ve evleri, çarşıları yakacak ateş gibidir. Kötülerin zaferinden, günahkârların devletinden, utanç ve yok olmaktan Allah'a sığınırız.

Kral ve cemaat bu ilginç hikâyeyi işitince duyduklarını düşünerek başlarını önlerine eğdiler. Sonra Kral, bilgeye şöyle dedi: Sana göre bize gelen ve bizden yardım isteyen bu topluluklar hakkında doğru görüş nedir ve onları ülkemizden doğru hükme razı olarak nasıl gönderebiliriz?

Bilge dedi ki: Dikkatli düşünmeden, düşünce ve fikirle ağırbaşlı davranmadan ve eski konuları göz önünde bulundurmadan doğru görüş ortaya çıkmaz. Bana göre görüş, kralın yarın düşünce meclisinde oturması, hasımları getirip yöneldiği kimseler hakkındaki hükmün açıklığa kavuşması için onlardan ileri sürdükleri delil ve açıklamayı dinlemesi, ondan sonra görüşü uygulamasıdır.

Karar sahibi dedi ki: Bir düşünsenize, eğer bu evcil hayvanlar açık konuşma ve anlatım kusurları nedeniyle hitapta insanlara karşı koymayı başaramazlarsa ve insanlar dillerinin keskinliği ve anlatım ve fesahatlerinin üstünlüğüyle onlara baskın gelirlerse, bu evcil hayvanların onların ellerinde sürekli kötü eziyet edilmek üzere esir kalacaklarını düşünüyor musun?

Şöyle dedi: Hayır, fakat bu evcil hayvanlar, Kur'an'ın devri bitip yeni bir yaratılış başlayıncaya kadar esaret ve kölelik altında kalırlar. Allah, İsrail ailesini Firavun'un eziyetinden, Davut ailesini Buhtunnasr'ın eziyetinden, Himyer ailesini Tubba ailesinin eziyetinden, Sasan ailesini Yunan'ın eziyetinden ve İmran ailesini Erdeşir'in eziyetinden kurtardığı gibi onları rahatlatır ve kurtarır. Bu dünyanın günleri, halk arasında Allah'ın izniyle el değiştiren bir devlettir. Onun ilmi ve iradesinin icrası, asır ve dönemlerin hükümlerinin gereklerini bin (1000) yılda bir defa, on iki bin (12.000) yılda bir defa, otuz altı bin (36.000) yılda bir defa, üç yüz altmış bin (360.000) yılda bir defa veya elli bin (50.000) yıla bedel olan bir günde bir defa geride bıraktı. Bütün bunları bil.

Bölüm

Halkın Kralların Sırlarını Çıkarma Şeklinin Açıklamasına Dair

Diyoruz ki: Bil ki kral o gün veziriyle baş başa kalınca insanlar topluluğu onların meclisinde toplandı. Çeşitli şehirlerden gelmiş yetmiş kişiydiler. Tahmin yürütmeye başladılar. Onlardan biri dedi ki: Bugün bizimle kölelerimiz arasında cereyan eden uzun konuşmayı gördünüz ve duydunuz. Yargılama sonuçlanmadı. Bu konuda kralın görüşünün ne olduğu düşünülüyor?

Dediler ki: Bilmiyoruz. Fakat kralın bundan dolayı kızgın ve kalbinin meşgul olduğunu ve yarın aramızda hükmetmek için oturmayacağını sanıyoruz.

Diğeri şöyle dedi: Fakat ben onun yarın veziri ile baş başa kalacağını ve bu konuda onunla istişare edeceğini zannediyorum.

Öteki dedi ki: Bilakis yarın fakihleri ve filozofları toplayıp hakkımızda onlarla istişare edecektir.

Bir diğeri şöyle dedi: Bizim hakkımızda önerecekleri kararın ne olduğu düşünülüyor? Ben kralın bizim hakkımızda olumlu kanaat sahibi olduğunu sanıyorum; ama vezirin muhtemelen aleyhimize yöneleceğinden ve bize haksızlık edeceğinden korkuyorum.

Öbürü dedi ki: Vezirin işi kolay. Ona bazı hediyeler götürürüz, böylece yumuşak davranır ve kanaati iyileşir.

Bir başkası şöyle dedi: Fakat ben başka bir şeyden korkuyorum.

Dediler ki: O nedir?

Şöyle dedi: Filozofların ve fakihlerin fetvaları ve yöneticinin hükmü.

Dediler ki: Onların işi de kolay. Onlara biraz hediye ve rüşvet veririz. Dolayısıyla hakkımızdaki kanaatleri olumlu olur, bizim lehimize fıkhi hileler aralar ve hükümlerin değişmesini dikkate almazlar. Fakat başımızın belası ve korktuğumuz kimse karar/azimet sahibidir. Görüş, doğru ve katılığın sahibi, kimseye aldırış etmeyen katı ve yüzsüz bir kimsedir. Eğer ona danışırsa bize karşı kölelerimize yardım etmesini önerir ve onları elimizden nasıl alacağını öğretir.

Diğeri şöyle dedi: Mesele belirttiğin gibidir. Fakat kral eğer filozoflara ve bilgelere danışırsa onlar onun görüşüne karşı çıkarlar. Filozoflar toplanıp meseleler hakkında düşündüklerinde her birinin aklına görüşün diğerinin aklına gelenden farklı bir yönü gelir. Önerdikleri görüş üzerinde ihtilafa düşerler, neredeyse aynı görüş üzerinde ittifak edemezler.

Bir diğeri şöyle dedi: Kralın bu konuda kadılar ve fakihlerle istişare etmesi halinde bizim aleyhimize neyi önereceğini düşündünüz mü?

Öteki şöyle dedi: Fakihlerin fetvaları ve kadıların hükmü şu üç kararın dışında olmaz: Ya elimizden kurtulup özgürleşmeleri, ya satılıp paralarının alınması ya da yüklerinin hafifletilmesi ve onlara iyi davranılması. Şeriatın hükmünde ve dinin hükümleri arasında bunlardan başkası yoktur.

Öbürü dedi ki: Düşünsenize, kral bizim hakkımızda vezire danışırsa neyi önerir? Vay başımıza gelene!

Onlardan biri dedi ki: Bu grupların sahamıza indiklerini, bizden himaye ve sığınma talep ettiklerini, onların mazlum olduklarını, mazluma yardım etmenin krallara Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olmaları ve Allah'ın nimetlerine şükür olarak ve yarın hesaba çekilmekten korkarak aralarında adalet ve insafla hükmetmeleri, zayıflara yardım etmeleri, musibete uğrayanlara merhamet etmeleri, zalimlere egemen olmaları, halkı şeriat hükümlerine teşvik etmeleri, aralarında hak ile hükmetmeleri için onları kulları ve ülkeleri üzerine hükümdar yapması sebebiyle vacip olduğunu söyleyeceğini zannediyorum.

Bir diğeri şöyle dedi: Düşünsenize, kral, kadıya aramızda hüküm vermesini emrederse o bu üç hükümden biriyle hükmedecektir. Ne dersiniz, ne yaparsınız?

Dediler ki: Bizim ne kralın ne de kadının hükmünden çıkmamıza imkân yoktur. Çünkü kadılar peygamberlerin halifeleri, kral da dinin koruyucusudur.

Öteki şöyle dedi: Düşünsenize, kadı onların serbest bırakılmasına ve yollarının açılmasına hükmederse ne yaparsınız?

İçlerinden biri dedi ki: Onların bizim kölelerimiz ve hizmetçilerimiz olduğunu, onları babalarımızdan ve dedelerimizden miras yoluyla devraldığımızı söyleriz. Biz dilediğimizi yapmakta muhayyeriz.

Dediler ki: Ya kadı: "Haydi bunların sizin köleniz olduğuna ve atalarınızdan size miras kaldığına dair anlaşmanızı, kontratınızı, sözleşmenizi ve kanıtlarınızı getirin" derse?

Şöyle dediler: Komşularımızı ve ülkemizin adillerini delil olarak getiririz.

Dedi ki: Eğer kadı, "Bu evcil hayvanların onların köleleri olduğu iddiasında insanların birbirlerine şahitliklerini kabul etmem; çünkü onların hepsi bunların hasımlarıdır. Hasmın şehadeti din hükümlerinde kabul edilmez." veya "Hani nerede belgeleriniz, kontratlarınız ve sözleşmeleriniz, doğru söylüyorsanız onları getirin." derse, o zaman ne deriz ve ne yaparız?

Abbasî dışında topluluğun bu konuda verecek cevabı yoktu. O şöyle dedi: Bizim sözleşme, belge ve kontratımızın olduğunu; ama tufan zamanında battığını söyleriz.

Dediler ki: Eğer kadı, "Onların sizin köleleriniz olduklarına dair ağır bir yemin edin." derse?

O şöyle dedi: Yemin etmek reddedenlere, açıklamak iddia sahiplerine düşer. Biz iddia sahipleriyiz; bizden yemin etmemiz istenemez.

Dedi ki: Eğer kadı, bu hayvanlardan kendilerinin sizin köleleriniz olmadıklarına dair yemin etmelerini isterse ne yaparsınız?

İçlerinden biri şöyle dedi: Onların ettikleri yemini bozduklarını ve onların bizim kölelerimiz olduklarını ispatlayan aklî delillerimiz ve zorunlu burhanlarımız olduğunu söyleriz.

O dedi ki: Düşündünüz mü, kadı onların satılmasına ve paralarının alınmasına hükmederse ne dersiniz, ne yaparsınız?

Şehirliler şöyle dediler: Onları satarız, paralarını alırız ve ondan faydalanırız.

Arapların, Kürtlerin ve Türklerin bedevileri dediler ki: Eğer bunu yaparsak vallahi helak olduk. Allah yardımcımız olsun. Bunu kendinize anlatmayın.

Şehirliler, "Niçin böyle?" dediler.

Dediler ki: Çünkü biz bunu yaparsak içecek sütten, yiyecek etten, yün elbiseden, tüylü örtüden, kıl mamulü ev eşyasından, ayakkabıdan, terlikten, sergiden, kırbadan, örtüden, keçeden ve tabureden mahrum kalırız. Çıplak, yalınayak, mutsuz ve berbat bir halde kalırız. Ölüm bizim için hayattan daha hayırlıdır. Bize dokunan musibetin benzeri şehirlilere de dokunur. Onları serbest bırakmayın, satmayın ve bu sözü kendinize anlatmayın. Aksine onlara iyi davranılmalı, onların yükü azaltılmalı ve onlara nezaket, sevgi ve merhamet gösterilmeli. Onlar da sizin gibi etten, kandan oluşmakta, hissetmekte ve acı duymakta. Sizin Allah nezdinde onları hizmetinize verdiğinde mükâfatlandıracağı bir geçmişiniz; onların da yine Allah nezdinde cezalandıracağı bir cinayet ve suçu yoktur. Fakat Allah dilediğini yapar ve istediği hükmü verir. Onun hükmünü geri çevirecek, kararını değiştirecek, yönetiminde onunla mücadele edecek ve bildiğine karşı çıkacak kimse yoktur. Ben bu sözümü söylüyorum. Yüce Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma diliyorum. O bağışlayan ve merhamet edendir.

Bölüm

Kral ayağa kalkıp gelen topluluklar ayrılınca evcil hayvanlar toplandılar. Fısıldaşarak ayrıldılar. Onlardan biri şöyle dedi: Bizimle hasımlarımız arasında cereyan eden konuşma ve çekişmeyi duydunuz. Herhangi bir karara varılmadı. Sizce görüş nedir?

İçlerinden biri şöyle dedi: Yarın döneriz, şikâyet ederiz, ağlarız, hayıflanırız; umulur ki kral hepimizi serbest bırakır. Bugün bize karşı merhametli davrandı. Fakat kralların ve yöneticilerin hasımlar arasında hasımlardan biri aleyhine açık, belirgin ve adil delille hüküm yöneltilmeden hükmetmek şeklinde doğru görüşü olmaz. Delil, açık konuşma, anlatım ve keskin dil olmadan doğru olmaz. Yöneticilerin yöneticisi Resulüllah Muhammed –Allah kendisine ve ailesine salat etsin– şöyle diyor: "*Siz bana davalarınızı getiriyorsunuz. Belki bazınız delilini bazınızdan daha açık ifade ediyor ve ben onun lehine hüküm veriyor. Kime kardeşinin hakkını verdiysem ondan bir şey almasın. Ben onun için ancak bir ateş parçası keserim*"

Biliniz ki insanlar bizden daha açık konuşurlar ve daha iyi anlatırlar. Ben sizin için yarın tartışma ve münazara esnasında onların lehine, bizim aleyhimize hükmetmesinden korkuyorum. Size göre doğru görüş nedir, söyleyin. Toplulukta her fert düşündüğünde aklına doğru veya yanlış bir fikir gelir.

İçlerinden biri dedi ki: Bana göre doğru görüş, diğer hayvan türlerine elçiler göndermek, bu haberi iletmek ve önümüzdeki mesele hakkında bize yardım etmek üzere liderlerini ve hatiplerini göndermelerini istemektir. Her türün diğerine göre temyiz, doğru görüş, açık konuşma, anlatım, düşünme ve tartışma gibi bir üstünlüğü vardır. Yardımcılar artınca kurtuluş ve hürriyet umulur. Yardım Allah'tandır. O dilediğine yardım eder. Güzel son sakınanlara mahsustur.

O zaman topluluk şöyle dedi: Ne kadar doğru düşündün, ne kadar güzel önerdin. Altı hayvan türüne altı kişi gönderin. Onların yedincisi evcil hayvanlar ve büyükbaş hayvanlardan olur: Bir elçi böcekler, bir elçi kuşlara, bir elçi yırtıcı hayvanlara, bir elçi yırtıcı kuşlara, bir elçi sürüngenlere, bir elçi de su hayvanlarına.

Bölüm

Mesajın Tebliğinin Açıklanmasına Dair

Bundan sonra elçileri belirlediler ve onların her birine gönderdiler. Elçi yırtıcı hayvanların kralı Ebu'l-Hars'a, aslana ulaşınca haberi iletti ve şöyle dedi: Evcil hayvanların ve büyükbaş hayvanların liderleri, insanların liderleriyle birlikte münazara için cinlerin kralı huzurunda toplandılar. Diğer hayvan türlerine de yardım istemek için elçi gönderdiler. Beni size, münazara etmek ve türünün fertlerinin meydana getirdiği topluluğu temsil etmek üzere yırtıcı hayvanlardan oluşan ordunun içinden bir lider göndermen için yolladılar.

Konuşma sırası kendisine gelince kral elçiye dedi ki: İnsanlar evcil hayvanlar ve büyükbaş hayvanlar hakkında ne iddia ediyorlar ve ileri sürüyorlar?

Elçi dedi ki: Onların kendi köleleri ve hizmetçileri, kendilerinin ise onların ve yeryüzündeki diğer hayvan türlerinin efendileri olduklarını iddia ediyorlar.

Aslan şöyle dedi: İnsanlar onlara karşı ne ile övünüyorlar ve efendiliği hak ediyorlar? Güç, yiğitlik ve cesaret ile mi, saldırı ve zıplama ile mi, pençelerle tutma ve yakalama ile mi, savaşma ve kendini harbe adama ile mi, yoksa heybet ve üstünlük sağlama ile mi? Eğer bu özelliklerden biriyle övünüyorlarsa ordumu toplarım, sonra onlara bir tek hamlede saldırmak, topluluklarını dağıtmak ve birliklerini parçalamak için gideriz.

Elçi dedi ki: Hayatım üzerine yemin olsun ki kralın andığı bu hasletlere sahip bazı insanlar vardır. Bununla birlikte onların kılıç, mızrak, süngü, bıçak, ok, yay ve kalkan gibi silahlar edinmek; yırtıcıların köpek dişlerinin geçmeyeceği ve pençelerinin ulaşmayacağı yün elbise, zırh, fergand, zırhlı giysi, miğfer, zincir, zırh edinmek suretiyle yırtıcı hayvanların pençe ve köpekdişlerinden sakınmak için sanat, hile, tuzak ve malzemeleri vardır. Aynı zamanda onların yırtıcı ve vahşi hayvanları yakalamak için kazılmış hendekler, gizli kuyular, yapılmış sandıklar, yerleştirilmiş kapanlar, kementler, perdeler ve yırtıcı hayvanların bilmedikleri için sakınmadıkları ve düştüklerinde kurtuluş yolu bulamadıkları diğer bazı aletler gibi başka tuzakları da bulunmaktadır. Cinlerin kralının huzurunda ne yargılama ne de münazara böyle bir haslettir. Tartışma ve münazara ancak açık konuşan dil, iyi anlatım, üstün akıl ve hassas temyiz ile gerçekleşir.

Aslan, elçinin sözünü ve verdiği haberi duyunca bir saat düşündü, sonra bir tellala çağrıda bulunmasını emretti. Kaplan, çita, ayı, çakal, kurt, tilki, kedi, sırtlan, maymun, gelincik, hâsılı pençesi ve köpek dişi olup et yiyen bütün hayvanlardan oluşan ordusu huzurunda toplandı.

Kralın huzurunda toplandıklarında kral onlara haberi ve elçinin söylediklerini bildirdi. Sonra şöyle dedi: Oraya hanginiz gider ve topluluğu temsil eder? Ona istediği şeyi garanti ederiz. Eğer münazara, kanıtlama ve tartışmada başarılı olursa bizden iyilik ve yakınlık dilesin. Yırtıcı hayvanlar bir saat düşünerek sustular: Bu işe elverişli birisi var mı, yok mu? Sonra kaplan aslana şöyle dedi: Sen bizim kralımız ve efendimiz, biz ise senin kölelerin, tebaan ve ordunuzuz. Krala düşen, görüşü yönetmek, işler hakkında ileri görüşlü kişilerle istişare etmek, sonra da emretmek, yasaklamak ve işleri gerektiği gibi yönetmektir. Tebaaya düşen ise dinlemek ve itaat etmektir. Çünkü kralın tebaaya karşı konumu, başın vücuttaki konumu gibidir. Tebaa ve askerler, vücudun organları konumundadır. Bunlardan her biri üstüne düşen şartları yerine getirirse işler yoluna girer ve doğru yönde ilerler. Bundan toplumun hayrı ve herkesin kurtuluşu vardır.

Aslan kaplana dedi ki: Kralda ve tebaada bulunması gereken haslet ve şartlar nelerdir? Onları bize anlat.

Şöyle dedi: Evet. Kralın akıllı, edip, zeki, cömert, cesur, adil, merhametli, yüce himmetli, çok sevgili, son derece kararlı, işlerde tavizsiz ve görüş ve basiret sahiplerine teenni ile yaklaşan bir adam olması gerekir. Bu hasletlerin yanı sıra tebaasına karşı şefkatli, ordusuna ve yardımcılarına karşı sevgi dolu, müşfik babanın küçük çocuklarına karşı davranışında olduğu gibi onlara karşı merhametli ve işlerinin iyiliğiyle çok ilgilenen bir kimse olması gerekir.

Tebaya, orduya ve yardımcılara düşen ise kralı dinlemek, ona itaat etmek, onu sevmek, yardımcılarına nasihat etmek, her birinin sahip olduğu bilgiyi, güzel sanatı

ve uygun işleri ona öğretmesi, kralın ona ilişkin bilgi sahibi olması için kendi huy ve seciyelerini krala bildirmesi, herkesin kendi konumunda bulunması, güzel işlerde ona hizmet etmesi ve uygun konularda ona yardımcı olmasıdır.

Aslan dedi ki: Doğru söyledin ve hakkı dile getirdin. Krala, kardeşlerine ve türünün fertlerine nasihat eden bir merhametli tarafından tasvip edildim. Sana göre çağrıldığımız ve yardımımıza başvurulan bu işlerde yardımlaşma nedir? Kaplan aslana şöyle dedi: Ey kral, bahtın açık, elin güçlü olsun. Eğer orada iş kuvvet, deri, üstünlük, zorlama, saldırı, kin besleme, öfke ve hamiyet ile yürürse ben ona uygunum.

Kral dedi ki: Orada işler andığın şeylerle yürümez.

Çita şöyle dedi: Eğer orada iş, sıçrama, atlama, yakalama ve serme ile yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Kurt dedi ki: Orada iş, hücum, kavga ve kibirlilikle yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Tilki şöyle dedi: Orada iş, kandırma, hile, dönme, vazgeçme, çok yüz çevirme ve tuzak kurma ile yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Gelincik/samur dedi ki: Orada iş, eğer hırsızlık, casusluk yapmak, gizlenmek ve çalmak ile yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Maymun dedi ki: Orada iş eğer kendini beğenmişlik, soytarılık, oyun, eğlence, dans, davul ve def çalma ile yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Kedi şöyle dedi: Eğer orada iş, tevazu, dilencilik, pintilik, kibarlık ve miyavlamak ile yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Köpek dedi ki: Orada iş, kuyruk sallamak, iz takip etmek, bekçilik yapmak ve havlamakla yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Sırtlan şöyle dedi: Orada iş, kabir kazmak, leş sürüklemek, köpek ve atlarla dövüşmek ve ruh ağırlığı ile yürürse ben ona uygunum.

Kral "Hayır." dedi.

Sıçan dedi ki: Eğer orada iş, zarar vermek, bozmak, kemirmek, kesmek, çalmak ve yıkmakla yürürse ben ona uygunum.

Kral şöyle dedi: Orada iş, bahsettiğiniz özelliklerden hiçbiriyle yürümez.

Sonra aslan kaplana döndü ve şöyle dedi: Bu grupların kendileriyle ilgili olarak anlattıkları bu hasletler, tabiatlar, huylar ve seciyeler insanların krallarının askerleri, sultanları, beyleri, ordu komutanları ve savaş yöneticilerinden başkası için uygun değildir. Her ne kadar bedenleri beşere, suretleri Âdeme benzese de nefislerinin yırtıcı olması sebebiyle bunlara en çok ihtiyaç duyan ve layık olanlar onlardır. Fakihler, filozoflar, akıl, görüş, ilim ve temyiz sahiplerinin huy ve seciyeleri ise göklerin sakinleri ve âlemlerin Rabbinin orduları olan meleklerin huylarına daha çok benzer. Topluluğu temsil etmek üzere oraya gönderilmeye kimi uygun görüyorsunuz?

Kaplan şöyle dedi: Ey kral, söylediklerinde haklısın. Fakat Âdemoğullarının âlim ve fakihlerinin meleklerin huyları olduğunu söylediğin bu yolu terk ettiklerini ve bağırarak münazara yapma ve alçakça tartışmada şeytanların kibir, üstün gelme, taassup, düşmanlık ve kin gibi huylarını edindiklerini görüyorum. Böylece kadı ve hâkim meclislerinde gördüğümüz kimseler belirttiğin şeyleri yapıyorlar ve edep, akıl, nasihat ve adaleti terk ediyorlar.

Dedi ki: Doğru söylüyorsun. Fakat kralın elçisinin hükümlerde eğilmeyen ve sapmayan, akıllı, bilge, tecrübeli, erdemli, insaflı ve iyi bir adam olması gerekir. Oraya kimin tüm elçilik hasletlerine sahip bir elçi ve lider olarak gönderilmesini düşünüyorsunuz? Burada bu katılımcılar topluluğunda onları tam olarak taşıyan kimse yok mu?

Bölüm
Elçinin Sıfatının Nasıl Olması Gerektiğinin Açıklanmasına Dair

Kaplan aslana dedi ki: Ey kral, elçide olması gerektiğini söylediğin bu özellikler nelerdir? Bize açıkla.

Kral dedi ki: Onun öncelikle güzel ahlâklı, belagatlı, fasih konuşan, anlatımı iyi, duyduğunu ezberleyen, cevabında ve sözünde dikkatli, emanete riayet eden, iyi anlaşma yapan, hukuku gözeten, sır saklayan, laf kalabalığı yapmayan, gönderenin yararını gördüğü hariç kendisine söylenenler dışında kendiliğinden görüş belirtmeyen, gönderenin kendisine bir iyiliğini görünce –ona meyleden açgözlü ve hırslı, kendisini gönderene ihanet eden ve o ülkeyi kendi iyi yaşamı için, bulduğu bir iyilik veya elde ettiği bir arzu nedeniyle vatan edinen– bir kimse olmayan, bilakis göndericisine, kardeşlerine, ülkesinin halkına ve türünün fertlerine samimi davranan, mesajı ileten, hızla gönderenine dönen, cereyan edenleri baştan sona ona anlatan, kendisine ulaşabilecek bir kötülükten çekinerek mesajını iletme konusunda hiçbir şeyden korkmayan bir adam olması gerekir. Elçinin görevi ancak tebliğ etmektir.

Aslan kaplana şöyle dedi: Bu gruplar içinde bu işe uygun birini görüyor musun?

Kaplan dedi ki: Bu işe Dimne'nin kardeşi bilge, adil, âlim ve haberdar Kelile'den başkası uygun değildir.

Aslan çakala şöyle dedi: Senin hakkında söylediğine ne diyorsun?

O dedi ki: Allah ona iyi karşılık versin ve unsurunu güzel etsin; o, erdem ve asalete benzer şeyi söyledi.

Kral çakala şöyle dedi: Sen oraya gider ve topluluğu temsil eder misin? Döndüğünde ve başarılı olduğunda senin bize karşı bir üstünlüğün olacaktır.

O dedi ki: Kralın emri baş üstüne; fakat orada türümüzün fertlerinden olan düşmanlarımın çok olması karşısında nasıl davranacağımı ve ne yapacağımı bilmiyorum.

Kral dedi ki: Onlar kimdir?

Dedi ki: Köpekler, ey kral.

Şöyle dedi: Onların nesi vardır?

Dedi ki: Bunlar insanlardan himaye istemiş ve biz yırtıcı hayvanlar topluluğuna karşı onların yardımcısı olmuş değil mi?

Kral şöyle dedi: Onları kendi türlerinin fertlerinden ayrılacak ve türlerinin fertlerine karşı kendilerine benzemeyen kimselere yardımcı olacak şekilde buna sevk eden ve yönelten sebep nedir?

Bu konuda kurttan başkasının bir bilgisi yoktu. O şöyle dedi: Ben onları buna sevk eden sebebin ne olduğunu biliyorum.

Kral dedi ki: Senin bildiğin gibi bizim de bilmemiz için onu bize söyle ve açıkla.

O dedi ki: Evet, ey kral, köpekleri Âdemoğullarıyla komşu olmaya ve onlara katılmaya sürükleyen sebep, tabiat ve ahlâk benzerliğidir. Onlarda gördüğüm arzular, yiyecek ve içecek gibi lezzetler, tabiatlarındaki hırs, açgözlülük, adilik ve cimrilik ve karakterlerindeki Âdemoğullarına mahsus yerilen huylar yırtıcı hayvanlarda yoktur. Köpekler ölü, leş, boğazlanmış, kesilmiş, pişirilmiş, kızartılmış, tuzlu, taze, iyi ve kötü olarak et; meyve, bakla, ekmek, yoğurt, süt, ekşi, peynir, yağ, pekmez, tahin, fıstık tatlısı, bal, buğday püresi, turşu ve yırtıcı hayvanların çoğunun yemediği ve bilmediği, ancak insanların yiyecek çeşitlerinden olan benzeri şeyleri yerler. Bütün bu hasletlere rağmen onlarda oradaki bir şey yüzünden kendileriyle çekişeceği korkusuyla herhangi bir yırtıcının bir köye veya şehre girmesine imkân vermeyen bir açgözlülük, adilik ve cimrilik vardır. Hatta çakal veya tilkilerden biri bir köye geceleyin tavuk, horoz veya kedi çalmak, yüzükoyun yatan bir leşi, atılmış bir ekmek parçasını veya bozulmuş bir meyveyi sürüklemek için girerse köpeklerin onlara nasıl saldırdıklarını, onları köyden nasıl kovduklarını ve çıkardıklarını görürsün. Bununla birlikte yine onlar da insanlardan herhangi bir adam, kadın veya çocuğun elinde çörek, ekmek parçası, hurma veya lokma gördüklerinde nasıl zillet, meskenet, yoksulluk, düşüklük ve tamahkârlık sergilediklerini, nasıl açgözlülük ettiklerini, onu izlediklerini, kuyruk salladıklarını, başlarını hareket ettirdiklerini, gözünün içine baktıklarını ve birinin de sıkılıp elindekini ona attığını görürüz. Sonra onun onlara nasıl koştuğunu ve başkasının kendisini geçerek ona ulaşacağından korkarak aceleyle onları nasıl kaptığını görürsün. Bütün bu yerilen huylar hem insanlarda hem de köpeklerde mevcuttur. Ahlâk ve tabiat benzerliği, köpeklerin kendi türdeşleri olan yırtıcı hayvanlardan ayrılmasına, insanlarla yakınlık kurmasına ve türdeşleri olan yırtıcılara karşı insanlara yardım etmelerine sebep oldu.

Kral dedi ki: İnsanlara sığınan diğer yırtıcı hayvanlar hangileri?

Kurt şöyle dedi: Kediler de öyle.

Kral dedi ki: Niçin kediler de evcilleşti?

Şöyle dedi: Bir tek sebep var; o da tabiatlarının benzemesi. Çünkü kediler de köpekler gibi çeşitli yiyecek ve içecekler konusunda hırslı, açgözlü ve arzuludurlar.

Kral dedi ki: Bunların onların yanındaki durumu nedir?

Şöyle dedi: Köpeklerinkine göre biraz daha iyidir. Şöyle ki kediler onların evlerine girerler, meclislerinde ve yataklarının altında uyurlar, sofralarına gelirler, onlar bunlara kendi yediklerinden ve içtiklerinden yedirirler. Onlar da aynı şekilde bazen fırsat buldukça yiyecek çalarlar.

Ama köpekler onların evlere ve meclislere girmelerine izin vermezler. Bu yüzden köpekler ile kediler arasında şiddetli bir kıskançlık ve düşmanlık vardır. Hatta kö-

pekler kediyi evden çıkarken gördükleri zaman onu yakalamak, yemek ve parçalamak isteyerek üzerine saldırırlar. Kediler köpekleri görünce onların yüzüne tıslarlar, tüylerini ve kuyruklarını kabartırlar, boyunlarını uzatırlar ve gururlanırlar. Bütün bunlar, insanlar nezdindeki mertebelerinde onların inatçılık, düşmanlık, kötü davranış, kıskançlık, kin ve rekabetidir.

Aslan kurda dedi ki: Yırtıcı hayvanlar türünden bu ikisi dışında evcilleşenler arasında gördüklerin kimlerdir?

O şöyle dedi: Fareler ve sıçanlar onların evlerine, dükkânlarına ve hanelerine evcilleşmeden, bilakis korku ve nefret uyandırarak girerler.

Dedi ki: Onları buna sevk eden nedir?

O şöyle dedi: Çeşitli yiyecek ve içeceklere duyulan arzu.

Dedi ki: Yine yırtıcı türlerinden onlara katılanlar kimlerdir?

O şöyle dedi: Hırsız ve casus gibi, gizlice gelincik.

Dedi ki: Bunlar dışında onlara katılan başka kim vardır?

O şöyle dedi: İstemeden esir düşen çita ve domuz dışında başka kimse yoktur.

Sonra kral kurda dedi ki: Köpekler ve kediler insanlarla ne zaman kaynaştılar?

O şöyle dedi: Kabiloğullarının Habiloğullarına üstün geldiği zamandan beri.

Dedi ki: Bu nasıl oldu? Bize anlat.

O şöyle dedi: Kabil, kardeşi Habil'i öldürünce Habiloğulları Kabiloğullarından babalarının intikamını almak istediler. Onlarla savaştılar ve harp ettiler. Kabiloğulları Habiloğullarını yendi, hezimete uğrattı, mallarını gasp etti, koyunlarım, sığırlarını, atlarını, katırlarını ve develerini sürdüler, ganimet aldılar ve zengin oldular; dolayısıyla davetler ve ziyafetler tertip ettiler, çok sayıda hayvan boğazladılar ve onların kellelerini, paçalarını ve işkembelerini yurtlarının ve köylerinin etrafına attılar. Köpekler ve kediler onları görünce ekili arazilerin, verimli toprakların ve rahat hayatın bolluğuna rağbet ettiler. Böylece onlara katıldılar, türlerinin fertlerinden ayrıldılar ve günümüze kadar onların yardımcısı oldular.

Aslan kral, kurdun anlattığı bu hikâyeyi işitince şöyle dedi: Yüce ve büyük Allah'tan başka kimsede güç ve kuvvet yoktur. Biz Allah'a aidiz ve ona döneceğiz. Bu kelimeleri artırdı ve tekrarladı.

Kurt ona dedi ki: Ey faziletli kral, sana ne oldu? Köpek ve kedilerin türün fertlerini terk etmesine bu üzülmek de nedir?

Aslan şöyle dedi: Bir şeye üzülmüyorum. Ben de onlardanım; ama bilgeler, krallara ordusu ve yardımcıları arasında düşmanlarına sığınan kimseden daha zararlı ve kendi ve tabalarının işleri konusunda daha bozguncu biri yoktur deyince –çünkü o onların sırlarını, huylarını, gizli düşüncelerini, kusurlarını ve gaflet zamanlarını, ordusundaki samimi kişileri, tebaasındaki hainleri bilir– onu gizli yollara ve ince tuzaklara yöneltince ve bütün bunlar krallar ve orduları için zararlı olunca Allah köpeklere ve kedilere inayet etmesin.

Kurt dedi ki: Ey kral, Allah onlara senin dua ettiğin şeyi yaptı, duan kabul edildi, onların neslinden bereketi kaldırdı ve onları sürünün içine yerleştirdi.

O şöyle dedi: Bu nasıldır?

Dedi ki: Çünkü erkek köpekler bir tek dişi köpeği hamile bırakmak için onun üzerinde toplanırlar; yapışma ve kurtulma sırasındaki şiddetten dolayı o çaba ve gayretle karşılaşır. Sekiz veya daha fazla yavru doğurur. Onlar karada ve şehirde sürü olarak görülmez. Nitekim şehirlerde ve köylerde koyun sürüleri içinde onlardan her gün çok sayılamayacak kadar boğazlanır. Bununla birlikte onlar her yıl bir veya iki tane ürerler. Bunun sebebi, felaketlerin köpeklerin yiyeceklerinin çok değişik olması sebebiyle yavrularına sütten kesilmeden önce hızla musallat olmasıdır. Dolayısıyla onlar yırtıcı hayvanların maruz kalmadıkları hastalıklara maruz kalırlar. Böylece huylarının kötülüğü ve insanların onlardan zarar görmesi, ömürlerini kısaltır ve yavrularının sayısını azaltır.

Sonra aslan Kelileye şöyle dedi: Kral hazretlerine Allah'ın bereketi ve yardımı üzere selamet ve bereketle git ve görevlendirildiğin şeyi tebliğ et.

Bölüm

Elçi, kuşların Şah Morg/kral kuş denilen kralına varınca bir tellala seslenmesini emretti, o da seslendi. Karada ve denizde, ovada ve dağda bulunan kuş türlerinden sayılarını Allah'tan başkasının sayamadığı miktarda çok kuş onun huzurunda toplandı. Onlara elçinin getirdiği "cinlerin kralı huzurunda hayvanların insanlarla kendilerinin kul ve köle olduklarına dair iddiaları hakkında münazara etmeleri için toplanacağı" haberini iletti.

Şah Morg, veziri tavusa şöyle dedi: Burada kuşların fasih konuşanlarından insanlarla yapılacak münazarada topluluğu temsil etmesi için gönderilmeye uygun kimler var?

Tavus dedi ki: Burada buna uygun bir topluluk var.

O şöyle dedi: Onları bana açıkla da bileyim.

Dedi ki: Burada casus hüthüt/ibibik, müezzin horoz, yol gösteren güvercin, tellal turaç, şarkıcı turaç, hatip tarlakuşu, hikâyeci bülbül, mimar kırlangıç, kâhin karga, hırsız turna, üzgün bağırtlak kuşu/kaya kuşu, uğurlu tayyitava[24], şehvetli serçe, yeşil arıkuşu, halkalı eğik güvercin, Dicleli erkek kumru, Mekkeli kumru, dağlı şahin, Farslı sığırcık, yabani ardıçkuşu, kaygılı leylek, bostancı saksağan, keskuki ördek, balıkçıl kuşu, boklu ebutemre[25], vadi turnası, çok dilli konuşkan bülbül, denizli dalgıçkuşu ve bedevi devekuşu bulunmaktadır.

Şah Morg, tavusa şöyle dedi: kendilerine bakmam, karakterlerini ve hangisinin bu işe uygun olduğunu görmem için onları bana tek tek göster.

Dedi ki: Evet, ama casus hüthüt, Peygamber Süleyman Aleyhisselam'ın arkadaşıdır. O, renkli bir derviş elbisesi giymiş, pis kokulu, başına sanki secde ve rükû ediyormuş gibi gagalayan uzun bir şapka takmış duran şahıstır. O iyiliği emreder, kötülükten alıkoyardı. Bir konuşmasında Süleyman'a şöyle demiştir: "Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Saba'dan sana sağlam bir haber getirdim. Ben, onlara hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gör-

24. Uzun gagalı ve bacaklı göçmen deniz kuşlarındandır (Arapça metin naşirinin notu).
25. Ebutimar: Muhtemelen ebutemre. Hurma ve çiçek yiyen güzel görünümlü bir kuş.

düm. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp Güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar. Göklerde ve yerde gizli olanı çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış)."[26]

Müezzin horoz; duvar üstünde duran, kızıl sakallı, ibikten tacı, kırmızı gözlü, dizili yayılmış kaşlı, kuyruğu bayrak gibi dik, kıskanç, cömert, harem ve helallerinin işlerini titizlikle gözeten, namaz vakitlerini bilen, sabahları zikreden, komşuları uyandıran, güzel öğütlü kişidir. O seher vakti ezanında şöyle der: Allah'ı zikredin. Siz ne uzun uyuyorsunuz, ölümü ve eskiyi hatırlamıyorsunuz, cehennemden korkmuyorsunuz, cennete özlem duymuyorsunuz, Allah'ın nimetlerine şükretmiyorsunuz. Keşke mahlukat yaratılmasaydı. Keşke onlar yaratıldıklarında niçin yaratıldıklarını bilselerdi. Lezzetleri mağlup edeni anın ve azık edinin. Azıkların en iyisi takvadır.

Tellal keklik; tepede duran, beyaz yanaklı, alaca kanatlı, uzun secde ve rükûdan dolayı kambur sırtlı kişidir. O çok yavrulu ve üremesi bereketli biridir. Ötüşünde zikreder ve iyi haber getirir. İlkbaharda kendi kendisine şöyle der: Şükürle nimetler devam eder, nankörlükle intikamlar mubah olur. Allah'ın nimetlerine şükredin ki sizin için artsın.

Sonra yine ilkbaharda bir şiirde şöyle der:

Biricik, aziz ve celil olan Rabbimi tespih ederim
Kapsayan nimetlerinden dolayı hamt ederim
İlkbahar geldi, kış çekip gitti
Gece gündüzü dengeledi, mutedil oldu
Günler bir yıl döndü, tamamlandı
İyilik yapan, hayırda meydana geldi

Sonra şöyle dedi: Allah'ım, beni çakalların, yırtıcıların ve avcı insanların şerrinden koru. Onların tabiatlarını beslenme, menfaat ve hoşlandıkları arzular bakımından tasvir etti.

Yol gösteren güvercin, havada takla atar, bir yazıyı mektup içinde uzak bir beldeye götürür, uçarken ve giderken şiir söyler:

Ey kardeşlerin ayrılığından kaynaklanan hüznüm
Ey dostlara duyulan uzun özlemlerim
Rabbim, beni vatanlara ulaştır.

Şarkıcı keklik/turaç, bostanın ortasında ağaçlar ve fesleğenler arasında çalım atarak yürür, nağmeli ve melodili güzel sesiyle şarkı söyler ve ağıt ve öğütlerinde şiir söyler:

26. Neml, 27/22-25.

Ey binada ömür tüketen
Bahçede ağaçlar diken
Meydana köşkler yapan
Oturma odasında öne oturan
Zamanın belalarından gafil olan
Sakın, Rahman'a karşı kibirlenme
Kabre gidişin ertesini düşün
Yılanlara ve didanlara komşu
Hoş mekânlı bir hayattan sonra

Hatip tarlakuşu; havada, ekim ve hasat başında, gündüz ortalarında minber üzerindeki hatip gibi dik kuyruklu, çeşitli melodili seslerle ve tatlı ezgilerle şarkı söyleyen, hutbe ve hatırlatmasında şiir söyleyen bir kişidir:

Nerede akıl ve fikir sahipleri
Nerede kazanç ve ticaret erbabı
Tarlada çiftçilerin tohumundan
Yetmiş kat ölçek kadar
Bağışlayıcı Bir'den armağanlar
Ey basiretliler ders alın.

Hasat günü hakkını verin, yoksullara vermeye gücünüz yettiği halde sakın bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın diye fısıldaşarak yola çıkmayın.[27] Bugün hayır eken yarın onu mutluluk olarak biçer. Maruf diken yarın kazanç devşirir. Dünya tarla gibidir. Ahiret fertlerinden olan işçiler çift sürenler gibidir. Amelleri ekin ve ağaç gibidir. Ölüm hasada, kabir harman yerine, diriliş günü döven zamanına, cennetlikler tohum ve meyveye, cehennemlikler saman ve oduna benzer. O gün Allah pisi temizden ayırır. Pisi birbirine katar, topluca biriktirir ve cehenneme atar. Sakınanları kendi kurtuluşlarıyla kurtarır, onlara kötülük dokunmaz ve üzülmezler.

Hikâyeci bülbül, şu ağacın üzerinde oturur, küçük bünyeli, hızlı hareketli, beyaz yanaklı, sağa sola çok dönen, fasih dilli, iyi anlatımlı ve çok nağmelidir; insanlara bahçelerde komşuluk eder, evlerinde onlara karışır, onların konuşmalarına çok cevap verir, şarkılarıyla onlara hikâye anlatır, anılarında onlara öğüt verir. Eğlence ve gaflet anlarında onlara şöyle der: *Sübhanellah*, ne kadar oynuyorsunuz; *sübhanellah*, ne kadar hikâye anlatıyorsunuz; *sübhanellah*, tespih etmiyor musunuz; *sübhanellah*, ölüm için dünyaya getirilmiyor musunuz, musibet için yetiştirilmiyor musunuz, yıkmak için yapmıyor musunuz, fanilik için toplamıyor musunuz? Ne kadar oynuyorsunuz, ne kadar düşkünlük gösteriyorsunuz? Yarın ölmeyecek misiniz, toprağa gömülmeyecek misiniz? "Hayır, ileride bileceksiniz. Hayır, hayır, ileride bileceksiniz!"[28] Ey Âdemoğlu! "Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını

27. Kalem, 68/23-25 ayetlerini bazı ifade değişiklikleriyle anlatan bir cümle. (ç.n.).
28. Tekâsür, 102/3-4.

boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi. Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları haline getirdi."[29] Şöyle der: Allah'ım, çocukların sevgisinden ve komşu kedilerinin şerrinden sana sığınırım, ey çok seven, ey bol veren, ey yargılayan, bağışlayan!

Haber veren kâhin karga; siyah giyinen, sakındıran, uyaran, yurtta tavaf için seherlerde erken kalkan, izleri takip eden, sert uçan, çok yolculuk yapan, bölgelere giden, olup bitenleri haber veren, gaflet anlarına karşı uyaran bir kişidir. O, bağırtı ve uyarısında şöyle der: Çabuk çabuk, kaç kaç! Ey azgın ve asi, beladan sakın! Namaz ve dua dışında kaçış ve kurtuluş nerde? Belki göğün Rabbi sizi dilediği gibi korur.

Bina yapan kırlangıç, havada seyahat eder, havada seri uçar, kısa ayaklıdır, seher vakti çok tespih eder, sabah akşam çok dua ve istiğfar eder, uzak yolculuğa çıkar, yazı soğuk yerde, kışı sıcak yerde geçirir. O, tespih, zikir ve duasında şöyle der: Denizlerin ve çöllerin yaratıcısını tespih ederim, dağları sabitleyeni ve nehirleri akıtanı tespih ederim, geceyi ve gündüzü birbirine geçireni tespih ederim, ecel ve rızıkları belli bir ölçüde takdir edeni tespih ederim, yolculuklarda arkadaş olanı tespih ederim, aile ve yurtta halife olanı tespih ederim. Sonra şöyle der: Ülkelere gittik, kulları gördük, eski mekâna geri döndük ve çiftleşmeden sonra üredik. Allah'a hamt olsun, o cömert ve lütufkârdır.

Bekçi turna; çölde duran, uzun boyunlu, uzun ayaklı, kısa kuyruklu, geniş kanatlı, uçarak giden ve gece iki kez bekçi düdüğü çalan kişidir. O tespih ederken şöyle der: Güneş ve Ayı hizmete sunanı tespih ederim, iki denizi birbirine karışmadan birleştireni tespih ederim, iki doğunun ve iki batının Rabbini tespih ederim, insanları ve cinleri yaratanı tespih ederim, iki yüksek yeri göstereni tespih ederim ve her şeyi iki cins olarak yaratanı tespih ederim.

Kederli kaya kuşu; bozkırda ve çölde yaşar, nehirlere zor ulaşır, gece gündüz yolculuk yapar, çok tespih çeker ve zikreder, Gidişinde ve gelişinde, varışında ve çıkışında şöyle der: Çatı yapılan göklerin yaratıcısını tespih ederim, yayılan yerlerin yaratıcısını tespih ederim, dönen feleklerin yaratıcısını tespih ederim, doğan burçların yaratıcısını tespih ederim, gezegenlerin yaratıcısını tespih ederim, savuran rüzgârları göndereni tespih ederim, yağmur bulutlarını yaratanı tespih ederim, tespih eden gök gürültülerinin Rabbini tespih ederim, parlayan şimşeklerin Rabbini tespih ederim, taşkın denizlerin Rabbini tespih ederim, yüksek dağları sabitleyeni tespih ederim, geceyi, gündüzü ve vakitleri yöneteni tespih ederim, hayvanları ve bitkileri yaratanı tespih ederim, aydınlıkların ve karanlıkların yaratıcısını tespih ederim, deniz ve çöllerdeki mahlûkatın yaratıcısını tespih ederim; ölümden sonra ufalanmış, ezilmiş ve çürümüş kemikleri dirilteni tespih ederim, sıfatlarının hakikatlerini övmekten ve nitelemekten dillerin bitkin düştüğü kimseyi tespih ederim!

Uğurlu ve mübarek tayyitava; suyun üzerinde durur, beyaz yanaklı, uzun bacaklı, zeki ve hafif ruhludur; kuşları gece gafil anlarında sakındırır, ruhsat ve bereketleri müjdeler. O, tespih ederken şöyle der:

29. Fil, 105/1-5.

Ey sabahları ve ışıkları açığa çıkaran
Rüzgârları bölgelere gönderen
Yağmur bulutunu yaratan
Selleri ve nehirleri akıtan
Ağaçlarla birlikte otları bitiren
Tohumları ve meyveleri çıkaran!
Sevinin ey kuşlar topluluğu
Bağışlayandan gelen bol rızıkla

Çok nağmeli, dilci konuşkan bülbül; şu ağacın üzerinde durur, ufak cüsseli, seri hareketli ve güzel şarkı söyleyen kimsedir. O, şarkı ve ezgilerinde şiir söyler:

Hamt olsun takdir ve ihsan sahibi
Bir, tek ve bağışlayıcı Allah'a
Ey gizlice ve açıktan nimet veren
Rahman'ın lütfuyla nice nimetler vardır
Denizler gibi akarken taşar
Ey zamanlarda olan iyi hayat
Güzel koku ve fesleğen bahçeleri arasında
Bostanlar ortasında, dallar üstünde
Rengârenk meyveli ağaçlarda
Kardeşlerim bana yardım ederse
Onlara çok ezgiler okurum.

Sonra Şah Morg, tavusa şöyle dedi: İnsanlarla münazara etmek ve topluluğu temsil etmek üzere bunlar içinden kimi oraya gönderilmeye uygun görüyorsun?

Tavus dedi ki: Hepsi senin buna uygun kölelerindir. Çünkü tümü fasih, hatip, şair, akıllı ve fazıldır. Ancak çok dilli bülbülün dili daha fasih, anlatımı daha iyi, şarkıcılığı ve ezgileri daha güzeldir.

Şah Morg şöyle dedi: Git ve Aziz ve Celil Allah'a tevekkül et. Böylece onu gönderdi.

Elçi, böcekler kralı arıya varıp haberi bildirince o tellalına emretti. O da seslendi. Eşekarısı, erkek arı, sinek, tahtakurusu, sivrisinek, bokböceği ve çekirgeden oluşan böcekler onun huzurunda toplandı. Bütün bu küçük cüsseli hayvanlar, tüysüz, kemiksiz, yünsüz ve kılsız kanatlarla uçarlar. Bal arıları hariç bir tam yıl yaşamazlar. Yazın aşırı sıcak, kışın aşırı soğuk onları öldürür. Sonra onlara haberi bildirdi. Dedi ki: Oraya hanginiz gider ve insanlarla yapılan münazarada topluluğu temsil eder?

Topluluk dedi ki: İnsanlar bize karşı ne ile iftihar ediyorlar?

Elçi şöyle dedi: Cüsselerinin iriliği, yaratılışlarının büyüklüğü, güç, üstünlük ve galibiyetlerinin şiddetiyle.

Eşekarılarının lideri dedi ki: Biz oraya gider ve topluluğu temsil ederiz.

Sineklerin lideri şöyle dedi: Hayır, oraya biz gidiyoruz.

Sivrisineklerin lideri dedi ki: Hayır, oraya biz gidiyoruz.
Tahtakurularının lideri şöyle dedi: Oraya biz gidiyoruz.
Çekirgelerin lideri dedi ki: Oraya biz gidiyoruz.
Kral onlara şöyle dedi: Neden bütün toplulukların bu konuda hiçbir fikir ve görüş olmadan mücadeleye atıldığını görüyorum?
Topluluk dedi ki: Allah'ın yardımına duyulan güven, Allah'ın gücü ve kuvvetiyle zafere olan kesin inançtan ve eski zamanlarda, geçmiş toplumlarda ve zorba krallarda daha önce edinilen tecrübelerden dolayı.
Şöyle dedi: Bu nasıl oldu? Bana anlatın.
Tahtakurusu dedi ki: Ey kral, bizim en ufak cüsselimiz ve en zayıf yapılımız, Âdemoğullarının en büyük, en azgın, en otoriter, en saldırgan ve en kibirli kralı olan Nemrut'u –Allah ona lanet etsin– öldürdü.
"Doğru söylüyorsun." dedi.
Eşekarısı şöyle dedi: Değil mi ki insanlardan biri, keskin silahını kuşanınca, kılıcını, mızrağını, bıçağını ve okunu eline alınca bizden biri saldırır, iğne başı gibi ateşiyle onu sokar ve isteyip kararlaştırdığı her şeyden uzaklaştırır, onun cildi şişer, organları bitkin düşer, sinirleri kararır; öyle ki kılıcını, bıçağını veya atının gemini tutamaz.
"Doğru söylüyorsun." dedi.
Sinek şöyle dedi: Değil mi ki otorite bakımından en güçlü ve heybetçe en sert olan kral, tahtına oturduğunda ve onun aşağısındaki muhafızlar ona bir eziyet veya kötülüğün dokunmasından endişelenerek ayağa kalktıklarında bizden biri onun mutfak veya helâsından ayakları ve kanatları kirli olarak gelir, tahtın üzerine, elbisesinin üzerine, yüzüne ve sakalına konar, ona eziyet eder, o da bizden kaçınamaz.
"Doğru söylüyorsun." dedi.
Sivrisinek dedi ki: Değil mi ki onlardan biri meclisine, makamına, tahtına, dikilmiş kulesine/kileline oturunca bizden biri elbisesinin arasına girer, onu otururken ısırır, rahatsız eder, bize vurmak istediğinde eliyle kendi kendisine vurur, avucuyla kendi yanağını tokatlar, kafasını döver; ben ondan kurtulurum.
Şöyle dedi: Haklısın; fakat kral hazretlerinin huzurunda iş sizin anlattıklarınızla yürümez. Orada iş ancak adalet, insaf, edep, ince fikir, iyi temyiz, fasih bir şekilde kanıtlama ve münazara ederek açıklama ile yürür. Sizde bunlardan biri var mı?
Topluluk başlarını öne eğip sustular. Sonra kral şöyle dedi: Ben kendim gideceğim. Ben sizin en iyi öğütçünüzüm.
Topluluk, kralın sözüne "Hayır!" dedi.
Arılardan bir bilge şöyle dedi: Allah'ın yardım ve dilemesiyle ben bu işe daha uygunum.
Kral ve topluluk dediler ki: Allah, karar verdiğin konuda sana hayır nasip etsin, düşmanlarına, sana üstün gelmek ve düşmanlık etmek isteyenlere karşı sana yardım etsin ve seni muzaffer kılsın.
Sonra onlarla vedalaştı, azık aldı ve yola koyuldu. Nihayet cinlerin kralının huzuruna vardı. Diğer hayvan türlerinden gelenlerle birlikte meclise geldi.

Elçi olan katır, yırtıcı kuşların kralı anka kuşuna ulaşıp ona haberi bildirince o, tellalını çağırdı. Akbaba, kartal, doğan, sungur, şahin, çaylak, Mısır akbabası, baykuş ve papağan gibi pençeli, eğri gagalı ve et yiyen yırtıcı kuş türleri onun huzurunda toplandı. Sonra onlara elçinin, hayvanların cinler kralı huzurunda insanlarla münazara etmek için toplanacağına dair getirdiği haberi bildirdi. Kral, veziri gergedana[30] şöyle dedi: Bu yırtıcılar içinde insanlarla münazarada türünün fertlerinden oluşan topluluğu temsil etmek için gönderilmeye hangisinin uygun olduğunu düşünüyorsun?

Vezir dedi ki: Bu iş için aralarında baykuştan uygun kimse yoktur.

O şöyle dedi: Niçin böyle?

Bu yırtıcıların tamamı insanlardan ürkerler, onların konuşmasını anlamazlar, onlara iyi hitap edemezler ve onlarla komşulukları yoktur. Ama baykuş, yıkılmış evlerinde, bozulmuş konaklarında ve harabe köşklerinde onlara yakın komşudur; onların eski eserlerine bakar ve onların geçmiş asırlarını düşünür. Bununla birlikte onda takva, züht, huşu, kanaat, başkası için olmadıkça az tüketme özellikleri vardır. Gündüz oruç tutar, geceleri ihya eder. Bazen insanlara öğüt verir, hatırlatmada bulunur, eski kralları ve geçmiş ümmetleri için dövünür ve şu beyitleri söyler:

Nerede eski krallar?
Evleri boş bıraktılar
Hazineleri ciddiyetle topladılar
Hazineleri olduğu gibi bıraktılar
Onlara bakın, görünüyor mu?
Yurtlarında bir kalıntı
Yıkılmış kabirlerden başka
Orada çürümüş kemikler.
Aynı şekilde diyorlar ki:
Dikkat, ey yurt, vay sana, anlat bize
Halkın niçin terk etti bizi?
Konuşmuyorlar, konuşsalar bile derlerdi ki:
Muhakkak sen çürüdün, biz çürümedik.
Belki de şöyle der:
Sordum yurda bana haber versin diye
Dostların neler yaptıklarını
Dedi bana: Kavim meydana getirdi
Bir dönem ve irtihal ettiler
Dedim ki onları nerede arayayım?
Hangi konaklara indiler?
Dedi ki kabirlerde, muhakkak

30. Metinde geçen "kerkedennü" ismi sözlüklerde gergedan olarak çevrilmekte; ancak bunun bir yırtıcı kuş değil, iri cüsseli bir kara hayvanı olduğu bilinmektedir. Karışıklık ya risale yazarlarının bilgisinden ya istinsahtaki hatadan ya da eseri neşre hazırlayanın elyazmasından yanlış okumasından ileri gelmiş olmalıdır. (ç.n.)

Vallahi işlediklerine kavuştular.
Belki de yine şöyle der:
İlk gidenler içinde
Asırlardan bizim için basiretler vardı
Ölüm için varılacak yerler görmedim
Onların çıkış yerleri yoktur
Kavmimi o tarafta gördüm
Büyükler ve küçükler geçiyor
Geçmiş geri dönmüyor
Geridekilerden hiçbir geçmiş kalmıyor.
Kesinlikle inandım ki ben
Orada kavim dönüşmüş bir şey oldu.
Yine der ki:
Boş kişi uyudu, uykumu hissetmiyorum
Bugün yastığım yanımda hazırdır
Bir hastalık olmadan, fakat bana şifa verdi
Gördüğüm tasa, yüreğime değdi
Nerede ilk krallar, onları tanıdım
Uzeyb ile istenen yer arasında
İyi bir dinlenme için seçtiği yer
Kâb bin Mamet ve İbni Ümmi Duad'ın[31]
Havernak, Sedir ve Barık'ın yeri
Ve şerefeli köşkünki sindattandır.
Orada zengin oldular en iyi hayatla
Sütunları sabit bir mülkün gölgesinde
O zaman nimetler ve oyalanılan her şey
Bir gün çürümeye ve delinmeye durur
Yurtları üstünde rüzgârlar esti
Sanki onlar sözleşmişlerdi.

Sonra okuyor:

"Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar; nice ekinler ve güzel konaklar! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! İşte böyle; onları başka bir topluma miras bıraktık. Gök ve yer onların ardından ağlamadı, onlara mühlet de verilmedi."[32]

Anka ona dedi ki: Gergedanın anlattıkları hakkında ne dersin?

Baykuş şöyle dedi: Dediklerinde haklı; ama oraya varmak imkânsızdır.

Anka dedi ki: Niçin?

O şöyle dedi: Çünkü insanlar benden nefret ediyorlar, beni görmeyi uğursuzluk sayıyorlar ve kendilerine karşı hiçbir suçum ve dokunan bir eziyetim olmadığı halde

31. Kâb bin Mamet, örnek getirmedeki üstünlüğü ile misal verilir. Onun babası, Mamet Melik İyad'dır. İbn Ümmi Duad, cahiliye şairi Ebu Duad el-İyadi'dir.
32. Duhan, 44/25-29.

bana sövüyorlar. Beni gördüklerinde ve ben onlara karşı geldiğim, kendileriyle konuşarak ve münazara ederek tartıştığım zaman nasıl olur? Bu bir nevi düşmanlığa yol açan bir husumettir. Düşmanlık savaşa sebep olur, savaş ise ülkeyi ve halkını yok eder.

Anka, baykuşa dedi ki: Bu işe kimin uygun olduğunu düşünüyorsun?

Baykuş şöyle dedi: Âdemoğullarının kralları sungur, doğan ve şahin gibi yırtıcıları severler; iyi davranırlar, ellerinde taşırlar ve onları yenleriyle sıvazlarlar. Kral onlara bunlardan birini gönderirse doğru bir karar olur.

Anka, topluluğa dedi ki: Baykuşun dediğini duydunuz. Pekiyi, sizin görüşünüz nedir?

Sungur şöyle dedi: Baykuş söylediğinde haklı; fakat bizim insanlar karşısındaki üstünlüğümüz aramızdaki yakınlıktan ileri gelmez. Ayrıca onların bizde buldukları bir ilim ve edep de yoktur. Ama onlar geçimliliğimizde bize ortak oldukları ve kazancımızdan aldıkları için bütün bunlar onların bu konuda gösterdikleri bir tamah, açgözlülük ve şehvet, oyun, şımarıklık ve lüzumsuzluğa olan düşkünlüktür. Ahiret işlerini iyileştirme ve Rablerine itaat sadedinde gerekli olan konularla ve ahiret günü sorumlu olacakları şeylerle meşgul olmazlar.

Anka sungura dedi ki: Kimin bu işe uygun olduğunu düşünüyorsun?

Sungur şöyle dedi: Papağanın buna uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü insanlar, kralları, kadınları, seçkinleri, avamları, yaşlıları, çocukları, âlimleri ve cahilleri onu severler; onunla konuşurlar, kendi söylediklerini ondan dinlerler. O, onların konuşma ve sözlerinde onlara hikâye anlatır.

Anka papağana dedi ki: Sungur'un söylediğine ne dersin?

O şöyle dedi: Söylediğinde ve bildirdiğinde haklı. Ben oraya giderim ve Allah'ın gücü, kuvveti ve yardımıyla topluluğu temsil ederim; ama ben kralın ve topluluğun yardımına muhtacım.

Anka ona dedi ki: Ne istiyorsun?

Şöyle dedi: Allah'a dua edilmesini ve ondan yardım ve destek istenmesini.

Kral onun için yardım duasında bulundu ve topluluk ona güven verdi. Sonra baykuş şöyle dedi: Ey kral, dua kabul edilmediğinde faydasız bir eza, cefa ve bitkinliktir. Çünkü dua aşılama, icabet neticedir. Şartlar yerine getirilerek dua edilmezse başarı sağlanmaz.

Kral dedi ki: Kabul edilen duanın şartları nelerdir?

O şöyle dedi: Doğru niyet, mecbur olan kimse gibi kalplerin ihlâsı ve duadan önce oruç tutulması, namaz kılınması, tövbe edilmesi, sadaka verilmesi, iyilik ve uygun iş yapılması.

Topluluk şöyle dedi: Ey zahit, bilge, âlim ve ibadet eden kişi, söylediğinde haklısın ve lütufkârsın.

Anka, hazır bulunan yırtıcılar topluluğuna şöyle dedi: Ey kuşlar topluluğu, Âdemoğullarının bizi maruz bıraktığı zulmü ve hayvanlara yaptıkları eziyeti görmüyor musunuz? Hatta yurdumuzun uzaklığına, onlardan uzak durmamıza ve aralarına katılmayı bırakmamıza rağmen emir bize ulaştı. Ben iri cüsseli ve yaratılışlı, aşırı kuvvetli olmama ve hızlı uçmama rağmen onların yurdunu terk ettim, onlar-

dan adalara, denizlere ve dağlara kaçtım. Aynı şekilde kardeşim gergedan da çöllere ve bozkırlara düştü; onların şerrinden kurtulmak için yurtlarından uzaklaştı. Sonra onların şerrinden kurtulamadık. Öyle ki bizi münazara, münakaşa ve muhakemeye mecbur bıraktılar. Eğer herhangi birimiz her gün onlardan birçoğunu kapıp kaçırmak istese onlara bunu yapabiliriz. Ancak kötülere komşu olmak, onlarla muamelede bulunmak, kötü eylemlerinde onlara eşit olmak, hürlerin tabiatıdır. Onlar gibi yapmazlar, aksine onları terk ederler, onlardan uzaklaşırlar, onları Rablerine havale ederler ve onların menfaatleriyle ve ahirette yarar ve kalp huzuru sağlayan şeylerle meşgul olurlar.

Anka daha sonra dedi ki: Denizde dalgaların önüme attığı nice gemiler vardır ki ben onlara yol gösterdim. Geminin kendisiyle kırıldığı nice boğulanlar vardır ki ben onları kurtarıp sahile ve adaya çıkardım. Bütün bunları Rabbimin rızasını kazanmak ve bana yaratılış büyüklüğü ve cüsse iriliği verene şükretmek için yaptım. Bana ihsanda bulunduğu için ona şükürler olsun. O bize yeter. O bizim yardımcımızdır. O ne iyi dost ve ne iyi yardımcıdır!

Bölüm

Sonra elçi, deniz hayvanlarının kralı ejderhaya/su yaratığına ulaşıp haberi verince tellalı seslendi ve ejderha, kılıçbalığı, timsah, yunus balığı, balina, balık, yengeç, kerazenk, kaplumbağa, kurbağa, sedefliler ve pullular gibi -ki değişik renk ve şekillerde yaklaşık yetmiş surettir- bütün deniz hayvanları onun yanında toplandı. Onlara haberi ve elçinin sözlerini iletti. Sonra ejderha elçiye şöyle dedi: İnsanlar diğerlerine karşı ne ile övünüyorlar; iri cüsselilikle mi, sertlikle mi, kuvvetle mi, yoksa zorbalık ve üstünlükle mi? Eğer onlar bunlardan biriyle övünüyorlarsa oraya giderim, bir tek üfürüşte onları baştan sona yakarım, sonra tekrar nefes alarak kendime çekerim ve yutarım.

Elçi dedi ki: Onlar böyle bir şey ile değil; fakat akıl üstünlüğü, çeşitli ilimler, edebiyat ilginçlikleri, hile ve sanat incelikleri, fikir, temyiz, görüş ve nefis zekâsı ile övünürler.

Ejderha şöyle dedi: Bilmem için bana onlardan birini tasvir et.

O dedi ki: Evet, ey kral, insanlar hile, ilim ve hikmetleriyle inci ve mercan gibi cevherleri çıkarmak için dolu, karanlık ve çok dalgalı denizlerin derinliklerine inerler. Yine hile/çare üretirler ve yüksek dağların tepelerine çıkarlar, oradan kartal ve akbabaları indirirler. Aynı şekilde çözüm üreterek ahşaptan tekerlek yaparlar ve onu öküzlerin göğüslerine ve omuzlarına bağlarlar; sonra onlar üzerinde ağır yükler taşırlar, bunları doğudan batıya, batıdan doğuya naklederler ve çöl, sahra ve bozkırları aşarlar. Yine ilim ve hile ile gemiler ve vapurlar yaparlar, içlerinde mallar taşırlar ve onlarla uzak bölgelerin engin denizlerini kat ederler. Yine bu şekilde ilim ve hile ile dağların mağaralarına, tepelerin çöllerine ve yerin derinliklerine girerler ve oralardan madenî cevherler, altın, gümüş, demir, bakır vs. çıkarırlar. Aynı şekilde ey ejderhalar, kılıçbalıkları ve timsahlar topluluğu, onlardan biri deniz sahiline, ada kıyısına veya ırmak kenarına sizden on bin (10.000) kişinin geçemeyeceği veya yaklaşamayacağı tılsım, put veya

oyuncak dikerler. Fakat ey kral hazretleri, cinlerin kralı, yargılamada adalet ve insaftan, açık delilden başkası olmaz. Zorbalık, üstünlük, tuzak ve hile ile olmaz.

Ejderha, elçinin konuşmasını duyunca çevresindeki ordularına şöyle dedi: İşitmiyor musunuz? Ne düşünüyorsunuz, ne diyorsunuz? Hanginiz oraya gider, insanlarla münazara eder ve kardeşleri ve türünün fertleri olan topluluğu temsil eder?

Boğulanı kurtaran yunus balığı ona şöyle dedi: Balina, bu işe en uygun olan deniz hayvanıdır. Çünkü o, bunların en büyük yaratılışlısı, en iri cüsselisi, en güzel suretlisi, en temiz derilisi, en saf beyazlısı, en pürüzsüz bedenlisi, en seri hareketlisi, en sert yüzeni ve en çok üreyenidir. Türünün fertlerinden hangisi olursa olsun küçük veya büyük bütün denizler, nehirler, sığ sular, pınarlar, çaylar ve dereler onlarla dolar. Balinanın insanlar nezdinde onların peygamberini himaye etmesi içinde barındırması ve onu güvenli bir yere bırakması sebebiyle itibarı vardır. Ayrıca insanlar yerin balinanm/hutun sırtında durduğuna inanırlar.

Ejderha balinaya dedi ki: Yunus balığının söyledikleri hakkında ne düşünüyorsun?

O şöyle dedi: Bütün söylediklerinde haklı; fakat oraya nasıl gideceğimi ve onlarla nasıl konuşacağımı bilmiyorum. Benim yürüyecek ayaklarım, konuşacak dilim ve suya bir saatten fazla dayanacak sabrım yoktur. Ama ben, kaplumbağanın bu işe uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü o suya dayanıklıdır, karada otlanır, orada denizdeki gibi yaşar ve havada sudaki gibi nefes alır. Ayrıca o, güçlü bedenli, sert sırtlı, iyi organlı, halim, vakur, eziyete sabırlı ve yük taşıyıcıdır.

Ejderha kaplumbağaya dedi ki: Söyledikleri hakkında ne düşünüyorsun?

O şöyle dedi: Balina doğru söyledi; ama ben bu işe uygun değilim. Çünkü yavaş yürüyorum ve yol uzak. Az konuşan dilsizdir. Fakat yengeç bu işe uygundur. Çünkü onun çok ayağı var, iyi yürüyor, hızlı koşuyor, keskin pençeli, sıkıca tutunuyor, keskin çenesi ve tırnakları, çok dişi, sert sırtı var ve zırhlı bir savaşçıdır.

Ejderha yengece dedi ki: Kaplumbağanın anlattıkları hakkında ne düşünüyorsun?

Şöyle dedi: Doğru söyledi; fakat ben oraya nasıl gideceğimi bilmiyorum. İlginç yaratılışlı ve eğri şekilli olmamın yanı sıra orada ünlenmekten korkuyorum.

Ejderha: “Bu nasıl olur?” dedi.

O şöyle dedi: Çünkü onlar beni başsız, gözleri omuzlarında, ağzı göğsünde, iki çenesi iki taraftan yarılmış, sekiz eğri ve kavisli ayağı olan, yanı üzere yürüyen ve sırtı kurşundanmış gibi görünen bir hayvan olarak düşünüyorlar.

Ejderha dedi ki: Haklısın. Pekiyi, kimin bu iş için oraya gitmeye uygun olduğunu düşünüyorsun?

Yengeç şöyle dedi: Timsahın bu işe uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü uzun yapılı, şiddetli ayakları olan, iyi yürüyen, hızlı koşan, ağzı geniş, uzun dilli, çok dişi bulunan, bedeni güçlü, korkunç bakışlı, hedefini sert bir şekilde gözetleyen, suyun içine ve isteğine dalan bir kimsedir.

Ejderha, timsaha dedi ki: Yengecin anlattıkları hakkında ne diyorsun?

Şöyle dedi: Doğru söyledi; fakat ben bu işe uygun değilim. Çünkü ben asabi, somurtkan, esneyen, sinsi, kaçak ve vefasızım. Orada iş zorbalık ve üstünlükle değil, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık, adalet, temyiz, fasih konuşma, anlatım ve hitapta dengelilik ve

insaf ile olur. Timsah dedi ki: Bana bu özelliklerden hiçbiri verilmedi. Fakat ben kurbağanın bu işe elverişli olduğunu düşünüyorum. Çünkü o halim, vakur, sabırlı, takvalı, gece gündüz ve seherlerde bolca tespih çeken ve "La ilahe illallah" diyen, sabah akşam çok namaz kılan ve dua eden bir kimsedir. O, evlerinde insanların arasına karışır, İsrailoğulları nezdinde iki defa itibarı vardır: Birisi, Nemrut'un İbrahim Halilürrahman'ı ateşe attığı gündür. O, ağzıyla su taşıyor ve sönmesi için ateşe İbrahim'in üzerine döküyordu. Bir başka defasında Musa bin İmran zamanında Firavuna karşı ona yardım ediyordu. O bunun yanı sıra fasih dilli, iyi anlatımlı, çok konuşan, "Sübhanellah", "La ilahe illallah" ve "Allahu ekber" diyen birisidir. O, suda yaşayan, kara ve denize sığınan, hem iyi yürüyen hem de iyi yüzen hayvanlardandır. Onun yuvarlak ve peçeli kafası, parlak gözleri, enli kolları ve avuçları vardır. Aşarak ve sıçrayarak hızlıca yürür, bağdaş kurarak oturur, insanların evlerine girer ve o onlardan, onlar da ondan korkmaz.

Ejderha kurbağaya dedi ki: Timsahın anlattıkları hakkında ne düşünüyorsun?

Şöyle dedi: Doğru söyledi. Ben oraya gider ve kardeşlerimizden, tüm su hayvanlarından oluşan topluluğu temsil ederim; fakat senin yardım ve destek için kabul edilen bir dua ile Allah'a niyaz etmeni istiyorum.

Ejderha dedi ki: Kabul edilen dua nasıl olur?

Şöyle dedi: Bundan önceki bölümde baykuşun ankaya anlattığı gibi.

Dediler ki: Doğru söyledi. Ona yardım etmesi ve onu desteklemesi için hep birlikte Allah'a dua ettiler. Onu uğurladılar, o da onlardan ayrıldı ve cinlerin kralına geldi.

Bölüm

Yılanın Sürüngenlere Şefkat ve Merhametinin Açıklanmasına Dair

Elçi sürüngenlerin kralı yılana ulaşıp haberi bildirince tellalı seslendi ve engerek yılanı, yılan, akrep, kuyruk çeken küçük akrep, kırkayak, keler, zehirli keler, bukalemun, kertenkele, hanfes/osurganböceği, hamamböceği, pis kokularda oluşan, ağaç başlarında kımıldayan, tohumların özünde, ağaçların içinde ve büyük hayvanların karnında kımıldaya kurtçuklar, beyaz karınca, sirke, kar veya ağaç meyvesinde üreyen hayvan, gübre veya çamurda doğan ve mağara, karanlık ve çukurda debelenen güve gibi bütün sürüngen hayvanlar onun yanında toplandı. Hepsi krallarının huzurunda toplandılar. Onları sayı sayamaz, kendilerini yaratan, şekillendiren, besleyen, yerleştikleri ve gidecekleri yeri bilen Allah'tan başkası bilmez.

Kral acayip suretleri ve çeşitli şekilleri olan bu hayvanlara bakınca onların etkisiyle bir saat boyunca şaşkın vaziyette kaldı. Sonra onları inceledi. Onlar hayvanların sayıca en çoğu, cüsse bakımından en küçüğü, bünyece en zayıfı, hile, duyu ve şuur yönüyle en güçsüzüdürler. Onlar hakkında düşüne kaldı. Sonra yılan, veziri engerek yılanına şöyle dedi: Bu topluluklar içinden hangisini oraya münazara için gönderilmeye uygun görüyorsun? Onların çoğu sağır, dilsiz, kör, elsiz, ayaksız, kanatsız, gagasız ve pençesizdir; bedenlerinde tüy, kıl, yün ve pul yoktur. Çoğu çıplak, yalınayak, zırhsız, zayıf, yoksul, miskin, çaresiz, güçsüz ve kuvvetsizdir.

Onlara karşı merhamet, sevgi, şefkat, acıma, kalp inceliği gösterdi ve hüznünden gözleri yaşla doldu. Sonra göğe baktı, dua etti ve şöyle dedi: Ey mahlûkatın yaratan,

rızkı yayan, işleri yöneten! Ey merhametlilerin en merhametlisi, ey yüksek bakışta olan, ey işiten ve gören, ey sırrı ve gizliyi bilen, sen onların yaratanı ve besleyeni, şekillendireni ve yöneteni, ilk var edeni ve yeniden meydana getireni, yaşatanı ve öldurenisin. Ey merhametlilerin en merhametlisi ve yüce arşın sahibi, onlar ve bizim için veli, koruyucu, yardımcı, destekleyici, yol gösterici ve mürşit ol!

Hepsi de fasih bir dille konuştular ve "Âmin, âmin, ey âlemlerin Rabbi!" dediler.

Bölüm
Cırcırböceğinin Konuşması ve Hikmetinin Açıklanmasına Dair

Cıcırböceği, yılanın kendi tebaası, ordusu, yardımcıları ve türünün fertlerine gösterdiği sevgi, şefkat ve merhameti görünce ona yakın bir duvarın üstüne çıktı, ses tellerini hareket ettirdi, sazını çaldı, ses ve ezgilerle şarkı mırıldandı, "Elhamdü lillah" ve "La ilahe illallah" diyerek tatlı nağmeler söyledi. Dedi ki: Allah'a hamt olsun. Ona hamt eder, ondan yardım ister ve ona bol ihsanı ve sürekli nimetlerinden dolayı şükrederiz. Seven, bol veren ve yargılayan Allah'ı tespih ederiz, bir ve tek olanı tespih ederiz. Münezzeh, kuddüs, meleklerin ve ruhların Rabbi, hay ve kayyum, mekânlardan, zamanlardan ve üstünde hava, altında su bulunmayan varlık sahibi cevherlerden önce celal, ikram, büyük isimler, ayetler ve burhanların sahibi! Henüz dikilmiş bir gök ve yayılmış bir yer yokken kendi nuruyla gizlenen, vahdaniyeti ve gaybının sırlarıyla bir olan! Zatına nispetle her şey için açık ve her şeyden gizli olanı tenzih ederim. Sonra hükmetti ve yönetti, dilediği gibi takdir etti, diledi, sonra ne hazır heyuladan ne hayalî suretten olan basit bir nur yarattı. Bilakis "Ol!" demesiyle oldu. O, ilim ve sırların sahıbı faal akıldır. Mahlûkatı ne birliğindeyken korktuğu için ne de herhangi bir işinde onlardan yardım istediği için yarattı. Fakat o dilediğini yapar, istediğine hükmeder. Hikmetinde kusur arayan, hükmünü reddeden yoktur. O çabuk hesap görür.

Sonra şöyle dedi: Ey şu topluluklara karşı şefkatli, merhametli, acıyan ve onları seven kral! Bu topluluklarda gördüğün beden zayıflığı, cüsse küçüklüğü, ömür kısalığı, fakirlikleri, hilelerinin azlığı seni tasalandırmasın. Onları yaratan ve rızıklandıran Allah, onlara şefkatli annenin yavrularına ve merhametli babanın çocuklarına karşı olduğundan daha merhametlidir. Yaratıcı –övgüsü yüce olsun– suretleri çeşitli ve şekilleri farklı yaratıkları yarattığında, mertebelerini büyük cüsseli, iri yaratılışlı, güçlü bünyeli ve aşırı güçlü ile küçük cüsseli, zayıf bünyeli ve az hileli arasında çeşitli konumlarda sıraladığında menfaatleri elde ettikleri ve zararları savdıkları alet ve araçlar türünden bol vergilerle aralarını eşitledi. Böylece lütufta birbirlerine denk oldular. Mesela; file uzun ve sert dişleriyle kötülükleri kendisinden uzaklaştırması ve uzun hortumuyla yararları elde etmesi için iri cüsse, kuvvetli bünye ve aşırı güç verince buna karşılık küçük cüsseli ve zayıf bünyeli tahtakurusuna kötülüklerden kurtulması ve hortumuyla besin alması için iki ince kanat ve hızlı uçma özelliği verdi. Böylece küçük ile büyük, fayda elde etmeye ve zararı gidermeye yarayan vergilerde eşitlendi. Çıplak, yalınayak ve zırhsız gördüğün bu zayıf ve yoksul toplulukları yaratan ve şekillendiren yaratıcının eseri böyledir. Yaratıcı –övgüsü yüce olsun– onları bu gördüğün hallerde yaratınca yararı elde etme ve zararı gidermeyi sağlayan araçlar onlara yetti.

Ey kral, onların hallerine bak, düşün ve ders al. Onların en küçük cüsseli, en zayıf bünyeli ve en az hilelisinin kötülükleri kendisinden uzaklaştırmada daha rahat bedenli, daha sakin ruhlu ve daha huzurlu gönle sahip olduğunu; geçimlik arama ve yararı elde etmede daha iyi ruhlu ve daha az ıstıraplı; cüssesi iri, bünyesi güçlü ve hilesi çok olanlardan daha hafif özellikli olduğunu görürsün.

Bu şöyle açıklanır: Sen düşündüğünde yırtıcılar, filler, camızlar ve diğer iri cüsseli, büyük yaratılışlı ve aşırı güçlü hayvanlar gibi bünyesi güçlü ve kuvveti şiddetli olan büyüklerinin kötülükleri kendilerinden zorbalık, üstünlük ve dövmekle uzaklaştırdıklarını görürsün. Ceylanlar, tavşanlar ve yaban eşekleri gibi bazıları kötülük ve zararları kendilerinden kaçarak ve hızlı koşarak; kuşlar gibi bazıları havada uçmak ve geride kalmak suretiyle; bazıları da suya dalmak ve yüzmek suretiyle uzaklaştırırlar. Fare ve karınca gibi bazıları kötülük ve zararları kendilerinden hücrelere ve deliklere saklanarak ve gizlenerek giderirler. Nitekim Yüce Allah şöyle demektedir: "Ey karıncalar, yuvanıza girin. Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin."[33] Denildiğine göre Süleyman Aleyhisselam bunu işitince dişi karıncanın getirilmesini emretti. Girince şöyle dedi: Ey Allah'ın peygamberi, sana selam olsun. Ben sakındığım şeyin içine düştüm. Süleyman onun sözüne şaşırdı. Karıncayı avucuna koyunca ona sordu: Niçin "Süleyman ve ordusu sizi ezer." dedin? Benim kimseye zulmetmeyeceğimi ve ordumun zulmetmesine rıza göstermeyeceğimi bilmiyor musun? Böyle bir şey duyarsan bana haber ver. Niçin "Sakındığım şeyin içine düştüm." dedin? Benim Yüce Allah'ın kullarına karşı zorba ve zalim olmadığımı bilmiyor musun? Bunu neden söyledin?

Dişi karınca şöyle dedi: Allah'a sığınırım; ben bu işaretlerle anladığın şeyi kast ediyorum. Fakat ben bununla Allah'ın sana senden sonrada kimsede olmayacak bır süs, adalet ve insaf saltanatı verdiğini kast ediyorum. Yüce Allah'ı anmayı ihmal etmemek için yuvalarından çıkmamaları ve gözetlemekle meşgul olmamaları dolayısıyla seslendim. Bununla bu manaya işaret etmeyi kast ettim. Kaplumbağa, yengeç, salyangoz ve sedefli deniz hayvanları gibi bazı hayvanlara Allah çok kalın deriler giydirmiştir. Kirpi gibi bazıları da kötülük ve zararları kendilerinden başlarını vucutlarının altına sokarak uzaklaştırırlar.

Geçimliklerini ve menfaatlerini aramadaki tasarruf çeşitleri açısından bakıldığında, akbaba ve kartal gibi bazıları onlara mükemmel bakış ve sert uçuşlarıyla ulaşır ve yol bulur. Karınca, pabuçtartan ve bokböceği gibi bazıları iyi koku almasıyla ulaşır. Balık ve diğer su hayvanları gibi bazıları iyi tatmak suretiyle ulaşır ve yol bulur. Akbaba gibi bazıları iyi işitme ve vasıflarla ulaşır. Hikmetli yaratıcı bu grupları ve küçük cüsseli, zayıf bünyeli, güçsüz ve az hileli hayvanları bu organ, alet ve duyulardan ve onların iyi çalışmasından mahrum bırakınca onlara lütufta bulundu ve onları arama özelliği ve kaçma sebepleriyle donattı. Onları ya deliklerde ya bitki tohumlarında ya büyük hayvanların karınlarında ya çamurda ya da gübrede olmak üzere gizli yerlere ve korunaklı mekânlara yerleştirdi. Onların besinlerini kendilerine özgü kıldı, maddelerini çevrelerinde var etti, bedenlerine besleyici ve kuvvetlendirici nemleri emmelerini sağlayan çekici güçler yerleştirdi; onları aramaya ve kaçmaya muhtaç etmedi.

33. Neml, 27/18.

Bundan dolayı onlarda yürüyecek ayak, tutacak el, açılacak ağız, çiğneyecek diş, yutacak boğaz ve yemek borusu, dolduracağı kursak, mide suyunun pişeceği taşlık, mide ve işkembe, ağırlıklar için ince ve kalın bağırsak, kanı arıtmak için karaciğer, kalın atıkları çekecek dalak, ince atıkları çekecek safra, idrarı çekecek böbrek ve mesane, nabız için kanın akacağı damarlar, his için beyinden gelen sinirler yaratmadı. Onlara müzmin hastalıklar ve acı veren illetler dokunmaz. İlaca, tedaviye ve iri cüsseli, büyük bedenli ve aşırı güçlü hayvanların maruz kaldığı afetlere katlanmaya ihtiyaç duymazlar. Onları bu istek ve özelliklerden muaf tutan, yorgunluk ve bitkinlikten arındıran hikmetli yaratıcı Allah eksikliklerden münezzehtir (kusur, eksiklik ve muhtaçlıktan uzak). Bol ihsanları, büyük nimetleri ve güzel lütuflarından dolayı hamt, minnet ve şükür ona mahsustur.

Cırcırböceği bu konuşmayı bitirince sürüngenlerin kralı yılan ona şöyle dedi: Fasih bir hatip, bilgili bir uyarıcı ve tebliğ edici bir vaiz olman sebebiyle Allah sana hayır versin. Bu topluluğun türleri içinde böyle hikmetli, faziletli ve fasih konuşan birini yaratan Allah'a hamt olsun. Yılan daha sonra ona şöyle dedi: İnsanlarla münazarada topluluğu temsil etmek üzere oraya git.

O şöyle dedi: Kral için başüstüne, kardeşler için samimiyetle.

Yılan o zaman dedi ki: Onların yanında yılanların elçisi olduğunu söyleme.

Cırcırböceği: "Bu niçin?" dedi.

O şöyle dedi: Çünkü insanlarla yılanlar arasında miktarı belirsiz bir ezelî düşmanlık ve gizli bir kin vardır. Hatta insanların çoğu Rablerine, "Onları niçin yarattın? Onların yaratılışında fayda, yarar ve hikmet değil, bilakis zarar vardır." diye itiraz ederler.

Cırcırböceği dedi ki: Bunu neden söylüyorlar?

O şöyle dedi: İki çeneleri arasındaki zehirden dolayı. Onun hayvanları helak etmek ve öldürmekten başka yararı yoktur. Bu tamamen onların şeylerin hakikatlerini, yarar ve zararlarını bilmediklerini gösterir. Sonra dedi ki: Muhakkak ki Allah –övgüsü yüce olsun– onları bunlarla imtihan etti ve bu hususta cezalandırdı. Öyle ki onların kralları ihtiyaç duyduklarında yüzük taşlarındaki zehirlere muhtaçtırlar. Onlar hayvanların hallerini ve işlerindeki tasarruflarını düşünseler ve ibret alsalar, bu onlar için aydınlığa kavuşur ve zehirli yılanların çenelerindeki zehirlerin büyük faydasını, Yüce Yaratıcının onları niçin yarattığını ve yararının ne olduğunu anlarlar. Onu bilselerdi bunu demezler ve Rablerine yarattıklarının hükümleri konusunda itiraz etmezlerdi. Çünkü Yüce Yaratıcı, hayvanların ölüm sebebini bizim tükürüğümüzde yaratsaydı etlerimizi bu zehirleri etkisiz hale getirmek için sebep kılardı. Eski tabipler, etlerimizde zehirlerimizi etkisiz hale getiren bir güç buldular. Zehri etkisiz hale getirmek için etlerimizi panzehir kapsamına soktular. Fakat insanların çoğu şükretmezler.

Cırcırböceği dedi ki: Ey bilge, bilmemiz için bize başka bir fayda daha anlat ve öğret.

Yılan şöyle dedi: Evet, ey erdemli hatip! Bil ki Hikmetli Yaratıcı konuşmanda bahsettiğin ve her türe yararı çekmek veya zararı itmek için birtakım alet ve organlar verdiğini söylediğin bu hayvanları yaratınca bazılarına sıcak mide, işkembe veya taşlık verip şiddetli çiğnemeden sonra mide suyunu oraya akıttı ve bu onlar için besine dönüştü; yılanlara sıcak mide, taşlık, işkembe ve etleri çiğneyecek azıdişi vermedi,

bunlara o organlara karşılık yediği etleri pişirecek sıcak bir zehir verdi. Onlar hayvanların cüssesini tutup çeneleri arasına alınca bundan sonra üzerlerindeki zehir sebebiyle onları çiğneyecek hale gelirler, onları yutarlar ve sindirirler. Bu zehir olmasaydı yiyecek sindirilmez, onlar için besin meydana gelmez, onlar açlıktan ve zarar görerek ölürler, sondan helak olurlar ve bu diyarda onlardan geriye kimse kalmazdı.

Cırcırböceği dedi ki: Ant olsun ki zehrin faydası, yılanların hayvanlara yararı ve sürüngenler arasında onların yaratılış ve oluşlarındaki hikmet ve menfaat benim için açıklığa kavuştu.

O şöyle dedi: Yırtıcıların faydası ve vahşi hayvanlar, büyükbaş hayvanlar ve evcil hayvanlar arasında oluşu gibi; ejderha, kılıçbalığı ve timsahın denizde oluşunun faydası gibi; akbaba, kartal ve yırtıcı kuşların kuşlar arasında oluşunun faydası gibi.

Cırcırböceği dedi ki: Bana daha çok anlat.

O şöyle dedi: Evet, Allah –şanı yüce olsun– mahlûkatı kudretiyle icat etti ve yarattı, işlerini kendi iradesiyle yönetti, yaratıkların bazısının bazısı sayesinde ayakta durmasını sağladı, hikmetin tamamlanması, bütünün iyiliği ve genelin yararı görülen şeylerden dolayı onlar için nedenler ve sebepler var etti. Fakat Yaratıcıdan kasıtlı bir niyet olmaksızın, ama olmasından önce olan şeyle ilgili geçmiş bilgisiyle belki nedenler ve sebepler bakımından bazısına afetler ve kötülük dokunur. Onun olacak kötülük ve afetleri bilmesi, faydanın genel ve iyiliğin kötülükten daha fazla olması sebebiyle onları yaratmasını engellemez. Bunun izahı şöyledir: Allah Azze ve Celle, Güneşi, Ayı ve diğer gezegenleri yaratınca Güneşi âlem için bir lamba, ısısıyla var olanlar için bir hayat ve sebep kıldı. Onun âlemdeki konumu, kendisinden bedenin hayat sebebi ve bütünün iyiliği olan diğer organlarına doğal sıcaklık yayılan kalbin bedendeki konumuna benzer.

Aynı şekilde Güneş de bütün için hayat ve iyilik, genel için yarar hükmündedir. Fakat belki ondan bazı hayvan ve bitkilere zarar ve kötülük dokunur. Bu, genele faydası ve bütüne iyiliği cihetiyle mazur görülür.

Zühal, Merih ve felekteki diğer yıldızlar da aynı hükme tabidir. Aşırı sıcak ve soğuk sebebiyle bazen onlardan[34] belalar dokunmakla birlikte onları da âlemin iyiliği ve genelin menfaati için yarattı.

Allah'ın beldelere hayat ve hayvan, bitki ve madenlerden oluşan kullara iyilik olması için gönderdiği yağmurlar da bazen kendilerinden kimi hayvan ve bitkilere kötülük ve yokluk dokunmasına rağmen aynı hükme tabidir.

Yılanlar, yırtıcılar, ejderha, timsah, sürüngenler, böcekler ve çekirgeler de aynı hükme tabidir. Allah bütün bunları olan ve bozulan kokuşmuş maddelerden havanın ve sürüngenlerin arınması, yükselen buharlardan bozukluğun dokunmaması ve dolayısıyla havanın kokmaması, bundan veba ve hayvanların bir defada helak olması için sebeplerin meydana gelmemesi için yarattı. Bu şöyle açıklanır: Kurtçuk, sinek, tahtakurusu ve bokböceği kumaşçı, demirci ve marangoz dükkânında değil, kasap, yağcı, sütçü, pekmezci, irmikçi ve gübreci dükkânında olur. Yüce Allah bunları bu kokuşmuş şeylerden yaratınca onlardaki şeyleri emdiler, onlarla beslendiler, hava

34. Arapça metinde "onlara" anlamına gelecek şekilde "leha" ibaresi yer alıyor. Fakat önceki ve sonraki benzer cümleler de dikkate alındığında bağlama uygun olan, "onlardan" anlamına gelen "minha" ibaresidır. (ç.n.)

onlardan arındı ve salgından kurtuldu. Sonra bu küçük hayvanlar büyük hayvanlar için besin olurlar. Bu, şanı yüce Yaratıcının hikmetindendir. O hiçbir şeyi faydasız ve yararsız yaratmaz. Bu nimetleri bilmeyen kimse bazen Rabbine şöyle diyerek itiraz eder: Onları niçin yarattın, onlarda ne fayda var? Bütün bunlar sanatının hükümleri ve Rablığının yönetimi konusunda onun cahilliği ve Rabbine karşı itirazıdır. İnsanların cahilliğinin şöyle olduğunu duyduk: Onlar Yaratıcının inayetinin Ay feleğini geçmediğini iddia ederler. Eğer onlar mevcutların hallerini düşünüp ibret alsalardı bilirlerdi ve inayetin küçük büyük her mahlûku eşit olarak kapsadığı gerçeği onlar için açıklığa kavuşurdu. Yüce Allah hakkında yalan ve iftira söylediklerinde Allah zalimlerin söylediklerinden münezzehtir, çok yüce ve uludur. Ben bu sözümü söylüyor ve Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma diliyorum.

Böylece elçilerle ilgili konuşma bitmiş oldu.

Bölüm

Ertesi gün olunca uzak ülkelerden hayvanların liderleri geldiler. Kral hüküm vermek için oturdu. Tellal seslendi: Dikkat, zulme uğrayan ve davası olan kim varsa gelsin, ihtiyaçlar giderilecek. Çünkü kral yargılama için oturdu. Cinlerin kadıları, fakihleri, âdilleri, yöneticileri ve bilgeleri geldiler. Uzak ülkelerden gelen cin, insan ve hayvan toplulukları hazır oldular; kralın huzurunda sağlı sollu dizildiler ve ona tahiyyat (güzel övgüler) ve selam ile dua ettiler.

Sonra kral sağına ve soluna baktı; hayvan türlerini ve suret, şekil, renk, ses ve ezgi farklılıklarını gördü. Bir süre şaşkın halde baka kaldı.

Sonra şöyle dedi: Şeyleri rahmetiyle yaratan, kudretiyle var eden, bazısını üstün, bazısını değersiz, bazısını iri cüsseli, bazısını küçük cüsseli, bazısını konuşabilir, bazısını dilsiz kılan, bir kısmına havada, bir kısmına suda, bir kısmına da çölde, bozkırda, dağda ve mağarada yaşama alanı vereni eksiklikten tenzih ederim. Rabbimiz sen bunu boşuna yaratmadın. Seni şanına uygun büyüklükle tenzih ederim!

Sonra kral cin filozoflarından olan bilgeye dönerek şöyle dedi: Rahman'ın yarattığı şu ilginç yaratıkları görmüyor musun?

O dedi ki: Evet, ey kral, onları baş gözümle görüyor, kalp gözümle müşahede ediyorum. Kral onlara şaşırdı. Onları yaratan, inşa eden, var eden, yetiştiren, besleyen, koruyan, yerleşim yerlerini ve gidecekleri yeri bilen Hikmetli yaratıcının hikmetine ben de şaşırdım. Bütün bunlar, hata ve unutmadan dolayı değil, gerçekleştirme ve açıklamadan dolayı onun nezdindeki apaçık bir kitaptadır. Çünkü o kendisini gözlerin bakışından nur perdeleriyle gizleyince ve vehim ve fikirlerin tasavvurundan yüce ve aşkın olunca yarattıklarını gözün idrak etmesi ve delil ve burhana ihtiyaç duymaması için gözlerin müşahedesine açtı, gaybında gizli şeyleri gün yüzüne çıkardı ve açıkladı.

Sonra ey adil kral, bil ki cisimler ve küre cevherleri âleminde gördüğün bu suretler, şekiller, heykeller ve sıfatlar, ruhlar âlemindeki bu suretlerin misalleri, benzerleri ve boyalarıdır. Ancak onlar şeffaf nuranî şeyler, bunlar yoğun karanlıklardır. Bunların onlara nispeti, levha ve duvar yüzeylerindeki resim ve nakışların et, kan, kemik ve deriden oluşan hayvanların dayalı olduğu bu suret ve şekillere nispeti gibidir. Zira

ruhlar âlemindeki bu suretler, hareket ettiriciler ve hareketlilerdir. Bunlar dışındakiler durgun, sessiz, duyulur, fani, eskiyen ve bozulan şeyler; onlar ise düşünen, duşünülen, görünmez ruhanî ve kalıcı şeylerdir.

Sonra cinlerin bilgesi ayağa kalktı, konuştu, Allah'a hamt ve sena etti ve şöyle dedi: Mahlûkatın yaratıcısı, yaratıkların meydana getiricisi, yaratılanların var edicisi, yapılanların mucidi, zamanların, sürelerin ve vakitlerin çeviricisi, mekân ve yönlerin inşa edicisi, feleklerin yöneticisi, mülklerin müvekkili, yedi göğün yükselticisi, gok tabakalarının altında yayılmış yerlerin yayıcısı, çeşitli nitelikleri, renkleri ve dilleri olan mahlûkların şekillendiricisi Allah'a mahsustur. O ihsan türleri ve rivayet çeşitleriyle nimet verendir. O yarattı ve tesviye etti, belirledi ve yol gösterdi, öldürdü ve diriltti. O yüksek bakıştadır, uzak olan yakındır, algılayan duyuların ıdrakinden uzak, yakaranların yalnızlığına yakındır. İyileri iyiler için, kötüleri kötüler için yaratan, eksıklıkten münezzehtir. Mümin erkekleri ve mümin kadınları yaratan, Müsluman erkekleri ve Müslüman kadınları var eden, ibadet eden erkekleri ve ibadet eden kadınları meydana getiren, kıyama duran erkeklere ve kıyama duran kadınlara ilham eden, oruç tutan erkeklere ve oruç tutan kadınlara yardım eden, tövbe eden erkeleri ve tövbe eden kadınları doğru yola ileten, zikreden erkekleri ve zikreden kadınları konuşturan ve gözlerin idrak edemediği ve haberlerin anlatamadığı kimse eksiklikten münezzehtir. Onu tasvir edenlerin dilleri sıfatların içyüzünü incelemekten yorgun düşmüş; akıl sahipleri büyüklüğünün ihtişamı ve saltanatının yüceliğini düşünmede ve ayetlerini ve burhanını açıklamada şaşkın kalmıştır. Onu idrak edecek akıl gücü ve niteleyecek düşunme gücü yoktur. O, bir, üstün, güçlü ve bağışlayıcı; cinleri Âdem'den önce sıcak ateşten havada diledikleri gibi yüzen ve keder ve sıkıntıları olmayan gizli ruhlar, ince görüntüler, tuhaf suretler, hızlı hareketler olarak yaratan Allah'tır. Bu, Allah'ın bize olan ihsanıdır. O, cin, insan, melek, kara ve deniz hayvanlarından oluşan mahlûkatı şekil ve suretleri değişik türler olarak yarattı ve onları dilediği gibi sınıflar halinde derecelendirdi. Bazılarının mertebeleri yükseklerin yükseğindedir; bunlar, Arşının nurundan yarattığı ve onu taşıyan yakınlaşmış melekler ve onun seçkin kullarıdır.

Bazıları aşağıların aşağısındadır. Bunlar, asi şeytanlar ve onların kâfirler, münafıklar, hasetçiler, cin ve insanlar gibi yarattıklarının inkârcılarından oluşan kardeşleridir.

Bazıları bunlar arasındadır. Bunlar onun mümin erkekler ve mümın kadınlardan, Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlardan oluşan iyi kullarıdır. Bizi imanla yücelten, İslam'a yönelten ve Yüce Zatın dediği gibi yeryüzünde kendi halifeleri kılan Allah'a hamt olsun: "Nasıl davrandığınıza bakalım diye."[35] Sahiplığımızı ılim, hılim, ihsan, adalet ve insafla üstün kılan Allah'a hamt olsun. Bu, Allah'ın bize karşı bir lütfudur. Eğer düşünüyorsanız kulak veriniz ve itaat ediniz. Bu sözümü söylüyor ve Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum.

Bilge sözünü bitirince kral, insan topluluğuna baktı. Onlar giysi, dil, şekil ve renkleri farklı yetmiş civarında adamdırlar. Dedi ki: İnsanı adi bir sudan yaratanı eksiklikten tenzih ederim. İnsanı güvenli bir yerde bir sperm(*nutfe*)den yaratanı eksiklikten tenzih ederim. İnsanı pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yaratanı eksik-

35. Yunus, 10/14.

likten tenzih ederim. Spermi pıhtılaşmış kan haline getiren, pıhtılaşmış kanı cenine dönüştüren, sonra ceninden kemikler yapan, ardından kemikleri et ve deri ile örten, sonunda ona kendi ruhundan üfleyen zatı eksiklikten tenzih ederim. En mükemmel yaratıcı olan Allah yüceler yücesidir.[36] Takdir eden ve yol gösteren, öldüren ve dirilten zatı eksiklikten tenzih ederim. İnsanı hayvanların en yücesi ve varlıkların en üstünü yapanı eksiklikten tenzih ederim. İnsanı en mükemmel biçimde yaratanı eksiklikten tenzih ederim. Yüce arşın sahibi Allah'ı eksiklikten tenzih ederim.

Sonra kral baktı; onların arasında orta boylu, düzgün yapılı, güzel görünümlü, hoş elbiseli, tamamen yumuşak, saf bünyeli, tatlı bakışlı, hafif ruhlu bir adam gördü. Vezire dedi ki: O kim ve nereli?

O şöyle dedi: İranşehi, yani Irak ülkesinden bir adam.

Kral dedi ki: Ona konuşmasını söyle.

Vezir ona işaret etti. O da "Başüstüne!" dedi.

Bölüm

Şöyle dedi: Hamt âlemlerin Rabbine mahsustur. İyi son sakınanlara aittir. Zalimlerden başkasına düşmanlık edilmez. Muhammed'e ve temiz ailesine salat olsun. Hamt, bir, tek, fert, çok merhametli, çok lütufkâr, ihtişam ve ikram sahibi, ihsan eden ve nimet veren; mekânlar ve zamanlardan, cevherler ve oluşlardan, tabiat sahiplerinden önce olan Allah'a mahsustur. Sonra yaratmaya başladı, icat etti, saklı gaybından parlak bir ışık, ışıktan tutuşmuş bir ateş, sudan çalkalanan bir deniz çıkardı. Su ile ateşi bir araya getirdi; o kızarmış duman ve katmerleşmiş yağ oldu. Dumandan tavan olan gökleri, yağdan yayılmış yerleri yarattı. Orayı köklü dağlarla sabitledi, taşkın denizleri çukurlaştırdı. Denizden yükselen buharları, yerlerden de bulanık dumanları ortaya çıkardı. Onlardan oluşan bulutları meydana getirdi. Onları rüzgârlar vasıtasıyla bozkırlara, sahralara ve çöllere sevk etti. Onlardan bizim ve hayvanlarımız için yarar olmak üzere yağmur ve bereketler indirdi, ot ve bitki bitirdi.

Sudan insan yaratan, ondan kendisiyle huzur bulması için eşini meydana getiren, ikisinden çok sayıda erkekler ve kadınlar yayan, zürriyetlerini mübarek kılan, karada ve denizde faydayı bir süreye kadar onların hizmetine veren Allah'a hamt olsun. Onlar bundan sonra öleceklerdir. Sonra onlar kıyamet günü diriltileceklerdir.

En mutedil ülkeyi bize mesken olarak seçen, orayı hava, meltem ve toprak açısından güzelleştiren, orada ırmak, ağaç ve meyveleri çoğaltan ve bizi kullarından birçoğuna üstün kılan Allah'a hamt olsun. Hamt, şükür ve övgü ona mahsustur. Çünkü o bizi nefis zekâsı, zihin duruluğu ve akıl üstünlüğü ile seçti. Onun rehberliğiyle gizli ilimleri keşfettik, rahmetiyle benzersiz sanatları ortaya çıkardık, ülkeleri mamur ettik, nehirler açtık, ağaçlar diktik, binalar yaptık, saltanat ve siyaseti yönettik, bize peygamberlik ve elçilik verildi. Peygamber Nuh Aleyhisselam, yüksek makamlı İdris, Rahman'ın dostu İbrahim, Allah ile konuşan Musa, Mesih İsa ve Muhammed Mustafa –Allah'ın salat ve tahiyyatları hepsine olsun– bizdendir. Bizim içimizden Nabatlı Feridun, İsrailli Süleyman bin Davut, Harirli Menuçehr, Temimli Dara, Fars-

36. Müminun, 23/14.

lı Erdeşir bin Babakan, Behram, Enuşirvan, Bozorcumihr bin Tahtan ve Sasan hanedanından ve Saman Oğullarından beylik beyleri gibi erdemli krallar çıktı. Onlar nehirler açtılar, ağaç dikmeyi ve şehirler, kasabalar kurmayı emrettiler; krallık, siyaset, ordu ve tebaa yönettiler. Biz insanların özüyüz, insanlar hayvanların özü, hayvanlar bitkilerin özü, bitkiler madenlerin özü, madenler de unsurların özüdür. Biz akıllıların özüyüz. Hamt, minnet, şükür ve sena ona aittir. Kocadıktan sonra dönüş onadır. Bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum.

Sonra kral, orada hazır bulunan cin bilgelerine dedi ki: İnsanın kendi faziletleri ve övünçlerine dair söylediği sözler hakkında ne diyorsunuz?

Şöyle dedi: Dediklerinde haklı.

Karar ve kesinlik sahibi denilen dışındaki tüm cin bilgeleri konuştular. O herhangi birine meyletmiyordu. Birisi konuşup hata ve yanlış yaptığında onu hata ve sapıklığından geri çeviriyordu. Dedi ki: Ey bilgeler topluluğu, bu insanın konuşmasında bahsetmediği bir hususu bıraktığını biliniz. O, işin özü ve direğidir.

Kral: "O nedir?" dedi.

Dedi ki: Şunu demedi: "Bizim içimizden tufan çıktı, yeryüzündeki bitki ve hayvanları batırdı, ülkelerimizde diller farklılaştı, akıllar karıştı, beyinler şaştı. Zorba Nemrut bizdendi. İbrahim'i ateşe biz attık. İlya'yı/Beytülmakdis'i yıkan, Tevrat'ı yakan, Süleyman Aleyhisselam'ın çocuklarını ve İsrail ailesini öldüren Buhtunnasır da bizdendi. O, Adnan ailesini Fırat kenarından Hicaz ülkesine kovan, asi, zorba, katil ve kan dökücü bir kimsedir."

Kral şöyle dedi: Hepsi onun yanında değil, karşısında iken o bunu nasıl söyler ve anar?

Karar sahibi dedi ki: Bir kimsenin faziletlerini dile getirip onlarla övünürken kötülüklerini anmaması, tövbe edip özür dile[me]mesi mahkemede insaf ve yargıda adalet değildir.

Sonra kral topluluğa baktı, esmer, ince vücutlu, uzun sakallı, bol saçlı, belindeki kırmızı şalıyla korkunç görünen bir adam gördü. "O kim?" dedi.

Şöyle dedi: Hint ülkesinden, Serendip adasından bir adam.

Kral vezire: "Ona emret!" dedi.

O da ona konuşmasını emretti.

Bölüm

Hintli şöyle dedi: Bir, tek, fert, sonsuz, ezelî ve ebedî, zamanlardan, vakitlerden, cevherlerden ve olanlardan önce olan Allaha hamt olsun. Sonra ışık denizini azgın yaptı, içinde felekler meydana getirdi, onları döndürdü, yıldızlara şekil verdi, onları gezdirdi, burçları kısımlara ayırdı, onların doğmasını sağladı, yeryüzünü yaydı ve meskun hale getirdi, bölgeleri çizdi, denizleri çukurlaştırdı, ırmakları akıttı, dağları sabit leştirdi, açık arazileri genişletti, bitkileri çıkardı, hayvanları var etti, bize mekân olarak ülkelerin ılımlısını seçti, orayı zaman açısından sıcak yaptı, öyle ki gece ve gündüz eşittir, kış ve yaz ılımlıdır, sıcak ve soğuk aşırı değildir. Ülkemizin toprağını bol madenli,

ağaçlarını güzel kokulu, bitkilerini ilaç, hayvanlarını fil, dallarını sac/tik yaptı, onları hurma dalları gibi ayırdı, ayrıkotlarını/ikrişlerini[37] de kamış haline getirdi, onları yakut ve zebercet saydı. Âdem Aleyhisselam'ın ilk yaratılışını orada yaptı. Diğer hayvanlar da aynı hükme tabidir. Onların oluşumu da ekvator çizgisinin altında başladı.

Sonra Yüce ve Aşkın Allah, bizi seçti, şehirlerimize peygamber gönderdi ve halkının çoğunu bilge kıldı. Bedr, Berhemyum, Budasef ve Beluher bunlardandır. Bizi sihir, büyü ve kehanet gibi ince ilimlerle imtiyazlı kıldı. Ülkemiz halkını hareket bakımından insanların en hızlısı, sıçrama bakımından en hafifi, ölüm sebepleri üzerine atılma ve ölümü küçümseme açısından en cesuru yaptı. Ben bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizler için Yüce Allah'tan bağışlanma istiyorum.

Kesin kararlı şöyle dedi: Konuşmayı tamamlar ve şöyle dersen: "Sonra biz beden yakmakla, dolunaylara, putlara ve maymunlara tapmakla, zina çocuklarını artırmakla, yüz karartmayla ve soğan ve biber yemekle denendik."

Sonra kral baktı ve başka bir adamı gördü ve düşündü. O, uzun boylu, sarı bir kıyafet giymiş, elinde baktığı yazılı bir kâğıt bulunan, mırıldanan ve öne arkaya sallanan bir kimsedir.

Kral vezire: "O kim?" dedi.

O şöyle dedi: Şamlı ve İsrail Oğullarına mensup İbrani bir adam.

Kral dedi ki: Ona konuşmasını emret.

Vezir, İbrani'ye emretti ve o da "Başüstüne." dedi.

Bölüm

İbrani dedi ki: Bir, ezelî, yaratıcı, hikmetli, üstün, hay ve kayyum olan, geçmiş zaman ve vakitlerde kendisi olduğu halde başkası bulunmayan Allah'a hamt olsun.

Sonra yaratmaya parlak ışık ile başladı, ışıktan yanan bir ateş ve sudan çalkalanan bir deniz yarattı, ikisini bir araya getirdi, onlardan duman ve yağı var etti. Dumana şöyle dedi: Burada gök ol! Yağa dedi ki: Burada onun yeri ol! Gökleri yarattı, onların yaratılışını iki günde tesviye etti, yeryüzünü iki günde yaydı; onların katmanları arasında iki günde melekler, cinler, insanlar, kuşlar, yırtıcılar, vahşiler, evcil hayvanlar, büyükbaş hayvanlar ve diğerlerinden oluşan mahlûkat sınıflarını yarattı. Sonra yedinci günde arşa yöneldi. Yarattıkları içinden beşerin atası Âdem'i, onların çocuklarından ve soyundan Nuh'u, onun soyundan Rahmanın dostu İbrahim'i, onun soyundan İsrail'i, onun soyundan da Musa bin İmran'ı –onlara selam olsun– seçti. Onunla konuştu, onu kurtardı ve ona el ve asa mucizesini, Tevrat'ı ve peygamberlerin –kendilerine selam olsun– kitaplarını verdi.

Denizi yardı, onun düşmanı Firavun'u batırdı, İsrail Oğullarına kudret helvası ve bıldırcın indirdi, onları kral yaptı ve onlara âlemlerde kimseye vermediği şeyleri verdi. Hamt, sena, şükür ve ihsan ona aittir. Bu sözümü söylüyor ve kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum.

---

37. İkriş: hurmaya zararı olan asitli bir bitki olup onun kökünde biter ve onu öldürür. Yahut yeryüzünde yayılan, ince zehri, çan gibi bir tohumu ve bakla gibi tadı olan bir bitkidir (Arapça naşirin notu).

Kesin karar sahibi şöyle dedi: Şunu unuttun ve demedin: Bizden, maymunlar, domuzlar ve tağuta kulluk eden kimseler meydana getirdi. Onlar en kötü makamda ve doğru yoldan en çok sapmış kimselerdir. Üzerimize alçaklık ve miskinlik damgası vuruldu, öfke üzerine öfkeye maruz kaldılar. Bu onların dünyadaki rezilliğidir. Yaptıklarına karşılık onlar için ahirette büyük bir azap vardır.

Sonra kral baktı ve uzun boylu, üstünde yün elbise, belinde kemer kuşak, elinde fırlattığı, içinde ateş buharlaştırdığı, sesini yükseltmeye, kelimelerini okumaya ve seslendirmeye yarayan bir sopa[38] bulunan bir adam gördü.

Kral vezire "O kim?" dedi?

O şöyle dedi: Mesih Aleyhisselam'ın ailesinden Süryani bir adamdır.

Kral vezire dedi ki: Ona konuşmasını emret. Vezir ona emretti, o da "Başüstüne." dedi.

Bölüm

Süryani şöyle dedi: Bir, tek, fert, ebedî, doğurmamış ve doğmamış olan ve başlangıç oluşunda denksiz, birsiz, sayısız ve desteksiz olan Allah'a hamt olsun.

Sonra sabahları yardı, ışıkları aydınlattı, ruhları ortaya çıkardı, karaltıların suretlerini yarattı, cisimleri var etti, gök cisimlerini meydana getirdi, felekleri döndürdü, kralları görevlendirdi, göklerin ve yayılmış yerlerin yaratılışını tesviye etti, sağlam dağları sabitledi, taşkın denizleri, bozkırları ve çölleri hayvanlar ve bitkiler için mesken yaptı.

Bakire Meryem'den insan suretli bir beden edinen, ona ilahlık cevherini ekleyen, onu Ruhülkudüs'le destekleyen, elinde acayiplikler ortaya çıkaran, İsrail ailesini hata yoluyla öldürülmekten kurtardıktan sonra dirilten[39], bizi taraftar ve yardımcıları yapan, içimizden rahipler ve papazlar çıkaran Allaha hamt olsun. Biz yeryüzünde büyüklük taslamayız. Kalplerimize şefkat, merhamet ve korku/ruhbanlık yerleştirdi. Hamt, şükür ve sena ona aittir. Bizim hatırlamayı bıraktığımız faziletlerimiz vardır. Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum. O bağışlayıcı ve merhametlidir.

Kesin karar sahibi dedi ki: Yine de ki: "Biz ona hakkıyla riayet etmedik, inkâr ettik ve o üçün üçüncüsüdür, dedik. Haçlara taptık, kurbanda domuz eti yedik, Allaha yalan söz ve iftira isnat ettik.

Sonra kral, duran bir adama baktı ve onu düşündü. O, son derece esmer, zayıf bedenli, üzerinde peştamal ve cüppeden ibaret iki elbise bulunan, rüku ve secde etmesi, Kur'an okuması ve Rahman'a yakarmasıyla ihramlıya benzeyen bir kimsedir. "O kimdir?" dedi.

Vezir şöyle dedi: O, Tihame'den bir Kureyşlidir.

Kral dedi ki: Ona konuşmasını emret. Vezir ona emretti, o da "Başüstüne." dedi.

38. Metinde "beyramu ûd" terkibi kullanılmıştır. Boruya benzer bir şey olduğunu sanıyoruz. Arapça metnin naşiri "erimiş sürme" anlamına gelen "el-kahlu'l-müzab" nitelemesiyle karşılamıştır.

39. Burada İsrailoğullarının Mısırda iken başlarına gelen felaketlerden birine gönderme yapılmaktadır. Buna göre Mısır'da onların başına gelen felaketlerden biri de erkek çocuklarının öldürülmesidir. Onlar Tanrı'ya yalvarıp bu felaketten kurtulmak istemişler. Tanrı da hata ile öldürülmemek için evlerinin kapısına kan sürmelerini emretmiş (Eski Ahit Çıkış 12/13). (ç.n.)

Bölüm

Kureyşli şöyle dedi: Bir, ebedî, tek, doğurmamış, doğmamış ve hiçbir dengi olmayan Allah'a hamt olsun. O ilk ve sondur, dış ve içtir, başlangıçsız ilk ve sonsuz sondur, her şeyde kudret ve saltanatıyla zahirdir, her şeyde ilim, dileme, etkileme ve iradesiyle batındır. O, şanı yüce ve burhanı açık olandır. Mekânlardan, zamanlardan ve varlık sahibi cevherlerden öncedir.

Sonra ona "Ol!" dedi ve oldu. Tesviye etti, belirledi, yol gösterdi. O en yüce bakıştadır. O, göğü direksiz yükseltti, bina etti, tavanını yükseltti ve tesviye etti, gecesini karanlık yaptı, kuşluk vaktini ortaya çıkardı, daha sonra size ve hayvanlarınıza faydalanma olması için yeryüzünü yaydı, oradan su ve otlağını çıkardı ve dağları sabitleştirdi. Onunla birlikte başka bir tanrı yoktur. Yoksa her tanrı kendi yarattığını götürür ve biri diğerine üstün gelirdi. Allah'ı onların nitelediklerinden tenzih ederim. Allah'a denk tutanlar yalan söylediler, uzak bir şekilde saptılar ve açıkça zarar ettiler.

Müşrikler hoşlanmasa da o, elçisi Muhammed'i bütün dinlere üstün gelmesi için hidayet ve hak din ile gönderdi. Allah, ona, ailesine, ashabına, itretine/soyuna, bütün yakın meleklerine, gönderilmiş peygamberlerine, göklerin ve yerlerin halkından olan iyi kullarına ve Müslümanlara salât etsin. Bizi ve sizi rahmetiyle onlardan eylesin. O, merhametlilerin en merhametlisidir.

Bize dinlerin en iyisini seçen, bizi Furkan sahibinin ümmetinden kılan ve Kur an okumak, Ramazan ayı orucunu tutmak ve kutsal evinin, rükün ve makamın etrafında tavaf etmekle; Kadir gecesi, Arafat, zekât, taharet, salavat, cemaat, bayramlar, minberler, hutbeler, dini anlama, peygamberlerin sünnetlerini ve Rabbanîlerin hayatını bilmeyle yücelten Allah'a hamt olsun.

O bize öncekilerin ve sonrakilerin haberlerini ve hallerini, kıyamet gününün hesabını öğretti ve nimetler yurdunda ebedîlerin ebediliği ve zamanlar zamanı süresince peygamberlerin, şehitlerin ve salihlerin sevabını vaat etti. Âlemlerin Rabbi Allaha hamt, peygamberlerin sonuncusu Muhammede ve gönderilmiş imamlara salât olsun. Bizim açıklaması uzun sürecek daha başka faziletlerimiz de vardır. Uzatmaktan korktuğumuz için onları anmayı terk ettik. Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum.

Kesin karar sahibi şöyle dedi: Ayrıca şunu da söyle: "Ardından biz terk ettik, Peygamberin vefatından sonra mürtetler ve şüphe eden münafıklar olarak geri döndük ve din vasıtasıyla dünyayı isteyerek hayırlı ve faziletli imamları öldürdük."

Sonra kral baktı ve başında bağ/mişedde olan ve önünde gözlem aletleriyle oyun yerinde ayakta duran bir adam gördü. Vezire: "O kim?" dedi.

O dedi ki: Yunan ülkesinden Rum halkına mensup bir adam.

Kral: "Ona emret." dedi. Konuşmasını emretti, o da "Başüstüne." dedi.

Bölüm

Yunanlı şöyle dedi: Bir, tek, fert ve ebedî olan; sayılar, çiftler ve teklerden önceki bir gibi suretli ve boyutlu heyuladan önce olan, benzerlerden ve zıtlardan aşkın olan Allah'a hamt olsun.

Yine üstün ve yüce olan, varlığından ilimler ve sırlar sahibi, ışıkların ışığı ve ruhların unsuru faal aklı taşıran Allah'a hamt olsun.

Işığından aklı ve hareketli ve hayat ve bereket kaynağı tümel felekî nefis cevherinden araştırmayı çıkaran Allah'a hamt olsun.

Nefisten varlıkların unsurunu, heyulanın zatlarını ve olanları ortaya çıkaran Allah'a hamt olsun.

Ölçülü ve boyutlu cisimleri, mekânları ve zamanları yaratan Allah'a hamt olsun.

Suretli, görünümlü, konuşan, düşünen ve dairevî hareketleri olan felekleri ve gezegenleri meydana getiren; nefisleri, ruhları ve melekleri onların döndürülmesiyle görevlendiren; onları karanlığın lambaları ve ufuklarda ve bölgelerde ışıkların doğuş yeri yapan Allah'a hamt olsun.

Varlığın özleri olan unsurları oluşturan; onları bitki, hayvan, insan ve cinlerin meskeni yapan; bitkileri bitiren, bunu bedenler için madde, hayvanlar için besin yapan, denizlerin derinliklerinden ve dağların içinden faydalı yoğun madenî cevherler çıkaran Allah'a hamt olsun.

Ülkemizi bitki ve nimet bolluğu ile ayrıcalıklı yapmak suretiyle bizi kullarının çoğundan üstün kılan; üstün özellikler, mutedil yaşantılar, akıl üstünlüğü, temyiz inceliği, kavrayış kalitesi, ilginç ilim ve sanatların çokluğu, tıp, geometri, astronomi, feleklerin bileşimi ilmi; hayvan, bitki ve madenlerin faydalarını bilme, hareketler, gözlem aletleri, tılsımlar, matematik, mantık, fizik ve ilahiyat ilmi ile krallar yapan Allah'a hamt olsun. Bol ihsanından dolayı hamt, övgü ve şükür ona mahsustur. Bizim açıklaması uzun sürecek daha başka faziletlerimiz de var. Kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum.

Kesin karar sahibi dedi ki: Bu bahsettiğin ve övündüğün ilimler ve hikmet, bir kısmını Batlamyus zamanında İsrail ailesinden, bir kısmını da Mitos zamanında Mısır halkından alıp ülkenize taşımasaydınız ve kendinize nispet etmeseydiniz nereden sizin olacaktı?

Kral, Yunanlıya şöyle dedi: Bahsettiği konuda ne diyorsun?

O dedi ki: Bilge söylediklerinde haklı. Bunları onlardan aldık. Bizim ilimlerimiz ve diğer ümmetlerin ilimleri birbirindendir. Böyle olmasaydı, bunları Hint halkından almasalardı Farsların nereden astronomi, felekler bileşimi ve gözlem aletleri ilmi olacaktı? Süleyman Aleyhisselam bunları galip geldiği zaman diğer milletlerin krallarının hazinelerinden almasa ve İbranilerin diline ve Şam ülkesine naklettirmeseydi, İsrail Oğullarının nereden hiyel (hileler), sihir, büyü, tılsım dikme ve ölçü çıkarma ilmi olacaktı? Onun krallığı Filistin ülkesindeydi. İsrail Oğulları onların bir kısmına da peygamberlerinin melekler tarafından vahiy ve haberler yoluyla göklerin sakinleri, feleklerin kralları ve âlemlerin Rabbinin orduları olan yüce topluluktan kendilerine öğretilen kitaplarından mirasçı oldular.

Kral, bilgeye dedi ki: Bahsettiği konuda ne diyorsun?

O şöyle dedi: Doğru söyledi. İlimler şu ümmette değil de bu ümmette, şu zamanda değil de bu zamanda çoğaldı. Krallık ve peygamberlik onlarda olunca onlar diğer ümmetlere üstün gelirler; onların üstünlüklerini, erdemlerini, ilimlerini ve kitaplarını alırlar, ülkelerine taşırlar ve kendilerine nispet ederler.

Sonra kral, iri cüsseli, güçlü, güzel elbiseli ve Güneşle birlikte gözünü döndürerek göğe doğru bakan bir adama baktı. "O kim?" dedi.

Vezir dedi ki: Merv ve Şaha ülkesinden Horasanlı bir adam.

Kral şöyle dedi: Ona konuşmasını emret. Vezir ona emretti, o da "Başüstüne." dedi.

Bölüm

Horasanlı dedi ki: Bir ve tek, büyük ve yüce, güçlü ve kudretli, kuvvetli ve üstün, ihtişamlı ve bağışlayan ve kadir-i mutlak olan Allah'a hamt olsun. Ondan başka tanrı yoktur. Dönüş onadır. Konuşanların dilleri onun sıfatlarını tasvir etmekten aciz kalır. Düşünürlerin kavrayışları onun vasıflarının iç yüzünü idrak edemez. İhtişamının büyüklüğü hususunda akıllıların akılları ve görenlerin gözleri hayrete düşer. Yüce oldu, zuhur ve tecelli etti. O, en yüksek bakış yerindedir. "Gözler onu idrak etmez, o gözleri idrak eder. O latif ve haberdardır."[40] Geceyi ve gündüzü yaratmadan önce ışıklarla gizlendi. Dönen felekleri yarattı, birbirine uzak bölgeleri bulunan göklerin tavanlarını yükseltti. Mahlûkatı melek, cin, insan ve şeytan diye cinsler olarak, ikişer, üçer, dörder kanatlı, iki ve dört ayaklı, karnı üzerinde sürünen, suya dalan ve içinde yüzen sınıflar şeklinde yaratan; sonra onları türler ve şahıslar yapan, Âdemoğullarını renkleri, dilleri, giysileri, mekânları ve zamanları farklı halklar ve kabilelere ayıran ve onlara nimetlerini, üstünlüklerini, lütuflarını ve ihsanlarını bölüştüren zata hamt olsun.

Verdiği ve lütfettiği nimetler ve vaat ettiği ihsandan dolayı Allah'a hamt olsun. Ülkemizin şehir, çarşı, ev, kale, hisar, nehir, ağaç, dağ, maden, hayvan, bitki, erkek ve kadınlarını çoğaltmakla bizi seçkin ve üstün kılan Allah'a hamt olsun. Kadınlarımız erkekler kadar, erkeklerimiz develer kadar, develerimiz büyük dağlar kadar güçlüdür.

Bizi seçkin kılan ve bizi peygamberlerin diliyle büyük cesaret, sağlam güç, din sevgisi ve peygamberlere uymakla öven Allah'a hamt olsun. Aziz ve ve Celil olan Allah dedi ki: "*Biz güçlüyüz ve çok yiğidiz. Emir senindir; bak, ne emredersin?*"[41] Azız ve ve Celil olan Allah geride kalan bedeviler için şöyle dedi: "*Çok cesur bir kavme karşı davet edileceksiniz.*"[42] Yine dedi ki: "*Allah, kendi sevdiği ve kendisini seven bir kavmi getirecektir*'[43]. Resulüllah (as) dedi ki: "*İman Süreyya yıldızına asılı olsaydı onu Farslılardan bir adam alırdı*". Yine o (as) dedi ki: "*Fars adamlarından olan kardeşlerimi tebrik ederim. Onlar ahir zamanda gelirler, onu beyaz üzerindeki bir siyah olarak bulurlar, ona inanırlar ve onu tasdik ederler*".

Bizi kesin inanç, iman, ahiret için çalışma ve mead (öte dünya) için azık sağlamakla seçen Allah'a hamt olsun. İçimizde İncil'i okuduğu halde ondan bir şey anlamayan, Mesih'e inanan ve onu tasdik eden kimseler vardır. İçimizde Kur'an okuduğu

40. Enam, 6/103.
41. Neml, 27/33.
42. Fetih, 47,16.
43. Mâide, 5/54.

ve onu seslendirdiği halde ondan bir şey anlamayan, Muhammed'e inanan, onu tasdik eden ve ona yardım eden kimseler vardır. Biz kara giydik, Hüseyin'in intikamını talep ettik, Mervan Oğullarına mensup azgınları kovduk. Onlar azdılar, isyan ettiler, Allah'ın sınırlarını ve dini çiğnediler. Biz Muhammed (as)'ın ailesinden beklenen İmam Mehdi Aleyhisselam'ın kendi ülkemizden ortaya çıkmasını istiyoruz. Bizde onunla ilgili bir haber ve eser vardır. Verdiği, lütfettiği, nimet verdiği ve ikram ettiği için Allaha hamt olsun. Bu sözümü söylüyor, kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum.

Farslı sözünü bitirince kral çevresindeki bilgelere baktı ve "Onun anlattıkları hakkında ne düşünüyorsunuz?" dedi.

Filozofların reisi şöyle dedi: Onlarda tabiat sertliği, küfürlü konuşma, oğlan çocuklarıyla evlenme, annelerini evlendirme ve ateşe tapma olmasa anlattıklarında haklı. Onlar Rahman'dan başka Güneşe tapıyorlar.

Bölüm

Yırtıcı ve Vahşi Hayvanlar İçinde Aslanın Sıfatlarının,
Huylarının ve Övülen ve Yerilen Özelliklerinin Açıklanmasına Dair

Üçüncü gün olunca toplulukların liderleri belirtilen yere geldiler ve dün olduğu gibi mecliste yerlerini aldılar. Kral sağa sola baktı ve eşeğin yanında duran, göz ucuyla bakan, köpekten korkan ürkek bir zanlı gibi sağa sola dönen çakalı gördü.

Kral, tercüman vasıtasıyla "Sen kimsin?" dedi.

O dedi ki: Ben yırtıcıların lideriyim.

[Kral] şöyle dedi: Seni kim gönderdi?

O: "Kralımız." dedi.

[Kral]: "O kim?" dedi.

O dedi ki: Aslan Ebulharis.

Kral şöyle dedi: Ülkede nerede barınır?

O dedi ki: Çalılıklarda, ormanlarda ve ağzı dar, içi geniş çukurlarda.

[Kral] şöyle dedi: Onun tebaası kimlerdir?

O dedi ki: Vahşi, evcil ve büyükbaş hayvanlardan oluşan kara hayvanları.

[Kral] şöyle dedi: Onun ordusu ve yardımcıları kimlerdir?

O dedi ki: Kaplanlar, çitalar, kurtlar, çakallar, tilkiler, kara kedileri, pençeli ve köpekdişli bütün yırtıcılar.

[Kral] şöyle dedi: Bana onun suretini, ahlâkını ve tebaa ve ordusu içindeki tavrını anlat.

O dedi ki: Pekiyi, ey kral. O en iri cüsseli, en büyük yaratılışlı, en güçlü, kuvvet ve saldırması en şiddetli, heybet ve ihtişamı en görkemli, geniş göğüslü, dar kalçalı, ince kıçlı, büyük başlı, yuvarlak yüzlü, açık alınlı, geniş avurtlu, burun delikleri açık, önkolları sağlam, köpekdişleri ve pençeleri keskin ve sert, parlak gözlü, yüksek sesli, şiddetli kükreyen, iri bacaklı, cesur kalpli, korkunç görünümlü, kimseden korkmayan ve camızların, fillerin, timsahların, cesur adamların, silahla donanmış ve zırhlı süvarilerin sert saldırısından korkmadığı bir yırtıcıdır. O çok kararlı ve kesin görüşlüdür.

Bir şeye niyetlendiğinde onu kendi kendisine yapar, ordu ve yardımcılarının herhangi birinden yardım istemez. Düşük işlerden yüz çevirir, kadınlara, çocuklara ve uyuyanlara saldırmaz. Yüce tabiatlıdır. Uzakta bir ışık görünce gece karanlığında ona doğru gider, onun uzağında durur, öfkesinin galeyanı sakinleşir, saldırganlığı yumuşar. Güzel bir şarkı duyunca ona yaklaşır ve onunla huzur bulur. Küçük karınca dışında hiçbir şeyden ürkmez ve acı çekmez. Tahtakurusunun fil ve camızlara, sineğin insan ların zorba krallarına musallat olması gibi onlar da ona ve yavrusuna musallat olurlar.

[Kral] dedi ki: Onun tebaası içindeki yaşantısı nasıldır?

O şöyle dedi: Onların en iyisi ve en adili. Ben bundan sonra anacağım.

Bölüm

Anka Kuşunun, Barındığı Adanın ve Oradaki Bitki ve Hayvanların Sıfatlarının Açıklanmasına Dair

Sonra kral, oraya gelen topluluklara baktı ve yakındaki ağacın dalına oturmuş bulunan papağanı gördü. O gelen topluluk içinden her konuşana bakıyor, düşünüyor, konuşma ve sözlerinde anlattıklarını dile getiriyor.

Kral ona: "Sen kimsin?" dedi.

O dedi ki: Ben yırtıcı kuşların lideriyim.

[Kral] şöyle dedi: Seni kim gönderdi?

O: "Kralımız." dedi.

[Kral]: "O kimdir?" dedi.

O: "Sürgündeki Anka kuşu." dedi.

[Kral] şöyle dedi: O, ülkenin neresinde barınır?

O dedi ki: Deniz gemilerinin ve herhangi bir insanın nadiren ulaştığı Yeşil Deniz adasının yüksek dağlarının tepelerinde.

[Kral] şöyle dedi: O adayı bize anlat.

O dedi ki: Pekiyi. Hoş topraklı, ılıman havalı, ekvator çizgisinin altında yer alan, pınar ve ırmaklardan gelen tatlı suyu bulunan, havaya doğru yükselen tik ağaçlarının bol olduğu bir yerdir. Çalılıklarının kamışı mızrak, ayrıkotu kamış, hayvanları fil, camız, domuz ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği daha başka türler.

[Kral] şöyle dedi: Bize Ankanın şeklini, huylarım ve yaşantısını anlat.

O dedi ki: Pekiyi. O en iri cüsseli, büyük yaratılışlı, sert uçuşlu, koca başlı, demir kazma gibi büyük gagalı, koca kanatlı bir kuştur. Onları yaydığında gemi yelkenlerini andırır. Zorba Nemrut'un şemsiyesine benzer bunlara uygun bir kuyruğu vardır. Uçarken havadan dalınca hava titreşiminin şiddetinden, kanat çarpışından dağlar sallanır. Uçarken, çaylağın yeryüzünden fareyi kapması gibi, yeryüzünden camız ve filleri kapar.

[Kral] şöyle dedi: Onun yaşantısı nasıldır?

O dedi ki: Onların en iyisi ve en adilidir. Bundan sonra bahsedeceğim.

Bölüm
Yılan ve Ejderhanın Sıfatı, İlginç Yaratılışları ve Korkunç Görünümlerinin Açıklanmasına Dair

Kral, oraya yakın bir duvar yarığından bir ezgi ve vızıltı duydu. O mırıldanıyor ve homurdanıyor, bir an olsun sakinleşip yatışmıyor. Onu düşündü. O, duran ve kanatlarını hareket ettiren bir cırcırböceğidir. Onun hafif ve hızlı bir hareketi vardır. Ondan ince saz telinden işitildiği gibi bir ezgi ve vızıltı işitilir.

Kral ona: "Sen nerelisin?" dedi.

O şöyle dedi: Ben sürüngenlerin ve böceklerin lideriyim.

[Kral]: "Seni kim gönderdi?" dedi.

O: "Kralımız" dedi.

[Kral]: "O kim?" dedi.

O: "Yılan" dedi.

[Kral] şöyle dedi: O, ülkenin neresinde barınır?

O dedi ki: Şiddetli soğuk küresi yanındaki meltem küresine doğru uzanan yüksek dağlarda. Öyle ki oraya bulutlar çıkmaz, yağmur düşmez, orada zemheri soğuğunun şiddetinden bitki bitmez, hayvan yaşamaz.

[Kral] şöyle dedi: Onun ordusu ve yardımcıları kimlerdir?

O dedi ki: Bütün yılanlar, çekirgeler ve böcekler.

[Kral] şöyle dedi: Ordusu nerede barınır?

O dedi ki: Yeryüzünün her mekânında. Onların sayısını onları yaratan, şekillendiren, meydana getiren, yerleştikleri yeri ve gidecekleri yeri bilen Allah'tan başkası sayamaz.

Kral şöyle dedi: Yılan niçin ordusu ve türünün fertleriyle birlikte oraya yükseldi?

O dedi ki: Çeneleri arasında bulunan ve onu vücudunda tutuşturan zehrinin aşırı yakıcı sıcaklığından zemheri soğuğuyla rahatlamak için.

[Kral] şöyle dedi: Bize onun şeklini, ahlâkını ve yaşantısını anlat.

O dedi ki: Onun şekli ejderhanın şekli ve ahlâkı onun ahlâkı gibidir.

[Kral] şöyle dedi: Bize ejderhayı kim anlatır?

O dedi ki: Su hayvanlarının lideri.

[Kral]: "O kimdir?" dedi.

O dedi ki: Şu oduna binmiş olan.

Kral baktı. Kurbağa, oraya yakın deniz sahilinde bir odunun üzerine binmiştir. O, Allah'tan ve sadık yüce meleklerden başkasının bilmediği Allah'ı tespih, tekbir, hamt ve tehlil (lâ ilahe illallah demek) sesleriyle öter.

Kral: "Sen kimsin?" dedi.

O dedi ki: Ben su hayvanlarının lideriyim.

[Kral] şöyle dedi: Seni kim gönderdi?

O: "Kralımız." dedi.

[Kral]: "O kim?" dedi.

O: "Ejderha." dedi.

[Kral] şöyle dedi: O, ülkenin neresinde barınır?

O dedi ki: Çalkalanan dalgaların ve birleşik bulutların kaynağının bulunduğu denizlerin dibinde

[Kral] şöyle dedi: Onun ordusu ve yardımcıları kimlerdir?

O dedi ki: Timsahlar, yunus balıkları, yengeçler ve adedini bir ve üstün olan Allah'tan başkasının sayamadığı deniz hayvanı türleri.

[Kral] şöyle dedi: Bize onun şeklini, ahlâkını ve yaşantısını anlat.

O dedi ki: Pekiyi, ey kral. O, iri yaratılışlı, ilginç suretli, uzun boylu, geniş cüsseli, korkunç görünümlü ve ürkütücü yapılı bir hayvandır. Bütün deniz hayvanları, aşırı güçlü ve çok saldırgan olduğu için ondan korkar ve ürkerler. Hareket ettiğinde hızlı yüzmesi nedeniyle denizin dalgası da hareketlenir. Koca başlı, parlak gözlü, geniş ağızlı ve çok dişlidir. Sayılamayacak kadar çok deniz hayvanını yutar. Karnı onlarla dolup hazımsızlık çekince eğrilir, bükülür, başı ve kuyruğu üzerine yaslanır, orta kısmını suyun dışına çıkarır, Güneşin kaynağında doğan gökkuşağı gibi havada yükselir, karnındakileri hazmetmek için karnının sıcaklığında dinlenir. O bu haldeyken bazen bayılır. Altından bir dalga doğar, onu yukarı kaldırır, karaya atar ve o da ölür. Onun bedenini yırtıcılar günlerce yer. Onu Seddin ötesinde oturan Yecüc ve Mecüc topluluğuna atar. Onlar insan suretli, yırtıcı ruhlu, yönetim ve siyaset, alışveriş, zanaatkârlık, ekme ve biçme bilmeyen; bilakis yırtıcı, vahşi hayvan ve balık avlamasını ve birbirlerine baskın yapıp yağmalamayı bilen ve birbirlerini yiyen iki topluluktur.

Ey kral, bil ki bütün deniz hayvanları ejderhadan korkar ve ürkerler. O, kürur ve sivrisineğe benzeyen ve onu sokan küçük bir hayvandan başka bir şeyden korkmaz. Bu ne ona saldırabilir, ne de ondan sakınabilir. Onu sokunca zehri onun vücuduna akar ve o ölür. Deniz hayvanları onu yemek için toplanırlar. Onun bedeni onlar için günlerce rahat bir geçimlik olur. Büyük yırtıcıların küçüklerini bir süre yemesi gibi onlar da onu bir süre yer. Bu durum yırtıcı kuşlar için de geçerlidir. Çünkü serçeler, tarlakuşları, kırlangıçlar ve diğerleri çekirge, karınca, sinek, tahtakurusu ve benzerlerini yerler. Atmacalar, şahinler ve benzerleri, serçe ve tarlakuşlarını avlayıp yerler. Sungur, şahin, akbaba ve kartallar da onları avlayıp yerler. Sonra onlar ölünce onları da küçükleri olan karınca, sinek ve kurtçuklar yerler.

Âdemoğullarının durumu da böyledir. Onlar oğlak, kuzu, koyun, sığır, kuş ve diğerlerinin etlerini yerler. Onlar öldüğünde de kabirlerinde onları kurtçuk, karınca ve sinekler yerler.

Böylece küçük hayvanlar büyüklerini yerler. Bazen de büyükler küçükleri yerler. Bundan dolayı insanların mantıkçı filozofları şöyle demişlerdir: Bir şeyin iyiliği, diğer şeyin bozulmasındadır. Allah –eksiklikten tenzih ederim– dedi ki: "Biz bu günleri insanlar arasında döndürürüz. Bunu bilenlerden başkası düşünmez."[44]

Ey kral, bu insanların kendilerinin efendi, diğer hayvanların onların köleleri olduğunu iddia ettiklerini işittik. Onlar, diğer hayvanlara ait anlattığın tasarrufları anlamıyorlar mı? Anlattıkların hususunda onlar arasında fark var mı? Onlar bazen yiyorlar, bazen yeniyorlar. Âdemoğulları aynı akıbete duçar oldukları halde hayvanlara karşı ne ile övünüyorlar? Şöyle denilmiştir: İşler sonlarıyla [değerlendirilir]. Hepsi topraktan yaratıldı, yine toprağa döneceklerdir.

44. Al-i İmran, 3/140.

Sonra kurbağa şöyle dedi: Ey kral, bil ki ejderha insanların bu sözünü ve hayvanların kendilerinin köleleri, kendilerinin de onların efendileri oldukları iddiasını duyunca onların söylediği yalan ve iftiraya hayret etti. Dedi ki: Şu insanlar ne kadar cahil ve azgınlıkları, kendini beğenmişlikleri ve akıl hükümlerinden dolayı büyüklenmeleri ne kadar aşırı! Yırtıcılar, vahşi hayvanlar, yırtıcı kuşlar, yılanlar, ejderhalar, timsahlar ve kılıçbalıkları onlardan dolayı yaratıldığı halde nasıl oluyor da onların kendi kulları olduğunu caiz görüyorlar? Acaba onlar düşünmüyorlar ve dikkat etmiyorlar mı ki yırtıcı hayvanlar ormanlardan çıkmış, yırtıcı kuşlar havadan üzerlerine atılmış, yılanlar dağ tepelerinden üstlerine inmiş, timsah ve ejderhalar denizden çıkmış ve insanlara bir hamlede saldırmış olsa onlardan hiçbir kimse kalır mı? Acaba onlar yurtlarında ve evlerinde bunların arasına karışsa onlarla birlikte yaşamak ve hayat sürdürmek iyi olur mu? Onlar Yüce Allah'ın zararlarını gidermek için bunları kendilerinden ve yurtlarından uzaklaştırmakla lütfettiği nimeti düşünmüyorlar mı? Ellerinde esir olan bu güvenli hayvanların gece gündüz kötü işkence görmelerine rağmen güçsüz, saldırmaz ve hilesiz olması onları yanılttı ve haksız ve delilsiz olarak bu iddiaya sevk etti.

Bölüm

Sonra kral, renkleri, nitelikleri, giysileri ve kıyafetleri farklı, durmakta olan yaklaşık yetmiş iki adama baktı ve onlara şöyle dedi: Dediklerini duydunuz. Dikkate alın ve düşünün. Sonra onlara: "Kralınız kim?" dedi.

Onlar: "Bizim birçok kralımız var." dediler.

O: "Onların yurtları neredAedir?" dedi.

Onlar şöyle dediler: Çeşitli ülkelerde. Her birisi, ordusu ve tebaası ile birlikte bir şehirdedir.

Kral dedi ki: Niçin? Neden bu hayvan topluluklarından her türün sayılarının çokluğuna rağmen bir kralı var da az oldukları halde insanların çok kralları var?

İnsanların Iraklı lideri şöyle dedi: Evet, ey kral, ben size neden insanların krallarının çok da diğer hayvanların çok olmalarına rağmen krallarının az olduğunu haber vereyim.

Kral: "Nedir?" dedi.

O şöyle dedi: İnsanlar, isteklerinin ve işlerindeki tasarruf çeşitlerinin çok ve hallerinin değişik olmasından dolayı kralların çokluğuna ihtiyaç duydular. Diğer hayvanların tabi olduğu hüküm böyle değildir. Diğer özellik, onların krallarının sadece cüsse büyüklüğü, yaratılış iriliği ve çok kuvvetli olma bakımından ancak isimde olmasıdır. İnsanların krallarının hükmü belki bunun tersinedir. Şöyle ki bazen kral, onların en ufak cüsselisi, en ince bünyelisi ve en zayıfıdır. Krallardan istenen, iyi siyaset, yargıda adalet, tebaanın işlerini gözetme, ordunun ve yardımcıların hallerini kontrol etme, mertebelerini düzenleme ve benzer/zor işlerde onlardan yardım istemedir. İnsan krallarının tebaa, ordu ve yardımcılarının çeşitli sınıfları ve sıfatları vardır. Onlardan bazısı, kralın kendileri sayesinde düşmanlarına, emrine karşı gelen asilere, ihtilalcılara, hırsızlara, eşkıyalara, başıboşlara, serserilere, ülkede fitne, ayaklanma ve bozgunculuk çıkarmak isteyenlere saldırdığı silahlı kişilerdir.

Bazıları, vezirler, kâtipler, valiler, divan üyeleri, vergi tahsildarlarıdır. Kral, malları, hazineleri, ordunun erzakını ve ihtiyaç duyulan mal, giysi ve eşyayı onlar vasıtasıyla toplar.

Bazıları, bina ustaları, boyacılar, çiftçiler, ekin ve nesil erbabıdır. Şehirler onlarla imar edilir ve herkesin geçimi onlarla sağlanır.

Bazıları, dini ayakta tutan ve kralın tebaayı korumak, yönetmek ve işlerini en sağlam ve en iyi şekilde yürütmek için ihtiyaç duyduğu şeriatı uygulayan kadılar, âlimler ve fakihlerdir.

Bazıları, tacirler, sanatkârlar, meslek erbabı ve şehirlerde ve köylerde alışveriş, ticaret ve üretimde yardımlaşanlardır. Geçim ve iyi hayat onlar olmadan ve birbirlerine yardım etmeden gerçekleşmez.

Bazıları, hizmetçiler, köleler, cariyeler, kapı muhafızları, hazinedar vekiller, sultanın koruyucuları, elçiler, haberciler, özel nedimler ve kralın tüm hayatında ihtiyaç duyduğu benzeri kimselerdir.

Kral, saydığım bütün bu topluluklara işlerine bakma, durumlarını gözetme ve aralarında hükmetme konusunda muhtaçtır.

Bütün bu hasletlerden dolayı insanlar çok krala ihtiyaç duydular. Belirttiğim gibi, her ülkede veya her şehirde oranın tüm halkının işlerini yöneten bir tek kral vardır. Bunların hepsini bir tek kişi yapamaz. Çünkü yeryüzünün yedi bölgesi bulunmaktadır; her bölgede birçok ülke, her ülkede birçok şehir ve her şehirde sayısını Allah'tan başka kimsenin sayamadığı birçok insan vardır. Onların dilleri, huyları, görüşleri, mezhepleri, işleri, halleri ve istekleri farklıdır.

Bu özelliklerden dolayı ilahî hikmette ve rabbanî inayette insanların krallarının çok olması gerekir. İnsanların bütün kralları, Allah'ın yeryüzündeki halifeleridir. Onları, kullarını yönetmeleri, işlerini yürütmeleri, düzenlerini korumaları, hallerini kontrol etmeleri, zulmü engellemeleri, mazluma yardım etmeleri, hak ile hükmetmeleri, adaleti gerçekleştirmeleri, emirlerini emretmeleri, yasaklarını yasaklamaları, siyaset ve yönetimde kendisine benzemeleri için ülkelerine kral ve kulları üzerine yönetici yaptı. Allah her şeyin idarecisi, en üstününden en alçağına kadar kullarının yöneticisi, onların koruyucusu, yaratıcısı, rızık vereni, dilediği gibi ve dilediği şekilde ilk defa var edeni ve yeniden yaratanıdır. O yaptıklarından sorumlu değildir; ama onlar sorumludurlar. Ben bu sözümü söylüyor ve Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum.

Bölüm

Arının Fazileti, İşlerinin İlginçlikleri, Hallerinin Tasarrufları ve Diğer Böceklerde Bulunmayıp Sadece Ona Özgü Olan Asalet ve Vergilerin Açıklanmasına Dair

İnsanların lideri sözünü bitirince kral, hayvan türlerine baktı. Bir ses ve vızıltı işitti. Bu, havada duran, hafif bir şekilde kanatlarını hareket ettiren arılar başkanı ve lideri erkek arıya aittir. Onun ut tellerinden gelen küp/zir ezgisi gibi ses ve vızıltısı duyulur. O, Allah'ı tespih, takdis ve tehlil eder. Kral ona: “Sen kimsin?” dedi.

O şöyle dedi: Ben böceklerin lideri ve kralıyım.

[Kral] dedi ki: Kendi kendine nasıl geldin? Niçin diğer hayvan topluluklarının yaptığı gibi tebaan ve ordun içinden bir elçi göndermedin?

O şöyle dedi: Herhangi birine bir kötülük, fenalık veya eziyet dokunmasın diye onlara olan şefkat, merhamet ve sevgimden dolayı.

Kral ona dedi ki: Bu hasletler diğer hayvan krallarında yokken sana nasıl özel olarak verildi?

O şöyle dedi: Bana sayamadığım kadar çok olan bu bol vergileri, ince lütfu ve büyük ihsanı Rabbim tahsis etti.

Kral ona dedi ki: Onlardan bazılarını duymam için anlat, anlamam için açıkla.

O şöyle dedi: Evet, ey kral, Allah'ın bize bizden sonra diğer hayvanlara vermediği krallık ve peygamberliği vermesi, onu babalarımızdan ve dedelerimizden kalan, kıyamete kadar çocuklarımıza ve nesillerimize bir hazine olarak halef selef ilişkisi içinde geçen bir veraset kılması onun bana, babalarıma ve dedelerime tahsis ettiği ve verdiği nimetlerdendir. Bunlar, cinlerden, insanlardan ve diğer hayvanlardan birçok mahlûkun aldandığı iki büyük ve bol nimettir. Rabbimizin bize tahsis ettiği ve verdiği nimetlerden biri, yuva kurma, ev yapma ve oraya rızık toplama gibi geometrik sanat inceliğini, felekî şekil bilgisini ilham etmesi ve öğretmesidir. Aynı şekilde bize tahsis ettiği ve verdiği nimetlerden biri doğru yolda yürümektir. Yine bize tahsis ettiği ve verdiği nimetlerden biri bütün meyvelerden ve bitki çiçeklerinden yemeyi helal kılmasıdır. Bize tahsis ettiği ve verdiği nimetlerden biri de kazanımlarımızı, erzaklarımızı ve karnımızdan çıkanları içinde insanlar için şifa olacak ve Allah'ın şu sözünü doğrulayacak şekilde tatlı ve lezzetli bir içecek yapmasıdır: "Rabbin bal arısına; dağlardan, ağaçlardan ve onların yaptıkları çardaklardan evler edin, sonra meyvelerden ye ve boyun eğerek Rabbinin yolunu tut, diye vahyetti. Onların karın larından değişik renkte ve insanlar için şifa olan bir içecek çıkar."[45]

Yine Rabbimizin bizim için seçtiği ve verdiği nimetlerden biri, suret ve görünüşümüzün yaratılışını, ahlâkımızın güzelliğini, eylem ve davranışlarımızın iyiliğini, işlerimizin yürütülmesini, siyasetimizin tebaamızı yönetmemizin güzelliğini akıl sahipleri için bir ibret ve basiretliler için bir işaret kıldı. Bundan dolayı Yüce Allah, hikmetiyle yaratılışımızı ince bir yaratılış, bünyemizi zarif bir bünye ve suretimizi ilginç bir suret yaptı. Yüce Allah vücudumuzu üç burgulu eklem şeklinde oluşturdu. Vücudumuzun ortası, küp şeklinde bir dörtgen, sonu kıvrımlı ve süslü bir koni, başımız yayılmış bir yuvarlaktır. Bedenimizin ortasında ayağa kalkmak, oturmak, düşmek, ilerlemek ve evlerimizin temelini atabilmek için daire içindeki altıgen şekilli kenarlar gibi ölçüleri uyumlu dört ayak ve iki el meydana getirdi. Evlerimiz etrafı sarılmış altıgenler şeklindedir. Evlerimizin yapısında ve konaklarımızın/kovanlarımızın şekillerinde rabbanî ilhamlar ve ruhanî düşünceler vardır. Zira matematikçiler, şekillerimizin konumlarına ve evlerimizin altıgenliğine akıl erdirememişlerdir. Eşkenarlı ve geniş açılı olmalarındaki amaç, yavrularımıza zarar veren ve gücümüz ve hazinemiz olan içeceğimizi/balımızı bozan havanın girmemesidir.

Bu dört ayak ve iki elle ağaç yapraklarını ve evlerimizi ve kovanlarımızı yaptığımız nemli ve yağlı meyve çiçeklerini toplarız. Allah, omzuma havada bağımsız olarak

45. Nahl, 16/68.

uçmamı sağlayacak ipek dokumalı dört kanat koydu. Bedenimizin son kısmını uçuş esnasında başımızın ağırlığıyla uyumlu olması için içi boş, kademeli ve hava dolu bir koni şeklinde yaptı. Bana diken gibi keskin bir iğne verdi; düşmanlarımı korkutmak ve eziyet vermek amacıyla saldıran kimseleri engellemek için onu benim için silah kıldı. Başımı sağa sola kolay hareket ettirebilmem için boynumu hafif yaptı. Başımı yuvarlak ve geniş yaptı. İki yanıma parlak ayna gibi iki berrak göz yerleştirdi. Onları bizim için renk, şekil, aydınlık ve karanlık gibi görülür şeyleri idrak etme organı kıldı. Başımıza boynuza benzer iki ince ve yumuşak şey yerleştirdi. Onları bizim için sert dokunulurların yumuşak kısımlarını, sertlik ve yumuşaklığı algılama organı kıldı. Bize güzel koklanırları ve hoş kokuları hissetmek için iki burun açtı. Bize yemeği ve güzel yiyecek ve içecekleri tanımak için tatma gücü bulunan açık bir ağız verdi. Bizim için ağaçların nemli ve yumuşak meyvelerini toplamaya yarayan iki keskin bıçak verdi.

Yunanlı tabiatçılar ve tabipler, bizim bitkilerin tabiatları hakkındaki bilgimiz ve yaralarının özellikleri hususundaki vukufiyetimizden aciz kalmışlardır. Hayvanların memelerinde hazmedici ve içenlerin boğazından kolayca geçecek şekilde kanı saf süte dönüştürücü bir güç yarattığı gibi, karnımızda bu rutubetleri çekici, tutucu, sindirici, pişirici, olgunlaştırıcı ve tatlı ve lezzetli bir bala, saf bir içeceğe, kendimiz ve çocuklarımız için besine ve kış stokuna dönüştürücü bir güç yarattı. Bizim ve yavrularımızın artıklarını Yüce Allah'ın en seçkin yaratıkları için bir sebep ve şifa kıldı. Çünkü altıgen şekiller çizmemizde ve oluşturmamızda, eşit açılar yapmamızda insan ruhları için şifa meydana getirdi. Artık, tükürük ve salyamızda insan bedeni için şifa yarattı. Artığımızın mum denilen artığını Güneşten elde edilen nuranî ışığın yerine gece karanlığında aydınlık için sebep kıldı.

Yüce Allah'ın bize verdiği bu nimet ve ihsanlardan dolayı gece gündüz onlar sebebiyle çok zikrederek, Rabbimizi tenzih etmek suretiyle onların şükrünü eda ederek, tehlil ve tekbir ederek,[46] yücelterek ve överek, tebaamıza şefkat göstererek, ordumuzun ve yardımcılarımızın durumlarını gözeterek ve yavrularımızı yetiştirerek çalıştık. Biz onlar için bedende baş gibiyiz; onlar da bizim için bedende organlar gibiler. Hiçbirisi diğeri olmadan varlığını sürdüremez ve hiçbiri diğeri iyi olmadan iyi olamaz. Bu yüzden birçok tehlikeli işte onlara olan merhametim sebebiyle kendimi onlar için feda ettim. Bahsettiğim nedenle tebaamızın ve ordumuzun temsilcisi ve lideri sıfatıyla kendim elçi olarak gelmeyi seçtim.

Bal arısı konuşmayı bitirince kral şöyle dedi: Ne kadar fasih konuşan bir hatip, ne kadar iyi bilen bir bilge, ne kadar güzel yöneten bir başkan, ne kadar erdemli gözeten bir kral, Rabbinin nimetini ve Mevlasının ihsanını ne kadar iyi tanıyan bir kul olduğun için Allah seni mübarek kılsın.

Kral sonra dedi ki: Ülkenin neresinde barınıyorsunuz?

O şöyle dedi: Dağların ve tepelerin başlarında, ağaçların ve çukurların arasında. Bazılarımız evlerinde ve yurtlarında Âdemoğullarına komşuluk ederler.

Kral dedi ki: Onların muamelesi nasıldır, onlardan nasıl korunuyorsunuz?

---

46. Tehlil: La ilahe illallah; tekbir: Allahu ekber demektir. (ç.n.)

O şöyle dedi: Onların yurtlarından uzakta olanlarımız genellikle güvendedir. Fakat bazen bizi hedefleyerek geliyorlar ve bize eziyet etmek için saldırıyorlar. Bize galip geldikleri zaman konaklarımızı yıkıyorlar, evlerimizi harap ediyorlar; yavrularımızı öldürme, kovanlarımızı ve erzakımızı ele geçirme, onları aralarında paylaşma ve bizi bırakıp kendilerine ayırma konusunda umursamaz davranıyorlar.

Kral dedi ki: Onlara ve bu yaptıklarına nasıl sabrediyorsunuz?

O şöyle dedi: Zorda kalan kimse bazen istemeyerek, bazen de gönüllü ve teslimiyetle sabreder. Eğer öfkelenir, kaçar ve yurtlarından uzaklaşırsak bizi aramak, güzel koku hediyeleri ve tef, davul ve nefesli çalgılar gibi çeşitli hilelerle ve pekmez ve hurma gibi güzel ve süslü armağanlarla bizi hoşnut etmek için peşimizden gelirler. Onların işi, hile yolunda yürüyen, çocuklara kuru üzüm ve ceviz verip elbiselerini ve paralarını alan ve onlarla eğlenen soyguncuların işine benzer.

Yine bunlar bize hurma ve kuru üzüm gibi bedenimize zarar veren hediyeler göndermek suretiyle bizimle alay ederler ve bizden saf ve tatlı balımızı alırlar. Yüce Allah bunu onların bedenlerinin iyileşmesi ve hastalıklarının yok olması için bir sebep kılmıştır. Biz onları sıkıntıya sokmuyoruz, onlarla anlaşıyoruz. Barış hem bizim hem de onlar için hayırlıdır. Çünkü düşmanlık ve husumet hayvanların helak ve şehirlerin harap olmasına yol açar. Biz tabiatımızdaki iyilikten, göğsümüzdeki sağlamlıktan, nefret ve haset azlığından ve iyi başvurudan dolayı onlara müracaat ediyoruz ve onlarla anlaşıyoruz. Kalbimiz Yüce Allah'ın ilham mahalli oldu; nefret ve haset mahalli olamaz. Çünkü bu ikisi bir araya gelemeyecek zıtlardır. Yüce Allah bizi yakın ve iyi kimselerden kıldı, bize vahyetti. Bizim fasık (günahkâr) ve azgın olmamız uygun olmaz.

Bütün bunlara rağmen bu insanlar bizden hoşnut olmazlar. Hatta yalan ve iftira dışında hiçbir delil, açıklama ve burhan olmadan bizim onların kölesi, kendilerinin de bizim mevlamız ve efendimiz olduklarını iddia ederler. Biz onlara, kölelerin işlerindeki tasarruflar konusunda efendilerine muhtaç oldukları gibi muhtaç değiliz. Bilakis onlar, hizmetçilerin efendiye muhtaç oldukları gibi bize muhtaçtırlar. Allah, yardım istenendir. Bu sözümü söylüyor, kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum. O bağışlayan ve merhametlidir.

Bölüm

Cinlerin Başkan ve Krallarına İyi İtaatlerinin Açıklanmasına Dair

Erkek arı cinlerin kralına dedi ki: Cinlerin başkan ve krallarına iyi itaati nasıldır?

[Kral] şöyle dedi: Onların emir ve yasağına en iyi şekilde itaat etmek ve boyun eğmektir.

O şöyle dedi: Kral üstün oluyor ve onları bir şeyle hatırlıyor.

[Kral] şöyle dedi: Bil ki Âdemoğullarına mensup insanlarda olduğu gibi, cinlerin iyileri ve kötüleri, Müslümanları ve kâfirleri, hayırlıları ve günahkârları vardır. İyilerin başkan ve krallarına iyi itaat etmeleri insanların bildiklerinden daha üstün niteliktedir. Çünkü onların krallarına itaati, felekteki yıldızların büyük ışık olan Güneşe

itaatleri gibidir. Buna göre felekte Güneş kral, diğer yıldızlar onun ordusu, yardımcıları ve tebaası konumundadır. Merih'in/Mars'ın Güneşe olan nispeti, ordu komutanının krala olan nispeti gibidir. Jüpiter kadı, Satürn hazinedar, Merkür vezir, Venüs hanım, Ay veliaht ve diğer yıldızlar da ordu, yardımcılar ve tebaa gibidir. Onların hepsi Güneş feleğine bağlıdırlar; doğru ilerlemede, dönmede, durmada, irtibatta ve ayrılmada onunla birlikte hareket ederler. Bütün bunlar doğuşta, batışta, aydınlanmada ve uzaklaşmada onun geleneklerini aşmayan, kurallarını ve âdetlerinin işleyişini çiğnemeyen bir hesaba göredir. Bütün hal ve tasarruflarında hiçbir isyan ve muhalefet görülmez.

Bal arısı cinlerin kralına dedi ki: Yıldızların kendi krallarına olan bu güzel itaat ve boyun eğmeleri, bu düzen ve tertip nereden geliyor?

O şöyle dedi: Âlemlerin Rabbinin ordusu olan meleklerden.

O dedi ki: Meleklerin âlemlerin Rabbine karşı güzel itaati nasıldır?

[Kral] şöyle dedi: Beş duyunun düşünen nefse/nefs-i natıkaya itaati gibidir.

O: "Bana daha çok açıklama yap." dedi.

[Kral] şöyle dedi: Pekiyi. Ey bilge, beş duyunun duyulurlarını idrak etmede ve idrak ettiklerinin haberlerini düşünen nefse iletmede emir ve yasağa, vaat ve tehdide ihtiyaç duymadığını, aksine düşünen nefis ne zaman duyulur şeyle ilgilense duyunun derhal, geciktirmeden ve yavaşlatman onun ilgilendiği şeye boyun eğdiğini, onu idrak ettiğini ve bunu ona ilettiğini görmüyor musun?

Emirlerinde Allah'a isyan etmeyen ve emredildikleri şeyleri yerine getiren meleklerin, başkanlar başkanı, krallar kralı, efendiler efendisi, her şeyin yöneticisi, yaratıcısı ve hâkimler hâkimi olan "âlemlerin Rabbine" itaatleri de böyledir. Eğer o ikisinde ondan başka tanrılar olsaydı bozulurlardı. Âlemlerin Rabbi olan Allah eksiklikten münezzehtir.

Cinlerin kötüleri, kâfirleri ve fasıkları insanların kötüleri, günahkârları ve fâsıklarından oluşan başkanlarına ve krallarına en iyi şekilde itaat ederler ve gönüllü olarak boyun eğerler. Bunun kanıtı, inatçı cinlerin Süleyman Aleyhisselam'a onun yüklediği zor işlerde ve yorucu zanaatlarda boyun eğdirildikleri zaman iyi taat etmeleridir. Onun için dilediği mihrapları, heykelleri, kalkan gibi sahanları ve sağlam tencereleri yapıyorlar.

Cinlerin başkanlarına iyi itaat ettiklerinin bir başka kanıtı, çöl ve bozkırlarda yolculuk yapan bazı insanların bildikleri şeylerdir: Onlardan biri bir vadiye indiğinde orada cin çarpmasından korkar, onların gürültü ve bağırışlarını işitir, onların başkanlarına ve krallarına sığınır, Kuran, İncil ve Tevrat'tan bir ayet okur ve onunla onlara ve onların saldırı ve eziyetlerine karşı yardım ister. Onlar, kendi yerinde olduğu sürece ona saldırmazlar.

Cinlerin kendi başkanlarına iyi itaat ettiklerinin göstergelerinden biri de cinlerin inatçılarından ve şeytanlarından birinin bir insanoğluna tahayyül, korku, çarpma ve dokunma yoluyla musallat olması halinde büyücünün kabile reisinden, kraldan veya ordusundan yardım istemesidir. Onlar ondan istirhamda bulunurlar, onun huzurunda toplanırlar ve arkadaşları konusunda onun emir ve yasaklarına uyarlar.

Aynı şekilde cinlerin iyi itaat ettiklerinin ve kolay boyun eğdiklerinin ve davetçinin davetine çabuk karşılık verdiklerinin delillerinden biri de bir grup cinin, yanına uğradıkları, Kuran okurken rastladıkları, huzurunda durdukları, dinledikleri, icabet ettikleri ve kavimlerine uyarıcılar olarak döndükleri zaman Muhammed Aleyhisselam'a icabet etmeleridir. Nitekim Kur'an'da yirmi civarında ayette onların durumu anlatılmıştır. Bu ayetler, deliller ve alametler, cinlerin kendilerini davet edenlere, iyi veya kötü niyetle kendilerinden yardım isteyenlere iyi itaat ettiklerini, kolaylık gösterdiklerini, çabuk boyun eğdiklerini ve karşılık verdiklerini gösterir.

İnsanların tabiat ve karakteri ise belirttiğimin aksinedir. Onların başkan ve krallarına itaatleri çoğunlukla hile, tuzak, nifak, gurur ve karşılık, erzak, mükâfat, azil, istek ve yücelik talebidir. İstediklerini bulamazlarsa açıkça başkaldırırlar, muhalefet ederler, itaatten çıkarlar, topluluğu terk ederler ve yeryüzünde düşmanlık, harp, savaş ve bozgunculuğa kalkışırlar.

Onların kendi peygamberlerine ve Rablerinin elçilerine karşı tutumları da böyledir. Bazen onların davetini reddetmek, açık gerçeği ve zaruri delili geri çevirmek suretiyle inkâr ederler ve onlardan inatla mucize isterler. Bazen de gizlice ve açıkça münafıklık, şüphe, kuşku, hile, aldatma ve hıyanetle icabet ederler. Bunun sebebi, tabiatlarının kaba, karakterlerinin adi, âdetlerinin kötü, işlerinin çirkin, cehaletlerinin çok fazla ve kalplerinin kör olmasıdır. Sonra memnun olmazlar; hatta hiçbir delil ve burhanları olmadığı halde kendilerinin efendi, başkalarının onların kölesi olduğunu iddia ederler.

İnsan topluluğu, cinlerin kralının böceklerin lideri erkek arı ile konuşmasının uzadığını görünce şaşırdılar, yadırgadılar ve şöyle dediler: Kral, böceklerin lideri erkek arıyı bu mecliste hazır bulunan grupların liderlerinden hiçbirinin layık görülmediği bir yüceliğe ve makama layık görmüştür.

Cin bilgelerinden biri onlara şöyle dedi: Bunu yadırgamayın ve buna şaşmayın. Erkek arı her ne kadar küçük cüsseli, ince görünümlü ve zayıf bünyeli olsa da büyük asıllı, iyi cevherli, zeki nefisli, çok yararlı, mübarek alınlı ve bilge sanatlıdır. O, böcek başkanlarının başkanı, onların hatibi, kralı ve elçisidir. Krallar, şekilleri onlarınkinden farklı olsa ve krallıkta birbirlerinden ayrılsalar da yönetim ve başkanlıkta cinslerinin fertlerinden olan kimselerle konuşurlar. Adil ve bilge kralın baskın gelen heves, benzer tabiat veya herhangi bir sebep ve nedenin etkisiyle gruplardan diğerlerine değil de sadece birine meyledeceğini sanmayın.

Cinlerin bilgesi konuşmasını bitirince kral hazır bulunan topluluğa baktı ve şöyle dedi: Ey insanlar topluluğu, bu hayvanların sizin zulüm ve haksızlığınızla ilgili şikâyetlerini işittiniz. Biz de sizin ret ve inkâr etmelerine rağmen onlar hakkındaki kölelik ve kulluğa dair iddianızı işittik. Ben sizden iddianızı ispatlayacak delil ve kanıt istedim; siz belirttiğiniz şeyleri ortaya koydunuz. Onların size verdikleri cevapları da işittik. Sizin dün belirttikleriniz dışında başka bir şeyiniz var mı? Eğer doğru sözlüyseniz, onlara karşı lehinize delil olması için burhanınızı getirin.

İnsanlar cin kralının kendileri hakkında söylediklerini duyunca Rum başkanlarından bir lider ayağa kalktı ve şöyle dedi: Çok merhametli ve lütufkâr olan, cömert, ihsan eden, affeden ve bağışlayan Allah'a hamt olsun. O insanı yarattı, ona ilimleri ve açıklamayı ilham etti, delil ve burhanı açıkladı, üstünlük ve saltanat verdi, zamanı kullanmayı ve devir değişimini öğretti, bitki ve hayvanları onun hizmetine sundu, maden ve unsurların/elementlerin faydalarını tanıttı. Evet, ey kral, bizim dediklerimizi ve anlattıklarımızı kanıtlayan güzel hasletlerimiz ve bol iyi işlerimiz vardır.

Kral şöyle dedi: Onlar nelerdir?

Rum dedi ki: İlimlerimizin çokluğu, bilgilerimizin çeşitliliği, temyiz gücümüzün inceliği, fikir, düşünce, siyaset ve yönetimimizin üstünlüğü, tasarruflarımızın ilginçliği ve sanat, tecrübe ve mesleklerde, dinimiz ve ahretimizle ilgili işlerde geçim ve yardımlaşmamızın iyiliği; işte bütün bunlar bizim onların efendisi olduğumuz, onların da bizim kölemiz oldukları şeklindeki iddiamızın delilidir.

Kral, hazır bulunan hayvanlar topluluğuna şöyle dedi: Sizin efendiniz ve sahibiniz oldukları şeklindeki iddialarına ilişkin anlatım ve kanıtlamalarına ne diyorsunuz?

Topluluk, insanın Âdemoğullarının faziletleri ve Allah'ın diğer hayvanlar arasından sadece onlara verdiği ve tahsis ettiği bol ihsanlar hakkında anlattıkları üzerinde bir saat düşündü. Sonra bal arısı konuştu ve hitap ederek, zikrederek ve tespih ederek ayağa kalktı ve şöyle dedi:

Bir, gökleri var eden, mahlûkatı yaratan, vakitleri yöneten, damla ve bereketleri indiren, bozkırlarda otları bitiren, bitkilerde çiçek çıkaran, rızıkları ve yiyecekleri paylaştıran Allah'a hamt olsun. Yaptığımız salavat ve tahiyyatlarla sabah gelirken onu tespih ederiz, akşam giderken ona hamt ederiz. Nitekim Yüce Allah şöyle demiştir: "Allah'ı tespih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tespihini anlamazsınız."[47]

Ne var ki ey adil kral, bu insan, kendilerinin bizim efendimiz, bizim de onların kölesi olduğumuza delalet eden ilimlerinin, bilgilerinin, düşünce, görüş, yönetim ve siyasetlerinin olduğunu iddia etmektedir. Eğer bizim hakkımızda düşünürler ve durumumuzu ortaya koyarlarsa bizimle ilgili husus onlar için aydınlığa kavuşur ve hallerimizin çevrilmesinden ve durumumuzu iyileştirmedeki yardımlaşmamızdan aynı şekilde bizim ilim, anlayış, bilgi, temyiz, düşünce, görüş, siyaset ve yönetimimizin onlarınkilerden daha ince, daha hassas, daha muhkem ve daha sağlam olduğunu anlarlar. Arı topluluğunun kendi yurtlarında toplanması, bir tek başkana sahip olmaları, bu başkanın yardımcılar, ordular ve tebaa edinmesi, onları gözetmesi ve yönetmesi, pergel ve mühendislik bilgileri olmadan içi boş altıgen borular gibi altıgen şeklinde ve küçük parçalar halinde birbirine komşu evler ve konaklar edinmeleri ve kapıcılar, muhafızlar, bekçiler ve zabıtalar şeklinde işbölümüne gitmeleri bunun örnekleridir. Onlar ilkbahar günlerinde ve yazın Aylı gecelerde meraya nasıl gidiyorlar? Ayaklarıyla ağaç yapraklarından mumu ve bıçaklarıyla bitki çiçeklerinden balı nasıl topluyorlar? Sonra onları bazı evlerde nasıl depoluyorlar? Onların başı, sanki kâğıtla bağlı şimşek başlarıymış gibi nasıl bağlanır? Bazı evlerde nasıl yumurtlar,

47. İsra, 17/44.

kuluçkaya yatar ve yavru çıkarırlar? Bazı evlerde nasıl barınırlar ve oralarda kışın, yazın, soğuk, rüzgârlı ve yağmurlu günlerde nasıl uyurlar? Bu birikmiş baldan kış günleri bitinceye kadar günbegün hem kendileri hem de yavruları israf etmeden ve kısmadan nasıl beslenirler? İlkbahar günleri gelir, bitkiler biter, zaman güzelleşir, bitkiler ve çiçekler çıkar. İlk yılda olduğu gibi nasıl otlanırlar. Bu, hocaların öğretmesi, öğretmenlerin eğitmesi, anne ve babaların telkini olmadan uygulanan, bilakis bize Yüce Allah'ın öğrettiği, vahyettiği, ilham ettiği, nimet olarak verdiği, ikram ettiği ve lütfettiği bir âdettir. Ey insanlar topluluğu siz bizim köle kendinizin efendi olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Niçin bizim artıklarımıza rağbet ediyorsunuz, onları bulduğunuzda seviniyorsunuz ve yediğinizde şifa buluyorsunuz? Kral olan kimse nasıl olur da hizmetçi ve uşakların artıklarına rağbet eder? Bizim size ihtiyacımız yok. Sizin bu iddianız için bir dayanağınız yoktur. Çünkü bu iddia bir yalan ve iftiradır.

Yine ey kral, bu insan, karıncaların halini bir bilse! Yer altındaki bir köyde nasıl evler, konaklar, sokaklar, dehlizler, odalar ve eğri katmanlar ediniyorlar? Bazılarına kış için nasıl tahıl, zahire ve yiyecek dolduruyor? Bazı evleri nasıl su akmaması için alçak ve korunaklı, bazılarını da yüksek yapıyorlar? Tahıl ve yiyeceği yağmurdan korumak için yukarı doğru kıvrımlı evlerde saklıyorlar. Bazısı ıslandığında onları bulutsuz günlerde nasıl seriyorlar? Buğday tanesini nasıl iki parçaya bölüyorlar? Arpa, bakla ve mercimeği kabuğu soyulduğunda bitmediğini bildikleri için nasıl sererler? Onların yaz günlerinde gece gündüz yuva edinerek ve zahire toplayarak nasıl çalıştıklarını görürsün. Köyde arayış içinde tıpkı gidip gelen kafileler gibi nasıl bir gün sağa, bir gün sola dönerler? Onlardan biri bir süre gittiği zaman taşıyamadığı bir şey bulur, onun bir miktarını alır ve diğerlerine haber vermek için dönüp gider. Biri onu her karşıladığında bu şeyi haber vermek için ağzındaki şeyi ona koklatır. Sonra onlardan her birinin nasıl geldikleri bu yol üzerinde olduğunu görürsün. Sonra onlardan bir topluluk bu şey üzerinde nasıl toplanır? Sonra onu nasıl taşırlar ve yardımlaşarak çaba ve zorlukla korurlar. İçlerinden birinin işte gevşeklik veya yardımlaşmada tembellik gösterdiğini anladıklarında onu öldürmek üzere toplanırlar ve diğerlerine ibret olması için onu fırlatıp atarlar. İnsan onlar hakkında düşünür ve hallerinden ibret alırsa, onların da kendilerinde ve bize karşı övündükleri söz konusu şeyde olduğu gibi ilim, anlayış, temyiz, bilgi, dirayet, yönetim ve siyasetlerinin olduğunu anlar.

Aynı şekilde ey kral, eğer insan çekirgeler hakkında düşünürse, onlar ilkbaharda meradan beslenince nasıl toprağı güzel, çukuru bol bir yer ararlar? Oraya nasıl inerler, ayakları ve pençeleriyle çukur kazarlar, bu çukura kuyruklarını sokarlar, yumurtalarını oraya atarlar, gömerler ve sonra uçarlar? Günlerce yaşarlar, sonra onları kuşlar yer. Geriye kalanlar ölür, sıcaktan ve soğuktan helak olur ve onlar uçarlar.

Sonra yıl döndüğü, ilkbahar günleri geldiği, vakit mutedil olduğu ve hava güzelleştiği zaman bu gömülü yumurtalardan küçük haşereler gibi yeryüzüne nasıl yayılırlar, ağaç yapraklarından yerler, şişmanlarlar ve ilk yıl olduğu gibi yumurtlarlar? Bu onların âdetidir. Bu, güçlü ve bilgili zatın takdiridir. Bu insan, bizim de ilim ve bilgimizin olduğunu bilsin.

Ey kral, ağaçların ve dağların tepelerinde olan ipekböceği de böyledir. O ilkbahar günlerinde otlaktan doyup şişmanlayınca dağ başlarında salyasından kendi üzerine

yuva ve barınağa benzer koza örmeye başlar. Sonra belirli bir süre uyur. Uyandığı zaman yumurtasını kendi üzerine ördüğü kozanın içine atar. Sonra onu deler ve içinden çıkar. Sonra bu deliği kapatır. Onun kanatları çıkar ve uçar. Onları kuşlar yer veya sıcaktan, soğuktan, rüzgârdan ve yağmurdan ölürler. Bu yumurta o kozaların içinde yaz, sonbahar ve kış boyu yıl dönüp ilkbahar günleri gelinceye kadar sıcak, soğuk, rüzgâr ve yağmurdan korunmuş olarak kalır. Bu yumurta kozanın içinde kuluçkada kalır, bu delikten küçük haşereler gibi çıkar, belirli bir süre ağaç yaprakları üzerinde hareket eder. Doyup şişmanlayınca ilk yıl olduğu gibi salyasından kendi üzerine koza örer. Bu onun ebediyen âdetidir. Bu, her şeye yaratılışını veren, sonra onu maslahat ve yararlarıyla ilgili işlere yönelten güçlü ve bilgili zatın takdiridir.

Ey kral, sarı, kırmızı ve siyah eşekarılarının hali de böyledir. Onlar da çatı ve duvarlarda yuva edinirler. Ağaç dalları arasında bal arılarının yaptığı gibi yumurtlar ve kuluçkaya yatarlar. Fakat kış için yiyecek toplamazlar ve yarın için bir şey biriktirmezler. Ama vaktin elverdiği ölçüde günü birlik beslenirler. Zamanın değiştiğini ve kışın geldiğini hissedince mağaralara ve gizli sıcak yerlere giderler. Bazıları duvar deliklerine ve erişilmez gizli yerlere girerler ve orada kış boyu günlerce uyurlar. İlkbahar geldiği, vakit ılıman olduğu ve hava güzelleştiği zaman Yüce Allah sağlam kalan bedenlere hayat ruhu üfler. Onlar yaşarlar, yuva yaparlar, yumurtlarlar ve ilk yıl olduğu gibi yavrularını yetiştirirler. Bu onların güçlü ve bilen zat tarafından belirlenen âdetidir.

Bütün bu böcek ve sürüngen türleri, yumurtlar, kuluçkaya yatar ve ilim, bilgi, dirayet, şefkat, merhamet, acıma, sevgi, incelik ve yumuşaklıkla yavrularını yetiştirirler; yavrularından iyilik, mükâfat ve karşılık beklemezler.

Ama insanların çoğu, çocuklarından iyilik, bağlılık, karşılık ve mükâfat beklerler ve onları yetiştirmiş olmayı başlarına kakarlar. Nerede fazilet erbabı üstün hürlerin huylarından olan mertlik, erdem, kerem, cömertlik ve eli açıklık? İnsanlar bize karşı ne ile övünüyorlar? En tatlı yiyecekleri bizim artıklarımız, en güzel giysileri ipekböceklerinin artıkları. Onlar yiyecek ve giyeceklerinde bizim iyiliğimize muhtaçlar. Biz onlara daima nimet sağlıyoruz. Kendilerinin bizim efendimiz, bizim de onların kölesi olduğumuzu nasıl iddia ediyorlar?

Sonra bal arısı şöyle dedi: Pire, tahtakurusu, kurtçuk ve bu türe mensup diğer hayvanlar, yumurtlamaz, kuluçkaya yatmaz, doğurmaz, yavrularını emzirmez ve yetiştirmez, yuva yapmaz, ot biriktirmez, barınak edinmezler; aksine diğerlerinin katlandığı kış soğuğu, rüzgâr, yağmur ve zamanın diğer hadiseleri sebebiyle hayatlarını müreffeh ve huzurlu bir şekilde sonlandırırlar.

Üzerlerinde zaman değiştiğinde, varlık sarsıldığında, unsurların tabiatları baskın geldiğinde ruhlarını afet ve hadiselere teslim ederler ve ahireti kesin olarak bildikleri için ölüme boyun eğerler. Yüce Allah'ın ilk defa var ettiği gibi gelecek yıl kendilerini tekrar var edeceğini bilirler. İnsanların yaptığı gibi söylemez ve inkâr etmezler. Onlar şöyle demişlerdir: "Biz çukurun içinde kemik haline gelip çürüdüğümüz zaman tekrar geri mi gönderileceğiz? O zaman bu zararlı bir geri dönüştür."[48]

Ey kral, bu insan, bu böcek ve sürüngenlerin tasarruflarıyla ilgili anlattığım bu hususları düşünce bilir ve onların da ilim, anlayış, bilgi, temyiz, dirayet, düşünce,

48. Naziat, 79/10-12.

görüş, siyaset ve yönetimlerinin olduğu onun için aydınlığa kavuşur. Bütün bunlar, onların bize karşı övündükleri kendilerinin efendi, bizim köle olduğumuz iddiaları sebebiyle Yüce Yaratıcıdan bir inayettir. Ben bu sözümü söylüyor, kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum. O bağışlayıcı ve merhametlidir.

Bal arısı konuşmasını bitirince kral ona şöyle dedi: Ne kadar iyi bilen bir bilge, ne kadar fasih konuşan bir hatip ve ne kadar edebî anlatan bir açıklayıcı olman sebebiyle Allah seni mübarek kılsın!

Bölüm

Sonra kral dedi ki: Ey insanlar topluluğu, dediklerini öğrendiniz ve işittiniz, verdiği cevabı anladınız. Başka bir şeyiniz var mı?

Arap olan başka bir insan ayağa kalktı ve şöyle dedi: Evet, ey kral, bizim efendi, onların da kölemiz olduğuna delalet eden özelliklerimiz ve iyi işlerimiz var.

Kral dedi ki: Getir, onlardan bir kısmını anlat.

O: "Pekiyi." dedi.

[Kral] dedi ki: Onlar nelerdir?

O şöyle dedi: Hayatımızın iyi, yaşamımızın zevkli ve sayısını Yüce Allah'tan başkasının bilmediği yiyecek, içecek ve lezzet türlerinden olan gıdalarımızın temiz olmasıdır. Bunların bizimle ortak oldukları şeyler vardır, daha doğrusu onlar bunlardan mahrumdurlar. Şöyle ki bizim yemeğimiz meyvelerin özü iken onlarınki kabukları, çiçekleri ve odunlarıdır. Tahılların özü bize, saman ve yaprakları onlara aittir. Yağı ve pekmezi bize, çöpü ve odunu onlara aittir. Ayrıca bizim ekmek, somun, çörek, bazlama ve simit, renkli ve kek gibi diğer unlu mamullerimiz vardır. Bizim sirkeli etimiz, üstübecimiz, pastamız, etli ekmeğimiz, cevizli ve şekerli yemeğimiz, balığımız, güzel kokulu bitkilerimiz, içecek çeşitlerimiz, kızartmamız, tatlımız, un helvamız, fındıklı hamur işimiz ve badem yağlı tatlımız vardır.

Bizim halis içki, iyi şarap, dili buran ekşi süt, mayhoş meşrubat, gülsuyu ve meyve suyu gibi içecek çeşitlerimiz; süt, kesilmiş süt, yoğurt, ayran, safi yağ, tereyağı, sütlü bulgur/keşk ve süt suyu gibi süt ürünlerimiz ve ondan yapılan yemekler, tatlılar, güzel ve iştah açıcı yiyeceklerimiz vardır. Bunların çokluğunu Yüce Allah'tan başkası sayamaz. Bütün bunlar onlarda yoktur. Yiyeceklerinin sertliği, kabalığı, kuruluğu, güzel kokusunun azlığı, yağının ve tadının az olması, lezzetlerinin azlığını gösterir. Bu özellikler kölelere özgüdür. Bu, hür ve yüce olan nimet sahiplerinin halidir. Bütün bunlar, bizim onların efendisi olduğumuza ve onların bizim kölemiz ve hizmetçimiz olduklarına delalet eder. Ben bu sözümü söylüyor, Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum.

Bölüm

O sırada kuşların lideri olan bülbül konuştu. Bir ağacın dalında şarkı söyleyerek oturuyordu. Ayağa kalktı ve şöyle dedi:

Bir, tek, fert, ebedî, ezelî, daimi, baki, ortağı ve çocuğu olmayan, bilakis kendisi mevcutları yoktan var eden, mahlûkatı yaratan, varlıkların nedeni, cansızlar ve bitki-

ler gibi olanların sebebi, var olanları meydana getiren, gökleri oluşturan, dilediği ve istediği şekilde doğanların doğumunu sağlayan Allah'a hamt olsun.

Ey kral, bil ki bu insan, yiyeceklerinin güzelliği ve içeceklerinin lezzetliliği ile övünüyor. Bütün bunların kendileri için bir ceza, mutsuzluk sebebi ve acıklı azap olduğunu bilmiyor. Çünkü bunların haramında azap, helalinde sorgu vardır. Onlar bu ikisi arasındaki şeyler konusunda korku ile ümit arasındadırlar.

Kral dedi ki: Bu nasıldı? Bize açıkla.

Onlar bunu topluyorlar, bedenlerini yorarak, nefislerini bitkin düşürerek ve ruhlarını sıkıntıya sokarak meydana getiriyorlar. Bu uğurda katlandıkları mutsuzluk ve sıkıntı; sürmek, ekmek, toprağı kazmak, nehir açmak, yarık kapatmak, posta binekleri yetiştirmek, dolap dikmek, kova çekmek, sulamak, korumak, temizlemek, biçmek, taşımak, toplamak, harman dövmek, savurmak, ölçmek, bölmek, tartmak, öğütmek, hamur yapmak, ekmek pişirmek, tandır kurmak, tencere koymak, odun, diken ve çöp toplamak, ateş yakmak, dumana katlanmak, dükkân yapmak, kasap endişesi taşımak, bakkal muhasebesi yapmak, mal ve para kazanma, bedeni yoran sanat ve kazanç öğrenme, ruhu bıktıran işler, muhasebe ve ticaret yolunda çabalamak ve sıkıntı çekmek, mal ve ihtiyaç malzemesi amacıyla çıkılan yolculuklarda gidip gelmek, toplamak, biriktirmek, tekelcilik yapmak ve cimrilik ve pintilik acısı çekmekle birlikte ölçülü olarak harcamak gibi sayılamayacak kadar çoktur. Eğer onları helalinden toplar ve Allah rızası için harcarsa hesap gerekir. Eğer helal olmayan yolla olur ve onu Allah rızası dışında harcarsa keder, hesap ve azap vardır. Çünkü ölüm ve hesap gibi yiyecek ve giyecek de gereklidir.

Biz bütün bunlardan muafız. Bizim yemeğimiz ve gıdamız, yerden ve göğün yağmurundan bizim çıkarılan çeşit çeşit yaş baklalar, taze ve yumuşak sebzeler, kuru otlar, bitkiler, kılıfında, başağında ve kabuğunda saklanmış yumuşak tohumlar, değişik şekilde meyveler, güzel tatlar ve hoş kokular, taze ve yeşil yapraklar, bahçelerde çiçek ve fesleğenlerdir. Yeryüzü bunları halden hale, yıldan yıla bizim için bedenlerimiz yorulmadan ve bitkin düşmeden, nefislerimiz sıkıntı çekmeden ve ruhlarımız acı duymadan çıkarır. Çiftçinin yorgunluğuna, sıkıntıya ve ruhumuzu yoran sulamaya ihtiyaç duymayız. Ne tohum ekmeye, ne hasat etmeye, ne harman dövmeye, ne un öğütmeye, ne ekmek yapmaya, ne pişirmeye ne de kızartmaya ihtiyaç duyarız. Bütün bunlar hür ve yüce kişilerin alametleridir.

Aynı şekilde yiyeceğimizi günbegün yediğimizde artıklarımızı yerine bırakırız, Onları korumamız gerekmez. Ne hazinedara, ne korucuya, ne bekçiye, ne de hırsız ve yankesici korkusu olmadan başka bir vakte kadar biriktirmeye ihtiyacımız vardır. Kendi yerlerimizde uyuruz. Yurtlarımız ve yuvalarımız kapısız, kilitsiz ve kalesiz, güven içinde, emniyetli, huzurlu ve rahattır. Bunlar hür kimselerin alametleridir. Hâlbuki siz bunlardan mahrumsunuz.

Yine sizin için bahsettiğiniz her bir lezzet ve çeşitli yiyecek ve içeceklerle birlikte değişik hastalıklar, müzmin dertler, öldürücü marazlar ve bir gün gelip bir gün giden sıtma, dört günde bir gelen sıtma, ikinci, üçüncü ve dördüncü sıtma tarzında ateşler, hazımsızlık, ekşili geğirti, ishal, kabızlık, nikris, akciğer zarı iltihabı, menenjit, veba, sarılık, karın tümörü, akciğer veremi, cüzzam, zatülcenp, abraşlık (albino), sekte, baş

ağrısı, diyabet, kana bulanma, idrar sıkışıklığı, uyuz, çiçek hastalığı, delilik, çıban, beze, kızamık, yara ve verem çeşitleri gibi bizim muaf olduğumuz muhtelif cezalar ve azaplar vardır. Bunlarda dağlama, kesme, iğne vurma, burna ilaç çekme, hacamat, kan alma, ishal eden pis kokulu ilaçlar içme, ateşe katlanma ve tabiata yerleşmiş birtakım şehvetlerin terk edilmesi gibi nefse, ruha ve bedene acı veren tedavilere ihtiyaç duyarlar.

Bütün bunlar size, Rabbinize isyan ettiğiniz, ona itaati bıraktığınız ve tavsiyesini unuttuğunuz zaman dokundu. İnsanların ilki olan "Âdem Rabbine karşı geldi ve azdı."[49] "İnsan çok zalim ve çok cahildir."[50] Biz ise bütün bunlardan uzağız. Pekiyi, edepsizlik, kibir ve haya azlığından değilse, siz kendinizin efendi, bizim köle olduğumuzu nereden iddia ediyorsunuz? Siz hayatta sağlam vücutlu olduğunuz sürece istek ve arzuları elde etmek için yorgunluk ve sıkıntı içinde olacaksınız. Hasta olduğunuz sürece eziyet ve hasret içinde olacaksınız. Ölümden sonra ise ceza, azap, hitap ve sorguya maruz kalacaksınız. Biz bütün bunlardan uzağız. Pekiyi, hangimiz efendi, hangimiz köleyiz?

İnsan dedi ki: Ey hayvanlar topluluğu, hastalıklar bize olduğu gibi size de dokunuyor. Bunlar sizde olmayıp sadece bize özgü şeyler değildir.

Kuşların lideri şöyle dedi: Bunlara sadece size karışan güvercin, horoz, tavuk, evcil hayvanlar ve büyükbaş hayvanlar veya elinizde esir olan ve menfaatleri konusunda kendi görüşüyle tasarrufta bulunmaktan men edilen hayvanlar yakalanır. Ama kendi görüş ve idaresiyle menfaat, siyaset ve riyazeti için feragat edenlere hastalık ve ağrılar az ilişir. Çünkü onlar ancak ihtiyaçları olduğu zaman gerektiği kadar, bir çeşitten gerekmesi sebebiyle açlık acısını sakinleştirecek kadar yer ve içerler. Sonra istirahat eder, uyur ve yatışır. Kendisini aşırı hareketten, sıcak Güneş'te veya soğuk gölgede durmaktan, tabiatlarına uygun olmayan ülkelerde kalmaktan veya mizaçlarına uymayan yiyecekleri yemekten uzak tutar.

Size karışan köpekler, kediler ve elinizde esir olan evcil ve büyükbaş hayvanlar kendi menfaatleri konusunda fıtratlarına yerleşen tabiatlarının gerektirdiği vakitlerde kendi görüşleriyle tasarrufta bulunmaktan mahrumdurlar. Zamansız ve iştahsız yer ve sulanırlar ya da açlık ve susuzluğun şiddetinden dolayı ihtiyaçlarından fazla yerler. Gerektiği gibi dinlenmelerine müsaade edilmez; bilakis çalıştırılırlar ve vücutları yorulur. Bu yüzden kendilerine ilişen şeylerden dolayı bazı hastalıklara maruz kalırlar. Çocuklarınızın yakalandıkları hastalıklar ve ağrılar da böyledir. Hamile kadınlarınız ve süt emziren cariyeleriniz bahsettiğin ve övündüğün çeşitli yiyecek ve içeceklerden oburluk ve açgözlülükle gerektiğinden fazla yer ve içerler. Dolayısıyla bedenlerinde tabiatlarına aykırı kaba karışımlar ürer ve bu, karınlarındaki ceninlerin bedenlerini etkiler. Bundan çocuklarının bedenlerinde kötü süt olur. Bu da felç, yüz felci, sakatlık, bünyenin titremesi, yaratılışın bozulması ve suretin çirkinleşmesi gibi hastalık, illet ve ağrılara sebep olur.

Bahsettiğim çeşitli ağrı ve hastalıklar, sizin yakalandığınız ve maruz kaldığınız şeylerdendir. Bunların ardından gelen ani ölüm, şiddetli can çekişme ve size dokunan gam, üzüntü, feryat, ağlama, bağırma ve musibet; işte bütün bunlar sizin için bir

49. Taha, 20/121.
50. Ahzab, 33/72.

ceza, işlerinizin kötülüğünden ileri gelen bir eziyet ve tecrübelerinizin rezaletidir. Biz bütün bunlardan uzağız. Ey kendisine şaşkın bakan insan, sizin unuttuğunuz başka bir şey daha var.

O: "Bu nedir?" dedi.

O şöyle dedi: Yediklerinizin en iyisi, içtiklerinizin en tatlısı ve tedavi olduğunuz şeylerin en yararlısı, arının salyası olan baldır. O size değil, böceklere mensuptur. O halde bize karşı ne ile övünüyorsunuz? Atalarımız ve atalarınız doğuda bu dağın tepesindeki bu bahçede oldukları günlerde bu hususta eşit olarak ortak idiler. Bu meyvelerden ve tahıllardan Rablerinin öğüdünü terk edinceye, ortak düşmanlarının sözüne kanıncaya, Rablerine isyan edinceye, oradan çıplak ve kovulmuş olarak çıkarılıncaya, bu dağın tepesinden aşağısına atılıncaya ve dolayısıyla bu susuz, ağaçsız ve barınaksız çöle düşünceye ve orada aç, çıplak ve sahip oldukları nimetleri kaybettiklerine ağlar halde kalıncaya kadar yorgunluk, bitkinlik, sıkıntı ve aralarında düşmanlık, haset, tekelcilik, hasat, biriktirme, açgözlülük, cimrilık, korku, kaygı, keder ve üzüntü olmadan yiyorlardı.

Sonra onlara Allah'ın yardımı yetişti, tövbelerini kabul etti ve buradan onlara sıkıntı, yorgunluk, meşakkat ve zorlukla sürmeyi, ekmeyi, biçmeyi, dövmeyi, öğütmeyi, ekmek pişirmeyi, yeryüzünün otlarından, pamuk, keten ve kamıştan elbise edinmeyi öğreten bir melek gönderdi. Bir kısmını daha önce andığımız bu şeylerin sayısını Allah'tan başkası sayamaz.

Bu iki tür yeryüzünde, karada ve denizde, düzlükte ve dağda üreyince ve çocukları çoğalıp yayılınca ve yeryüzünün bu hayvan türlerinden oluşan sakinlerine yerlerini dar edince, yurtlarını ele geçirince, onlardan alabildiklerini alınca, esir edebildiklerini esir edince, onlardan kaçabilenler kaçınca, sert bir şekilde peşlerine düşünce, siz onlara karşı azgınlık ve taşkınlık edince nihayet iş sizin şu an içinde bulunduğunuz övünme, münazara, tartışma ve husumet noktasına ulaştı.

Sizde bulunduğunu belirttiğin eğlence, oyun, şenlik ve sevinç meclisleri, bızde olmayan düğün, ziyafet, dans, komedi, selamlama, kutlama, metih, övgu, süsleme, taç giydirme, bilezik ve halhal takma ve bizim mahrum olduğumuz benzeri şeyler. Sizin için aynı şekilde bütün özellikleriyle bizde olmayan ceza ve musibet çeşitleri ve acıklı bir azap vardır.

Aynı şekilde sizde düğüne karşılık matem, kutlamaya karşılık taziye, ezgi ve şarkıya karşılık dövünme ve feryat, gülmeye karşılık ağlama, sevinç ve neşeye karşılık keder ve hüzün, yüksek meclis ve eyvanlara karşılık dar ve karanlık kabir ve tabutlar, geniş kalelere karşılık dar ve karanlık hapishane ve yer altı hücreleri, dansa karşılık kelepçe, kırbaç, azap, dövme ve ceza; süsleme, taç giydirme, halhal ve bilezik takmaya karşılık zincir, bukağı, çivi, tomruk, pranga ve benzeri şeyler; metih ve övgüye karşılık hıcıv, sövgü ve kötü anma; her iyiliğe karşılık kötülük, her lezzete karşılık acı, her nimete karşılık ıstırap ve her sevince karşılık bizde görülmeyen dert, keder, üzüntu ve bela vardır. Bütün bunlar mutsuzların alametleridir. Sizin meclislerinize, avlularınıza, eyvanlarınıza ve içki sofralarınıza karşılık bizim şu geniş uzayımız, ferah havamız ve nehir kenarlarındaki ve deniz sahillerindeki bahçelerimiz ve çayırlarımız var. Bahçeler ve ağaçlar

üzerinde uçmak ve dağların tepelerinde takla atmak var. Allah'ın geniş ülkelerinde dilediğimiz yere gider geliriz. Allah'ın helal rızkından yorgunluk ve bitkinlik çekmeden yeriz. Hiçbir eziyete katlanmadan çeşit çeşit tahıllar ve meyveler buluruz. Hiçbir engel ve tepkiyle karşılaşmadan göl ve ırmak sularından içeriz. Sizin beden yorgunluğu, bitkinliği, zorluğu ve sıkıntısıyla, nefis cefasıyla, kalp kederiyle ve ruh üzüntüsüyle taşıma, düzeltme, satma, satın alma veya fiyatını toplamada muhtaç olduğunuz ip, kova, testi ve kırbaya ihtiyaç duymayız. Bütün bunlar, mutsuz kölelerin alametleridir. Öyleyse sizin efendi, bizim sizin köleniz olduğumuz sonucu nereden çıkıyor?

Sonra kral, insanların liderine şöyle dedi: Cevabı duydunuz. Sizin anlatacak başka bir şeyiniz var mı?

O dedi ki: Evet, bunların kölemiz, bizim de efendi olduğumuzu gösteren fazilet ve iyi işlerimiz var.

Kral şöyle dedi: O nedir? Açıklama ve burhan getir.

Bölüm

Iraklı bir İbrani adam ayağa kalktı ve şöyle dedi: Hamt âlemlerin Rabbi Allah'a, güzel son sakınanlara mahsustur. Zalimlerden başkasına düşmanlık edilmez. "Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini birbirinden gelen soylar olarak âlemlere seçti. Allah işiten ve bilendir."[51] O bizi vahiy, peygamberlik, indirilmiş kitaplar, muhkem ayetler, onlardaki çeşitli helal ve haramlar, had ve hükümler, emir ve yasaklar, vaat ve vait, metih ve sena, hatırlatma ve haber verme, misal ve ibret alma gibi teşvik ve tehditler, öncekilerin ve sonrakilerin kıssaları, hesap günü tasvirleri, sahip olduğumuz bahçe/cennet ve bolluk/naim, bizi kendileriyle yücelttiği gusül, temizlik, oruç, sadaka, zekât, bayram, Cuma, ibadet, mescit, satış ve namaz evine gitme ile üstün kıldı. Bizim minberlerimiz, hutbelerimiz, ezanımız, mikatlarımız, ifazalarımız[52], ihramımız, telbiyelerimiz, hac rükünlerimiz ve benzeri şeylerimiz var. Bütün bu özellikler bizim üstünlüklerimizdir. Hâlbuki siz bunlardan mahrumsunuz. Bütün bunlar bizim efendi, sizin ise bizim kölemiz olduğunuzu gösterir.

Kuşların lideri dedi ki: Ey insan, eğer düşünür, bakar ve ibret alırsan bilirsin ve bütün bunların sizin lehinize değil, aleyhinize olduğu açıklığa kavuşur.

Kral şöyle dedi: Bu nasıldır? Bize anlat.

O dedi ki: Hepsi de azap, ceza, günahların bağışlanması, kötülüklerin silinmesi ve Yüce Allah'ın şu sözünde belirttiği gibi, kötülük ve çirkinliklerden alıkoymadır: "Namaz kötülük ve çirkinliklerden alıkoyar."[53] Peygamber Aleyhisselam dedi ki: "Oruç tutunuz ki sıhhat bulasınız." Biz günah, kötülük, çirkinlik ve münkerden uzağız. Biz belirttiğin ve övündüğün şeylere ihtiyaç duymadık.

Ey insan, bil ki Yüce Allah, elçi ve peygamberlerini kâfir ve cahil toplumlardan, kendisine başkasını ortak koşanlardan, rablığını inkâr edenlerden, birliğini reddedenlerden ve onunla birlikte başka bir tanrının bulunduğunu iddia edenlerden baş-

51. Al-i İmran, 3/33.
52. Hacıların Arafat'tan Mina'ya sel gibi akması. (ç.n.).
53. Ankebut, 29/45.

kasına göndermedi. Çünkü siz: "Allah üçün üçüncüsüdür.", "Üzeyir Allah'ın oğludur.", Mesih Allah'ın oğludur." Ve "Yüce Allah, bıyığı terlememiş, kısa ve kıvırcık saçlı genç suretindedir." diyorsunuz.

Sizden gelen hurafe ve mecazlar da bunlardandır. Siz onun hükümlerini değiştiriyorsunuz, emirlerine karşı geliyorsunuz, itaatinden uzak duruyorsunuz, ihsanını bilmiyorsunuz, onu anmaktan gafil oluyorsunuz, ahit ve sözleşmesini unutuyorsunuz, sapıyorsunuz, saptırıyorsunuz, azıyorsunuz ve doğru yoldan ayrılıyorsunuz. Bundan dolayı peygamberler ve elçiler size ya gönüllü olarak, ya zorla ya da açıktan, daha doğrusu savaşma ve sertlikle hidayet yolunu, doğru yolu tanıtmak için gönderildi. Biz bütün bunlardan uzağız. Çünkü biz Rabbimizi biliyoruz, Müslümanız, ona inanıyoruz ve şüphe etmeden, kuşku duymadan ve sapmadan onu birliyoruz.

Sonra ey insan, bil ki peygamberler –kendilerine selam olsun– ruh tabipleri ve müneccimleri/gözlemcileridir. Tabibe hastadan, müzmin illet sahibinden başkası ihtiyaç duymaz. Müneccime mutsuz bedbahtlardan ve Hüda'nın yıldızından sapan kimselerden başkası ihtiyaç duymaz. Nitekim Aleyhisselam dedi ki: "Ashabım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız doğru yolda yürürsünüz."

Sonra ey insan, bil ki size nikâh esnasında ilişen cima, şiddetli kızışma, zina ve livata şehveti, erkeklik organının soyulması ve kızarması, fuhuş ve başka kadınlarla yatmadan; pis kokudan, buhardan, ter kokusundan dolayı ve gece gündüz, sabah akşam, kuşlukta ve sabah erken vaktinde onların artırılması ve kullanılması sebebiyle gusül ve temizlik farz kılınmıştır. Biz bunlardan uzağız. Senede bir defa dışında tahrik olmaz ve çiftleşmeyiz; o da yoğun şehvet, sürükleyici zevk sebebiyle değil, fakat neslin devamı içindir.

Oruç ve namaz ise gıybet, laf taşıma, çirkin söz, oyun, eğlence ve saçmalama gibi günahlarınızın bağışlanması için farz kılındı. Peygamberler –kendilerine selam olsun– sizi bu yöntemle tedavi ediyorlar. Çünkü siz günahlar sebebiyle hastasınız. Ruhlarınız günah yiyecekleriyle ve laf taşıma ve gıybet içecekleriyle doldu. Onlar kardeş eti yemektedirler. Şeriatın emri, kötü ve zararlı yiyeceklerden diyet etmektir. Diyet oruçtur. Çünkü diyet sağlığın, karın hastalığın başıdır.

Sonra peygamberler sizin halinize, gece gündüz yaptığınız isyana, günah ve şüphe yemeği yemenize, Allah hakkında yanlış zanda bulunma içeceği içmenize bakınca bu yediklerinizin sindirilmesi için size çeşitli şekillerdeki hareketleri emretti. Bu değişik şekillerdeki hareketler beş vakit namazdır. Çünkü doktor, yiyeceğin mideye çökmesinden ve geceleri ağır şeylerin yenmesinden sonra yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve yeryüzünde birtakım hareketler yapmayı ve adımlar atmayı emreder. Biz bütün bunlardan uzak ve muafız. Bize oruç, namaz ve çeşitli ibadetler vacip kılınmadı.

Sadakalar ve zekâtlar size ancak fazlaca helal ve haram mal toplamanızdan, ölçü ve tartıyı düşürerek gasp ve hırsızlık yapmanızdan, çalmanızdan, çok yığmanız ve biriktirmenizden, sünnetler bir yana vacip yerlere bile infak (ihtiyaç sahiplerine yardım) etmekten geri durmanızdan, cimrilik, pintilik ve tekelcilik yapmanızdan, hakları engellemenizden, yemediklerinizi toplamanızdan ve ihtiyaç duymadıklarınızı

yığmanızdan dolayı farz kılındı. "Altın ve gümüş yığanları ve onları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azap ile müjdele."[54] Size fazla gelenleri fakir ve zayıflarınıza infak etseydiniz size zekât ve sadakalar vacip olmazdı. Biz bunlardan muafız. Çünkü biz türümüzün fertlerine şefkat gösteriyoruz, bulduğumuz hiçbir rızık konusunda cimrilik yapmıyoruz, bize fazla gelen azıkları biriktirmiyoruz, bilakis aç ve Allah'a tevekkül ederek uçuyoruz, tok ve Allah'a hamt ederek dönüyoruz.

Hatırlattığın üzere kitaplarda sizin için helali, haramı, hadleri ve hükümleri gösteren muhkem ve apaçık ayetlerin bulunması, sizin için bir öğretim, cehaletiniz, körlüğünüz ve yararlı ve zararlı şeyleri az bilmeniz sebebiyle bir eğitimdir. İnsan çok zalim ve cahildir. Siz çok gafil olmanız, yanılmanız ve unutmanız nedeniyle öğretmenlere, hocalara, uyarıcılara ve vaizlere muhtaçsınız.

O size helali ve haramı açıklar. Çünkü haram, yendiğinde sıcağın bastığı kimseye zarar veren çok sıcak yemek gibidir. O, otuz yaşında bir gençtir ve çok sıcak bir ülkede oturur. Çoğu zaman onu kötülük çukuruna, kötülüğe, incelme ve erime cehennemine düşürür. Sanki kor gibi bir su içirilir ve bağırsakları parçalanır.

Helal; hafif yapılı, çok faydalı, mide suyuna iyi gelen, bol besinli ve mutedil mizaçlı, bünyesi sağlam ve ekvatorun yanındaki yüksek ülkede oturan, doğru yolda olan kişinin yediğinde yararlandığı bir yemeğe benzer. Bu durumdaki kimse çoğunlukla bünyenin mutedil ve hastalıkların az olduğu sağlık cennetinde, selam ve bolluk yurdunda kalır. Ey insan, gaflet uykusundan ve cehalet yatışından uyan!

Bil ki bu hükümler ve konular, size vurulmuş zincir, bukağı ve prangadır. Çünkü ilahî hikmet, bu zorunlu sırları gerektirdi ve dinî ve felsefî konuları sizin için öğretmen ve eğitmen kıldı. Biz bütün bunlardan uzağız. Zira Yüce Allah ihtiyaç duyduğumuz her şeyi daha başlangıçta bize peygamberleri aracı kılmadan ve perde arkasından seslenmeden şu sözüyle arıya vahyettiği gibi bir ilham ve vahiy olarak ilham etti: "Rabbin bal arısına, dağlardan evler edin diye vahyetti."[55] Yine Yüce Allah'ın dediği gibi: "Her biri kendi namazını ve tespihini bildi."[56] Süleyman'a kuş dilini öğretti. Ey gafil insan, anla! O şöyle dedi: "Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. [Dedi ki:] Yazık bana! Kardeşimin cesedini nasıl örteceğim konusunda şu karga gibi dahi olamadım mı? Ve pişman oldu."[57] Kalbi körelen kimse günahı ve hatasından dolayı pişman olmaz.

Sizde bayramlar, cumalar ve ibadet evlerine gitmelerin olduğu; fakat bizde bunların olmadığı bahsine gelince; bil ki siz ahlâkınızı güzelleştirmiş, zorluk ve sıkıntı anlarında kardeşlerinize yardım etmiş ve işlerinizle ilgili yararlarda bir tek can gibi olsaydınız, o size bayramları ve Cuma toplantılarını vacip kılmazdı. Çünkü şeriatların sahibi, bunu insanların birbirinden uzaklaştıktan sonra dostluğa vesile olacak şekilde toplanmaları için gerekli kıldı. Çünkü dostluk kardeşliğin, kardeşlik sevginin, sevgi de işleri iyileştirmenin esasıdır. İşlerin iyileştirilmesi, ülkenin iyiliği; ülkenin iyiliği de âlemin ve neslin bekasıdır. Bundan dolayı şeriat, istenen amacın gerçek-

54. Tövbe, 9/34.
55. Nahl, 16/68.
56. Nur, 24/41.
57. Maide, 5/31.

leşmesi için insanların yılda iki defa, haftada bir defa özel bir yerde, günde beş defa mahalle ve çarşı mescitlerinde toplanmalarını emretmiştir.

Bu sırlardan dolayı elçilerin efendisi şöyle demiştir: "Mescide komşu olanın mescitten başka bir yerde namazı olmaz." Bizde böyle bir şey yoktur. Çünkü biz buna ihtiyaç duymayız. Çünkü bizim için bütün mekânlar mescit, bütün yönler kıbledir. Nereye yönelirsek Allah'ın yüzü/yönü oradadır. Bizim için her gün Cuma ve bayram, her hareket namaz ve tespihtir. Biz senin bahsettiğin hiçbir şeye ihtiyaç duymadık. Zira namaz, kalplerin nefret kirinden ve şüphe pisliğinden arınması, Yüce Allah'a halis bir niyetle yaklaşma, doğru itikat, iyiliği emretme kıblesine yönelme, müminlerin yararlarını gerçekleştirme/kıyam, düşmanlık ve kinden geri durma/kuud, tevazu ile eğilme/rüku ve secde etme, hilim, iyi kardeşlerle birlikte şahitlik etme/teşehhüt ve bilgisizlikten korunmaktır/teslimdir. Bu özel fiiller yerine getirilince namaz diye adlandırılır. Biz bunlarla meşgulüz: Nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır. Biz bütün vakitlerde toplanırız, türümüzün fertlerine eziyet etmekle uğraşmayız, kardeşlerin maslahatlarını gerçekleştiririz, sövgü ve kötülükten kaçınırız, insana boyun eğmek suretiyle rükû ederiz ve taneleri yerden toplarken onlara tevazu göstermek suretiyle secde ederiz.

Bu yüzden bize cuma ve bayram vakitleri belirlenmedi. Bizim için bütün günler bayram ve cuma, bütün hareketler namaz ve tespihtir. Biz ihtiyaç duymadık. Çünkü biz sizin bahsettiğiniz ve bize karşı övündüğünüz şeylere muhtaç değiliz.

Kuşların lideri konuşmasını bitirince kral, hazır bulunan insan topluluğuna baktı ve şöyle dedi: Kuşun dediklerini işittiniz ve bahsettiklerini anladınız. Başka bir şeyiniz var mı, anlatın; eğer doğru sözlü iseniz onu açıklayın.

Bölüm

O zaman Iraklı ayağa kalktı ve şöyle dedi: Halkı yaratan, rızkı yayan, nimetleri bol veren, karada ve denizde bize ikramda ve lütufta bulunan ve bizi yarattıklarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamt olsun. Evet, ey kral, bizim onların efendisi olduğumuzu, onların da bizim kölemiz olduğunu gösteren daha başka hasletlerimiz, iyi işlerimiz, vergilerimiz ve yüceliklerimiz vardır. Elbisemizin güzel, giysimizin yumuşak olması, avretimizi örtmemiz, yatağımızı gizlememiz, elbisemizin yumuşaklığı, örtümüzün sıcaklığı bunlar arasında yer alır. İpek, ipekli kumaş, yünlü ipek, ipek[58], pamuk ve keten gibi güzel ziynetlerimiz; samur, sincap ve yaban eşeği çeşitleri; halı, deri sergi, yastık, yatak, keçe ve berbuli gibi örtüler sayılamayacak kadar çoktur. Bütün bu ihsanlar, bizim onların efendisi olduğumuz, onların da bizim kölemiz olduğu şeklindeki iddiamızın delilidir. Onların elbiselerinin sert, derilerinin katı, örtülerinin çirkin ve avretlerinin açıkta olması yine onların bizim kölemiz olduğunun, bizim de onların efendisi ve sahibi olduğumuzun kanıtıdır. Bizim onlar üzerinde efendiler gibi hüküm sürme ve krallar gibi tasarrufta bulunma hakkımız vardır.

58. Metinde ipek anlamına gelen değişik kelimeler sıralanmış olup Türkçede bunları ayrı ayrı karşılayacak kelimeler bulunmadığı için ipek kelimesi tekrarlanmıştır. (ç.n.)

Iraklı insan sözünü bitirince kral, hazır bulunan hayvan topluluklarına baktı ve şöyle dedi: Onun bahsettiği ve size karşı övündüğü şeyler hakkında ne diyorsunuz? Eğer cevabınız varsa buyurun.

Dediler ki: Bizim ondan daha iyi ve daha sağlam bir cevabımız var.

Bölüm

Bundan sonra yırtıcıların lideri olan "Dimne'nin kardeşi Kelile" ayağa kalktı ve şöyle dedi: Güçlü, çok bilgili, dağları ve tepeleri yaratan, orman ve çalılıklarda bitki ve ağaçları var eden ve onları vahşi ve büyükbaş hayvanlar için yiyecek yapan Allah'a hamt olsun. O yüceler yücesi, gözü pek, cesur ve yiğit; sağlam önkolları, keskin pençeleri, sert köpek dişleri, geniş ağızları olan, hızlı sıçrayan, uzun atlayan, karanlık gecelerde istekleri ve yiyecekleri için yayılan yırtıcıların yaratıcısıdır. O, insanların cesetlerinden ve hayvanların etlerinden bir süreye kadar faydalanmak üzere onlar için yiyecek yaptı. Sonra hepsi için ölümü, faniliği ve çürümeye dönüşü kararlaştırdı. Verdiği ve lütfettiği için, sabır ve rızaya hükmettiği için hamt ona aittir.

Sonra yırtıcıların lideri orda bulunan bütün cin bilgelerine ve hayvan liderlerine dönerek şöyle dedi:

Bu insandan daha çok yanılan ve daha çok gaflet gösteren bir kimseyi gördünüz mü ey bilgeler topluluğu veya işittiniz mi ey hatipler topluluğu?

Topluluk dedi ki: Bu nasıldır?

O şöyle dedi: Çünkü o, güzel giysi, yumuşak elbise ve örtü gibi şöyle şöyle üstünlüklerinden bahsetti.

Sonra dedi ki: Ey insan, bana haber ver, sizde bu bahsettiklerin var mı? Onunla ancak dışınızdaki diğer hayvanlardan aldıktan, onları dışınızdaki yırtıcılardan sömürdükten ve onlara üzerinde üstünlük sağladıktan sonra övündünüz.

İnsan dedi ki: Bu ne zaman oldu?

O şöyle dedi: Giydiklerinizin en yumuşağı ve süslendiğiniz elbiselerin en güzeli ipek, dibac ve ibrişim[59] değil mi?

"Evet" dedi.

O şöyle dedi: Bu, insanoğullarına değil, sürüngen türüne mensup olan en zayıf hayvanların salyasından değil mi? Onu kendi üzerlerine yuva ve yumurta olması, içinde uyumak ve kendilerini afetlerden, sıcaktan, soğuktan, rüzgârdan, yağmurdan, devrin hadiselerinden ve zamanın musibetlerinden koruyacak örtü, kılıf ve sığınak olması için ördüler. Siz geldiniz, onları zorla aldınız, onlara baskı ve zulümle üstün geldiniz. Allah da sizi onlarla cezalandırdı, onların çile yapılması, eğrilmesi, bükülmesi, örülmesi, dikilmesi, kısaltılması, kesilmesi ve sizin müptela olduğunuz ve cezalandırıldığınız kalp meşguliyeti, beden yorgunluğu ve ruh sıkıntısı gerektiren tamir, satış, alış ve koruma benzeri sıkıntı, yorgunluk ve zorluklarla imtihan etti. Sizin için hiçbir zaman istikrar, sükûnet ve huzur yoktur.

Hayvanların yünlerini ve derilerini, yırtıcıların postlarını ve kıllarını, kuşların tüylerini almanız da aynı hükme tabidir. Siz bütün bunları zorla aldınız, gaspla

59. Dibac ve ibrişim kelimeleri de ipek anlamına gelir. (ç.n.)

çıkardınız, onlara zulüm ve haksızlıkla üstün geldiniz, onları kendinize zorla mal ettiniz. Sonra gelmiş, onlarla bize övünüyorsunuz, utanmıyorsunuz, düşünmüyorsunuz ve ibret almıyorsunuz. Eğer bunlarda bir övünme ve iftihar varsa biz buna sizden daha layığız. Çünkü Yüce Allah bunları bizim sırtımızda bitirdi, bizim derimizden meydana getirdi ve onları bizim için elbise, giysi, örtü, kılıf, perde ve süs kıldı. Bütün bunlar onun bize karşı lütfu, acıması, merhameti, şefkati ve çocuklarımıza ve küçük yavrularımıza sevgisidir. Öyle ki bizden biri doğunca üzerinde derisi çıkar, derisi üzerinde kıl, yün, saç, tüy ve pulu biter. Bütün bunlar cüssesinin iriliğine ve yaratılışının büyüklüğüne göre bir elbise, giysi ve örtüdür. Onları edinmede bizim çalışmaya ihtiyacımız yoktur. Sizin müptela ve cezalı olduğunuz gibi biz pamuk atmaya, eğirmeye, bükmeye, ditmeye, örmeye, biçmeye veya dikmeye ihtiyaç duymayız. Sizin için ölünceye kadar rahat yoktur. Bütün bunlar, atanızın isyan etmek, Rabbinin tavsiyesini terk etmek ve sapmak suretiyle işlediği günah sebebiyle sizin için bir cezadır.

Cinlerin kralı, yırtıcıların liderine dedi ki: Âdem'in yaratılışındaki başlangıç, ilk başlangıcı nasıl oldu? Bize onu anlat.

O şöyle dedi: Pekiyi. Ey kral, Yüce Allah Âdem'i ve eşini –ikisine selam olsun– yarattığı zaman doğuda, ekvator çizgisinin altında yer alan Yakut dağının başındaki bu cennette bulunan diğer hayvanlara yaptığı gibi varlıklarını sürdürmede ve şahıslarını devam ettirmede ihtiyaç duydukları madde, besin, örtü ve giysi gibi nedenleri giderdi. O, Âdem ve Havva'yı –ikisine selam olsun– çıplak olarak yarattığında her birinin başında vücutlarının her tarafına sarkan uzun, düz, kıvırcık, siyah ve yumuşak ve yeni cariyelerin başındakilerin en iyisi olan saç bitirdi ve oradaki hayvanların en iyi suretlisi ve tüyü çıkmamış, müreffeh iki genç olarak oluşturdu.

Bu kıl onlar için elbise, avretleri için örtü, onlar için giysi, kılıf ve perde, onları sıcak ve soğuğa karşı koruyan bir engel idi. Onlar bu bahçede yürüyorlar, çeşitli meyvelerden sakınıyorlar, onlardan yiyorlar, onlarla besleniyorlar ve bu ülkede, bahçede, hoş kokular içinde, çiçekler arasında rahat, mutlu, neşeli, müreffeh ve korkusuz bir şekilde, beden yorgunluğu ve ruh sıkıntısı çekmeden geziyorlardı. Sınırlarını aşmaları ve vakitsiz bir şey yemeleri yasaklanmıştı. Rablerinin öğüdünü terk ettiler, düşmanlarının sözüne kandılar ve kendilerine yasaklanan şeyi yediler. Dolayısıyla –kuşların liderinin birinci bölümde iddia ettiği ve cinlerin bilgesinin aynı şekilde kendi konuşması esnasında belirttiği gibi– mertebeleri düştü, şuurları dağıldı, avretleri açıldı ve oradan çıplak, kovulmuş, horlanmış ve geçim işlerini ve dünya hayatının gerektirdiği ihtiyaçları üstlenmekle cezalandırılmış bir halde çıkarıldılar.

Yırtıcıların lideri konuşmanın bu noktasına gelince insanların lideri ona şöyle dedi: Ey yırtıcılar topluluğu, size düşen ise susmak, utanmak ve konuşmamaktır.

Kelile ona: "Niçin böyle?" dedi.

O dedi ki: Çünkü ey yırtıcılar topluluğu, buraya gelen topluluklar içinde sizden daha şerli, daha katı kalpli, daha az yararlı, daha çok zararlı ve leş yemeye ve geçimlik aramaya daha düşkün bir topluluk yoktur.

O: "Bu nasıldır?" dedi.

O dedi ki: Çünkü ey yırtıcılar topluluğu, siz hiç acımadan, düşünmeden ve merhamet etmeden bu evcil ve büyükbaş hayvanları keskin pençelerle parçalıyorsunuz, derilerini yırtıyorsunuz, kemiklerini kırıyorsunuz, kanlarını içiyorsunuz ve etlerini ısırıyorsunuz.

Yırtıcıların lideri şöyle dedi: Sizden öğrendik ve sizin bu evcil hayvanlara yaptıklarınızı takip ettik.

İnsan dedi ki: Bu nasıl oldu?

O şöyle dedi: Çünkü atanız Âdem ve çocukları yaratılmadan önce yırtıcılar böyle bir şey yapmıyor ve onların dirilerini avlamıyordu. Zira onların bol miktarda leşi vardı. Onlardan her gün eceliyle ölenler beslenmeye yetiyordu. Onların dirilerini avlamaya, istekleri konusunda kendilerini tehlikeye atmaya, saldırmaya, savaşmaya ve taarruza ihtiyaç duymuyorlardı. Aslanlar, kaplanlar, çitalar, kurtlar ve et yiyen yırtıcı sınıfının diğer üyeleri fil, camız ve domuzlara yiyecek leş buldukları sürece, çok mecbur kalmadıkça ve ihtiyaç duymadıkça saldırmıyorlardı. Çünkü onlar diğer hayvanlara olduğu gibi birbirlerine de şefkat gösteriyorlardı. Ey insanlar topluluğu siz gelince, onlardan koyun, sığır, deve, at, katır ve eşek sürülerini ayırıp alıkoyunca ve çöllerde, bozkırlarda ve ormanlarda hiçbirini bırakmayınca yırtıcılar onların leşlerinden mahrum oldu ve onların dirilerini avlamaya mecbur kaldılar. Nasıl mecburiyet durumunda ölü, kan ve domuz eti size helal kılındıysa bu da bize helal kılındı.

Merhametimizin az ve katı kalpli olduğumuz şeklindeki iddianıza gelince, bu hayvanların sizin onlara yaptığınız zulüm, haksızlık ve taşkınlıktan şikâyet ettikleri gibi bizden şikâyetçi olduklarını görmedik. Bizim onları keskin pençeler ve sert köpek dişleriyle yakaladığımız, derilerini parçaladığımız, karınlarını yardığımız, kemiklerini kırdığımız, kanlarını içtiğimiz ve etlerini yediğimiz şeklindeki açıklamanıza gelince; onlara siz de aynı şekilde davranıyorsunuz, bizim yaptığımızdan daha ziyade şekilde onları keskin bıçaklarla boğazlıyorsunuz, derilerini yüzüyorsunuz, karınlarını deşiyorsunuz, kemiklerini satırlarla kırıyorsunuz, ateşte pişiriyorsunuz, sıcakta kızartıyorsunuz.

Bizim hayvanlara zarar verdiğimizden bahsettiniz. Durum dediğiniz gibidir. Eğer düşünür ve ibret alırsanız, bütün bunların sizin yaptığınız zarar, haksızlık ve zulüm yanında küçük ve önemsiz olduğunu bilirsiniz ve anlarsınız. Nitekim evcil hayvanların lideri birinci bölümde bundan bahsetmişti.

Sizin birbirinize verdiğiniz zarar, birbirinizi kılıç, kırbaç ve bıçaklarla darp etmeniz, mızrak ve kargılarla yaralamanız, topuz ve bıçaklarla vurmanız, el ve ayak kesmeniz, zindanlara hapsetmeniz, alışverişte hırsızlık yapmanız, çalmanız, düşmanlık sebepleri olarak aldatmanız, hainlik etmeniz, alay etmeniz, iftira atmanız, tuzak kurmanız ve hile yapmanız ve benzeri özellikleriniz yırtıcıların bu hayvanlara yapmadığı şeylerdir. Birbirlerine böyle davranmazlar ve bunları bilmezler. [İnsan] bütün bunlarda ileri gider.

Başkalarına faydasının az olduğu sözüne gelince; eğer düşünür ve ibret alırsan, bizim size derilerimiz, kıllarımız, tüylerimiz ve yünlerimizden yararlanmanız ve hizmetinize aldığınız yırtıcıların avından faydalanmanız şeklindeki faydamızın açık ve

görülür olduğunu bilir ve anlarsın. Fakat ey insan, sizin kendiniz dışında hangi hayvana bir faydanızın dokunduğunu haber ver! Zararınız açık ve ortadadır. Çünkü bu hayvanları boğazlamada, etlerini yemede ve deri ve kıllarını kullanmada bize ortak oldunuz. Fakat kendi cesetlerinizden yararlanmada bize cimrilik yaptınız. Dirinizden de ölünüzden de yararlanmamaları için onları toprağın altına gömdünüz.

Yırtıcıların hayvanlara saldırdığı, onları yakaladığı ve öldürdüğü şeklindeki anlatımına gelince; yırtıcılar bunu ancak Âdemoğullarının Kabil ve Habil zamanından günümüze kadar birbirlerine yaptıklarını gördükten sonra yaptılar. Rüstem ve İsfendiyar zamanında, Cemşid ve Tubba devrinde, Dahhak ve Feridun döneminde, Sivas ve Menucehr[60] zamanında, Dara ve İskender devrinde, Buhtunnasr, Davud hanedanı, Behram hanedanı ve Adnan hanedanı dönemlerinde, Kostantin ve Yunan halkı zamanında, Osman ve Yezdigerd devrinde, Abbas Oğulları ve Mervan Oğulları döneminde vs. günümüze kadar şahit olunduğu gibi her gün savaşlarda ve harplerde ölüler, yaralılar ve vurulmuşlar görüyoruz. Her yıl, her ay ve her gün insanoğullarının birbirlerine karşı ve birbirleriyle bir olay yaptıklarını görüyoruz. O zamanlar meydana gelen kötülük, bela, öldürme, yaralama, sakat bırakma, yağmacılık, esir alma gibi olaylar belirlenemeyecek ve sayılamayacak kadar çoktur. Şimdi gelmiş, bize karşı övünüyor ve yırtıcıları yaratılışça yeryüzündekilerin en kötüsü olmakla suçluyorsunuz. Bize karşı söylediğiniz bu yalan ve iftiradan utanmıyor musunuz? İnsan ne zaman yırtıcıların birbirine, sizin her gün birbirinize yaptığınız gibi davrandığını görmüştür?

Sonra yırtıcıların lideri insanların liderine şöyle dedi: Ey insanlar topluluğu, yırtıcıların halleri hakkında düşünseniz ve işlerindeki tasarrufları dikkate alsanız onların sizden daha iyi ve daha erdemli olduğunu bilir ve anlarsınız.

İnsanların lideri dedi ki: Bu nasıl olur? Bize onun hakkında delil getir!

O şöyle dedi: Sizin en hayırlılarınız zahitler, abitler, rahipler, hahamlar ve seyyahlar değil mi?

O: "Evet." dedi.

O şöyle dedi: Değil mi ki sizden biri hayır ve iyilikte son mertebeye ulaştığında aranızdan çıkar ve sizden kaçar, gidip dağ ve tepe başlarına, vadi içlerine, sahillere ve yırtıcıların barınağı olan ormanlara sığınır. Mağara ve oyuklardaki yerlerinde onlara karışır, vatanlarında onlarla içlidışlı olur, gölgeliklerinde onlara komşu olur ve yırtıcılar onlara saldırmaz.

[İnsan] dedi ki: Evet, dediğin gibi, biz de aynısını söylüyoruz.

O şöyle dedi: Yırtıcılar iyi olmasaydı sizin en iyileriniz onlara komşu olmaz, sizin salihleriniz onlarla içlidışlı olmaz; bilakis onlardan kaçar ve sakınırlardı. Bu, sizin zannettiğiniz gibi yırtıcıların Allah'ın en kötü yaratıkları olduklarını değil, iyi olduklarını gösterir. Bu, sizin onlar hakkında yalan ve iftira olarak dile getirdiğiniz bir sözdür. Yırtıcıların senin zannettiğin gibi değil de iyi olduklarının bir diğer kanıtı, sizin krallarınızın türünüzün iyileri ve hayırlıları hakkında şüphelendiklerinde onları yırtıcıların önüne atma gibi bir âdetlerinin olmasıdır. Onlar eğer onu yemezse onun iyi olduğunu anlarlar. Çünkü şairin dediği gibi, iyileri iyilerden başkası tanımaz:

60. Metinde Metucehr şeklinde yazılmış, fakat doğrusunun Menucehr olduğunu düşünüyoruz. (ç.n.)

"Türünü araştıran onu bilir
Diğer insanlar onu reddetse de"

Ey insan, bil ki yırtıcılar içinde hem iyiler hem de kötüler vardır. Onların kötüleri, insanların kötülerinin birbirlerini yediği gibi, birbirlerini yemezler.

Nitekim Yüce Allah şöyle zikreder: "Böylece zalimleri yaptıkları sebebiyle birbirlerinin velisi yaparız."[61] Bu sözümü söylüyor, kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum.

Yırtıcıların lideri konuşmasını bitirince cinlere mensup bir bilge şöyle dedi: Bu konuşmacı doğru söyledi. İyiler kötülerden kaçarlar ve kendi türlerinin dışından da olsa iyilerle yakınlık kurarlar. Kötüler de aynı şekilde iyilerden nefret ederler, onlardan kaçarlar ve türlerine mensup kötü fertlere sığınırlar. Âdemoğullarının çoğu kötü olmasaydı iyileri onların arasından dağ başlarına, ormanlara ve türleri dışından oldukları ve hayır, iyilik ve selamet gibi ruhsal huylar dışında şekil ve yaratılış bakımından onlara benzemedikleri halde yırtıcıların barınaklarına kaçmazlardı.

Bütün topluluk şöyle dedi: Bilge, dediğinde, anlattığında ve bildirdiğinde doğru söyledi.

O zaman insan topluluğu mahcup oldu, işittikleri kınama ve eleştiriden dolayı başlarını önlerine eğdiler. Toplantı bitti ve bir tellal şöyle seslendi: Yarın güven ve huzur içinde tekrar dönmek üzere dağılın!

Bölüm

Ertesi gün kral mecliste yerine oturdu, bütün topluluklar protokole göre geldiler ve ayrıldılar. Kral insanlar topluluğuna baktı ve şöyle dedi: Dün cereyan edenleri ve kendi anlattıklarınızı işittiniz ve söylediklerinizin cevabını duydunuz. Dün dile getirdikleriniz dışında söyleyecek bir şeyiniz var mı?

O vakit Farslı lider ayağa kalktı ve şöyle dedi: Evet, ey adil kral, bizim sözümüzün ve iddiamızın doğruluğunu kanıtlayan başka iyi işlerimiz, çok sayıda erdemimiz ve birçok hasletimiz var.

Kral dedi ki: Buyur, onların bir kısmını anlat.

"Pekiyi" dedi. Sonra şöyle dedi: Filozofların, isimleri hakkında ihtilaf, varlığı ve kıdemi hakkında ittifak ettiği, kudretiyle yaratıkları var eden, onların arasından Teala'nın: "Biz Âdemoğullarını yücelttik, karada ve denizde taşıdık, temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." dediği gibi Âdem ve çocuklarını seçen, onları hayvanlardan iman elbisesi ve yücelik giysisiyle üstün kılan ve onlara hidayet yolunu ilham eden Allah'a hamt ve mahlûkatın hayırlısı ve peygamberlerin iyisi olan Muhammed'e ve ailesine salât olsun.

Konuya gelirsek, ey kral, bil ki içimizde krallar, beyler, halifeler, sultanlar, reisler, vezirler, kâtipler, valiler, divan üyeleri, muhafızlar, komutanlar, başkanlar, seçkinler, kral hizmetçileri ve yardımcısı askerler vardır. Yine bizim içimizde tacirler, zanaatkârlar, çiftçiler ve nesil sahipleri vardır. Bizim aramızda ileri gelenler, aristokratlar, zenginler, nimet sahipleri ve cömert kimseler vardır. Yine aramızda edebiyatçılar, âlimler, mut-

61. Enam, 6/129.

takiler ve faziletliler vardır. Bizim içimizde hatipler, şairler, fasih konuşanlar, kelamcılar, nahivciler, nakilciler, hadis ravileri, Kur'an okuyanlar, bilginler, fakihler, kadılar, hâkimler, adiller, arındıranlar, hatırlatanlar, filozoflar, mühendisler, astronomlar, fizikçiler, tabipler, müneccimler, büyücüler, kâhinler, tabirciler, kimyacılar, tılsımcılar, gözlemciler ve açıklaması uzun sürecek daha birçok sınıf vardır. Bütün bu topluluk ve sınıfların huyları, seciyeleri, tabiatları, karakterleri, iyi işleri, güzel hasletleri, övülen görüşleri, iyi, çeşitli ve değişik ilim ve sanatları vardır. Bütün bunlar bize özgüdür ve diger hayvanlar bunlardan mahrumdur. Bu, bizim onların efendisi olduğumuzun, onların bizim kölemiz olduklarının delilidir. Özetle, âlem bizimle ve bizim varlığımızla ayakta durmaktadır. Çünkü bahsettiğim bütün bu sanatlar ve farklı şahıslar, şüphesiz âlemin ayakta durmasının ve devamlılığının sebebi olmuştur.

Bölüm

İnsanların lideri sözünü bitirince papağan konuştu ve şöyle dedi: Hepsine namaz/dua ve tespihleri öğretilen yükseltilmiş göklerin, yayılmış yerlerin, sabit dağların, kabaran denizlerin, çöl ve bozkırların, dağılan rüzgârların, meydana getirilen bulutların, yağan damlaların, ağaç ve bitkilerin, dizilen kuşların yaratıcısı olan Allah'a hamt olsun.

Sonra dedi ki: Allah size merhamet etsin, biliniz ki bu insan, Âdemoğullarının sınıflarını andı ve tabakalarını saydı. Ey kral, eğer o düşünse, adaleti gözetse ve kuş cinslerinin ve türlerinin çokluğunu dikkate alsaydı onların çokluğundan onun nezdinde Âdemoğulları sınıflarının ve tabakalarının sayısının bunun yanında küçük ve az olduğunu bilir ve anlardı. Nitekim daha önce bu kitabın bir bölümünde bahsi geçmiş ve Şahmorg, kuşların hatibi ve fasihi tavusa demişti.

Fakat ey insan, şimdi belirttiğin ve övündüğün her sözün karşısına onun tersi başka bir söz, nispet ettiğin her iyiliğin karşısına bizde olmayan çirkin başka türler koy. Şöyle ki sizde firavunlar, nemrutlar, cebbarlar, fâsıklar, müşrikler, münafıklar, mülhitler, sapanlar, ahdinden dönenler, Haricîler, yolkesenler, hırsızlar, serseriler ve yankesiciler vardır. Aynı şekilde sizin içinizde deccallar, azgınlar, sapıklar ve şüphe edenler vardır.

Yine sizin aranızda pezevenkler, kırıtan kadınlar, ücretle verenler, homoseksüeller, lezbiyenler ve fahişeler vardır. Aynı şekilde sizin içinizde gammazlar, yalancılar ve sırrı ifşa edenler vardır. Yine aranızda aptallar, cahiller, ahmaklar, noksanlar ve bunlar gibi kötü huylu, düşük tabiatlı, yaşantı ve eylemleri çirkin, tutum ve davranışları kötü, yerilen ve zalim sınıflar vardır. Bizde bunların hiçbiri yoktur. Biz övülen hasletlerin ve mutedil davranışların birçoğunda onlarla ortağız. Bahsettiğin ve övündüğün şeylerin ilki, sizin içinizde kral ve başkanların olduğu, onların yardımcılarının, ordularının ve tebaalarının bulunduğudur. Balarısı, karınca, kuş ve yırtıcı topluluklarının da başkan, yardımcılar, ordu ve tebaalarının olduğunu; onların başkan ve krallarının Âdemoğullarının krallarına göre daha iyi siyasetli ve daha sıkı gözetleyici, onlara karşı daha çok sevgili, daha çok merhametli ve daha çok şefkatli olduğunu bilmiyor musun?

Bunun açıklaması şöyledir: İnsanların kral ve başkanlarının çoğu, tebaa, ordu ve yardımcılarının işleriyle ancak kendilerine bir yarar sağlamak, kendilerinden bir zararı gidermek veya onu kim olursa olsun yakın ya da uzak arzuları sebebiyle isteyen kimsenin nefsi için ilgilenirler. Ondan sonra hiçbirini düşünmez, ister yakın ister uzak olsun, hiç kimsenin işi onu ilgilendirmez.

Bu, kral ve fazılların eylemi, siyaset sahibi merhametli başkanların davranışı değildir. Aksine kralın siyaset ve şartları, başkanlığın özellikleri, kral ve başkanın, kim olursa olsun yarattıklarına ve kullarına cömert, kerim, şefkatli ve merhametli, başkanlar başkanı ve krallar kralı olan Yüce Allah'ın sünnetine uyarak tebaasına merhamet göstermesi ve acıması, ordusuna ve yardımcılarına şefkatli davranması ve onları sevmesidir. Hayvan türlerinin kral ve başkanları, Yüce Allah'ın sünnetine insanların kral ve başkanlarından daha güzel uyarlar. Şöyle ki balarılarının kralı, tebaasının işine bakar, onların, ordusunun ve yardımcılarının durumlarını gözetir. Bunu ne nefsi ve şehvetlerini arzuladığı için, ne kendisine bir yarar sağlamak için, ne kendisinden bir zararı gidermek için, ne de onu kendi şehvetleri sebebiyle isteyen kimsenin nefsi için yapar. Aksine bunu tebaasına, yardımcılarına ve ordusuna şefkat, merhamet, acıma ve sevgisinden dolayı yapar. Karıncaların kralı ve turnaların kralı koruma ve uçuşlarında, kaya kuşlarının kralı da giriş ve çıkışında böyle yapar. Başkan ve idarecileri olan diğer hayvanlar da kendi yavrularından iyilik, yakınlık ve mükâfat istemedikleri gibi, aynı şekilde tebaalarından yönetmelerine karşılık bedel ve tazminat istemezler. Oysa insanlar kendi çocuklarından onları yetiştirmelerine karşılık olarak iyilik ve mükâfat isterler. Bunun aksine biz, [dişisinin üzerine] zıplayan, çiftleşen, hamile kalan, yavrularını emziren ve yetiştiren hayvanlar ile çiftleşen, yumurtlayan, kuluçkaya yatan, civcivlerini ve yavrularını besleyen ve yetiştiren hayvanların yavrularından iyilik, ilişki ve sevgi beklemediklerini, fakat onları sevgi, şefkat, merhamet ve acıma duygusuyla yetiştirdiklerini görüyoruz. Bütün bunlar, Yüce Allah'ın sünnetine uymaktır. O, kullarını yarattı, meydana getirdi, yetiştirdi, onlara nimet verdi, ihsanda bulundu ve onlardan hiçbir şey istemeksizin lütfetti. O onlardan ne bir karşılık ne de teşekkür bekler. Eğer insanların tabiatları adi, huyları kötü, yaşantıları haksız, adetleri rezil, amelleri kötü, fiilleri çirkin, görüşleri sapık olmasaydı ve nimetlere nankörlük etmeselerdi Yüce Allah onlara şu sözünü emretmezdi: "Bana ve anne babana teşekkür et. Dönüş banadır."[62] Hâlbuki bizim çocuklarımıza emretmemiştir. Çünkü onlardan itaatsizlik ve nankörlük sadır olmaz. Ey insanlar topluluğu, emir, nehiy, vaat ve tehdit bize değil, size yapılmıştır. Çünkü siz, kendilerinde muhalefet, hile ve isyan görülen kötü kullarsınız. Siz köleliğe bizden daha uygunsunuz; biz ise hürriyete sizden daha uygunuz. Utanmazlık, kibir, yalan ve iftira olmadan sizin bizim efendimiz olduğunuzu, bizim ise sizin köleniz olduğumuzu nereden çıkarıyorsunuz?

Sonra papağan konuşmasını bitirince topluluk dedi ki: Bu konuşmacı bütün anlattıklarında ve bildirdiklerinde doğru söyledi. O zaman insan topluluğu kendilerine yöneltilen hükümden dolayı utandı, hayâ ve mahcubiyetten başlarını öne eğdiler. Bundan sonra insanlar bir daha konuşamadılar.

62. Lokman, 31/14.

Papağanın konuşması bu noktaya gelince kral, cin bilgelerinin reisine şöyle dedi: Bu konuşmacının andığı, övdüğü, tebaasına aşırı merhametli ve şefkatli, ordusunu ve yardımcılarını çok seven onlara acıyan ve yaşantıları güzel olarak nitelediği bu krallar kimler? Ben bunda bir işaret ve sır olduğunu sanıyorum. Bu sözlerin hakikatini ve bu gayelerin işaret ettiği şeyi bana anlat.

O: "Başüstüne!" dedi.

Bölüm

Cinlerin bilgesi dedi ki: Ey kral, bil ki krallar/mülûk ismi mülk isminden, mülk ismi de melekler isminden türemiştir. Bu hayvanların cins, tür ve şahıslarından, büyük veya küçük hangisi olursa olsun Yüce Allah bütün tasarruflarında her birisinin terbiyesi, korunması ve gözetilmesi için bir melek görevlendirmiştir. Onlar bunlara, annelerin küçük çocuklarına ve zayıf yavrularına gösterdiklerinden daha çok merhamet, acıma, sevgi ve şefkat gösterirler.

Kral, bilgeye şöyle dedi:Bahsettiğin bu merhamet, acıma, sevgi ve şefkat meleklere nereden geliyor?

O dedi ki: Yüce Allah'ın yaratıklarına olan merhamet ve acımasından, kullarına olan şefkat ve sevgisinden. Meleklerin, annelerin ve babaların bütün merhamet ve şefkati, mahlûkların birbirlerine gösterdikleri merhamet, Yüce Allah'ın yaratıklarına olan merhamet ve acımasının, kullarına gösterdiği şefkat ve sevginin milyonda biridir.[63]

Söylediklerimizin doğru, anlattıklarımızın gerçek olduğunun delili, Rablerinin onları var ettiği, yarattığı, meydana getirdiği, tesviye ettiği, yetkinleştirdiği ve yetiştirdiği zaman yaratıklarının en yakını olan melekleri onları korumakla görevlendirmiş ve onları merhametli, cömert ve iyi kılmış olmasıdır. Onlar için ilginç iskeletler, orijinal suret ve şekiller, idrak edici ince duyular aracılığıyla yararlar ve ihtiyaç maddeleri yarattı. Onlara zararı gidermeyi ve yararı edinmeyi ilham etti. Emrine boyun eğen geceyi, gündüzü, Güneşi, Ayı ve yıldızları onların hizmetine verdi. Dikkat edin, yaratma ve emretme ona aittir. Onları kışın ve yazın karada ve denizde, ovada ve dağda idare eder. Onlar için belli bir süreye kadar faydalanılmak üzere ağaç ve bitkilerden yiyecekler yarattı, onlara açıkça ve gizlice bol bol nimet verdi. Saymak istesem sayamam. Bütün bunlar Allah'ın mahlûkatına karşı ne kadar çok merhametli, acıyan, sevgili ve şefkatli olduğunu gösteren deliller ve burhanlardır.

Kral dedi ki: Âdemoğullarını korumak ve işlerini gözetmekle görevli yakın meleklerin reisi kimdir?

O şöyle dedi: O, insana ait tümel düşünen nefistir/nefs-i natıkadır. O, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Âdem topraktan yaratıldığında ve bütün melekler ona secde ettiğinde o Âdem'in bedenine yerleştirildi. Düşünen nefse itaat için boyun eğdirilmiş olan hayvanî nefisler, tıpkı cisimsel beden suretinin insan soyunda günümüze kadar baki olması gibi onun soyunda günümüze kadar bakidir. Onunla meydana gelirler,

63. Metinde elfi elfi, yani peş peşe iki defa bin kelimesi geçiyor. Milyonu kast etmiş olduğunu düşünüyoruz. (ç.n.)

onunla büyürler, onunla kazanırlar, onunla mümkün olurlar, onunla sorguya çekilirler, ona dönerler, kıyamet günü onunla tanınırlar, onunla yeniden diriltilirler, onunla cennete girerler, felekler âlemine onunla çıkarlar. Bununla Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan nefs-i natıkanın yükselişini kast ediyorum. İblis, Âdem'e secde etmekten kaçındı. O, öfke ve şehvet gücü, kötülüğü emreden nefistir. Kral bütün bunları bilir. Çünkü Yüce Allah'ın sözünün, peygamberlerin sözünün ve bilgelerin görüşlerinin çoğu, kötülere kapalı olan sırlardan bir sırra işarettir. Onları Yüce Allah'tan ve ilimde derinleşenlerden başkası bilmez. Kalpler ve akıllar, bunun manalarını anlamayı taşımıyordu. Bundan dolayı Aleyhissalatü Vesselam şöyle dedi: "İnsanlarla akıllarına göre konuşun." Rablık sırrını ifşa etmek küfürdür.

İlimde derinleşen seçkin filozoflar fazla açıklamaya ihtiyaç duymazlar. Çünkü onlar bütün sır ve işaretlerin hakikatlerini bilirler. Yüce Allah'ın sözü böyledir: "*Bize kuş dili öğretildi. Bize her şey verildi. Bu, apaçık bir üstünlüktür.*"[64], "*Nûn. Kaleme ve yazdıklarına ant olsun*"[65], "*Tura ve yazılan kitaba ant olsun*"[66], "*Bir gece kulunu Mescid-i Haram'dan etrafını bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren [Allah] eksiklikten münezzehtir*"[67], "*Ağacın mübarek bir yerinde: Ey Musa, ben âlemlerin Rabbi Allah'ım*"[68], "*İncire, zeytine, bereketli dağa/Tur-i Sinine ve bu kutsal beldeye yemin olsun ki.*"[69] Onun sözü: "*Güneş dürüldüğü, yıldızlar söndüğü zaman*"[70], "*Genişliği gökler ve yer kadar olan bir cennet*"[71], "*Cinlerden ve insanlardan bir kısmını tamamen cehenneme dolduracağım*"[72], "*Kemikleri çürümüşken kim diriltecek?*"[73], "*Asanı at. Onun canlı gibi kımıldadığını görünce geri döndü ve arkasına bakmadı*"[74], "*Bunu tanrılarımıza kim yaptı, ey İbrahim? Dedi ki: Daha doğrusu, bunu onlara şu büyükleri yapmıştır, ona sorun*"[75], "*Babacığım, niçin işitmeyen, görmeyen ve senden bir zararı gideremeyen şeylere tapıyorsun?*"[76], "*Ey ateş, İbrahim için soğu ve esenlik ol!*"[77], "*Kef he ye ayn sad*"[78], "*Ta ha. Biz Kuran'ı sana sıkıntı çekmen için indirmedik*"[79], "*Ayn sin kaf*"[80], "*Biz onu Kadir gecesinde indirdik.*"[81] Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: "*Biz küçük cihattan büyük cihada döndük.*" *Yine onun sözü:* "*Onlara danışın ve muhalefet edin*", "*Cennet annelerin ayakları altındadır*". Bunlara benzer birçok ayet ve haber

64. Neml, 27/16.
65. Kalem, 68/1.
66. Tur, 52/1.
67. İsra, 17/1.
68. Kasas, 28/30.
69. Tin, 95/1.
70. Tekvir, 81/1.
71. Al-i İmran, 3/133.
72. Hud, 11/119.
73. Yasin, 36/78.
74. Neml, 27/10.
75. Enbiya, 21/63.
76. Meryem, 19/42.
77. Enbiya, 21/69.
78. Meryem, 19/1.
79. Taha, 20/1-2.
80. Şura, 43/2.
81. Kadir, 97/1.

vardır. Bunun altında avama ve cahillere, özellikle ahir zamanda açılması caiz olmayan sırlardan bir sır vardır. Bu amaçla eşyanın hakikatlerini avam insanların anlayışına göre buna uygun olmayan bir elbise ile örttüler. Fakat seçkinler ve filozoflar bundaki amaç ve hakikati bilirler ve onu kötülerden ve bedevilerden gizlerler:

"İlmi cahillere veren onu zayi eder
Hak edenlerden alıkoyan zulmeder."

Sonra kral şöyle dedi: Allah seni iyi bilen bir filozof ve iyi anlayan bir âlim olarak mübarek kılsın! Allah seni hayırla ödüllendirsin. Bana başka şeylerle daha çok açıklama yap.

O: "Pekiyi." dedi. Sonra kral bilgeye/filozofa şöyle dedi: Gözler niçin melekleri ve ruhları idrak edemez?

O dedi ki. Çünkü şeffaf ve nuranî cevherlerin rengi ve cismi yoktur. Koklama, dokunma ve tatma gibi cisimsel duyular onları idrak etmez. Nadiren onları peygamber ve elçilerin gözleri ve kulakları gibi güçlü ve hassas gözler görür. Ruhlarının saflığı ve gaflet uykusundan uyanmış, cehalet yatağından kalkmış ve yanlış karanlıklarından çıkmış olmaları sebebiyle onların ruhları dirilir; dolayısıyla meleklerin ruhlarına benzer hale gelirle, onları görür, sözlerini işitir ve onlardan vahiy ve haber alırlar. Bunları türlerinin fertleri olan insanlara bizzat ve bedenleriyle benzedikleri için çeşitli dillerle iletirler.

Kral dedi ki: Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Ey papağan, konuşmanı tamamla!

Bölüm

Sonra papağan şöyle dedi: Ey insan, aranızda zanaatkârlar ve meslek sahipleri olduğu sözüne gelecek olursak; bu, başkalarında olmayıp sadece sizde bulunan bir üstünlük değildir. Fakat bazı kuş, sürüngen ve diğer hayvan türleri bu konuda sizinle ortaktır. Bu şöyle açıklanabilir: Böceklere mensup olan balarısı, ev edinme ve yavru yuvası yapmada sizin sanatkârlarınızdan daha usta, daha bilgili ve daha sağlam, [binaları da] sizin mühendis ve ustalarınızın binasından daha iyi ve daha güzeldir. Onlar evlerini/kovanlarını tahta, kerpiç, tuğla ve alçı kullanmadan birbiri üstüne yığılmış, kalkan gibi yuvarlak tabakalar halinde yaparlar. Sanki onlar üst üste odalar gibidir. Evlerinin ölçüsünü sanat mükemmelliği ve yapı sağlamlığı nedeniyle kenarları ve açıları eşit altıgenler şeklinde oluştururlar. Onlar işlerinde sizin, insan ustaların daire yapmak için pergele, çizgi çekmek için cetvele, işaretlemek için şakule, ölçmek için gönyeye ihtiyaç duymanız gibi, geometri kitapları okumaya, pergel ve cetvel aletleri kullanmaya ihtiyaç duymazlar.

Sonra o meraya gider, ağaç ve bitki yapraklarından ayaklarıyla mum toplar, bitki çiçeklerinden ve ağaç güllerinden bıçaklarıyla bal toplar. İçine toplayacağı küfe, sele, maşa ve sepete veya kendisiyle alacağı alet ve edevata ihtiyaç duymaz. Hâlbuki sizin ustalarınız balta, kazma, testi, silgi ve benzeri aletlere ihtiyaç duyarlar.

Örümcek de böyledir. O da böceklerdendir. O ilkin ağını örmede ve düzen kurmada sizin dokumacı ve örgücülerden daha bilgili ve daha beceriklidir. O ağını örme esnasında önce bir duvardan diğer duvara, bir ağaçtan diğer ağaca, bir daldan diğer

dala veya su üzerinde yürümeden ya da havada uçmadan ırmağın bir kenarından diğer kenarına bir çizgi uzatır. Sonra daha önce örmüş olduğu bu çizgi üzerinde yürür. Ağından evvela çekilmiş çadır ipleri gibi doğru çizgiler uzatır. Sonra motifini dairevi olarak örer ve ortasını sinek avlayabilmek için açık daire şeklinde bırakır. Bütün bunları iği, çıkrığı, harekatı, tarağı ve sizin dokumacı ve örgücülerinizin zanaatlarında ihtiyaç duydukları daha başka meşhur ve bilinen araç ve gereçleri olmadan yapar.

İpekböceği de böyledir. O da böceklerdendir. O sanatında sizin zanaatkârlarınızdan daha mahir ve ustadır. Mesela, o merada doyduğu zaman ağaçlar ve dikenler arasında kendisine yer arar ve salyasında ince, düzgün, yapışkan ve sağlam ipler uzatır. Kendisini sıcaktan, soğuktan, rüzgârdan ve yağmurdan korumak için kendi üzerine torba gibi bir yuva/koza örer ve orada belli bir vakte kadar uyur. Bütün bunları hocalardan, anne ve babalardan bir şey öğrenmeksizin, Yüce Allah'ın bir ilhamı ve öğretimi olarak yapar. Bütün bunlar, terzi, yamacı ve örgücülerin ihtiyaç duydukları gibi iğ, çıkrık, iğne veya çırpıcı tokmağı olmadan yapılır.

Kuşlardan olan kırlangıç da böyledir. Çıkacak bir merdiven, çamur taşıyacak bir küp ve evini dayayacağı bir direğe ihtiyaç duymadan kendisi için ev, yavruları için çamur tavan altında havada asılı beşik yapar. Hiçbir alet ve edevata ihtiyaç duymaz. Yavruları kör olduğunda çamurdan "memiraf" denilen bir ot getirir ve onunla yavrularının gözünü ovar ve böylece gözleri aydınlanır. Bütün bunlar, insanların değil, Allah'ın öğrettiği şeylerdir. Hâlbuki siz en ufak bir sanatta ve en önemsiz bir işte hocalara ve öğretmenlere ihtiyaç duyarsınız. Siz belli bir süre öğretim olmadan kendiliğinizden bir işi yapamazsınız.

Böceklerden olan beyaz karınca da böyledir. Kendi üzerine toprak toplamadan, çamur ıslatmadan ve su istemeden sırf çamurdan uzun bina ve dar geçit gibi evler yapar. Ey bilgeler, eğer biliyorsanız söyleyin, o bu çamuru nereden elde ediyor, nereden topluyor ve nasıl taşıyor?

Kuş ve hayvan türlerinin ev, yuva ve barınak edinmeleri ve yavrularını yetiştirmeleri de bu örneklerdeki gibidir. Onların insanların çalışanlarından daha becerikli, daha bilgili ve daha usta olduklarını görürsün. Devekuşunun yetişmesi de böyledir. O, yavruları için kuş ve evcil hayvandan oluşur. O kendisine yirmi, otuz veya kırk yumurta toplar ve onları üç kısma ayırır. Bazısını toprağa gömer, üçte birini Güneş'in altında bırakır, üçte birinin üzerine ise kuluçkaya yatar. Yavruları çıkınca Güneş'in altındakileri kırar ve Güneş'in eritmiş ve yumuşatmış olduğu rutubetleri onlara içirir. Yavruları gelişip güçlenince gömülü olanları çıkarır ve üzerlerinde sinek, tahtakurusu, sürüngen, karınca böcek toplanması için onlarda delik açar. Sonra yavruları bunları yer. Nihayet güçlendiklerinde koşar, oynar ve otlanırlar.

Ey insan, söyle: Eğer kabul edici onları taşımaz ve kundağa sarmazsa ve bakıcı yavrusunun göbeğini nasıl keseceğini, onu nasıl kundaklayacağını, nasıl yağlayacağını, nasıl sürme çekeceğini, nasıl su içireceğini ve nasıl uyutacağını öğretmezse kadınlarınızdan hangisi çocuklarını böyle güzel yetiştirebilir? O hiçbir şeyi bilmez ve tanımaz.

Çocuklarınızın bilgisizlik ve erzak kıtlığında durumu da böyledir. Doğdukları gün işlerindeki yararları bilmezler; dört, yedi veya on yıl yaşlarına girmeden menfa-

at sağlamayı ve zarar gidermeyi düşünmezler. Ömürlerinin sonuna, öldükleri güne kadar her gün yeni bir bilgi ve edep öğrenmeleri gerekir. Yavrularımız rahim veya yumurtadan çıktıklarında maslahat, yarar ve zararları konusunda ihtiyaç duydukları her şeyin kendilerine öğretilmiş ve ilham edilmiş olduğunu görürüz. Baba ve annelerin öğretimine gerek yoktur. Mesela, sen tavuk, keklik, bıldırcın, dağ tavuğu ve benzerlerinin yumurta kabuğunu kırıp çıktığını, ilk andan itibaren koştuğunu, yem topladığını, kendisini yakalamak isteyenden belki yetişilemeyecek kadar kaçtığını görürsün. Bütün bunlar baba ve annelerin öğretimiyle değil, Allah'ın vahiy ve ilhamıyla olur. Bütün bunlar onun yarattıklarına gösterdiği merhamet, şefkat, acıma ve sevgidir. Güvercin ve serçe gibi kuşların aksine şu kuş türünün erkeği kuluçkada ve yavru yetiştirmede dişisine yardım etmediği için Allah onun yavrularının sayısını çoğaltmış ve bunun dışındaki hayvan ve kuş türleri ihtiyaç duyarken onları su içme, yem ve yiyecek toplama konusunda anne ve baba eğitimine ihtiyaç duymadan kendi kendine yetinecek şekilde çıkarmıştır. Bütün bunlar Yüce ve Mukaddes Allah'ın adı geçen bu hayvanlara karşı inayetidir.

Ey insan, bize söyle: İnayeti çok ve gözetimi tam olan Allah katında bu iki gruptan hangisi daha üstündür? Mahlûkatını yaratan, onlara acıyan, merhamet eden ve kullarını seven, onlara şefkat gösteren ve dostça davranan Allah'ı eksiklikten tenzih ederiz, sabah akşam ona hamt ederiz ve tespih ederiz, gece gündüz onu yüceltiriz. Hamt, ihsan, şükür, lütuf, sena, iyilik ve nimetler ona aittir. O, merhametlilerin en merhametlisi, hâkimlerin en iyi hükmedeni ve yaratanların en iyisidir.

İçinizde şairler, hatipler, konuşmacılar, öğüt verenler ve benzerleri olduğu sözüne gelelim. Eğer siz kuşların dilinden, böcek ve sürüngenlerin tespihinden, evcil hayvanların La ilahe illallah demesinden, cırcır böceğinin zikrinden, kurbağanın duasından, bülbülün vaazlarından, tarlakuşunun hutbelerinden, turnanın tespih ve tekbirinden, horozun ezanından, güvercinin ezgisinden, kumrunun okumasından, kâhin karganın azarlayıcı ötüşünden, kırlangıcın anlattığı konulardan, ibibiğin haberlerinden, karıncanın söylediklerinden, balarısının iddialarından, sineğin tehdidinden, tahtakurusunun ikazından ve sesli, vızıltılı ve zilli hayvanların söylemek istediği diğer şeylerden anlasaydınız, ey insanlar topluluğu, bu topluluklar içinde de Âdemoğullarında olduğu gibi hatipler, fasihler, konuşmacılar, vaizler, uyarıcılar ve tespih edenler olduğunu bilir ve kavrardınız. Öyleyse bize karşı niçin hatipleriniz, şairleriniz ve benzeri kimselerle övündünüz?

Yüce Allah'ın şu sözü, senin dediklerine ve anlattıklarına karşı delil ve burhan olarak yeter: "Allah'ı hamt ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tespihini anlamazsınız."[82] "Anlamazsınız" ifadesiyle size cehalet, bilgi ve anlayış kıtlığını nispet etti. Şu sözüyle de bize ilim, anlayış ve bilgiyi nispet etti: "Hepsi ona salât ve tespih etmeyi bildi. De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Bunu taaccüp üslubuyla söyledi. Çünkü her akıllı, hem Allah'a hem de insanlara göre cehalet ile bilginin aynı şey olmadığını bilir. Ey insanlar topluluğu, bize karşı ne ile övünüyorsunuz ve sizdeki bütün bu özelliklere rağmen kendinizin efendi, bizim ise sizin kö-

82. İsra, 17/44.

leniz olduğumuzu nasıl iddia ediyorsunuz? Hâlbuki bunun yalan ve iftira olduğunu daha önce açıklamıştık.

Müneccimlerin ve sihirbazların işi olduğunu söylediğiniz konuya gelince; biliniz ki onların çarpıtma, vehme düşürme ve aldatmaları; avam, havas, kadınlar, çocuklar ve ahmakların cahillerine sundukları ince yiyecekleri vardır. Bu size ve birçok akıllı ve edibe gizli kalır. Onlardan biri olanları daha olmadan önce bildirir, gelecekten haber verir ve doğru bilgi, açık aklî deliller ve ispatlayıcı burhanlar olmadan onu ürkütür. Şöyle der: Şu kadar ay, şu kadar yıl sonra filan şehirde şöyle şöyle olur. O, beldesinde, kavminde ve komşularında nelerin olduğunu; kendisinde, malında, çocuklarında, hizmetçilerinde veya işleriyle ilgilendiği kimselerde nelerin meydana geldiğini bilmeyen bir cahildir. O, aleyhine değerlendirmede bulunulmaması, doğruluğunun, yalancılığının, çarpıtma ve hilesinin anlaşılmaması için ancak uzak bir yerde ve uzun bir zamanda gabya taş atar.

Sonra ey insan, bil ki müneccimin sözüne ancak sizin kral ve zorbalarınızdan olan zalimler ve azgınlar, geçici şehvetlerle gururlanan firavunlar ve nemrutlar, zorba Nemrut, sütunlar sahibi Firavun, ülkelerde azgınlık yapan ve çocukları öldürme gibi bozgunları artıran Semud ve Ad gibi ahireti ve dönüş yurdunu inkâr edenler, eski ilmi ve kesin kaderi bilmeyenler aldanır. Yıldızların yaratıcı ve yöneticisini bilmeyen, bilakis dünyadaki işleri yedi yıldızın ve on iki burcun idare ettiğini zanneden ve vehmeden, bütünün üstündeki rabler rabbi, sebepler sebebi ve hesap gününün sahibi olan yöneticiyi tanımayan müneccimler derler. Allah onlara kudretini, emirlerinin ve iradesinin uygulamasını defalarca gösterdi. Şöyle ki müneccimler, zorba Nemrut'a memleketinde yılların birinde yakınlık delilleriyle bir çocuğun doğacağını, yetişeceğini, onun büyük bir konumunun olacağını ve putlara tapanların dinine karşı çıkacağını haber verdiler. Onlara dedi ki: Hangi evde olacak, nerede büyüyecek, hangi gün doğacak?

Bilemediler. Fakat onun vezirleri ve arkadaşları, öldürülenlerin tamamı içinde olması için o sene doğacak bütün çocukların öldürülmesini emrettiler. Bunun mümkün olduğunu sandılar. Bunun sebebi, onların ezelî ilmi, kesinleşmiş kazayı ve mutlaka olması gereken gerçek kaderi bilmemeleridir. Meydana gelecek olay konusunda işaret ettikleri şeyi yaptı. Yüce Allah, dostu İbrahim'i onların tuzak, hile ve komplolarından kurtardı.

Müneccim Musa Aleyhisselam'ın doğumunu haber verdiğinde Firavun da böyle yaptı. Allah, emrinin ulaşmasını istediği için muhatabını[83] onların tuzak ve komplosundan kurtardı. Firavun, Haman ve orduları, kaygılandıkları şeyi gördüler. Astroloji bu misal ve kıyasa göre gerçekleşir. Bu, Allah'ın kaza ve kaderine karşı onlara fayda sağlamadı.

Sonra ey insanlar topluluğu, müneccimlerin sözüyle sizin gurur ve azgınlığınızdan başka bir şeyiniz artmıyor. İbret almıyor, düşünmüyor ve cehaletinizden uyanmıyorsunuz. Şimdi gelmiş, bize karşı müneccimleriniz, tabipleriniz, mühendisleriniz ve filozof bilgelerinizin olmasıyla övünüyorsunuz.

83. Burada muhatap ve konuşulan kişi anlamında Hz. Musa'nın lakabı olan Kelim sözcüğü kullanılmıştır. (ç.n.)

Papağan konuşmasının bu noktasına gelince kral şöyle dedi: Allah seni iyi ödüllendirsin. Ne güzel söyledin ve açıkladın!

Bölüm

Sonra kral, yırtıcıların liderine dedi ki: Bize olacakları olmadan önce bilmenin faydasının ve ilgisinin ne olduğunu delillerle haber ver. Bir şeyi gidermek, engellemek ve ondan kaçınmak mümkün olmadığı zaman bu işten anlayanlar, zecr (engelleme), kehanet, astroloji, fal, kura, çakıl vurma, avuç içine bakma ve benzeri istidlal (kanıt sağlama) çeşitleriyle yıllar ve zamanlar içinde cereyan eden, korkulan ve sakınılan bela, musibet ve hadiselerden neyi haber veriyor?

Lider şöyle dedi: Evet, ey kral, onları gidermek ve onlardan sakınmak mümkündür. Fakat bu astrologların ve diğer insanların istediği ve arzuladığı şekilde olmaz.

Kral dedi ki: Bu nasıl olur? Ne şekilde istenmesi, giderilmesi ve kaçınılması gerekir?

Lider şöyle dedi: Yıldızların Rabbinden, yaratıcısından ve yöneticisinden yardım istemek suretiyle.

Kral dedi ki: Ondan nasıl yardım istenir?

O şöyle dedi: Dua, ağlama, yalvarma, oruç, namaz ve ibadet evlerinde namaz ve sadaka, doğru niyet ve kalp ihlâsı gibi ilahi yasa geleneklerini ve nebevî şeriat hükümlerini kullanmak ve Allah Tebarek ve Teala'dan onları kendilerinden dilediği gibi uzaklaştırmasını ve çevirmesini istemek suretiyle. Ya da o bu konuda onlar için hayır ve iyilik meydana getirir. Çünkü astrolojik ve zecrî/engelleyici deliller olacakları olmasından önce ancak yıldızların Rabbinin, yaratıcısı, yönetici ve şekillendiricisinin yapacaklarından haber verir. Yıldızların Rabbinden ve felek ve yıldızlar üstündeki güçten yardım istemek, olacakların hükümlerini kıran ve devir hükümleriyle, yıl ve ayların şanslarıyla ve diğer doğanlarla gerektiren şeyleri gidermede astrolojik ve zecrî incelemelerden/ihtibarattan yardım istemekten daha evla, daha doğru ve daha gereklidir.

Kral dedi: Şeriatların sünnetleri belirttiğin şartlarda kullanılırsa ve Allah'a dua ederlerse malumda olanı ehli üzerinden mutlaka kaldırır mı?

O şöyle dedi: Onun mutlaka malumdaki şey olması gerekir. Fakat Allah bazen onun ehlinden olanın kötülüğünü giderir, onlar için onda bir hayır ve iyilik meydana getirir ve onları kurtuluş alanına çeker.

Kral dedi ki: Bu nasıl oluyor? Bana açıkla.

O şöyle dedi: Ey kral, Nemrut'un müneccimleri ona yaklaşmayı/kıranı haber verdiğinde bu yeryüzünde dini putperestlerin dinine aykırı olan bir çocuğun doğacağına delalet etmiyor muydu? Onlar bununla İbrahim Halilürrahman'ı kast etmiyorlar mıydı?

[Kral:] "Evet" dedi.

O şöyle dedi: Nemrut, dini, memleketi, tebaası ve ordusu için bir fesat ve felaketten korkmuş değilmiydi?

[Kral:] "Evet" dedi.

O şöyle dedi: Değil mi ki o, yıldızların Rabbinden ve yaratıcısından bunda kendisi, tebaası ve ordusu için hayır ve iyilik kılmasını dileseydi Yüce Allah onun, ordusunun ve tebaasının İbrahim'in dinine girmesini sağlardı. Bunda onlar için bir hayır ve iyilik yok mu?

[Kral:] "Evet" dedi.

Firavun'un durumu da böyledir. Müneccimleri ona Musa Aleyhisselam'ın doğacağını haber verdiklerinde Rabbinden onu kendisi için mübarek ve göz aydınlığı kılmasını istese ve onun dinine girseydi, bu onun, kavmi ve ordusu için iyilik olmaz mıydı? Nitekim karısı ve insanların kendisine en sevimlisi ve en özeli olan kişi böyle yapmıştır. Yüce Allah o adamı Kur'an'da anmış, methetmiş ve övmüştür: "Firavun ailesinden imanını gizleyen bir adam dedi ki: Rabbim Allah diyen bir adamı öldürüyor musunuz?"[84] Yüce Allah'ın şu sözüne kadar: "Allah onu kurdukları tuzaktan korudu. Kötü azap Firavun ailesini kuşattı."[85] Yunus Aleyhisselam'ın kavmi de böyle değil miydi? Kendilerini kuşatan azaptan korkunca yıldızların Rabbi, yaratıcısı ve yöneticisi olan Rablerine dua ettiler, o da onların üzerinden azabı kaldırdı. O zaman astroloji ilminin ve olacakları olmadan önce haber vermenin faydası, onlardan kaçınma veya onları giderme şekli veya onlardaki hayır ve iyilik açıklığa kavuşmuş oldu. Bundan dolayı Musa Aleyhisselam İsrail Oğullarına tavsiyede bulunarak şöyle dedi: "Pahalılık, kuraklık, fitne, çoraklık, düşman istilası, kötülerin iktidarı ve iyilerin musibeti gibi afet ve felaketlerden korktuğunuz zaman yalvarma, dua, Tevrat'ın namaz, zekât, sadaka ve kurban gibi kurallarını yerine getirme, pişmanlık, tövbe, ağlama ve Yüce Allah'a yakarmaya dönün. O kalplerinizin ve niyetlerinizin doğruluğunu bilirse endişelerinizi giderir ve korktuğunuz ve müptela olduğunuz şeyleri üzerinizden kaldırır."

Peygamberlerin ve elçilerin sünneti -kendilerine selam olsun- insanlığın atası Âdem'den Muhammed'e -ikisine de salât, selam, tahiyyat ve hoşnutluk olsun- kadar hep böyle cereyan etmiştir.

Astroloji hükümlerinin ve olacakları ve onlara delalet eden afet ve felaketleri oluşundan önce haber vermenin, müneccimlerin ve onların "cüzî bir şans seçmelerini, bütünün hükümlerini gerektirenlerden parçayla sakınmalarını" söyleyen sözüne aldananların kullandığı gibi değil, bu şekilde kullanılması gerekir. Feleğe karşı feleğin Rabbinin gücünün kullanılması nasıl caiz olmasın? Nitekim Yunus Aleyhisselam'ın kavmi ile Salih ve Şuayb (a.s)'ın kavmine mensup müminler böyle yapmışlardır.

Bu örnekte olduğu gibi, hastaların ve illetlilerin tedavisinin önce Yüce Allah'a dua ile dönmek, ondan istemek ve ondan kendilerine de astroloji hükümleri konusunda bahsettiğim kaldırma, giderme ve iyilik gibi yapmasını temenni etmek suretiyle olması gerekir. Nitekim Yüce Allah, İbrahim'in durumunu onun şu sözüyle açıklamıştır: "*Beni yaratan; bana yol gösteren, beni doyuran, bana içiren ve hastalandığımda bana şifa verendir*"[86] Dönüş, tabiplerin sanattaki eksik, tabiat hükümlerini bilmeyen ve tabiatın Rabbinin ve sanatındaki lütfünün bilgisinden gafil olan hükümlerine doğru olmamalıdır. Öyle ki sen insanların çoğunun hastalıklarının başlangıcında

84. Mümin, 40/28.
85. Mümin, 40/45.
86. Şuara, 26/80.

tabiplere sığındıklarını görürsün. Tedavi ve iyileştirme uzayınca, bu kendilerine fayda vermeyince, onlardan ve tedavilerinden umutlarını kesince Yüce Allah'a dönerler, mecbur kalanlar gibi dua ederler, bazen kâğıt parçasına yazarlar ve onu mescit ve kilise duvarlarına veya sütunlarına asarlar. Birbirlerini çağırırlar, şöhret ve ceza/nekal ile seslenirler. Onların sözü şöyledir: Dertli için dua edene Allah merhamet etsin. Nitekim meşhurlara böyle yapılır. Bu, hırsızlık yapan, yol kesen veya buna benzer işler yapanların cezasıdır. Eğer onlar daha işin başında Yüce Allah'a dönseler, gizlice ve açıktan ona dua etselerdi kendileri için şöhret ve cezadan daha hayırlı ve iyi olurdu.

Astroloji hükümlerinin, felaketlerin zararını gidermede ve onların hükümlerin gerektirdiklerinden ve bunlara delalet eden hadiselerden kaçınmada müneccimlerin kullandığı gibi değil, bu örnekte olduğu gibi kullanılması gerekir. Onlar onu bunların olan gereklerinden sakınmak için tikel şanslarla öğrenmeye çalışarak kullanırlar. Onları senelerin, ayların, toplumların, geleceklerin ve duanın kabul edilmesi, bağışlanma talebi ve Yüce Allah'tan korktukları ve sakındıkları şeyleri üzerlerinden dilediği gibi çevirmek suretiyle kaldırması isteği için uygun vaktin seçilmesinin şansları/tavali gerektirir. Nitekim şöyle anlatırlar: Bir krala müneccimleri zamanın birinde şehir halkından bazılarını helak etmesinden korktuğu bir hadiseyi haber verdiler. Onlara dedi ki: Ne şekilde ve niçin oluyor?

Ayrıntılı olarak bilemediler; fakat şöyle dediler: Tahammül edilemeyen bir sultandan.

Onlara dedi ki: Bu ne zaman olacak?

Dediler ki: Bu sene, bu ayda.

Kral, ondan nasıl sakınılacağı konusunda görüş sahipleriyle istişare etti. Din ve takva sahipleri ve dindarlar kendisinin ve tüm şehir halkının şehir dışına çıkmasını ve müneccimlerin haber verdiği korkulan ve sakınılan şeyi kendilerinden uzaklaştırması için Allaha dua etmelerini önerdiler. Kral onların önerisini kabul etti ve olayların çıkacağından korktukları bu ay içinde dışarı çıktı. Şehir halkının çoğu da onunla birlikte çıktı, korktuklarını kendilerinden uzaklaştırması için Allah'a dua ettiler ve bu geceyi aynı halde geçirdiler. Şehirde müneccimlerin verdiği haberi önemsemeyen, ondan korkmayan ve kaçınmayan bir topluluk kaldı. Gece büyük bir yağmur ve Arim seli (Kuran-ı Kerim'de geçen büyük bir sel felaketi) geldi. Şehir vadinin çıkışında kurulmuştu. Şehirde geceleyenler helak oldu, dışarı çıkıp çölde geceleyenler kurtuldu. Böylece bir topluluktan uzaklaşıyor, bir topluluğa isabet ediyor. Ortadan kalkmayan ve olması gereken şeye gelince; fakat Allah bu hususta dua eden, sadaka veren, namaz kılan ve oruç tutan kimselere, Nuh kavmine yaptığı gibi, hayır ve iyilik lütfediyor. Onlardan iman eden kimse kurtuldu ve o bu konuda onlara iyilik yaptı. Nitekim Yüce Allah bunu şu sözüyle ifade etmiştir: "Biz onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık, ayetlerimizi yalanlayanları ise boğduk. Onlar basiretleri kapalı bir topluluk idiler."[87]

Tabiatçı, mantıkçı ve cedelci (tartışmacı) filozoflarınız ise sizin lehinizde değil, aleyhinizdedirler.

İnsan: "Bu nasıl olur?" dedi.

87. Araf, 7/64.

O şöyle dedi: Çünkü onlar Âdemoğullarını düzgün yöntemden, doğru yoldan, dinden ve şeriat hükümlerinden ihtilaflarının çokluğu, görüş, düşünce ve iddialarının çeşitliliği ile saptırıyorlar. Onların arasında âlemin kıdemini, heyulanın kıdemini, suretin kıdemini savunanlar vardır. Onlar arasında iki neden, üç neden, dört neden, beş neden, altı neden, yedi neden olduğunu iddia edenler vardır. Onlar arasında yaratıcı ile yaratılanın beraber olduğunu savunanlar vardır. Onlar arasında sonsuzluğu savunanlar da sonluluğu savunanlar da vardır. Onlar arasında ahireti hem kabul edenler hem de inkâr edenler vardır. Onlar arasında peygamberleri ve vahyi hem kabul edenler hem de inkâr edenler vardır. Onlar arasında şüphe eden, kuşkuya düşen ve şaşıran kimseler vardır. Onlar arasında aklı ve burhanı savunanlar vardır. Onlar arasında insanların yakalandığı, hayret, şüphe ve ihtilafa düştüğü değişik düşünceleri ve çelişkili görüşleri taklit edenler vardır. Bizim mezhebimiz bir, yolumuz bir, Rabbimiz birdir. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayız. Onu sabahları tespih, akşamları takdis ederiz. İçimizden kimsenin kötülüğünü istemeyiz. İçimizde onunla ilgili kötülük gizlemeyiz. Yüce Allah'ın yarattıklarından hiçbirine karşı övünmeyiz. Yüce Allah'ın bölüştürdüklerinden razıyız. Biz onun hükümlerine boyun eğiyoruz. Hüküm, yönetim ve sanatında Rablerine itiraz edenlerin dediği gibi, niçin, nasıl ve neden yaptı ve yönetti demiyoruz.

İçinizdeki mühendis ve yüzölçümcülerden bahsettin ve onlarla övündün. Hayatım üzerine yemin ederim ki onların anlamada çok mahir ve iddia ettiklerini tasavvurdan uzak olan burhanlarla ilgilenmeleri vardır. Fakat onların çoğu, öğrenilmesi gerekli ilimleri öğrenmeyi terk ettikleri için düşünmezler. Onları bunlara dair bilgisizlik kaplamaz. İddia ettikleri gereksiz fuzulilikler üzerinde gelişirler. Onlardan biri ormanların ve kazıkların alanıyla, dağların tepe yüksekliğini, denizin dibinin derinliğini, çöl ve bozkırların parçalanmasını, feleklerin bileşimini, ağırlıkların merkezlerini ve benzeri şeyleri bilmeyle ilgilenir. Fakat o bununla beraber beden bileşiminin ve vücut alanının keyfiyetini, ince ve kalın bağırsak uzunluğunun ve göğüs, kalp, akciğer ve beyin boşluğunun genişliğinin bilgisini, midesinin ve kemik şekillerinin yaratılış niteliğini, beden eklemlerinin uyumunu ve bilmesi kolay, anlaması yakın, bilmesi zorunlu, düşünmesi faydalı, dikkate alması Rabbini, yaratıcısını ve şekillendiricisini bilmeye yönelten ve ileten benzer şeyleri bilmez. Nitekim Peygamber (as) şöyle demiştir: "Kendisini bilen Rabbini bilir." Bütün bu şeyleri bilmemekle birlikte bazen Allah'ın kitabını bilmeyi, şeriat ve dininin hükümlerini anlamayı ve mezhebinin sünnetlerinin gereklerini anlamayı da terk eder. Ne onları terk etmesi ne de bilmemesi onu içine alır.

Tabipleriniz ve doktorlarınızla övünmenize gelince; hayatıma ant olsun ki geniş karınlarınız, eziyet verici şehvetleriniz, açgözlü nefisleriniz, çeşitli yiyecekleriniz, onlardan kaynaklanan müzmin hastalıklarınız, acı veren illetleriniz, sizi tabiplere koşturan öldürücü ağrılarınız olduğu müddetçe siz onlara muhtaçsınız. Şiirde ne güzel söylenmiştir:

"Tabip tıbbı ve tedavisiyle
Gelmiş bir kötülüğü gideremez."

Allah sizin tabiplerinizi artırdı. Çünkü tabibin muayenehane kapısının önünde hasta, illetli ve sağlıksız kimseden başkası görülmez. Nitekim müneccimin dükkân kapısının önünde de felaketzede, talihsiz ve korkaktan başkası görülmez. Müneccim onun felaketine felaket eklemekten başka bir şey yapmaz. Bir parça alır; kesinlik ve burhana dayanmayan, aldatıcı, tahmin ve zanna dayalı süslü konuşma dışında ne saadetini çabuklaştırabilir ne de felaketini geciktirebilir.

Aranızdaki tabip müsveddeleri de böyledir. Hastanın rahatsızlığını, illetlinin ateşli acısını artırırlar. Hastanın iyileşmesi bazen ilaç içmesiyle olur. O, bilgisizliğinden dolayı bunu yasaklar ve ondan alıkoyar. Tabiatın hükmüne rağmen onu terk ederse belki iyileşmesi daha hızlı, şifası daha başarılı olur. Ey insan, sen tabipleriniz ve müneccimlerinizle övünüyorsun; ama bu lehinize değil, aleyhinizedir.

Biz ise tabip ve müneccimlere muhtaç değiliz. Çünkü biz günlük yemekten başka bir şey yemeyiz. Günün zaruri gıdası tek çeşit ve tek yemekten oluşur. Dolayısıyla bize değişik hastalıklar ve çeşitli illetler bulaşmaz. Biz ne tabiplere ne ilaç içmeye, ne panzehire, ne de sizin muhtaç olduğunuz tedavi yöntemlerine ihtiyaç duyarız. Bütün bu haller hürler, hayırlılar ve seçkinlere layık ve uygun; onlar ise köleler ve talihsizlere layık ve uygundur. Öyleyse yalan ve iftira dışında herhangi bir delil ve burhana dayanmadan kendinizin bizim efendimiz olduğunuzu, bizim ise sizin köleniz olduğumuzu nereden çıkarıyorsunuz?

Bahsettiğiniz ve övündüğünüz tacirleriniz, başkanlarınız ve ileri gelenlerinize gelince; ne sizin ne de onların üstünlüğü vardır. Çünkü onların hali kölelerin, mutsuzların ve güçsüz fakirlerinkinden daha kötüdür. Gün boyu kalplerinin meşgul, bedenlerinin yorgun, nefislerinin kederli, ruhlarının azaplı olduğunu görürsün. Yaptıklarında oturmazlar, devşirmeyecekleri şeyleri dikerler, yemediklerini toplarlar, binaları imar, kabirleri harap ederler. Dünya işlerinde zeki, ahiret işlerinde ahmaktırlar. Birisi dinar ve mal toplar, kendisi için harcamakta bile cimrilik eder, onu karısının kocasına, kızının kocasına, oğlunun karısına veya varisine bırakır. Başkaları için yorulurlar ve başkalarının işlerini yaparlar.

Tacirleriniz ise haram helal demeden toplarlar, dükkânlar ve hanlar yaparlar, buraları mallarla doldururlar, tekelcilik yaparlar, onları kendilerinden, komşularından ve dostlarından bile esirgerler, fakirlere ve düşkünlere haklarını vermezler, yangın, batma, hırsızlık, zalim sultanın el koyması, yol kesme veya benzeri şekillerde bir çırpıda elinden çıkıncaya kadar harcamazlar. Eliyle yaptıklarının cezası olarak üzüntüsü ve musibetiyle kalır. Ne çıkardığı bir zekât, ne verdiği bir sadaka, ne iyilik ettiği bir yetim, ne bir güçsüze yaptığı hayır, ne akrabaya gösterdiği bir yakınlık, ne arkadaşa yaptığı bir ihsan, ne mead için hazırladığı bir azık, ne de ahiret için yaptığı bir hazırlık vardır.

Nimet ve mürüvvet erbabı dediğin kimselerin eğer bahsettiğin gibi mürüvveti olsaydı hayat onları sevindirmezdi. Fakirlerini, komşularını, kardeş çocuklarından oluşan yetimleri, türlerinin fertlerinden oluşan zayıfları, aç, çıplak, hasta, müzmin, felçli, kendilerinden bir dilim ekmek, bir parça kumaş dilenmek için yola atılmış halde gördüklerinde onlarla ilgilenmezler, onlara merhamet etmezler ve onları dü-

şünmezler. Onlardaki nasıl bir mürüvvet, nasıl bir kardeşliktir? Lezzetleri onları nasıl sevindiriyor? Dikkat edin, onlar hayvanlar gibidirler, hatta yol itibariyle daha sapıktırlar.

Kâtipler, valiler ve divan üyelerinden bahsetmiş ve onlarla övünmüştün. Size, anlayışlarının dakik, temyizlerinin iyi, tuzaklarının ince, dillerinin uzun ve kitaplardaki hitaplarının etkili olması sebebiyle başkalarının yönelmediği kötülük sebeplerine yönelen ve başkalarının ulaşmadığı şeylere ulaşan kötülerle övünmek yakışır. Onlardan biri kardeşine veya arkadaşına secili lafızlar, tatlı konuşma ve kışkırtan fasih hitapla süslü sözler yazar. Onun arkasından onun sonunu getirmekle, nimetini yok etmek için hile yapmakla, onu kızdırma sebeplerine ulaşmakla, müsadere işlerini düzenlemekle ve malına el koymayı tevil etmekle uğraşır.

En iyileriniz olarak gördüğünüz, Rableri katında sizin için yapacakları dua ve şefaatin kabul edileceğini umduğunuz Kur'an okuyucuları ve dindarlarınız; bıyık kesme, yen kısaltma, peştamal ve pantolon paçası sıvama, yün ve kıldan yapılmış kaba ve eski püskü elbiseler giyme, uzun süren suskunluk, çok ibadet etme, din âlimi olmayı ve şeriat hükümleri ile dinin sünnetlerini öğrenmeyi bırakma, nefsi ıslah etmeyi ve ahlâkı güzelleştirmeyi terk etme gibi takva, huşu, züht ve inziva gösterisiyle sizi aldattılar; alınlarındaki secde, dizlerindeki nasır izleri görününceye kadar bilgisizce çok rükû ve secde ile meşgul oldular; beyinleri kalınlaşıncaya, dudakları çatlayıncaya, vücutları zayıf düşünceye, renkleri değişinceye, belleri bükülünceye kadar yemeyi ve içmeyi terk ettiler. Kendileri gibi olmayanlara karşı kalpleri kin, nefret ve sertlikle; ruhları içerde Rablerine karşı vesvese ve husumetle doludur. İblisi, şeytanları, kâfirleri, fasıkları, günahkârları, kötüleri, niçin yarattı? Onları niçin yetiştirdi ve rızıklandırdı? Onları güçlendiriyor, mühlet veriyor ve helak etmiyor. Neden böyle yaptı? Kalpleri bu gibi arzu, hurafe ve vesveselerle doludur ve ruhları kuşkucu ve şaşkındır. Onlar sizin yanınızda iyi iseler de Allah katında kötüdürler. Bunlar görünürde insan olsalar da manevî olarak böyle değildirler. Onların nesiyle övünüyorsunuz? Onlar sizin için ancak utançtır.

Fakihleriniz ve âlimlerinize gelince; Onlar, dinde dünyayı hedefleyerek, başkanlık, valilik, kadılık ve görüş ve kıyaslarıyla müftülük umarak derinleşen kimselerdir. Yorumlarıyla bazen helal, bazen haram kılarlar. Müteşabihlerin peşine düşerler, Allah'ın indirdiği muhkem ayetlerin hakikatini terk ederler. Sanki bilmiyorlarmış gibi onların arkalarına atarlar ve şeytanların kalplerine fısıldadığı hayalleri takip ederler. Bütün bunlar, Yüce Allah'tan korkmadan ve sakınmadan dünyayı talep etmek ve başkanlık kazanmak içindir. Onlar ahirette ateşin yakıtıdırlar. Ya da Allah'a tövbe eder ve ondan bağışlanma dilerler. Sizin için bunun hangisi övünç?

Kadılarınız, adaletçileriniz ve arındıranlarınız ise daha kurnaz, daha zalim ve daha azgındırlar. Onlar tutum itibariyle firavun ve zorbalardan daha kötüdürler. Onlardan birinin yöneticilikten önce sabahları mescitte oturup namazını muhafaza ettiğini, işiyle uğraştığını, yeryüzünde komşuları arasında vakarla yürüdüğünü görürsün. Fakat yönetim ve kadılığı üstlenince güzel bir katıra, semerli, eğerli, zencilerin taşıdığı bir örtüsü olan ve yeryüzünde sürüklenen iki nalı bulunan bir Mısır eşeğine bindiğini görürsün. Zalim sultandan kendisini ona götüren yetim ve vakıf

mallarıyla kadılığı temin eder. Düşman onunla haksız kazanç ve rüşvet karşılığında anlaşma yapar. Onlardan rüşvet kabul eder. Cinayet, yalancı şahitlik, emanet ve güvenilen şeyleri yerine getirmeyi bırakmada onlara ruhsat verir. Onlar, Tevrat, İncil ve Furkan'da (Kur'an) kınanmışlardır. Allah'a karşı kibirleniyor ve saygısızlık mı ediyorsunuz?

Peygamberlerin -kendilerine selam olsun- varisleri olduklarını iddia ettiğiniz halifelerinizi tasvir etmek için Yüce Allah'ın söylediği yeter. Allah'ın Elçisi (a.s.) dedi ki: "Zorbalığın ortadan kaldırmadığı hiçbir nübüvvet (peygamberlik) yoktur." Hilafet diye adlandırıyorlar, zorbalar gibi davranıyorlar ve kendileri her yasağı işledikleri halde çirkin işlerden alıkoyuyorlar. Allah'ın dostlarını ve peygamberlerin (a.s.) çocuklarını öldürüyorlar, onlara sövüyorlar, haklarını gasp ediyorlar, içki içiyorlar ve günahlara dalıyorlar. Allah'ın kullarını hizmetçi, dönemlerini devlet, mallarını ganimet edindiler. Allah'ın nimetini küfür ile değiştirdiler, insanlara övünmek için sert davrandılar, dönüş konusunu unuttular, dini ve ahireti dünya karşılığında sattılar. Elleriyle kazandıklarından dolayı onlara yazıklar olsun! Elde ettiklerinden dolayı yazıklar olsun onlara! Onlardan biri yönetici olunca işe önce babaları ve selefleri için saygınlığı bulunan kimseleri yakalamakla başlar ve nimetini yok eder. Belki amcalarını, kardeşlerini, amca oğullarını ve akrabalarını öldürür. Bazen gözlerine çeker, onları hapseder, sürgün eder veya onlardan kurtulur. Bütün bunları kötü zanları ve kesin inançlarının eksikliği sebebiyle, güç yetirileni elinden kaçırma korkusu ve mukadderde olmayanı elde etme umuduyla yaparlar. Bütün bunları aşırı dünya düşkünlüğü, onu şiddetli arzulama, ona tamahkârlık gösterme, ahirete az istekli olma ve orada amellere karşılık verileceğine az inanma sebebiyle yaparlar. Bu özellikler hürlerin huylarından ve seçkinlerin eylemlerinden değildir. Ey insan, sizin hayvanlara karşı krallarınız, beyleriniz ve sultanlarınızı anarak övünmeniz lehinize değil, aleyhinizedir. Bizim köle olduğumuz, kendinizin efendi olduğunuz iddiası geçersiz, yalan ve iftiradır. Bu sözümü söylüyor, kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma istiyorum. O bağışlayan ve merhamet edendir.

Bölüm

Papağan sözünü bitirince kral çevresindeki cin ve insan filozoflarına şöyle dedi: Bana kendisiyle üzerine uzun binalar ve revak ve dehliz benzeri kolyeler yaptığı bu çamuru ağaç kurduna/beyaz karıncaya getirenin kim olduğunu haber verin. O, ne koşacak ayakları, ne de uçacak kanatları olan bir hayvandır.

İbranilere mensup bilgili filozof dedi ki: Evet, ey kral, bu çamuru ona onun Davud Oğlu Süleyman (a.s.)'ın değneğini yediği gün kendilerine yaptığı ihsandan dolayı ona bir mükâfat olarak cinlerin taşıdığını işittik. Dolayısıyla [Süleyman] yere kapaklandı ve cinler onun öldüğünü anladılar, kaçtılar ve acıklı azaptan kurtuldular.

Kral, çevresindeki cin âlimlerine şöyle dedi: İnsanın bahsettiği şey hakkında ne diyorsunuz?

Dediler ki: Biz cinlerin böyle bir şey yaptığını bilmiyoruz. Zira eğer cinler oraya toprak, çamur ve su taşımış olsalardı onlar hâlâ aşağılayıcı azap içinde olurlardı. Çünkü Süleyman onlara bina yapımında su ve toprak taşıma dışında bir iş yüklemiyordu.

Yunanlı filozof dedi ki: Ey kral, bizde buna dair bir ilim var ve o bu İbrani'nin bahsettiğinden farklı bir şey.

Kral şöyle dedi: Bana onun nasıl bir şey olduğunu anlat.

O dedi ki: Pekiyi, ey kral, bu hayvan, zarif yaratılışlı ve ilginç tabiatlı bir hayvandır. Mesela; tabiatı çok soğuk ve bedeni gevşektir; şişkin gözenekleri hava ile dolar, tabiatının aşırı soğukluğundan donar, suya dönüşüp bedeninin dışına ter olarak süzülür, üzerine daima hava bulutu çöker, ıslanır ve kir gibi toplanır. O bunu bedeninden toplar ve kendi üzerinde onu afetlerden koruyacak olan bu yüksek kuleleri yapar. Onun neştere benzer iki keskin bıçağı vardır. Onlarla tohum, odun, meyve ve bitki kırpar; tuğla ve taşları oyar.

Kral cırcırböceğine şöyle dedi: Bu hayvan senin liderleri olduğun böceklerdendir. Yunanlının dediği hakkında ne düşünüyorsun?

Cırcır böceği dedi ki: Dediklerinde haklı; fakat tasvir henüz tamamlanmadı ve bitmedi.

Kral: "Sen tamamla!" dedi.

O dedi ki: Yüce Yaratıcı yaratılmış türlerini belirlediğinde ve nimet ve ihsanları aralarında bölüştürdüğünde onun kendilerine olan adaleti, ilhamı ve insafı gereği denk ve eşit olmaları için aralarında hikmetiyle adaleti gerçekleştirdi. Onu hamt ile tespih ederim. Mahlûkat içinde onun deve ve fil gibi büyük cüsse, güçlü yapı, hor ve hakir nefis verdikleri vardır. Onlar içinde lütufkâr yaratıcının adalet ve hikmeti gereği nimet ve ihsanlarda denk olmaları için güçlü, değerli, bilgili ve hikmetli nefis ve küçük bünye verdikleri vardır.

Kral, cırcırböceğine şöyle dedi: Bana daha fazla açıklama yap.

Dedi ki: Pekiyi. Ey kral, file bakmaz mısın? Cüssesinin büyüklüğüne ve yaratılışının iriliğine rağmen nefsi nasıl da hakirdir! Omzuna binen küçük çocuğa boyun eğer, onu dilediği gibi çevirir. Deveye bakmaz mısın? Cüssesinin iriliğine ve boynunun uzunluğuna rağmen bir fare veya bokböceği de olsa yularını çeken kimseye itaat eder. Onlardan daha küçük olan küçük böcekler içindeki çekirgeye bakmaz mısın? Ağzıyla file vurunca onun nasıl öldürür ve helak eder? Ağaç kurdu da böyledir. Onun küçük cüssesi ve zayıf bünyesi olsa da güçlü bir nefsi vardır. İpekböceği, meme kurdu ve eşekarısı gibi diğer küçük cüsseli hayvanlar da böyledir. Bedenleri küçük ve yapıları zayıf da olsa onların bilgili ve hikmetli nefisleri vardır.

Kral şöyle dedi: Bundaki hikmet boyutu nedir?

O dedi ki: Çünkü Yüce Yaratıcı, güçlü bünyenin ve büyük cüssenin ağır iş, zor çalışma ve yük taşıma dışında bir şeye elverişli olmadığını bilir. O bunlara büyük nefisler ekleseydi ağır işe ve zor çalışmaya boyun eğmez, reddeder, inkâr eder, inat eder, direnir ve kaçınırlar. Yarattıklarının menfaatlerini bilen yaratıcı eksiklikten münezzehtir. Ama küçük cüsseler ve balarısı, ipekböceği ve meme kurdu ve benzerlerinin nefisleri gibi bilen büyük nefisler, sanatlarda maharetten başka bir şeye elverişli değildir.

Kral: "Bana daha çok açıklama yap." dedi.

O dedi ki: Pekiyi. Sanatta maharet; arının sanatında olduğu gibi, onun üretken çalışmasının nasıl ve işinin hangi şeyden olduğu ve ne ile çalıştığı bilinmez. Çünkü

evlerini ve yuvalarını pergel, cetvel ve diğer araçlar olmadan nasıl altıgen şeklinde yaptıkları bilinmez. Bal ve mumu nereden topladıkları, nasıl ürettikleri ve nasıl ayırdıkları bilinmez. Eğer büyük cüsseli olsalardı bu anlaşılır, gözlemlenir, görülür ve idrak edilirdi. İpekböceğinin durumu da böyledir. Eğer o iri cüsseli olsaydı bu ince ipi nasıl gerdiği, eğirdiği ve sardığı görülürdü. Ağaç kurdunun bina yapması da böyledir. İri cüsseli olsaydı bu çamuru nasıl ıslattığı ve nasıl bina yaptığı görülürdü. Ey kral, Yüce Yaratıcının âlemin yaratılışını inkâr eden insanların filozoflarına kudretini mevcut heyula ile değil, mumdan ev edinen ve mevcut madde olmadan bal toplayan arının sanatıyla kanıtladığını sana haber vereyim.

Kral şöyle dedi: İnsanlar onların bitki çiçeklerinden ve ağaç yapraklarından topladıklarını zannettiler.

O dedi ki: İlim, kudret, hikmet ve felsefelerinin olduğunu iddia ettikleri halde niçin bunlardan kendileri bir şey toplamıyorlar? Eğer onlar bunu yeryüzünden, sudan veya havadan topluyorlarsa niçin onlardan bir şey görmüyorlar, bunu nasıl topladıklarını, taşıdıklarını, ayırdıklarını, bina yaptıklarını ve depoladıklarını bilmiyorlar? Aynı şekilde onların elinde Yüce Allah'ın nimetleri çoğalınca Yaratıcı, kudretini azgın ve zalim zorbalara mesela Nemrut'u en küçük cüsseli böceğin öldürmesi şeklinde gösterdi. Aynı şekilde Firavun, Musa'ya karşı azgınlık zulüm yapınca onun üzerine çekirge sürüsünü ve onlardan daha küçük olan bitleri gönderdi; o onları yendi, fakat ibret almadı ve geri durmadı. Yine Allah, Süleyman Aleyhisselam'da krallık ve peygamberliği toplayınca, saltanatını övünce, cinleri ve insanları onun hizmetine verince ve yeryüzü krallarına üstün gelip onları yenince cinler ve insanlar onun işi hakkında şüpheye düştüler ve onun şu sözüyle reddetmesine rağmen bunun kendisine ait bir hile ve güç ile olduğunu zannettiler. "Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğimi denemek için Rabbimin bir lütfudur."[88] Sözü onlara fayda etmedi, kalplerindeki bu konuyla ilgili şüpheyi gidermedi. Nihayet Allah bu ağaç kurdunu gönderdi ve o onun değneğini kemirdi. O, mihraba yüzüstü kapaklandı. Cin ve insanlardan kimse ona olan saygı ve taziminden dolayı buna cesaret edemedi. Allah, onların bedenlerinin büyüklüğü, cüsselerinin iriliği ve saldırganlıklarının şiddetiyle övünen zorba krallarına ibret olması için kudretini açıkladı. Bütün bunlara rağmen öğüt almıyorlar, uyanmıyorlar ve engellenemiyorlar; aksine ısrar ve inat ediyorlar, bize karşı türümüzün küçük ve zayıf fertleri eliyle yere serilen krallarıyla övünüyorlar.

Meme kurdu, deniz hayvanlarının en küçük bünyelisi, en zayıf kuvvetlisi, en yumuşak cüsselisi, en büyük nefislisi, en çok ilim ve bilgi sahibi olanıdır. O, denizin dibinde gücünü istemede işine yönelir. Hatta bir vakit geldiğinde yağmurlu günde denizin dibinden suyun yüzeyine çıkar, dudağa benzeyen iki kulağını açar, onlara yağmur suyundan tohum damlar. Bunu bilince iki dudağını tuzlu deniz suyunun sızmasından endişelenerek şiddetli bir şekilde birleştirir, sonra nazik bir şekilde başlangıçta olduğu gibi denizin dibine iner, orada su olgunlaşıncaya kadar iki sedefe yapışarak yaşar, böylece ondan inci meydana gelir. Eğer doğru söylüyorsanız, böyle bir işi insanların hangi âlimlerinin yaptıklarını bana haber verin.

88. Neml, 27/40.

Yüce Allah, insan nefislerinin tabiatına tamamı küçük cüsseli, zayıf bünyeli ve yüksek ruhlu ipekböceğinin salyasından olan ipek, ibrişim ve ondan üretilen güzel elbise giyme sevgisini yerleştirdi ve yediklerinin en tatlısı ve küçük cüsseli, zayıf bünyeli, yüksek ruhlu ve sanatında maharetli hayvanların en zayıfının tükürüğü olan balı zevklerine sundu. Meclislerinde yaktıklarının en iyisi, balarısının artıklarından biri olan mumdur. Aynı şekilde süslendiklerinin en görkemlisi, hikmetli sanatkâr ve yaratıcının hikmetine delalet etmesi ve onların onun hakkındaki bilgilerinin, nimetlerine şükürlerinin, yarattıkları üzerindeki düşünme ve ibretin artması için bu küçük cüsseli ve yüksek ruhlu böceğin karnından çıkan incidir. Sonra onlar bütün bunlarla birlikte karşı çıkarlar, gaflete düşerler, dikkatsizlik ederler, eğlenirler, haddi aşarlar, haksızlık ederler, zorbalıklarında gidip gelirler, nimetlerine nankörlük ederler, lütuflarını inkâr ederler, sanatını reddederler, zayıf halka karşı övünürler, haddi aşarlar, haksızlık ederler ve zulmederler.

Böceklerin lideri olan cırcır böceği konuşmasını bitirince kral şöyle dedi: Allah seni belagatli söz söyleyen bir filozof, iyi hüküm veren bir doğru kişi, fasih konuşan bir hatip, Rabbini iyi bilen bir muvahhit, nimetlerine şükreden erdemli bir zikirci olarak mübarek kılsın!

Bölüm

Sonra kral, insana şöyle dedi: Dediklerini işittin, verdiği cevabı anladın. Başka bir şeyin var mı?

O dedi ki: Evet, onların bizim kölemiz olduklarını ve bizim de efendi olduğumuzu gösteren hasletlerimiz ve iyi işlerimiz var.

[Kral] şöyle dedi: Onlar nelerdir, anlat.

O dedi ki: Bizim şeklimizin birliği, onların şekillerinin çokluğu ve farklılığı. Başkanlık ve efendilik birliğe, kölelik çokluğa benzer.

Kral topluluğa şöyle dedi: Dediği ve bahsettiği konuda ne düşünüyorsunuz?

Topluluk onun dediğini bir süre düşündü. Sonra kuşların lideri bülbül konuştu ve şöyle dedi: Ey kral, o dediklerinde doğru söyledi. Fakat bizim şekillerimiz farklı ve çok olsa da nefislerimiz birdir. Fakat bu insanların şekilleri bir olsa da nefisleri çok ve değişiktir.

Kral şöyle dedi: Onların nefislerinin çok ve değişik olduğunun kanıtı nedir?

O dedi ki: Görüşlerinin çok, düşüncelerinin farklı ve diyanetlerinin değişik olmasıdır. Onların içinde, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiiler, Mecusiler, müşrikler, puta, ateşe, Güneşe, Aya, yıldızlara ve daha başka şeylere tapan kimseler olduğunu görürsün. Yine aynı din mensuplarının Samirî, Gayyanî, Calutî, Nasturî, Yakubî, Melkanî, Şinevî, Manevî, Hürremî, Mazdekî, Deysanî, Behramî, Şemsî, Haricî, Rafizî, Nasıbî, Kaderî, Cühenî, Mutezilî, Sünnî, Cebrî vs. şeklinde değişik mezhep ve görüş sahibi olduklarını görürsün. Bu mezhep mensupları birbirlerini küfürle itham ederler, lanetlerler ve öldürürler. Biz bunların hepsinden beriyiz. Mezhebimiz bir, inancımız birdir. Hepimiz muvahhit, birleyen, mümin ve Müslüman kimseleriz; müşrik, münafık, fasık, şüphe duyan, kuşku besleyen, hayret eden, sapan ve saptıran kimseler

değiliz. Rabbimizi, yaratanımızı, rızık verenimizi, diriltenimizi ve öldürenimizi tanırız. Onu sabah akşam tespih eder, tehlil eder, takdis eder ve tekbir ederiz. Fakat bu insanlar onların tespihlerini anlamazlar.

Farslı insan dedi ki: Biz de böyle düşünüyoruz. Rabbimiz bir, ilahımız, yaratıcımız ve rızıklandıranımız bir, diriltenimiz ve öldürenimiz birdir; onun ortağı yoktur.

Kral şöyle dedi: Rab bir olduğu halde niçin görüş, mezhep ve diyanette ihtilafa düşüyorsunuz?

O dedi ki: Çünkü diyanetler, görüşler ve mezhepler, ancak yollar, yöntemler, mihraplar ve araçlardır. Maksat birdir. Hangi yöne dönersek dönelim, Allah'ı zatı oradadır.

O şöyle dedi: Madem bütün diyanetlerin maksadı bir, yani Allah'a yönelmek; öyleyse niçin birbirinizi öldürüyorsunuz?

Farslı basiretli kişi dedi ki: Evet, ey kral, bu, din bakımından değildir. Çünkü dinde zorlama yoktur. Fakat bu, dinin krallık denilen sünnetidir.

O şöyle dedi: Bu nasıl bir şey, bana açıkla.

Dedi ki: Din ve krallık birbirinden ayrılmayan ikiz kardeştir. Hiçbiri kardeşi olmadan varlığını sürdüremez. Ancak din birinci kardeş, krallık onu takip eden sonuncu kardeştir. Krallık, insanların insanların itaatini sağlamak için dine, din de insanlara kendi sünnetinin gönüllü veya zorunlu uygulanmasını emretmek için krallığa muhtaçtır. Bundan dolayı diyanet sahipleri krallık ve başkanlığı ele geçirmek için birbirlerini öldürürler. Her biri bütün insanların kendi dininin gelenek/sünnet ve hükümlerine uymasını ister. Ben hakikatlerin anlaşılması için krallığı ve Allah'ın fıkhını haber veriyorum ve şüphesiz kesin doğru olan şeyden bahsediyorum.

Kral: "O nedir?" dedi.

O dedi ki: Nefislerin öldürülmesi bütün din, diyanet ve devletlerde gelenektir. Ancak din geleneğinde nefis öldürme, din talibinin kendisini öldürmesidir. Krallık geleneğinde ise saltanat talibinin başkasını öldürmesidir.

Kral şöyle dedi: Kralların saltanat uğrunda başkalarını öldürmesi anlaşılır bir şeydir. Ama din talibinin diğer diyanetler hususunda kendisini öldürmesi nasıl bir şeydir?

O dedi ki: Pekiyi, ey kral, İslam dininin geleneğinin nasıl açık ve ortada olduğunu görmüyor musun? İşte Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Allah müminlerden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldı. Allah yolunda savaşırlar; hem öldürürler hem öldürülürler*"[89] Sonra şöyle dedi: "*O halde onunla yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin.*"[90] Yine dedi ki: "*Onlar Allah yolunda cihat ederler; kınayanın kınamasından korkmazlar.*"[91] Yine dedi ki: "*Allah kendi yolunda saf halinde savaşanları sever.*"[92] Tevrat geleneğinde şöyle dedi: "*Yaratıcınıza tövbe edin ve nefislerinizi/kendinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında daha hayırlıdır.*"[93] Mesih Aleyhisselam İncil'de

89. Tövbe, 9/111.
90. Tövbe, 9/111.
91. Maide, 5/54.
92. Saf, 61/4.
93. Bakara, 2/54.

şöyle dedi: "Eğer bana yardım etmek ve Babamız katında melekûtta benimle birlikte olmak istiyorsanız savaşmak ve sert davranmak için hazırlanın. Yoksa bana ait bir şey üzerinde değilsiniz demektir." Kabul ettiler, öldürüldüler, Mesih'in dininden dönmediler.

Hintli Brahmanlar da böyle yaparlar. Din uğrunda kendilerini öldürürler ve bedenlerini yakarlar. Yüce Allah'a en yakın kurbanın, tövbekârın ahirete kesin inançla günahından vazgeçmek için kendisini öldürmesi ve bedenini yakması olduğunu düşünürler ve buna inanırlar. Düalist Maniehistler de böyle yaparlar. Kendilerini/nefislerini şehvetlerden alıkoyarlar ve onu öldürmek ve bela ve değersizlik yurdundan kurtarmak için meşakkatli ibadetleri yüklenirler.

Diyanet erbabının çeşitli ibadetler, tüm şeriat hükümleri ve nefis tıbbı sanatıyla nefisleri öldürme ve cehennem ateşinden kurtulma, dönüş ve yerleşme yurdu olan ahiretin nimetlerine ulaşabilme isteği konusundaki geleneklerinin hükmü buna kıyasla bulunur. Krala diyanet ve mezhep sahipleri içinde hem iyilerin hem de kötülerin bulunduğunu bildiriyor ve hatırlatıyorum. Fakat kötülerin en kötüsü, hesap gününe inanmayan, ihsan sevabını ummayan, kötülüklerin karşılığından korkmayan ve var eden, meydana getiren, rızıklandıran, dirilten, öldüren ve döndürdüğünü tekrar yaratan hikmetli yaratıcının birliğine inanmayan kimsedir. Dönüş ve varış onadır.

Bölüm

Sonra Hintlilerin lideri şöyle dedi: Biz insanlar sayı, topluluk, cins, tür ve şahıs olarak hayvanlardan daha çoğuz ve zamanın hallerini, isteklerini ve ilginçliklerini çevirme şekillerini daha iyi biliriz.

Kral şöyle dedi: Bunu sana bildiren nedir?

O dedi ki: Çünkü yeryüzünün meskun bölgesi, sayısı sayılamayacak dar çok ve çeşitli milletlerin oluşturduğu on yedi bin şehir ihtiva eder. Hintliler, Çinliler, Sindliler, Zencliler, Hicazlılar, Yemenliler, Habeşliler, Necidliler, Nubeliler, Mısırlılar, Saidliler, İskenderiyeliler, Barkalılar, Kayravanlılar, Berberîler, Bevadililer, Tancalılar, Halidatlılar, Merdumaneliler, Keyvanlılar, Keleliler, Endülüslüler, Romalılar, Kostantinliler, Dicleliler, Makedonyalılar, Bircanlılar, Sakalibeliler, Rusyalılar, Emlaclılar, Ebvablılar, Azerbaycanlılar, Ermeniler, Müslümanlar, Şamlılar, Yunanlılar, Diyarlılar, Iraklılar, Horasanlılar, Huzistanlılar, Cibaliler, Ceylanlılar, Dilmanlılar, Taberistanlılar, Cürcanlılar, Nişaburlular, Kirmanlılar, Farslılar, Mekranlılar, Kabulistanlılar, Molitanlılar, Sicistanlılar, Maveraünnehirliler, Gurlular, İstadanlılar, Bamyanlılar, Saharistanlılar, Keylanlılar, Harezmliler, Yecüc ve Mecüc ülkesi halkı, Ferganalılar, Saniyatlılar, Keymaklılar, Hakanlılar, Sistanlılar, Cucirliler, Tibetliler, Caclılar, Maçinliler, Cezayirliler, Sevadatlılar, Cibal halkı, Fülüvat halkı ve Sahil halkı bu sayısız milletlerden bazılarıdır. Bunlar, köyler, bedeviler, Kürtler, çöl, badiye, ada, orman ve çalılıklarda yaşayanların dışındadır. Bu ülkelerin halklarının tamamı, renkleri, dilleri, huyları, tabiatları, görüşleri, mezhepleri, sanatları ve diyanetteki tutumları farklı olan insan topluluklarıdır. Onların sayısını kendilerini yaratan, rızıklandıran, onlara bilgi veren, sırlarını ve fısıltılarını bilen, yerleşik oldukları ve dönecekleri yeri

bilen Allah'tan başkası sayamaz. Hepsi apaçık bir kitaptadır. Sayılarının çokluğu, hallerinin farklılığı, işlerdeki tasarruflarının ve ilginç amaçlarının çeşitliliği onların diğerlerinden daha üstün, yeryüzünde kendileri dışında yaratılmış hayvan türlerinden daha iyi olduklarını ve onların efendi, hayvanların ise köle, hizmetçi ve uşak olduğunu gösterir. Bizim açıklaması uzun sürecek daha başka birçok faziletimiz ve çeşitli iyi işlerimiz vardır. Bu sözümü söylüyor, Allah'tan kendim ve sizler için bağışlanma istiyorum.

Bölüm

İnsan sözünü bitirince kurbağa konuştu ve şöyle dedi: Büyük, aşkın, yüce, cebbar, güçlü, bağışlayan, üstün ve akan nehirlerin, kabaran, yerleşimi uzak, alanı geniş, dalgalı, taşkın, inci ve mercan kaynağı olan acı ve tuzlu denizlerin yaratıcısı Allah'a hamt olsun. O, onların karanlık yerleşim yerlerinin ve çalkalanan dalgalarının derinliklerinde çeşitleri ve grupları olan mahlûk sınıflarını yarattı. Bazıları büyük cüsseli ve iri yapılıdır. Bazılarına kalın deriler, dizili sert pullar ve kıvırcık sedefler giydirdi.

Bazıları yürüyen çok ayaklılar, bazıları uçan kanatları olanlar, münasip aç karınlılar, koca kafalılar, açık ağızlılar, parlak gözlüler, geniş avurtlular, keskin dişleri ve pençeleri olanlar, yayvan karınlılar, işlenmiş derililer, uzun kuyruklular, çevik hareketliler, hızlı yüzenler, küçük cüsseliler, alet ve edevatsız düz boylular, hareket ve hissi zayıf olanlardır. Bütün bunların, özünü onları yaratan, şekillendiren, inşa eden, rızıklandıran, tamamlayan yetkinleştiren ve gayesinin son sınırına ve nihayetinin bitimine ulaştıran, yerleştikleri yeri ve dönecekleri yeri bilen Allah'tan başkasının bilmediği sebep ve nedenleri vardır. Hepsi apaçık bir kitaptadır. Hata korkusundan ve unutma kaygısından dolayı değil, açıklamak ve beyan etmek için.

Kurbağa sonra dedi ki: Ey adil kral, bu insan insanoğullarının sınıflarını andı, onların tabaka ve mertebelerini saydı ve hayvanlara karşı bunlarla övündü. O su hayvanlarının cinslerini görse, türlerinin şekillerini, şahıslarının şekillerindeki ilginçlikleri ve yapı çeşitlerinin gruplarını gözlemlese idi ilginçlikleri görür, insan sınıflarının çokluğu ve şehirlerde, köylerde, çöllerde ve beldelerde olduklarını söylediği çok sayıda topluluk hakkında bahsettikleri gözünde küçülürdü. Bu meskun bölgede çeyreğinde yaklaşık olarak on dört büyük deniz vardı: Rum denizi, Cürcan denizi, Ceylan denizi, Kulzum denizi, Fars denizi, Hint denizi, Çin denizi, Yecüc ve Mecüc denizi, Yeşil deniz, Batı denizi, Kuzey denizi, Güney denizi, Doğu denizi ve Habeş denizi. Bu meskûn bölgede beş yüz küçük deniz vardır. Ceyhun, Dicle, Fırat, Mısır Nil'i, Azerbaycan'daki Elkurverres nehri ve Hermandusketan gibi yaklaşık iki yüzü uzun nehirdir. Her birinin uzunluğu yüz fersah ile bin fersah arasında değişir.

Ormanlar, vadiler, göletler, küçük ırmaklar ve dereler sayılamayacak kadar çoktur. Bunların içinde çeşit çeşit balıklar, yengeçler, kerzenkler, kaplumbağalar, kılıçbalıkları, timsahlar, yunus balıkları ve sayısını Allah'tan başkasının bilmediği çok miktarda diğer türler vardır. Onların ister türleri, ister şahısları olsun, cins olarak dokuz yüz şekil olduğu söylenir. Karada vahşiler, yırtıcılar, evcil hayvanlar, büyükbaş hayvanlar, böcekler, sürüngenler, kuşlar, yırtıcı kuşlar ve insanlara ait diğer kuşlar-

dan yaklaşık olarak beş yüz cins ve tür şekli vardır. Bütün bu mahlûklar Allah'ın kulları ve köleleridir. Onları kudretiyle yarattı, merhametiyle şekillendirdi, onları meydana getirdi, yetiştirdi, besledi, korudu ve gözetti. Onların hiçbir gizli işi ona gizli kalmaz. Onların kaldıkları yeri de gidecekleri yeri de bilir. Sonra kurbağa şöyle dedi: Ey insan, bu olanları düşünsen ve ibret alsaydın insanların çokluğuyla, sınıf ve tabaka sayılarıyla övünmenin onların efendi, diğerlerinin ise onların kölesi olduğuna delalet etmediğini bilir ve anlardın.

Kurbağa konuşmasını bitirince cinlere mensup bir filozof şöyle dedi: Ey Âdemoğullarına mensup insanlar topluluğu, ey ağır bedenli, iri ve kaba cüsseli, ey üç boyutlu kara, deniz ve hava sakinleri, kara hayvanları topluluğu, ruhanî yaratıkların çokluğuna dair bilgiyi, nuranî suretleri, gizli ruhları, ince hayalleri, basit nefisleri; ruhanî ve kürevî melekler ve arşın taşıyıcıları gibi gök tabakaları alanında oturan ve felekler âleminin geniş uzayında yolculuk eden ayrık ruhları, iki küresinin alanında bulunan ateş ruhlarını; cin kabileleri ve şeytanların kardeşleri gibi şiddetli soğuk alanında bulunanları ve İblisin tüm ordularını unuttunuz ve ihmal ettiniz. Ey insanlar ve hayvanlar topluluğu, eğer siz unsurlu cisim ve boyutlu bedenlerde olmayan bu yaratık türlerini tanısaydınız ve onların türlerinin, suretlerini çokluğunu, şahıs ve şekillerinin sayısını bilseydiniz bütün cismanî hayvanların, bedenli türlerin ve tikel şahısların çokluğu gözünüzde küçülürdü. Çünkü zemherir/soğuk küresinin alanı, kara ve denizin alanından on kat daha çoktur. Aynı şekilde esir/eter küresinin alanı, zemherir küresinden on kat daha fazladır. Yine Ay feleği küresinin alanı, hepsinin küresinden kat kat fazladır. Utarit feleği de Ay feleğine oranla böyledir. Birbirini çevreleyen diğer yedi feleğin en yüksek çevreleyen/muhit feleğine nispeti de böyledir. Hepsinin uzayı ve geniş alanları ruhanî yaratıklarla doludur. Hatta Peygamber Aleyhisselam'ın haber verdiği gibi, orada bir yaratık türünün bulunmadığı bir karış yer yoktur. Ona Yüce Allah'ın şu sözü hakkında soru soruldu: "Rabbinin ordularını ondan başkası bilmez."[94] Aleyhisselam dedi ki: "Yedi gökte ayakta, rükûda veya secde halinde olan Allah'a yakın bir meleğin bulunmadığı bir karış yer yoktur."

Sonra filozof şöyle dedi: Ey hayvanlar ve insanlar topluluğu, bahsettiklerimi düşünseniz ve ibret alsaydınız kendinizin sayıca en az ve mertebe ve konum itibariyle en düşük olduğunuzu anlardınız. Ey insan, çoklukla övünmek, sizin efendi, başkalarının sizin köleniz olduğunu göstermez. Daha doğrusu, hepimiz Allah'ın kölesi, ordusu ve tebaasıyız; hikmet ve rablığının gerektirdiği gibi, birbirimizin hizmetindeyiz. Bundan ve bol nimetinden dolayı ona çokça hamt olsun.

Cinlerin filozofu konuşmasını bitirince kral şöyle dedi: Ey insanlar topluluğu, anlattıklarınızı ve övündüklerinizi işittik. Siz de bizim cevabımızı işittiniz. Bahsettikleriniz dışında başka bir açıklamanız var mı? Eğer doğru sözlüyseniz ortaya koyun ve açıklayın da dinleyelim.

94. Müddessir, 74/31.

O sırada Hicazlı, Mekkeli, Medineli hatip ayağa kalktı ve şöyle dedi: Evet, ey kral, bizim efendi olduğumuz, bu hayvanların kölemiz olduğunu, onların sahibi ve mevlası olduğumuzu kanıtlayan başka üstünlüklerimiz ve iyi işlerimiz var.

Kral: "Onlar nelerdir?" dedi.

O şöyle dedi: Rabbimizin bize birtakım vaatleri vardır: Tekrar diriltilme, yeniden diriliş, kabirlerden çıkış, kıyamet gününde hesap, sırattan geçme, diğer hayvanlar arasından cennete girme; bunlar Firdevs cenneti, Naim cenneti, Adn cenneti, Huld cenneti, Me'va cenneti, selam yurdu, makam yurdu, muttakilerin yurdu, Tuba ağacı, Selsebil pınarı, içenlere zevk veren içki ırmakları, saf bal ırmakları, süt ve tuzsuz su nehirleri, köşklerde dereceler, hurilerle evlenme, celal ve ikram sahibi Rahman'a komşuluk, bu koku ve reyhandan koklamak. Bunlar Kur'anda takriben yedi yüz ayette zikredilir. Bu hayvanlar bütün bunlardan mahrumdur. Bu, bizim efendi, onların bizim kölemiz olduğunun delilidir. Bizim bahsettiklerimiz dışında başka iyi işlerimiz de var. Bu sözümü söylüyor, kendim ve sizler için Allah'tan bağışlanma diliyorum.

O esnada kuşların lideri bülbül ayağa kalktı ve şöyle dedi: Evet, ey insan, hayatım üzerine yemin ederi ki mesele dediğin gibidir; fakat aynı şekilde insanlar topluluğu olarak tehdit edildiğiniz kabir azabı, Münker ve Nekirin sorguya çekmesi, kıyamet gününün halleri, hesabın şiddeti, ateşe girme korkutması, cehennem, cahim, sair, leza, sakar, hutame ve haviye[95] azabı, katrandan gömlekler, irin içme, zakkum ağacının meyvesini yeme, kızgın malike/cehennem sorumlusuna komşuluk, bütün İblis ordusuyla birlikte şeytanlarla diyalogdan da bahset. Kur'an'da her vaat ayetinin yanında bir de tehdit ayeti vardır. Bütün bunlar bizim için değil, sizin içindir. Biz bunların tamamından uzağız. Sevapla müjdelenmediğimiz gibi azapla da tehdit edilmedik. Rabbimizin ne lehimize ne aleyhimize olan hükmüne razı olduk. Bizden vaadin güzelliğini kaldırdığı gibi tehdidin korkusunu da kaldırdı. Böylece sizinle bizim aramızda deliller denkleşti ve miktarlar eşitlendi. Siz ne yüzle övünüyorsunuz?

Hicazlı dedi ki: Aramızda miktarlar nasıl olur da eşitlenir! Biz her halükârda ebedilerin ebediliğiyle ve ezelden ebede bakiyiz. Eğer itaatkâr isek peygamberle, veliler, imamlar, vasiler, bilgeler, iyiler, faziletliler, "abdal"lar, zahitler, salihler, abidler, arifler, basiretliler, akıllılar, feraset sahipleri, zekiler ve hayırlı seçkinler ile beraber oluruz. Onlar Allah'ın yüce meleklerine benzerler, hayırda yarışırlar, Rablerine kavuşmak için can atarlar, bütün vakitlerde ona yönelirler, onu dinlerler, ona bakarlar, azamet ve ululuğunu düşünürler, bütün işlerinde ona tevekkül ederler, ondan isterler, ondan talep ederler, ondan rica ederler ve onun korkusundan tedirgin olurlar. Eğer biz geri çevrilirsek o zaman Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselam'ın şefaatiyle kurtuluruz, cennette huri ve gılmanlar, güzel koku ve reyhan ve Rahman'a kavuşma ile birlikte ebedi oluruz. En iyisini ve daha fazlasını yapanların bizim hakkımızdaki seslenişi şöyledir: "*Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere*

95. Cehennem adları olarak yerleşmiş olan bu kelimelerin anlamları: Cahim: ateş, cehennem; sair: alevli ateş; leza: tutuşmuş ateş; cehennem; hutame: şiddetli ateş; haviye: dipsiz çukur. (ç.n.)

girin buraya."[96] Ey hayvanlar topluluğu, siz bütün bunlardan mahrumsunuz. Çünkü [ruh bedenden] ayrıldıktan sonra bozulursunuz, çürürsünüz, fani olursunuz, baki olmazsınız. Bu, bizim efendi olduğumuzun, sizin de bizim kölemiz ve hizmetçimiz olduğunuzun delilidir.

O zaman hayvanları liderleri ve cinlerin bilgeleri hep birlikte şöyle dediler: Şimdi hakkı getirdiniz, doğruyu konuştunuz ve sıdkı söylediniz. Zira övünenler, bahsettiklerinizin benzerleriyle övünürler. İş yapanlar, onların yaptıkları gibi iş yapsınlar. Rağbet edenler, onların yaşantısına, ahlâkına, edeplerine, görüşlerine ve ilimlerine rağbet etsinler. Yarışanlar bu konuda yarışsınlar.

Fakat ey insanlar topluluğu, bize onların vasıflarını anlatın, davranışlarını açıklayın. Eğer doğru söylüyorsanız bize onların bilgi yollarını, güzel huylarını ve salih amellerini öğretin; biliyorsanız onları anlatın.

O zaman topluluk düşünerek sustu. Hiçbirinin verecek bir cevabı yoktu. Onlardan biri şöyle dedi: Cennet muttakiler için hazırlanmıştır.

O sırada Farisî nisbeli, Arabî dinli, Hanefî mezhepli, Irakî edepli, İbranî asıllı, Mesihî yöntemli, Şamî ibadetli, Yunanî ilimli, Hindî basiretli, sufî tavırlı, melekî ahlâklı, rabbanî görüşlü, ilahî ve ezelî bilgili haberdar, fazıl, zeki ve basiretli âlim ayağa kalktı ve şöyle dedi: Âlemlerin rabbi Allah'a hamt olsun. İyi son sakınanlaiçindir. Zalimlerden başkasına düşmanlık edilmez. Allah'ın salavatı peygamberlerin sonuncusu ve iyilerin özü Muhammed'e ve tüm ailesine olsun.

Sonra şöyle dedi: Ey adil kral ve siz hazır bulunan topluluk! Biliniz ki Allah'ın dostları, yarattıklarının en iyileri, kullarının ve mahlûkatının en hayırlıları olan bu kimselerin övülen vasıfları, temiz amelleri, çeşitli ilimleri, güzel sıfatları, rabbanî bilgileri, melekî huyları, adil ve kutsal tavırları ve ilginç halleri vardır. Diller onları anmaktan bitkin düşmüş, anlatanların tasvirleri sıfatlarının özünden aciz kalmıştır. Onların vasıflarını anlatanlar bunu artırdılar, vaizler yollarının açıklamasını ve güzel huylarını anlattıkları meclislerde hutbelerini zamanlar ve vakitler boyunca uzattılar; fakat bilgilerinin özüne ulaşamadılar. Adil kral, bu yabancılar ve cevapları hakkında ne buyurur?

Kral, bütün hayvanların onların emir ve yasakları altına girmelerini ve yeni bir devir başlayıncaya kadar insanların görevlisi olmalarını emretti. Bundan sonra başka bir hüküm verdi. Daha sonra kralın hizmetçilerinden biri ayağa kalktı ve şöyle seslendi: Dikkat ediniz, ey hayvanlar topluluğu, bu insanların açıklamasını işittiniz, sözlerini kabul ettiniz ve buna razı oldunuz. Allah'ın eman ve korumasında güvenli olarak geri dönün.

***

Sonra ey kardeş, bil ki biz bu risalede istenen amacı açıkladık. Bizim hakkımızda kötü zanda bulunma. Bu risaleyi çocuk oyuncağı ve kardeş saçmalığı sanma. Çünkü bizi bulunduğumuz durumdan çıkarmaması için hakikatlere lafızlar,

96. Zümer, 39/73.

ibareler ve işaretler giydirme âdetimiz yürürlüktedir. Allah, velilerine, iyi kullarına ve itaatkârlarına yaptığı gibi, sizi onları okumaya, dinlemeye ve manalarını anlamaya muvaffak kılsın; kalplerinizi açsın, göğüslerinizi genişletsin, gözlerinizi sırların bilgisiyle aydınlatsın, size onlarla amel etmeyi kolaylaştırsın. Allah dilediğine güç yetirir. Onun ihsanı, cömertliği, lütfu, keremi, fazlı ve rahmetiyle, mahlûkatın yaratıcısının yardımıyla Hayvanlar Risalesi tamamlandı. Allah'ın en üstün selamı ve salâtı Muhammed'e ve onun yol gösterici imamlar ailesine olsun. Bunu "Bedenin Bileşimi Risalesi" takip etmektedir.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Dokuzuncu (İhvan-I Safa Risaleleri'nin Yirmi Üçüncü) Risalesi: Bedenin Oluşumuna Dair[1]

1. Çeviri: Prof. Dr. İsmail Çalışkan, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Allah'a hamd olsun, o her şeye yeter; Onun seçmiş olduğu kullarına selam olsun; Allah mı daha hayırlıdır yoksa onların ortak koştukları mı?

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, biz canlılar hakkındaki risalemizi, onların ilginç beden yapılarını (*heyâkil*) ve garip durumlarını anlatmayı bitirdik. Bu risalenin amacı, canlıların cinslerini, kaç çeşit olduklarını, görünüş ve tabiatlarının farklı farklı oluşlarını açıklamaktır. Bu anlattıklarımızda bizim başka bir amacımız da bu işaret ve ibarelerle gerçek mahiyetini (*hakîkat*) açıklamaktır. Melik ve melaikeyi ele aldığımız özel bölümde anlattığımıza göre, amacımızın ne olduğunu bilge kişiler/filozoflar (*hükemâ*) kavramışlardır. Şimdi, bu risalede, insan bedeninin oluşumunu/terkibini anlatmaya sıra gelmiştir. Çünkü o, hayvanî mertebenin sonu, insanî mertebenin ilki ile bağlantılıdır. Bizim bu risaleyi telif etmedeki bir amacımız da insanın *küçük bir alem oluşu*nu açıklamaktır. Şimdi diyoruz ki;

Ey kardeşim! Allah seni başarıya ulaştırsın! Bil ki, eğer insan eşyanın hakikatini kavradığını iddia edip kendi nefsini bilmezse, o herkesi yedirip doyuran ama kendisi aç kalan bir kimseye; başkalarını tedavi edip kendisi zayıf, perişan ve illetli birine; insanları giydiren ama örtmesi gereken avret yerlerini herkesin gördüğü çıplak kimseye; ya da herkese yol gösteren ama kendi evinin yolunu bilmeyen yolunu şaşırmış birine benzer. Siz biliyorsunuz ki, bu konularda insanın önce kendisinden başlaması sonra başkasıyla ilgilenmesi gerekir.

Bilin ki, nasıl ki inşa edilmiş şeye *ev* deniliyorsa, *insân* ismi de bu bedene ve bedeni mesken tutmuş olan nefse birlikte verilmiş bir isimdir. Bu ikisi (beden ve nefs) birlikte, o ismin iki parçası (*cüz*)dır. İnsan, o ikisinin toplamından ve ikisinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Fakat iki parçadan birisi olan nefs, öz (*lübb*) konumunda olup diğerine göre daha üstündür; ikinci parça olan beden ise kabuk gibidir. İnsan, o ikisinin birleşmesinden ve ikisinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Öte yandan iki cüzden birisi olan nefs ağaca, diğeri ise meyveye benzer. Başka bir ifadeyle nefs

biniciye diğeri, yani beden ise binite benzer. Bunların bir araya gelmesinden oluşan insan bir süvari gibidir. Bundan dolayı her insan, kendi nefsini gerçekten bilmesi gereklidir. Bu hakikati kavrayabilmesi için de ona şu üç açıdan bakması (*nazar*)[2] gerekir:

Birincisi, bedenin hallerine bakıp ne olduğuna, parçalarının bileşimi ve organlarının bir biri ile uyumlu hale gelmesi sonucu onun nasıl bir varlık olduğuna, nefisten ayrı olarak kendisine özgü niteliklerin (*sıfât*) neler olduğuna bakmak.

İkincisi, bedenden soyutlanmış nefsin durumuna, onun güçlerine, onların nasıl ve neler olduğuna ve kendisine has sıfatların neler olduğuna bakmak.

Üçüncüsü, ikisinin birleşmesine ve ikisinin birlikteliğinden ortaya çıkan ahlâk, davranışlar, hareketler, sanatlar, eylemler, sesler ve bunlara benzeyen şeylere bakmak.

Biz, nefsin gerçeğini ve hallerini anlatmaya bir kanıt olsun diye, ilk olarak, bedenin durumları ve niteliklerini kısaca anlatmakla konuya başlıyoruz. Çünkü bedenin durumları, görünürdedir, duyu vasıtaları ile idrak edilebilir, keşfedilebilir, tasavvur edilebilir. Nefse ve ahvaline gelince, onlar duyu vasıtalarının algısına kapalıdır, bedenin derinliğinde gizlidir, örtülüdür, saklıdır ve sadece akılla idrak edilebilir.

Ey kardeşler! Bilin ki, bedenin durumlarının görüneni nefsin durumlarının görünmeyenlerinin delilidir; zahir batına, açık olan örtülü olana, belli olan gizli olana, hissedilebilen akılla kavranana delildir. *Birinci risale*de, bedenin et, kan, kemikler, damarlar, sinir, deri ve benzerlerinden oluştuğunu söylemiştik. Bedenin bütün bu bileşenleri, cisimdir, dünyevidir, ölümlüdür, karanlıktır, ağırdır, parçalanabilir, değişebilir, bozulabilirdir. Nefse gelince, onun cevherleri semavidir, ruhanidir, düşünendir, nuranidir, ağırlığı yoktur, parçalanamaz, bozulmaz; aksine hareketlidir, ebedidir, eşyanın suretlerini ve gerçek mahiyetlerini bilme ve kavrama gücüne sahiptir.

Bölüm
Bedenin Oluşumunun, Vücudun Karışımlarının Nasıl Oluştuğuna ve Karakterlerin Özelliklerine Dair

Biz diyoruz ki: Ey kardeşim! Allah seni başarılı kılsın! Bil ki, Yüce Yaratıcı bedeni yaratıp ona şekil vermiş, Kendi ruhundan ona üfleyip canlı haline getirmiş, sonra nefsi bedene yerleştirip bedenin sorumluluğunu ona yüklemiştir. Bedenin bünyesinin kuruluşu, parçalarının bir araya getirilmesi, organlarının birbiri ile uyumlu hale getirilmesi, tıpkı bir şehrin kuruluşu gibidir. O şehir de taş, toprak, kerpiç, kireç, kum, tahta, kereste, demir gibi farklı şeylerden kurulmuş olup, şehir bu malzemelerle sağlamlaştırılmış, binaları dikilmiş, surları erişilmez hale getirilmiş, caddeleri açılmış, yerleşim yerleri ayrılmış, meclisleri güzelleştirmiş, evleri oturulacak şekilde düzenlenmiş, depoları doldurulmuş, evlere insanlar yerleştirilmiş, yolları yürümeye müsait şekle sokulmuş, nehirleri akıtılmış, çarşıları açılmış, sanat üretimi başlamış; sanatkârı işe, tacirler alışverişe başlamış, kral ise orayı yönetmeye ve halkına hizmet etmeye başlamıştır.

2. Metinde geçen ve kelime olarak 'bakmak' anlamına da gelen '*nazar*' aynı zamanda, 'bir şey hakkında düşünüp taşınmak' anlamına gelmektedir. (ç.n.)

İşte aynen bunun gibi, Yüce Allah, bedeni oluşturmak istediğinde önce bir kısmı diğerine üstün gelmesi sebebiyle güçleri birbirine karşıt dört tekil tabiat yarattı. Sonra onlardan ikisini diğer ikisi ile uyumlu hale getirdi. Sonra birbiri ile birleşebilen, birbiri ile uyumlu hale gelebilen, diğer elementlerin güçleri ile orantılı olan dört elementi (*erkân*) yarattı. Sonra bu bedenin kuruluşunu, onun yapısının asılları olan bu dört elementten oluşturdu. Ardından bedenin kuruluşuna tabiatı birbirine zıt, güçleri birbiriyle orantılı dört karışımla (*ahlât*) devam etti ki onlar da bedenin asıl unsurlarının toplamından elde edilmiştir.

Sonra bu dört karışımı bir araya getirerek ondan şekilleri farklı dokuz cevher meydana getirdi. Bu dokuz cevher bedenin yapısının sahipleridir. Sonra onları da birbiri ile uyumlu hale getirdi ve yerli yerindeliği ile birbirine bağlı on tabaka halinde bir kısmını diğerleri üzerine oturttu. Sonra onları, boyları birbirine denk ve aynı seviyede iki yüz kırk sekiz direğe dayadı ve onlar üzerine ayağa kaldırdı. Sonra, onları birbirine yapıştırdı ve iplerini uzattı; onları aynen ip gibi saran, birbirine girmiş, uzatılmış, yedi yüz elli bağ ile eklemleri birbirine tutturdu ve tedbir olarak bozuk ve eksik olanları onlardan ayırdı. Sonra onların evlerini belirledi, hazinelerini ayırdı, renkleri ve çeşitleri farklı cevherlerle dolu mamur on bir hazine oluşturdu. Caddelerini belirledi, yollarını yaptı, kapılarını açtı ve ikamet edenler için üç yüz altmış su yolu belirledi, oradan pınarlar çıkardı, üç yüz doksan yatakta farklı yönlere akan nehir akıttı, surlarında on iki menfez açtı. Bu şehrin binasını, birbirine yardım eden ve oranın hizmetkarları olan yedi sanatkâr eliyle sağlamlaştırdı, korunması için oranın an noktalarını (*erkân*) bekleyen beş muhafız görevlendirdi.

Sonra bu şehri iki sütun üstünde havaya kaldırdı. İki kanat ile altı yöne hareket ettirdi. Sonra orada insanlar, cinler ve meleklerden üç kabile iskan etti ve onları oranın ikamet edenleri yaptı. Sonra onların başına bir meleği reis tayin etti, orada olan her şeyin isimlerini ona öğretti ve onları unutmamasını tembih ve onları korumasını tavsiye için şöyle dedi: "*Onların isimlerini onlara bildir.*" Yine onlara itaat etmeleri için Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Ademe secde edin, bütün melekler secde etti, sadece İblis secdeden kaçtı ve büyüklük tasladı.*"[3]

Bu dört tekil tabiatın ayrıntısı; sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlıktır. Tabiatları birbiri ile birleşebilen ve güçleri orantılı dört unsur ise ateş, hava, su ve topraktır. Yapısı bir biri ile zıt dört karışım safra, balgam, kan ve siyah safradır; dokuz cevher kemik, beyin, sinir, damarlar, kan, et, deri, tırnak ve saçtır. On tabaka ise baş, omuz, göğüs, karın, karın içi, böğür, iki kalça, iki baldır, iki bacak ve iki ayaktır.

Sütunlar, kemiklerdir; bağlayıcılar ise sinirlerdir.

On bir hazineye gelince onlar, beyin, omurilik, akciğer, kalp, karaciğer, dalak, öd, mide, bağırsaklar, iki böbrek, testislerdir. Caddeler ve yollar, atardamarlar, nehirler ise toplardamarlardır.

On iki kapı ise iki göz, iki kulak, iki burun deliği, ön ve arka boşaltım yolları, ağız ve göbektir.

Yedi sanatkâr; çekici, tutucu, hazmedici, savunucu, geliştirici, besleyici ve şekillendirici güç (kuvvet)tür.

---

3. Bakara, 2/3-34.

Beş duyu şunlardır: İşitme, görme, koklama, tatma ve dokunma.

İki sütun ayaklar, iki kanat ise ellerdir.

Altı yön şunlardır: Ön, arka, sağ, sol, üst ve alt.

Üç kabileye gelince, onlar, üç nefis ve onların güçleri ve fiilleridir. Birisi şehevani *nefis* (*en-nefsü'ş-şehvâniyye*)dir. Onun ahlakı ve fiilleri, cinlere benzer. Diğeri *hayvanî nefis* (*en-nefsu'l-hayvâniyye*)dir. Onun ahlakı ve hisleri ise insanlara benzer. Üçüncüsü de düşünen nefis (*en-nefsü'n-nâtıka*)dir. O ayırıcı vasfı ve güzellikleri ile meleklere benzer. Bunların hepsinin üstünde yegane yönetici ise akıldır.

Bölüm
Bedenin Ev Gibi Nefsin de Evin Sakini Gibi Oluşuna Dair

Bil ki, bedenden soyutlanmış haliyle nefsin mahiyeti hakkında düşünmek, onun varlığını bedenden ayrı tasavvur etmek, felsefî ve hikemî düşünmeye alışkın olanlar için bile oldukça çetindir. Ya onların dışındakiler için nasıldır acaba? Fakat onun beden üzerinde tezahür eden fiillerine bakıp bedenle birlikte hallerinin hareketleri değerlendirilince, o zaman, bu ona kolay gelir. Konu öğrencilerin anlayışına ve düşünenlerin tasavvuruna yaklaşır, varlığı ve cevherinin üstünlüğü ortaya çıkmış olur. Bu nedenle, net bir açıklama olması, yeni başlayanların anlayabilmesi ve düşünenlerin zihinlerinde tasavvur için daha elverişli olsun diye bu konuyu biraz açmak ve bazı misaller vermek istiyoruz.

İşte bu gerekçelerle şöyle diyoruz: Bil ki, bu beden, bu nefis için, adeta içinde oturan için yapılmış, her şeyi ile mükemmel hale getirilmiş, odaları bölünmüş, hazineleri doldurulmuş, tavanı yerli yerine oturtulmuş, kapıları açılmış, perdeleri asılmış, ev sahibinin evinde ihtiyaç duyacağı sergi, kap-kacak, giysi, yiyecek türünden her şey en sağlam ve en mükemmel şekilde hazırlanmış bir ev konumundadır. İki ayağı ve bedenin onların üzerinde duruşu, evin temelleri gibidir, bedenin üstündeki baş ise evin en üstünde bulunan odaya benzer. Arkasındaki sırtı evin sırtı gibi, ön tarafındaki yüzü ise evin ön tarafı gibidir. Boynu ve boyu, evin revakı mesabesindedir. Gırtlağın açılması ve orada sesin dolaşması, evin dehlizi gibidir. Vücudun ortasındaki göğsü, evin avlusu gibidir. Göğsündeki bölümler, evin odaları ve hazineleri gibidir. Akciğer ve serinliği yazlık oda, burun delikleri ve nefesin gırtlakta dolaşması hortum gibidir. Doğal sıcaklığı ile kalbi, kışlık oda gibidir. Mide ve gıdanın onun içinde faydalı hale gelmesi, mutfak gibidir. Karaciğer ve kanın onun içinde toplanması, şarap odası gibidir. Damarların içleri, kanın dolaşımı ve bedenin diğer kısımlarına ulaşması, evin su yolları gibidir. Dalak ve onun içindeki kanda tortunun oluşumu, evin mefruşat deposuna benzer. Öd ve safranın keskinliği, silah odası gibidir. Göğüs boşluğu ve onun içindeki bölmeler, harem odası gibidir. Bağırsaklar ve onun içindeki yemeğin ağırlığı, tuvalet gibidir; mesane ve idrarın onun içinde toplanması, idrar yapma bölümü gibidir. Vücudun alt kısmındaki iki boşaltım organı, evin kanalizasyonu gibidir. Kemikler ve vücudun onlar üzerinde duruşu, evdeki duvarlar konumundadır. Eklemler (mafsallar, *mefâsil*) üzerinden

uzunlamasına geçen sinirler, duvardaki mertekler ve kirişler gibidir. Kemikleri ve sinirleri saran et, sıva gibidir. Kaburgalar, evin kolonları gibidir. Kemiklerin içindeki boşluklar, sandıklar ve çekmeceler gibi, onların içindeki ilik ise, mücevherler ve değerli eşyalar gibidir. Onların başlarındaki delikler, evin odalarındaki küçük pencereler gibidir. Nefes alıp vermesi evden çıkan duman gibidir. Beynin (*dimâğ*) orta lobu, eyvan gibidir. İki gözbebeği, kabul ve arz odası gibidir. İkisi arasındaki engeller, perdeler gibidir. Ağzı evin kapısı, burnu evin kapısının üst kısmı, iki dudağı kapının iki kanadı, dişleri korkuluklar, dili muhafız gibi; beynin ortasındaki akıl, avlunun ortasında, evin önünde ve toplantı yerinin başköşesinde oturan sultan gibidir. Görünmeyen duyu vasıtaları dostlar, görünen duyu vasıtaları ise asker ve casuslar gibidir; gözleri gözcüler, iki kulağı haber toplayan görevliler, elleri hizmetçiler ve parmakları da sanatkârlar gibidir. Hasılı bedende bulunan her bir organ, ev sahibinin hal ve hareketlerinin benzerini icra etmektedir.

Bir başka açıdan bu beden, bu nefis için bir sanatkârın dükkanına benzer. Bedendeki azaların tamamı, nefis için sanatkârın dükkanındaki alet edevata benzer. Nefis ise, tıpkı sanatkârın her bir aletle bir sanat ve beceri ortaya koyması gibi, bedendeki bütün organlar sayesinde çeşitli işler ve beceriler sergiler. Mesela bir marangoz gibi, o, baltayla yontar, testere ile biçer, burgu ile deler, törpü ile düzeltir, delgi ile deler. Demirci de böyle çalışır: Körükler hava verir, maşa ile alır ve çekiçle döver. Diğer sanat ehli de bunlara benzer şekilde, her biri kendi sanatına uygun aletlerle farklı ürünler ve çeşit çeşit eserler ortaya koyar.

İşte bu şekilde nefis, iki gözle görür, iki kulakla işitir, iki burun deliği ile koku alır, dil ile tadar, iki dudak ve dil ile konuşur, iki el ile dokunur, parmakları ile sanatlar icra eder, iki dizi üstüne çöker, iki kalçası üzerine oturur, iki yanı üzerine yatar uyur, sırtı ile yaslanır, iki omzu ile yük taşır, beyninin orta lobu ile eşyayı düşünür, beyninin ön lobu ile algılanabilir şeyleri tahayyül eder, beyninin arka lobu ile bilgileri muhafaza eder, gırtlağı ile ses çıkarır, burun delikleri ile havayı solur, dişler ile yiyecekleri parçalar, yutak [merî] ile yiyecekleri yutar ve (diğer organları da) bunlara benzer şekilde (çalışır). Kısaca bedende bulunan her bir organ, nefis için bir iş görür, bir beceri ve maharet sergiler.

Sonra bil ki, bu beden kendisinde ikamet eden bu nefis için, halkının yaşamına elverişli ve orada ikamet edenler için uygun hale getirilmiş bir şehre benzer. Bedenin halleri şehrin hallerine, nefsin o bedendeki hareketleri de şehir halkının oradaki hareketlerine benzer. Bedendeki organlar ve eklemler, şehirdeki mahallelere benzer. Organlardaki ve eklemlerdeki bölmeler/kaplar ve kanallar, mahalledeki evlere benzer. Bu bölmeler ve kanallardaki örtüler ve perdeler, mahallede yol kenarlarındaki evlerin odalarına ve çarşılardaki dükkanlara benzer.

Şehirdeki mahalleye benzeyen organlar ve eklemlerin açıklaması şöyledir: Baş ve onun üzerindekiler, göğüs ve onun içerisindekiler, karın ve onun içine dolanlar, iki ayak ve bedenin tamamıdır.

Mahalledeki evlere benzeyen bedendeki bölmeler ve kanallar şunlardır: Beyin, kalp, akciğer, dalak, öd, mide, ince bağırsaklar, kalın bağırsaklar, iki böbrek, damar-

lar. Evlerdeki odalara ve çarşılardaki dükkanlara benzeyen bölmeler ve örtüler de akciğerdeki, beyindeki, kalpteki, kemiklerdeki ve diğer organlardaki boşluklardır.

Bölüm

Bil ki, bu bedene yerleşmiş nefiste olup bedenin organlarına dağılmış olan doğal güçler ve içgüdüsel ahlak, bu şehrin çeşitli bölgelerine yerleşmiş kabilelere ve boylara benzer. Bu güçlerin ve ahlakın, vücudun bölmelerine/kaplarına ve eklemlerin kanallarına dağılmış olan eylemleri ve hareketleri, şehir halkının evlerinde yaptıkları işlere, yollarındaki hareketlerine ve çarşılardaki faaliyetlerine benzer. Kabile ve boylara benzeyen doğal kuvvetler ve içgüdüsel ahlak da üç çeşittir:

Birincisi, nebâti nefsin kuvvetleri, eğilimleri ve şehvetleridir: Bunlar onun erdemleri (*fezâil*) ve erdemsizlikleri (*rezâil*). Bulunduğu yer karaciğerdir. Onların fiilleri, şahdamar kanalı ile bedenin diğer yerlerine akar.

İkincisi, hayvâni nefsin güçleri, onların eylemleri, ahlakı, duyuları, erdemleri/faziletleri ve erdemsizlikleri/reziletleri. Onların bulunduğu yer kalptir. Onların fiilleri, atardamarlar kanalı ile bedenin diğer yerlerine akar.

Üçüncü çeşit ise, düşünen nefsin (*nefs-i nâtıka*) kuvvetleri, onun ayırt etme yetenekleri, kabiliyetleri, faziletleri ve reziletleridir. Onların meskeni beyindir. Onların fiilleri, damarlar kanalı ile bedenin diğer yerlerine akar.

Sonra bil ki, bu üç nefsin birisi diğerinden ayrı ve kopuk değildir, tam tersi onlar, tıpkı bir ağaçtan çıkmış ve her birinden çokça filizin çıktığı, her filizden birçok yaprak ve meyvenin yetiştiği üç dalın bir ağaca bağlı olması gibi, bir kökten çıkmış dallar olarak tek bir öze bağlıdır. Bir başka açıdan bu üç nefis, üç tane ırmağın doğduğu bir kaynağa benzer: Her ırmaktan birçok kol doğar, her koldan da sayısız çay ayrılır. Bu üç nefsin durumu, kendisinden üç boy (ş'ab), her boydan da birçok sülale (*batn*), her sülaleden çeşitli kollar ve aşiretlerin doğduğu bir kabileye benzer. Yine bu üç nefis, üç sanatı birden icra eden ve üç ayrı isimle anılan bir kişiye benzer. Bu kişi sanatını iyi icra ettiği sürece ona, mesela, demirci, marangoz ve inşaat ustası denir. Nihayet bu üç nefis, hem yazan hem okuyan hem de öğreten kişiye benzer ki ona, okuyucu (*kâri'*), yazıcı (*kâtip*) ve öğretmen (*mu'allim*) denir. Çünkü bütün bu isimler, kendisinden ortaya çıkan fiillere, hareketlere, sanatlara ve ürünlere nispetle faile verilmektedir.

İnsanın nefsinin durumu da yukarıda anlatılanlara benzer. Öz olarak tektir, fakat kendisinden ortaya çıkan fiillere ve eylemlere göre ona farklı isimler verilmiştir. Örneğin, vücutta beslenme ve büyüme meydana getirirse ona, büyüyen nefis (*en-nefsu'n-nâmiyye*); eğer vücutta duyu, hareket ve intikal meydana getirirse o zaman hayvâni nefis (*en-nefsu'l-hayvâniyye*) ve eğer düşünme ve fark etmeyi meydana getirirse, düşünen nefis (*en-nefsu'n-nâtıka*) diye isimlendirilir.

Sonra bil ki, vücuttaki her organın, nefsin güçlerinden aldığı kendisine özel bir gücü vardır. O güç, işte bu organı idare eder ve diğer bir kuvvetin bir başka organda yaptığı fiilden farklı işler yapar. Bu güç, bu organ için özel nefis olarak isimlendirilse bile değişen bir şey yoktur. Bunun örneği şöyledir: Görme gücüne göz nefsi (*nefsu'l-*

'ayn), duyma kuvvetine kulak nefsi, tatma kuvvetine dil nefsi, koklama kuvvetine burun nefsi denir. İşte bunlarda olduğu gibi, kendisini idare eden ve fiiller ortaya çıkmasını sağlayan güçlere göre diğer organlara da özel isimler verilir.

Bil ki, bu üç nefis cinsler (*ecnâs*), onların güçleri türler (*envâ'*), bunların fiilleri de bireyler (*eşhâs*) gibidir. Türler gibi olan güçler, yirmi beş türdür. Onlardan dördü, reisler gibi tekildirler; yedisi sanatkâr ve çıraklar gibi birbirlerine yardım edenlerdir; beşi toplayıcılar gibidir; üçü hizmetçiler gibi takdim edenlerdir; üç tanesi hane sahibi gibidir; üç tanesi de idareciler gibidir.

Bu nefislerin, bireyler gibi olan güçlerinin fiillerine gelince, sayılamayacak kadar çoktur, sayısını ancak Allah bilir. Fakat bir kısmını burada sayacağız ki, onlar diğerlerinin delili olsun. İşte bu kuvvetlerin fiillerinin bir kısmı, şehirdeki aristokrat (*eşrâf*) ve yöneticilerin fiillerine benzer; bir kısmı tüccar, satıcılar ve şehre mal getiren ithalatçıların işlerine benzer. Bir kısmı, serseriler ve bozguncuların yaptıkları işlere benzerken bir kısmı da sultanların ve şehir için savaşan ordunun eylemlerine, bir kısmı da şehrin kadılarının, adil kimselerin ve arabulucuların işlerine benzer. Söz konusu fiillerin bir kısmı çocukların, kölelerin, kadınların ve ahmakların yaptıklarına, bir kısmı da şeytanların, fitnecilerin ve cahillerin işlerine benzer. Nihayet bir kısmı alimlerin, fakihlerin (hukukçular) ve din işleriyle meşgul olanların (*ehlü'd-dîn*) fiillerine benzer.

Bunların geniş bir şekilde anlatımı hususunda şunları deriz: Reisler gibi olan dört tekil kuvvet, nebatî nefsin kuvvetleridir. Onlar da sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktur. Vücudun faydasına ve bozulmasına yarayan haller bu dördü üzerinde döner dolaşır. Şöyle ki, bu kuvvetlerin bedenin organlarına sirayeti, orantılı ve eşit seviyeli olup, buna paralel olarak bedenin durumu da sağlıklı ve problemlerden arınmış şekilde düzgün olması, şehre hükmeden ve oranın sahipleri olan idarecilerin, aristokratların ve yöneticilerin yaptıklarına benzer. Şehrin sağlamlığı, sulhu ve işlerinin yolunda gitmesi, onların tutum ve davranışlarına bağlıdır. Vücuda yemek ve içeceğin alınması, bu güçlerden her birinin gerektiği kadar bu gibi gıdaları alması, bu şehir halkının alma, verme, alış-veriş ve kendi aralarındaki muamelelerde adaletli davranışlarına benzer. Gerektiği kadarına aykırı bir şekilde yapılan işler, bu şehir halkının aralarında çekişmeleri, ihtiyaçlarını teminde kavga etmeleri ve muamelelerinde haksızlık yapmaları halinde ortaya koydukları davranışlara benzer. Güçlerin aynı seviyede kalması ve vücudun yapısındaki karışımların eşit olması için her uzvun ihtiyaç duyduğu gıdayı bölüştürmesinden müteşekkil bu kuvvetlerin özel işleri, kadıların, adil kimselerin ve arabulucuların şehirde insanlar arasındaki fiillerine benzer.

Fakat bu kuvvetlerin işlerinin kötü ve düşmanca olması, bu yüzden de vücuda hastalık ve bozukluk girmesi, serserilerin ve hizipçilerin kötülük yapmaları, fitneler çıkarmaları, savaşmaları, çarşı-pazarı yakmaları, evleri tahrip etmeleri, soygunlar yapmaları ve şehri birbirine katmaları sırasında sergiledikleri eylemlere benzer.

Bu güçlerin vücuda ilaç ve içecek alınması ve karışımların fazlalığının atılması sırasında sergiledikleri fiiller, sultanın ve ordunun serserilerle savaşması, fitneyi ortadan kaldırarak sükuneti sağlaması, eşkıyayı cezalandırmaları, ellerini kesmeleri ve onları şehirden defetmeleri sırasında sergiledikleri davranışlara benzer.

Vücut karışımlarının fazlalığının atılması, hastalıkların gitmesi, dengesinin bozulmasından sonra düzene kavuşması sırasında bu güçlerin ortaya koyduğu işlere gelince, onlar, şehir idarecilerinin halk arasında barışı ve sükûneti sağlamak, serserilerin şehirde meydana getirdikleri kargaşayı gidermek ve tahrip ettiklerini yeniden imar etmek için sergiledikleri fiillerine benzer.

Hane sahipleri gibi olan kuvvetler, şehvânî kuvvet, gadabî kuvvet ve düşünen kuvvettir. Şehevânî kuvvetin bedenin organlarında yürüttüğü faaliyeti gadabî kuvvet yönetmez ve sürekli bu kuvvetin yanında bulunmazsa, onun faaliyeti, kocalarının sahip olmadığı kadınların, babalarının ve velilerinin terbiye etmediği çocukların ve ahmakların yaptıklarına benzer.

Tersi olsa, yani gadabî kuvveti düşünen kuvvet idare etmez ve sürekli bu kuvvetin yanında bulunmazsa, onun yaptıkları, akıllı kimselerin idare etmediği, sözü dinlenen yaşlıların (*meşâyih*) sürekli yanlarında olmadığı, yine sözü dinlenen yaşlıların iyiye yönlendirmeyip kötüden sakındırmadığı şeytanların, gençlerin, cahillerin ve aklı kıtların yaptıklarına benzer.

Eğer düşünen kuvveti akıl idare etmez ve sürekli yanında bulunmazsa onun sergilediği fiiller, nebilerin (as) halifelerinden adil bir imamın idare etmediği ve yanlarında devamlı bulunmadığı zaman dini hükümlerde tartışan, ihtilaf eden ve çeşitli mezheplere ve itikatlere ayrılan bilginlerin (*ulemâ*) ve Kur'an alimlerinin (*kurrâ*) işlerine benzer.

Toplayıcı ve ithalatçılar gibi olan beş kuvvete gelince onlar, beş duyudur. Onlardan birisi, sesleri idrak eden duyma gücü olup onun cereyan ettiği yer iki kulaktır. Bir diğeri ışıkları, renkleri ve şekilleri idrak eden görme gücü olup cereyan ettiği yer iki gözbebeğidir. Üçüncüsü tadan güç olup cereyan ettiği yer dildir. Dördüncüsü kokuları idrak eden koklama gücü olup cereyan ettiği yer burun delikleridir. Beşinci duyu ise sertliği, yumuşaklığı, dayanıklılığı, gevşekliği, soğuğu, nemi ve yaşı idrak eden dokunma gücü, onun cereyan ettiği yer damarlar ve bütün bedendir. Bu kuvvetlerin bedenin dışındaki duyulabilenlerin suretlerini idrak etmeleri ve onları beynin ön lobunda tahayyül eden (*mütehayyile*) güce nakletmeleri sırasındaki fiilleri, toplayıcıların ve ithal edicilerin fiillerine benzer. Nitekim onlar, kullanılan eşyayı ve ihtiyaç duyulan şeyleri, çeşitli yerlerden taşır, şehre getirir ve tüccara sunarlar.

Tüccar ve satıcılar gibi olan karşılıklı alan ve veren (*mütenavilat*) üç kuvvet şunlardır: Bulunduğu yer beynin ön lobu olan tahayyül eden (*mütehayyile*) güç, bulunduğu yer beynin orta lobu olan tefekkür eden (*mütefekkire*) güç ve bulunduğu yer beynin arka lobu olan koruyucu (*hâfız*) güçtür.

Tahayyül eden gücün işleri ve duyu vasıtalarından algılananların görüntülerini alması ve onları tefekkür eden kuvvete göndermesi, şehrin meydanlarında ve çarşılarında bulunan simsarların ve satıcıların yaptıklarına benzer.

Tefekkür eden kuvvetin işleri ve duyu vasıtalarından algılananların görüntülerini alması, onları ayıklaması ve bir kısmını diğerlerinden ayırması, onları beynin arkasındaki koruyucu güce göndermesi, tüccarın ve onlardan mal alıp evlerine, dükkanlarına ve hanlarına götürenlerin yaptıkları işlere benzer.

Koruyucu gücün fiilleri ve tefekkür eden kuvvetten eşyanın görüntülerini alarak onları hatırlama zamanına kadar koruması ve orada tutması, ambarcılar, vekiller, stokçular ve benzerlerinin yaptığı işlere benzer.

İdarecilere benzeyen üç kuvvete gelince, onlar, gadabî güç, şehevânî güç ve nâtıka gücüdür. Onları zaten yukarıda izah ettik.

Şehrin çarşılarındaki sanatkârlara benzeyen ve fiilleri vücudun organlarında olup birbiri ile yardımlaşan (*müte'*âvine) yedi kuvvet şunlardır: Çekici (*câzibe*) güç, tutucu (*mâsike*) güç, öğütücü (*hâzime*) güç, savunma (*dâfia*) gücü, beslenme (ğâziye) gücü, büyüme (*nâmiye*) gücü ve şekillendirici (*musavvire*) güç. Nasıl ki öğrenciler hocalara ve ameleler işverene hizmet ediyorsa, aynı şekilde bu kuvvetlerin bir kısmı da diğerlerine hizmet eder; nasıl ki çarşılarda sanatkârlar birbirlerine yardım ediyorsa bu kuvvetler de birbirlerine yardım ederler. Örneğin demirciler marangozlara, marangozlar inşaat ustalarına yardım eder, yün tüccarı (*hallâc*) yün eğirenlere (*gazzâl*), yün eğirenler dokuyuculara, dokuyucular da terzilere yardım eder vb.

Bunların her birisi arkadaşının yapacağı üretim için ön hazırlık yapar ve ona verir. Vücudun organlarındaki güçlerin fiilleri ve yaptıkları işlerde birbirlerine yardım etmeleri de aynen böyledir. İşte çekici güç, kendi işi olarak yiyecek ve içeceği mideye çeker, mide suyu midedekileri karaciğere çeker, kan da karaciğerden damarlara damarlardan da vücudun diğer taraflarına çeker. Tutucu gücün işi, karışımlardan organa geleni tutmaktır. Öğütücü gücün işi, bu karışımları olgunlaştırmak ve onları beslenme gücü için hazırlamaktır. Savunma kuvvetinin görevi, karışımlardan organa yaramayanları ayırıp başka organa göndermektir. Beslenme gücünün işi, gıda maddesinden her bir uzva uygun olanları ona yapıştırmaktır. Büyüme gücünün işi ise, uzva yapışmış olan bu maddeyi almak ve onu o uzvun her tarafında çoğaltmaktır. Şekillendirici gücün işi, her bir organda bulunan bu maddeden fazlalığı almak ve onun benzerini şekillendirmektir. Bu kuvvet özel olarak döl yatağında (*rahim*) görev yapar.

İşte bu yedi gücün vücudun organlarında çok çeşitli fiilleri, her organda diğerindekinden farklı sanat ürünleri vardır. Onların bu vaziyeti, çarşılardaki sanatkârların yaptıklarına benzer. Onlardan birkaçını zikredeceğiz, diğerleri de ona göre anlaşılır.

Bu kuvvetlerin yiyecek ve içeceği mideye çekmesi, orada tutması, sindirmesi ve içgüdüsel sıcaklık ile onları olgunlaştırması gibi midedeki fiilleri, şehrin çarşılarındaki fırıncıların, lokantacıların ve benzerlerinin yaptıkları işlere benzer. Midede mide suyunun olgunlaşmasından sonra onu süzmesi, lezzet, renk, koku, tatlılık ve öz gibi inceliklerini çıkarması ve onları ayırarak karaciğere, tortuyu bağırsaklara göndermesi gibi işleri, şehrin çarşılarında ağaçların meyvelerinden özü, bitkilerin danelerinden yağı, hayvanın sütünden kaymağı ve yağı çıkaran parfümcülere (*attâr*) benzer. Karaciğerdeki saf mide suyunu ikinci defa pişirmesi ve kırmızı kan oluncaya kadar olgunlaştırması, sonra onu süzmesi, ayrıştırması ve kanın tortusunu dalağa, en ince (*latîf*) kalıntıyı öde, ince sıvıyı (*rakîk*) mesaneye, normal (*m'utedil*) olanı kalbe göndermesi gibi işleri, şehrin çarşılarındaki berberlerin, dikişçilerin, gülsuyu ve şarap yapanların ve benzerlerinin yaptıklarına benzer.

Kalpte kanın üçüncü defa inceltilmesi, süzülmesi ve damarlara akıtılması, şehrin çarşılarında gül kokusu yapan, sirkeyi ateşte ilaç haline getiren, ince ıslaklıkları damla damla akıtan ve bunun gibi şeyler yapanların işlerine benzer.

Bu güçlerin beyinde yaptıkları ve oraya çıkan kanı ruhani ince bir rutubet haline gelecek kadar inceltmesi, tıpkı kulakların, gözlerin, burun deliklerinin ve dilin tam merkezinde dolaşan ve kendisinden tahlil yapılan buharlar gibidir.

Duyuların uyarılmaları (*infiâlât*), şehrin çarşılarında menekşe, nilüfer ve zeytinden ince yağlar ve bunun gibi şeyler yapanların eylemlerine benzer. Mide suyunun posasını mideden ince ve kalın bağırsaklara göndermesi ve onu vücuttan atması sırasındaki faaliyeti, temizlikçilerin, çöpçülerin ve gübreleri ekili alanlara taşıyanların işlerine benzer. Kanı atardamardan vücudun diğer kısımlarına göndermesi işi, suyu şehrin evlerinin aralarından akıtmak için ırmakları kazan, kuyular ve kanallar açanların yaptıkları işe benzer. Et, yağ ve kemik ve benzeri şeyler olması için kanı yoğunlaştırması, maddeyi kurutması ve benzeri işler için sergiledikleri fiilleri, helvacılar, hamurcular, damıtıcılar ve benzeri kimseler gibi sıvıları yoğunlaştırma işi yapanların eylemlerine benzer. Kemik oluncaya kadar maddeyi kurutma ve sağlamlaştırma sırasındaki fiilleri, kerpiç, çömlek, cam pişirenler ve benzeri şeyler yapanların işlerine benzer. Ayak, baldır ve kol kemikleri ve benzerlerine şekil vermesindeki fiilleri, sütunlar, taht ayakları ve benzerlerini yontan marangozların yaptıklarına benzer.

Dizler, baldırlar, bilekler, dirsekler ve parmakların eklemlerini oluşturması sırasındaki fiilleri, özel makinelerin anahtarlar, sandıklar ve benzerlerini yapmasına benzer.

Belin, boynun ve sırtın omurlarını oluşturmadaki fiilleri, gemi direkleri, gemiler ve benzeri şeyler yapanların işlerine benzer. Kafatası kemiğini oluşturması ve düzgün bir şekil vermesi, dökümcülerin ve ibrikler ve testiler yapanların işlerine benzer.

Dişleri şekillendirmesi, onları yerlerine yerleştirmesi ve dekore etmesi, değirmenlerin ve tekerleklerin deliklerini ve oyuklarını yapan ağaç oymacılarının işlerine benzer.

Damarları şekillendirmesi ve uzatması, onları organların üzerine sarması ve onlara dolaması, yün eğiricilerin, urgancıların, ip eğiricilerin ve onlar gibilerinin yaptıkları işlere benzer.

Derileri ve vücudu kaplayan diğer örtüleri yapma sırasındaki fiilleri, dokuyucuların, örgücülerin ve onlar gibi iş yapanların fiillerine benzer.

Yaraların ve iltihapların iyileştirilmesindeki fiilleri, terzilerin, yamacıların ve ilik açanların yaptıklarına benzer.

Deri üzerinde kıl bitmesinde sergiledikleri fiilleri, çiftçilerin, ağaç dikenlerin ve onlar gibi işler yapanların fiillerine benzer.

Tırnakların yapılmasındaki fiilleri, kürekler, kazmalar, beller ve buna benzer şeyler yapanların işlerine benzer.

İşkembe, ince bağırsaklar ve kalın bağırsakların yapılması sırasındaki fiilleri, elbiselerden halılar, çuvallar ve kalın abalar yapmalarına benzer.

Diyafram ve bağırsakların şekillendirilmesindeki fiilleri, pamuk ve keten elbiseler ve bu gibi şeyler üretenlerin fiillerine benzer.

İki gözdeki perdelerin yapımındaki fiilleri, ipek ve ince elbiseler dokuyanların işlerine benzer.

Kemikleri beyazlatma, etleri kızıl yapma, yağı inceltme, saçları siyahlatma işleri, boyacıların, süslemecilerin ve yağcıların yaptıklarına benzer.

Rahimdeki faaliyetleri ve cenine suret vermeleri, yumurtada yavruyu oluşturmaları, ressamların, süslemecilerin, oyuncak imal edenlerin ve benzerlerinin yaptıkları işlere benzer.

Eğer tabiplerden veya doğa bilimcilerden birisi, 'bu anlatılanlar tabiatın yaptığı işlerdir' derse, o kişi bilsin ki, antik filozoflar (*kudemâ*) şöyle demiştir: Tabiat, nefsin fiilidir. Şeriat alimlerinden birisi, 'bunların hepsi, dilediğini yapan, istediği biçimi veren Yaratıcı (*el-Hâlik el-Bârî*) aittir' derse, o da bilsin ki, nefis zaten Yüce Yaratıcı'nın fiilidir. Biz burada bu fiilleri nefse ait kabul ederek anlattık. Çünkü Yüce Yaratıcı, fiilleri kendi zatına nispet etmez, aksine başkasına emir vermek suretiyle, Ondan meydana gelir. Bu şekilde yapması, insanın gaflet uykusundan ve cehalet sarhoşluğundan uyanması, nefsi hakkında tefekkür etmesi, sırlardaki bu gariplikleri müşahede etmesi, bunları Varedenin (*Sâni'*) her şeyi bildiğini (*alîm*), her şeyi yerli yerince yaptığını (*hakîm*) ve yaratılanların bu Hakîm'in yoktan var ettiğini anlaması içindir. Çünkü yerli yerince, sapasağlam bir ürün, Hakîm bir Vareden'in hikmetini ortaya koyar, onlarla istidlal yapılır. Yüce Allah ayette şöyle buyurur: "Kendi nefislerinizde (de deliller vardır), hala görmeyecek misiniz?"[4]

Mevcutların tamamı, Allah'ın yapıtıdır. Çünkü O Yüce'nin hikmeti ve sanatı, yerli yerince yaratılanlar, düzenli var edilenler ile aşikar olur. "Kendi nefislerinizde" Allah'ın delilleri, sırları, sanat ürünleri, acaiplikleri vardır, ey gafiller, "hala görmeyecek misiniz!" ve ey cahiller, hala bakıp düşünmeyecek misiniz!

Özetle nefis ile birlikte bu beden ve onun içteki ve dıştaki organlarının hepsine dağılmış olan güçleri, mafsalların hareket noktalarında fiillerinin oluşması, oralardaki hareketlerin teknikleri, uyanık halde iken kafasının deliklerinin boşluklarındaki duyuları, mamur ve orada ikamet edenlerin yaşamına elverişli hale getirilmiş, kapıları açılmış, yolları yapılmış, tüccarı yerleşmiş, sanatkârları yerlerini almış, yaşayanlar birbiri ile dostça yaşamaya başlamış, hayvanları sağa sola koşuşan ve diğer canlı varlıkların hayat emareleri duyulmaya başlanmış bir şehre benzer.

Bu bedenin uyku vaktindeki, yani duyularının dinlendiği ve hareketlerinin sükûnet bulduğu sıradaki hali, bu şehrin, gece olunca çarşılarının kapandığı, sanatkârlarının dinlenmeye çekildiği, yollarının ıssızlaştığı, halkının uyuduğu, hal ve hareketlerinin dingin hale geldiği ve seslerinin sustuğu sıradaki haline benzer.

Yine nefsin ayrılması sırasında bu bedenin durumu, bu şehir halkının göç etme anma, orada oturan kimselerden boşalmasına, komşularının tek başına kaldığında, harap hale geldiğinde, yırtıcılar ile baykuşların sığınağı olduğunda, duvarları yıkıldığında, çarşıları çöktüğünde, taş, kerpiç, çamur ve topraktan başka bir şeyin gö-

4. Zâriyât, 51/21.

rünmediği tepelere ve yığınlara dönüştüğündeki haline benzer. Nefsin bedenden ayrılması demek olan ve geri dönüşü asla olmayan ölüm sırasında bedenin hali de böyledir. Şu ne güzel sözdür: Kulların sabaha erdiği her gün mutlaka bir melek şöyle seslenir: 'Ölmek için doğun, harab olması için yapı yapın!" Bundan sonra beden, değişim geçirir, bozulur, kurtçukların, sineklerin ve karıncaların yuvası haline gelir, sonra da çürür ve toprak olur. Ondan geriye sadece kemikler ve damarlar kalır da şehrin taşlarının ve kerpiçlerinin görünmesi gibi ortalıkta görünürler. "Sizi ondan yarattık, oraya döndüreceğiz ve sizi bir defa daha oradan çıkaracağız.", "Bütün işler O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na tevekkül et. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir."[5]

Allah seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi doğruya ulaştırsın, seni ve bizi doğru yola iletsin. O, kullara kesinlikle çok şefkatli ve merhametlidir.

Bedenin Oluşumu Risalesi (*Risâletu Terkîbi'l-cesed*) tamamlandı. Bunu *Algılayan ve Algılanan Risalesi* takip edecektir.

5. Taha, 20/55; Hûd, 11/123.

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Onuncu (İhvan-ı *Safa Risaleleri*'nin Yirmi Üçüncü) Risâlesi: Nefsin Eğitilmesinde ve Ahlakın Düzeltilmesinde "Duyu (*hâs*) ve Duyum (*mahsûs*)"a Dair[1]

1. Çeviri: Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selâm O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun!

Bölüm

"*Allah mı daha hayırlıdır, yoksa (O'na) ortak koştukları varlıklar mı?*"[2]

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Biz insanın cesedinin oluşumunu, insanın küçük bir alem oluşunu açıklamayı, insanın şekilsel yapısının erdemli bir şehre ve onun nefsinin de bu şehrin kralına benzediğini açıklamayı bitirdikten sonra şimdi de bu risalede bir kısım bilgileri zikretmek istiyor ve diyoruz ki:

İnsan bilgileri üç yoldan alır: *Bunlardan biri*, beş duyu olup bunlar bilgi yollarının ilkidir. İnsan bilgilerinin çoğunun kaynağı bu duyulardır. O, bebekliğinin ilk aşamasından itibaren bu yollarla bilgi alır, bu duyular bütün insanların ve canlıların ortak özelliğidir.

İkinci yol, akıldır. Akılla insan, diğer canlılardan ayrılır. Onun akıl yoluyla bilgi elde etmesi bebeklikten sonra ergenlik anında olur.

Üçüncü yol, her insanın değil de sadece bazı âlimlerin sahip olduğu bûrhan yoludur. Onların bu yolla bilgi sahibi olması, geometrik mantıkî işlemler (*riyâziyyât*) üzerinde iyice düşünüp taşındıktan sonra olur.

Bu risalenin sonunda bilgi alma yollarının neden üç tane olduğunu açıkladık. Şimdi de beş duyu yolunu açıklamak ve duyusal güçlerin duyulacak şeyleri nasıl algıladığını (*idrak*) anlatmak istiyoruz. Fakat bundan önce, tamamı cismani arazlar olan duyularla algılanacak şeyleri zikretmemiz gerekir. Zira cisim bu duyu organlarıyla algılanmış (hissedilmiş) olur. Aynı zamanda bu algılamanın niteliğini de tespit edeceğiz. Çünkü bu, öğrenci durumunda ve başlangıç aşamasında olanın daha kolay anlayacağı, daha açık ve daha net bir şeydir. Bundan sonra, gerçek bilgi ve marifetle-

2. Neml, 27/59.

re bakınca, tamamı rûhânî, gizli, kapalı ve başlangıç noktasında olanların anlayamayacağı (veya zor anlayacağı) nefis ve nefsin algılayıcı güçlerini zikredeceğiz.

Diyoruz ki: Allah seni başarıya ulaştırsın, bilmiş ol ki, algılanan şeylerin tamamı, cismin cisim olmasından sonra ona dahil cismanî arazlar olunca, mutlak cismi zikretmeye ve sadece cisim olarak onu anlatmaya ihtiyaç duyduk. Sonra da, cisim olması dolayısıyla tamamı ona ilave nitelikler olan dahilî arazları zikredeceğiz. O halde diyoruz ki, cisim sadece madde ve suretten oluşmuş bir cevherdir. Bunun kanıtı, bilginlerin cismin tanımındaki şu ifadeleridir: *Cisim, uzun, geniş ve derin şeydir.* Buradaki şey "cevher"dir, o da maddedir. Uzunluk, genişlik ve derinlik ise suretlerdir. Cisim, cevher olması sebebiyle değil, ancak bu niteliklerle cisim olur. Zira nefis ve akıl da birer cevherdirler, fakat uzunluk, genişlik ve derinlikle nitelendirilmezler. İşte bu, cismanî cevherler ile ruhanî cevherler arasındaki farklardan biridir.

Sonra bilmiş ol ki, uzunluk, genişlik ve derinlikten sonra cismin nitelendirildiği her nitelik, cismin cisim olmasından sonra onun mahiyetine dahil ve ona ilave edilmiş bir niteliktir ki buna "tamamlayıcı suret" denilir. Bunun örneği filozofların (*hukemâ*) şu sözüdür: Cisim mutlaka, hareket, durma, birleşme, ayrılma, karanlık (gölge) oluşturma, aydınlatma, ışığı geçirme (şeffaflık), geçirmeme, sıcak, soğuk, yaş, kuru, hafif, ağır, katı, gevşek, sert, yumuşak, tadı, rengi, kokusu olma vb. bir nitelik durumunda olur (yani mutlaka bu durumlardan birinde olur). Bunların tamamı, cismin cisim olmasından sonra onun mahiyetine dahil, ona ilave ve onu tamamlayan arazlardır. Bu araz ve nitelikleri teker teker zikretmeye ve anlatmaya ihtiyaç duyuyoruz.

Diyoruz ki: Bütün bu a'râz ve sıfatlar, cismi tamamlayan ve onu en son haddine ulaştıran suretler(şekiller)dir. Bunların bir kısmı cisme diğerlerinden daha önceliklidir. Buna göre, cisim için hareketsizlik (*sükûn*) hareketten, birleşme ayrılıktan, karanlık aydınlıktan ve mekân zamandan daha elverişlidir.

Bunun açıklaması şöyledir: Hareketsizlik (*sükûn*) cisim için hareketten daha elverişlidir. Zira cismin altı yönü vardır, bir kere de bütün yönlere hareket etmesi imkânsızdır. Yönlerden birine hareket etmesi de diğerine hareket etmesinden daha öncelikli(*evlâ*) değildir. O zaman hareketsizlik (*sükûn*) hareketten daha elverişlidir. Gök cisimleri (*eflak*) ve ateş gibi bazı cisimlerin devamlı hareket halinde olması ise, cismin cisim olması bakımından ayrı bir durum olup cismi tamamlayıcı bir şeydir. *Madde (Heyûlâ) Risâlesi*'[3]nde açıkladığımız üzere, hareket, cisme dahil ve cismi tamamlayan ruhanî (manevi) bir şekildir. Hareketsizlik ise bu şeklin olmayışıdır.

"Cismin her birinden ayrılmadığı[4] (ayrı düşünülemeyeceği)" söylenen birleşme ve ayrılık ise, cismin cisim olması yönünden değil de bazı cisimlerin belirginleşmesi (*teşehhus*) bakımındandır. Bu da şöyledir: Bir bütün olarak âlemin cismi birbirinden ayrılmaz ve başkasıyla da birleşmez. Çünkü bir tek âlem vardır. Birleşme ve ayrılma ise ancak şahıs, hayvan, bitki ve ay altı alemde (*felek*) bulunan ana kütlelerin (*ümmehât*) parçalarından bazısı için söz konusudur.

---

3. *Risâletu l-heyûlâ.*
4. Yani cisim ya birleşme ya ayrılık halinde olur.

"Yıldızların birleşmesi veya ayrılması" konusunda söylenen sözün aslı yoktur. Zira her yıldız kendi gezegenine veya onun bulunduğu dereceye bağlıdır. Yıldızların birleşmesinden maksat, tek çizgi (yörünge) üzerinde birbirlerine paralel olmalarıdır. Bu, gözlerimizin görüntü mesafesinden başlayıp kuşatıcı gezegene kadar çıkan çizgidir.

"Cismin mekândan ayrılmayacağı (mekândan ayrı düşünülemeyeceği)" şeklindeki görüşün sebebi ancak şudur: Yıldızların ve gezegenlerin bir kısmı diğerini kuşattığına göre, kuşatanın kuşattığı şeyin mekânı olduğu söylenmiştir. "Madde Risâlesi"nde zaman ve mekânın mahiyeti konusunda bilginlerin farklı görüşlerini açıklamıştık.

"Cismin zamandan ayrılmayacağı (zamandan ayrı düşünülemeyeceği)" şeklinde söylenen ifade cismin tanımından değil, hareket dolayısıyladır. Buna göre, "Madde Risâlesi"nde açıkladığımız üzere, zaman, gök cisminin (*felek*) tekrarlı bir şekilde dönüşüyle meydana getirdiği hareketten başka bir şey değildir.

"Cismin karanlık veya aydınlık/parlak olmaktan ayrı düşünülemeyeceği" şeklindeki ifade doğru bir taksim değildir. Fakat şöyle denilir: cisimlerin bazısı karanlık, bazısı aydınlık bazısı ise ne karanlık ve ne de aydınlık olup şeffaftır. Buna göre karanlık cisimler gölgesi olan, ışık gölgesi olmayan, şeffaf ise bazen ışığı bazen de karanlığı yansıtandır.

Bilmiş ol ki, evrende yer ve aydan başka gölgesi olan başka bir cisim yoktur. Fakat Ay'ın yüzü ışığı red ve kabul edebilen parlak (pürüzsüz) bir yapıdadır. Yerin yüzü ise parlak (pürüzsüz) bir yapıda değildir. (Batlamyus'un) *el-Mecisti* adlı gök cisimleri ve geometri konusundaki kitabını inceleyen ve bu ilim konusunda uzman olanlar söylediğimizin hakikatini bilirler.

Evrende ışık veren cisimler sadece iki cinstir, bize göre bunlar da yıldızlar ve ateştir.

Ay altı alemde bulunan ve dokuzuncu felek (esîr)[5] denilen ateş ışık seçici değildir. Çünkü eğer o ışık saçıcı olsaydı bizden yıldızların ışığını engellerdi. Tıpkı, aynı hat üzerinde olduğu ve biri diğerinin arkasında bulunduğunda, kandillerden birinin diğerinin ışığını engellemesi gibi.

Şeffaf cisimler ise, gök cisimleri, ateş, hava, su, billur, yakut, cam ve bunun gibi bazı yer cisimleridir. Şeffaf, tabii rengi olmayan cisimdir. Tabii renk, cisimden ayrılmayan şeydir. Gözün siyahlığı, karın beyazlığı, zaferanın sarılığı, aprus (carthamus tinctorius/papağan yemi) denilen maddenin kırmızılığı ve bitkinin yeşilliği böyledir.

Derin suyun dibinde ve havada görülen mavilik gibi, genişlemesine olan renge gelince; ismi yüce olan Allah, havanın maviliğini ve bitkinin yeşilliğini canlıların gözlerinin yararına olarak yaratmıştır. Çünkü bu iki renk gözü güçlendirici özelliğe sahiptir. Her canlı yaşarken her daim göğe bakmaya ve yaşamasını sağlayacak şeyleri aramak, elde etmek için de bitkiye bakmaya ihtiyaç duyar.

Bazı cisimlerdeki sıcaklığa gelince; bu, maddenin parçalarının hafif hareketle kaynayıp kabarmasından dolayıdır.

---

5. Esîr denilen ve aslı Yunanca bu kelime bir astronomi ifadesidir. Maddenin ruhu anlamına gelmektedir. (ç.n.)

Bazı maddelerin soğuk olmasının sebebi, söz konusu parçaların hareketsiz olması veya belirtilen kaynamanın donmasıdır.

Bazı cisimlerin yaş olması, hareketli parçaların hareketsiz olanlarla karışık olması sebebiyledir.

Bazılarının kuru olmasının sebebi, bu parçaların tamamının hareketli veya hareketsiz olmasından dolayıdır. Bundan ötürü ateş, yakıcı ve kuru olmuştur. Maddenin yerdeki bütün parçaları hareketli olduğundan dolayı yer soğuk ve kuru olmuştur. Maddenin bütün parçaları hareketsiz olduğundan su ve hava yaş oldu. Çünkü maddenin yerdeki bazı parçaları hareketli, bazıları ise hareketsizdir. Ancak sudaki parçaların çoğu hareketsiz iken, havadaki parçaların çoğu hareketlidir. Bu sebeple hava sıcak ve yaş; su ise soğuk ve yaş olmuştur.

Bazı maddelerin ağır, bazılarının ise hafif olmasına gelince; bunun sebebi şudur: Bütün (kütle) halinde bulunan cisimlerden her birinin bir konumu vardır ve baskı uygulayan birisi olmadan o konumdan çıkmaz ve orada durur. Baskıdan kurtulduğu zaman da kendine mahsus yerine döner. Şayet o cismin yerine dönmesini engelleyen bir engel bulunursa aralarında çekişme çıkar. Şayet yöneliş evrenin merkezine doğru olursa buna "ağırlık", okyanusa doğru olursa "hafiflik" denilir. Bunun nasıl olduğunu "*Gökyüzü ve Âlem Risalesi*"nde[6] açıkladık.

Bazı cisimlerin katı olmasının sebebi, kendilerine soğukluk ve kuruluğun baskın olmasındandır. "*Oluş ve Bozuluş Risâlesi*"nde[7] soğukluk ve kuruluğun mahiyetini açıkladık.

Bazı cisimlerin gevşek olması, sıvı parçaların toprak parçalarına baskın olmasından dolayıdır.

Bazı cisimlerin sert olmasının sebebi, yüzeyinin görünen kısmı üzerindeki parçaların farklı olmasındandır. Bu parçaların bazısı yüksek ve bazısı alçaktır. Eğe, törpü vb. âletler gibi.

Bazı cisimlerin düz ve pürüzsüz olmasının sebebi, bu parçaların tek bir yüzeyde konumlanmış olmasındandır. Ayna yüzeyi vb. cisimler böyledir.

Cisimleri ve onlara nüfuz eden algılanabilir arazlarını kısaca zikrettikten sonra şimdi de beş duyunun araçlarını (*âlât*) ve bunlarda bulunan rûhânî duyusal güçlerin kanallarının yerlerini zikredeceğiz.

Bölüm

Birinci olarak şunu söylüyoruz: Beş duyu nedir?, Duyusal güçler nedir, duyu (*his*) nedir? Duygu/hissetme (*ihsas*) nedir? Duyulanan şeyler nelerdir? Bunların cevabı şöyledir:

Bilmiş ol ki, duyular, bedene ait araçlar olup beş tanedir. Bunlar: Göz, kulak, dil, burun ve eldir. İşte bunların her biri bedenin bir organıdır.

Duyusal güçler ruhânî-nefsânî güçler olup her biri vücut organlarından birine aittir. Nitekim bundan sonraki bölümde bunu açıkladık.

---

6. *Risâletu's-semâi ve'l-âlem.*
7. *Risâletu'l-kevni ve'l-fesâd.*

Duyulanlar ise, duyu organları vasıtasıyla idrak edilen şeylerdir. Duyularla idrak edilen şeyler, tabiî cisimlere nüfuz etmiş, duyularda etkili ve karakterinin (*mizac*) niteliğini değiştiren arazlardır.

Duyu (his), duyulan şeyle doğrudan ilişki kurulduğunda duyu organının karakterinin değişikliğe uğramasıdır. Duygu/hissetme ise, duyu organının karakterinin niteliğine ilişkin değişikliklerin duyusal güçler tarafından hissedilmesi (fark edilmesi)dir.

Bunun açıklaması şöyledir: Görme gücünün kanalı iki gözdedir. Bu, her iki gözbebeğinin deriye ait yaşlıkta yer edinmesi (gizlenmesi) şeklindedir. İşitme duyusunun kanalı, kulaklardadır. Bu da, beynin arka lobuna düşen işitme kanallarında yer almaktadır. Koklama duyusunun kanalı burun deliklerindedir. Bu duyu, beynin ön lobuna düşen burunda yer almış durumdadır. Tatma gücünün kanalı ağızdır. Bu dilin ıslaklığında yer almaktadır. Dokunma gücünün kanalı, derisi ince olan bütün canlıların beden yüzeylerinin genelidir. Fakat bu duyu insanda özellikle de parmak uçlarında daha belirgindir. Nitekim şöyle denilmiştir: Parmak uçları bedene hâkimdir. Bu duyu, bedenin iç ve dışında yer almaktadır.

Bilmiş ol ki, duyularla algılanan (*mahsûsât*) şeylerin tamamı beş cinstir. Bunların bir kısmı, dokunma yoluyla bilinir. Bunlar da on nevi olup şunlardır: Sıcaklık, soğukluk, ıslaklık, kuruluk, sertlik, yumuşaklık, katılık, gevşeklik, hafiflik ve ağırlık.

İkinci cins, tatma yoluyla bilinen yiyeceklerdir. Bunlar dokuz nevi olup şunlardır: Tatlılık, acılık, tuzluluk, yağlılık, ekşilik, keskinlik, keskin (şarap vb.) koku, tatlılık ve tatsızlık.

Üçüncü cins, koku alma duyusu yoluyla hissedilen kokulardır. Bu da güzel ve kötü koku olmak üzere iki çeşittir.

Dördüncü cins, işitme yoluyla algılanan seslerdir. Bunlar da canlıya ait olan ve cansız varlığa ait olan olmak üzere iki çeşittir. Cansıza ait sesler, doğal ve aletle ilgili olmak üzere iki nevidir. Canlıya ait sesler, konuşma sesi olan ve olmayan şeklinde iki çeşit olup konuşma sesi de bir anlamı olan ve olmayan olmak üzere iki türlüdür.

Beşinci cins, görme yoluyla algılanan görüntülerdir. Bunlar on çeşittir: Işıklar, karanlıklar, renkler, yüzeyler, cisimlerin bizzat kendileri, cisimlerin şekilleri, konumları (vaziyetleri), boyutları, hareketleri ve hareketsizlikleri.

Duyularla algılanan şeyleri kısaca ifade ettiğimize göre o zaman şimdi de algılayıcı güçlerin algı alanlarına giren şeyleri nasıl algıladıklarını teker teker anlatalım. Önce dokunma duyusu ve niteliğini anlatarak başlıyoruz. Çünkü dokunma duyusunun dokunulan şeyleri algılaması cisimsel bir algıdır. Sonra konuyu görme gücünü anlatarak bitiriyoruz. Zira görme gücünün görüntüleri algılaması ruhanî bir algıdır.

Bölüm

Dokunma Gücünün Sıcaklık ve Soğukluğu Nasıl Algıladığına Dair

İlk olarak şunu ifade edelim ki, canlıların beden yapısı daima bir miktar sıcaklık ve soğukluk taşır. Onunla başka bir cisim karşılaştığı zaman bu cisim mutlaka bedenden daha hararetli veya daha soğuk ya da bu konuda onunla eşit olur. Şayet bedenden

daha hararetli olursa, onunla karşılaştığı zaman kızgınlık durumu bir şekilde artar. Eğer ondan daha soğuk olursa soğukluk durumu bir şekilde artar. Dokunma gücü bu değişim ve dönüşümü algılar ve bu haberi beynin ön lobunda bulunan hayal gücü(*el-kuvvetü'l-muhayyile*)ne iletir. Şayet bu cismin durumu bedenin mizacındaki hararet ve soğukluğun her ikisinde eşitse, ondan bir şey değiştirmez, onu etkilemez ve (*algılama*) güçleri bir şey algılamaz. Ancak bu cisim mutlaka bedenden daha katı veya daha yumuşak olur. Bu durumda algılama gücü bu değişim ve dönüşümü algılar. Şayet cisim hararet ve soğukluk niteliklerinde vücutla eşit olursa ona tesir etmez, onda his oluşturmaz. Fakat bu cisim bedenden daha sert veya gevşek olur. Bu durumda bedene etki eder, algılayıcı güç de bu değişimi algılar. Hararet, soğukluk, yumuşaklık, sertlik, katılık ve gevşeklik gibi altı nitelikte birbirine eşit olan iki cisim az bulunur.

Bu gücün, sertlik ve gevşekliği nasıl algıladığına gelince; canlının bedenine başka bir cisim çarptığı zaman mutlaka bunlardan biri diğerini oyar. Cisimdeki oyuk parmağın hamurda meydana getirdiği oyuk gibi olursa algılayıcı güç bu yumuşaklığı algılar ve onun haberini hayal (*muhayyile*) gücüne iletir. Şayet bu oyuk elin demire gömülmesi gibi olursa algılayıcı güç bu sertliği algılar ve onun haberini hayal (*muhayyile*) gücüne iletir.

Bu gücün sertlik ve yumuşaklığı nasıl algıladığına gelince; daha önce anlattığımız gibi olmaktadır. Yani cisimlerin dış yüzeyindeki parçaların durumu farklı olup bazısı yüksek ve bazısı alçak olduğunda bu katı ise bu sert cisim olur.

Cisimlerin dış yüzeyindeki parçaların tamamı tek bir düzlemde olursa, iki yumuşak cisim karşılaştığında, aralarında boşluk olmadan dokunan yüzeylerden biri diğerinin üzerine kapanır.

Canlının bedenine gelince: Onunla katı bir cisim karşılaşınca ondan meydana gelen parçalar bedenin bazı parçalarını içine doğru iter. Böylece beden yüzeyi katılaşır, algılayıcı güç bu değişimi algılar ve onun haberini hayal gücüne iletir. Canlının bedeni yumuşak bir cisimle karşılaşınca, bedenin parçalarını ikinci sefer içine doğru iter ve algılayıcı güç bu değişimi algılar.

Bu konu, beden organlarının mizacının değişmesine göre değişiklik arzeder. Buna göre insan elini bir elbisenin üzerine koyduğu zaman onun yumuşak olduğunu hisseder. Sonra elini yanağına dokundurur ve onun sert olduğunu anlar. Zira insanın yanağı dokunma bakımından daima elinden çoğu kere daha yumuşaktır.

Aynı şekilde elini bir çuvala dokundurduğunda onun sert olduğunu hisseder. Sonra o çuvala ayağıyla dokunduğunda onun yumuşak olduğunu görür. Zira ayak elden daha serttir.

Yine bunun gibi insan serin olan bir hamama girdiği zaman birinci odayı sıcak bulur, daha sıcak odadan çıktığı zaman onu soğuk bulur. Çünkü mizac onu değiştirmiştir. Görmüyor musun ki, dokunma gücünün algı sahasına giren şeyleri algılaması, beden mizacının sıcaklık, soğukluk, sertlik, katılık yumuşaklık ve gevşeklik gibi durumlarında değişik olmasına ve algılanan şeyin durumlarının değişmesine göre değişiklik arzeder. Zira algılayıcı güç zat ve cevherinde farklılık arzeder.

Bu gücün yaşlık ve kuruluğu nasıl algıladığına gelince; kuru bir cisim bedenle karşılaştığı zaman bedenin ıslaklığını emer ve kurutur. Algılayıcı güç bu değişikliği hisseder. Bedenle yaş bir cisim karşılaşınca onun yaşlık ve rutubetini artırır.

Bu gücün ağırlık ve hafifliği nasıl algıladığına gelince; bu güç, itme, çekme ve yüklenme anında ağırlık ve hafifliği algılar. Ağır ve hafif bedenin gücüne göre değişir. Karınca gibi bazı hayvanlar beden ağırlığının kat kat fazlası olan yükü taşır. Bazıları ise beden ağırlığından fazlasını taşıyamaz. Canlıların özelliklerini anlattığımız risalede bunun sebep ve gerekçesini açıklamıştık.

Bölüm

Tatma gücünün algı sahasına giren ve sadece yiyeceklerden oluşan şeyleri nasıl algıladığına gelince: Bunlar dokuz çeşittir: Birincisi, dilin mizacına uygun olan tattır. İkincisi, dilin mizacına aykırı olan acılıktır. Üçüncüsü, tuzluluk, dördüncüsü, yağlılık, beşincisi, ekşilik, altıncısı, keskinlik, yedincisi, burukluk, sekizincisi, tatlılık, dokuzuncusu ise tatsızlıktır.

Bunların algılanması, bu tatların yaşlığının dilin yaşlığıyla birleşmesi ve karışmaları şeklinde olur. Dilin mizacı bu yiyeceğin tadına göre değerlendirilir; eğer tatlı ise dil de tatlı, acıysa acı, ekşiyse ekşi...vs. ve böylece dil bunları algılar. Algı, algılayıcının mizacının sadece nitelik bakımından algılanan gibi olmasından daha fazla bir şey değildir. Algılama ise, nefsin bu mizaçların değişimini hissetmesinden daha fazla bir şey değildir.

Koklama duyusunun kokular olan ve algı sahasına giren şeyleri nasıl algıladığına gelince: Bu güzel ve kötü koku olmak üzere iki türlüdür. Cisimlerin kokuları vardır. Onlardan devamlı, ruhanî bir mizac olarak hava ile beraber hoş buharlar çıkar. Nitelik bakımından hava onun gibi olur: Eğer koku hoşsa hava da hoş, kötü olursa kötü olur.

Akciğeri olan canlı, kalpte bulunan içgüdüsel harareti canlandırmak için daima havayı koklar. Bu hava onun burun deliğine ve genzine ulaşır. Oradaki bu hava da nitelik bakımından onun gibi olur. İşte koklama gücü bu değişimi algılar ve onun haberini hayal gücüne iletir. Şayet koku güzel ise canlının tabiatı ondan lezzet alır, eğer kötü ise hoşlanmaz ve tiksinir. Zıtlık kuralının değişmesine göre, kokular da canlıların genizlerinde lezzet ve tiksinme bakımından değişiklik arzeder. Buna göre domuz, sinek ve solucan gibi bazı hayvanlar gübre ve leş kokusundan lezzet alır. Bazıları ise güzel kokulardan tiksinir. Buna göre bok böceği gülün içine batırıldığı zaman kendinden geçer ve hareket edemez. Onun yaşamasını isteyen tekrar onu gübrenin içine bırakır, bu sefer canlanır, hareket eder ve yaşar.

İnsanlardan da bu nitelikte olanlar vardır. Gübreciler ve çöpçüler böyledir. Anlatıldığına göre, çöpçünün biri parfüm ürünlerinin satıldığı çarşıya (*attar*) girdi ve bayıldı. Hatta öldü sandılar. Oradan geçen bir doktor onun durumunu ve bayılma sebebini anladı ve kuru tezek getirilmesini emretti. Onun ufalanıp tütsü yapılmasını istedi. İstenen yapılır yapılmaz hemencecik hapşırdı ve kendine geldi.

Hastalardan da bu şekilde olanlar vardır. Mesela sarılık hastalığına müptela olanlar böyledir. Bunlar misk kokusundan rahatsız olurken çamur kokusundan lezzet

alırlar. Bu farklılık bedenlerin mizaçlarının farklılığına ve onlardaki baskın karışıma göredir.

Anlatılan bu üç algılama gücü, algı sahasına giren şeyleri dokunma yoluyla ve cismanî olarak algılar.

İşitme ve görme gücü algı alanlarına giren şeyleri kesin olarak manevi şekilde algılar.

Bölüm
İşitme Gücünün Algılamasına Dair

İşitme gücünün algı sahasına giren sesleri algılayışı: Bilmiş ol ki, sesler canlıya ait olan ve olmayan olmak üzere iki çeşittir. Aynı zamanda sesler, tabiî ve aletten çıkan olmak üzere de iki kısımdır. Tabiî sesler, taş, demir, odun, şimşek, rüzgâr ve diğer cansız cisimlere ait seslerdir. Alet sesleri ise, davul, boru (korna), saz, çalgı telleri ve buna benzer ses çıkaran aletler böyledir. Bu ses, şiddetle birbirine çarpan iki cisim arasında değişip duran bir havadır. İşitme aletinde duran hava sürekli vurularak kulakları çınlatır hale gelir. Bunun altında da birçok çeşit vardır.

Canlıdan kaynaklanan sesler de mantıkî olan ve mantıkî olmayan olmak üzere iki çeşittir: Mantıkî olmayanlar konuşma özelliği olmayan insan dışındaki diğer canlıların sesleridir. Mantıkî sesler insan sesleridir. Bunlar da bir anlamı gösterenler ve göstermeyenler olmak üzere iki çeşittir. Bir anlamı göstermeyenler, gülme, ağlama ve tüm hecesiz seslerdir. Anlamı gösterenler ise, heceli olan söz ve cümlelerdir. Bu sesler, ağız içi organların bir araya getirilmesi (yumulması) suretiyle seslerin (ölçülü bir şekilde) parçalara ayrılmasıyla olur. Ağzın bu yumulmasından harfler meydana gelir. Nitekim ağzın bir şekilde yumulmasıyla "be" harfi meydana gelir. Bir başka şekilde yumulmasıyla da "mim" harfi meydana gelir. Bütün bu sesler, ancak havada cisimlerin çarpışmasından meydana gelen bir vuruştur. Buna göre, aşırı inceliği, cevherinin (elementinin) hafifliği, parçalarına ait hareketin hızı sebebiyle bütün cisimlerin içine girip karışır. Bir cisim diğerine çarptığında bu hava, aralarından kızgın bir şekilde, uzaklaşarak ve dalgalanarak her tarafa yayılır. Havanın bu hareketinden küresel bir şekil meydana gelir. Nasıl ki camcının üflemesi sonucu şişe genişliyorsa veya durgun bir suya bir taş bırakıldığında nasıl ki su göletin etrafına ulaşana kadar sıkışıyorsa, bu hava da öyle genişler. Bu şekil genişledikçe durgunlaşana ve azalıp yok olana kadar hareketi ve dalgalanması zayıflar. Hava ile ilgili bu dalgalanma durumuna yakın bir yerde bulunan insan ve kulağı olan diğer canlılara ait işitme gücü bu hareket ve değişimi algılar.

Bilmiş ol ki, her bir sesin diğerinden farklı olarak nağmesi, kalıbı ve ruhani bir yapısı vardır. Cevherinin üstünlüğünden ve unsurunun inceliğinden dolayı hava, seslerin tamamını taşır ve birbirine karışıp yapıları bozulmasın diye, onları hayal gücüne götürene kadar, işitme gücü yanında onları en son haddine ulaştırana kadar korur. "*Bu, size işitme görme ve düşünme duyuları veren Aziz ve Alîm olan Allah'ın bir takdiridir. Ne kadar da az şükrediyorsunuz*"[8].

8. Bkz. Secde, 32/ 9.

Bölüm
Görme Gücünün Algısına Dair

Görme gücünün algı sahasına giren şeyleri nasıl algıladığına gelince: Görme gücünün algı sahasına giren şeyler on çeşittir. Bunların birincisi ışıklar, karanlıklar ve renkler, yüzeyler ve cisimlerin bizzat kendileri, şekilleri, boyutları, hareketleri, durgunlukları ve konumlarıdır. Bu çeşitler içerisinde gerçekten ve bizzat algılanan sadece ışık ve karanlıktır. Ancak karanlık görülen ve kendisi sebebiyle başka bir şeyin görülmediği bir şeydir.

Bu çeşitlerin birincisi renklerdir. Renkler ancak cisimlerin yüzeylerinde bulunduğu için yüzeyler onları göstermektedir. Yüzeyler de ancak cisimlerde bulunduğundan her cisim yüzeyi aracılığı ile görülür olmuştur. Her cismin mutlaka şekil, konum, boyut ve hareketleri vardır ve bunların tamamı zatlarına göre değil arazlarına göre sıralanmıştır.

Bundan sonra bilmiş ol ki, ışık ve karanlık ruhani (*manevi*), siyah ve beyaz ise cismani renklerdir. Işık beyaza, karanlık ise siyaha uygundur. Buna göre beyaz diğer renkler üzerine baskın gelir (onlardan daha belirgin durur). Nitekim görülebilecek diğer şeyler ışıkta görülür. Siyahta renkler ortaya çıkmaz, karanlıkta da bir şey görülmez.

Sonra bilmiş ol ki, ruhun cesette dolaştığı gibi ışık ve karanlık da şeffaf cisimlerde dolaşır ve onlardan zamansız olarak ayrılır. Fakat ziya (*aydınlık*), şeffaf cisimlere sirayet ettiği zaman cisimlerin renk ve daha önce bahsedilen niteliklerini ruhani bir şekilde kendisiyle beraber taşır ve cisimlerin yapısıyla birlikte bu özellikleri korur. Bunun sonucunda da bu özellikler birbirine karışarak yapıları bozulmaz. Nitekim daha önce anlattığımız üzere, hava da sesleri yapılarıyla birlikte taşır ve onu göz bebeklerinde bulunan kırağı şeklindeki yaşlık içerisinde yer alan görme gücü yanında bulunan en ileri noktasına götürür.

Sonra bilmiş ol ki, göz bebekleri şeffaf cisimlerden biri olup cesedin aynalarıdır. Zira bunlar iki şeffaf perde ile kaplanmıştır. Bu bebekleri kaplayan perde *kornea*[9] perdesidir. Bu prensibi tıp sanatında uzman olan bilir. Işık şeffaf cisimlere sirayet ettiği zaman kendisiyle birlikte mevcut cisimlerin rengini taşır, oradaki canlının göz bebeklerine bitişir ve diğer şeffaf cisimlerde hareket ettiği gibi bu göz bebeklerinde de hareket eder. Hava nasıl ışığın kalıbını alırsa bu kornea da bu renklerin kalıbını alır. Bu esnada görme gücü bu değişikliği algılar ve diğer algılayıcı güçlerin algı alanlarına giren şeylerin haberlerini ilettikleri gibi, o da bunun haberini hayal gücüne (*el-Kuvvetü'l-mütehayyile*) iletir. Bizim, renklerin cisimlerin şekillerini ve yine havanın da sesleri ruhani bir şekilde nasıl taşıdığına dair açıklamalarımıza şaşıran kimsenin bunu tasavvur edemediği için inkâr etmesi gerekmez. Zira algılayıcı güçlerin algıladığı şekilleri taşımaları daha ruhani ve daha şaşılacak bir şeydir. Biz bunu ve nasıl olduğunu "*Akıl ve Ma'kul Risalesi*"[10]nde açıkladık.

---

9. *Kornea*: Gözdeki görme gücünün ön tarafında bulunan bir tabakadır. Beyaz, saf, yoğun ve katıdır. Retinayı örter ve dış tehlikelerden korur.
10. *Risâletü'l-akli ve'l-ma'kûl.*

İlim adamlarının çoğu zannetmektedir ki, gözün gördüğü şeyleri algılaması gözden çıkan iki ışık (*şua*) vasıtasıyla olmaktadır. Bu ışıklar havaya ve şeffaf cisimlere nüfuz etmekte bunun sonucunda göz de algı sahasına giren bu şeyleri görmektedir. Ancak bu, ruhani ve tabii şeyler konusunda tecrübesi olmayan kimsenin zannından ibarettir. Şayet bu konularda tecrübesi olsaydı, bizim dediğimizin doğru olduğunu anlardı.

Bölüm

Sonra bilmiş ol ki, algılayıcı güçlerin her biri bedenin bir parçası ve bir uzvu olduğu halde bu algılayıcı güçler, nefsin parçalarından değildir. Fakat bunların her biri bizatihi nefistir. Onlara farklı isimlerin verilmesi farklı işlevlerinden dolayıdır. Buna göre, görme işini yaptığında ona "görücü", işitme işini yaptığında "işitici", tatma işini yaptığında "tadıcı" denir.

Böylece cisimde gelişme (artma) meydana geldiğinde "artıcı"; his ve hareket meydana geldiğinde "canlı" ve düşünme ve ayırt etme meydana geldiğinde ise "konuşucu" adını alır.

Algılayıcı güçlerin (cisimlerin) işlevlerinin farklılığına göre onlara verilen diğer isimler de bu kıyasa göredir. Nasıl ki zenaatkârların yaptıkları işler kullandıkları aletlere göre farklı ise, bunların işlevlerinin farklılığı da beden organlarının farklılığına göredir. Buna göre marangoz balta ile yontar ve testere ile keser. Demirci, çekiçle döver ve soğutucu ile soğutur. Bu örnekte olduğu gibi, diğer zenaatkârların mesleklerini icra ederken yaptıkları işler de kullandıkları aletlere göre farklılık arzeder.

Bunun gibi, nefsin bedende icra ettiği işler organların farklılığına göre değişiklik arzeder. Zira nefse göre bedenin organları zenaatkârın aletleri gibidir.

Bölüm

Burada Açıklandığı Üzere, Algılanan Şeylerin Sonuçlarının Yeri Beynin Ön Lobu Olan Hayal Gücüne Nasıl Ulaştığına Dair

Biz diyoruz ki, beynin ön lobunda ince ve yumuşak sinirler yayılır. Bunlar algılayıcı güçlerin kökleriyle birleşir. Birleştikleri yerde farklı parçalara bölünür ve beynin parçaları içerisinde örümcek ağı gibi bir ağ oluştururlar. Algılayıcı güçlerin parçalarına ait olan algılama keyfiyeti başladığında, onun yanındaki algıların mizacı değiştiğinde ve ona ait algılama biçimini de değiştirdiğinde, bu değişiklik, beynin ön lobunda bulunan ve tamamıyla kaynağı olan sinirlere ulaşır. Haber getirenlerin mektupları nasıl ki harita sahibinin yanında birleşiyorsa, algılanan şeylerin tamamının algı sonuçları da hayal gücü yanında toplanır. Bu mektupların tamamı kralın huzuruna gönderilir. Kral onları okur ve içeriklerini anlar. Sonra da koruması için hazinecisine teslim eder. O da bu mektupları ihtiyaç anına kadar saklar.

İşte hayal gücünün hükmü de böyledir. Algılayıcı güçlerin ilettiği algılanmış şeylerin algı sonuçları hayal gücünün yanında toplandığı zaman o bunları, onlar hak-

kında düşünmesi ve anlamlarına bakması için beynin ortasında bulunan düşünme gücüne verir. O da bunlar üzerinde düşünüp mahiyetlerini, zarar ve faydalarını öğrendikten sonra bunları hatırlaması gereken zamana kadar muhafaza etmesi için hafıza gücüne iletir.

Bölüm
Algılanan Şeylerin Bazının Bizzat Bazısının ise Arazla Algılandığına Dair

Biz diyoruz ki, bilmiş ol ki, insan bir meyveyi uzaktan gördüğünde onun tatlı, acı, güzel kokulu, kötü kokulu, sert, yumuşak, katı, gevşek, sıcak, soğuk, yaş veya kuru olduğunu derhal anlar. Onun bu özelliklerin tamamını bilmesi göz yoluyla değildir. Ancak bu bilgi, düşünme gücüne, onları görmesine, onlara ait tecrübesine ve bu konuda devam ede gelen alışkanlıklara dayanır.

Aynı şekilde bunlara ait bir hükümde yanıldığı zaman, bu yanılma göz tarafından olmaz. Fakat bu yanılma, görmeden ve değerlendirmeden karar verdiği zaman düşünme gücü tarafından olur.

Bunun örneği şöyledir: İnsan serap gördüğü zaman onu su zanneder. Burada yanılan göz değildir. Fakat düşünme gücü, bu renkli şeye dokunulabileceğine tadılabileceğine, onun akıcı ve yaş bir cisim olduğuna karar verir. Yanma geldiğinde ise onun bu nitelikte olmadığını görür ve yanıldığı ortaya çıkar. Halbuki hayal gücü ona bir algı gücünün algılama sonucunu ulaştırdığı zaman düşünme gücünün yapacağı şey, ya karar vermemektir veya bir başka algılama gücünden haber alıp öyle karar vermektir. Diğer algı gücü de bu duruma şahitlik ederse ancak o zaman durumun şöyle şöyle olduğuna karar verir. Bunun örneği şöyledir: Göz kâfurdan yapılmış ve elma rengine boyanmış bir elma gördüğü zaman, onun haberini hayal gücüne, hayal gücü de düşünme gücüne ulaştırdığında, düşünme gücü, tat alma, koklama ve dokunma gücünden bilgi almadan o cismin tadının, kokusunun ve dokunuşunun bir meyve olan elma gibi olduğuna hükmetmemesi gerekir. Aksine her bir algı gücünden kendi alanına dair algı bilgisini aldıktan sonra düşünme gücü o cismin şöyle şöyle olduğuna hükmeder ki, verdiği hüküm hatası olmayan doğru bir karar olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki, bu sebepten dolayı konuşma gücü, çocukların dillerinde, algılanan şeylerin anlamlarından bir şeye hükmetmekten engellenmiştir[11]. Zira düşünme gücü henüz manalarına hükmetmemiş ve onları doğru olarak ayırt etmemiştir. Eğitim yaşları geçip ay, planlamayı konuşma ve ayırt etme sahibinin Merkür'üne doğru sevkettiği zaman, çocuğun dili algılayıcı gücün düşünme gücüne götürdüğü ve algılanan şeylere ait manaları ifade etmeye ve açıklamaya başlar.

11. Yani çocukların dilleri algılanan şeylerden hiçbirini henüz konuşamazlar. (ç.n.)

Bölüm
Lezzetin, Elemin, Rahatın Mahiyeti ve Duyuların Nasıl Algıladığına Dair

Biz diyoruz ki, canlılar her zaman lezzet, elem, yorgunluk ve rahatla başbaşadırlar. Zira canlıların bedenleri dört ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar dört karışım olup tabiatları birbirine zıt olan sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktur. Bunların tamamı değişme (başka şeye) dönüşme bakımından fazlalık ve noksanlık arasındadır. İşte bu fazlalık ve noksanlık bazen mizacı normalden karışım ve tabiatlardan birinin fazla olması yönüne, bazen de bunlardan birinin az olması yönüne götürür. Lezzet, mizacın normalin dışına çıktıktan sonra normale dönmesidir. Bundan dolayı canlı lezzeti ancak önceden çektiği ıstıraptan sonra hisseder.

Bilmiş ol ki, algılayıcı güç mizacı normalin dışına çıkaran bütün algılardan irkilir ve ıstırap duyar. Mizacı normale döndüren her şeyden de hoşlanır ve lezzet alır.

Sonra bil ki, rahat, sağlık ve normal durumda kalmaktır. Yorgunluk ise ıstırap ve lezzet arasında gidip gelmektir.

Sonra bil ki, bu risaleyi dikkatle inceleyen ve orada duyu organları ve onların duyumladıkları şeylere dair anlatmış olduğumuz bilgiler üzerinde düşünen kimse algılanan şeylerin tamamının cisimsel arazlar olduğunu anlamış olur. Algılanan bu şeyler, maddenin şekilleridir. Nefsin onları beş duyu gücü ile anlaması, duyular yoluyla olmaktadır. Duyular, bedensel aletlerdir. His, duyulmadıkları şeylerle doğrudan karşılaştıklarında duyuların mizacının değişmesidir. Duyumsatmak, bu mizaçlarda meydana gelen değişikliklerin algılayıcı güçler tarafından hissedilmesidir.

Bölüm
Beş Ruhanî Gücün Anlatılmasına Dair

Biz diyoruz ki: Allah seni başarılı kılsın! Bilmiş ol ki, insan nefsinin diğer beş ruhani gücü daha vardır. Onların faaliyeti bedensel beş duyunun faaliyetinden farklıdır. Bunlar, hayal etme, düşünme, koruma, konuşma ve sanat yapma gücüdür. Bu güçler, bilinme sahasına ait şeylerin resimlerini (şekillerini) maddeleri dışında ruhani bir şekilde bilmektedir. Duyu organları ise, daha önce açıkladığımız üzere, algı sahalarına ait şeyleri ancak maddeleri içinde bilmektedir. Yine bu ruhanî güçler, bedensel duyuların faaliyetinden ayrı olarak, bilinme sahasındaki şeylere ait şekillerin bir kısmını diğer kısmından alır. Zira daha önce açıkladığımız üzere, algılayıcı güçlerden her biri, duyumsanacak şeylerden sadece bir cinsi algılamaya mahsustur. Buna göre, görme gücü, sesleri, yiyecekleri, kokuları ve dokunulan şeyleri değil ancak renkleri algılar. Aynı şekilde işitme gücü renkleri, yiyecekleri, kokuları, dokunulan şeyleri ve sesleri algılamaz. Koklama, tat alma ve dokunma güçlerinden her biri ise algılamaları konusunda kendi sahaları dışında bir şeye karışmazlar.

Ruhani beş güç ise, bilinen şeylerin şekillerini algılama konusunda birbirinin adeta yardımcısıdır. Buna göre hayal etme gücü, algılanan şeylerin tamamının şekillerini aldığı ve mumun yüzük taşının nakışını alıp kabul ettiği gibi, onları kabul

ettiği zaman, onun işi onları anında düşünme gücüne götürmektir. Algı konusu olan şeyler algılayıcı güçlerin algı sahasından kaybolduklarında bu şekiller, yüzük taşının nakışının mühürlenen mumda maddesinden soyutlanmış ruhani şekiller halinde kaldığı gibi, bu şekiller de kendi başlarına ruhani şekil olarak kalır. Bu durumda o şey buna madde, kendisi de ona suret gibi olur.

Sonra, algılanan şeyin kendisine bakmak, onu apaçık görmek, düşünmek, ayırt etmek, özelliklerini, fayda ve zararlarını araştırmak sonra da, hatırlanması gereken zamanda hatırlaması için hafıza gücüne götürmek düşünme gücünün özelliğindendir. Dil ile icra edilen konuşma gücünün özelliği şudur: Bir şeyleri haber vermek, onun anlamlarını bildirmek, onlara dair malumat isteyenlere cevap vermek istediği zaman o şeyler için alfabe harflerinden lafızlar meydana getirir, onları bu şeylerin zatında bulunan manalar için nişanlar haline getirir ve onları topluluğun duyma gücüne ifade eder.

Sesler havada ancak işitenin payını alacağı kadar bekleyip sonra kaybolduğu için ilahi hikmet bu lafızların manalarının yazı sanatıyla kaydedilmesini bir çare olarak sunmuştur. Sanat gücünün özelliği, bilginin, geçmişlerden geçmekte olanlara fayda verici olması, öncekilerden sonrakilere eser olarak kalması ve mevcut olanlardan olmayanlara bir hitap olması için, bu manalara kalemle çizgilerden oluşan şekiller vermek ve onları levhaların yüzlerine ve tomarları iç yüzüne bırakmaktır. İşte bu yazı, Yüce Allah'ın insana büyük nimetlerindendir. Nitekim en güzel övgüye layık olan Allah bunu şu şekilde hatırlatmıştır:

"*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir. insana bilmediğini belleten O'dur*"[12].

Bölüm

İnsanın Bilinenleri Üç Yoldan Bilmesine Sebep Olan Şeye Dair

Biz diyoruz ki, İnsan, cismanî beden ve ruhanî nefisten meydana geldiği için ruhani nefsi ile bilgiyi algılar, cismani cesedi ile de sanatkârı bilir. "*Aklî İlkeler Risalesi*"[13]nde açıkladığımız üzere, nefis varlıkların orta mertebesindedir. Zira eşyanın bir kısmı nefis cevherinden daha yüce ve daha şereflidir. Allah, akıl ve maddi şekillerden soyutlanmış olan suretler –ki bunlar Allah'a yakın meleklerdir– böyledir.

Varlıkların bir kısmı nefis cevherinden daha aşağı derecededir. Madde, tabiat ve bütün cisimler böyledir. Buna göre nefsin şeref bakımından kendinden daha alt seviyede bulunan şeyleri bilmesi, doğrudan temas kurma, dokunma, karışma ve kapsama gibi duyu vasıtalarıyla olur.

Nefis cevherinden daha şerefli ve daha yüce olanların bilinmesi, akılların kapsamadan ve doğrudan temas kurmadan kabul etmek zorunda kaldığı *burhan* yoluyla olur. Bu nefislerin zatıyla ve cevheriyle bilinmesi akıl yoluyla olur. Zira ışığın göze ve aynanın ona bakana göre durumu ne ise aklın da nefse göre durumu öyledir. Aynı

12. Alak, 96/1-5.
13. *Risâletu l-mebâdi.*

şekilde ışık olmadan göz hiçbir şeyi göremez. Mesela insan yüzünü ancak ayna ile ve ona bakarak görür. Nefis de zatına ancak akıl ışığı ile bakar. Varlıkların gerçek mahiyetlerini de ancak akla bakarak anlar.

Basiret gözü açıldığı zaman nefsin akla basiret gözüyle bakması kolaydır. Basiret gözü nefis için ancak, gaflet ve cehalet uykusundan uyandığı, algılanan şeylere baş gözüyle baktığı, onların anlamları hakkında düşündüğü ve onların gerçek mahiyetini tam olarak bildiği zaman açılmış olur.

Bundan dolayı "Duyu (*hâs*) ve Duyum (*mahsûs*) Risalesi[14]"ni "Akıl ve Ma'kul Risalesi[15]"nden öne aldık. Kardeşim! Anlattığımız bu şeyleri değerlendir, onların anlamları ve gerçek mahiyetleri hakkında düşün. Eğer bunu yaparsan gaflet ve cehalet uykusundan uyanırsın, basiret gözü açılır, onun zatında eşyanın şekillerini görürsün ve onun cevherinde varlıkların anlamlarını ortaya çıkarmış olursun. Çünkü bunlar bütün ilimlerin madeni ve hikmetin barınağıdır. Nitekim kıymetli bir feylosof (*hakim*) şöyle demiştir: Bütün ilimler potansiyel olarak nefsin içindedir. Sen nefsin zatı hakkında düşünüp onu bildiğin zaman bütün ilimler bilfiil nefsin zatında olur.

"Duyu (*hâs*) ve Duyum (*mahsûs*) Risalesi[16]" tamamlandı. Bunu, "Nutfenin (Ana Rahmine) Düşmesi Risalesi"[17] izleyecektir. Verdiği bol nimetlerden dolayı bütün Allah'a hamd, peygamberlerinin en hayırlısı ve onların efendisi ve sonuncusu Muhammed'e ve onun temiz ehl-i beytinin evlatlarına salat ve selam olsun!

14. *Risâletü'l-hâs ve'l-mahsûs.*
15. *Risâletü'l-akli ve'l-ma kûl.*
16. *Risâletü'l-hâs ve'l-mahsûs.*
17. *Risâletü Maskıtu n-nutfe.*

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Onbirinci (İhvan-ı *Safa Risaleleri*'nin Yirmi Beşinci) Risalesi: Spermin Düştüğü Yere Dair[1]

1. Çeviri: Prof. Dr. İsmail Çalışkan, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Allah'a hamd olsun, o her şeye yeter; Onun seçmiş olduğu kullarına selam olsun; Allah mı daha hayırlıdır yoksa onların ortak koştukları mı?

Bölüm

Ey iyi ve şefkatli kardeş! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, her bir şeyin ve her yaratılanın (*muhdes*) belli bir zaman süresince evrende (*kevn*) kalmasını İlahi hikmet tasarlamış, rabbanî inayet takdir etmiştir. Bu zaman dilimi, felekî varlıkların güçlerini, Ayaltı alemdeki oluşumlardan bir türe ait bireylere kabul edebileceği kadarıyla akıtmaya yetecek miktardadır. Bunun teferruatını Aziz ve Celil olan Allah'tan başka kimse bilemez. Fakat biz, diğerlerinin durumuna örnek olması için, bu olayı bir açıdan anlatacağız.

Bu takdirden dolayı insan, döllenmenin başladığı günden doğum günü cenin çıkmasına kadar rahimde sekiz ay, yani 240 gün kalır ki bu, doğal kalış süresidir. Bu zamanın daha az ya da daha çok olması, açıklaması çok uzun bir takım illet ve sebeplerden dolayıdır. Şimdi yedi yıldızın nutfeye (*sperm*) ve cenine etkilerini adım adım, ay ay anlatmak istiyoruz. Bu anlatacaklarımız diğer canlılardan doğanlara, oluşlara (*havâdis*) ve oluşumlara (*kâinât*) da kıyaslanabilir. Konuya başlamadan önce kısaca yedi yıldızın durumlarını (*ahvâl*) hatırlatmamız gerekir. Çünkü onlar, oluşumların durumlarının farklı farklı olmasını zorunlu kılan nedenlerdir.

Ey kardeşim! Bil ki! Her yıldızın kendi yörüngesinde, yani dönüş feleğinde, dört durumu (*hâl*) vardır. Yine Güneş'ten kaynaklanan dört durumu, Koç burcu (*Hamel*) yörüngesinde dört durum, burçlar feleğinde de dört durum vardır. Bunların tamamı on altı çeşit durumdur. Bu da kendisiyle çarpılınca iki yüz elli altı (16 x 16 = 256) tür hal yapar. Bunu da üç yüz altmışla çarpsan doksan iki bin yüz altmış (256 x 360 = 92160) bireysel hal yapar.

Yıldızların dönüş feleklerindeki hallerinin ayrıntısı şöyledir: Ya zirvesine çıkışı (*su'ûd*), ya oradan inişi (*hubût*), ya saat yönünde dönüşü (*râci'*) ya da saat yönünün

tersine dönüşüdür (*müstakîm*). Güneş'ten kaynaklanan halleri de ya ona yakın olması, ya onun karşısında olması, ya ondan ışık alması veyahut da ondan ışık almamasıdır.

Koç burcu (*Hamel*) yörüngelerinde feleklerin dönüşlerinin halleri ise ya merkezlerinin yörüngenin en uzak noktasında veya en yakın noktasında olması, ya en yakın noktadan en uzak noktaya çıkması veyahut da en uzak noktadan en yakın noktaya inmesidir.

Burçların yörüngesinin halleri ise ya inişten şerefe gitmesi ya da şereften inişe geçmesi veya güneysel burçlarda veya kuzeysel burçlarda ya da çarpık veya düzgün burçlarda olması yahut enlem ve sapmasının güneyde veya kuzeyde veyahut da enleminin güneyde sapmasının ise kuzeyde veya tersi olmasıdır. Bütün bu durumların oluşumlara etkileri, zamanlara, mekanlara, cinslere ve türlere göre çok farklı olur. Bunun hesabını ancak Yüce Allah bilir, fakat biz bunu sadece bir açıdan anlatacağız.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Ayaltı alemdeki oluşumlar (*kâinât*) üç cinstir: Canlılar (*hayvânât*), bitkiler (*nebâtât*), madenler (*me*'âdin). Onlar maddede (*heyûlâ*) suretleri korunan asıllardır.

Türlere gelince, onlardan ayrılan kısımları vardır. Şahısların (*eşhâs*) oluş (*kevn*), bozuluş (*fesâd*) ve akışta (*seyelân*) varlıkları kalıcıdır. Onların maddesi ise, dört ana unsur olan ateş, hava, su ve topraktandır. Onları vareden fail ise felekler okyanusundaki akıcı (*sârî*) Felekî Küllî Nefstir ki, bunu kendisini Yaratan, Vareden ve Şekillendiren'in izni ile yapar. Yıldızlar ise onları Vareden'in aletleri konumundadır. İşte bütün bunlar Aziz ve Kadir olanın düzenlemesidir.

Bölüm
Ayaltı Alemdeki Dört Unsurda ve Sonradan Oluşan Tikel Türevlerde Tabiatın Fiillerinin Nasıl Değerlendirildiği ve Nefislerin Etkilerinin Nasıl Olduğuna Dair

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, "*Pratik Sanatlar Risalesi*"nde[2]de açıkladığımız gibi, sen şehirlerin çarşılarına girip başındaki iki gözle insan sanatkârlara baktığında ve onların üretim yaptıkları madde üzerinde kendi sanatlarını nasıl icra ettiklerini gördüğünde, işte o zaman, kendisinin üretim yaptığı ana madde konumunda olan unsurlara geçen (*sâri*) Felekî Küllî Nefisten yayılmış cüzi nefisler olan doğal güçlere ve onun ürünleri olan hayvan, bitki ve maden fertlerine, sonra onun için alet-edevat niteliğinde olan yıldızlara bakman gerekir. Belki aklın nuru ile bakarsın ve bu cisimlere akan ruhani güçleri nefsinin saf cevheri ile görürsün ve onların bu cisimler üzerinde veya onlarla veyahut da onlardan icra ettikleri fiilleri bizzat görürsün de işte o zaman kendi nefsini bilirsin, çünkü o da onlardan birisidir.

Bil ki, felekin göğsünde, ana unsurlar (ümmühât) olan dört unsurun misali, kaptaki süte benzer. Yıldızların felekler okyanusundan (*muhîtu'l-eflâk*) hareketleri, kapla birlikte sütün çalkalanmasına benzer; bu hareketlerden doğan oluşumlar, sütün moleküllerinden (*letâif*) toplanmış olan kaymağa (*zübde*) benzer.

2. *Risâletü's-sanâi'u l-ameliyye.*

Sonra bil ki, felekî şahısların hareketinden dolayı dört unsur çalkalandığı ve onların özünün inceliklerinden (*letâif*) bir şey toplanarak basitliklerden fert haline geldiği ve karakteristik özelliğe geçtiği zaman, işte bu vakitte ve saatte toprak, deniz, hava ve ateşten olan bu şey hangi mekanda ve zamanın hangi vaktinde olursa olsun Felekî Küllî Nefsin güçlerinden bir güç (*kuvvet*) ona birleşir. Bu öze bağlandığı ve bu bütüne (*cümle*) özgü olduğu için bu güç de diğer kuvvetlerden ayrılarak fert haline gelir ve karakteristik özelliğe geçer. İşte bu anda bu kuvvete *cüz'i nefs* denilir, yine bu sırada işaret bu bütüne ulaşır. Çünkü ister hayvan, ister bitki, isterse maden olsun, o, artık meydana çıkmış bir oluştur.

Ey kardeşim! Bil ki, bu vakit ve bu saat, kürenin (*felek*) doğu ufkundan bu özün oluştuğu bölgenin ufkuna yükselen bir derece olması gerekir; feleğin şekli ve yıldızların yerleri de doğumların, dönüşümlerin ve olayların astronomik tablolarında astrologların (*ashâbu'l-ahkâm fi-zîcân*) tasvir ettikleri ve çizdikleri yapıda olur. İşte bu sırada bu kuvvete, diğer yıldızların ruhani kuvvetleri katılır ve o kuvvetle birlikte bu öze, onu şekillendirecek maddeleri çeker. Özün onları kabulü, ister hayvan, ister bitki isterse maden olsun, bu cinsin türlerine ait şahısların tabiatlarındaki fiiller, ahlak ve niteliklere göre olur.

Bu anlatılanın örnekleri şöyledir: Erkeklerin kanının özü olan insan spermi, vücudun boşluklarına dağılmış olan kan hücrelerinde dağıldıktan sonra, cinsel birleşme hareketi sırasında yerinden hareket ederek idrar yolunda toplandığında, idrar yolundan da çıkar ve rahme dökülerek orada yerleştiğinde, işte o vakit ve o saat büyüyen cisimlere (*el-ecsâmu'n-nâmiye*) geçişli (sâri) olan nebatî nefsin güçlerinden bir güç ona bitişir. Bu kuvvet aynı zamanda, dört ana unsurun hepsine geçişli olan tabii nefsin kuvvetlerinden bir kuvvettir. Yine o, alemde var olan bütün cisimlere geçişli olan Felekî Küllî Nefisten yayılan bir güçtür. Nitekim bu konuyu bilge kişilerin/filozofların (*hükemâ*) İnsan *Küçük Alemdir, Alem Büyük İnsandır*[3] sözünü ele aldığımız risalede açıklamıştık.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, nebatî nefsin çekici, tutucu, öğütücü, savunma, beslenme, büyüme ve *şekillendirici* adıyla yedi etkin (*faal*) gücü vardır. Spermin rahimde yerleşmesi sırasında onun ilk eylemi, hayız kanını rahme çekmesi, onu orada tutması ve öğütmesidir.

Ey kardeşim! Bil ki, bu güç kanı buraya çektiğinde onu, yumurta akının sarısının etrafına dolanması gibi, spermin etrafını sarar ve onun üzerine dolar. Öyle ki, kan spermin etrafında yumurtanın sarısı gibi, onun üzerine sarılan hayız kanı da yumurtanın akı gibi olur. Sonra spermin ısısı kanın rutubetini ısıtır ve onu olgunlaştırır. Böylece, nasıl ki mayadan dolayı sütün yoğurdu büzüşürse, aynı şekilde rutubet öyle olgunlaşır, büzüşür ve embriyo (*'alaka*) olur. Bu anda Satürn'ün (*Zühal*) ruhani güçleri, bu toplamı ele geçirir, artık bir ay, yani otuz gün, yani yedi yüz yirmi saat boyunca diğer yıldızların ruhani güçlerinin ortaklığı ile onun dönüşümlerini

3. *El-İnsânu alemun sağîr ve'l-'alemu insânun kebîr.*

yönetir. Nitekim bu gelişmeler, astrolojik hükümlere dair kitaplarda uzun uzadıya anlatılmıştır. Biz, bundan sonra anlatacaklarımıza temel kural (*düstûr*) olsun diye bu olayın sadece bir kısmını anlatmak istiyoruz.

Ey kardeşim! Bil ki, spermin (*nutfe*) dönüşümünü yönetmenin başlangıcı, geçişli yıldızların en üstünü olması nedeniyle Satürn'ündür. Çünkü o, kendisini takip eden yıldızlar felekinden bir felek olarak en şerefli cevherlerin mekanı, ruhani güçlerin makamı, kutsi nefsin madeni, hayırlı ruhların yerleştiği yeri, aklî güçlerin, düşünen bilgin meleklerin ve şeffaf aydınlatıcı cisimlerin başlangıç noktasıdır. Melekler vahyi, desteği, haberleri, hayrı ve bollukları buradan indirir; salih amellerle buraya çıkılır; yine müminlerin ruhları ve Allah'ın güzel kulları olan peygamberler, sıddıklar, şehitlerden salihler -bunlar ne güzel dostlardır- içinden seçilmişlerin nefisleri ile buraya yükselmek mümkün olur. Nitekim bu meseleyi "*Öldükten Sonra Diriliş ve Kıyamet Risalesi*"nde[4] anlattık.

Ey kardeşim! Gaflet uykusundan ve cehalet sarhoşluğundan uyan, bu geçici yurttan göçmeye hazırlan, kendine azık hazırla ve bil ki azıkların en hayırlısı takvadır. Böyle yaparsan belki nefsin bu makama yükselmede başarılı olur da ödüllerin en güzeli ile mükafatlandırılır. Çünkü nefsin bu aleme varışı buradan başlar, varış ve karar kılış noktası buraya olur. Bunu "*Devirler ve Oluşlar Risalesi*"nde[5] açıkladık.

Sonra Ey kardeşim! Bil ki, Satürn'ün idaresi (*tedbîr*) bir ay yani otuz gün bitip ikinci ay girinceye kadar devam ettiği sürece, embriyo her hangi bir şeyle harmanlanmadan ve karışmadan olduğu gibi kalır, hatta Satürn'ün serinliği, sükûneti ve doğasının ağırlığından dolayı (embriyo) hareketsiz ve sakin olur, maddeler kendisine doğru akar. İkinci ay girince, embriyonun idaresi, yörüngesi Satürn'ün yörüngesini takip eden Jüpiter'in (*Müşterî*) olur, onun ruhani güçleri onu ele geçirir. Bu anda embriyoda bir sıcaklık meydana gelir, ısınır ve mizacı orta bir duruma gelir, iki su birbiriyle harmanlanır, iki karışım birbirine karışır; bu toplama titreme, sarsılma, hazmetme, pişme gibi bir hareket gelir. Bu hal Jüpiter'in idaresinin devam ettiği iki ay tamamlanıncaya kadar devam eder. Sonra üçüncü ay girer. İdare Jüpiter'in yörüngesini takip eden Mars'ın (*Merrîh*) olur ve bu embriyoyu onun ruhani güçleri ele geçirir. Titremesi ve sarsılması biraz daha artar, sıcaklığı ve ısısı yükselir, böylece bu embriyo, bir çiğnemlik kırmızı et parçası (*mudğa*) haline gelir. Ardından diğer yıldızların ruhani güçlerinin Mars'ın gücüne katılması ile pişme ve sağlamlaşmadan sonra üç ay tamamlanıncaya kadar halden hale geçmeye devam eder. Sonra dördüncü ay girer ve idare Yüce Yaratan'ın izni ile yıldızların kraliçesi, feleğin kraliçesi ve evrenin (âlem) kalbi olan Güneş'in olur.

---

4. *Risâletu'l-b'as ve'l-kıyâmet.*
5. *Risâletu'l-edvâr ve'l-ekvân.*

Bölüm
Ceninin Dördüncü Aydaki Durumu

Ey kardeşim! Bil ki, spermin ana rahmine düşmesinden itibaren dördüncü ay girdiğinde ve idare Güneş'e geçip ruhani güçleri de bir çiğnemlik kırmızı et parçasını ele geçirdiğinde ona hayat ruhu üflenir ve hayvanî nefs ona nüfuz eder. Bunun böyle olmasının sebebi, Güneş'in felekte yıldızların kraliçesi, nefsinin de bütünüyle evrenin ruhu olmasıdır. O Ay küresinin altındaki bütün oluşları özellikle de rahmi olan bütün canlıları, çok daha özel olarak da insandan doğanları ele geçirir. Güneş'in evrende (âlem) kapladığı yer (*cirm*), kalbin insan vücudunda kapladığı yer kadardır. Diğer yıldızların ve kürelerin kapladığı yerler ise vücudun organları ve bedenin mafsalları kadardır. Güneş'e ait güçlerin ruhaniyyetinin âlemde dolaşması da kalpten vücudun diğer organlarına yayılan içgüdüsel geçişli ısının dolaşması gibidir.

Diğer yıldızların ruhani güçleri ise, onlar, askerler, yardımcılar ve hizmetçiler gibidir. Bütün bunlar Yüce Yaratıcı'nın izniyle, bütün bunlar her şeye Gücü Yeten ve her şeyi Bilen'in düzenlemesiyle meydana gelmektedir. Yaratanların en mükemmeli olan Allah, her şeyden yücedir.

Ey kardeşim! Bil ki, Güneş'in burçlardaki yıldızların hududunda seyri, ışığının parlamasının şiddeti ve ruhani güçleri ile felekten yani yıldızların, feleklerin ve burçların ruhani güçlerinden Ayaltı alemdeki oluş ve bozuluş (*el-kevn ve'l-fesâd*) alemine doğru her günün saatinde, derece ve dakikasında, başka gün ve saattekinden farklı olarak çeşitli renkler ve idarelerle iner. Bu olayın nasıl gerçekleştiğinin hakikatini anlamaya insanın kavrayışı yetmez. Fakat biz, söylediklerimize kıyas, açıkladığımız ve tasvir ettiklerimize delil olması için bunun bir kısmını anlatacağız. Şöyle ki, sperm (*nutfe*) rahme düştüğünde Güneş'in burçlardan bir burcun bir derecesinde olması gerekir. Spermin rahme düşmesinden itibaren Güneş'in seyri ile dördüncü burca ulaşınca -ki böylece felekin devrinin üçte bir mesafesini almıştır. Bu üçte birlik mesafe, şerefinden evine (*beyt*) kadar olan miktardır– ateşimsi (*nâriyye*), toprağımsı (*turâbiyye*), havamsı (*hevâiyye*) ve suyumsu (*mâiyye*) burçlarının özelliklerini tamamlamış olur. Böylece ceninin bünyesinin oluşumuna dört ana unsurun tabiatları karışmış, karışım dengeli olmuş, biçim verilmiş, beden yapısı inşa edilmiş, kemiklerin şekilleri ortaya çıkmış, mafsallar eklenmiş, eklemeler düzenli yapılmış, sinirler eklemler üzerine dolaştırılmış, et boşluklarına damarlar uzatılmış ve nihayet belli belirsiz bir bünye ortaya çıkmıştır.

Bölüm
Ceninın Beşinci Aydaki Durumu

Ey kardeşim! Bil ki, beşinci ay girdiğinde, Güneş çocuk evi (*beytü'l-veled*) diye isimlendirilen ve doğası spermin ana rahmine düştüğü günki burca uygun olan beşinci burca yürüdüğünde, idare küçük yardımcı ve nakış ve şekillendirme yapan Venüs'e (*Zühre*) geçtiğinde, onun ruhani güçleri belirsiz et parçasını ele geçirdiğinde şekillenme tamamlanır, bünye son şeklini alır, organların suretleri ortaya çıkar, iki

gözün resmi görünür hale gelir, iki burun deliği yarılır, ağız açılır, iki kulak ve iki boşaltım yolu delinir, eklemler ayrışır. Fakat bu sırada cenin düzenli bir bütün ve iki dizi göğsüne toplanmış, iki dirseği iki tarafına bitişmiş, başı yan tarafa ve iki dizi üzerine düşmüş, iki avucu iki yanağında ve adeta mahzun bir şekilde uyuyan birine benzer halde bir keseye toplanmış demet gibi sıkıca kavranmış olarak kalır.

Ey kardeşim! Eğer sen onu o halde görsen, mekanının darlığı ve halinin zayıflığı nedeniyle ona acırsın. Halbuki o, Allah'ın yarattıklarına olan şefkati ve onlara ikramı sebebiyle bulunduğu durumun hiç de farkında değildir. Doğum gününe kadar onun göbeği annesinin göbeğine bağlı kalır, gıdayı annesinden emer. Eğer erkekse yüzü, annesinin sırtı tarafına dönük, eğer kızsa tersi olur.

Ey kardeşim! Hele şu işe bir bak ve anlattıklarımızı bir düşün. Belki gaflet uykusundan ve cehalet sarhoşluğundan kendine gelirsin de nasıl ki gözlerinle yarattıklarını görüyorsan aynı şekilde kalp gözünle her şeyi yerli yerince yapan (*hakîm*) Yaratan'ı görürsün. Böylece artık bilmeyenlerin yoluna uymazsın.

Ey kardeşim! Bil ki, koyun, geyik, bazı yırtıcılar ve gebe kalmayan ve onun zorluğunu çekmeyen bütün hayvanlar vs. canlıların büyük kısmı bu anlatılan süre içerisinde ürer. "*Hayvan Risalesi*nde[6]" anlattığımız bazı sebeplerle bazılarının doğumu ise altı, dokuz, on iki ay tamamlanıncaya kadar bekler. Bu risalenin bir başka bölümünde de insanın doğumunun sekiz ay tamamlanıncaya kadar gecikmesinin ve dokuzuncu aya kadar ceninin rahimde kalmasının amacını açıklayacağız.

Bölüm
Ceninin Altıncı Aydaki Durumu

Sonra bil ki, altıncı ay girdiğinde yönetim Merkür'e (*Utarit*) geçer ve cenine onun ruhani güçleri hükmeder. O zaman rahimde cenin hareketlenir ve ayakları ile tekme atar, ellerini uzatır, eklemlere bağlı organlarını oynatır, mekanının farkına varır ve rahatsızlık duyar, ağzını açar, dudaklarını hareket ettirir, burun deliklerinden nefes alır, dilini ağzı içinde çevirir. Bu vaziyet üzere bazen hareketlenir, bazen sakince durur, bazen uyur, bazen uyanık kalır. Bu hali altıncı ay tamamlanıncaya kadar devam eder. Sonra yedinci ay girer ve yönetim Ay'ın (*Kamer*) olur, ruhani güçleri cenine hükmetmeye başlar, bu andan itibaren ceninin eti artar, gövde irileşir, boyu uzar, organları sağlamlaşır, eklemleri kuvvetlenir, hareketleri çevikleşir, mekanının darlığını hisseder, oradan başka bir yere geçmeyi ve çıkmayı ister. Eğer burada anlatması uzayacak olan yıldızların hükümlerinin sebepleri gereği onun bu isteği ve doğal yolla çıkışı takdir edilmişse, cenin tamamlanmış olarak yaşar, büyür ve yaşam sürer. Eğer cenin, sekizinci ayın girişine ve Güneş'in *beytu'l-mevt*e girişine kadar rahimde kalırsa, yönetim, tekrar ilk sırada yer alan Satürn'e geçer ve ona onun ruhani güçleri ele geçirir, ceninde ağırlık ve sükunet meydana gelir, serinlik ve uyku baskın olur, hareket azalır. Eğer bu ayda doğarsa, büyümesi yavaş, hareketleri ağır, ömrü kısa olur, belki de ölü doğar. Eğer dokuzuncu ay girer, Güneş dokuzuncu yani *beytü'n-*

6. *Risâletu'l-hayvan.*

nukle ve esfâr burcuna geçer, yönetim de yeniden büyük yardımcı Jüpiter'e döner ve onun ruhanî güçleri ona hükmederse, bedenin yapısı normal hale gelir ve hayat ruhu kuvvetlenir, bedende hayvanî nefsin fiilleri belirir. Çünkü Güneş, üçgen burçların özelliklerini tamamlamıştır: Sekiz ayda iki kere ateşimsi, toprağımsı, havamsı ve suyumsu. O zaman Güneş burçlar feleğinde 240 derece olur. Bu mesafe, ikisi de aynı tabiatta olan (Güneş'in) beyti ile beytinin dokuzuncu şerefi arası kadardır. Yine bu süre zarfında cenin, Güneş'in üçgen burçlarındaki seyrinde felekten iki kere inen yıldızların ruhanî güçlerini kabul etmiştir. Bu iki iniş, daha önce anlatıldığı gibi, bir kere beşinci burca bir kere de dokuzuncu burcadır. Bir kere gidişi kalır ki onu bundan sonraki bölümde anlatacağız. Güneş'in, dönüş tamamlanıncaya, yani spermin düştüğü vakti olan dereceye tekrar gelinceye kadar kalan gidişi, dört burç yüz yirmi derecedir.

Eğer cenin sekiz ay sonra çıkarsa, her dereceye bir sene düşecek şekilde dünyadaki hayatı başlar ki bu da doğal yaşam süresidir. Bu, insanın burçların tabiatlarını üçüncü defa tamamlayacağı ve kemale erdireceği Güneş'in, spermin ana rahmine düştüğü günün yer aldığı dereceye tekrar gelinceye kadar kalan müddettir.

(Rahimde kalış süresinin) bu müddetten fazla veya az olması, çeşitli sebepler ve nedenlerden dolayıdır ki bunları izah etmek oldukça uzun sürer. Onlar "*Astroloji, Ceninlerin Beklemesi ve Doğanların Ömürleri Hakkında Kitap*"ta[7] anlatılmıştır. Biz de "*Nedenler ve Nedenliler Risalesi*"inde[8] bır kısmını anlatmıştık. Fakat anlattıklarımıza delil olması için burada bir kısmını tekrar anlatacağız.

Ey kardeşim! Bil ki, Ay küresinin altındaki oluşumlar (*kâinât*), basit ve eksik halleri ile başlar, aşama aşama en olgun ve en mükemmel hale doğru geçerler. Bu da zamanın ve vakitlerin geçmesi ile olur. Çünkü bu oluşumların tabiatı, göksel varlıkların (*el-eşhâsu'l-felekiyye*) bir anda nüfuz etmesini kabul etmez, fakat zeki bir öğrencinin yetkin bir üstattan bilgi alması gibi, tedrici olarak parça parça kabul eder.

Bil ki, yıldızların felekler okyanusundan (*muhîtu'l-eflâk*) yerkürenin merkezine doğru bütün vakitlerdeki akışları, daima birbirine bağlıdır. Fakat renkleri çeşit çeşit, şekilleri farklı farklıdır. Bu, onların yörüngelerdeki yerlerine, burçlar feleğindeki paralelliklerine ve hududlarına göredir. Nitekim bundan sonraki bölümde bu konuyu açıklayacağız.

Ey kardeşim! Bil ki, ilâhî hikmet ve rabbânî inâyet, Ayaltı alemdeki varlıklardan her oluşa, belli bir varlık ölçüsü ve belli bir kalış süresi takdir etmiştir. Bu ya belirlenmiş ölçüde olur ya da felekî şahıslardan birinin dönüşü miktarınca olur. Nitekim bu meselenin bir kısmını "*Tabiatın Mahiyeti Risalesi*"nde[9] açıklamıştık. Şimdi de yine onun sadece insanî şahıslardan bir örneği anlatıyoruz. O da şöyledir: İnsan spermi (*nutfe*) rahme düştüğü zaman, onun insanî sureti kabul edinceye kadar orada normal kalış süresi, dört aydır. Bu süre de Güneş'in dört burca, yüz yirmi dereceye gitmesi ve bu gidişi ile de üçgen burçlarının tabiatlarını bir kerede tamamlaması kadardır. Bu durumda cenin doğum gününe kadar dört ay daha bekler. Bu süre de

7. *Kitâbu Ahkâmi'n-nucûm ve muksi'l-ecinne ve e'mâri'l-mevâlîd.*
8. *Risâletu'l-'ilel ve'l-malûlât.*
9. *Risâletu Mâhiyeti't-tabîa.*

Güneş'in dört burca, yüz yirmi dereceye gitmesi ve bu gidişi ile de üçgen burçlarının tabiatlarını bir kerede tamamlaması kadardır. Böylece ona, spermin rahme düştüğü dereceye dönünceye kadar, yüz yirmi derece kalır. Doğan yavru, dünyadaki normal ömrünü yani her derece için yüz yirmi seneyi tamamlar, Güneşe bir sene kalır.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, ilk dört ayda yıldızların fiilleri ve ruhanî güçlerinin etkileri, cesedin yapısının kuruluşuna, çeşitli organlarının oluşumuna ve nebatî nefsin güçlerinin yayılmasına ayrılmıştır. Çünkü kalp, karaciğer, beyin, mide, akciğer, dalak, bağırsaklar, damarlar, sinirler, kemikler, kaslar, ilik ve deri gibi vücuttaki her organın diğer organa göre farklı bir yaratılış biçimi vardır. Her yaratılışın farklı bir oluşumu, her oluşumun farklı karışımları, her karışımın mizaçları vardır. Bu mizaçların da sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk gibi birbirine zıt nicelik ve nitelik açısından farklı farklı tabiatları vardır. Nitekim "*Kitâbu't-Teşrîh*"de uzunca anlatılmış, biz de "*Gıdaların Yapıları ve Kuvvetlerinin Dereceleri*"[10] adlı kitapta ve bir miktar da "*Bitki Risalesi*"nde[11] anlatmıştık. Nebatî nefsin her organda diğerinden farklı doğal bir fiili vardır. Bu konuyu da "*Cüz'i Nefislerin Doğuşu Risalesi*"nde[12] anlatmıştık.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, vücudun yapısı ve organlarının oluşumu, bu dört ayda tamamlanır. Çünkü, "*Ruhanî Varlıkların Fiilleri Risalesi*"nde[13] açıkladığımız üzere, evrenin (âlem) ruhu olan Güneş'in bu müddet zarfında üçgen burçlarından dördünü geçmesiyle, bu burçların tabiatları felekler okyanusundan Ayaltı alemdeki oluş ve bozuluş alemine inmiş, küre üzerindeki yıldızların ruhanî güçleri vücudun yapısına geçmiş ve merkez noktalarına yerleşmiş olur. Bir başka neden de bu dört ay içinde vücudun oluşum maddesinden etkin tabiatın ihtiyaç duyduğu şey toplanmış olur. Bu da spermin anne rahmin düştüğü gün meydana gelir, çünkü o gün bu madde orada toplanmış olur. Çünkü tabiat, hayız günlerinde bu maddeyi bedenin dışına atar. Eğer sperm rahimde yerleşir ve kalırsa, o zaman, kandilin ateşinin fitil aracılığıyla yağı kendine çektiği ve mıknatıs taşının demiri kendine çektiği gibi, bu maddeyi kendine doğru çeker. Eğer bu kan, yumurta akının, sarısının etrafını sardığı gibi bu spermin etrafını sarar, sonra, peynir mayasının sağılan süte yaptığı gibi, spermin ısısı bu kanı ısıtır ve kurutursa, işte o, Satürn'ün ruhanî güçlerinin sperme ilk etkisi olmuş olur. Çünkü sureti maddede tutması, hareketsizlik ve değişmezlik onun fiillerinin özelliğindendir.

İkinci dört ayda burçlardan yıldızların etkileri ise, hayvanî nefsin güçlerinin işleyebilmesi ve fiillerini ortaya koymaya imkan vermesi için vücudun yapısının tamamlanmasına ve organların yaratılışının sağlamlaştırılmasına yöneliktir. Şöyle ki, bu müddet zarfında Güneş'in diğer üçgen burçlarında yürümesiyle bu güçler

---

10. *Kitâbu Tabâi'i'l-eğziyeti ve Derecâti Kuvvâhâ.*
11. *Risâletu'n-nebât.*
12. *Risâletu Nuşûi'l-enfüsi'l-cüz'iyye.*
13. *Risâletu Efâli'r-ruhâniyyât.*

bir defa daha iner. Eğer yapı tamamlanır ve yaratılış sapasağlam hale gelirse, ona hayvanî nefsin güçleri nüfuz eder ve bu toplanmış şey rahimden bu dünyanın genişliğine nakledilir. Böylece, yapının son şeklini alması, suretin sağlam hale gelebilmesi, natıka kuvvetinin ona işleyebilmesi ve fiillerinin orada ortaya çıkabilmesi için ona dört yıl sürecek olan yeni bir yönetim başlar. Şöyle ki, bu ruhanî güçler, etkilerini ve fiillerini doğanın terbiyesi ve duyuların hissedilenleri kavramasını sağlamlaştırmak için kullanır. Sonra nefs-i natıka döner ve doğan çocuğun dili, hissedilen şeylerin anlamlarından ve ayrıştırılmasından hareketle bir ifade ile konuşur.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, yukarıda açıkladığımız üzere, bu yıldızların, şu ana kadar meydana gelen oluşuma ulaşabilmesi için iki ya da üç ayda bu işleri ve etkileri yapması mümkün değildir. Tabiatın ürünleri tasavvur edilmesi için beşer ürünlerinden duyularla algılanan bir örnek vereceğiz. O da şudur: Usta bir evin yapımını istediğinde, bir müddet düşünce ve fiillerini evin şeklinin ortaya çıkmasına, odalar, holler ve salonlar için binanın kurulmasına, duvarların yükseltilmesine, direklerin dikilmesine, köşelerin bağlanmasına ve odaların üstünün kapatılmasına harcar. Bu, evin oluşum ve yapım müddetidir. Bundan sonra gayret ve yönetimini, kapıların ve pencerelerin yerleştirilmesi, direklerin (*bâzîr*) dikilmesi, yüzeylerin_süslenmesi, duvarların kireçlenmesi, tavanların ve nakışların süslenmesi gibi şeyleri yaparak evin tamamlanmasına harcar. Bundan sonra evin mükemmel hale gelmesi kalır ki, o da sergiler ve mobilyanın konulması, perdelerin asılması, dolapların eşya ve giyimliklerle doldurulması, ev sahibinin eve oturması ve bir müddet oradan istifade etmesidir.

Ey kardeşim! İnsan vücudunun oluşumu, spermin rahme düşmesinden itibaren nefsin ona yaklaşması ve vücudun ölümüne kadar onunla birlikte kalması da işte bu şekilde meydana gelir. Bu (ölüm) da nefsin vücudu terk etmesi ve bedenin toprağa gömülmesidir. "*Devirler ve Oluşlar Risalesi*"nde[14] açıkladığımız gibi bu zaman dilimi, bu felekî şahısların dönüşlerinden bir dönüş müddetidir.

Ey kardeşim! İnsan vücudunu oluşumunda etkileri ve fiillerini anlattığımız yıldızların, feleklerin ve burçların Şanı Yüce Yaratıcı'nın kendileri ile insanı yarattığı alet-edevatı olduğunu sanmak ve düşünmek sana gerekmez. Aksine onlar "*Felekî Küllî Nefs*"[15]in alet ve edevatıdır. Bu nefis, Yüce Yaratıcı'ya itaatkar bir kuldur. Mukarrebun meleklerinden bir melek olan küllî akıl (*el-'aklu'l-küllî*) ile onu destekler. Nebisi Muhammed'in (ona selam olsun) diliyle kitabında zikrettiği gibi, "*Arş'ı taşıyan ve onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ederek tesbih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için bağışlanma dilerler*".[16] Ey kardeşim! Eğer nefsini gaflet uykusundan uyandırırsan, uzun cehalet sarhoşluğundan kaldırırsan, rabbanî marifetlerde yükselir ve ilahi ilimlere teveccüh edersen, kıyamet günü diriltildiğin ve alemlerin rabbinin melekûtunu gördüğünde, peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle

14. *Risâletu'l-edvâr ve'l-ekvân.*
15. *en-Nefsu'l-külliyyetu'l-felekî.*
16. Mü'min, 23/7.

ve salihlerle –bunlar ne güzel dostlardır– birlikte Araf tepesinde durduğunda bu sırların ve anlatılmak istenenlerin hakikatini bileceksin.

Yıldızların sperme etkilerini özet bir şekilde anlatmayı bitirdiğimize göre, şimdi biraz da birisi birinin beytinde ve haddinde[17] olduğu zaman onların her ay yaptıkları etkilerini ve onların fiillerini sık sık tekrarlamasını anlatmak istiyoruz.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Ayaltı alemdeki hayvan, bitki ve madenler olan felekî şahıs varlıklarına ve onlardan her bir cinse, bunlardan her bir türün kabulüne göre çeşitli etkiler vardır. Bu cinslerden her bir türe bulundukları farklı bölgelere göre türlü türlü etkiler vardır. Bu türlerin fertlerinden her bir ferde (şahs), sürdükleri ömür boyunca farklı zamanlardaki kabullerine göre birbirinden ayrı etkileri vardır. Bu etkilerin biri diğerine benzemez, onun aslını kavramaya beşer aklı yetmez, onu sadece Yüce Allah bilir. Fakat yine de biz diğerlerine örnek olmak üzere bir örnek vereceğiz, bu örneği de bir insan ferdi üzerinden yapacağız. Spermin anne rahmine düşmesinden doğumuna kadar olan dokuz aylık sürede ona olan etkilerin çeşitlerini kısaca anlatacağız, aksine onun anlatımı çok uzun sürer. Sonra doğumundan doğal ömrün sonu olan ölümüne kadarki etkileri başka bir bölüm halinde yıl yıl kısa bir şekilde anlatacağız ki o, Ay küresinin altındaki oluşumlardan diğer doğanlara kıyas edilsin. Artık diyoruz ki;

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, yıldızların oluşumlara etkileri birkaç açıdan değişir. Bazen yükselmeden apojelerine (*evcât*) veya buradan alçalmadan perijeye (*hadîd*) yörüngelerinde konumlarının değişmesi bakımından, bazen güney ve kuzeyde arz ve eğim bakımından; bazen batış, doğuş, saat yönünde dönüş, saatin ters yönünde ve duruşu halinde iken Güneş'e nispetleri bakımından; bazen birbirleriyle dengeli olmaları bakımından; bazen dört kazık (*evtâd*) ve onları takip eden duraklarda yeryüzünün çeşitli mevkilerine eklipslerinin değişmesi, onlardan sapmaları veya onlardan uzaklaşmaları bakımından; bazen kış, yaz, bahar, sonbahar, gece, gündüz, her ikisinin saatleri, ayların başlangıç ve sonlarının değişmesi bakımından ve buna benzer durumlar(dan dolayı yıldızların etkileri değişiklik arzeder). Bu durumların değişmesini *Almagest*'i[18] bilenler *(Ehlu'l-Mecistî)* bilir. Yıldızların etkilerinin farklı oluşunu ise doğumların kanunları üzerine konuşan astrologlar (*ashâbu'l-ahkâm*) bilir. Felekî şahısların güçlerinin bu yeryüzü (*sefelî*) fertlerine ulaşmasının mahiyetini ise dindar (*rabbânî*) psikoloji (*ilmu'n-nefs*) araştırmacıları bilir. Bu konuyu kısmen "*Ruhanilerin Fiilleri Risalesi*"nde[19] açıkladık.

---

17. *Hadd, vech, beyt, tâli, şeref* kelimeleri özel terimler olup terim birliğini sağlamak amacıyla birinci ciltte açıklandıkları ve kullanıldıkları şekliyle burada da aynen kullanılmıştır. (ç.n.)
18. *Almagest (el-Mecistî)*: Yunanlı bilgin Batlamyus'un Astronomi ile ilgili kitabıdır. Abbasîler'in birinci asrında yaşayan Haccac b. Matar bu bilgiyi aktarmıştır.
19. *Risâletu Ef*'âli'r-*ruhâniyyât*.

Bölüm

Yıldızların Etkilerinin Mahiyetine Dair

Ey kardeşim! Bil ki, bu felekî şahıslar, musiki oranına göre bazısı bazısına üç türden konu olurlar. Birisi, birinin diğerine göre büyüklük oranıdır. İkincisi, birinin diğerine ve dört unsura göre merkezlerinin uzaklığı oranıdır. Üçüncüsü de hızlılık ve yavaşlıkta hareketlerinin oranıdır. İşte bundan dolayı onlara birinci bölümde anlatımı yapılan bu muhtelif haller arız olduğu zaman, ilişkileri de değişir. Bu durumda oranın değişmesine göre oluşumlara etkileri farklı olur. Bu, tıpkı, tellerin uzatılması ve kısaltılması, inceltilmesi ve kalınlaştırılması, mızrabın hareketlerinin hızlı ve yavaş olmasına göre seslerin ve nağmelerin değişmesine benzer. Böyle olunca karakterleri, görüşleri ve ahlaklarına göre dinleyicilere olan etkileri de değişir. Nitekim bu konuyu "*Musiki Risalesi*"nde[20]kısmen anlatmıştık.

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Ay küresinin altındaki varlıkların hepsi, yıldızların etkisine maruzdur. Fakat cevherleri farklı farklı olduğundan etkileri kabulleri de farklı olmaktadır. Onun türleri o kadar çoktur ki, sayısını Şanı Yüce Allah'tan başka kimse bilemez. Fakat onların tamamı iki cinse ayrılır: Cisimsel cevherler (*cevâhiru'l-cismâniyye*), ruhâni cevherler (*cevâhiru'l-rûhâniyye*). Cisimsel (*cismâni*) olanlar, dört unsur cisimler ve onlardan doğan maden, bitki ve hayvan oluşumlarıdır. Hayvani cevherler ise bütün canlıların nefisleridir.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, bu cisimlere yıldızların etkilerinin çeşitleri, sayısını Aziz ve Celil olan Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar çoktur. Bu konudan biraz *Tabiat Risalesi*'nde[21], biraz "*Meteoroloji Risalesi*"nde[22], biraz *Canlılar Risalesi*'nde[23]ve biraz da *Oluşlar ve Devirler Risalesi*'nde[24] bahsetmiştik. Bu risalede ise insana özel etkilerden biraz bahsetmek istiyoruz. Bu etkiler de ister vücudunun oluşum biçimine ister nefsinin ahlak karakterine, nasıl olursa olsun ve hangi sebeple kişilerin ahlakı ve tabiatları değişirse değişsin fark etmez. Bütün bunlar, yıldızların etkilerinin en ilginci, fiillerinin en şereflisi, sırlarının en gizlisi, göstergelerinin en incesidir. Söylediklerimiz iyice açıklansın, tarif ettiklerimiz iyice anlaşılsın diye konuyu biraz açmak istiyoruz. Fakat önce yıldızların tabiatlarının özelliklerini ve bireysel arazlarını (*ilinekler*) anlatmalıyız, sonra etkilerinin nasıllığını ve göstergelerinin ilginçliklerini anlatırız. O halde diyoruz ki;

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Allah felekteki her yıldızı üstün bir iş ve gaye için yerleştirmiştir. Mesela Şanı Yüce

---

20. *Risâletu'l-Mûsîkî.*
21. *Risâletu't-tabî'a.*
22. *Risâletü'l*-âsâru'l-*'ulviyye.*
23. *Risâletü'l-hayvânât.*
24. *Risâletü'l-ekvân ve'l-edvâr.*

Allah, Satürn'ü (*Zühal*), ruhanî güçler onun varlığı sebebiyle değişmez kalması için, değişmezlikler ve duruşlar için yaratmıştır. Böylece o, maddede (*heyûlâ*) suretleri tutması, onların değişmemesi, sürekli kalması ve devam etmesi için varlıklara nüfuz eder. Eğer felekte Satürn'ün fiziki yapısı ve varlığı olmasa maddede suret tutunamaz, maddede yaratılmış bir şey bir an bile sabit kalamaz, akar, erir ve yok olur gider. Bu anlattıklarımızın doğruluğunu ve tarif ettiklerimizin hakikatini ancak astronomi biliminde (*ilmu'l-hey'e*) derinleşmiş olanlar ile varlıkların hakikatlerini, evrenin nizamının keyfiyetini ve yaratılış sırlarının mahiyetini anlayanlar bilir.

Ey kardeşim! Bil ki, daha önce anlattığımız gibi Satürn, spermin ana rahmine düştüğü andan itibaren ilk ayın delilidir. Eğer belalardan ve kınanan hallerden uzak olursa, bu sperm de Allah'ın izniyle arızî afetlerden uzak olur. Bu spermi taşıyanın durumu da aynen böyledir: Eğer bunun tersine bir durum olursa o zaman etki de bunun aksi olur. Bunun örneği şudur: Eğer Satürn, yörüngesinde yükselir, gidişinde burç ve derecelerden kendi haddinde düzgün olursa, bu sperm de annenin karnının en üst noktasına kadar yükselir, onun (annenin) hamileliği hafif, ağrı ve hastalıklardan uzak olur. Eğer (Satürn), Jüpiter'in (*Müşterî*) haddinde olursa, anne, hamileliği nedeniyle neşeli, Rabbi hakkında iyi düşünceli, esenlik ve mutluluğu daim olur. Eğer Satürn, Mars'ın (*Merrîh*) haddinde olursa, anne çalışmalarında aktif, işlerinde aceleci olur. Eğer Satürn, Venüs'ün (*Zühre*) haddinde olursa, kadın hamileliğinden dolayı sevinçli ve doğuracağı için de mutlu olur. Eğer Satürn, Merkür'ün (*Utârit*) haddinde olursa, kadın hamileliğinin vaktini bilici ve ayların günlerini hesaplayıcı olur. Eğer Satürn, yörüngesinde alçalan, seyrinde dönen ve hallerinde de kınanan olursa, o zaman durum bu anlattıklarımızın tersine olur.

Sonra ikinci ay girer ve yönetim, Aziz ve Celil olan Allah'ın izniyle Jüpiter'e geçer. O denge (*itidâl*) yıldızı, oluşlardaki yapının sıhhatinin nedeni, varlıklardaki tertip ve düzenin sebebidir. O, insandaki akıl, kavrama, ayırma, ilim, tefekkür, anlama, din, dindarlık, takva, adalet, insaf, iffet, zühd ve bunlar gibi dinde övülen hasletlerin delilidir. Özetle millet için şeriatı koyması ve sünneti uygulamasında ilahi kanun (*nâmûs*) sahibinin ihtiyaç duyduğu her haslet ve halifeleri, imamları, alimleri, fakihleri, kadıları, abidleri ve zahidleri ile onlara uyanlar ve yardımcılarının ihtiyaç duydukları (her şeyin delilidir). Yine özetle nâmûsun hizmetinde olan, ona yardım eden görevliler, din ve şeriat görevlilerinden herkesin (ihtiyaç duyduğu şeylerin delilidir)

Eğer Jüpiter kendi yörüngesinde yükselir, seyrinde düzgün, hallerinde sınırlı olursa, rahimde toplanan bu maddeyle yoğrulur, bu tabiatta iz bırakır ve eğer Allah onun tamamlanmasını ve kemale ermesini takdir etmişse yukarıda anlatılan hasletlerin kabulü bu bütüne işler.

Eğer Jüpiter, burçlar ve dereceden kendi haddinde olursa, bu hasletlerin tamamı ve halleri, kendisinin gayretiyle din ve şeriat işlerine ve nâmûs hükümlerine tahsis edilir, kendisi de Rabbinden ya da meleklerden bir melek ile ilham almış olur. Öyle ki peygamberliğe benzer şekilde hikmetli konuşur, insanları Allah'a ve ahirete çağırır. Eğer Jüpiter, Satürn'ün haddinde olursa, doğan çocuk alametler ve mucizeler getiren engin ve ilme dalan biri olur. Eğer Jüpiter, Mars'ın haddinde olursa, üstün, kuvvetli,

üstesinden gelen ve tahammüllü olur. Eğer Jüpiter, Venüs'ün haddinde olursa, insanlara hitabı dostça, yumuşak ve güzel öğüt ile olur. Eğer Merkür'ün haddinde olursa konuşma, deliller getirme, münakaşa ve tartışma olur. Jüpiter, vakitlerinin taksiminde kendisine eşlik eden yıldızlar, beytin sahibi ve üçgeninde kabul gördüğü zaman, bu sayılan hasletlerin tamamı ya da çoğu gerçek ve doğru olur, iyiye kullanılan makbul hale gelir. Eğer Jüpiter yerinde iken (yukarıda sayılan ve) kendisine eşlik edenler tarafından kabul görmezse, bunların çoğu, değişmiş, tersine dönmüş, bozulmuş ve delik deşik olmuş olur. Söylediklerimizin doğruluğunu ve anlattıklarımızın doğruluğunu astrologlar/gökbilimcileri (*ashâbu 'ilmi'n-nücûm*) ve onlardan ilimde derinleşenler bilir. Eğer Jüpiter ikinci ayda yörüngesinden alçalır ya da seyrinde geri döner ve durumlarında da kınanmış olursa, doğan çocuk zihni yavaş, anlayışı kıt kalır; yeme, içme ve çiftleşmeden başka bir şey bilmeyen hayvan gibi gördüğü ve duyduğu ya da doğrudan duyularına gelen veya dünya hayatında yaşam ile ilgili şeylerden başka bir şey düşünmeyen ahmak biri olur; taklit, iman ve teslimiyet olarak sadece kendisine öğretilen ve telkin edilenle yetinen ve ahiret halinden habersizlerden biri olur.

Sonra üçüncü ay girer ve yönetim Mars'a geçer. O ise oluşumlarda sıcaklık, ateşlenme ve olgunlaşma kaynağıdır. O, yiğitlik, cesaret, dayanıklılık, girişkenlik, canla başla sarılma, gurur ve şevk gibi ordu komutanlarının, savaşçıların ve onlarla beraber olan, onlara hizmet eden ya da onları destekleyenlerin muhtaç olduğu hasletlerin, ahlakın ve tabiatın delilidir.

Eğer Mars kendi yörüngesinde yükselir, seyrinde düzgün, hallerinde sınırlı olursa, rahimde toplanan bu maddeyle yoğrulur, bu tabiatta iz bırakır ve eğer Allah onun tamamlanmasını ve kemale ermesini takdir etmişse yukarıda anlatılan hasletlerin hazırlığı ve kabulü bu bütüne işler. Eğer Mars burç ve dereceden kendi haddinde olursa, bu hasletler ya da en azından çoğunluğu ve ahlak, kendisinin gayretiyle savaşa, harbe, düelloya, rakiplerle kapışmaya, yenmekle galip gelme isteğine ve başkasına boyun eğme ve ona itaate karşı gurura tahsis edilir. Eğer Mars, Satürn'ün haddinde olursa, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşir ve onda Mars'a ait şu hasletler ortaya çıkar: Sebat, tahammül, sabır, sakinlik; kin, öfke, hile ve düzenbazlık anında acele etmeme, firar ve kaçmaya karşı gurur. Eğer Mars, Jüpiter'in haddinde olursa, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşir ve bu kuvvetin ahlakının ve hasletlerinin fiilleri, adımların hesabını bilen akıl, tefekkür ve marifet, adalet ve insaf talebi, ihanet ve zulümden uzak kalma şeklinde ortaya çıkar. Eğer Mars, Venüs'ün haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşirse bu durum arzular, kadınlarla ve eşlerle baş başa kalma, heyecan, övünme, kendini beğenmişlik, şaşkınlık ve zarar vermeye girişme sebebi olur. Eğer Mars, Merkür'ün haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşirse bu hasletler, deha, edep, kıvrak zeka, kurnazlık, nefret, hızlı hareket ve isabetli çözüm ile ortaya çıkar. Eğer Mars, yörüngesinden alçalır ya da seyrinde geri döner ve durumlarında da talihsizlik olursa, bu zamanda doğan kimse, kadınlar ve çocuklar gibi korkak, çekingen, kişiliği zayıf, hedefi küçük, zillete ve değersizliğe yatkın olur.

Sonra dördüncü ay girer ve Allah'ın izniyle yönetim en büyük aydınlatıcı (*neyyir*), feleğin kalbi, ışığın kaynağı, ışın ve parlaklık yayan, bütün varlıklara nüfuz eden

Felekî Küllî nefsin güçleri kütlesinde (*cirm*) yayılmış alemin ruhunun merkezi olan Güneş'e geçer. O, insanda hükümdarlık, başkanlık, güçlü ego, hedef büyüklüğü, kudret, saltanat, azamet, ihtişam, güç, şiddet, yönetim ve siyaset için en büyük delildir. Kısaca o, hükümdarların, idarecilerin ve onlarla beraber olanların yönetim ve siyasette ihtiyaç duyduğu bütün hasletler ve ahlaki nitelikler[in delilidir]. Eğer kendi yörüngesinde yükselme konumunda veya evinde veya şerefinde ya da apojesinde bulunur, belalar ve kınanan hallerden uzak olursa, bu maddeyle yoğrulur, bu tabiatta iz bırakır ve eğer Allah onun tamamlanmasını ve kemale ermesini takdir etmişse bu bütünün tabiatına liderlik sevgisi, güçlü ego ve hedef büyüklüğü işler.

Eğer Güneş, burç ve dereceden Satürn'ün (*Zühal*) haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır ve güçleri birleşirse, doğan, güçlü egolu, sağlam yapılı, hedefi yüksek, kendine hâkim, kesin kararlı, işlerde sabırlı, engin, sahip olduklarını elinde tutan, bildiğini koruyan, sabit fikirli, işlerde kararlı vb. ahlak, karakter ve hasletlere sahip olur. Eğer Güneş, Jüpiter'in haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır ve güçleri birleşirse, doğan, eğer Allah onun tamamlanmasını ve kemale ermesini takdir etmişse, egosu melek ve peygamberlik hasletlerinin hepsini kabule yatkın hale gelir ki, o hasletler de insanî erdemler, melekî ahlak, rabbanî marifetler ve ilahî ilimlerdir. Eğer (bu çocuğun) doğumu, büyük buluşma (*kırân*) burcuna veya büyük buluşmaya tabi olana veyahut devirlerden birinin başlama sırasında onun kazıklarından birine denk gelirse, doğan (kişi) bu devirde gönderilmiş peygamber veya bu zamanda insanlara önder olur.

Bahse konu kişinin gönderilme keyfiyeti, delilleri, mucizeleri, kitabının hangi dilde olduğu, hangi insan topluluğuna gönderildiği, şeriatının hükümlerinin, sünnetinin gerekliliklerinin, ümmetinin yaşam şeklinin ve davranışlarındaki tercihlerinin nasıl olduğu, uzun uzun anlatmaya muhtaçtır. Bunlar veya bunların çoğu *büyük buluşmalar ve binlerin devirlerine dair kitaplar*da[25] anlatılmıştır.

Eğer Güneş, Mars'ın (*Merrîh*) haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır, kuvvetleri birleşirse, o zaman doğanın karakteri ve ahlakı o ikisinin tabiatının karışımı şeklinde, hayatının günlerinde ve ömrü boyunca ikisinin etkilerini kabule hazır hale gelir. Bu hale kıyasla eğer Güneş Venüs'ün ve Merkür'ün haddinde olur ve tabiatı onlarınki ile karışır ve kuvvetleri birleşirse doğan çocuğun nefsi onların etkilerini kabule hazır hale gelir, ahlakı da onların tabiatından ve etkilerinden oluşmuş ve karışmış olur. Bu mevzuyu anlatmak oldukça uzun sürer, bir kısmı da dönüşümlerin hükümlerine dair kitaplarda anlatılmıştır, burada söylediklerimizin doğruluğunu ve anlattıklarımızın hakikatini bu kitapları tetkik eden ve bu ilim sahasında araştırma yapanlar bilir.

Eğer Güneş, felekte, hallerinin düzgün seyrine dair yukarıda tarif ettiğimizin aksine veya daha düşük oranda olursa, doğanın egosu ve hedefi küçük olur, insanî erdemleri, melekî ahlakı, rabbanî marifetleri, ilahî ilimleri ve ilahi ihsanları az kabul eder.

Sonra beşinci ay girer ve yönetim, nakş, suretler, şekil, işaret, cilve, hoşnutluk, güzellik, süs, yüz güzelliği, görkem, yaşam, karakter, arzular, tat, sevinç ve gıptanın

25. *Kütübü'l-kırânât ve edvâru'l-ulûf.*

delili olan Venüs'e (*Zühre*) geçer. Kısaca o (Venüs), hem dünyada hem de ahirette yaşama, var olma ve uzun ömrü isteyen her türlü haslet ve erdemin delilidir.

Eğer Venüs kendi yörüngesinde yükselir, seyrinde düzgün, hallerinde övülen olursa, Allah'ın izniyle bu maddeyle yoğrulur, bu tabiatta iz bırakır ve bu hasletlerin sevgisi ve arzuları en üst seviyede bu bütüne işler.

Eğer (Venüs) burçta kendi vechinde olursa, vücudun şekli, kırmızı ile sarının karışımı olan parlak renkte beyaz, saçları kıvrık ve lüleli, güzel görünüşlü, güzel gözlü, tatlı bakışlı, temiz yüzlü, gözünün siyahı beyazından çok, yanakları dolgun, kaşları küçük, başı yuvarlak, boynu güzel, dudakları ince, yanakları etli, parmakları kısa, bacakları kalın, orta boylu, ince derili, sürmeli ve ela gözlü. Yine eğer Venüs kendi haddinde olursa, doğan, bütünü kabul eden, ince ruhlu, güzel ahlaklı, iyi karakterli, insanlarla geçimli, hoş tavırlı olur. Eğer Venüs, burç ve dereceden Satürn'ün vechinde olursa, vücudun şekli kalın dudaklı, iri gözlü, kıvırcık saçlı, uyumsuz dişli, ayrık ayaklı, sağlam bünyeli, iri-yarı, iki gözü büyüklük-küçüklük, renk, hareket veya şekil açısından biri diğerinden farklı olur. Eğer Venüs burç ve dereceden yine Satürn'ün haddinde olursa, doğan, aşk ve muhabbeti şiddetli, sevgisi sabit, vefalı, emanet ve sözüne bağlı, terki ve ihaneti az, nefsini dizginleyen sabırlı olur. Eğer burç ve dereceden yine Jüpiter'in (*Müşterî*) vechinde olursa, doğanın beden yapısı mutedil karakterli, organları birbiriyle uyumlu, kişiliği tatlı, esmere yakın beyaz renkli, gözleri ve göz bebekleri iri, saçları koyu, sakalı gür, yakışıklı, yanakları tombul, dudakları kalın, eti, yapısı ve boyu mutedil, derisi temiz, yüzü parlak olur. Eğer burç ve dereceden Jüpiter'in haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır ve kuvvetleri birleşirse, doğan çocuk, meleklerin ahlakına benzer şekilde, karakter olarak rahat, ahlakı güzel, hasletleri beğenilen, gidişatı orta yollu, insanlarla geçimli, ilişkilerinde özgün, sevgiye bağlı, muhtemelen inancı sağlam, dinine bağlı bir edebiyatçı (*edîb*) olur. Eğer Venüs yörüngesinden alçalır ya da seyrinde geri döner veya hallerinde değişken olursa, (doğan çocuğun) mutluluğu az olur. Bunun sebeplerinin anlatılması burada çok uzar, onlar hükümler, doğumlar ve değişimlere dair kitaplarda anlatılmıştır.

Sonra altıncı ay girer ve yönetim, ilimler, marifetler, algılamalar, edepler, hikmetler, hareketler, sanatlar, söz söyleme, güzel anlatım, konuşma, açık ve akıcı ifade, ayırt etme, zeka, okuma, müzik, matematik ilimleri ve hikmet sahibi Merkür'e (*Utarit*) geçer. Venüs'ün Mars'ın kız kardeşi, Ay'ın Satürn'ün kardeşi ve Güneş'in hepsinin babası olması gibi Merkür de Jüpiter'in küçük kardeşidir.

Eğer Merkür kendi yörüngesinde yükselir, seyrinde düzgün, hallerinde düzgün olursa, Allah'ın izniyle bu maddeyle yoğrulur, bu tabiatta iz bırakır ve ilimleri, marifetleri, düşünmeyi ve güzel anlatımı kabul bu bütüne (*cümle*) işler. Eğer Merkür burç ve dereceden kendi haddinde olursa, bu doğanın nefsi, Yüce Allah'ın izniyle, zeki, kalbi diri, zihni saf, anlaması keskin, hatırlaması süratli, bilgileri seçkin, ilimleri parlak, açıklaması açık ve net olur. Eğer (Merkür) Satürn'ün haddinde bulunur, ikisinin tabiatı karışır ve kuvvetleri birleşirse ve şayet Allah da onun tamamlanmasını ve kemale ermesini takdir etmişse doğan, ilmi konularda keskin görüşlü, araştırmada derinliklere dalan, bilgilerde geniş fikirli, düşüncelerini açıklarken ağır dil ve zor

ifade kullanan olur. Eğer Merkür Jüpiter'in haddinde olursa, doğanın kişisel gayreti, Allah'ın izniyle, din ilminde olur. Dolayısıyla konuşma ve sözleri genellikle dindarlık, şeriat hükümleri, insanlara nasihat, adaleti anlatma, yaratılışı açıklama, iyiliği teşvik, kötülükten uzaklaştırma, ahireti hatırlatma, ahiret yurdunun hallerini tarif ve cüzî nefsin beşeri bedenlerle bağlantısında en nihai gaye olan nefsin bedenden ayrılması sırasında ölümden sonraki değişimi tasvir hakkında olur. Nitekim *Diriliş ve Kıyamet Risalesi*'nde[26] bunları anlattık. Eğer Merkür Mars'ın haddinde bulunur, ikisinin tabiatı karışır ve kuvvetleri birleşirse, doğanın nefsi onun etkilerini kabule hazır hale gelir, nefsinin gayretinin çoğunluğu münakaşa ve tartışma, savaşları anlatma üzerine olur, güzel konuşan, hitabetinde aceleci, hazır cevap, çokça dil sürçmesi ve yanlış yapan, çabuk tekrarlayan, muhtemelen de şair, hatip, kadı, münakaşacı veya cedelci olur. Eğer Merkür Venüs'ün haddinde bulunur, ikisinin tabiatı karışır ve kuvvetleri birleşirse, doğanın nefsi ikisinin etkilerini kabule hazır hale gelir, nefsinin gayretinin çoğunluğu şiirler, şarkılar, ezgiler, melodiler, ölçülü ritimler ve düzgün hareketlerle dünya işlerinin güzellikleri, zevklerinin övgüsü ve lezzetlerinin tarifi hakkında olur. Eğer Merkür, yörüngesinde alçalırsa, seyrinde dönüş halinde ve hallerinde de kınanan olursa, o zaman doğan ya suskun ya dilsiz ya aptal veyahut deli olur.

Sonra yedinci ay girer ve Güneş'in spermin rahme düştüğü sırada bulunduğu konumunun karşısındaki yedinci burca seyri biter. Böylece idare, görünüşte Güneş'e benzeyen fakat tecrübede ona muhalif, iki alem (felekler ve dünya) arasında ortada duran, feyzini yüce alemden yani yıldızlardan alıp bu feyzleri ve hayırları süflî aleme akıtan küçük aydınlatıcı (*neyyir*) Ay'a geçer.

Eğer Ay bu durumda kendi yörüngesinde yükselir, ışığı çok, seyrinde süratli, sıkıntılardan kurtulmuş olursa, bu maddeyle yoğrulur, bu tabiatta iz bırakır ve Ay'ın oradan aldığı ve bu aleme getirdiği bu akış (*feyezân*) bu bütüne işler. Doğan çocuğun nefsi, yıldızların diğer etkilerini kabule hazır hale gelir. Bu da *Yıldızlara Giriş Risalesi*'[27]inde anlatıldığı gibi, Ay'ın içinde bulunduğu yirmi beş hale göre olur. Eğer Ay kendi menzilesinde, şerefinde, apojesinde, eğiminde veya vechinde olursa, doğan çocuk, eğer Allah onun tamamlanmasını ve kemale ermesini takdir etmişse, hayatının çoğunda mutlu, yaptıklarının çoğunda hem dünya hem de ahirette övülen olur. Eğer Ay, Merkür'ün haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır ve güçleri birleşirse, doğanın karakterleri karışık ve değişken, kişiliği renkli, ahlakı istikrarsız, görüşler ve inançlarda birinden diğerine geçen, çapraşık işlere girişen, dünya işlerinde karmaşık, onlarda az sebat eden, tez değişen ve birini bırakıp diğerine atlayan, kolay boyun eğen, musibete kolayca kapılan, nefsinin arzusuna kapılan, kardeşlerinden ayrılan birisi olur. Eğer Ay Satürn'ün haddinde olursa, yukarıda tarif ettiğimiz durumlar tersine cereyan gelişir, doğan çocuk da hallerinin çoğunda bir zorluk ve şiddetin dışında sabit, az değişen, birinden birine az atlayan biri olur. Eğer Ay Venüs'ün haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşirse, doğan erkek olur, dış görünüşte kişiliği erkeklik içyapı olarak kadınlık tezahür eder. Eğer doğan kız olursa, dış görünüşte

26. *Risâletu l-basi ve l-kıyâme.*
27. *Risâletü Medhali'n-nücûm.*

kişiliği kadınlık karakterleri içyapı olarak erkeklik karakterleri tezahür eder. Eğer Ay Mars'ın haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşirse, doğan sıradan bir insan kişiliği tezahür eder, nefsinin ahlakı Mars özelliklerinde olur, hallerinin görünüşü sıradan bir görünüş, gidişat ve yaşam tarzı avcı yaşam tarzı olur. Eğer Ay, Jüpiter'in haddinde olur, ikisinin tabiatı karışır, güçleri birleşirse, doğan çocuğun hallerinin çoğu iki taraf arasında mutedil, hem dünya hem ahiret işlerinde orta bir yol tutan biri olur. Eğer Yüce Allah onun bu ayda doğmasını takdir etmişse, yaşar ve hayatını devam ettirir, onun ömrü olur. Ama eğer doğmaz da sekizinci ayın girmesine kadar kalırsa, yönetim (ilk ayda olduğu gibi) yeniden Satürn'e (*Zühal*) geçer. Bu sırada Satürn kötü haldedir, Güneş de ölüm evi (*beyt*) olan sekizinci burca girer. Cenin üzerinde Satürn'ün soğuk ve sakinlik tabiatı baskın olur, o da eğer bu ayda doğarsa kısa ömürlü, belki de büyüyemez ve yaşayamaz. Sonra dokuzuncu ay, esfar ve nakil (*nukle*) burcunun evine girer, yönetim, (ikinci ayda olduğu gibi) tekrar Jüpiter'e geçer ki, burasını sonra açıklayacağız.

Bölüm

Buraya kadar anlattıklarımızla ceninin rahimde dokuz ay kalışının, oluşumun tamamlanması, suretin nihai şeklini alması ve felekî şahısların güçlerinin ona nüfuz etmesi için olduğu ortaya konmuştur. Eğer bunların tamamlanması ve son halini alması tek bir günde mümkün olsaydı orada iki gün, şayet iki ayda mümkün olsaydı (daha fazla orada) bırakılmazdı.

Her akıllı bilir ki, oluşumu eksik ve sureti tamamlanmadan doğan, bu dünyadan ve onun nimetlerinden faydalanamaz, tam ve güzel bir şekilde onun lezzetlerini tadamaz ve onların zevkini alamaz, can sıkıcı mutsuz ve kederli bir hayat sürer. Özürlü, felçli, yaratılıştan eksik ve bedenen sakat olan gibi(ler böyledir).

Ölümden sonraki ahiret hayatı için kıyas ve hüküm de bunun gibidir. Şöyle ki insan, tabiat ve hikmetle ilgili kitaplarda anlatıldığı gibi, bu dünya hayatında cesetle birlikte iken nefsinin hallerini tamamlaması mümkün olacak kadarını, nübüvvet hakkındaki kitaplarda anlatıldığı gibi, dünyada olduğu sürede erdemlerinin kemale ermesi mümkün olacak kadarını yapmaz(sa eksik olarak ahirete gider). İkinci doğum olan ölüm anında, nefis bedenden ayrıldığında, artık ahiret yurdundaki hayatı yaşamaya başlar. İşte bu hayatta nefis, göklerin melekûtuna yükselebilir. Nitekim Mesih (selam üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: "İki kere doğmayan, göğün melekûtuna erişemez."

Doktorlar, ceninin rahimdeki arızî afetlerden etkilenmemesi ve çocuğun sağ salim dünyaya gelmesi, büyümesi ve hayatını güzel bir şekilde yaşaması için anne-babaya ve hamile kadınlara, hal ve hareketlerinde, davranışlarında kendilerine nazik, aşırıya kaçmadan, yapılacakları da eksik bırakmadan orta yollu ve itidalli hareket etmelerini tavsiye ederler. Peygamberlerin (selam üzerlerine olsun) ve ilahi kanunu (*nâmûs*) koyanın tavsiyeleri de bu yöndedir. Zira onlar, gayri meşru yollara dalmak, sınırı ve ölçüyü aşmak suretiyle nefisleri hasta ve helak eden haramlar, haram edilmiş şeyler ve şüpheli olanlardan kaçınma konusunda insanlar için koydukları din

hükümleri, kanunlar ve sünnetlerle gönderildikleri topluluklara (ümmet) mensup insanların nefislerinin doktorlarıdır. Bütün bu hükümler, terbiye ettikten sonra evlatlarına vefasız, hilekar ve mahvedici olan dünyanın afetlerinden nefislerin uzak durması içindir. Yine nasıl ki (insanlar) hastalık ve sağlıkta yenilecekler ve içileceklerle ilgili doktorun söylediği ve açıkladığına uyduklarında ondan yararlanırlar ve uymadıklarında da sağlıklının hastalığa düşecek, hastanın da hastalığı daha fazla uzayacak ya da perişan olacak hale düşecek şekilde tabiatı bozuluyorsa, aynı şekilde peygamberler de nefislerin doktorları, doğruyu bulmanın ve yaşam yolunun sebebidirler. Kim ki onların emrettiklerinden sapar, koydukları ve açıkladıklarından ayrılırsa, kesinlikle sapıtır ve en doğru yoldan çıkar.

Bölüm

Sonra bil ki, bu dünyada arzulara dalmak, insana ahireti unutturur, ondan şüphe ettirir ve ondan hoşlanmaz yapar. Nitekim bu konuda söz söyleyenlerden biri şöyle demiştir:

O dünyadır. Halbuki onlara başkası vaat edildi
O, pazarlık sonunda düşünceleri ertelemedir.
Yine bu manada başka bir şiir söylenmiştir:
Nimet ve lezzetten nasibi alınız
Hepsi, ne kadar kalırsa kalsın, sonunda geçer gider.
Ahireti umursamayan birisi de şöyle demiştir:
Bize şunu haber veren hiç kimse gelmedi:
Ölen ya cennette ya da ateştedir.

Şairlerin bu fikirler, şüpheler ve içine düştükleri şaşkınlıklarla dolu şiirleri çoktur. Rabblerinin tavsiyesini, peygamberlerinin öğüdünü, alimlerinin ve bilge kişilerin/filozofların (*hükemâ*) kendilerini çağırdıkları, ahiret nimetlerine teşvik ettikleri, dünyada kaçınmalarını istedikleri ve dünyanın arzuları ve geçici tatlarına kapılmaktan sakındırdıkları şeyler konusunda onlara uymayı terk ederlerse, bu, onlara ceza olarak yeter.

Bölüm

Bil ki, Ay gezegeninin altında doğan her kişi, doğduğu zaman ister karada, ister denizde ister havada ister suda olsun, kesinlikle, doğudan bir doğuş (*tâli'*) derece, bu bölgenin ufku üzerinde olur; yine kesinlikle, yedi gezegenden *neyyir* ismi verilen bir yıldız bu doğuş (*tâli'*) derece üzerinde hâkim olur. İkisi doğan çocuğun ve onun kendisiyle yaptıklarının ve bir sene bitinceye kadar işlerini yürüttüğü şeyin delilidir. Sonra ikinci sene başlar ve o senede yönetim, o dereceyi, doğarak ve ona hâkim olarak takip eden başka bir derecenin olur. Sonra hâkim olunan üçüncü derecenin (yönetimde olduğu) üçüncü yıl başlar. İşte bu minval üzere doğal ömrün sonuna kadar

hayat devam eder. Doğan, olaylarda etkin olur; dünya işleri, bu derecelerin hallerine ve yıldızlardan onlara hâkim olanlara göre devam eder gider. Bunların tamamı doğumların hükümlerine dair kitaplarda uzun uzadıya anlatılmıştır.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, en yüce övgüye layık Allah, hikmetinin gereği olarak bütün canlı türlerine bilenen doğal bir yaşam (ömür), bunun için bilinen bir süre, ömür için de zamanı belli bir ecel belirlemiştir ki, eğer ömür doğal haliyle devam ederse o süreyi ne aşabilir ne de ondan az olabilir. Bunun ayrıntısını, Aziz ve Celil olan Allah'tan başkası bilmez.

Allah'ın insan için belirlediği doğal yaşam süresi, yüz yirmi yıldır. Bunun sebebini bundan önceki bölümde anlatmıştık.

Bu süreden daha fazla veya daha az olan ömürlere gelince, izahı çok uzun sürecek çeşitli sebepleri ve birçok nedeni vardır. Detaylarını da ancak Aziz ve Celil olan Allah bilir. Biz, doğal halde devam ederse doğumundan itibaren yetmiş beş sene ve bu süreyi aşarsa yüz yirmi sene tamamlanıncaya kadar süren insanın doğal ömründeki hallerinden biraz bahsetmek ve işlerinin gidişatını ve günlerini geçirmesini tarif etmek istiyoruz.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, canlılardan her doğanın yeryüzünde ana-babası olduğu gibi felekte de bir anası bir babası vardır. Birisi ömrünün (yaşamasının) delili olup *Kedahdây* yani ev sahibi (*rabbu'l-beyt*) ismi verilir, diğerine Heylâc yani ev sahibesi (*rabbetu'l-beyt*) ismi verilir. Eğer doğum esnasında bu ikisi mutlu olursa, doğan da hayırlı uzun ömür sürer; eğer talihsiz iseler doğan da aksine (bahtsız) bir ömür sürer. Eğer Kedahdây mutlu Heylâc bahtsız olursa, doğan uzun ömürlü fakat fakir, kötü halde olur. Eğer Heylâc mutlu Kedahdây bahtsız olursa, doğan zengin, iyi halde fakat ömrü kısa olur.

Doğal süreden kısa ömürlü olmanın nedenine gelince, Kedahdây'a lütfedilen armağanın az olmasıdır. Eğer o biter ve seyrin derecesi bahtsızlık merkezine ve onun zamanlarına ulaşırsa, doğan aniden veya birçok dert, hastalık ve sebepten ölür. Bunu da yeryüzünde ve gökte hiçbir sırrın kendisine gizli kalmadığı Aziz ve Celil olan Allah'tan başka hiç kimse bilmez.

Bölüm

Ey kardeşim! Sonra bil ki, doğumların hükümleri konusunda astroloji (*tencîm*) sanatı uzmanları şu ortak fikre varmıştır: Doğum gününden itibaren kırk Güneş yılı tamamlanıncaya kadar çocuk, büyüme, ilerleme ve gelişme sahibi olan Ay'ın yönetimi altında kalır, yönetimde ona diğer yıldızlardan her biri bu sürenin yedide biri kadar ortak olur. Buna da 'yaşa göre terbiye' ismi verilir. Böylece çocuğun terbiye, gelişme, büyüme, sağlık, selamet, itibar, asalet, dertler, hastalıklar, muhtaç olma, basitlik,

lezzet, kederli halleri, bu yıllar içerisinde bu yönetimlerin gereklerine göre yönetilir. Bunların detayları, çocukların yaşlarının değişmelerine dair kitaplarda anlatılmıştır.

Sonra, konuşma, hareket, eğitim, edebiyat, ayırma ve anlama sahibi Merkür'ün (*Utarit*) yönetiminde on üç sene geçer. Bu sürenin yedide biri kadar yönetimde paya sahip olan diğer yıldızlar da orta olur. Yönetim onlardan her birine geçtiğinde, çocukta, anne rahminde cenin iken fıtratına bu güçlerin yoğurduğu, izini bıraktığı ve işlediği şekillenmiş ahlak ve fiiller ortaya çıkar. Bu tıpkı, vakti gelince, yetişince, olgunlaşınca bitkilerin çiçeklerinin ve tanelerinin; ağacın tomurcuğunun, yemişinin, kokularının, renklerinin ve tatlarının çıkmasına benzer.

Sonra, doğan varlık, güzellik, süslenme, arzular, tat, cinsel ilişki isteği ve zinaya düşkünlük sahibi olan Venüs'ün (*Zühre*) yönetiminde, sekiz sene yaşar. Yönetimde ona, diğer yıldızlardan her biri bu sürenin yedide biri kadar ortak olur. Bu süre zarfında, doğan kişide evlenme ve cinsel ilişkiye düşkünlük; arzular ve tatlardan faydalanma isteği; süslenme, güzellik ve hoş görünme sevgisi; mal biriktirme, yerleşim yerleri, ev, dükkan, arazi ve bahçe edinme, cariye ve genç hizmetçiler edinerek yaşıtları ve akranları ile oyun, eğlence ve bir süreliğine arzulara dalma hırsı ortaya çıkar.

Sonra kudret, idarecilik, yönetim ve siyaset sahibi Güneş'in yönetiminde on sene geçer. Bu sırada doğandan, evde *Kedahdâya* ait şeyler, çocukların terbiyesi, yakınların ve komşuların eğitimi, akrabaları ve kardeşleri gözetme; statüde de şöhret, saltanat, üstünlük, yücelik ve onur isteği ve benzerleri ortaya çıkar. Bunlar kralların, idarecilerin, köy liderlerinin (*dehhâkin*) ve gurup başkanlarının muhtaç olduğu hasletler, ahlaki nitelikler ve fiillerdir. Güneş'in bu yönetiminde ona diğer yıldızlardan her biri, bu sürenin yedide biri kadar ortak olur.

Sonra kararlılık, azim, yiğitlik, yetenekler, istek, ihsan, atılganlık, gayret, insaf ve vakar sahibi olan Mars'ın (*Merrîh*) yönetiminde yedi yıl geçer. Mars işlerin başındakilerin, ordu komutanlarının, toplum önderlerinin, devlet yöneticilerinin ve kanun uygulayıcılarının hepsinin muhtaç olduğu her haslet, iyi nitelik ve seciyenin sahibidir. Onun yönetimine diğer yıldızlardan her biri, bu sürenin yedide biri kadar ortak olur. Böylece karakterleri birbirine karışır, güçleri birleşir, fiilleri diğer yıldızlarınki ile ortaklaşa ortaya çıkar. Bunun ayrıntısını Allah ve astrolojide/gökbiliminde (*'ilmi'n-nücûm*) derinleşenlerden çok azı bilir.

Bundan sonra, doğan, din, dindarlık, tövbe, pişmanlık, züht, ibadet; oruç, namaz, sadaka, af dileme, ahireti isteme ve onu arzulama, bu fani dünyadan ebedi ve kalıcı olan ahiret yolculuğuna hazırlık ile Aziz ve Celil olan Allah'a yönelme halleri ile Jüpiter'in (*Müşterî*) yönetiminde on iki yıl geçirir. Onun yönetimine diğer yıldızlardan her biri, bu sürenin yedide biri kadar ortak olur. Böylece karakterleri birbirine karışır, güçleri birleşir ve belki de zıt güçlerin bir araya gelmesi nedeniyle fiilleri birbirine zıt olarak ortaya çıkar. Bu durumda akıllı insan belki bu süre zarfında iki zıt şey arasında sağa-sola çekilir. Örneğin Mars'ın ortaklığında Venüs, yol göstermesi ile doğanın hali üzerine hâkim olursa onu, dünya isteği, arzuları ve lezzetlerine düşkünlüğe götürür. Bu sırada Mars, güç ve hareketlilik; Merkür sevecenlik, şefkat ve

çare; Satürn değişmezlik, bekleme ve sabır; Ay büyüme ve gelişme; Güneş de şeref ve üstünlük bakımından ve bunların hepsinin zıddı ile onu destekler. Fakat Satürn'ün doğanın hallerine ortaklığında Jüpiter ve onun tabiatı, delaleti ile akıllı insana hükmettiği zaman, onu dünyaya düşkün olmamaya (*zühd*), onun arzu ve lezzetlerine az rağbet etmeye, ahirete düşkünlüğe ve onu çok istemeye götürür. Bu sırada Mars, onu (doğanı), güçlü istek ve hareketlilik; Merkür sevecenlik, şefkat ve çare; Venüs kendine düşkünlük, arzu, beğenilme, süslenme; Satürn ibadete ve tövbeye devam; Güneş nur, hidayet, nefsin kibri, meşguliyet ve değersiz dünyadan nasibini alma, Ay da onu uğraştığı şey için bağlılar ve yardımcılar bakımından destekler.

Eğer insan çalışır, şeriatta belirlenen hükümlerin ve farzların gereklerini yapar ve felsefede tarif edilen ile amel eder ve bu yaşantısına, yönetim on bir yıl sonra Satürn'e geçinceye kadar devam ederse, birbirine zıt iki tabiatın çekiminden doğan şeylerde az da olsa bir hafifleme olur. Çünkü o (Satürn), sükunet, yavaşlık, tembellik, bedensel arzuların ateşini durdurma, hayvanı güçleri giderme, sinirleri gevşetme, bedenî organların gücünü kırma ve duyuların algılanan şeylerle ilgilenmesinin sahibidir. Sonra nefsin fiillerini ortaya koyması ve lezzetleri alması mümkün olmaz. Bu durumda nefsin bu dünyaya dair isteği azalır ve oluş ve bozuluş aleminde kalma arzusu yok olur. Sonra, nasıl ki yağ bitip fitil yandığında kandil söner ve ışık giderse, aynı şekilde, bedenden içgüdüsel sıcaklık sönüp hayvanî ruh da vücuttan sıyrılınca ona yavaş yavaş doğal ölüm gelir.

Eğer insan, geçen ömründen memnun olmuş, ilimlerden bir ilim ve edebiyat çeşitlerinden birini veya bir sanatı öğrenmiş, görüşlerden bir mezhebi din olarak kabul etmiş, ahiret yoluna ve öte dünya hayatına götüren amellerden birini işlemişse, bu (insanın) nefsinin nefsanî alemine ve ruhanî mekanına gitmesi ve kendisinden önce geçmiş ve oraya ulaşmış olan, oluş ve bozuluş aleminin sıkıntılarından, hastalıklar, dertler ve kederlerin yakıcı ateşinden, açlık, susuzluk, üşüme, terleme, yorgunluk, bitkinlik, endişe, fakirlik, meşakkat ve bıkkınlık getiren işlerle pis ve çirkin fiillerden; hırsın, aşırı isteğin, adi arzuların, düşük adetlerin, medeni olmayan ahlakın, üst üste yığılmış cehaletlerin, kötü amellerin ve orada yaşayanların ibadetlerinden ve aralarındaki nefretlerin ateşinden; komşuların kıskançlığı, akranlarının düşmanlıkları, sultanın eziyeti, şeytanın vesvesesi, zamanın sıkıntıları ve çağın felaketlerinden kurtulmuş olan kendi cinsinin evlatlarına kavuşması istenir.

Eğer bu oluşumlara yıldızların işlerini ve etkilerini kabul etmeyenlerden birisi ileri geri konuşur, ya da bu güçlerin ceninin karakterine nasıl iz bıraktığına, karakterleri cibiliyetine işlemesinin nasıl olduğuna ve doğduktan sonra onların fiillerinin nasıl ortaya çıktığına şaşıran biri (bu olayları) düşünürse, o zaman, panzehirlerin, merhemlerin ve şurupların yaptığı işlere baksın da bu ilaçların ve merhemlerin tek başına ya da bir araya geldikten, karıştıktan, yoğrulduktan, piştikten, parçaları birleştikten ve kuvvetleri bir araya geldikten sonra, birlikte etkilerinin nasıl ortaya çıktığını, yine her bir gücün ve ilacın bizzat özel organa, bilinen hastalığa ve derde nasıl yöneldiğini, Allah'ın izni ile oradaki hastalığı giderdiğini ve orada etkisini gösterdiğini bir görsün. Yine musiki icra edenlerin seslerine ve şarkıların nağmelerine bak-

sın da nasıl uyumlu hale gelerek bir araya toplandığını ve havanın onu dinleyicilerin kulaklarına götürdüğünü, beynin derinliklerine ulaştırdığını ve manaları nefislerin tabiatına eriştirdiğini bir görsün. Sonra musiki icra edenlerin sesleri ve şarkıların nağmeleri sebebiyle nefislerdeki etkilerinin, yani her hayvanda veya insanda sevinç, mutluluk, gülüş, hüzün, ağlama, keder, kaygı, cesaret, korkaklık, cömertlik, cimrilik, canlılık, hareket, uyku, durgunluk ve sükûnet veya zamanın unutturduğu bir şeyi anımsatma, yakın zamanda olmuş bir derdin teselli edilmesi gibi farklı etkilerin ve her akıllıya gizli kalmayan bunlara benzer şeylerin nasıl ortaya çıktığın(nı görsün). Nefislerdeki bu etkilerin nasıl meydana geldiği, düşünen bir kimseye gizli kalır ve o olayı anlamazsa, yıldızların nefislere etkilerinin anlamını bilmediği ve nasıl olduğunu tasavvur edemediği için onu inkar etmesi gerekir. Çünkü bu (tesirler), bu (bilinenlerden) daha gizli, küçük ve incedir.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, Yüce Allah, her arayıcı için bir amaç, her arayanın amacı için bir bitiş noktası belirlermiş ve her amaç sahibinin arayışında fazlalık ve eksiklik arasında bir orta yol belirlemiştir. (Bu kanun doğrultusunda) ceninin rahimde bir müddet kalışı bir amaç içindir, sekiz ay kalışı da eksiklik ve noksanlık arasında orta bir yoldur. Aynı şekilde dünyada belli bir zaman kalışı da bir amaç içindir ve insan için belirlenen yüz yirmi yıllık doğal ömür de eksiklik ve noksanlık arasında orta bir yoldur. Bu iki miktarı aşma veya onlardan az olma, anlatımı uzun sürecek nedenlere dayanır.

Fakat eğer sen, ceninin sekiz aydan fazla kaldığında, yüz yirmi yıllık normal ömrünün azaldığını öğrenmek istersen, yukarıda açıkladığımız kanunun aslını bil ve ona bağlı kal. O da şudur: Ayaltı alemdeki her oluş ve meydana geliş, oluş ve meydana geliş vaktinden bitiş ve yok oluş vaktine kadar, o, yüce felekî şahısların devirlerinden tek bir devir miktarı olan müddettir. Nitekim bunu *Devirler ve Oluşlar Risalesi*'nde[28] açıkladık.

Bu bölümden önce, spermin rahme düştüğü andan ölüm gününe kadar olan sürede, rahimde kalışı ve ömrü ki, o da Güneş'in dönüşlerinden tek bir devir kadardır, doğal seyrinde devam ettiğinde neler olduğunu anlatmıştık. Mesela cenin rahimde sekiz ay kalır sonra doğarsa, Güneş'in, spermin rahme düştüğü günde bulunduğu dereceye tekrar dönmesi için seyrinde dört burç, yüz yirmi derece kalır, doğan da her dereceye bir sene (karşılık gelecek şekilde) dünya hayatına başlar. Eğer rahimde dokuz ay kalırsa, onun için üç burç doksan derece kalır, doğan da doksan yıllık ömrüne başlar. Eğer rahimde on ay kalırsa, o zaman da onun için iki burç altmış derece kalır, doğan da altmış yıllık ömrüne başlar. Bu örnek ve bu kıyasla anlaşılmıştır ki, rahimde kalış süresi ne kadar uzarsa dünyadaki ömür de o kadar kısalır.

Tecrübe de göstermiştir ki, cenin rahimde on ay kaldığı halde yine de yüz yirmi yıl yaşaması veya dokuz ay kalıp altmış yıldan önce ölmesi, doğal olanın dışındaki nedenler ve sebeplerden dolayıdır. Bunu detaylı anlatmak uzun sürer.

28. *Risâletu'l-edvâr ve'l-ekvân.*

Doğanların mutluluğuna dair hüküm de bu örnekteki gibidir. Mesela Aziz ve Celil olan Allah, her doğan için dünyada belli bir miktar mutluluk takdir etmiş ve onu ikiye ayırmıştır: Bir kısmı hayat boyu için, bir kısmı da rahat bir yaşam içindir. Bazen doğanlardan birinin ömrü uzar, rahat bir hayat azalır; bazen birisi için rahat hayat uzar ama ömrü kısalır. İşte bundan dolayı birçok dünya evladının mutlu ve rahat bir yaşam halinde fakat kısa ömürlü olduğunu görürsün, bazen de uzun ömürlü fakat rahat yaşamlarının kısa olanlarını görürsün.

Anlatılır ki, bir kral, su taşıyan yaşlı bir kimseyi evinde gördü ve ona sordu: Kaç halife sayabilirsin (yani kaç halife devrinde yaşadın)?

Dedi ki: Çok

Biraz şaşırmış olarak sordu: Nasıl oluyor da sizin ömrünüz uzun bizimki kısa sürüyor?

Sucu ona şöyle cevap verdi: Çünkü sizin rızıklarınız su tulumlarının ağızları(ndan akan su) gibi geliyor, bizim rızıklarımız ise yağmur damlası gibi geliyor.

Onun bu sözü kralın hoşuna gitti, güldü ve onu zengin edecek bir hediye verilmesini emretti. Sonra kısa bir süre onu görmedi, onu soruşturdu ve öldüğünü öğrendi. (Kral), "Yaşlı doğru söyledi. Su tulumlarının ağzı gibi rızık gelince ömrü kısaldı" dedi.

İşte hüküm ve kıyas da buna göredir. Allah her insana mutluluktan bir pay ve nimetlerden bir parça vermiş, onu da ikiye ayırmıştır: Bir parçası bu dünyada bir parçası da ahirettedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Onun katında her şey bir ölçü iledir*"[29]; "*Onu bilinen bir ölçüye göre indiririz*"[30] İnsanın dünyada nimet ve lezzetlerden nasibine düşen miktar kadar ahiretteki nimetlerden alacağı pay azalır. Allah bu manaya, israf edenleri kınadığı şu sözünde işaret etmiştir: "*Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz*"[31]; "*Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur*"[32].

Yine bizim söylediklerimizin hakikatini kavrayan dindarların Karun'a söyledikleri söz de anlatılır: "*Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap*"[33]. Onlar böyle söylediler, çünkü biliyorlardı ki, onun dünyadaki nasibi, ahireti için takdim ettiği kadardır, onun hepsinden dünyada faydalanmaz. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz*"[34]. Bizim anlattığımız manada Kur'an'da birçok ayet vardır. Ey kardeşim! Dünyada aşırı gidenlerin halini, yani Allah'a isyan ederek nimet ve lezzetlerden faydalandıklarını, ahiretten yüz çevirdiklerini, öte dünyayı hatırlamayı bıraktıklarını görüp de aldanma. Onlar kısa bir zaman sonra içinde

29. R'ad, 13/8.
30. Hicr, 15/21.
31. Ahkâf, 46/20.
32. Şûrâ, 42/20.
33. Kur'an'da yer alan (Kasas, 28/76-77) bu ifadeler Karun'u uyarmaya yöneliktir.
34. Bakara, 2/110.

bulundukları dünya nimetini kaybeder ve ahirete gelirler, fakat oranın fakirlerinden ve mutsuzlarından olurlar. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını bileceklerdir*"[35]. Çünkü onlar bu dünyanın rahatını istemek, ahiretten yüz çevirmek, ondan dolayı isyan etmek, onun için hazırlanmayı terk etmek ve nefislerini temizlemeye ve kendilerini dünyadan özgürleştirmeye çalışmamak suretiyle kendilerine zulmetmişlerdir. Onlar hangi akıbete uğrayacaklarını kesinlikle bileceklerdir. Onlara bu kadar tehdit ve korkutma yeter. Bunda kalbi olan veya şahit olup kulak veren kişiye yeterince öğüt vardır.[36] Anlattıklarımızdan ceninin rahimde belli bir müddet kalmasının, vücudun tamamlanması ve bedenin son şeklini alması, bundan amacın da doğanın doğumdan sonra dünyadan faydalanabilmesi için olduğu ortaya çıkmıştır.

Yine buna benzer şekilde bilge kişi/filozof (*hakîm*) şöyle demiştir: İster aklın gereklerinden dolayı, ister kanunun (*nâmûs*) emir ve yasaklarını duyma yoluyla olsun akıllı insanın doğal ömrü boyuncu bir müddet emir ve yasak altında kalışı, nefsin erdemlerinin tamamlanması, çeşitli ahlakının, düşüncede dikkatli olma ve araştırma, amelde ise gayret ve çalışma yoluyla rabbani marifetlerinin kemale ermesi içindir. Nitekim felsefe haddinde bunun, insanın gücü nispetinde veya nâmûsta ortaya konan vasiyetler, emirler ve yasaklarla ilaha benzeme olduğu anlatılmıştır. Bütün bunlar nefsin, meleklerin faziletlerini dünyada en mükemmel şekilde tamamlaması içindir.

Bütün bunların amacı, felekler alemine yükselmesini, gökler alanına girmesini mümkün kılmak ve oraya hazırlamak, orada önceki asırlarda nebevî dindarlık sünnetleri ve felsefî hikmetlerle fikir alış verişi üzere ve melekûtî âdâbla yaşamış hemcinslerinden ve kendi dininden kimselerle birlikte olmak, onların derecelerine ulaşmak ve orada peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle, salihlerle nimetlenerek, tad alarak, rahat ve mutlu bir şekilde sonsuza kadar kalmaktır. Oradaki bu kimseler ne güzel arkadaştırlar. Allah da şu sözüyle onlara işaret etmiştir: "*Onlar şöyle derler: 'Hamd, bizden hüznü gideren Allaha mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir. O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez*'"[37].

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, Aziz ve Celil olan Allah, insanların çoğunun doğal ömürlerini tamamlayacak kadar yaşamayacaklarını, dünyada nefislerini güzelleştirecek ve erdemlerini kemale erdirecek kadar uzun bir zaman bırakılmayacaklarını bildiğinden, onlara lütufta bulundu, vasiyetler, emirler, nehiyler ve temiz sünnetlerden oluşan ilahi kanunları ve razı olunacak hükümleri koymak üzere peygamberler ve elçiler gönderdi. İnsanlar kendilerine gösterildiği şekilde adil bir hayat düzeninde onları kullanırlarsa, ömürleri kısa da olsa nefislerinin erdemleri tamamlanır, ahlak-

35. Şuarâ, 26/227.
36. Burada şu ayete atıf vardır: Kâf, 50/37.
37. Fâtır, 35/34-35.

ları güzelleşir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik*"[38]. Peygamber (Allah ona ve ailesine rahmet etsin) de şöyle demiştir: "Kim kırk sabah ibadetini sadece Allah için yaparsa, Allah da onun kalbini kendi nuru ile aydınlatır, kalbini iman için açar, hiçbir şey anlamaz birisi olsa dahi dilini hikmetle konuşturur". İşte bu, emir ve nehiy altındaki sorumluluk yaşına ulaşmış nefisler hakkında bir hükümdür.

Çocuklar ve deliler hakkındaki hükmüne gelince, onlar, babaların, annelerin, peygamberlerin ve elçilerin (hepsinin üzerine selam olsun) şefaati ile kurtulurlar.

Ey kardeşim! Rahimde bir müddet kalmanın ve yine dünyada bir müddet kalmanın amacının ne olduğu sana açıklandığına göre, hemen şimdi kalk, kolları sıva ve azığını hazırla. Bil ki, en hayırlı azık takvadır. Ömür bitmeden ve ecel yaklaşmadan önce bu fani dünyadan ebedi kalınacak yurda yolculuk için vasıtana sıkıca sarıl. Zira uyaran kişi, artık özür kabul etmez. Allah şöyle buyurmuştur: "*Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi. Onlarla birlikte kitaplar ve mizanı indirdi*"[39] Buradaki mizân kelimesi 'adalet' manasınadır. "*(Bunları indirdik ki) peygamberlerden sonra insanların Allaha karşı (şöyle) bahaneleri olmasın*"[40]: 'Bize ne bir elçi ne bir kitap geldi, ömrümüz de kısa eksik oldu, ecelimiz erken geldi, Bizi geri gönder, daha önce işlediğimiz amellerden başkasını yapalım.'

İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar. Ey kardeş! Vatandan ayrılmadan ve ateşe girmeden önce ve bir çağırıcının, 'Falan kişi mutsuz, falan kişi mutlu oldu' diye çağırmasından önce gaflet uykusuna ve cehalet sarhoşluğuna karşı dikkatli ol! Allah seni ve bizi doğruya ulaştırsın. O kullara karşı çok şefkatlidir.

Spermin Ana Rahmine Düşmesi Risalesi risalesi (*Risâletu Maskati'n-nutfe*) tamamlandı. Bunu, "*Filozofların "İnsan Küçük Bir Alemdir" Sözüne Dair Risale*"[41] takip edecektir.

---

38. Yusuf, 12/22.
39. Bakara, 2/213. Metinde *mizân* kelimesi de vardır, fakat kelime benzer bir ayet olan Hadid suresi 25. ayette vardır.
40. Nisâ, 4/165.
41. *Risâletu kavli'l-hukemâ inne'l-insâne* âlemun *sağîrun.*

Cisimsel-Doğal Bilimlerin Onikinci (*İhvan-ı Safa Risaleleri*'nin Yirmialtıncı) Risâlesi: Filozfların "İnsan Küçük Bir Alemdir" Görüşüne Dair[1]

1. Çeviri: Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selâm O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun! Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni ve bizleri katından bir ruhla desteklesin, bilesin ki, biz "*Nutfenin (Spermin Ana Rahmine) Düşmesi Risalesi*"ni, nefsin bununla irtibatına dair meselelerin açıklamasını, ay be ay meydana gelen durum değişmelerini ve yıldız faaliyetlerinin cesedin bünyesine olan etkilerini bitirdik. Bundan sonra insanın evrende var olup orada bir süre kalmasının nihai amacını açıklamıştık. Bu risalede ise, filozofların: "*İnsan küçük bir alemdir*" şeklindeki sözlerinin anlamını açıklamak istiyor ve diyoruz ki: İlk dönem filozofları bu cismani evrene gözleriyle baktıklarında, duyularıyla dışa yansıyan durumlarını gözlemlediklerinde, akıllarıyla bu evrenin durumları hakkında düşündüklerinde, basiretleriyle tümellerine (külliyât) ait şahısların tasarruflarını incelediklerinde, düşünüp taşınmalarıyla parçalarına ait sanatlar/türler üzerinde değerlendirme yaptıklarında, onun bütün parçalarının yapılarının tastamam, şekillerinin mükemmel olması bakımından ve bir bütün olarak evrenin insana çok benzediğini gördüler. Buna göre insan cismani bir beden ve ruhani bir nefsin birleşiminden oluştuğundan dolayı, filozoflar onun cesedinin yapı şeklinde cismani alemde bulunan varlıkların tamamına ait örnekler (benzerlikler) bulmuşlardır. Gezegenlerinin bileşimine, burçlarının kısımlarına, yıldızlarının hareketlerine, onların temel elementlerinin ve ana yapılarının bileşimlerine, madenlerinin cevherlerine, bitki şekillerinin çeşitliliğine ve hayvan yapılarının gariplikline dair hayretlik durumlar bu benzerliklerdendir.

Yine filozoflar, melek, cin, insan, şeytan gibi ruhani varlık çeşitlerinde, diğer hayvanların nefislerinde ve durumlarının alemdeki tasarruflarında insan nefsine ve bu nefsin beden bünyesinde güçlerinin hareket etmesinde benzerlikler gördüler.

İnsan şekillerine ait bu durumları görünce bundan dolayı insanı "küçük alem" olarak isimlendirdiler. Biz, filozofların söylediklerinin doğruluğuna delil ve anlattık-

larına açıklama olması, öğrencilere anlaşılmasının, araştırmacılara da düşünmesinin kolay olması için bu örneklerden ve benzerliklerden bir kısmını ifade etmek istiyoruz.

Bölüm
Burada Ortaya Çıktığı Üzere Varlıkların Durumlarına Göre İnsanın Durumlarını Değerlendirmeye Dair

Biz diyoruz ki: Bütün varlıklar cevher ve arazlardan ibarettir; yapı, şekil ve bileşim olarak bu ikisinden oluşmuşlardır. Nitekim bunu "*Madde Risalesi*"nde açıklamıştık. "*Akıl ve Ma'kul Risalesi*"nde açıkladığımıza göre de bütün arazlar cismani veya ruhanidir. İnsan da birbirine yakın iki cevherin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bunlardan biri, duyu organlarıyla algılayan geniş ve derin olan şu cismani beden, diğeri ise akıl yoluyla algılama yapan bilge ruhani nefistir.

Cesed, eller, ayaklar, baş, boyun, sırt, kalçalar, dizler, bacaklar ve ayaklar gibi şekilleri farklı organlardan oluşan bir yapıdır. Bu organların her biri de, kemik, sinir, damar, et, deri vb. görünüşleri farklı ve parçaları birbirine benzeyen farklı organlardan oluşmuştur. Nitekim bunu "*İnsan Bedeninin Bileşik Oluşu Risalesi*"nde açıklamıştık. Yine beden denilen yapı, kan, bağlam ve iki acı (sarı ve kara safra) şeklindeki dört karışımdan oluşmuştur. Bu dört unsur mide özsuyu (keymus[2])dan, keymus, gıdadan, gıda bitkiden, bitki ise dört unsurdan meydana gelmektedir. Bunu da "*Bitki Risalesi*"nde anlatmıştık. Bunların her biri de, "*Oluş ve Bozuluş Risalesi*"nde bahsettiğimiz üzere, bilinen dört tabiatın ikisi tarafından ayakta tutulmaktadır. Bunları her biri de cismi tamamlayan ve tabiî cisimlerden başka bir şeyi ayakta tutan şekillerdir. Bu hususu da "*Madde ve Şekil(suret) Risalesi*"nde açıkladık.

Madde ve suret de, ruhani, akılla bilinen, şanı yüce Yaratıcılarının dilediği iş ve tepkileri yapan ve icat eden, nitelik, yer ve zaman olmadan, aksine Allah'ın "ol" demesiyle hemen oluveren iki basit cevherdir. Bu durumu da "*Aklî İlkeler Risalesinde*" anlattık.

İnsanın durumu bu gördüğün şekilde olunca, anlattığımız gibi, o, karanlıklı (*zulmani*) bir beden ve ruhani bir nefisten oluşmuştur. İnsan, cesedinin durumunu ve ondaki organlarının garip oluşumunu ve bunların eklemlerinin oluşumundaki farklılıkları değerlendirdiği zaman görür ki, vücut adeta oturanları için bir ev gibidir. Nefsinin durumunu, onun beden heykelinin yapısındaki acaip tasarruflarını ve beden eklemlerinde güçlerinin hareketlerini düşündüğü zaman da cesedin adeta evinde hizmetçileri, ailesi ve çocuklarıyla oturan birine benzediğini görür. Bir başka yönden değerlendirdiğinde, organlarının şekillerindeki farklılık ve eklemlerinin oluşumundaki çeşitlilikle birlikte beden yapısının bir sanatkârın dükkânına benzediğini görür.

Beden şeklinin yapısında güçlerinin hareket etmesi, beden organlarının şaşılacak faaliyetleri ve cesedinin eklemlerinde çeşitli hareketleri bakımından insan nefsi, dükkanında çırak ve hizmetçileri olan bir zenaatkâra benzer. Nitekim bunu "*Pratik Sanatkâr Risalesi*"nde açıkladık.

Bir başka yönden, insan cesedinin bünyesi, yapı şeklinin (iskeletinin) tabakalarında bulunan pek çok elementle, beden eklemlerinin garip bileşimleriyle, organ-

2. Keymus (mide özsuyu): Midenin faaliyetinden sonra yiyeceğin aldığı durumdur. (ç.n.)

larının çok farklı oluşuyla, kılcal damarlarının birbirinden farklı olup organlarının her tarafına uzanmasıyla, cesedinin derinliğinde bulunan hislerin farklılığıyla ve psikolojik (nefse ait) güçlerin tasarrufuyla birlikte değerlendirildiği zaman bu bünye çarşı ve sokakları sanatkârlarla dolu olan bir şehre benzer. Nitekim bu hususu "*İnsan Bedeninin Bileşik Oluşu Risâlesi*"nde[3] açıkladık.

Bir başka yönden insan bedeni, nefsin cesedin durumlarına tahakküm etmesi, onu güzel yönetmesi ve bu cesedin bünyesinde güç ve tasarruflarını yürütmesi bakımından düşünüldüğünde bu şehirde orduları, hizmetçileri ve yakınlarıyla birlikte yaşayan bir krala benzer. "*Akıl ve Ma'kul Risâlesi*"nde bunu açıkladık.

Bir başka yönden, cesedin durumu ve oluşumu, nefsin durumu ve bedenle beraber ortaya çıkışı birlikte düşünüldüğünde bu beden, rahime, nefis ise cenine benzer. Bunu, "*Cüz'î Nefislerin Meydana Gelmesi ve Potansiyel Durumdan Fiilî Hale Gelmesi Risâlesi*"nde[4] açıkladık.

Bir başka yönden düşünüldüğünde, cesedin gemiye, nefsin kaptana, eylemlerin (*amel*) tüccarın mallarına, dünyanın denizlere, ölümün sahile, ahiretin tüccarların şehrine Yüce Allah'ın da o şehrin (ceza ve ödül veren) idareci kralına benzediği görülür.

Başka bir yönden değerlendirildiğinde, cesedin binek, nefsin süvari, dünyanın meydan ve işçilerin de yarışçılara benzediği görülür.

Bir başka yönden bakıldığında, nefsin çiftçiye, cesedin tarlaya, eylemlerin bitki ve meyveye, ölümün hasada, ahiret yurdunun harmana benzediği görülür. Bu durumu, "*Ölümün Hikmeti Risâlesi*"nde[5] açıkladık.

Başka bir yönden bakıldığında, anatomi kitaplarında anlattığımız üzere, cesedin dikkat çekici yapısı ve bedenle kıyaslandığında nefsin birçok ilimden faydalanması dikkate alındığında cesedin ilimlere ait kütüphaneye, nefsin de bu kütüphanedeki bir çocuğa benzediği görülür. Nitekim bunu "*Duyu ve Duyum Risâlesi*"nde[6] açıkladık.

Bir başka yönden bakıldığında, cesedin bileşimi, nefse ait güçlerin ondaki hareketi ve insanın tasarruf durumları dikkate alındığında cesedin ilimlerle dolu deftere benzediği görülür. Cesedin levh-i mahfuzun bir özeti olduğu söylenir. Filozoflar bu duruma pek çok atasözü (*darb-ı mesel*) örnek getirmişlerdir. Burada bize yakışır tarzda ve kısa rumuzlar şeklinde bunların bir kısmına yer vermek istiyoruz.

Bölüm
İnsanın Levh-i Mahfûzun Bir Özeti Olduğuna Dair

Anlatıldığına göre memleketlerin meliki, filozofların hâlini ve seyyidlerin seyyidi bir adam ve onun da çok sevdiği ve kendisine göre pek kıymetli küçük çocukları vardı. O, kendi meclisine getirmeden önce durumlarını düzeltmek için bu çocukları terbiye etmek, eğitmek ve egzersiz yaptırmak (uysallaştırmak) istedi. Zira kralların

3. *Risâletü terkîbi'l-cesed.*
4. *Risâletü nüşûi'n-nefsi'l-cüziyye ve hurûcuhâ mine'l-kuvveti ile'l-fi'l.*
5. *Risâletü hikmeti'l-mevt.*
6. *Risâletü'l-hâs ve'l-mahsûs.*

meclisine ancak edeb eğitimi almış olanlar, ilimlerde egzersiz yapmış olanlar, güzel ahlakla ahlaklanmış bulunanlar ve kusurlardan arınmış olanlar yakışır. Sağlam görüşten ve hikmetten hareketle en sağlam şekilde onlar için bir saray yapmayı uygun gördü. Her biri için bir meclis tahsis etti. Bu meclisin etrafına onlara öğretmek istediği bütün ilimleri yazdı ve onları eğitmek istediği bütün vasıtaları da tasvir etti. Sonra onları bu sarayda iskân etti. Her birini mecliste kendisi için hazırlanan kısma oturttu. Onlara hizmetçiler, cariyeler ve uşaklar tayin etti ve bu evlatlarına şöyle dedi: "Önünüzde sizin için tasvir ettiğime bakın, sizden ötürü orada yazdığımı okuyun, sizin için açıkladığıma dikkatle bakın ve bu konuda tefekkür edin ki, manalarını anlayasınız, bu sayede de hayırlı filozoflar ve fazilet sahibi iyi kimseler olasınız. Bundan sonra da ben sizi kendi meclisime getireyim, siz de benim mutlu ve kıymetli dostlarım olun, ebedi nimetler içerisinde yaşayın ve ben sağ olduğum sürece siz de benimle birlikte kalın". Bu mecliste onlar için yazdığı ilimlerden bazıları şöyledir: Meclisin kubbesinin en yüksek yerine feleklerin (*eflâk*) şeklini yazdı. Nasıl döndüklerini ve doğuş burçlarını açıkladı. Aynı şekilde yıldızları ve onların hareketlerini de yazıp delil ve hükümlerini izah etti. Meclisin avlusunda yerin şeklini, iklimlerin kısımlarını, dağların, denizlerin, kara ve nehirlerin mıntıkalarını tasvir etti. Ülkelerin, şehirlerin, yol ve krallıkların sınırlarını açıkladı. Meclisin ön kısmına tıp ve tabiat ilmini yazdı. Bitki, hayvan ve madenleri bütün çeşit, cins ve şahıslarıyla tasvir etti. Bunların özelliklerini, fayda ve zararlarını açıkladı. Diğer tarafa sanat ve mesleklere dair olan ilmi yazdı. Ekin ve neslin nasıl olduğunu açıkladı, şehir ve çarşıları tasvir etti, alış-veriş, kazanç ve ticaretlerin hükümlerini açıkladı. Diğer tarafa dinlere, şeriatlere ve sünnetlere dair ilimleri yazdı, helal, haram, ceza ve hükümleri açıkladı. Bir diğer tarafa siyaset ve memleket idaresine dair bilgileri yazdı. Haraç vergisinin nasıl toplanacağını, kâtiplerin ve divanların nasıl olduğunu yazdı, askerlerin erzakını, halkın ve sınır boylarının asker ve yardımcı birliklerle nasıl korunacağını açıkladı.

İşte kralların çocuklarının egzersiz yaptığı altı çeşit ilim bunlardır. Bu, filozofların getirdiği darb-ı meseldir. Zira (burada anlatılan) hikmet sahibi melik Allah'tır. Küçük çocuklar ise insanlığı temsil etmektedir. İnşa edilen saray, başlı başına evrendir. Sağlam olarak inşa edilen meclisler insanın suretidir. Tasvir edilen terbiyeler (*âdâb*), insan cesedinin şaşırtıcı bileşimidir. Burada yazılı olan ilimler, nefsin güçleri ve bilgileridir. Bundan sonra biz bunları kısaca bölüm bölüm açıklayacağız.

Bölüm
Nefis Cevherinin Faziletine Dair

Biz diyoruz ki: Allah katında nefis cevherlerinin, cisim cevherlerinin sahip olmadığı bir yeri ve üstünlüğü vardır. Bunun sebebi, nefis cevherlerinin Allah'a yakın, cisim cevherlerinin ise uzak olmasıdır. Çünkü nefislerin cevherleri bizatihi bilici ve faal (etkin) olduğu halde cisimlerin cevherleri örnek (model) tarafı olmayan, ölü ve edilgendir. "*Aklî İlkeler Risâlesi*"nde açıkladığımız üzere, varlıkların Yüce Yaratıcıya göre durumu, sayının "bir"e göre durumu gibidir. Buna göre, akıl iki, nefs üç, ilk

madde dört, tabiat beş, cisim altı, felekler yedi, rükunlar (unsurlar) sekiz ve doğumla meydana gelenler (*mevlûdât*) dokuz gibidir.

Bir başka yönden, ayın ışığının Güneş'in ışığına göre durumu ne ise akla göre nefsin durumu da odur. Güneşin ışığının Güneş'e göre durumu ne ise, Allah'a göre aklın durumu da odur. Aynı şekilde ay Güneş'in ışığıyla dolduğunda kendi ışığını Güneş'in ışığıyla uyumlu hale getirir. Nefis de aklın feyzini kabul ettiği (aldığı) zaman faziletleri tamamlanmış olur ve onun eylemleri aklın eylemleriyle bağdaşır. Nefsin faziletlerinin tamamlanması, ancak zatını ve cevherinin gerçek mahiyetini tanımasıyla gerçekleşir. Cevherlerinin faziletlerinin ortaya çıkması ise, insanlık sureti olan gerçek aleminin durumlarını tanımasıyla olur. Zira Yüce Yaratıcı, insanı en güzel şekilde yaratmış, en mükemmel surette dizayn etmiş ve onda büyük alem görünsün diye suretini nefsinin aynası yapmıştır. Çünkü şanı Yüce Yaratıcı insan nefsini ilimlerinin hazinelerinden haberdar etmek ve ona bir bütün olarak alemi göstermek isteyince, alemin geniş ve büyük olduğunu, alemin ömrünün uzun, insan ömrünün ise kısa olması dolayısıyla, alemin tamamını görmeden insanın bu alemde dönüp dolaşamayacağını biliyordu. Bu sebeple insan nefsi için büyük alemin özeti durumunda olan küçük bir alem yaratmayı hikmetin bir gereği olarak gördü. Büyük alemde olan her şeyin küçük alemde bir tasvirini (suretini) yaptı. Bunları insan nefsinin önünde canlandırdı ve onları da o nefse gösterdi. Yüce yaratıcı temsili bir anlatımla (bir başkasını araya sokarak), insanları kendi nefsine karşı şahit tutarak şöyle dedi: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim"? Onlar da hep birlikte: "Evet Rabbimizsin" dediler. Sonuçta bunlardan kim şâhit, âlim ve kendi gerçek mahiyetini bilen durumunda olduysa kendine karşı gerçek şahit oldu. Câhil olanın şahitliği ise reddedildi. Zira Yüce Allah şöyle dedi: Onlardan bilerek gerçek anlamda şahitlik edenler hariç[7]. Ancak bilgi sahibi olanların şahitliğinin kabul edildiğine dikkat etmez misin?

Bilmiş ol ki, bütün ilimlerinin kapılarının açılması, insanın nefsini bilmesine bağlıdır. İnsanın nefsini bilmesi ise üç yönden olmaktadır: Bunlardan biri, insanın cesedinin durumlarını, bünyesinin oluşum ve bileşimini ve nefisten bağımsız olarak cesede bağlı nitelikleri dikkatli bir şekilde değerlendirmesiyle olur. Diğeri, nefsinin durumlarını ve bedenden bağımsız olarak nitelendiği sıfatları değerlendirmesiyle gerçekleşir. Bir diğeri ise, beden ve nefsin durumlarını ve her ikisiyle alakalı nitelikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmesiyle olur. "*İnsan Bedeninin Bileşik Oluşu Risâlesi*"nde bu değerlendirmelerin bir kısmını açıklamıştık. Bu risâlede ise diğer kısmını açıklamak istiyor ve diyoruz ki:

Bölüm
Feleklerin Durumlarına Göre İnsanın Durumlarının Değerlendirilmesi

Bilmiş ol ki, Yüce Yaratıcı insan bedeninin oluşumunda, feleklerin oluşumuna, burçlarına, göklere ve gök tabakalarına örnek (benzerlik) ve işaretler yaratmıştır. Nefse ait güçlerin cesedin eklemlerine nüfuz etmesini ve bedene ait organların fark-

7. Burada A'râf suresinin 172. Âyetine telmih vardır. (ç.n.)

lılığını, melek cinslerine ait güçlerin, cin, insan ve şeytan kabilelerinin yer ve gök tabakalarına, yüceliklerin en yücesine ve alçaklıkların en alçağına kadar nüfuz etmesi gibi yapmıştır.

İnsan bedeninin oluşumunun feleklerin oluşumuna benzemesine gelince; "*Yıldızlara Giriş Risalesi*"nde açıkladığımız üzere, nasıl ki felekler bir kısmı diğer kısmının içinde oluşmuş olmak üzere dokuz tabaka ise, aynı şekilde insan bedeninin oluşumunda da, bir kısmı diğerinin içinde, ona sarılmış ve ona benzemekte olan dokuz cevher bulunmaktadır. Bunlar, kemik, ilik, et, damarlar, kan, sinir, cilt, saç ve tırnaktır. İlik, ihtiyaç anında kullanılmak üzere kemiklerin içine depolanmış vaziyettedir. Tutup ayrılmaması için sinirler bütün eklemleri sarmıştır. Onları korumak için aradaki boşluklar etle kaplanmıştır. Etin boşluğuna, onun korunması ve bozulmaması için atar ve toplar damarlar yerleştirilmiştir. Bunların tamamı, örtülme ve estetik amaçlı olarak deri ile kaplanmıştır. Hedefine ulaşması için, bu maddenin artanından saç ve tırnak bitirilmiştir. Böylece insan bedeninin oluşumu (bileşimi) hem nitelik hem de nicelik bakımından feleklerin oluşumuna benzer olmuştur. Zira felekler (eflâk) dokuz tabaka, insan bedeni ise dokuz cevherdir. Felekler nasıl birbirinin içinde ise insan vücudundaki cevherler de öyledir.

Nasıl ki felekler on iki burca bölünmüşse, ona benzer olarak insan vücudunda da on iki delik vardır. Bunlar, iki göz, iki kulak, iki burun deliği, iki meme, ağız, göbek, ön ve arka deliklerdir.

Nasıl ki burçların altısı güneyde ve altısı kuzeyde ise aynı şekilde nitelik ve nicelik olarak bunlara benzer olarak insan bedenindeki deliklerin altısı sağ ve altısı sol tarafındadır.

Nasıl ki gökyüzünde feleklerin ve kâinatın hükümlerini icra eden yedi seyyar yıldız varsa, insan vücudunda da, bedenin yararına olan faal yedi kuvvet bulunmaktadır.

Yıldızların nefsi ve cisimleri olup cisimlerde cisimsel eylemleri olduğu gibi, bedende de yedi cisimsel güç bulunmaktadır. Bunlar, çekim gücü (*el-kuvvetü'l-câzibe*), tutucu güç (*el-kuvvetü'l-mâsike*), sindirim gücü (*el-kuvvetü'l-hâdıme*), savunma gücü (*el-kuvvetü'd-dâfia*), beslenme gücü (*el-kuvvetü'l-gâziye*), büyüme gücü (*el-kuvvetü'n-nâmiye*) ve tasavvur gücü (*el-kuvvetü'l-musavvira*)dür. Bunun yanında diğer yedi ruhsal güç vardır. Bunlar ise, algılayıcı güçlerdir. Bunlarla kastettiğim, görme, işitme, tatma, koklama, dokunma, konuşma ve akletme gücüdür. Algılama gücü mütereddit beşe, konuşma gücü aya ve akletme gücü Güneş'e uygundur. Zira her bir yıldızın gök yüzünde iki evı(*beyt*) vardır. Bunlardan biri Güneş, diğeri ise ay küresindedir. Ay ve Güneş'ten her birinin bir evi vardır. Nitekim bunu "*Yıldızlar Risalesi*"nde[8] açıkladık.

Aynı şekilde beden bünyesinde algılayıcı güçlerden her birinin iki kanalı vardır. Bunlardan biri sağda diğeri ise soldadır. Görme gücünün kanalları gözlerde, işitme gücününki kulaklarda, tatma gücününki burun deliklerinde, dokunma gücününki ellerde, lezzete (şehvete) dayalı tatma gücünün kanalı ağızda olup sağ tarafa daha uygun düşmektedir. Kadının cinsel organı ise sol tarafa daha uygun düşmektedir.

---

8. *Risâletü'n-nücûm.*

Konuşma gücünün kanalı boğazdan dile kadardır. Akledici gücün kanalı beynin ortasıdır. Akletme gücüne göre konuşma gücünün durumu ne ise ayın Güneş'e göre durumu odur.

Buna göre ay kendine ait yirmi sekiz evreden (*menâzil*) geçerken ışığını Güneş'ten alır. Zira konuşma gücü boğazdan geçişi esnasında lafızların manalarını akıldan alır ve bunları yirmisekiz harf olarak ifade eder. Konuşma gücüne nispetle yirmisekiz harfin durumu aya nispetle yirmisekiz evrenin durumu gibidir.

Nasıl ki gökyüzünde salınım hareketi yapan (*râkıs*) ve izleyici durumunda olan (*zeneb*), varlık olarak gizli ve eylem olarak görünür durumda olan iki problemli bölge (*ukde*) var ve yıldızların saadeti ve felaketi bunlara bağlı ise, insan cesedinde de varlıkları gizli ve eylemleri görünür olan iki durum vardır. Cesedin yapısının bozulmaması ve nefse ait eylemlerin düzgünlüğü bunlara bağlıdır. Bunlar da mizacın düzgünlüğü ve bozukluğudur. Buna göre cesede ait karışımların mizacı düzgün olduğu zaman o bedenin organları da düzgün olur, nefsin eylemleri istenen doğrultuda yürür ve tabii şekilde hareket eder. Mizaç bozuk olduğu zaman ise cesedin yapısı sarsılır ve nefsin eylemleri doğru hareketinden sapar. Bu iki düğümün getirdiği felaketin en büyük zararı ay ve Güneş'e olur. Zira Ay ve Güneş tutulmasında en güçlü sebep budur. Aynı şekilde konuşma ve akletme gücüne en çok zarar veren de kötü mizaçtır. Zira bu mizaç, onu eylemlerinden çok ve güçlü bir şekilde saptırır.

Bedende bulunan iki göz, felekler içerisindeki Jüpiter (müşteri)in, kulaklar Merkür (utarit)ün, burun ve meme delikleri Venüs (Zühre)ün, ön ve arka delikler Satürn (Zühal)ün iki evine, ağız Güneş'in, göbek deliği ise ayın evine uygun düşer (karşılık gelir). Doğumdan önce göbek, rahimde beslenme kapısı idi. Dünyaya geldikten sonra beslenme kapısı ağızdır. Ön ve arka delikler, Satürn'ün evlerinin ay ve Güneş'in evlerine karşılık gelmesi gibi, ağız ve göbeğe karşı gelmektedir.

Nasıl ki gökyüzünde farklı nitelikte sınırları, yüzleri ve dereceleri olan burçlar varsa, bedende de farklı organlar, eklemler, sinirler ve kemikler vardır. Bunların açıklaması ve gökyüzünün sınırlarıyla ilişkisine dair bilgi vermek konuyu uzatacağından bunu anlatmayı bıraktık.

Bölüm

İnsan Cesedinin Bileşiminin Dört Unsura Benzemesine Dair

Biz diyoruz ki: Bilmiş ol ki, ayaltı alemde dört unsur(*rükün*) bulunmaktadır. Bunlar, üreme özelliği bulunan şeylerin varlığını devam ettirmesi kendisine bağlı olan ana unsurlar[9] ile hayvan, bitki ve madenlerdir. Aynı şekilde cesedin bünyesinde onun tamamını oluşturan dört organ bulunmaktadır. Bunların birincisi baş, sonra göğüs, sonra karın sonra da ayaklara kadar olan boşluktur. İnsan bedenine ait bu dört unsur ay gezegenine ait dört unsura paraleldir. Buna göre, insanın başı gözünden saçılan ışıklar ve duyuların hareketi yönüyle ateş unsuruna paraleldir. Göğsü, nefesi havayı burnuna çekmesi yönüyle havaya paraleldir. Karnı, içinde yer alan yaşlıklar bakımından suya paraleldir. Ayaklarına kadar olan boşluğu ise, geri kalan

9. Bunlardan maksat, su, ateş, hava ve toprak şeklindeki dört unsurdur. (ç.n.)

diğer üç unsurun yerküre üzerinde ve etrafında durması gibi, unsurların üzerinde durması bakımından yerküreye paraleldir.

Bu dört unsurdan buharlar boşalır. Bunlardan rüzgârlar ve bulutlar, yağmurlar, canlılar, bitkiler ve madenler oluşur. Aynı şekilde insan bedeninde bulunan dört unsurdan da buharlar boşalır. Burnunu sümkürenin çıkardığı şey, gözlerden çıkan yaş, ağızdan çıkan tükürük, karın boşluğunda oluşan gaz, idrar, dışkı vb. insandan çıkan diğer yaşlıklar da böyledir.

İnsanın beden yapısı yerküreye, kemikleri dağlara, beyni madenlere, karın boşluğu denize, bağırsakları nehirlere, damarları cetvellere, eti toprağa, saçı bitkiye, saç bitim yeri verimli (iyi) toprağa –zira saç bitmeyen yer çorak toprak gibidir–, yüzünden ayaklarına kadar olan bölgesi bayındır durumdaki şehre, arkası harap olmuş yere, yüzünün ön kısmı doğuya, arka tarafı batıya, sağ tarafı güneye, sol tarafı kuzeye, solunumu rüzgârlara, konuşması şimşeğe, sesleri yıldırımlara, gülüşü gündüzün aydınlığına, ağlaması yağmura, tasalanması ve üzülmesi gece karanlığına, uykusu ölüme, ayık hali yaşamaya, çocukluğunun ilk zamanları ilk bahar günlerine, gençliğinin ilk zamanları yaz günlerine, yaşlılık günleri sonbahar günlerine, kocalık günleri kış günlerine, hareket ve eylemleri yıldızların hareket ve dönüşüne, doğuşu ve meydana gelmesi yıldızların doğuşuna, ölümü ve ortadan kaybolması yıldızların ortadan kaybolmasına, işlerinin ve durumlarının düzgünlüğü yıldızların düzgün (doğrusal) hareketlerine, geri kalması ve geri dönüşü yıldızların geri dönüşlerine, hastalıkları ve sağlık sorunları yıldızların yanmasına, işlerde tereddüt ve duraklaması yıldızların duraklamasına, evinde ve balkonda yüksek yerde olması yıldızların en yüksek menziline ve doğu taraflarındaki yükselişine, evinde alçakta duruşu ve düşüşü yıldızların alçalmasına ve en alçak menziline düşüşüne, hanımıyla birleşmesi yıldızların birleşmesine, insanlarla ilişkilerini sürdürmesi yıldızların birbiriyle irtibatlı olmasına, ayrılması yıldızların ayrılışlarına, insanın işareti yıldızların rekabetine benzemektedir.

Güneş, gökyüzündeki gezegen ve yıldızların başıdır. Aynı şekilde insanlar içerisinde de başkan ve hükümdarlar vardır. Nasıl ki gezegenler Güneş'le ve birbiriyle ilişkili ise, insanlar da krallarla ve birbiriyle ilişkilidir. Gezegenlerin Güneş'ten güç ve ışık fazlalığı bakımından ayrılması gibi, insanlar da krallardan yönetme erkini elinde bulundurmaları, giydikleri özel elbiseler ve mertebelerle ayrılırlar. Merih'in Güneş karşısındaki durumu, ordu komutanının kral karşısındaki durumu gibidir. Merkür'ün Güneş karşısındaki durumu, kâtip ve vezirlerin krallar karşısındaki durumu gibidir. Jüpiter'in Güneş karşısındaki durumu, kadı ve âlimlerin krallar karşısındaki durumu gibidir. Satürn'ün Güneş karşısındaki durumu, hazinedar ve vekillerin krallar karşısındaki durumu gibidir. Venüs'ün Güneş karşısındaki durumu, câriye ve şarkıcı kadınların krallar karşısındaki durumu gibidir. Ay'ın Güneş karşısındaki durumu, isyancıların (havâric) krallar karşısındaki durumu gibidir. Çünkü ayın başlangıcında Ay, tam onun karşısında gelinceye ve ışığı konusunda onunla âhenk sağlayıncaya kadar ışığını Güneş'ten alır ve yapı şekli bakımından onun gibi olur. İsyancıların krallar karşısındaki durumu da böyledir; önce kralların emirlerine tabi olurlar sonra da itaati bırakır ve yönetim konusunda onlarla tartışmaya girerler.

Aynı şekilde, ayın durumları canlılar, bitkiler ve diğer bakımlardan dünya işlerine benzer. Zira ayın başlangıcından ortasında tamamlanana kadar ay, fazla ışık ve olgunlukla başlar, sonra ayın sonuna doğru giderek azalır, bozulur ve kaybolur. Dünya ehlinin durumu da böyledir. Onlar da işin başında bir fazlalıkla başlarlar, tamamlanıp mükemmel hale gelene kadar bu durum sürekli devam eder. Sonra bozguna uğrayıp dağılıncaya kadar düşmeye ve azalmaya başlar.

Bölüm
Nefsin Güçlerini Saymaya Dair

Biz diyoruz ki, şaşılacak durumlarının çokluğu, organlarının düzeni ve eklemlerinin oluşum yolları bakımından ceset, bir şehre benzer. Nefis, bu şehrin kralı yerindedir. Çeşitli güçleri asker ve yardımcıları gibidir. Nefsin bu bedendeki eylem ve hareketleri teba ve hizmetçiler gibidir. Zira insan nefsinin sayısını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar çok güçleri vardır. Bu güçlerden her birinin de cesedin organlarına kendine ait başkasının giremediği özel giriş yeri vardır. Aynı zamanda bunlardan her birinin nefse göre durumu diğerinden farklıdır. Şimdi diğerlerine delil olması için bunlardan bir kısmını anlatmak istiyoruz. Nefsin algılayıcı beş gücü vardır ki bunlar adeta haber sahipleri gibidir. Nefis bunlardan her birini, o bölgede başka gücün ortak olmayacağı şekilde, kendine ait bölgenin haberini getirmesi için memleketinden bir bölgeye tayin etmiştir. Bunun açıklaması şöyledir: Giriş yeri kulaklar olan işitme gücünü nefis, sadece işitme konusu olan şeyleri yani sesleri algılamak için görevlendirilmiştir. Sesler de canlıya ait olan ve olmayan olmak üzere iki kısımdır. Davul, şimşek, taş, ağaç, korna (saz), telli çalgılar vb. şeylerden çıkan sesler canlıya ait olmayan seslerdir. Canlıya ait sesler de konuşmaya dayalı olan ve olmayan olmak üzere iki kısımdır. At kişnemesi, eşek anırması ve boğanın böğürmesi gibi. Özetle, konuşma kabiliyeti olmayan bütün canlı sesleri konuşmaya dayalı olmayan ses grubuna girer. Konuşmaya dayalı olan sesler ise, bir anlam ifade eden ve etmeyen olmak üzere iki kısımdır. Melodiler, nağmeler, gülme, ağlama, çığlık ve inlemeler bir mana ifade etmeyenler grubuna girer. Bir mana ifade edenler ise alfabede yer alan harflerle konuşulan seslerdir. "*Mantık Risalesi*"nde[10] açıkladığımız üzere, bunlar nefislerde yer alan fikirlere ait manaları gösterir. Bu türlerden her birinin başka bir türü vardır. Bu türlerin altında sayılarını Tek ve Kahhâr olan Allah'tan başka kimsenin bilmediği şahıslar bulunmaktadır. İşitme gücü, bu sesleri algılamakla görevlendirilmiştir, o algıladığı seslere dair haberleri, yeri beynin ön tarafı olan hayal etme gücüne getirme tasarrufuna sahiptir. Bu güç, bu sesleri algılama ve onların haberlerini getirme bakımından, kralın memleketinin her tarafından ona haberler getiren istihbaratçısına benzer.

Bedene girme yeri gözler olan görme gücünü nefis, görme konusu olan şeyleri algılamakla görevlendirmiştir. Görme konusu olan şeylerin de çeşitleri vardır. Işık, karanlık, siyah, beyaz, kırmızı ve sarıdan oluşan renkler ve karışım sonucu oluşan diğer renkler bunlar arasındadır. Boyutlu miktarlar, şekiller, suretler, hareketler ve durağanlıklar da görme konusu olan şeyler arasındadır. Bu türden her birinin altın-

10. *Risâletu'l-mantık.*

da da türler vardır. Bu türlerin altında da şahıslar vardır. Bunların tamamı görme gücünün algı sahası altındadır. Görme gücü bütün bunlarda tasarruf edici ve bunları ayırt edicidir. Bunlara ait haberleri, mekânı beynin ön tarafı olan hayal etme gücüne getirir. Nefse göre görme gücünün durumu, krala göre memleketinin her tarafından ona haberleri getiren postacı ve casusun durumu gibidir.

Bedene burun deliklerinden giren koklama gücünü nefis, kokuları algılamak, onlarda tasarrufta bulunmak ve onları ayırt etmek için görevlendirmiştir. Kokular leziz ve kötü olmak üzere iki kısımdır. Leziz kokulara hoş (*tayyib*), kötü kokulara ise iğrenç koku adı verilir. Bu türlerin her birinin altında, algı konusu olan diğer şeylerin isimleri gibi, tek başına ismi olmayan pek çok tür vardır. Fakat konuşma gücü her kokuyu onu taşıyan ve kendisinden yayılan şeye ait kılmıştır. Buna göre "misk kokusu", "kâfur kokusu", "odun kokusu", "nergis kokusu" vb. böylece her koku nereden yayılmışsa ona ait kılınmıştır. Bunlar da çok olup sayısını ancak Allah bilir. Koklama gücü, ancak bu kokuları algılamaya ve onların haberlerini hayal gücüne getirme konusunda tasarruf yapmaya görevli kılınmıştır. Koklama gücünün nefis karşısındaki durumu, görme ve işitme güçlerinde söylediğimiz gibi, habercilerden birinin krala göre durumu gibidir.

Bedene girme yeri dil olan tatma gücüne nefis yiyeceklerin durumu, onları algılama, onlar üzerinde tasarrufta bulunma ve onları birbirinden ayırt etme görevi vermiştir. Bu da dokuz çeşittir: Birincisi insan tabiatına uygun olan tatlılıktır. İkincisi insan tabiatının nefret ettiği acılıktır. Ara kokular da bu kısma dahil olup bunlar, ekşilik, tuzluluk, yağlılık, keskin (şarap vb.) koku, sert koku, tatlılık ve tatsızlıktır. Bu türlerin her birinin altında da türler vardır. Her bir türün altında da sayılarını Kahhâr ve Tek olan Allah'tan başka kimsenin bilmediği şahıslar vardır. Dilde bulunan tatma gücüne, bu yiyecekleri algılama, onları idare etme, onları birbirinden ayırt etme ve onlara ait haberleri hayal gücüne getirme görevi verilmiştir. Tatma gücünün nefis karşısındaki durumu, işitme, görme ve koklama güçlerinde söylediğimiz gibi, habercilerin krala göre durumu gibidir.

Bedene girme yeri eller olan dokunma gücüne nefis, dokunmaya konu olan şeylerin durumunu idare etme görevi vermiştir. Dokunmaya konu olan şeyler on tane olup şunlardır: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, yumuşaklık, sertlik, katılık, gevşeklik, ağırlık ve hafiflik. Bunlardan her birinin altında türler vardır. Bü türlerin altında da ancak Kahhar, Aziz, Melik ve Cebbar olan Allah'ın bildiği şahıslar vardır. Ellerde bulunan dokunma gücü, dokunmaya konu olan şeylerin durumunu idare etmek, onları algılamak, onlarda tasarrufta bulunmak, onları birbirinden ayırt etmek ve onların haberlerini hayal etme gücüne getirmekle görevlendirilmiştir. Bu gücün nefis[11] karşısındaki durumu, daha önce anlatılan diğer kardeşlerinden herhangi birinin durumu gibidir.

Bu beş algılayıcı güce, algı sahalarının farklılığına, her bir cinsin altında yer alan türlere, formları, şekilleri farklı ve yapıları birbirine zıt olan şahıslara göre nefsin

11. Metinde "Güneş" ifadesi geçmektedir. Ancak bunun matbaa hatası olduğu düşünüldüğü için onun yerine "nefis" ifadesi tercih edilmiştir. (ç.n.)

durumu, diğer peygamberler karşısında yüksek azim sahibi (*ulu'l-azm*)[12] peygamberlerin durumu gibidir. Bunların hepsinin göndericisi bir, fakat şeriatları farklıdır. Her bir şeriatın altında farklı farzlar (yükümlülükler), birbirine zıt hükümler, değişik adetler vardır. Bunların hepsinin hükümleri altında sayılarını ancak, varlığı zorunlu ve her bakımdan tek olan Allah'tan başka kimsenin bilmediği çok millet (*ümmet/topluluk*) vardır. Aynı şekilde bu milletlerin tamamı aralarında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü için Allah'a müracaat etmektedirler. Algıya konu olan şeylerin tamamının hükmü de böyledir. Bunların tamamı konuşan nefse müracaat ederler ki, o bunları birbirinden ayırt etsin, nefse göre teker teker gerçek mahiyetlerini bilsin, onlar üzerinde hüküm versin ve onları konumlarına yerleştirsin.

Bölüm

Ey kardeş bilmiş ol ki, insan nefsinin ona ait kılınan beş gücü daha vardır. Bunların nefse göre durumu, daha önce anlatılan beş gücün durumu gibi değildir. Bunların insan organlarına nüfuz etmesi diğerlerininkinden başkadır ve bunların eylemleri diğerlerinin eylemlerine benzemez. Zira bu beş güç malumat şekillerinin bir kısmını diğer kısmından alma konusunda birbirine yardım eden ortaklar gibidir. Bu güçlerden üçünün nefis karşısındaki durumu, daima kralın meclisinde bulunan, sırlarından haberdar olan ve özel işlerinde ona yardımcı olan yakın arkadaşlarının kral karşısındaki durumu gibidir. Bu güçlerden birincisi hayal gücü olup bedene giriş yeri (faaliyet alanı) beynin ön tarafıdır. İkincisi giriş yeri beynin ortası olan düşünme gücüdür. Üçüncüsü giriş yeri beynin arka kısmı olan hafıza gücüdür. Bu güçlerden birinin nefse göre durumu perdedâr [hâcib] ve tercümanın kral karşısındaki durumu gibidir. Bu, nefsin düşüncesinde yer alan bilgi ve ihtiyaçların anlamlarını haber veren konuşma gücüdür. Giriş yeri (faaliyet alanı) boğazdan dile kadardır. Bu güçlerden birinin nefse göre durumu, krala göre memleketinin idaresinde ve halkın yönetiminde kendisine yardım eden vezirin durumu gibidir. Bu, nefsin kendisi sayesinde yazı ve sanatların tamamını ortaya koyduğu güç olup giriş yeri (faaliyet alanı) el ve parmaklardır. Bu beş güç, aldıkları malumat şekilleri konusunda birbirinin yardımcısı gibidir.

Bunun açıklaması şöyledir: Hayal gücü, algılayıcı güçlerden algılananların resimlerini aldığı zaman bunları anlar, nefse götürür ve tamamını bir araya getirir. Sonra bunları giriş yeri (faaliyet alanı) beynin ortası olan düşünme gücüne götürür, o bunları birbirinden ayırt eder, gerçeği gerçek olmayandan, doğruyu yanlıştan ve zararlı olanı faydalı olandan ayırarak bilir. Sonra bunları, ihtiyaç ve hatırlama zamanına kadar muhafaza etmesi için giriş yeri beynin arka tarafı olan hâfıza gücüne götürür. Sonra konuşma gücü muhafaza edilen bu resimleri alır ve vakti geldiğinde açıklama anında bunları orada bulunanların işitme gücüne ifade eder.

Sesler, ancak işitici güçler nasiplerini alana kadar havada bekleyip sonra kaybolduğu için ilahi hikmet ve rabbani[13] yardım, bu lafızların yazı sanatıyla kaydedilmesini gerektirmiş, insan tabiatı da çareyi bunda bulmuştur. Zira sanat gücü bu lafızları

12. Bkz. Ahkâf, 46/35.
13. Allah tarafından olan. (ç.n.)

kaydetmek istediği zaman kalemle bunlar için çizgilerden oluşan kalıplar oluşturur ve onlara çeşitli renkleri ve tomarları verir ki, bilgi geçmişlerden geleceklere faydalı, öncekilerden sonrakilere eser ve meydanda olmayanlardan olanlara hitap olarak kalsın. Bu yazı, Yüce Allah'ın insana büyük nimetidir. Nitekim Kur'an'da bu şöyle anlatılmıştır: "*Oku, insana bilmediğini öğreten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin en büyük kerem sahibidir*"[14].

Bölüm

Bilmiş ol ki ey kardeş, anlayış sahibi akıllı insan anlatılan bu gücü, onun insan organlarına nasıl nüfuz ettiğini, algıya konu olan bu şeyleri algılama konusundaki tasarruflarını, malumatların resimlerini tasavvur edişini ve bütün durumlarda nefsin bu malumatlardan haberdar olmasını düşündüğü zaman, bu güç onun nefsinden yine kendi nefsine şahit olur. Aynı zamanda bu, tümel (küllî) nefsin feleklerin boşluğunda, gök katlarında, ana unsurlarda, canlı ve bitkilerde dağılmış bulunan pek çok gücü vardır. Bu güçler, kâinatı korumak için görevlendirilmiş ve yaratılmışların yararı için derecelendirilmiştir. Bunlar ismi yüce olan Allah'ın melekleri, samimi kulları ve yarattıkları içerisinden seçtikleridir ki, emrettiği şeyler konusunda Allah'a isyan etmezler ve hiçbir hitapta bulunmadan ve söz etmeden kendilerine emredileni yaparlar[15]. Aynı şekilde bu güçler hiçbir hitapta bulunmadan ve söz etmeden nefsin ihtiyaçları hususunda tasarrufta bulunurlar.

Yine bunları düşünen akıllı insan anlamış olur ki, övgüsü yüce olan Allah, bütün âlemlerin sır ve durumlarından haberdardır. Onların işlerinden zerre kadarı bile O'ndan kaçmaz. Aynı şekilde insanın nefsi duyu organlarının algıladığı şeylerin tamamından haberdardır. O duyu organları, algıladıkları şeylere ilişkin haberleri ona getirme konusunda hiçbir hitapta bulunmadan ve söz etmeden nefsin emrine teslim olmuşlardır.

Bölüm

Ayaltı Alemde Bulunan Varlıklarla İnsanın Durumlarını Değerlendirmeye Daîr

Ayaltı alemde bulunan varlıklarla insanın durumlarını değerlendirmeye gelince; bilmiş ol ki, ay altı alemde bulunan varlıklar basit ve bileşik (komplex) olmak üzere iki çeşittir. Basit olanlar, ateş, hava, su ve toprak şeklindeki dört unsur (*rükun*)dur. Bileşik olanlar ise, üreme, oluşma ve bozulma özelliğine sahip olan canlı [hayvan], bitki ve madenlerdir.

Oluş bakımından en eski olan madenlerdir. Sonra bitkiler, daha sonra canlılar [hayvan] ondan sonra da insan gelir. Bunlardan her birinin kendinden önce var olan ve kendine mahsus özelliği vardır. Buna göre dört unsurun özelliği, sıcaklık, soğukluk, ıslaklık ve kuruluk şeklindeki dört tabiat ve birbirine dönüşmeleridir. Bitkinin

14. Alak, 96/3-5.
15. Tahrim 66/6. Âyete telmih var. (ç.n.)

özelliği gıdaya (beslenme) ve gelişmeye elverişli olmasıdır. Canlının [hayvan] özelliği, his ve harekettir. İnsanın özelliği, konuşma, düşünme ve kanıtlar çıkarmasıdır. Meleklerin özelliği, asla ölmemektir. İnsan bazen bu türlerin hepsine, onlara ait özelliklerde ortak olur. Zira dört unsur gibi, insanın da dönüşüm ve değişimi kabul eden dört tabiatı vardır. İnsan da madenler gibi oluş ve bozulma özelliği taşır; bitkiler gibi beslenir ve gelişir, canlı gibi algılar ve hareket eder; melekler gibi ölmemesi de mümkündür. Nitekim bunu "*Öldükten Sonra (Yeniden) Dirilme Risâlesi*"nde[16] açıkladık.

Bölüm

Bilmiş ol ki ey kardeş! Canlıların pek çok türü vardır. Bunlardan her birinin başkasında olmayan özelliği bulunmaktadır. İnsan bu türlerin hepsine, onlara ait özelliklerde ortak olur. Fakat bu türlerin tamamını kapsayan iki özelliği vardır. Bunlar da yarar talep etmeleri ve zarardan kaçmalarıdır. Fakat bunlardan bir kısmı yararı zorbalık yaparak ve hâkimiyet kurarak elde etmek ister. Yırtıcılar böyledir. Köpek ve kedi gibi bazı hayvanlar ise yararı kuyruk sallayarak talep eder. Bazıları ise yararı elde etmek için hileye başvurur. Örümcek böyledir. Bu özelliklerin tamamı insanda da vardır. Buna göre sultanlar ve krallar yararları elde etmek için hâkimiyet kurma yolunu seçerler, dilenciler isteme ve boyun eğmeyi tercih eder, sanatkâr ve tüccarlar ise hile ve yumuşak davranma yoluna başvururlar. Bunların tamamı zararlardan ve düşmandan kaçar. Fakat bazıları düşmanı kendinden savaş, zorbalık ve hâkimiyet kurma yoluyla uzaklaştırır. Yırtıcılar böyledir. Bazıları kaçmakla düşmandan kurtulur, tavşanlar ve geyikler böyledir. Bir kısmı silah ve zırhları sayesinde düşmandan kurtulur, kirpi ve kaplumbağalar böyledir. Bazıları ise yer altında yapmış oldukları kale ve korunaklarla düşmandan korunurlar, fareler, böcekler ve yılanlar bu grupta yer alır.

Bu özelliklerin tamamı insanda da bulunur. Çünkü o, düşmanı kendinden zorbalık ve hâkimiyet kurma yoluyla savar. Canından endişe ederse silah kuşanır, gücü yetmezse kaçar, kaçamazsa kaleye sığınır. *Kelile ve Dimne* adlı kitapta anlatıldığı üzere, nasıl ki karga baykuşa karşı hile yapıyorsa, insan da çoğu kere hileye başvurarak düşmandan kurtulur. İnsanın kâinata ait özelliklerde ona ortak olmasına gelince; ey kardeş, Allah seni katından bir ruhla desteklesin, bilmiş ol ki, canlılardan her birinin kendine ait özelliği vardır ki bunlar ona tabiat (karakter) olmuştur. Bunların tamamı insanda bulunur. Buna göre insan aslan gibi cesaretli, tavşan gibi korkak, horoz gibi cömert, köpek gibi cimri, balık gibi iffetli (terbiyeli), karga gibi kibirli, kaplan gibi vahşi, güvercin gibi cana yakın, tilki gibi hilekâr, koyun gibi uysal, ceylan gibi hızlı, ayı gibi yavaş, fil gibi güçlü (görkemli), deve gibi alçak gönüllü, saksağan gibi hırsız, tavus kuşu gibi şaşkın (yolunu kaybetmiş), kaya kuşu (pterocles aranarius) gibi yol gösteren, deve koşu gibi yolunu kaybetmiş (aylak), arı gibi usta, ejderha gibi güçlü, örümcek gibi ürkütücü, kuzu gibi yumuşak huylu, eşek gibi kindar, boğa gibi çalışkan, katır gibi inatçı, balık gibi dilsiz, bülbül gibi konuşkan, kurt gibi zorla ele geçiren, bazı deniz kuşları gibi mübarek, fare gibi zararlı, domuz gibi zır cahil, baykuş gibi uğursuz ve arı gibi çok faydalı olur.

16. *Risâletü'l-baʿs.*

Özetle söylemek gerekirse, özelliği olan hayvan, maden, bitki, unsur, gök cismi (*felek*), yıldız, burç ve adına ne varsa onların ve bütün varlıkların özellikleri veya benzeri mutlaka insanda da vardır. Nitekim biraz önce her birinden bir kısmını açıkladık. İnsanın durumu ile ilgili olarak ifade ettiğimiz bu şeyler evrende bulunan varlıklar içerisinde sadece insanda bulunur.

Bundan dolayı filozoflar demişlerdir ki: Bütün çokluklardan sonra (onların ötesinde) insan tektir. Nitekim övgüsü yüce olan Allah da bütün çokluktan önce tektir. İnsanın cesedinin bileşimindeki acaiplikler, nefsindeki garip tasarrufları, bünyesinin tamamından ortaya çıkan sanatlar, ilimler, ahlak, görüşler, yollar, mezhepler, işler, eylemler, sözler, cismani ve ruhani etkiler adına saydığımız bütün şeylerden dolayı onu "küçük alem" olarak isimlendirmişlerdir.

Bölüm

Ey kardeşim! Hikmetle yapılmış olan bu yapıya bak, ilimlerle dolu olan bu kitabı düşün ve cennet ve cehennem arasında uzatılmış olan bu dosdoğru yol hakkında tefekkür et. Belki onun üzerindeki hayırları elde etme ve üzerinden geçme konusunda başarılı olursun. Adaletle oluşturulmuş ve ortaya konulmuş olan bu teraziyi düşün, belki iyilik ve kötülüklerinin ağırlığını bilmiş olursun. Sahibinin başı geçip gitmeden (ölmeden) önce hesabını yap, zira cennet bütün bunların ardındadır.

Allah'ın şu âyetleriyle, seni hakkında uyardığı ve sana hatırlattığı şeyi hatırla: "*Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter*"[17], "*İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk*"[18], "İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun..."[19].

Şayet sen iyilik (güzel iş) yapmıyorsan bu kitabı nasıl okursun, bu hesabı nasıl yaparsın, bu teraziyi nasıl tartar ve bu sırat köprüsünü nasıl geçersin? O zaman sana nasihat eden kardeşlerinin veya iyilik eden, erdemli, hayırlı, bilgili, seni seven, sana merhamet eden arkadaşlarının meclisine gel. Gel ki onlar sana, inkâr etmediğini bildirsinler, kesin bilgi sahibi olduğun ve nefsinde bulunan şâhitlerden, zatında bulunan açık kanıtlardan ve cevherinde bulunan delillerden dolayı hakkında şüphe etmediğin şeyleri sana öğretsinler. Nesin gaflet ve cehalet uykusundan uyandığı zaman, o kardeşlerinin baktığı gibi sen de basiret nazarıyla baktığında, onların yürüdüğü gibi sen de onların âdil yaşayışı gibi yaşadığında, onların güzel sünnetiyle (adet) amel ettiğinde, akla dayalı şeriatları konusunda derin bilgi sahibi olduğunda, ruhani şehirlerine girdiğinde, melekî ahlaklarıyla ahlaklandığında, doğru (sahih) görüşlerini bildiğinde, gerçek malumatlarını öğrendiğinde işte o zaman ebedi hayat ruhuyla desteklenir, başka şeye dönüşmeye elverişli ve çürüme özelliği taşıyan cesedinle değil de, kalıcı temiz nefsinle sonsuza kadar, ebedi olarak nimetler içerisinde olarak mutluların hayatı gibi bir hayat yaşarsın.

17. İsrâ, 17/14.
18. Câsiye, 45/29.
19. En'am, 6/152.

Bölüm

Sonra bilmiş ol ki, ilahî hikmet ve rabbanî inayet her canlı şahsın organlarını cesedinin bütününe uygun yaratmıştır. Nitekim bu hususu "Nesebin Fazileti Risâlesi"nde[20] açıkladık. Bu risalede oradaki bilgilerin bir kısmını anlatmak istiyoruz ki, küçük ve büyük alemin mukayesesi ortaya çıksın.

Buna göre, insan varlıkların en mükemmelidir, Ayaltı alemde bulunan kâinatın en kusursuzudur, onun cismi başlı başına alemin bir parçasıdır. Eşyaya bir bütün olarak en çok benzeyen de bu parçadır. O zaman insan nefsi, bir bütün olarak alemin kendisi olan tümel (*küllî*) nefse en çok benzeyen tikel(*cüzi*) nefistir. Onun nefsine ait güç ve eylemlerin cesedin bünyesine nüfuz etmesi, tümel nefse ait güçlerin alemin tamamına nüfuz etmesine benzemektedir.

Bunun açıklaması şöyledir: Alemin tamamı olan tümel nefsin cesedinin bünyesine ait, faziletli ve Şanı Yüce, Melik ve Cebbar olan Allah'ın izniyle hareket eden ve aleme nizam veren yedi şahıs vardır. Bunlardan her birinin bir cirmi (*vücud*) bulunmaktadır ve bu cirmin içinde de "nefis" denilen bir ruh vardır. Bunlardan her birinin alemde kendine ait ve başkasında bulunmayan eylemleri bulunmaktadır. Bu durum, yıldızların hükümlerini konu alan kitaplarda anlatılmıştır. Aynı şekilde Allah insan bedeninde bütün bedeniyle ve birbiriyle uyumlu organlar yaratmıştır. Bunlarla beden bünyesinde ve diğer taraflarındaki eylemlerini ortaya çıkarmak için her bir organa ait güç yaratmıştır. Bu organların eylemlerini yedi ruhani yıldızın güçlerine uygun kılmıştır.

Bunun açıklaması şöyledir: İnsan cesedinin cirminin bir bütün olarak alem karşısındaki durumu Güneş'in cirminin alem karşısındaki durumu gibidir. Zira "*Sema ve Alem Risâlesi*"nde[21] açıkladığımız üzere, nasıl ki Güneş'in cirminin merkezi feleklerin (felek) ortasında ise, Yüce Yaratıcı aynı şekilde insan kalbinin cirmini cesedinin ortasında yaratmıştır. Aynı şekilde Güneş'in cirminden bir bütün olarak aleme ışık ve şua yayılır. Ondan kaynaklanan ruhani güçler alemin bütün parçalarına nüfuz eder, alemin yaşaması ve bozulmaması(*salah*) onlar sayesindedir. Bunun gibi insanın kalbinin cirminden de sıcaklık yayılır, normal ve atar damarlar yoluyla bedenin diğer taraflarına yayılır. Cesedin yaşaması ve bozulmaması buna bağlıdır.

Aynı şekilde, cesede göre dalağın cirminin durumu, aleme göre Satürn'ün durumu gibidir. Zira Satürn'ün cirmi şualarıyla birlikte ruhani güçler yayar ve bunlar alemin bütün parçalarına nüfuz eder. Allah'ın izniyle maddede suretlerin kalıcı olması ve birbirine tutunması bunlar sayesinde olur. Aynen bunun gibi, dalağın cirminden siyah, soğuk ve kuru bir karışım gücü yayılır, kanla beraber toplar damarlara, oradan da cesedin diğer taraflarına nüfuz eder. Kanın rutubetinin donması ve parçalarının birbirine tutunması buna bağlıdır. Söylediğimizin gerçek olduğunu ve anlattığımızın doğruluğunu tıp biliminde uzman olan grup ve hikmete dayalı (*felsefî*) ilimlerde derinleşenler bilir.

Aynı şekilde cesede göre karaciğerin cirminin durumu, Jüpiter'in aleme göre durumu gibidir. Zira bu gezegenin cirminden şualarıyla birlikte ruhanî güçleri yayılır

---

20. *Risâletü fazîleti'n-neseb.*
21. *Risâletu's-semâ ve'l-âlem.*

ve alemin bütün parçalarına nüfuz eder. Alemin parçalarının sıralanması, unsurlarının dengelenmesi ve alemde bulunan varlıklarının en üstün durumlarda ve en mükemmel niteliklerdeki ilişkileri bu güçler sayesinde olur. Söylediğimizin gerçekliğini filozoflar, peygamberler ve onların halifeleri olan imamlar bilir. O imamlar, Allah'ın ilminin hazineleri ve sırları konusunda güvenilir kimselerdir.

Yine, cesede göre öd kesesinin durumu, aleme göre Mars gezegeninin durumu gibidir. Zira bu gezegenin cirminden şualarıyla birlikte ruhanî güçleri yayılır (salgılanır) ve alemin bütün parçalarına nüfuz eder. Varlıkların kesin kararları ve hedeflerine ulaşmaları bu güçlerle olur. Bunun gibi öd kesesi de sarı karışım (*safra*) salgılar ve bu kanla birlikte cesedin diğer taraflarına geçer. Bu safra, diğer karışımları yatıştırır ve onları nihai istek ve gayelerine hazırlar.

Aynı şekilde, midenin cirminin cesede göre durumu, Venüs gezegeninin aleme göre durumu gibidir. Zira bu gezegenin cirminden şualarıyla birlikte ruhanî güçleri yayılır (salgılanır) ve alemin bütün parçalarına nüfuz eder. Bunlar alemde bulunan ruhani, cismani bütün yaratıkları ferahlatıcı, onlara lezzet verici ve onları sevindirici özelliğe sahiptirler. Alemde yani gezegenler (*eflak*) aleminde ve ana unsurların[22] tamamında bulunan varlıkların süsü ve kâinatın güzellikleri bunlar sayesindedir. Aynı şekilde midenin cirminden cesedin ve karışımların maddesi olan gıdayı isteyen aşırı istek duyan (*şehevanî*) bir güç salgılanır. Cesedin hayatı, yaşamın lezzeti, beşeri ve tabii cisimlerdeki bedenin ayakta durması bu güç sayesinde olur.

Aynı şekilde, beynin cirminin cesede göre durumu, Merkür gezegeninin aleme göre durumu gibidir. Zira bu gezegenin cirminden şualarıyla birlikte ruhanî güçleri yayılır (salgılanır) ve alemin bütün parçalarına nüfuz eder. Alemlerdeki, melek, insan, cin, şeytan ve hayvan şeklindeki bütün yaratıkların, his, bilinç ve irfanı bu güçler sayesinde olur. Aynı şekilde beynin ortasından bir güç salgılanır, his, bilinç, düşünüp taşınma ve bilgiler hep bu güç sayesinde olur.

Aynı şekilde, akciğerin cirminin cesede göre durumu, Ay'ın cirminin aleme göre durumu gibidir. Zira ayın cirminden şualarıyla birlikte, bazen unsurlar alemine, bazen de, çok açık olduğu gibi, gezegenler alemine nüfuz eden ruhanî güçleri yayılır (salgılanır). Çünkü Ay'ın cirminin yarısı daima ışıkla dolu iken diğer yarısı karanlıktır. Ay bazen ışık dolu yüzünü, ayın başında unsurlar alemine, bazen de ayın sonunda gezegenler alemine çevirir. Söylediğimizin gerçekliğini ve açıklamamızın doğruluğunu (Batlamyus'un) *el-Mecisti* adlı felekler ve geometri konusundaki kitabını inceleyen ve astronomi ilmi konusunda araştırma yapanlar bilirler. Aynı şekilde, ak ciğerin cirminden bir güç salgılanır. Bu güç, bazen havayı vücüdun dışından çeker ve kalbe gönderir. Kalpten de normal ve atar damarlara, oradan da cesedin diğer taraflarına nüfuz ettirir. Buna nabız denir ve bu bedenin hayatıdır. Bazen de bu havanın bir kısmı içerden geri gönderilir. Solunum, sesler ve konuşmanın tamamı bu yolla olur.

22. Bunlardan maksat, su, ateş, hava ve toprak şeklindeki dört unsurdur.

Ey kardeş! Gaflet ve cehalet uykusundan uyan. Allah, seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi doğruya ulaşmada başarılı kılsın, seni, bizi ve tüm kardeşlerimizi doğru düşünce yoluna iletsin. Zira O, kullarına pek merhametlidir.

"Filozofların Sözü" adlı risale tamamlandı. Bunu "*Nefislerin Meydana Gelişi Risâlesi*"[23] takip edecektir.

23. *Risâletü nüşûi'l-enfüs.*

*İhvan-ı safa Risaleleri'*nin bu cildinde değişik yönleriyle Cisimsel-Doğal Bilimler üzerinde duruluyor. Doğal bilimlerin kendi ilgi ve çalışma alanları dahilinde olduğu ifade edilerek, bu bilimlerin temelini, madde, suret, hareket, zaman, mekan ve bunların birbiriyle ilişkisinin oluşturduğu hatırlatılıyor. Birinci risalede, sözü edilen bu beş temel unsur değişik açılardan ele alınıyor.

"Ahlakın olgunlaştırılması konusunda sema ve alem" adını taşıyan ikinci risale, hava, ateş, toprak ve su gibi kadim felsefede evreni oluşturduğu düşünülen dört ana unsur (anasır-ı erba'a) üzerinde duruyor. "Oluş ve bozuluş" adını taşıyan üçüncü risalede, ay altı alemdeki doğal cisimler, bunların sayıları, düzenleri gibi konular ele alınır. Burada cennet ve cehennemin mahiyeti hakkında ilginç yaklaşımlar sergilenirken, cennetin ruhlar alemi olduğu, cehennemin ise devamlı oluş ve bozuluşa uğrayan ay altı alemdeki cisimler alemi olduğu iddia ediliyor.

Meteoroloji üzerine olan dördüncü risalede meteorolojik olaylar, özellikle sıcaklık ve soğukluk değişik yönlerden ele alınıyor. Maddenin oluşumunu ele alan beşinci risalede, maddeyi oluşturan, tasarlayan ve biçimlendiren gücün Tanrı olduğu hatırlatılmaktadır. Altıncı risalede tabiatın mahiyeti üzerinde durulmuştur. Bitkilere ayrılan yedinci risalenin amacı, bitki cinslerini, onların yaratılma ve gelişme niteliklerini göstermek, yine onların şekil, renk, tat ve koku açısından çeşitli türlere ayrılmasının sebeplerini; yapraklarının, çiçeklerinin, tohumlarının, çekirdeklerinin, büyümelerinin, köklerinin, dallarının ve gövdelerinin farklı olmasının sebeplerini ortaya koymaktır.

Sekizinci risale, doğal cisimlerden sayılan hayvanlar, hayvan türleri ve yaratılış şekillerine tahsis edilmiştir. Dokuzuncu risale, insan bedeninin oluşum ve gelişim serüvenini ele almaktadır. Bu risalenin amacı, canlıların cinslerini, kaç çeşit olduklarını, görünüş ve tabiatlarının farklı farklı oluşlarını açıklamaktır.

Duyu ve duyum konusuna ayrılan onuncu risalede, duyu organları ve fonksiyonları üzerinde durulmakta; bilgi kaynakları üçle sınırlanarak bunların, beş duyu, akıl ve burhan yolu olduğu anlatılmaktadır. Spermin ana rahmine düşmesine ayrılan onbirinci risalede, yedi yıldızın nutfeye (sperm) ve cenine etkilerini adım adım, ay ay anlatılmaktadır. İnsanın küçük evren olduğu tezinin işlendiği onikinci risalede, insandaki bütün özelliklerin evrende var olduğu iddia edilerek bire bir karşılaştırmalar yapılmaktadır.

AYRINTI • İdeaAyrıntı Dizisi
ISBN: 978-975-539-734-4
9 789755 397344

29 TL